P787

BALCANIA

V, 1

79567

BALCANIA

REVISTA INSTITUTULUI DE STUDII ŞI CERCETĂRI BALCANICE

DIRECTOR:
VICTOR PAPACOSTEA
Profesor la Universitatea din Bucureşti

SECRETAR DE REDACŢIE:
EMIL CONDURACHI
Profesor la Şcoala Superioară de Arhivistică

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA LUI TUDOR VLADIMIRESCU [1]

In arhiva poetului Al. Macedonski, achiziționată de Muzeul Municipiului București, am găsit câteva documente care aruncă o lumină nouă asupra mai multor împrejurări din viața lui Tudor Vladimirescu.

I

In ce privește pregătirea răscoalei oltenești, căpătăm acum alte dovezi că Tudor a fost îndemnat și finanțat de marii boieri din București. Iată de pildă o scrisoare, păstrată în traducere rusă [2]:

> Dela multe păcate ce le-a avut neamul românesc suferă sub jugul neamului străin, de sub care deși s'au încercat unii din patrioții noștri să izbăvească țara nefericită, dar în zadar a fost. Astăzi însă recunoscând noi că vremea dorită sau așteptată a sosit și este putință cu ajutorul lui Dumnezeu să ne izbăvim, iar de aceea fiind cunoscute slujbele aduse de Dumneata acestei țări pe vremea otcârmuirii rosienești a acelui ținut, și pentru aceea te alegem și te numim, Dimitrie Machedonschii, ca dumneata și acum aceeaș slujbă să aduci poporului acestei țări *lucrând întocmai după îndrumările date de noi slugerului Teodor*, pentru care va rămâne numele dumitale nemuritor cu primirea din partea noastră în plină măsură a răsplatei, și la aducerea în orânduială a otcârmuirii acestui prințipat ți se va așeza o leafă stătătoare din care vei putea trăi fără să

[1] Comunicare făcută la Institutul de Studii și Cercetări Balcanice.

[2] Arhiva Al. Macedonski, Nr. 3434, cu retraducere în românește de G. Bezviconi.—Pentru sprijinul lui Al. Filipescu-Vulpe, v. Emil Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu, glose, fapte și documente noi*.

ai vre-o grijă. Ferească însă Dumnezeu de moartea dumitale, atunci moştenitorii dumitale totdeauna vor fi într'o stare deosebită, vor primi un *ajutor dela otcârmuire, dela noi înşi-ne şi urmaşii noştri*, fără a opri curgerea lefii. 1821 Ianuarie 16.

(ss) *Brâncoveanu, Grigorie Ghica, Barbu Văcărescu* [1].

Entuziasmul revoluţionar al fostului porucic va fi fost plin de reticenţe, pentruca abia două săptămâni după plecarea sa cu Tudor din Bucureşti în Oltenia — când după socoteala noastră era la Motru [2] — să primească următorul răvaş :

Munsiu Machedonschii,

Am înţeles că dumneata eşti cu parapon şi bănuială şi umbli ca să te laşi de această delicată pornire, tot îţi zic că cu aceasta nu vei săvârşi alt fără cu neîndoială zadarnică şi nefolosătoare *cumpăna vaeţii dumitale şi casii dumitale*. Dumneata în vreme de acum să arăţi slujbă ţerii, pentru care îţi dau eu dela casa mea doaă sute cincizeci de mii de lei *ce am făgăduit prin sluger Teodor* şi *această scrisoare să o aibă drept sinet.*

Al dumitale gata spre slujbă

(ss) *N. N.*
1821, fev. 2 [3].

Din scrisorile de mai sus se pot trage câteva concluzii importante. In primul rând, constatăm că, încă din Ianuarie 1821, atât Tudor cât şi Dumitru Macedonski, erau îndrumaţi şi finanţaţi de marii boeri din Bucureşti. Banul Barbu Văcărescu, zis

[1] Toţi semnează la 23 Februarie 1821 — alături de Mitropolit, C. Creţulescu, Gr. Filipescu şi Iacovachi Rizo — plângerea împotriva lui Tudor, scrisă greceşte căminarului Gheorghe Martoglu, capihaia Paşei din Silistra, cf. trad. rusă în arh. Macedonski, Nr. 3433.

[2] V. registrul poştei pe Februarie 1821 la E. Vîrtosu, *1821, date şi fapte noi*, p. 12.

[3] Arhiva Macedonski, Nr. 3443, copie românească, transcriere G. D. Florescu şi traducere rusă. Trad. rusă identică sub Nr. 3434, dar semnată *Barbu Văcărescu* în loc de *N. N.*

Bărbuceanu, care amenință pe Macedonski să-i stingă viața și casa dacă se lasă de întreprinderea secretă la care s'a angajat, este delegatul celor trei mari boeri cari semnează scrisoarea din 16 Ianuarie, iar aceștia nu sînt decât o comisie restrânsă a căimăcămiei înființate cu o zi înainte.

Pitacul domnesc de întemeiere a acestei căimăcămii, publicat de d-l Emil Vîrtosu [1], este o invenție frauduloasă a vel postelnicului Iacovachi Rizo-Nerulò, care a redactat și notificarea către Consulate [2]. Că pitacul domnesc din 15 Ianuarie este un fals calificat o dovedește cu prisosință faptul că nu este semnat nici de domnitor, nici de marele logofăt [3].

De fapt, Alexandru Vodă Suțu murise la 13 Ianuarie dintr'un abces la brațul stâng [4]. Lumea luase seama că dela această dată nu mai ieșea fum din coșul dormitorului lui Vodă, ceeace era straniu pentru gerul vestit al începutului anului răscoalei oltene.

Se zicea că ar fi fost otrăvit de medicul eterist Mihail Hristaris. „Doamna a ascuns moartea lui până s'a pregătit de plecare; îl punea mort la fereastra despre pod: eu singur, de mirare — spune Constantin Izvoranu — am mers de m'am uitat, pe care l-am și văzut la fereastră pus; în urmă *s'au dat pe față*, și s'au îngropat; iară Doamna a plecat în Țara Nemțească; boierii **au luat** căimăcămia" [5], etc.

Sucesiunea faptelor indicată de Izvoranu se dovedește exactă: la 13 Ianuarie a murit Suțu; la 15 Ianuarie marele postelnic Iaçovachi a convocat pe mitropolitul Dionisie Lupu și pe câțiva mari boieri la Curtea domnească, unde aceștia n'au mai

[1] E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu, glose, fapte și documente noi*, Buc., 1927, p. 70—71.

[2] Hurmuzaki, X. 98—99.

[3] Vîrtosu, *op. cit.*, 71.

[4] Hurmuzaki, *Supl.* I/4, p. 314 și X, 103; Th. Codrescu, *Uricariul*, VIII 370; etc. Iacovaky Rizo Néroulos în *Histoire moderne de la Grèce depuis la chute de l'Empire d'Orient*, Genève 1828, p. 284, spune că Șuțu a murit „pe la mijlocul lui Ianuarie".

[5] C. Izvoranu, *Istoria lui Tudor*, ed. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București 1921, p. 353—354; Mihail Cioranu, *Revoluția lui Tudor Vladimirescu*, la Iorga, *Izvoare*, 231; F. G. L(aurençon), *Nouvelles observations sur la Valachie... suivies d'un précis historique sur les évènements qui se sont passés dans ces provinces en 1821*, Paris 1822, p. 60; Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti*, trad. P. M. Georgescu, Buc. 1874, p. 3.

putut vedea pe Vodă, ci au ascultat doar citirea pitacului domnesc pentru orânduirea căimăcămiei [1]; la 20 Ianuarie Suţu a fost îngropat [2].

Postelnicul Iacovachi Rizo-Nerulò era fiul lui Zorzi Nerulò, cămăraş în Moldova, şi al Victoriei Iacovachi Rizo-Rangabè. Sora Victoriei, Ecaterina, soţia lui Grigore Al. Ghica Vodă, decapitat în 1777, era mama Elenei, Doamna lui Alexandru Vodă Calimah, aceştia doi din urmă fiind părinţii Doamnei Eufrosina, văduva lui Alexandru Vodă Suţu. Aşadar Iacovachi Rizo-Nerulò, autorul căimăcămiei dela 15 Ianuarie 1821, venea unchi de văr primar Doamnei văduve [3].

Pe de altă parte, Iacovachi ţinea pe Zafira, fiica banului Alexandru M. Mano şi a lui Ralu Al. Ipsilanti, care venea vară primară cu şeful eteriei şi vară a doua cu Tarsia D. Mano, soţia vel-vistierului Grigorie Filipescu, caimacamul din 1821 [4]. Bunicul patern al Zafirei Rizo, Manoil M. Mano, era frate cu Zoiţa, căsătorită cu Grigorie II Ghica Vodă, bunicul matern al Zoiei D. Sturdza, mama banului Grigorie Brâncoveanu, alt caimacam dela 1821 [5].

Afară de mitropolitul Dionisie, preşedinte de drept al căimăcămiei, absolut toţi caimacamii dela 15 Ianuarie erau rude între ei.

Intr'adevăr, banul Grigorie Brâncoveanu avea unchi pe Nicolae, vel-ban la 1788 şi caimacam la 1801, care ţinuse în primă căsătorie pe Maria Văcărescu, sora poetului Enăchiţă şi vara lui Bărbuceanu, autorul scrisorii dela 2 Februarie către D. Macedonski. Enăchiţă Văcărescu era tatăl vornicului Nicolae Cocoşatul, cel trimis în Februarie la Craiova să potolească

[1] E. Virtosu, *1821, date şi fapte noi*, Bucureşti 1932, p. 3—9.

[2] G. D. Florescu, *Alaiul înmormântării lui Alexandru N. Suţu Voevod la 20 Ianuarie 1821*, Bucureşti 1932.

[3] I. C. Filitti, *Excurs despre câteva familii greceşti din Principatele române* în *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Bucureşti 1919, p. 286—287, precum şi arborii Ghica şi Suţu. In *Lucrări*, ediţie nouă, Bucureşti 1939, p. 11, regretatul Filitti, dintr'un sentiment superior de corectitudine, declara perimate toate tablele genealogice anexate la zisa *Arhivă*. Verificarea atentă a acelor arbori arată că afirmaţia lui Filitti este adeseori exagerată.

[4] Constantin G. Mano, *Documente din secolele XVI—XIX privitoare la familia Mano*, Bucureşti 1907; Filitti, *Arhiva*, arborele Ipsilanti-Moruzi-Hangerli.

[5] C. G. Mano, *op. cit.*; Filitti, *Arhiva*, arborele Ghica.

răscoala lui Tudor, și bunicul poetului Iancu Văcărescu, prieten cu slugerul [1].

Al doilea caimacam, biv-vel-banul Constantin Crețulescu, era nepotul Mariei Crețulescu, măritată cu Constantin Văcărescu, tatăl lui Bărbuceanu [2].

Al treilea caimacam, biv-vel-banul Grigorie Ghica, viitorul Domn pământean dela 1822—1828, era fiul banului Dumitrache Al. Ghica și al Mariei Barbu Văcărescu, vară primară cu Bărbuceanu [3]. Cât despre Bărbuceanu Văcărescu, avea nepot de soră pe Alexandru Filipescu-Vulpe, sprijinitorul lui Tudor. Fratele său Constantin Văcărescu a avut cu Safta C. Crețulescu trei fete : pe Ecaterina D. Bibescu, mama lui Barbu Bibescu-Știrbei, mavrofor la 1821 și Domn între 1849—1856; Smaranda, soția lui Mihail Iordache Mano, vel-vornic și apoi caimacam la 1821; în sfârșit, Safta Văcărescu, mama eteristului Alexandru C. Ipsilanti. Astfel fiind, Bărbuceanu Văcărescu venea unchi mare șefului Eteriei prin bunicul matern al acestuia [4].

Vel-vistierul Grigorie Filipescu, frate cu Iordache Vornicul, era fiul banului Dinu Pană-Filipescu și al Zoiței, sora biv-vel-banului Grigorie Ghica, despre care am vorbit [5].

Rezultă deci că întreaga căimăcămie dela 15 Ianuarie 1821 a fost alcătuită, firește din îndemnul lui Ipsilanti, de către propriile sale rude dinspre mamă în frunte cu familia Văcărescu. Pentru lămurirea problemei, am întocmit un mic tablou al înrudirilor caimacamilor din 1821.

Cu excepția lui Iacovachi Rizo-Nerulò, toți caimacamii se trăgeau din vechi neamuri românești, dovedite cu cel puțin două veacuri în urmă : spița Brâncovenilor începe cu David spătarul dela 1594 [6]; Constantin Crețulescu era strănepotul lui Stan din Crețulești, vtori logofăt la 1614 [7]. Grigorie Ghica se trăgea din Gheorghe Ghica Vodă, pârcălab de Hotin la 1625 [8]; șireaua Vă-

[1] Gheorghe Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, 2 vol. București 1893—1894, II 687—689.

[2] Filitti, *op. cit.*, arborii Crețulescu și Văcărescu.

[3] *Ibidem*, arborii Ghica și Văcărescu.

[4] *Ibidem*, arborii Văcărescu, Filipescu, Crețulescu și Ipsilanti; G. Bibescu, *op. cit.* II 687—689.

[5] Filitti, *Arhiva*, arborii Filipescu și Ghica.

[6] Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, Craiova f. a. și arborele dela p. 22.

[7] Filitti, *Arhiva*, arborele Crețulescu.

[8] *Ibidem*, arborele Ghica.

căreştilor începe la 1580 prin Neagoe postelnicul din Văcăreşti-Dâmboviţa [1]; în fine străbunul lui Grigorie Filipescu a fost Dumitru din Epoteşti-Olt, vel-clucer la 1577 [2].

Cât despre sângele grecesc ce curgea în vinele caimacamilor dela 15 Ianuarie, amintim că bunica paternă a banului Brâncoveanu era Maria Toma Coslegeanu din familia Notară [3]; Constantin T. Creţulescu, fără să aibe ascendenţi greci, era nepotul altui Constantin, vel-ban 1755—1756, care ţinea pe Smaranda Antonache Kaliarhi [4]; bunica paternă a biv-vel-banului Grigorie Ghica era Elena D. Eupraghioti [5]; mama lui Bărbuceanu Văcărescu a fost Veneţiana Rosetti din Ţarigrad [6]; în fine, cum Grigorie Filipescu venea nepot de soră banului Grigorie Ghica, avea ca străbunică maternă pe aceeaş Veneţiană [7].

Concluzia ce se impune este că întreaga căimăcămie dela 15 Ianuarie reprezenta nu numai o mafie a boierimii româno-greceşti dela începutul veacului, ci un adevărat pact de familie al rudeniilor dinspre mamă ale lui Ipsilanti, un grup compact de oameni avuţi, influenţi, mai toţi foşti mari bani, solidari prin interese de clasă şi de neam, cari au profitat de moartea lui Alexandru Vodă Suţu, ca să uzurpeze puterea şi să îndrumeze răscoala lui Tudor Vladimirescu în favoarea lor.

Căimăcămia avea însă pe lângă ea şi un divan al Ţării Româneşti, a cărui compunere nu ne poate fi indiferentă. Afară de caimacami şi de episcopii Argeşului şi Buzăului, amândoi eterişti, acest divan cuprindea la 30 Ianuarie pe Grigorie Băleanu, Gheorghe Filipescu, Iordache Slătineanu, Dumitraşcu Racoviţă, Istrate Creţulescu, Mihail Mano şi Scarlat Grădişteanu vel-logofăt [8]. Primii din aceşti trei boieri vor deveni, la rândul lor, caimacami la 10 Martie. Cei doi episcopi semnează, tot la 30 Ianuarie, în calitate de caimacami, ordinul dat ispravnicilor de scutire a pandurilor de bir [9].

[1] Informaţia D-lui G. D. Florescu.

[2] *Idem.*

[3] G. Bibescu, *op. cit.*

[4] Filitti, *op. cit.*, arborii Creţulescu şi Florescu.

[5] *Ibidem*, arborele Ghica.

[6] Informaţia D-lui G. D. Florescu.

[7] Filitti, *op. cit.*, arborii Filipescu şi Ghica.

[8] C. Aricescu, *Acte justificate la istoria revoluţiunii române de la* 1821, Craiova 1874, p. 50—51.

[9] *Ibidem*, 57—58.

INRUDIRILE CAIMACAMILOR
DIN 1821

Beizadea Constantin C. Brâncoveanu
(1683—1714)
= 1706 Anița, f. lui I. Balș cu fata lui Part. Ursache

Constantin
v. ban 1758 † 1762
= Maria Toma Coslegeanu-Notară

Manolache
v. ban 1801 † 1811
= Zoe D. Sturdza și a Ruxandei Grigore II Ghica Vv.

Grigorie Brâncoveanu
v. ban 1814, caimacam 1821
= 1801 Safta Teodor Lupu Balș și a Profirei V. Rosetti

Luxița
= *Nicolae Văcărescu*
v. vornic 1820

Elena
= 1814 *Constantin R. Năsturel-Herescu*, aghiotantul lui Al. Ipsilanti

Nicolae = **Maria**
v. ban 1788 caimacam 1801
diată 1797

Maria
= *Grigorie Gr. Băleanu*
v. vornic 1815 caimacam 1821

(1) Alexandru
v. clucer 1794 † 1799
= 1784 Elena Dudescu

Iancu Văcărescu
stolnic 1821
poet

Ștefan
v. ban 1760 † 1761
= Ecat. Donie N. Damian și a Sandei Neculce

Enăchiță
poet, v. ban 1795 † 1797
1. = Elena Jac. Rizo-Rangabe
2. = Elena I. Caragea (f. c.)
3. = Domnița Ecat. N. Caragea

(3) Nicolae
v. vornic 1820
= Luxița Gr. Băleanu

Enache Văcărescu
v. clucer 1712 † ucis la Țarigrad 1714
= Stanca Cojescu

Ilinca
= Șerban Mihalcea Cândescu

Constantin Cândescu
v. log. 1764
= Ilinca I. Slătineanu

Barbu
v. ban 1751 † 1755
= Ruxanda Iord. Rosetti și a Mariei N. Racoviță

Maria
= 1748 Dumitrache Al. Ghica
v. ban 1773 (1718—1807)

Elena
= Ioan Moruzi

Maria
= *Nicolae R. Golescu*
v. log. 1817

Scarlat
v. ban
= Maria Dudescu

Ruxanda
= *Scarlat M. Grădișteanu*
v. vornic 1820

Grigorie Ghica
v. ban 1817
caimacam 1821
domn 1822—28

Constantin Ralet
v. clucer ispravnic Mehedinți 1821

Anica
= *Aleco Vilară*

Anastasia
= Isac Ivan Ralet
v. ban 1818

Catinca
= *Iancu Samurcaș*
caimacam Craiovei 1821

Zoița
= Dinu Pană Filipescu
v. ban 1813

Grigorie Filipescu
v. vistier, caimacam 1821
= Tarsia D. Mano

Ralița
= *Fotache B. Știrbei*
v. log. 1814

Iordache Filipescu
v. vornic 1820
caimacam 1821
= 1803 Catinca Emanoil Lupu Balș

Radu
v. vornic 1764 † 1778
1. = Ancuța I. Băleanu
2. = Venețiana Rosetti din Țarigrad

(2) *Bărbuceanu Văcărescu*
v. ban 1820, caimacam 1821
1. = Stanca R. Slătineanu
2. = 1794 Zoe Guliano-Paleologu

(2) Maria
= 1776 Radu C. Filipescu

Alexandru Filipescu-Vulpe
v. log. 1817
v. vist. 1821
caimacam 1821

Constantin = **Maria**
v. logofăt 1748
v. spătar 1750

(1) Constantin = **Safta**
v. paharnic 1781 † 1794

Ecaterina
ad. Știrbei
= 1794 Dim. Șt. Bibescu (1759—1831)

Barbu Bibescu
adoptat *Știrbei*, mavrofor 1821
domn 1849—56

Catinca
= Barbu Știrbei vornic adoptă pe Ecaterina C. Văcărescu

Smaranda
= *Mihail Iordache Mano*
v. vornic 1821
caimacam 1821

Istrate Crețulescu
v. vornic 1821

Safta =
Alexandru Ipsilanti,
colonel în garda imperială rusă
eterist

Iordache Crețulescu
v. logofăt 1720
= 1700 Domnița Safta C. Brâncoveanu

Constantin
v. ban 1755—56
= Smaranda Antonache Kallarhi și a Ancuței Florescu

Al. Ipsilanti
domn

Constantin
Ipsilanti
domn
1774, 1802

Ralu
= Al. M. Mano
v. ban
† 1815

Zafira
= *Iacob Rizo-Nerulo*
v. postelnic caimacam 1821

Constantin
v. vornic 1784
= Luxandra Guliano

Tudorache
medelnicer
† 1801
= Elena Coridalevs

Safta
= *Grigorie Ralea*
v. vornic 1819

Toma
v. ban 1764
= Safta Nicolae Costin

Constantin Crețulescu
v. ban 1814
caimacam 1821

Iordache Slătineanu
v. vornic 1814
caimacam 1821 † 1822

Sultana
= Radu I. Slătineanu
caimacam 1789

Stanca
= Bărbuceanu Văcărescu

Să vedem însă cine erau boierii divanului.

Grigorie Gr. Băleanu era căsătorit cu Maria, sora banului Grigorie Brâncoveanu, cu care a avut două fete : pe Luxița, soția lui Nicolae Văcărescu Cocoșatul, și pe Elena, care la 1814 luase pe Constantin R. Năsturel-Herescu, aghiotantul lui Ipsilanti [1].

Afară de rudeniile sus pomenite ale lui Gheorghe zis Iordache Filipescu, amintim că el ținea pe Catinca Emanoil Lupu Balș, care era vară primară cu Safta Teodor Lupu Balș, soția banului Grigorie Brâncoveanu [2].

Iordache R. Slătineanu era nepotul caimacamului Constantin Crețulescu. Sora sa Stanca a fost prima soție a lui Bărbuceanu Văcărescu [3].

Dumitrașcu Racoviță (1781—1835) era fiul lui Dumitrachi Racoviță și al Smarandei I. Rosetti. Căsătorit întâi cu Maria Scarlat Ghica, apoi cu Sevastia N. Filipescu, era fratele Despei, soția lui Iordache Slătineanu [4].

Istrate Crețulescu era văr primar cu Constantin caimacamul. El avea soră pe Safta, căsătorită cu Constantin Văcărescu (fratele lui Bărbuceanu), care a fost mama Saftei C. Ipsilanti și deci bunica eteristului [5].

Safta C. Ipsilanti era soră cu Smaranda, soția lui Mihail Iordache Mano, vel-vornic în divan [6].

In fine, Scarlat Manolache Grădișteanu, vel-vornic la 1820, era soțul Ruxandei Scarlat Ghica, iar acesta era frate cu banul Grigorie Ghica [7].

Este astfel dovedit că întreg divanul dela 30 Ianuarie 1821 era alcătuit exlusiv din rudeniile caimacamilor.

Și cum un divan nu se putea da peste cap sub un interegn, de sigur că acest divan fusese compus cu grijă încă înainte de moartea lui Vodă Suțu.

[1] Șt. D. Greceanu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, București. 1913—1916, I 259—340.

[2] Șt. D. Greceanu, *op. cit.* 410—416.

[3] Filitti, *op. cit.*, arborii Slătineanu, Crețulescu și Văcărescu.

[4] General M. Racoviță-Cehan. *Familia Racoviță-Cehan, genealogie și istoric*, București 1942, II 37—38. Arborele Racovitza din Filitti, *op. cit.* este greșit.

[5] Filitti, *op. cit.*, arborii Crețulescu, Văcărescu și Ipsilanti.

[6] *Ibidem* și C. G. Mano, *op. cit.*

[7] Informație G. D. Florescu. Arborele Grădișteanu redactat de Filitti nu poate fi folosit.

Exista deci un deplin acord între căimăcămie şi divan.

O notă din 4 Februarie adresată consulului Rusiei, semnată de 4 ierarhi şi nu mai puţin ca 35 boieri, ne permite să cunoaştem compunerea partidului revoluţionar român [1].

In fruntea lui găsim pe divaniştii Grigorie Băleanu (cu fiul Manoil), pe Iordache Slătineanu (cu nepotul G. Cantacuzino) şi pe Iordache Filipescu, alături de Costache Samurcaş. Văcăreştii erau reprezentaţi prin vornicul Teodorache-Furtună (nepotul lui Bărbuceanu), Nicolae Cocoşatul (ginerele lui Gr. Băleanu), nepotul acestuia logofătul Iancu şi căminarul Pană Băbeanu (cumnat cu Alecu Bărbuceanu Văcărescu). Dintre Filipeşti mai semnează aga Nicolae (fratele lui Iordache), cumnatul său D. Hrisoscoleo, vărul său căminarul Aleco (Drăjneanu) şi căminarul Ioan, vărul lui Vulpe. Ghiculeştii numără singuri 14 semnături printre care recunoaştem pe vornicul Alexandru (Căciulă mare), vornicul Nicolae, aga Mihail, comisul Alexandru (Barbă Roşie, nepotul caimacamului), căminarul Dimitrie (nepot caimacamului), căminarul Costache, căminarul Iancu (fiul beizadelei Grigorie Scarlat Ghica), apoi nepoţii din surori ai caimacamului : fraţii Mihalache şi Costache Scarlat Cornescu-Greceanu (şi cumnatul acestuia Gr. Obedeanu-Creţeanu), Iordache şi Manolache I. Florescu, Ioan Ralet şi Aleco Vilară, ba chiar fostul cumnat al caimacamului, hatmanul N. Mavro. De banul C. Creţulescu erau legaţi logofătul Iancu M. Fălcoianu (prin bunica sa paternă Safta M. Creţulescu) şi căminarul Iancu N. Golescu (ginerele lui Toma sin banul) [2]. Aproape totalitatea boierilor semnatari fiind înrudiţi cu marile neamuri amintite, nota din 4 Februarie ia aspectul unei petiţii de familie.

Căimăcămia din 15 Ianuarie 1821 s'a descompletat prin plecarea boierilor caimacami la Braşov, astfel încât la 10 Martie 1821, când Aleco Filipescu-Vulpe este cooptat vistier în locul lui Grigorie Filipescu, nu mai rămăsese niciunul din vechii caimacami, afară de mitropolitul Dionisie. La această dată găsim în căimăcămie pe Iordache Filipescu — fratele lui Grigorie care pleca,— pe Grigorie Băleanu, pe Iordache Slătineanu, pe Constantin Samurcaş, în fine pe cei doi caimacami ai lui Scarlat Calimach, anume Constantin Negri şi Ştefanache Vogoridi [3].

[1] Aricescu, *Acte*, 62—64.

[2] Pentru identificarea semnăturilor, cf. G. D. Florescu, *Alaiul* 16—20, şi Filitti, *Arhiva*, 125, 127.

[3] Vîrtosu, *T. Vl. Glose*, 75—77.

Este evident că prin aceste schimbări caracterul căimăcămiei nu se modificase. Primii trei din acești caimacami erau înrudiți cu cei vechi. Fiecare din caimacamii plecați lăsase în locul său câte o rudă, iar toți caimacamii noi nu reprezentau decât aceleași interese.

Alexandru Filipescu-Vulpe era nepot de soră lui Bărbuceanu Văcărescu. Prin căsătoria Mariei Radu Văcărescu cu Radu C. Filipescu, el venea unchi de văr primar lui Ipsilanti, căci era văr cu Safta C. Ipsilanti, fiica lui Constantin R. Văcărescu [1].

Cât despre Constantin Samurcaș, al cărui tată ar putea fi un oarecare Gheorghe originar din Hios, el ținuse pe Zinca Brânceanu, văduva unui Gianoglu, dintr'un neam din care nu cunoaștem decât crâmpeie. Dar fratele său Iancu Samurcaș, biv-vel-postelnic, numit de Scarlat Calimah caimacam al Craiovei, ținea pe Catinca, fiica lui Isac Ivan Ralet, vel-ban la 1818, și el Anastasiei, ai cărei părinți erau Dumitrache Ghica banul și Maria B. Văcărescu. Catinca Samurcaș avea frate pe Constantin Ralet, vel-clucer la 1820 și ispravnic de Mehedinți la 1821, cu care polemiza Tudor; ea era totodată soră cu Anica, soția lui Aleco Vilară, viitorul șef al bejenarilor la Brașov, și cu soția lui Constantin R. Filipescu, frate cu Vulpe și fiu de Văcărească [2]. Iată-ne deci din nou, prin încrucișări, în mijlocul protipendadei româno-grecești.

Puterile caimăcămiei n'au încetat la 4 Februarie 1821, prin numirea lui Scarlat Vodă Calimah [3]. Noii caimacami numiți de Domn, sosiți la București la 23 Februarie, n'au luat în mâni frânele puterii. Eteriști amândoi, evitând să ia asupră-și sarcina guvernării Munteniei, au preferat să se alăture caimacamilor de până atunci, împărțind răspunderea cu ei.

Primul delegat al lui Scarlat Vodă Calimach, Constantin Negri, era fiul lui Teodor, caimacam al Craiovei la 1777—1778, și al Sultanei Rizo-Nerulò, sora lui Iacovachi. Fratele său, Ioan Negri, ținea pe Ecaterina Al. Mano, sora Zafirei măritată Iacovachi Rizo-Nerulò; al doilea frate, Alexandru Negri, care va fugi în Rusia după prăbușirea Eteriei, era căsătorit cu Elena C. Ipsilanti, sora eteristului; al treilea frate, Gheorghe Negri, a ținut pe Maria C. Draco Suțu; în fine, caimacamul Constantin

[1] Filitti, *Arhiva*, arborii Filipescu, Văcărescu și Ipsilanti.
[2] Filitti, *Excurs*, 287—289, 291 și rectificări de G. D. Florescu.
[3] Aricescu, *Acte*, 64—65.

era însurat cu Eufrosina, fiica lui Nicolae Vodă Mavrogheni, ucis la 1790, şi a Mariei D. Scanavi. Erau atâtea motive pentru decapitarea caimacamului eterist la 1822 [1].

Bulgar grecizat, nepot al mitropolitului Sofronie (Staico) al Vraţei (1739—1815) prin fiul acestuia Ioan Bogoriti, Ştefanache Vogoridi se născuse la Constantinopol pe la 1777, venise în Moldova cu Scarlat Calimah la 1812 şi ajunsese vel-hatman, apoi caimacam la 1821. Ridicarea lui neaşteptată se datora căsătoriei sale, pe la 1813, cu Ralu sau Ana Scanavi, probabil vară primară cu Doamna lui Vodă Calimah. Astfel se încuscrise cu familiile fanariote Suţu, Mavrogheni, Caragea, Hangerli şi Mano. Dar numai prietenia Sultanului l-a scăpat de soarta colegului său. El va ajunge mai târziu prinţ de Samos şi socru al lui Mihai Vodă Sturza [2].

La 17 Martie, după dezavuarea Eteriei de către Ţar, Pini pleacă la Braşov, împreună cu Grigorie şi Iordache Filipescu, C. Samurcaş, vornicul Alecu Ghica şi hatmanul Mavro. Grija Bucureştilor rămâne în seama Mitropolitului, a episcopului Ilarion şi a boierilor Gr. Băleanu spătar, Mihalache Mano vornic, Iordache Slătineanu logofăt al Ţării de Sus, Scarlat Grădişteanu nazâr al Casei lefilor şi epistat al Agiei, Al. Filipescu-Vulpe vistier, Nicolae Golescu vornic, Fotache Ştirbei logofăt, Al. Nenciulescu vornic [3]. Este vechiul divan completat prin trei figuri noi : Nicolae Golescu, Fotache Ştirbei şi Al. Nenciulescu.

Cine erau aceştia?

1. Vel vornicul Nicolae R. Golescu-Ştirbei, zis Deli Aga, căsătorit cu o nepoată de soră a banului Grigorie Ghica, era frate cu Iordache şi Dinicu Golescu, prietenul lui Tudor, precum şi cu Ana, soţia vel-logofătului Mihalache D. Racoviţă, cel din urmă fiind cumnatul lui Iordache Slătineanu [4]. Dinicu Golescu ţinea pe Zinca Al. Farfară, care zicea mai târziu că e neam de panduroaică [5].

2. Vel-logofătul Fotache Ştirbei, fiul lui Badea Ştirbei-Drăgănescu şi al Luxandrei, ţinea pe Raliţa Ghica [6].

[1] C. G. Mano, *op. cit.*; Filitti, *Arhiva*, arborii Ipsilanti şi Suţu; completări G. D. Florescu.

[2] Filitti, *Notice sur les Vogoridi*, în *Revue historique du Sud-Est européen*, IV 1927, nr. 10—12, p. 314—320.

[3] I. Dârzeanu, *op. cit.* 57—58.

[4] Racoviţă, *op. cit.*, II arbore nr. 4 şi p. 84—85.

[5] Informaţie G. D. Florescu.

[6] Iorga, *Inscripţii*, III 349.

3. Vel-vornicul Alexandru Nenciulescu era fiul bulgarului Constantin Nenciu, omul de casă al Văcărești lor. Ginerele său, Nicolae Gr. Suțu, era frate cu Mihai Vodă al Moldovei [1].

La 18 Martie, când Tudor ajunsese la Ciorogârla domnească, 12 mari boieri cer intervenția Rusiei printr'o jalbă adresată Țarului [2]. Printre ei, șapte divaniști: Gr. Băleanu, M. Mano, Sc. Grădișteanu, Al. Nenciulescu, F. Știrbei, Al. Filipescu-Vulpe și Istrate Crețulescu — vechi în divan, dar sărit de Dârzeanu,— pe lângă boierii Grigorie Ralea, N. Filipescu, N. Văcărescu Cocoșatul, Iordache Florescu și Al. Vilară [3].

In fine, o notă adresată agenției austriace la 28 Martie ne permite să controlăm compunerea divanului [4]. Din această notă rezultă că atât Istrate Crețulescu, cât și Grigorie Ralea făceau efectiv parte din divan. Ultimul era un grec din Țarigrad, ajuns vel-vornic la 1819. Luase în a doua căsătorie pe Safta T. Crețulescu, al cărei bunic patern Constantin era frate cu Istrate Crețulescu și cu Safta C. Văcărescu, astfel încât soția lui Ralea venea vară a doua cu Al. Ipsilanti [5].

După cum se vede, prin plecarea treptată a boierilor și completarea divanului între 30 Ianuarie și 18 Martie, fizionomia acestuia nu s'a schimbat în liniile sale esențiale. Cooptările au continuat să se facă pe bază de rudenie, dintre rândurile afiliate Eteriei. Noile elemente făceau parte din același mediu social, aveau același sânge amestecat și aceleași aspirații, gravitând în jurul familiei Ipsilanti-Văcărescu.

Când Tudor intră în București la 21 Martie, el se găsește în fața unui divan organizat. Slugerul nu-l dizolvă, nici nu-l modifică: negociază până la 23, când în schimbul „cărții de adeverire" recunoaște „vremelnica stăpânire a țării" [6]. Afirmația lui Aricescu, după care Tudor ar fi înlocuit pe boierii fugiți cu boieri patrioți, este de domeniul fanteziei [7].

Părerea că boierii ar fi părăsit în bloc pe Tudor dela început pare să-și afle astăzi un punct de reazim în lista publicată de

[1] Comunicare G. D. Florescu.

[2] Aricescu, *Acte*, 126—128.

[3] Numai cinci dintre ei semnaseră nota din 4 Februarie către Pini: Gr Băleanu, N. Filipescu, N. Văcărescu, Iord. Florescu și Al. Vilară.

[4] Aricescu, *Istoria*, 193, n. 1.

[5] Relație G. D. Florescu.

[6] Vîrtosu, *T. Vl. Glose*, 11—19, 79—83.

[7] Aricescu, *Istoria*, 193.

D-l Vîrtosu [1]. Dar această listă nu poate pune în cumpănă manifestaţia de solidaritate naţională a cărţii de adeverire, iscălită de 3 ierarhi şi 53 boieri [2]. Lista celor 52 bejenari dela Braşov este redactată în 1822, după urgia Turcilor [3]; ea cuprinde pe aceiaşi 3 ierarhi, cât şi 12 boieri semnatari ai cărţii de adeverire, ceeace înseamnă că la 23 Martie bejenarii din Braşov nu puteau fi mai mulţi decât 37, faţă de 53 boieri tudoriști la Bucureşti.

Am identificat peste două treimi din semnatarii cărţii de adeverire, găsind în fruntea ei iscăliturile a 15 boieri mari, între cari Nicolae Cocoşatul, pretinsul duşman al lui Tudor [4]. Urmează Dim. Filipescu, — inexistent pe atunci — de sigur o eroare de transcriere a pronumelui. Filip Leneş era vel-clucer; C. Creţulescu va fi bătrânul vel-ban; Iordache Ştirbei era vel-stolnic; Ştefan Bujoreanu vel-căminar; Iancu M. Fălcoianu vel-logofăt; Mihai vel-pitar; Preda Seulescu vel-sluger; George Lehliu sluger din 1816; Ioan Jianu şetrar din 1815 (Iancu haiducul); Alexandru (Carabulea) vel-serdar; C. Borănescu vel-stolnic; Constantin (Colceag) vel-sluger; Ioan (Ianache Stănescu) vel-stolnic; C. Andronescu vel-medelnicer; Teodosie vel-sluger; George (Iordache) Tufeanu vel-stolnic; Matei Grecianu vel-medelnicer [5]. In succesiunea semnăturilor se observă amestecul celor trei clase de boieri, ceeace constituie cea mai categorică dovadă a consensului general de a sprijini mişcarea de emancipare a lui Tudor.

Fiindcă îşi respecta partenerii şi jurământul, şederea slugerului la Bucureşti n'a determinat vre-o schimbare în structura vremelnicei stăpâniri. Aceasta nu l-a împiedicat s'o bruftuiască atunci când ea şi-a uitat de duhul „cărţii de adeverire".

Dar ce voiau boierii veliţi, cari „l-au ridicat" pe Tudor, cum mărturisea lui Ipsilanti la Colentina [6]? Intr'un arzmahzar trimis Porţii în 1818 după fuga lui Caragea, ei se plângeau de urgia regimului fanariot, cerând paza *privileghiurilor* garantate de hatişerifuri, deci autocârmuirea, şi asigurarea vieţii liniştite a preoţilor, a neamului boierilor *pământeni* şi a obştii „supuşilor

[1] Vîrtosu, *op. cit.* 149—151.

[2] Aricescu, *Acte*, 132—133.

[3] In orice caz, lista este posterioară datei de 2 Noembrie 1821, menţionată în acel document.

[4] Lipsesc dintre semnatari Brâncovenii, Ghiculeştii şi Racoviţeştii.

[5] Pentru indentificări, v. G. D. Florescu, *Alaiul*, 13—23.

[6] C. Izvoranu, *op. cit.*, 362.

raiele ale *chelerului* împărătesc" [1]. In 1821 aveau să-și exprime dorințele și mai clar prin pana lui Brâncoveanu și Vilară [2]. La rândul său, înfocatul eterist din Iași Teodor Negri simțise încă din 1819 că ierarhii și boierii pământeni voiau să ia locul fanarioților [3].

Tudor a fost la un gând cu boierii făgăduiți, a vibrat de aceleași convingeri, a folosit chiar expresii din jalba dela 1818. Dar fără acel glas de tunet, fără dinamismul și sângele său, n'ar fi existat domniile pământene, nici România modernă.

II

Dela aserțiunea lui I. Dârzeanu, reprodusă de C. Aricescu, după care redactarea scrisorilor și proclamațiilor lui Tudor s'ar fi datorat episcopului Ilarion Gheorghiadis al Argeșului sau grămăticilor din jurul slugerului [4], s'a ajuns la afirmația gratuită că îndrumătorii săi i-ar fi organizat încă dela București o cancelarie, menită să pună frâu impulsiunilor acestui temperament violent, pătimaș și inexpert în arta diplomației ! Dar, pe de o parte, D-l Emil Vîrtosu subliniase după Iorga [5] impresia de unitate sufletească și stilistică a actelor emanate dela Tudor [6], pe de altă parte am arătat cu alt prilej că slugerul și-a alcătuit secretariatul treptat, iar nu dintr'odată, începând la Târgu-Jiu la 21 Ianuarie 1821 și sfârșind la București [7].

Când D-l Vîrtosu a publicat în 1936 după ciorne autografe inedite, — deși fără indicația depozitului [8] — atât proclamația dela Padeș din 23 Ianuarie, cât și arzmahzarul trimis Porții din acelaș loc înainte de 28 Ianuarie [9], s'a putut constata că textele

[1] Aricescu, *Acte*, 10—12.

[2] *Ibidem*, 187—205; Vîrtosu. 1821. p. 117—141.

[3] Gervinus. *Insurrection et régénération de la Grèce*, Paris 1863, I, 87—88. Cf. Jacovaky Rizo Néroulos, *op. cit.*, 280.

[4] C. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române dela 1821*, Craiova 1874, p. 98 u. 1.

[5] N. Iorga, *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814—1815 cu 5 scrisori de 14 pagini facsimilate.*

[6] Emil Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu, glose*, 29—30; de acelaș, *Tudor Vladimirescu, pagini de revoltă*, 29.

[7] M. Romanescu, *Petrache Poenaru și neamurile sale*, 2.—Aceasta nu contrazice afirmația lui Kreuchely din 20 Februarie, cf. *Hurmuzaki* X, 109.

[8] Vîrtosu, *op. cit.*, 33—34 și 35—37.

[9] M. Romanescu, *op. cit.*, 1 n. 3, unde am dat itinerarul lui Tudor.

tipărite anterior după aceste acte de către I. Dârzeanu, Mihail Cioranu, C. Aricescu, etc. cuprindeau omisiuni, contrasensuri şi greşeli [1]. N'am înţeles însă niciodată dece documente de asemenea importanţă n'au fost reproduse în facsimil. Dar iată că taina se desleagă.

In arhiva Macedonski, sub Nr. 3318, există un document pe hârtie *vergé* subţire şi gălbuie, având patru pagini de formatul foilor de zestre şi al dieţilor : 18 cm. lăţime şi 48 lungime. Este un autograf românesc, scris cu litere slavone şi cu cerneală neagră apoasă. Oricine s'a familiarizat cu scrisul caracteristic al lui Tudor, astfel cum rezultă din facsimilele publicate de Aricescu, Iorga şi Vîrtosu [2], recunoaşte îndată în documentul nostru grafia slugerului. Pe prima şi jumătate din a doua pagină a acestui document, — pe care îl dăm pentru prima oară în facsimil în mărime naturală — citim arzmahzarul către Poartă. Urmează, cu acelaş scris, pe jumătatea de jos a paginei a doua, cât şi pe primul sfert din pagina a treia proclamaţia dela Padeş. In fine, tot pe pagina a treia găsim două adaose la zisul arzmahzar, scrise de aceeaş mână, dar cu o pană mai subţire : primul trebuie intercalat la rândul 10 de jos în sus al paginei a doua, îndată după cruce, iar al doilea la rândul 5 al paginei a treia, după ştersătură [3].

Din examinarea acestui document tragem mai multe concluzii. In primul rând se adevereşte că nu Ilarion sau grămăticii de cancelarie redactau actele importante ale lui Tudor, ci el însuşi, scriind singur prima ciornă ; pe urmă grămăticii le multiplicau copiindu-le cu mâna. Am ajuns la această încheiere după ce am înlăturat ipoteza neverosimilă că Tudor ar fi scris sub dic-

[1] Pentru Dârzeanu şi Cioranu, v. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, 6—10, 234—240 ; C. Aricescu, *Acte*, 27—28, 32—34 .

[2] C. Aricescu, *Istoria revoluţiunii*, facsimilul scrisorii din 1 Martie 1811 ; N. Iorga, *Scrisori inedite* ; Emil Vîrtosu, *op. cit.* 28 ; de acelaş, *Mărturii noi din viaţa lui Tudor Vladimirescu*, planşele VI—IX ; de acelaş, *T. Vl. glose*. 29—38 şi facsimilul VI 3.

[3] Tudor spune : ,,silită au fost (ţara) din multă dăznădăjduire'' spre a completa în adaos : ,,întâi de a să scula împotriva aceştii răutăţi'' ; cf. E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu, pagini de revoltă*, p. 36, paragraful 2.

[4] Aci Tudor scrisese întâi : ,,Nu vă leneviţi ci siliţi-vă *să ajungeţi* că ne ajunge fraţilor, etc.'', apoi observând repetarea verbului ,,ajunge'', a şters cuvintele ce am subliniat şi a scris în locul lor : ,,de veniţi în grabă cu toţii'', etc. ; cf. E. Vîrtosu, *op. cit.* 34 paragraful 5.

tatul lui Ilarion. In al doilea rând, acest „impulsiv" avea o redacție lentă, ștergea în timpul scrisului, apoi continua, ștergea din nou ce i se părea nepotrivit, în sfârșit își recitea textul și-l completa, nu în aceeaș zi, ci mai târziu, ceeace reiese din scrisul mai fin al celor două adaose de pe pagina a treia a documentului. In al treilea rând, din succesiunea pe aceeaș coală a celor două documente capitale pentru caracterul revoluției din 1821 rezultă că Tudor s'a gândit întâi să-și justifice mișcarea în ochii Turcilor și apoi să lămurească poporul asupra scopului urmărit. In sfârșit, amândouă actele trebuie să fi fost redactate de Tudor în acelaș timp, cu prilejul ședерii la București între Noembrie 1820 [1] și 18 Ianuarie 1821, fiindcă între ultima dată și 23 Ianuarie, când dă proclamația dela Padeș, Tudor a străbătut țara ca un fulger, aproape fără să doarmă, uluind pe toată lumea prin iuțeala tacticii sale. Ar fi greu de admis că asemenea acte să fi fost așternute pe hârtie în timpul popasului dela Padeș, adică între 23 și 27 Ianuarie, în așteptarea strângerii pandurilor, — deși Dumitru Gârbea, vechilul slugerului la vătășia plaiului Cloșani, însărcinat cu adunarea lor, a fost el însuși surprins, ca și sameșul Vasile Moangă la Târgu-Jiu. După toate probabilitățile, amândouă actele studiate au fost așadar compuse la București înainte de 18 Ianuarie, poate cu sfatul prietenului francmason și eterist Ilarion.

Confruntând originalul din arhiva Macedonski cu transcrierile D-lui Vîrtosu [2], se constată că textele coincid, cu deosebiri infime, ceeace ne scutește de grija unei noi tipăriri, dar nu și de reproducerea în facsimil pentru edificarea publicului.

Punctuația uneori nesigură, alteori turburătoare a sensului frazei și deci a cugetării autorului, dar mai cu seamă modernizarea ortografiei în textele tipărite, nu contribuie la punerea în valoare a actelor noastre.

In arzmahzar Tudor scrie oltenește: *atottțiitoriul, către, deșărtat; făr de, noaă, Dumnezău, bajucuritoriul, dăznădăjduire, lacrămi, zioa,* întrebuințând pluralul feminin *mincinoasă, nesățioasă, scrisă,* și subjonctivul *să cerceteză, să păstreză,* cari sînt atâtea dovezi de redactare personală suprimate în transcrierea D-lui Vîrtosu.

[1] Naum Râmniceanu, *Scrisoarea unui Moldovean către un Muntean și răspunsul Munteanului sau Frățească îmbrățoșare,* în *Biserica ortodoxă română,* XIII, 337.

[2] E. Vîrtosu, *op. cit.* 35—37 și 33—34.

INSTITUTUL DE STUDII

In originalul proclamației dela Padeș din arhiva Macedonski, pasajul final sună : „Că ne ajunge fraților atâta vreme de când lacrămile *dupe obrazăle noastre* [1] nu sau mai uscat. Și iar să știți că niminea dintre *noi* [2] nu este slobod în vremea aceștii adunări obștii folositoare ca să să atingă măcar de un grăunț de binele sau de casa vreunui neguțători orășan sau țăran sau de al vreunui lăcuitori de cât numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să să jărtfească însă *al* cărora nu vor urma [3] *vaă* [4] precum sânt făgăduiți *ci* al acelora să să ia... [5] pentru *folos* de obște [6]".

Și în proclamația dela Padeș găsim — afară de greșeli de sintaxă — obișnuitele oltenisme ale lui Tudor : *celelante*, *îți iasă* înainte, *bălaurii*, *Dumnezău*, *noaă*, *de greabi* (degrabă), *niminea*, *aceștii* (acestei), *obrazăle*, *grăunț*, *vaă*, fără a vorbi de singularul masculin *neguțători*, *lăcuitori* — atâtea particularități savuroase ce au dispărut la tipar.

Cui se adresa însă această proclamație ?

Firește țăranilor, dar nu tuturor. Spre deosebire de 1907, care a fost o răscoală de clăcași, răscoala lui Tudor a fost una de moșneni. Este motivul pentru care în 1821 cele mai multe jafuri la țară au fost înfăptuite de clăcașii rămași acasă, cari turbau de mânie că nu puteau urma pe sluger [7].

Pe de altă parte, în scrisoarea mult discutată din 28 Februarie 1821 către Samurcaș, Tudor spune că pe Hagi Prodan „îl scăpară bechierii" [8]. *Bechier* înseamnă pe oltenește *holtei*, fie neînsurat, fie văduv. Numai bechierii puteau face parte din „adunarea norodului", încât starea lor civilă ajunse sinonim cu ocupația de pandur.

[1] Cuvintele subliniate lipsesc la D-l Vîrtosu, dar sînt la I. Dârzeanu ed. Iorga, p. 7, și schimbate la Cioranu, ed. Iorga, p. 235.

[2] Așa transcrie și Dârzeanu, ed. Iorga, p. 7, pe când D-l Vîrtosu scrie „voi", *op. cit.* 34.

[3] Din cauza unei rupturi, nu se poate citi decât *ur* (ma).

[4] La fel Dîrzeanu, ed. Iorga, 7.—Vîrtosu, *op. cit.* 34, transcrie „nouă".

[5] Restul rândului șters, ca și începutul rândului următor.

[6] Comparați cu textul publicat de Vîrtosu, *op. cit.* 34, ultimele două paragrafe.

[7] Exemple multiple la N. Iorga, *Sitația agrară, economică și socială a Olteniei în politica lui Tudor Vladimirescu*, București, 1915.

[8] E. Vîrtosu, *op. cit.* 44. — Iorga, *Noi scrisori ale lui Tudor Vladimirescu*, în „Revista Istorică", XIX nr. 4—6, p. 162, transcrie greșit — după Dr. P. Samarian — „boierii" în loc de „bechierii".

Tudor se adresa totodată „boerilor făgăduiți", dela care aștepta cel puțin să se pună „în slujba adunării". La 2 Martie, când se abate din drumul Slatinei la Benești ca să scape neamurile lui Petrache Poenaru de urgia arnăuților, Iordache Otetelișanu îi propune să-l urmeze.

„Cu mine nu puteți merge — răspunde slugerul — că eu sînt cu oastea; și dv. aveți familii" [1]. Ochiește însă pe orfanii Poenari: Gheorghe devine pandur, iar Petrache grămatic, înainte să ajungă ctitor al școlii românești [2].

Mulți boerinași bechieri, căzuți în sărăcie, au îngroșat astfel rândurile oștirii lui Tudor, majoritatea căpitanilor săi fiind recrutați din același mediu.

III

Tot în arhiva Macedonski am găsit alt document, care conține mărturii prețioase pentru cunoașterea legăturilor dintre principalii actori dela 1821, cât și a împrejurărilor morții lui Tudor. Este vorba de o traducere manuscrisă din românește în limba rusă, pe 14 pagini in folio, a deciziei dată la 24 Aprilie 1828 de Tribunalul civil regional al Basarabiei în procesul celor 2.500 galbeni revendicați de porucicul în rezervă Dimitrie Macedonski dela serdăreasa Stana Olimpiotis [3]. Decizia este dată de un complet prezidat de consilierul de Stat Stamo [4] și alcătuit din consilierii Satovski [5], Leonard [6], Kazimir [7] și Emandi [8] ca locțiitor al secretarului Pălăduță [9]. Din considerentele tribuna-

[1] V. Memoriul lui Iordache Otetelișanu la Aricescu, *Acte*, 84.

[2] M. Romanescu, *op. cit.*, 2.

[3] Arhiva Macedonski, Nr. 3439, cu regest românesc de G. Bezviconi.— Privitor la acest proces, Pavel Macedonski scria din Chișinău la 12 Martie 1827 fratelui său Dimitrie la Hotin, cf. nr. 3449 din aceeași arhivă.

[4] Macedoneanul Apostolache I. Stamo, consilier de curte la colegiul de stat dela 1814; v. G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei*, I 176.

[5] Nu poate fi asesorul colegial Hristofor Satovski; Bezviconi, *op. cit.*, II 65.

[6] Alexandru P. Leonard, consilier titular, eterist (1791—1850), *Ibidem* I 91, II 129.

[7] Probabil Panait Gr. Kazimir, consilier colegial dela 1818, deși ar putea fi și fiul său Grigore, consilier titular, sau fratele său Gheorghe, de asemeni consilier titular, *Ibidem*, 79—80, II 45—46.

[8] Ioniță Emandi sau Iamandi, consilier titular, apoi asesor colegial dela 1818, *Ibidem* I 67, 75, 251—252, II 42.

[9] Zaharia Pălăduță, secretar colegial, *Ibidem* II, 200.

lului reiese că procesul începuse la 1826 în faţa judecătoriei judeţene din Hotin, unde Macedonski îşi întemeiase pretenţiile pe următoarele acte :

a) un zapis al lui Iordache Olimpiotul din 16 Februarie 1821 către Macedonski, scris de mâna lui Tudor Vladimirescu, care semnează ca martor [1] ;

b) o scrisoare din 5 Iunie 1821 a lui Iordache către soţia sa Stana, rugând-o ca îndată după primire să achite lui Macedonski suma datorată de 2.500 taleri austriaci cu dobinzile cuvenite şi să ia dela el zapisul din 16 Februarie [2] ;

c) o scrisoare din 6 Iunie 1821 a lui Iordache către Macedonski [3], în care, răspunzând învinuirilor ce acesta îi aducea, jură pe Dumnezeu că *banii luaţi dela Tudor* [4] *i-a dat Stanei spre păstrare* ; cât despre ce-i scria Macedonski, anume că el Olimpiotul *l-ar fi înşelat*, să nu creadă zvonurilor, întrucât el se socoteşte dator să-i răspundă banii, deşi deocamdată nu-i are în numerar.

Stana se apără afirmând că iscăliturile de pe cele trei acte înfăţişate nu sînt scrise de mâna soţului ei ; chiar dacă Olimpiotul ar fi dat vre-un zapis, ea nu se consideră datoare să-l achite, de oarece moşia ce are i-a venit dela primul ei soţ, haiducul Velko [5].

In faţa tribunalului din Chişinău, Macedonski aduce atunci alte mărturii, luate de autorităţile din Hotin :

1. Iani Olimpiotis, nepotul lui Iordache, declară sub prestare de jurământ că zapisul şi cele două scrisori contestate sînt într'adevăr semnate de unchiul său.

2. Voevodul sârb Hagi Prodan ştie numai că Iordache datora lui Macedonski 2.500 taleri, pe temeiul zapisului amintit [6].

[1] La 16 Februarie 1821 Tudor era la Ţânţăreni.

[2] Scrisă probabil din Râmnicul Vâlcii. In acelaş sens, v. o scrisoare dela Iordache din 25 Mai 1821, în *Revista istorică*, II 347—350.

[3] La 6 Iunie 1821 Iordache sosise la Drăgăşani, pe când Macedonski şi Hagi Prodan rămăseseră la Râmnic.

[4] In preajma morţii — adăogăm noi — spre a evita confuziile.

[5] Se ştie că Stana fusese măritată întâi cu haiducul Velko Petrovici din Craina. Cred că Stana era din Zajčar. In cântecele populare îi spune „Dilber Stana", cf. Ginglea şi Vâlsan, *Dela românii din Serbia* ; N. Plopşor, *Amintiri*.

[6] Declaraţie fără jurământ din 27 Septembrie 1826.

3. Asesorul colegial Ștefan Jivkovici confirmă autenticitatea zapisului, spunând că toată averea Stanei vine dela Olimpiotis.

4. La fel Mihail Bairactarul [1], adică stegarul, care arată cu jurământ că din tinerețe a fost nedespărțit de Iordache până ce acesta și-a dat duhul [2]; că Stana, când s'a căsătorit cu Olimpiotul, n'avea altă avere decât o salbă de galbeni la gât, pe care a pierdut-o în vremea fugii dela Turci; că în Februarie 1821 Olimpiotul împreună cu el, Bairactarul, au călătorit la Macedonski și Vladimirescu, aflați pe atunci la Țânțăreni [3], iar la înapoierea lor la Craiova s'a împrăștiat îndată zvonul că Iordache a adus bani, dar cât, el nu știe; în fine *„la 20 Mai din același an 1821* [4] *din porunca lui Olimpiotis a luat el Bairactarul sacii plini de bani găsiți la Vladimirescu"*, pe cari i-a dat soției lui Iordache, Stana, care se afla atunci în târgul Câmpulung.

La cererea Stanei, judecătoria din Hotin cercetase samavolnic casa „răposatului" Hagi Prodan [5], găsind acolo un zapis al lui Iordache, pe care în chip abuziv l-a declarat fals, ca și zapisul lui Macedonski, judecătoria fiind fățiș părtinitoare Stanei [6]. Niciunul din martorii Stanei n'a tăgăduit însă zapisul lui Macedonski. Ianko Popovici a afirmat că ar fi auzit dela Hagi Prodan că pretenția lui Macedonski nu este dreaptă, că Prodan ar fi renunțat la mărturia sa și că Miloș Saranovici, mijlocitorul sau mai de grabă împăciuitorul dintre Stana și Macedonski, ar fi spus că acesta s'ar mulțumi cu 100 galbeni pentru cheltuieli ca să n'o mai turbure pe Stana. Dar voevodul sârb Miloș Saranovici a declarat că numai dela Ianko Popovici a auzit de spusele lui Hagi Prodan, iar Constantin Anastasiu nici atât n'a spus.

Spre a-și sprijini cererea, Macedonski a mai înfățișat alte două scrisori ale lui Iordache, din care una găsită la Petre Glavce [7],

[1] La 21 Februarie 1821 „Mihale bairactar dumnealui sărdar Iordache" dădea lui Const. Samurcaș chitanță de 750 lei pentru tainul a 200 neferi ai lui Iordache dela 21 Februarie la 7 Martie, cf. E. Virtosu, 1821, *date și fapte noi*, 34; tot acolo pecetea și semnătura lui, pl. 12.

[2] Mânăstirea Secu, 23 Septembrie 1821.

[3] La 16 Februarie 1821.

[4] Recte 21 Mai.

[5] Bănuim că Hagi Prodan murise în Octombrie 1826.

[6] La 12 Martie 1827, Pavel Macedonski scria că Atanasie Hamba, fost administrator al moșiei lui Teodor I. Nedoba, consilier de Stat, a fost pus la cale de Stana să-i înfățișeze socoteli false și să semneze pe Iordache Olimpiotul; v. arhiva Macedonski, nr. 3449.

[7] Bulgar românizat, v. Bezviconi, *op. cit.* I 59, II 39, 112.

precum şi două zapise date lui Pavel Macedonski de scriitorul acelui zapis [1], Tudor Vladimirescu, care *arată acelaş scris* [2].

Infirmând hotărîrea judecătoriei din Hotin ca nedreaptă şi potrivnică legilor, tribunalul din Chişinău apreciază că însăşi Stana a recunoscut în oarecare măsură dreptatea declaraţiilor lui Hagi Prodan, iar Jivkovici, deşi Stana i-a rămas datoare 150 taleri pentrucă *a adus-o cu bine din Câmpulung*, totuşi încă din vremea aceea a dat banii uitării şi nu-i păstrează nici o duşmănie [3]. Considerând deci aceste mărturii drept valabile, Tribunalul osândeşte pe Stana Olimpiotis la 2.500 galbeni cu dobinzi de 10% dela 16 Februarie 1821 până la data achitării, poruncind judecătoriei din Hotin să poprească până atunci toată averea pârâtei [4].

Acest epilog pur material al tragediei din 1821 reînviază împrejurări istorice şi patimi omeneşti, astăzi insuficient lămurite. Nu e bizar mai întâi să întâlnim la Hotin atâtea figuri importante de neamuri străine între ele? Dimitrie Macedonski, care primea fonduri dela Barbu Văcărescu prin Tudor la 2 Februarie 1821, a mijlocit cu bani la 16 Februarie învoiala dela Ţânţăreni dintre Tudor şi Iordache, lucru mărturisit şi de Hagi Prodan şi de Mihail Bairactarul. Cinci ani în urmă, Macedonski reclamă aceşti bani prin justiţie dela Stana Olimpiotis. El nu revendică însă „banii luaţi dela Teodor", despre care Iordache spune în scrisoarea din 6 Iunie 1821 că „i-a dat Stanei spre păstrare" şi pentru care Macedonski acuza pe Iordache de înşelăciune. Depunerea acestei scrisori la dosarul procesului are drept scop numai confruntarea scrisului lui Iordache, tăgăduit de Stana.

Când însă martorii, chiemaţi de poliţia din Hotin să jure ceeace ştiu, sînt puşi în faţa dovezilor scrise dela dosar, Mihail Bairactarul disjunge în declaraţia sa chestia împrumutului dela 16 Februarie de jaful săvârşit de Iordache la Goleşti la 21 Mai

[1] Zapisul de 2.500 taleri din 16 Februarie 1821, dat de Iordache lui Macedonski.

[2] Probabil zapisele din 26 August 1820 şi 13 Ianuarie 1821, în valoare de 1.903 şi 20.000 taleri, cf. E. Virtosu, *Tudor Vladimirescu. glose*, 69—70.

[3] Neamul lui Petar Vlahul Jivkovici era din Zajcar.

[4] La 15 Octombrie 1829 guvernatorul civil al Basarabiei A. Sorokunski eliberează porucicului în rezervă D. Macedonski un paşaport cu drept de întoarcere, ca să meargă la Bucureşti spre a primi *moştenire* o moşie, cf. Arhiva Macedonski, Nr. 3450. Cum nu i se cunoaşte lui D. Macedonski nici o moşie moştenită în Ţara Românească, ne întrebăm dacă nu este vorba de moşia Stanei.

1821, dându-ne detalii necunoscute până acum, ce trebuiesc coroborate cu scrisoarea din 6 Iunie a lui Iordache către Macedonski și cu rolul lui Ștefan Jivkovici în aventura Stanei.

Părăsind Cotrocenii la 15 Mai 1821, Tudor ia cu sine tezaurul oștirii [1]. Fie din porunca lui Ipsilanti, fie din proprie inițiativă, Iordache îl pândește la Goleşti şi-l prădă. Spre deosebire de anumiți autori, după cari Caravia ar fi chinuit pe Tudor găsind în căptușeala dolmanului său aur şi nestemate în valoare de cinci mii de galbeni [2], Aricescu a înregistrat spusele lui Ioniță Columbeanu, anume că, în clipa prinderii lui Tudor, arnăuții i-ar fi luat, din porunca lui Iordache, *o perechie de desagi cu bani* şi un geamantan cu haine şi hârtii [3]. Iată însă că Mihail Bairactarul, care a fost umbra lui Iordache, declară sub prestare de jurământ, câțiva ani după ce amândoi rivalii dela Goleşti erau morți, că el a ridicat sacii plini de bani găsiți la Vladimirescu şi că i-a dus Stanei la Câmpulung. Olimpiotul însuşi vorbeşte la 6 Iunie de banii luați dela Tudor şi dați în păstrare Stanei. Dacă pretextul uciderii slugerului va fi fost asprimea lui sau sperjurul față de eterie, mărturiile procesului din 1826—1828 nu permit oare bănuiala că mobilul a fost jaful? Oricum, ele dovedesc că a fost urmarea ei imediată. In legătură cu aceasta, ni se pare semnificativă informația din notele lui Constantin Herescu, aghiotantul lui Ipsilanti, după care Tudor a fost ciopârțit de Caravia în marginea Târgoviştei, înaintea intrării în oraş, chiar în căruța în care fusese adus [4], ceeace înlătură versiunea tribunalului militar şi a osândirii slugerului în urma unui proces în regulă.

Născută în sărăcie, Stana nu este decât o aventurieră avidă, care speculează pe toată lumea, pe Iordache, pe Hagi Prodan şi pe Ştefan Jivkovici, fugind cu acesta dela Câmpulung tocmai la Hotin, după ce îşi cumpără o moşie din averea pandurilor [5]. Această adulteră sperjură trebuie să fi ajuns bogată ca să poată

[1] Registrul poştei arată că încă dela 12 Mai Tudor folosise 142 cai dela Bucureşti la Goleşti şi Piteşti, probabil pentru calabalîc; E. Vîrtosu, 1821, *date şi fapte noi*, 99.

[2] F. G. (Laurençon), *Coup d'oeil sur l'état actuel de la Valachie*, Paris 1835, p. 94; F. C. H. L. Pouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce*, Bruxelles 1825, vol. II 353—354; Dârzeanu, ed. Iorga, 85.

[3] C. Aricescu, *Istoria*, 248—249, 255 n. 3.

[4] *Ibidem*, XXI n. 3.

[5] După 25 Mai 1821, v. *Revista Istorică*, II 347—350.

împrumuta Eteria cu 5.500 galbeni printr'un zapis semnat de Ipsilanti, ce-i făgăduia întoarcerea banilor din viitoarea vistierie națională grecească. Cum știrea provine dela Filimon, secretarul lui Ipsilanti, n'avem motive s'o punem la îndoială [1]. Mărinimia Stanei nu s'a putut manifesta însă decât după lovitura dela Goleşti şi înaintea trecerii lui Ipsilanti peste munți, adică între 21 Mai şi 29 Iunie 1821 [2].

Cât despre Macedonski, ne explicăm acum atitudinea lui după prinderea lui Tudor. Chiar dacă rolul său în răscoala dela Goleşti nu este încă deplin limpezit, ai impresia că, fiind în curent cu jaful lui Iordache, nu înțelegea să-i acopere fapta decât în schimbul unei despăgubiri. Cum Iordache recunoştea numai datoria dela 16 Februarie contractată la Țânțăreni, Macedonski îl învinuieşte de înşelăciune şi se retrage cu Hagi Prodan la episcopia Râmnicului [3].

Dela Drăgăşani însă, Olimpiotul se scuză că a dat Stanei banii lui Tudor în păstrare, deşi se recunoaşte dator către Macedonski, fără să spună cât. Totuşi, în procesul dela Hotin, Macedonski se fereşte să ceară dela Stana o parte din banii pandurimii, poate unde ştia că temeiul unei asemenea cereri era ilegal, poate iarăşi unde îşi dădea seama că fără zapis n'avea şanse de câştig. In orice caz, el nu invocă scrisoarea lui Iordache din 6 Iunie 1821 decât ca simplă mărturie grafică.

Răsfoind aceste file stranii, simți un fior în spinare. Fără voie te gândeşti la condotierii Renaşterii italiene.

Dar numai ivind documente din vremea lui Tudor, vom scăpa de amăgirea poveştilor pseudo-contimporane.

MARCEL ROMANESCU

[1] I. Filimon, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, Atena, 1859—61, Vol. III 342.

[2] *Ibidem*, II 191.

[3] Chiriac Popescu, la Iorga, *Izvoarele contemporane*, 209—210.

ANEXĂ

TĂLMĂCIRE DIN MOLDOVENEȘTE [1]

Copie după încheierea Tribunalului Civil Regional al Basarabiei, cuprinsă în hotărârea dată în ziua de 24 Aprilie 1828 în acțiunea porucicului în rezervă Dimitrie Machedonschi, contra serdăresei Olimpidis pentru suma de 2.500 galbeni.

S'a hotărât : din datele pricinii se vede că jăluitorul Machedonschi își întemeiază pâra pe zapisul din 16 Fevruarie 1821 ce i-a fost dat de către soțul numitei Stana, Gheorgachie Olimpidis, scris de mâna unui oarecare Tudor Vladimirescu, care este semnat și ca martor ; și pe două răvașe de asemenea ale lui Gheorgachie Olimpidis, la fel din anul 1821 Iunie 5 și 6, din care în primul răvaș el Olimpidi scrie soției sale Stana pentru ca dânsa, îndată ce-l va primi, să plătească lui Machedonschi banii ce el îi datorează, 2.500 galbeni nemțești cu dobinzile cuvenite, și să ia dela dânsul zapisul ce i-a dat în acelaș an la 16 Fevruarie ; iar prin cel de al doilea, răspunzând lui Machedonschi, se jură în numele lui Dumnezeu că banii luați de el dela un oarecare Tudor i-a trimis el acasă la Stana lui spre păstrare ; în ceeace privește faptul că Machedonschi i-a scris, că el Olimpidis l-a înșelat, el Machedonschi, cum îl încredințează Olimpidis, să nu creadă zvonurilor mincinoase, deoarece el nu l-a înșelat, ci se socotește dator a-i da banii datorați de el, însă că nu-i are cu sine în numerar.

Pârâta Stana se apără împotriva acestei cereri prin aceea că zapisul și cele două răvașe înfățișate de jăluitorul Machedonschi nu sunt semnate de soțul ei și că ele sunt false. Și dacă dânsul ar fi avut un zapis adevărat, chiar și în acest caz dânsa nu s'ar fi socotit datoare să-l plătească, deoarece moșia ce o are este a ei, de vreme ce a căpătat-o dela primul ei soț, haiduc Velko.

[1] Documentul n'a putut fi publicat în limba rusă din motive de ordin tehnic.

Machedonschi tăgăduind această declarație, a înfățișat tribunalului următoarele dovezi :

a) mărturia întărită de jurământ făcută la Poliția orașului Hotin, de către Iani Olimpidis, nepotul lui Gheorgachie Olimpidis, prin care acesta mărturisește că zapisul și cele două răvașe au fost semnate într'adevăr de unchiul său, Gheorgachie Olimpidis ;

b) mărturia voevodului sârb Hagi Prodan, dată fără jurământ la Poliția orașului Hotin, întărită la 27 Septembrie 1826, că dânsul, încă din timpul șederii sale în Valahia, știe că Olimpidis datorează moldovanului 2.500 galbeni potrivit zapisului din 16 Fevruarie 1821 ;

c) mărturia asesorului colegial Stefan Jivkovici dată în urma interogatorului ce i s'a luat de procurorul județului Hotin și de comisarul judecătoriei obștești a aceluiaș județ, prin care se chezășuiește că zapisul aflat la Machedonschi este adevărat și fără nici o îndoială este semnat într'adevăr de însăși mâna lui Gheorgachie Olimpidis, și că întreaga avere ce se află în mâinile Stanei este a lui Olimpidis și este dobândită de dânsul, iar nu de Stana, deoarece dânsa măritându-se cu dânsul nu avea nimic, care declarație Jivkovici a întărit-o prin jurământ la Judecătoria județului ;

d) la fel, întărită prin dare de jurământ, mărturia lui Mihail Bairactarul în care arată că din tinerețe se afla neîncetat și în toate locurile pe lângă Gheorgachie Olimpidis, până ce dânsul —Olimpidis—și-a sfârșit viața în 1821. Și de aceea are dânsul cunoștiință sigură că atunci când Stana s'a măritat după Gheorgachie Olimpidis, nu avea vre-o altă avere decât numai o salbă de galbeni, pe care o purta la gât și pe care dânsa a pierdut-o pe timpul când a fugit de Turci ; totodată Bairactarul a adăogat că pomenitul Olimpidis, împreună cu dânsul, în Fevruarie 1821, s'a dus la Machedonschi și Vladimirescu, cari se aflau pe atunci la Țânțăreni, iar după înapoierea la Craiova îndată s'a împrăștiat zvonul că Gheorgachie a adus bani, cât anume el nu știe ; iar după aceasta, la 20 Mai 1821, din porunca lui Olimpidis, a luat el Bairactarul sacii plini de bani găsiți la Vladimirescu, pe care i-a dat soției sale Stanei, care se afla atunci în târgul Câmpulung.

Temeiul pentru care Judecătoria județeană supune judecății și aceste dovezi înfățișate de Machedonschi, se dovedește neîntemeiat, potrivit următoarelor împrejurări și legii :

Înâi, această Judecătorie dorind a tăgădui mărturia lui Iani Olimpidis, dată la Poliția Civilă din Hotin sub luare de jurământ, se întemeiază pe aceeaș mărturie, tot a lui Iani, ce ar fi fost făcută în fața acelei Judecătorii în urma cererii Stanei, însă fără dare de jurământ, cum că dânsul n'ar fi susținut la Poliție că zapisul ar fi semnat de unchiul său Gheorgachie Olimpidis; dar în legea lui Armenopol, cartea I, paragraful 6, capitolul 42, s'a legiuit că „acel care mărturisește împotriva cuiva, nu mai are drept să mărturisească a doua oară în folosul aceluia", și oare s'ar putea crede mai mult o mărturie fără dare de jurământ, decât o mărturie făcută sub luare de jurământ, semnată atunci de mâna proprie a lui Iani Olimpidis, că ambele răvașe ale lui Olimpidis înfățișate de Machedonschi sunt într'adevăr semnate de mâna unchiului său Gheorghe Olimpidis;

In al doilea rând, de oarece jăluitorul Machedonschi, potrivit înțelesului legiuit al dovezilor arătate, a dovedit în fața judecății că dânsul are drepturi, iar pârâta se împotrivește lor; pentru care pricină dânsa și este datoare a dovedi că zapisul într'adevăr nu este ai soțului ei și că el nu a împrumutat dela dânsul, potrivit înțelesului legii amintitului Armenopol cartea I, paragraful 2, capitolul 7, unde s'a legiuit că „acel care arată un lucru oarecare trebuie și să dovedească, iar nu acela care se împotrivește" — iar dânsa, în loc să înfățișeze dovezile, a dat la Judecătorie cerere zicând să facă cercetare în casa și în hârtiile răposatului Hagi Prodan, printre care ea nădăjduia să găsească astfel de zapise care ar putea descoperi drepturile ei; și Judecătoria județeană, în loc s'o silească potrivit înțelesului legilor să-și găsească singură dovezile ce credea că-i sunt cele mai trebuitoare, a luat asupră-și îndatorirea să le caute pentru dânsa. Dând urmare cererii Stanei, a cercetat casa amintitului Hagi Prodan, și, găsind printre hârtiile sale un zapis de 40.000 leva, dat și semnat deasemenea de Gheorgachie Olimpidis, l-a socotit fals, ca și cel al lui Machedonschi. Această măsură a Judecătoriei județene este împotriva legii, nedreaptă și dă Tribunalului bănuială deschisă că membrii acelei Judecătorii au lucrat cu părtinire în folosul amintitei Stana, deoarece ar fi fost în drept să cerceteze casa susamintitului Hagi Prodan numai când ar fi avut dovezi sigure cum că în acea casă se ascunde oarecare taină privind otcârmuirea; iar pe temeiul cererii Stanei, în care dânsa și-a arătat bănuiala că acolo s'ar fi aflat

hârtii în folosul ei, Judecătoria era datoare să poftească pe Stana să şi le capete singură sau urma să le ceară pe cale legiuită dela moştenitorii zisului Hagi Prodan, însă fără a-i sili, pentrucă de voinţa lor atârna să le dea sau să nu le dea, precum se spune în legea lui Armenopol, cartea I, paragraful 2, capitolul 18: „In ceeace priveşte prigoana între două părţi, a treia numai atunci înfăţişează şi urmează să facă dovezi, când acestea nu sunt în paguba sa, iar când se întâmplă, atunci se împiedică siluirea". Dar Judecătoria judeţeană, precum se vede din dosar, nici n'a întrebat pe acei moştenitori, ci deschizând cu sila lada, a ridicat de acolo tot ce a binevoit, iar după aceasta în chip samavolnic a căutat prilej să strice pâra lui Machedonschi, precum şi zapisul găsit de el în amintita casă;

In al treilea rând, din numărul martorilor pe cari se sprijină Stana şi care în urma stăruinţelor ei au jurat la Judecătoria judeţeană, nici unul nu dovedeşte şi nu spune că zapisul pe temeiul căruia Machedonschi cere banii, nu era al lui Olimpidis şi că acesta nu ar fi împrumutat dela dânsul, ci arată numai că un oarecaie Ianko Popovici ar fi auzit dela Hagi Prodan că pâra lui Machedonschi este nedreaptă şi că dânsul, Prodan, s'ar fi lăsat de mărturia ce a dat el însuşi, precum şi că Miloş Saranovici, fost mijlocitor sau mai de grabă împăciuitorul dintre Stana şi Machedonschi, chiemat de acesta pentru a-l împăca cu Stana, ar fi vorbit că Machedonschi i-ar fi spus că, dacă dânsa îi va da 100 galbeni pentru cheltueli şi o hârtie că aceşti bani au fost luaţi de Olimpidis şi cheltuiţi pentru Eterie, dânsul nu o va turbura. Insă din numărul acestor martori, supuşi de Stana jurământului, voevodul sârb Miloş Saranovici, împreună cu un oarecare Constantin Anastasiu, au arătat: primul, Saranovici, că dânsul a auzit numai dela Ianko Popovici că Hagi Prodan s'ar fi lăsat de mărturia ce a dat lui Machedonschi; dar aceasta dovedeşte că ei au întrebat pe însuşi Hagi Prodan, care le-a răspuns că Ianko Popovici vorbeşte nedrept şi i-a încredinţat cu jurământ în faţa icoanei că Machedonschi are dreptate; în ce priveşte împăcarea, Miloş Saranovici a arătat că, în urma rugăminţii sale, Machedonschi i-a spus că, dacă Stana îi va da într'un loc oficial mărturie scrisă că ştie că soţul ei a luat dela dânsul aceşti bani şi i-a întrebuinţat pentru Eterie, atunci el nu se va atinge de bunurile ei; deoarece Stana cerea ca o asemenea hârtie să fie scrisă de însuşi Machedonschi, iar dânsa

o va semna, atunci dânsul i-a spus lui Saranovici că nu dorește o astfel de împăcare. Să-i dea dânsa lui acum 100 galbeni pentru cheltuelile ce le are deocamdată cu pâra în judecată pentru dobândirea banilor La fel și Constantin Anastasiu a arătat: că el înainte de vorbirea pentru împăcare, a întrebat pe Machedonschi dacă dorește ca el Anastasiu să-i fie mijlocitor, însă Machedonschi a răspuns că Stana se silește să-l înșele și că el, Anastasiu, ca un om cinstit de toți, să nu se amestece în faptele nevrednice ale Stanei.

In al patrulea rând, Machedonschi, pentru a dovedi mai bine că zapisul pe temeiul căruia cere acești bani este adevărat, a înfățișat acestui Tribunal: *A*. două răvașe ale lui Gheorgachie Olimpidis scrise în 1821, dintre care unul a fost găsit de el la un oarecare Petre Glavce, iar altul la Enie Baciu, împreună cu mărturia dată de dânșii sub luare de jurământ la Judecătoria județului Orhei la 30 Noemvrie 1827, în care dânșii mărturisesc că acele răva e sunt într'adevăr ale lui Gheorgachie Olimpidis. Iar deasemenea că el Olimpidis a luat dela dânsul Machedonschi bani și că semnătura pe acele răvașe este desăvârșit asemănătoare cu semnătura de pe zapisul și de pe cele două răvașe înfățișate mai înainte de Machedonschi; și *B*. două zapise date lui Pavel Machedonschi de scriitorul zapisului amintit Tudor Vladimirescu, care deasemenea fără nici o îndoială sunt asemănătoare cu scrierea și semnătura zisului Vladimirescu depe zapisul amintit.

Deși Judecătoria județeană, între alte împrejurări înscrise în hotărîrea sa, care deloc nu caută descoperirea adevărului adevărat în această pricină, glăsuiește că hârtiile înfățișate de Machedonschi sunt false, deoarece semnăturile de pe ele nu au nici o asemănare cu cele pe cari le-a înfățișat pârâta Stana; fiindcă în dosar nu se află nici o dovadă că răvașele înfățișate de Stana sunt într'adevăr scrise și semnate de Olimpidis, iar în cele înfățișate de Machedonschi se află un număr de dovezi și mărturia lui Iani Olimpidis că acestea sunt semnate de unchiul său; la fel se află mărturiile lui Glavce și Enie Baciu, cari arată că răvașele înfățișate de ei sunt adevărate și cari desăvârșit se aseamănă cu ele, precum și zapisele lui Vladimirescu, care deasemenea au aceeaș asemănare cu scrierea și semnătura de pe zapisul lui Machedonschi; și în sfârșit, și pe cele mai sus pomenite dovezi se poate pune, fără îndoială, mai mult temeiu pe atare dovezi decât pe hârtiile cari nu sunt dovedite că sunt scrise și semnate de Olimpidis;

In al cincilea rând, de oarece Serdăreasa a spus, cu privire la martorii cari arată că pâra lui Machedonschi este dreptă, şi anume Hagi Prodan şi Asesorul Colegial Ştefan Jivkovici, că ei sunt părtinitori, ceeace a primit şi Judecătoria judeţeană, că ei amândoi sunt duşmanii ei, adică Hagi Prodan din pricină că la dânsul s'a descoperit de asemenea un zapis de 40.000 leva, iar Jivkovici îi este duşman fiindcă dânsa nu i-a plătit 200 galbeni pe care îi cerea dânsul ;

Tribunalul Civil Regional, după cercetarea cu băgare de seamă a acestor împrejurări, a găsit :

întâi, că la mărturia lui Hagi Prodan zisa Stana şi-a arătat mulţumirea, de oarece dânsa însăşi s'a silit prin dovezi deosebite a dovedi că amintitul Hagi Prodan a vorbit faţă de unele obraze că pâra lui Machedonschi nu este dreaptă ; prin urmare, dacă acest lucru ar fi fost dovedit, dânsa n'ar fi stăruit pentru înlăturarea dovezilor, ci ar fi dorit şi mai mult să se întemeieze numai pe ce a vorbit dânsul, ceeace nu era oprit de lege amintitului Hagi Prodan, deşi avea deasemenea un zapis dela Olimpidis, dat fiind că, potrivit lui Armenopol, cartea I, paragraful 6, capitolul 31, s'a legiuit : „Cel care a învinuit pe cineva într'o pricină oarecare, nu este oprit să dea mărturie deasemenea împotriva lui în altă pricină. Dar dacă se vor ivi motive speciale, atunci în această împrejurare se va opri" ;

în al doilea rând, Asesorul Colegial Jivkovici, dându-şi jurământul, a arătat că Stana, deşi l-a jignit într'adevăr prin faptul că nu i-a plătit, potrivit învoielii, 150 galbeni pentru că dânsul a adus-o cu bine din Câmpulung, însă această pricină el a dat-o uitării încă de pe atunci, şi nu mai are faţă de dânsa nici o ură, mai ales că a adeverit prin jurământ adevărul mărturiilor sale ; în urma tuturor acestor împrejurări, dreptatea acestei pricini este dovedită prin atâtea dovezi, cari încredinţează desăvârşit că zapisul într'adevăr este semnat de mâna lui Gheorgachie Olimpidis, şi că se întăreşte în acest loc de dânsa că şi mărturiile lui Hagi Prodan şi Asesorului Colegial Jivkovici sunt adevărate, şi că amândouă aceste ponturi sunt primite de lege, de vreme ce în cartea I, paragraful 6, capitolul 8 din Armenopol s'a legiuit : despre martori trebuie să afle care dintre ei este cinstit şi fără cusururi şi care este necinstit şi desfrânat, avut sau sărac, ca să nu

cădă sub învinuirea de a trage un folos pentru sine, dacă este prieten aceluia pe care îl înfățișează ca vechil sau prieten aceluia împotriva căruia el mărturisește, fiindcă atunci nu mai este supus blănuielii și atunci se primesc mărturiile lui, iar rândui la lor o face judecătorul, adică : el cercetează dacă mărturisește fără ură sau rostește cu dinadinsul unele vorbe, sau dacă răspunde la întrebare în așa fel încât să se poată credea că răspunsul său este adevărat ; tot el, judecătorul, știe ce fel de ponturi urmează să fie întrebuințate".

Dat fiind că din toate împrejurările se dovedește că zapisul în temeiul căruia Machedonschi cere cei 2.500 galbeni nemțești pomeniți, este într'adevăr dat de Gheorgachie Olimpidis și că această datorie este dreaptă, iar averea, câtă se află acum în stăpânirea pârâtei Stanei, se cuvine zisului creditor, atunci pe temeiul legilor găsește că creditorul Machedonschi urmează să-și ia din aceeaș avere în întregime suma capitalului de 2.500 galbeni, precum și dobinzile legiuite de 10 % pe an, potrivit rânduielilor în ființă în această provincie, socotind din ziua împrumutării, adică dela 16 Fevruarie 1821 până în ziua plății ; întrucât pricinile de zapis nu sunt supuse cercetării judecătorești, care odată cu înfățișarea amănunțită, încheierea și hotărârea, dă împricinaților mulțumire, poruncește Judecătoriei obștești din Hotin să păsească la executarea pomenită și să mulțumească pe Machedonschi. Intrucât nici Judecătoria județeană, înainte de încheierea hotărârii sale nu s'a îngrijit să chezășuiască pe jăluitor, potrivit măsurilor otcârmuirii și a îndatoririi însăși decurgând din paragraful 25 al statutului de întocmire, ba chiar și după hotărârea sa a slobozit și lucrurile cari au fost poprite de otcârmuirea isprăvniciei aceluiaș județ în timpul când acelaș Tribunal a primit apelația, să fie mulțumit din averea ce se va vedea la față, iar dacă nu va fi destulă pentru îndestularea deplină a sumei ce i se cuvine lui Machedonschi și dacă se va dovedi că pârâta, în timpul începerii acestei pricini, a avut o avere mai însemnată, pe care dânsa în curgerea timpului a înstrăinat-o sau a ascuns-o cu dinadinsul, atunci să se urmărească suma de la mădularele de pe atunci ale Judecătoriei, și, în sfârșit, să fie vestiți prin chiemări jăluitorul Machedonschi și pârâta Stana, ca în ziua de 15 ale lunei Mai viitoare să se înfățișeze la Tribunal pentru a auzi hotărârea, de plăcere sau neplăcere ;

iar pe de altă parte să se poftească Judecătoria obștească să găsească îndată și să poprească toată averea mișcătoare și nemișcătoare, precum și toate capitalurile bănești de față pe care le posedă zisa Stana, pentru ca să nu le poată ascunde până la pomenita îndestulare.

Locțiitorul Președintelui :
(ss) *Consilier Civil Stamo,*
(ss) Consiler Satovski,
(ss) Consilier Leonard,
(ss) Consilier Kazimir,
(ss) Consilier Iamandi,
Locțiitor al Secretarului Pălăduță.

Pentru adeverire :
(ss) Secretarul *Iacob Andoniev*

Ieșit din registru cu Nr. 1651.
(L.S.)

Pentru verificare :
(ss) Șeful de birou *Nicolau.*

Pentru confruntarea tălmăcirii din moldovenește cu originalul :

Tâlmaciul Tribunalului civil al Basarabiei :
(ss) Secretarul gubernial *Ivan Golițki*

Din limba rusă de *Vasile Știrbu.*

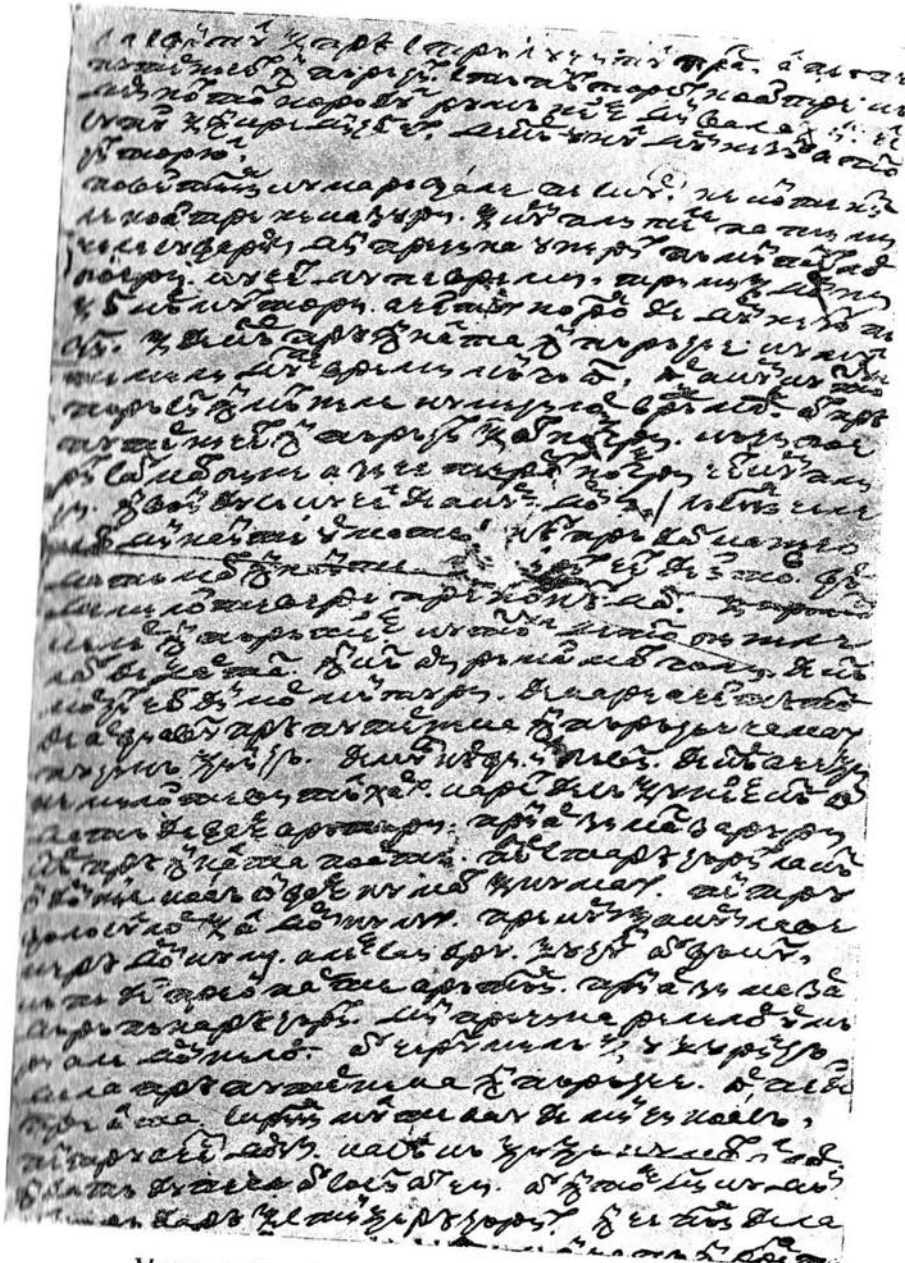

Manuscrisul lui Tudor: partea de sus a primei pagini, cuprinzând începutul arzmahzarului către Poartă.

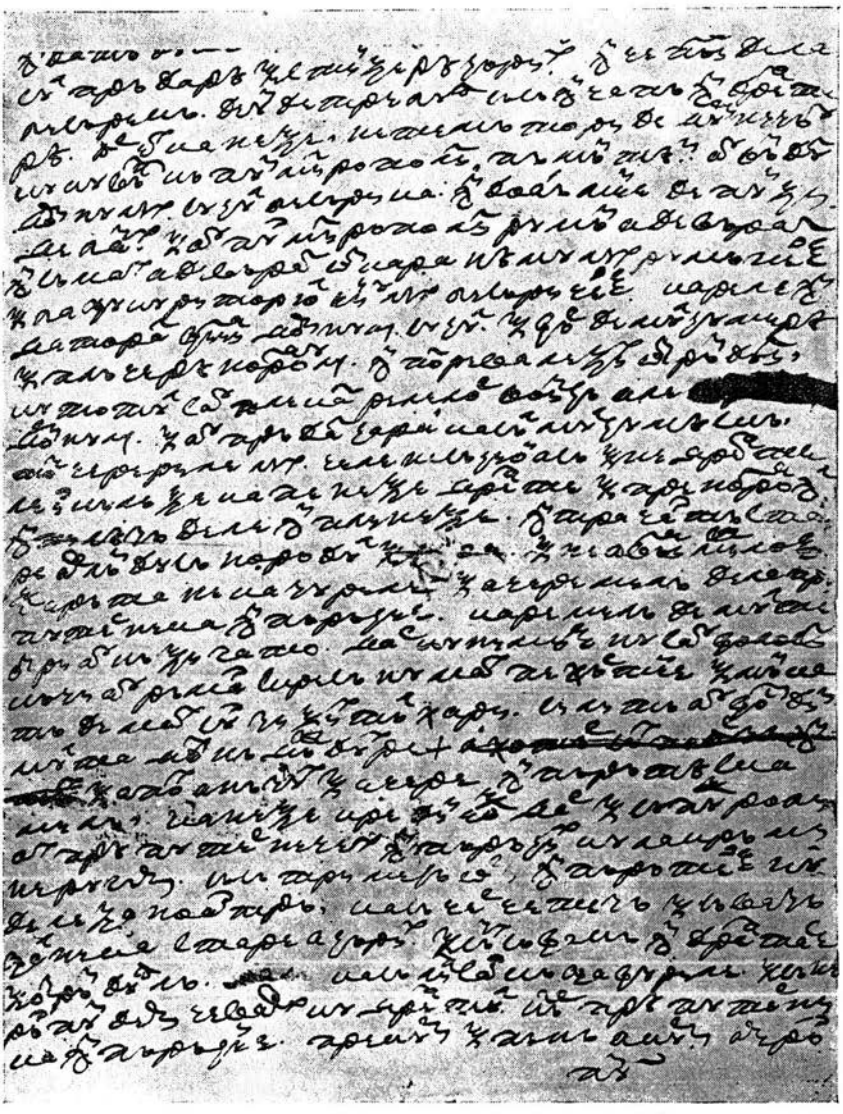

Manuscrisul lui Tudor: partea de jos a primei pagini, cu urmarea arzmahzarului. La mijlocul rândului 10 de jos în sus, se vede cruciulița arătând locul unde trebuie intercalat primul adaos dela pag. 3 a manuscrisului.

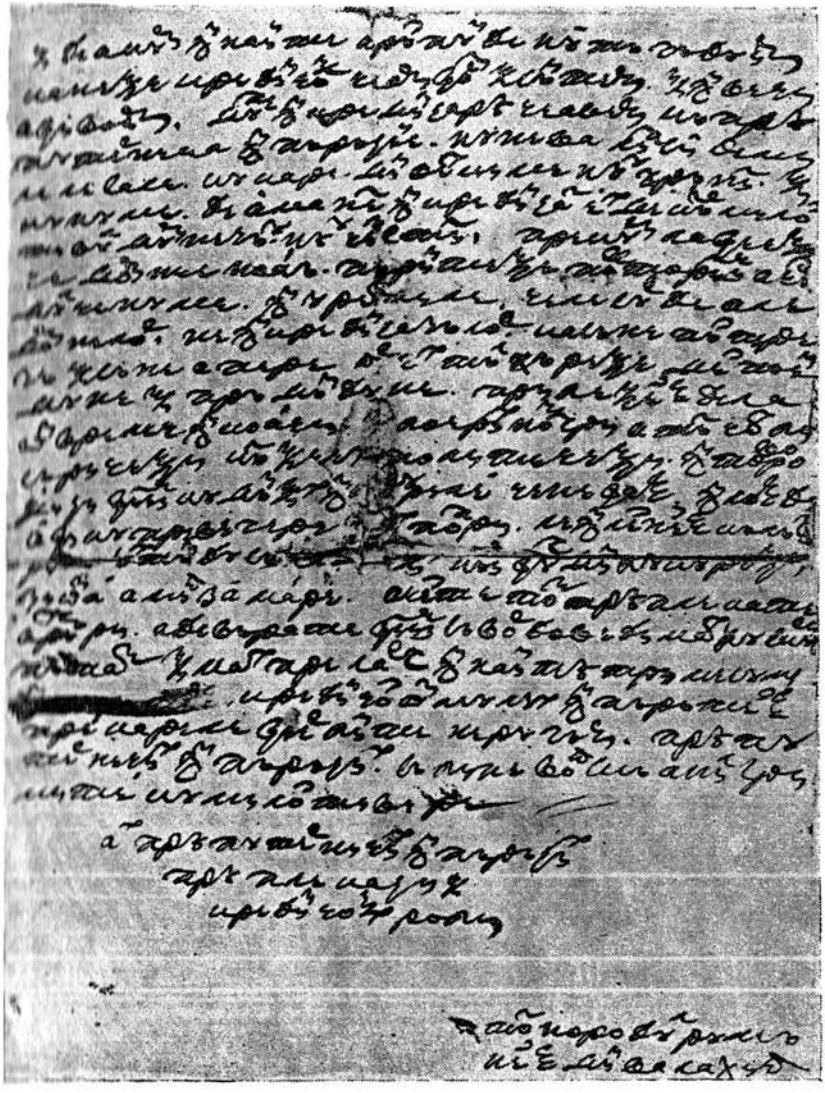

Manuscrisul lui Tudor : partea de sus a paginei a doua,
cu sfârșitul arzmahzarului.

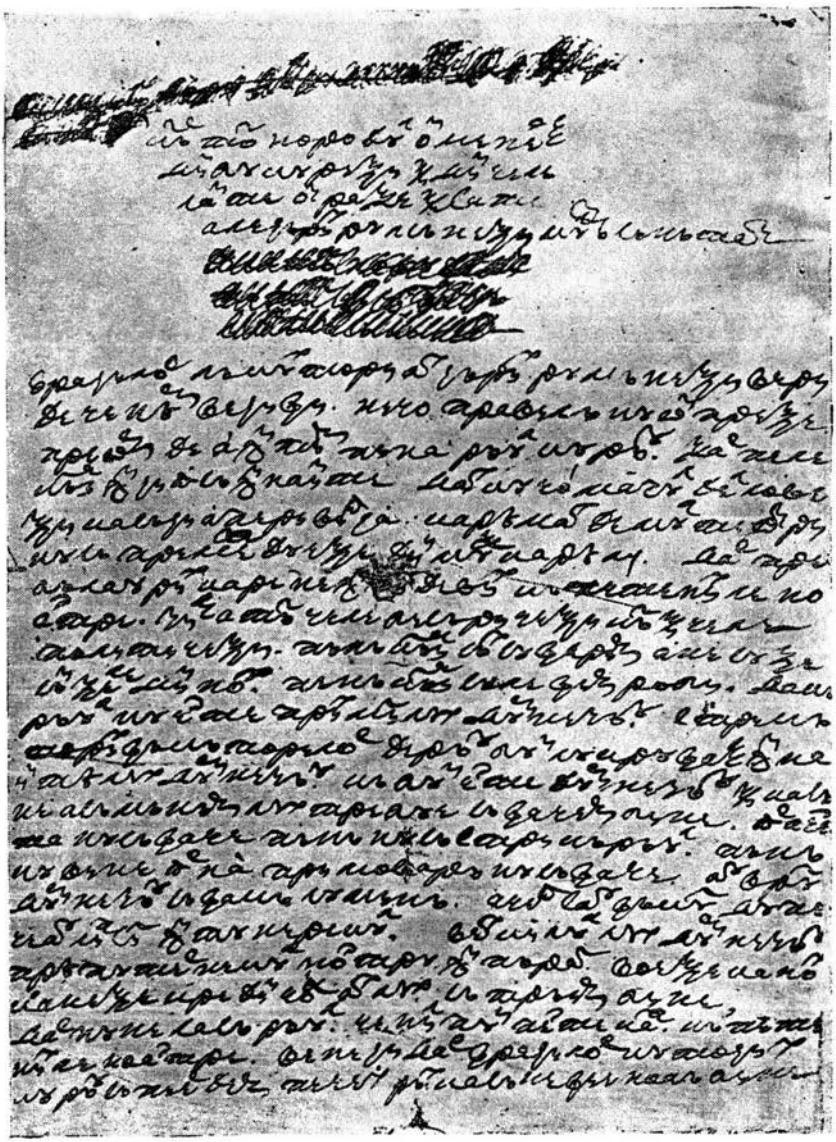

Manuscrisul lui Tudor: jumătatea de jos a paginei a doua, cuprinzând începutul proclamației dela Padeș.

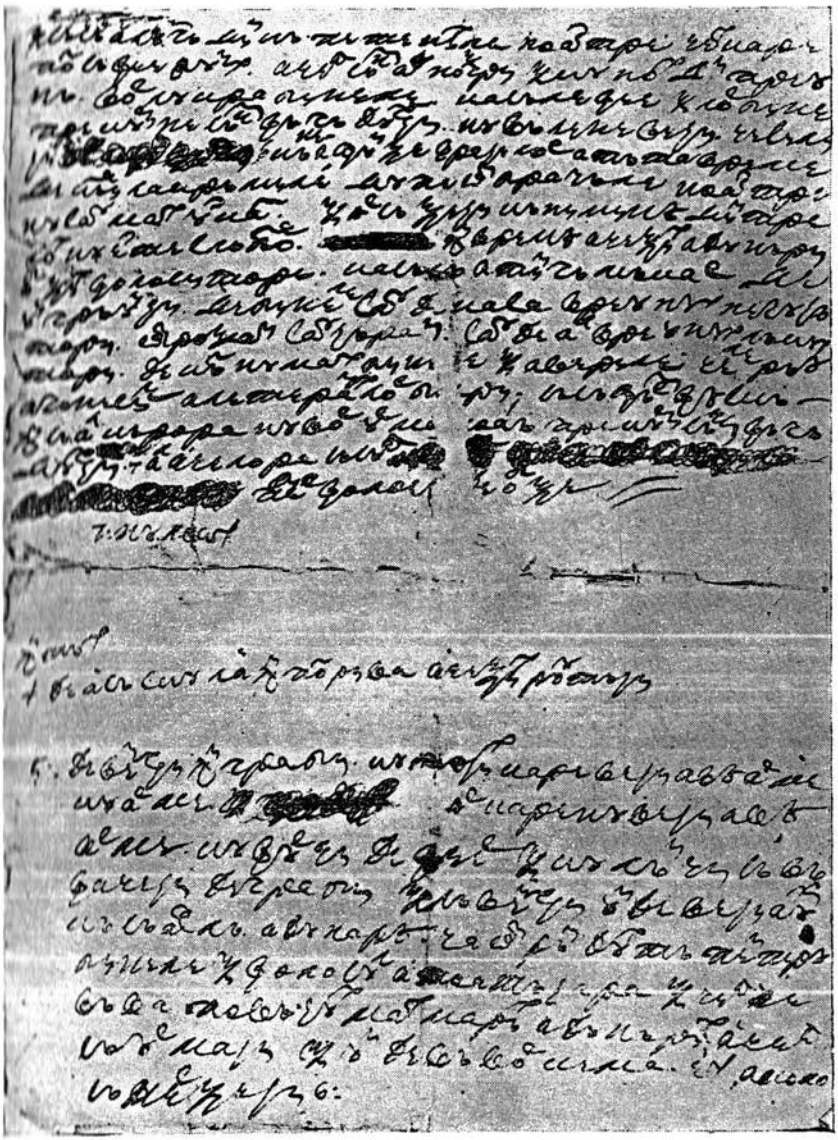

Pagina 3 din manuscrisul lui Tudor: sus, sfârșitul proclamației dela Padeș; jos, cele două adaosuri: pentru primul, v. planșa II; al doilea adaos trebuie intercalat după ștersătura din rândul 5 al acestei pagini.

DIE BYZANTINISCHEN STUDIEN IN RUMÄNIEN

BEMERKUNGEN UND ERGÄNZUNGEN ZU EINEM „ABRISS DER RUMÄNISCHEN BYZANTINISTIK".

Die Entwicklung der Byzantinistik in Rumänien erfolgte nach eigenen Gesetzen und unter Bedingungen, die sich völlig von denjenigen unterscheiden, die die Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Studien im europäischen Westen bestimmten. Für Frankreich, das schon vom XVII. Jahrhundert an in so mancher Hinsicht als Vorkämpfer dieser Studien gelten kann, so wie für die anderen Kulturländer des Abendlandes bot Byzanz — dank der sich im Prozesse der Herausbildung befindlichen abendländischen Kultur, in welcher Elemente des byzantinischen Ostens so gut wie nicht vorhanden sind — die gewohnten Bedingungen eines Studienobjektes, das dem Forscher genügende Aussichten schafft, um die nötige Objektivität in der Erreichung der Ergebnisse zu verbürgen. Das grosse Werk der französischen Byzantinistik im XVII. und XVIII. Jahrhundert von Ducange bis Montfaucon und Le Quien, ebenso wie im vorigen Jahrhundert die Erneuerung der byzantinischen Studien, die ihren Höhepunkt in der Organisierung dieses Lehrfaches und der wissenschaftlichen Arbeit auf diesem Gebiete, im Kreise um Krumbacher oder nach dem Beispiele seiner Münchener Einrichtungen fand, stehen in gleicher Weise unter dem Zeichen einer wissenschaftlichen Selbständigkeit und Objektivität, die von den an Byzanz gebundenen u alten Vorurteilen nicht getrübt werden konnten.

Es ist wahr : man kann dem XVIII, dem Jahrhundert der Aufklärung, eine Haltung vorwerfen, die für die byzantinische Geistigkeit ebensowenig Verständnis bewies wie für die politische, wirtschaftliche oder soziale Organisation des östlichen Imperiums, die Gegenstand unzähliger Angriffe waren aus dem mangelnden historischen Gefühl heraus, wie es für das Zeitalter eines Montesquieu und eines Gibbon charakteristisch war. Diese Verständnislosigkeit hatte ihre Wurzel jedoch nicht in unmittelbaren

Ressentiments gegenüber einer bestimmten byzantinischen Mentalität, die ja niemals direkt z.B. auf Frankreich oder England gewirkt hatte, sondern in allgemeinen Ueberzeugungen philosophischer Art, die sich gegen das auflehnten, was man damals Despotismus und Obskurantismus nannte, gleichviel in welchem Teile der Welt es in Erscheinung trat.

Eine Ausnahme von dieser Unabhängigkeit der abendländischen Welt von Byzanz scheint Italien gemacht zu haben, welches in grösserem oder kleinerem Ausmasse während einiger Jahrhunderte den byzantinischen Einfluss erlebt hatte. Wir müssen jedoch bemerken, dass auch in diesem Falle das Prestige von Byzanz in relativ kurzer Zeit dahingeschwunden ist, vor allem unter dem Einflusse des Katholizismus, so dass in der Neuzeit, als man in Europa begann die byzantinischen Studien zu pflegen, Italien schon lange sogut wie jede sichtbare Spur des östlichen byzantinischen Geistes verloren hatte und vor allem jedes Ressentiment gegenüber dem entschwundenen Imperium. Was betrifft den römische Katholizismus für die konfessionelle Propaganda der päpstlichen Kurie war es notwendig, eine vollständige Abwertung des Byzantinischen nicht zu unterstützten. Auf religiösem Gebiete wurde das irenische Thema jener wirklichen oder eingebildeten *perpetua consensio*, unter gewissen Aspekten, zwischen dem theologischen Denken der beiden Konfessionen, der griechisch-orientalischen und der römisch-katholischen, die in der römisch-katholischen Polemik der vergangenen Jahrhunderte so oft betont wurde, ein Element der Annäherung an Byzanz sowohl als Studienobjekt, vor allem wertvoll für die Reinerhaltung der Atmosphäre für die wissenschaftliche Forschung.

Ganz anders liegen die Dinge in den rumänischen Ländern. Diese waren zutiefst durchdrungen vom byzantinischen Einfluss : in ihrer Staatsorganisation, in der Kirche und in der Bildung. Dieser Einfluss war teils ein unmittelbarer, teils wurde er durch den Kontakt mit dem südlichen Slawentum, wirksam, das jahrhundertelang die byzantinischen Vorbilder in aktiver Weise den Donaufürstentümern zugetragen hat, so dass diese bis zum Beginn des vergangenen Jahrhunderts, unter diesen Einwirkungen stehend, in der Welt des Balkans, gelebt haben, welche auf den verschiedensten Gebieten das Leben des byzantinischen Reiches weiterlebt. Das Fortleben von Byzanz in Institutionen, aber noch ausgesprochener der Exodus zahlreicher konstantinopolitani-

scher Familien und einer ganzen Schicht von griechischen Intellektuellen in die rumänischen Länder hat zu einer Erscheinung geführt, die man die zweite griechische Renaissance auf fremden Boden nennen könnte, und die ihren Höhepunkt fand in der ausgedehnten Tätigkeit der griechischen Gelehrten, die auf rumänischem Boden gegen Ende des XVII. Jahrhunderts und während des ganzen XVIII. Jahrhunderts bezeugt ist.

Wenn z. B. die „Byzantina"-Ausgaben des Louvre aus dem XVII. Jahrhundert oder die Studien und Ausgaben eines Goar oder Montfaucon den Anspruch erhoben, den Forschern Texte und Ausgaben an die Hand zu geben, die den philologischen Forderungen ihrer Zeit entsprachen, und die in erster Linie der wissenschaftlichen Forschung dienen sollten, so muss gesagt werden, dass die in den rumänischen Ländern erschienenen Ausgaben das Gepräge von viel überzeugenderer Aktualität trugen. Photios, Psellos, Zigabenos oder Joannes Eugenikos haben in den Fürstentümern Erstausgaben erlebt, dank der grossen, antilateinischen theologischen Polemik, die mit dem grossen Patriarchen von Jerusalem, Dositheos Notaras, begann, von Elie Meniates und anderen fortgesetzt wurde und das religiöse Bewusstsein des gesamten nachbyzantinischen Ostens im XVII. und XVIII. Jahrhundert zutiefst erschütterte. Diese veröffentlichten und die unübersehbare Menge der unveröffentlichten byzantinischen Texte die in der Ursprache und in rumänischer Uebersetzung umliefen, und bis in die entferntesten Klöster des Landes entweder das polemische, antikatholische Schrifttum oder das asketisch-hesych s ische Lehre verbreiteten, das so verschieden von dem lateinischen Ethos ist, hatten — obwohl sie mehrere Jahrhunderte nach ihrer Abfassung in Umlauf gesetzt wurden — die Bedeutung von zeitgenössischen Schriften, die den Interessen einer damals gegenwärtigen Sache dienten.

Ebenso hatten das paränetiche Schrifttum und die Volksbücher, die aus Byzanz stammten, für die damalige Bildungsstufe der lesekundigen Kreise in den rumänischen Ländern sowie für die ös liche Geistigkeit, in die hinein diese Kreise gehörten, im allgemeinen den Wert von führenden Büchern erlaufenden Lektüre, der sowohl das Bewusstsein historischer Perspektive fehlte als auch des relativen Wertes, wie es so charakteristisch für den gebildeten Westen jener Zeit war.

Nirgends, schliesslich, wie in der Kirchenkunst byzantinischer Herkunft ist der überragende Wert der Tradition deutlicher

erkennbar, dieser Tradition, die gebunden ist an die gleiche statische Auffassung byzantinischer Fortdauer durch die Beibehaltung einer typischen Struktur, die sich jeglicher Entwicklung widersetzt. Es besteht kein Zweifel daran, dass zu den merkwürdigsten Sigentümlichkeiten der orthodoxen Geistigkeit im allgemeinen auch diese Möglichkeit gehört, in einem gewissen Sinne entwicklungshemmend zu wirken, wobei nicht nur das eigentliche geistliche Leben — dies wäre immerhin leichter zu verstehen — sondern, sogar, so weit wie möglich, die Kultur in eine anhistorische Struktur gebracht wird. Gewiss hat das Spiel verschiedener entgegengesetzter Kräfte allmählich auch in den rumänischen Ländern diese starre Statik ins Wanken gebracht; es ist jedoch nicht minder wahr, dass sie ihre Spuren der alten rumänischen Kultur und Lebensauffassung tief eingeprägt hat. Im Rahmen dieser alten Kultur kann man also nicht von einer Beschäftigung mit byzantinistischen Problemen sprechen wie im Abendlande sondern eher nur von einem Fortleben byzantinischer Geistigkeit. Ueberall ist das Fehlen der Distanz vom Objekt festzustellen die doch allein eine wissenschaftliche Forschung ermöglicht und bestimmt.

Es muss also festgehalten werden, dass in diesem ganzen „Rumänischen Mittelalter", welches nach Auffassung einiger jüngerer rumänischer Historiker bis zum Beginn des vorigen Jahrhunderts gedauert hat, der byzantinische Einfluss bei uns, der sich im Laufe der Zeit unlöslich mit neugriechischen Elementen verbunden hatte und dies vor allem in der Zeit der Phanariotenherrschaft, in entscheidendem Masse und in verschiedenartigster Gestalt auf das rumänische Leben eingewirkt hat. Diese Kontinuität macht es in der Tat in vielfacher Hinsicht unmöglich, eine wirksame Scheidung des byzantinischen Elementes von dem neugriechischen durchzuführen. Dieser Sachverhalt spiegelt sich in den Arbeiten der gesamten rumänischen historischen Schule wieder, welche durch ihre berufensten Vertreter der Byzantinistik auch das Gebiet des Neugriechischen in jene mit hineingenommen haben, da sie das Neugriechische als eine natürliche Fortsetzung von Byzanz ansahen. Desgleichen ist die an mehreren abendländischen Hochschulen übliche Trennung von Byzantinistik und neugriechischen Studien im höheren rumänischen Unterrichtswesen noch nicht durchgeführt worden.

Diese innige Verbindung der beiden Gebiete in der Art und Weise, wie sie ihren Einfluss auf die rumänischen Länder aus-

geübt haben, führt uns geradewegs zu einem ausserordentlich empfindlichen Punkt in der Geschichte der griechisch-rumänischen Beziehungen, der das Interesse für das Studium der Byzantinistik in Rumänien ungünstig beeinflusst hat.

Während der Westen nach der Revolution von 1821 Kenntnis nimmt von den neugriechischen Werten und sie mit Wärme erfasst, was einerseits der literarischen Romantik, andererseits den politischen Interessen im östlichen Mittelmeer zu verdanken ist — diese Tatsache hat auch auf die Aufnahme des neugriechischen Studiums im Westen bestimmend gewirkt — bedeutet das Jahr 1821 für die rumänische Fürstentümer gerade den Augenblick einer brüsken Lösung aus der alten politischen und kulturellen Symbiose des Rumänischen mit dem Griechischen und eine kraftvolle Behauptung des nationalen Lebens in allen seinen Aspekten. Die Ablehnung des griechischen Elementes durch das rumänische Bewusstsein — auf die wir natürlich hier nicht näher eingehen können — hat sicherlich, abgesehen von anderen geschichtlichen Erinnerungen und von dem, was in den griechischen Intentionen seit Rhigas Pheraios unerfüllbar war, dem Bestreben Raum geschaffen, eine nationale Revolution hervorzurufen, das türkische Reich in Europa zum Auseinanderfallen zu bringen, um ein neues Imperium (oder wohl einen Bund), zu schaffen mit ebenso kosmopolitem Charakter, das jedoch auf griechischer Grundlage mit unanfechtbarer rumänischer Unterstützung ruhen sollte; diese Unterstützung wurde jedoch von den Rumänen abgelehnt. Die Liquidierung dieser rumänisch-griechischen Gemeinschaft, welche so viele politische, religiöse und wirtschaftliche Aspekte einschliesst, erfüllt mit ihrem Widerhall fast das ganze vorige Jahrhundert. Es ist erklärlich, dass ein solcher Bruch auch in der Denkweise der rumänischen Gelehrten dieses Zeitabschnittes schwerwiegende Folgen gehabt hat, und so sind wir Zeugen einer feindseligen Haltung der neuen rumänischen Kultur gegenüber allem, was griechisch war. Unter diesen Umständen war ein Aufblühen byzantinischer und neugriechischer Studien nicht zu erwarten. Es tritt erst ein, als nach Lösung des Problems der Griechenland unterstellten Klöster und nach der Ausrufung der Unabhängigkeit der rumänischen Kirche, also in den letzten Jahrzehnten des XIX. Jahrhunderts, die rumänische Intellektualität beginnt, einen so peinlichen Konflikt zu vergessen und mit vorurteilslosen Verständnis alles das betrachten wird, was in der jahrhundert angen politischen und kulturellen Zusammenarbeit mit

den Griechen fruchtbar war. So wendet sich also auch diesesmal das Interesse der rumänischen Historiker den griechisch-rumänischen bezw. byzantinisch-rumänischen Beziehungen zu. Dieser Faktor der „Beziehungen" bildet, wie man sehen wird, ein Leitmotiv fast der ganzen rumänischen byzantinistischen Schule, das von den ausländischen Gelehrten nicht immer verstanden und richtig eingeschätzt wurde. Es wird vielleicht nach unseren weiter oben ausgeführten Erläuterungen auf mehr Verständnis stossen.

Der rumänischen Byzantinistik, die also gegen Ende des vergangenen Jahrhunderts erscheint, widmet Vasile Grecu, Professor an der Bukarester Universität, seine in den *Südost-Forschungen* 7 (1942), S. 164—201 erschienene Studie: *Abriss der rumänischen Byzantinistik*, durch welche wir zu den obigen Betrachtungen angeregt wurden. Indem er die rumänische Byzantinistik zum erstenmal vor einem Leserkreis von ausländischen Wissenschaftlern darstellte, begegnete Grecu einigen Schwierigkeiten, von denen man im allgemeinen sagen kann, dass er sie erfolgreich überwunden hat. In erster Linie hat ihn der ihm zur Verfügung stehende begrenzte Raum daran gehindert, länger bei der einen oder der anderen Gestalt deren Tätigkeit er umreisst, zu verweilen oder eine vollständige Aufzählung ihrer byzantinistischen Arbeiten zu geben. Gewiss hätte Grecus Arbeit unter anderen Umständen viel von dem enthalten, was die vorliegende Studie als Ergänzung bringt. Und zweitens: da der Verfasser die Aufgabe hatte, in seinem *Abriss* die Anfangsverwirklichungen einer Disziplin in einem Lande aufzuzeigen, wo die wissenschaftliche Bewegung viel später einsetzte als in den Kulturländer des Westens, musste er diese Anfänge nachsichtig beurteilen und sie selbst dann erwähnen, wenn sie nicht von europäischer Bedeutung, aber bezeichnend für die Anfänge und die Entwicklung der rumänischen Byzantinistik waren. Dies könnte einen streng kritischen Geist, dem die Probleme der westlichen Byzantinistik vertraut sind, abstossen, musste jedoch geschehen. Dies war auch Grecus Einstellung, was aus der grossen Zahl der angeführten Arbeiten hervorgeht, aber auch aus dem leichten Vorwurf, den er Bănescu macht, (S. 189 des *Abrisses*) weil dieser sich in seinen Rezensionen (in der *Byzantinischen Zeitschrift* oder in *Byzantion*) nur mit einigen von den Studien der rumänischen Byzantinistik beschäftigt hat, während „noch mehrere andere diesbezügliche Studien und

Arbeiten verzeichnet zu werden verdienten". Schliesslich hat Grecu der mit Recht wünschte, das Gebiet der neugriechischen Studien vor allem in Bezug auf die gri chisch-rumänischen Beziehungen in die rumänische Byzantinistik einzubauen, sicherlich oftmals vor der Frage gestanden, ob gewisse Zeiten der modernen Geschichte, selbst wenn der griechische Einfluss sehr sichtbar gewesen ist, wie in der sogenannten Phanariotenherrschaft, nicht dennoch in des Wortes vollster Bedeutung zu der nationalen Geschichte der Rumänen gehören; dann wären die sie behandelnden Studien eher Studien der nationalen Geschichte als der Byzantinistik gehörende. Gewiss kann unter diesen Umständen allein das Taktgefühl des Forschers entscheiden, ebenso wie in dem Nachbargebiete der dogmatischen oder h storischen Theologie; auch da ist es schwehr zu entscheiden, wo die Dogmen-oder Kirchengeschichte als theologische Disziplinen enden und die Geschicl te der byzantinischen Geistigkeit beginnt. Mit sehr seltenen Ausnahmen ist jedoch auch hier Grecus Orientierung gewöhnlich richtig.

Was die Einteilung des *Alrisses* betrifft, die mehr einer chronologischen und monographischen als einer systematischer Darstellung folgt, so schliesst an die Einleitung (1. Kapitel, S. 164—170) über die byzantinische Kontinuität in den rumänischen Ländern und die noch zögernden Anfänge der Byzantinistik in Rumänien die Darstellung der rumänischen Byzantinistik an nach einer kurzen Schilderung der Tätigkeit der Fakultät für orthodoxe Theologie an der Universität Czernowitz. Zu den verstorbenen Byzant nologen, die sich einer ausführlichen Behandlung erfreuen, gehören: N. Iorga, D. Russo, G. Balş, O. Tafrali, I. Bogdan und C. Litzica. Daneben werden auch noch andere, bescheidenere Namen erwähnt (S. 170—187). Im dritten und letzten Kapitel schliesslich (S. 187—201) erfolgt die Darstellung der noch lebenden Vertreter der rumänischen Byzantinistik.

In der vorliegenden Studei wollen wir der Disposition Grecus folgen und die Materie in der von ihm vorgenommenen Ordnung gliedern. Selbstverständlich werden wir die von ihm gemachten Angaben nicht wiederholen, so dass unsere Arbeit eher als Ergänzung denn als Ueberarbeitung von Grecus Studie anzusehen ist. Ausser seltenen Berichtigungen beabsichtigen die folgenden Seiten also, dem ausländischen Leser des erwähnten *Abrisses* eine Anzahl ihm unbekannter Arbeiten zu nennen und, soweit es möglich ist, auch einige Daten, welche die Tätigkeit

den Griechen fruchtbar war. So wendet sich also auch diesesmal das Interesse der rumänischen Historiker den griechisch-rumänischen bezw. byzantinisch-rumänischen Beziehungen zu. Dieser Faktor der „Beziehungen" bildet, wie man sehen wird, ein Leitmotiv fast der ganzen rumänischen byzantinistischen Schule, das von den ausländischen Gelehrten nicht immer verstanden und richtig eingeschätzt wurde. Es wird vielleicht nach unseren weiter oben ausgeführten Erläuterungen auf mehr Verständnis stossen.

Der rumänischen Byzantinistik, die also gegen Ende des vergangenen Jahrhunderts erscheint, widmet Vasile Grecu, Professor an der Bukarester Universität, seine in den *Südost-Forschungen* 7 (1942), S. 164—201 erschienene Studie: *Abriss der rumänischen Byzantinistik*, durch welche wir zu den obigen Betrachtungen angeregt wurden. Indem er die rumänische Byzantinistik zum erstenmal vor einem Leserkreis von ausländischen Wissenchaftlern darstellte, begegnete Grecu einigen Schwierigkeiten, von denen man im allgemeinen sagen kann, dass er sie erfolgreich überwunden hat. In erster Linie hat ihn der ihm zur Verfügung stehende begrenzte Raum daran gehindert, länger bei der einen oder der anderen Gestalt deren Tätigkeit er umreisst, zu verweilen oder eine vollständige Aufzählung ihrer byzantinistischen Arbeiten zu geben. Gewiss hätte Grecus Arbeit unter anderen Umständen viel von dem enthalten, was die vorliegende Studie als Ergänzung bringt. Und zweitens: da der Verfasser die Aufgabe hatte, in seinem *Abriss* die Anfangsverwirklichungen einer Disziplin in einem Lande aufzuzeigen, wo die wissenschaftliche Bewegung viel später einsetzte als in den Kulturländer des Westens, musste er diese Anfänge nachsichtig beurteilen und sie selbst dann erwähnen, wenn sie nicht von europäischer Bedeutung, aber bezeichnend für die Anfänge und die Entwicklung der rumänischen Byzantinistik waren. Dies könnte einen streng kritischen Geist, dem die Probleme der westlichen Byzantinistik vertraut sind, abstossen, musste jedoch geschehen. Dies war auch Grecus Einstellung, was aus der grossen Zahl der angeführten Arbeiten hervorgeht, aber auch aus dem leichten Vorwurf, den er Bănescu macht, (S. 189 des *Abrisses*) weil dieser sich in seinen Rezensionen (in der *Byzantinischen Zeitschrift* oder in *Byzantion*) nur mit einigen von den Studien der rumänischen Byzantinistik beschäftigt hat, während „noch mehrere andere diesbezügliche Studien und

Arbeiten verzeichnet zu werden verdienten". Schliesslich hat Grecu der mit Recht wünschte, das Gebiet der neugriechischen Studien vor allem in Bezug auf die gri chisch-rumänischen Beziehungen in die rumänische Byzantinistik einzubauen, sicherlich oftmals vor der Frage gestanden, ob gewisse Zeiten der modernen Geschichte, selbst wenn der griechische Einfluss sehr sichtbar gewesen ist, wie in der sogenannten Phanariotenherrschaft, nicht dennoch in des Wortes vollster Bedeutung zu der nationalen Geschichte der Rumänen gehören; dann wären die sie behandelnden Studien eher Studien der nationalen Geschichte als der Byzantinistik gehörende. Gewiss kann unter diesen Umständen allein das Taktgefühl des Forschers entscheiden, ebenso wie in dem Nachbargebiete der dogmatischen oder h storischen Theologie; auch da ist es schwehr zu entscheiden, wo die Dogmen-oder Kirchengeschichte als theologische Disziplinen enden und die Geschicl te der byzantinischen Geistigkeit beginnt. Mit sehr seltenen Ausnahmen ist jedoch auch hier Grecus Orientierung gewöhnlich richtig.

Was die Einteilung des *Alrisses* betrifft, die mehr einer chronologischen und monographischen als einer systematischer Darstellung folgt, so schliesst an die Einleitung (1. Kapitel, S. 164—170) über die byzantinische Kontinuität in den rumänischen Ländern und die noch zögernden Anfänge der Byzantinistik in Rumänien die Darstellung der rumänischen Byzantinistik an nach einer kurzen Schilderung der Tätigkeit der Fakultät für orthodoxe Theologie an der Universität Czernowitz. Zu den verstorbenen Byzant nologen, die sich einer ausführlichen Behandlung erfreuen, gehören: N. Iorga, D. Russo, G. Balş, O. Tafrali, I. Bogdan und C. Litzica. Daneben werden auch noch andere, bescheidenere Namen erwähnt (S. 170—187). Im dritten und letzten Kapitel schliesslich (S. 187—201) erfolgt die Darstellung der noch lebenden Vertreter der rumänischen Byzantinistik.

In der vorliegenden Studei wollen wir der Disposition Grecus folgen und die Materie in der von ihm vorgenommenen Ordnung gliedern. Selbstverständlich werden wir die von ihm gemachten Angaben nicht wiederholen, so dass unsere Arbeit eher als Ergänzung denn als Ueberarbeitung von Grecus Studie anzusehen ist. Ausser seltenen Berichtigungen beabsichtigen die folgenden Seiten also, dem ausländischen Leser des erwähnten *Abrisses* eine Anzahl ihm unbekannter Arbeiten zu nennen und, soweit es möglich ist, auch einige Daten, welche die Tätigkeit

einiger Byzantinologen und den Sinn ihrer Arbeiten erläutern sollen. Da sie keine Bibliographie ist, wird auch unsere Studie keine erschöpfende Aufzählung von Titeln sein, sondern wird eine Auswahl treffen, jedoch eher mit der Absicht, in umfassender Weise diejenigen Namen und Studien einzubeziehen, die es wert sind, verzeichnet zu werden. Vor allem hat sie die Absicht, dem fremden Leserkreis die Namen einiger rumänischer Forscher zur Kenntnis zu bringen, deren Fortlassung bei Grecu als störend empfunden wurde, oder die in völlig ungenügender Weise behandelt wurden. Wir wollen zuletzt noch bemerken, dass wir, da Grecu mit der Erforschung seines Materials nicht über das Jahr 1940 hinausgegangen ist — etwa um diese Zeit mag sein Manuskript abgeschlossen gewesen sein — über dieses Datum auch nicht hinausgehen wollen.

* * *

Als Einleitung zu seinem *Atriss* gibt Grecu eine gute Schilderung des byzantinischen Einflusses und einiger Aspekte der griechisch-rumänischen Kulturbeziehungen bis zum Beginn des XIX. Jahrhunderts. Es wird jedoch ein beträchtlicher Teil des religiösen Schrifttums übergangen : nämlich derjenige, der wenigstens bis zu diesem Zeitpunkte nur im Manuskript vorhanden war. Sowohl wegen der heftiger werdenden antilateinischen Polemik im XVII. und XVIII. Jahrhundert, die wir in unserer Einleitung erwähnten, als auch infolge der Bewegung zur Erneuerung des klösterlichen Lebens in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, die unter dem Einflusse von Athos stand, erleben die rumänischen Länder eine starke Verbreitung entweder der griechischen Abschriften oder vor allem der rumänischen Uebersetzungen orthodoxer theologischer Werke, und zwar sowohl aus dem polemischen und homiletischen als auch aus dem asketischen und moralischen Bereich. Aus diesem Grunde enthalten die Handschriftensammlungen der grossen rumänischen Bibliotheken, wie z. B. die Bibliothek der Rumänischen Akademie, zahlreiche Exemplare des Elias Meniates, Eugenios Bulgares, Nikephoros Theotokes und anderer zeitgenössischer Verfasser und vor allem ungezählte Opuskeln des Barsanuphios, Johannes Klimax und Maximos Confessor, Johannes von Karpathos, Niketas Stethatos, Petros von Damaskos, Gregorios und Philotheos Sinaitai, Kallistos und Ignatios Xanthopuloi, Kallistos Kataphygiotes, Kallistos Telikudes und anderer, von denen ein Teil

zum erstenmal in griechischer Sprache erst von Nikodemos Agioritis in Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, Venedig 1782, gedruckt worden ist. Das fromme Buch des Agapios Landos schliesslich Ἁμαρτωλῶν σωτηρία, Venedig 1641 (sowie zahlreiche spätere Ausgaben), in dem es nicht an mannigfachen westlichen Einflüssen fehlt, hat in rumänischer Uebersetzung einen ausserordentlichen Erfolg gehabt, vor allem der III. Teil, welcher den Titel trägt: *Die Wunder der Mutter Gottes*, der als Manuskript auch selbständig Verbreitung gefunden hat[1]. Es ist klar, dass diese Verbreitung des geistlichen Schrifttums byzantinischer und neugriechischer Herkunft im XVII.—XIX. Jahrhundert eine wichtige Erscheinung innerhalb der byzantinischen Kontinuität und der griechisch-rumänischen Beziehungen in den rumänischen Fürstentümern bildet und neben der Tätigkeit der rumänischen Druckerpressen und der Verbreitung einer gewissen volkstümlichen Literatur, die Grecu im Vorbeigehen streift (S. 164), erwähnt werden musste.

In Verbindung mit der verdienstvollen Darstellung der byzantinischen Kontinuität, wie sie vor allem in den Ausgaben byzantinischer und neugriechischer Texte, die in den rumänischen Fürstentümern veröffentlicht oder vorbereitet wurden, finden wir nur einen einzigen Irrtum, der richtigzustellen ist. Für sein Werk „Das Leben der Heiligen" benützte der Metropolit der Moldau Dosoftei nicht, wie Grecu (im *Abriss* S. 165) behauptet, den Chronographen des Dorotheos von Monembasien der nach den Aussagen desselben in einem mit Randnotizen versehenen Exemplar des Dosoftei in der Bibliothek der Rumänischen Akademie zu finden wäre. Tatsächlich enthielt das ehemalige rumänische Codex 1828 der rumänischen Akademie den Chronographen des Mathaeus Kigalas[2] und die „Alegerea" des Agapios

[1] Ueber die *Minunile Maicii Domnului* (Wunder der Mutter Gottes) und ihren Umlauf in den rumänischen Ländern, siehe N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească* (Die Volksbücher in der rumänischen Literatur), Bd. II., *Epoca influenței grecești* (Die Zeit des griechischen Einflusses), Buk. 1938, S. 115—130.

[2] Νέα Σύνοψις διαφόρων ἱστοριῶν.., II. Ausg., Venedig 1650. Diese Ausgabe war E. Legrand unbekannt, *Bibliographie hellénique du XVII siècle*, Bd. II (wo die Drucke aus den Jahren zwischen 1645 und 1650 beschrieben sind), Paris 1894; cf. idem, idem, Bd. III, S. 81—92 (Additions), wo die Beschreibung ebenfalls fehlt. Ueber den Chronographen des Kigalas und das Problem des Zusammenhanges zwischen der ersten Ausgabe von 1637 (recte: 1650!) und der zweiten von 1650, siehe D. Russo, *Studii istorice greco-române* (Griechisch-rumänische Geschichtsstudien), Bd. I., Buk. 1939, S. 87—91.

Landos [1], die beide im Besitze des Dosoftei waren, der sie für das oben erwähnte Werk verwendete, zusammen mit anderen hagiographischen Schriften.

Eine Lücke stellt meiner Meinung nach auch bei der Besprechung der Tätigkeit des Johannes Komnenos, des Metropoliten Hierotheos von Dristra (Silistra), die Fortlassung seiner Schrift über das Leben Johannes VI. Kantacuzenos dar, erst vor einigen Jahrzehnte unter dem Titel: *Ioannis Comneni medici, Vita Joannis Cantacuzeni, Romaiorum imperatoris* edidit Chrysanthus Loparev Samarovensis, Petropoli 1888, 14 S. veröffentlicht wurde. Das Opusculum war uns nicht zugänglich, aber es bleibt einer genauen Untersuchung vorenthalten, ob die Arbeit des Johannes Komnenos nicht — inmitten einer Produktion ohne Ziel und ohne wissenschaftliche Disziplin — neben seinem Προσκυνητάριον des Berges Athos nicht den Beginn der Byzantinistik auf rumänischem Boden darstellt [2].

Noch eine Bemerkung, bevor wir zu der Darstellung der neuren Zeit übergehen. Grecu bemerkt (in seinem *Atriss*, S. 165) mit Recht: „Es gibt auch hinreichende Spuren in der altrumänischen Geschichtsschreibung, dass so mancher byzantinische Chronist und Historiker stark zu Rate gezogen und benutzt wurde".

Diese Behauptung, die nicht in dem Masse entwickelt werden konnte, wie sie es verdiente, musste zum mindesten begleitet werden von Hinweisen auf Werke, die auf diesem Gebiete massgebend

[1] Βιβλίον καλούμενον Ἐκλόγιον τουτέστιν οἱ ὡραιότεροι βίοι τῶν ἁγίων, Venedig 1663. Nachdem N. Iorga in *Istoria literaturei românești* (Geschichte der rumänischen Literatur), Bd. I, 2. Aufl., Buk. 1925, S. 388—390 von dem Vorhandensein dieser beiden Schriften in der Bücherei des Dosoftei gesprochen hatte sowie von der Tatsache, dass der Metropolit sie benützt hatte, wies Iulian Ștefănescu in seiner von seltener Gelehrsamkeit zeugenden Studie *Legende despre Sf. Constantin în literatura română* (Legenden um Hl. Konstantin in der rumänischen Literatur), erschienen in der *Revista Istorică română* (Rumänische Historische Zeitschrift), 1 (1931), S. 261—266 nach, was das hagiographische Werk des Dosoftei den beiden weiter oben erwähnten Werken verdankt, ebenso wie auch anderen, zu denen auch der Chronograph des Dorotheos von Monembasien (L. c. S. 266, 1) gehört. Vielleicht hat diese letzte Feststellung Grecus Irrtum veranlasst.

[2] Ueber Johannes Komnenos und seine Tätigkeit kann in der Skizze des Ath. Papadopulos-Kerameus nachgelesen werden, in Hurmuzaki, *Documente*, XIII, Buk. 1909., S. 36—38 der Einleitung, sowie in der dort angegebenen Bibliographie.

sind. Zwei oder drei Angaben in dieser Richtung dürften unsere ausländischen Leser vielleicht interessieren [1].

Die Eingliederung Constantin Erbiceanus (1835—1913) in diese Einleitung, die sich mehr auf die byzanitinsche Kontinuität in Rumänien als auf die Anfänge der Byzantinistik bezieht, besteht zu Recht. Erbiceanu gleicht in der Tat durch seine zersplitterte und kritiklose Tätikeit, durch seine theologischen Interessen, denen er mehr als guter orthodoxer Christ denn als Kenner der byzantinischen und nachbyzantinischen Kirchengeschichte und-Literatur dient, durch den Stil seiner Schriften mehr einem jener alten Lehrer an einer der fürstlichen Hochschulen als einem Gelehrten im neuen Sinne dieses Wortes. Seine sehr ungleichwertigen Schriften verdienen eine breitere Darstellung nicht. Zu den von Grecu erwähnten Arbeiten kann jedoch noch hinzugefügt werden: *Manuscripte greceşti existente în Biblioteca Universităţii din Iaşi* (Griechische Manuskripte der Universitätsbibliothek von Jassy) in der *Revista Teologică* (Theologische Zeitschrift) Jassy 3 (1885) S. 214—215, interessant vor allem durch ihr Datum, ebenso wie die, zusammen mit Xenopol, veröffentlichte Arbeit: *Serbarea Şcolară dela Iaşi* (Die Schulfeier von Jassy), Jassy 1885, in der der *Catalogul expoziţiei* (Der Katalog der Ausstellung) (S. 254—412) von bleibendem Interesse ist, wo — nach sic! erlich überlebten Normen — auch eine Anzahl griechischer Manuskripte aus öffentlichen oder privaten Sammlungen beschrieben sind, und schliesslich: *Istoria Mitropoliei Moldaviei şi Sucevei şi a Catedralei Metropolitane din Iaşi* (Geschichte der Metropolie der Moldau und von Suceava sowie der Metropolitankathedrale von Jassy), Eukarest 1888, XCVII+548+LVI S., mit griechischen Texten, (denen rumänische Uebersetzungen beigefügt sind), welche sich auf politische und

[1] Siehe vor allem die angeführte Arbeit von D. Russo *Studii istorice greco-române* (Griechisch-rumänische Geschichtsstudien), Buk. 1939, Bd. I., S. 99., Bd. II, S. 515—517. Über den Umlauf der byzantinischen, geschichtlichen Manuskripte in den rumänischen Ländern, durch den manche Einflüsse geklärt werden können, siehe N. Iorga, *Byzantske kroniky v Rumunsku*, in *Sbornik ven Yaroslavu Bidlovi*, Prag 1928, S. 107—110. Über den Umlauf gewisser Cronographen und byzantinischer Chronikenfragmente in slawischer Übersetzung in den rumänischen Ländern, siehe auch Iulian Ştefănescu, <*Cronografele româneşti: tipul Danovici, partea I*> (Die rumänischen Chronographen vom Typus Danovici, Teil I) in der *Revista Istorică Română* (Rumänische historische Zeitschrift), 9 (1939), S. 1—3.

religiöse Begebenheiten vor allem aus dem Anfang des XIX. Jahrhunderts beziehen.

Bevor der Verfasser zu den eigentlichen Schöpfern der rumänischen Byzantinistik der Jetztzeit überging, hätte immerl in in einigen Worten auch der neuen Hinwendung zu den griechischen Studien in den neunziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts gedenken müssen. Wir wollen hier nicht noch einmal von den Gründen sprechen, welche nach der Revolution von 1821 eine Entfremdung von disesem Studiengebiet zur Folge hatten sowie die heftige Abneigung gegen alles, was griechisch war. Tatsache ist, dass es bis in die letzten Jahre des vergangenen Jahrhunderts auch unter den Gebildeten nicht an solchen fehlte die der Phanariotenherrschaft nur Schlechtes nachsagten, wie z. B. Pompiliu Eliade, der in seiner Schrift : *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines. Etude sur l'état de la société roumaine à l'époque des règnes phanariotes*, Paris 1898, XI+436 S. sehr harte Anschuldigungen gegen das Griechentum vorbringt, welche dem Geiste entsprechen, der traditionell zu werden begann. Sicherlich gehört zu den wirkungsvollsten Versuchen, die Wahrheit auf diesem Gebiete wieder herzustellen, der Vortrag N. Iorgas *Cultura română supt Fanarioţi* (Die rumänische Kultur unter den Phanarioten), den er am 8. Februar 1898 im Rumänischen Athenäum hielt[1], und dessen Bedeutung Grecu nicht übersehen hat. (*Abriss*, S. 175). Nicht minder wahr ist jedoch, dass der erste bedeutende Forscher, der in einem grossartig angelegten Werk, dem jedoch alle Methodenf hler der alten historischen Schule anhaften, versuchte, die Phanariotenzeit zu rehabilitieren, V. A. Urechiă ist. In dem Vorwort seines Werkes *Istoria Românilorŭ*, (Geschichte der Rumänen), Seria 1774—1786, Bd. I, Bukarest 1891, das an den „wohlwollenden Leser" gerichtet ist, fährt Urechiă, nachdem er die Zahl der Fürsten aus rumänischem Stamme aufzählt, die im Phanariotenjahrhundert regiert haben, nachdem er gegen die Vernachlässigung dieses Zeitabschnittes in den Lehrbüchern der Geschichte von A. T. Laurian, Aron Florian und sogar Xenopol und Tocilescu protestiert — er wirft ihnen

[1] Siehe N. Iorga, *Două conferinţi. I Luptele Romînilor cu Turcii dela Mihaĭ-Viteazul încoace. II Cultura română supt Fanarioţi* (Zwei Vorträge I Die Kämpfe der Rumänen mit den Türken seit Michael dem Tapfere. II Die rumänische Kultur unter den Phanarioten), am Rumänischen Athenäum am 1. und 8. Februar 1894 vorgetragen, Bukarest 1898, S. 51—108.

eine übertriebene Sentimentalität in der Beurteilung der Tatsachen vor und vor allem die Ignorierung des Quellenstudiums bei Erforschung des XVIII. Jahrhunderts — mit einer Klarheit der Ansichten und einem Mut des Ausdrucks fort, die beide eines grossen Historikers würdig sind. Wir müssen betonen, dass dieses Verständnis sich in keinem der folgenden vielen Bände des grossen Werkes verleugnet, das trotz seiner nicht zu leugnenden Mängel den Wert einer ersten Anstrengung behält, der verachtesten Epoche der rumänischen Geschichte Gerechtigkeit widerfahren zu lassen [1]. Auf den Spuren Urechiăs nahm N. Iorga dieses Thema wieder auf und fügte hinzu, was er mit seinen ungewöhnlichen Gaben als Denker und Politiker, seinem weiten Gesichtskreis und dem nicht erlahmenden Schwung seines Geistes bieten konnte. Die Wirkung trat verhältnismässig rasch ein [2], und diesem Umschwung der Gesinnung am Ende des vergangenen Jahrhunderts verdanken wir zweifellos die Möglichkeit für die Entwicklung der byzantinischen und neugriechischen Studien in Rumänien.

* * *

[1] Wir führen einen wesentlichen Abschnitt aus dem weiter oben erwähnten Vorwort an, die unserer Auffassung nach einen Markstein in der modernen rumänischen Geschichtsschreibung bedeutet und zugleich Wege bahnt für die Geschichte der griechisch-rumänischen Beziehungen (*l. c.*, S. 2).

„.....Alle Generationen, die durch unsere Jahrhunderte gegangen sind (sic), haben dieses Jahrhundert (=das XVIII., das Jahrhundert der Phanarioten) durch stark gefärbte, aber hier irreführenden Brillen des Rumänentums gesehen. Ein noch grösserer Schaden ist daraus erwachsen, dass die Taten der griechischen Fürsten oder diejenigen, die sich während ihrer Regierungszeit ereigneten, nicht eingehend erforscht wurden; die gegenwärtige Generation ist ohne ihre Schuld davon überzeugt, dass erst von Jahre 1821 die Tätigkeit der Nation in den mannigfachen kulturellen, sozialen und politischen Richtungen beginnt. Mit Lazăr und Asaki, vor allem mit Tudor Vladimirescu will sich die neue Generation alle Schritte erklären, die das Rumänentum in unserem Jahrhundert gamacht hat. Daraus kommen die Irrtümer aller Art".

[2] Siehe u. a. die Kompilation eines nicht sachverständigen, aber gutgläubigen Forschers: Const. V. Obedeanu, *Grecii în Ţara-Românească, cu o privire generală asupra stării culturale până la 1717* (Die Griechen in der Walachei mit einem Ueberblick über den Zustand der Kultur bis zum Jahre 1717), Bukarest 1900, XII+1060 S. Vgl. doch auch G. M. Ionescu, *Influenţa culturii grecesci în Muntenia şi Moldova cu privire la Biserică, Şcoală şi Societate* (*1359—1879*) (Die Wirkung der griechischen Kultur auf Kirche, Unterricht und Gesellschaft in Walachei und Moldau. 1359—1879), Bukarest 1900, 284+XXII S. wo die Spuren der alten, feindseligen Stellung gegenüber den Griechen noch sichtbar sind.

Von dem Augenblicke an, als das Studium der Byzantinistik in Europa einen so aussergewöhnlichen Aufschwung genommen hatte, — es war in den neunziger Jahren des vorigen Jahrhunderts — konnte auch in Rumänien ein Anwachsen des Interesses für dieses Studiengebiet beobachtet werden sowie eine strengere Handhabung der byzantinologischen Studien, was z. B. auch dadurch erreicht wurde, dass die Byzantinistik als Lehrfach in den rumänischen Universitäten, Eingang fand, zunächst in Gestalt einer im Jahre 1906 eingerichteten Vorlesung an der Philosophischen Fakultät in Bukarest, die dann im Jahre 1915 in einem Lehrstuhl umgewandelt wurde. Zwei weitere Lehrstühle kamen nach der politischen Einigung von 1919 in Klausenburg und Czernowitz dazu. Obwohl diese Studien in dieser Epoche mehr auf die Beziehungen des alten Byzanz und des neueren Griechentums mit den rumänischen Ländern gerichtet sind, überschreiten dennoch hervorragende Männer der rumänischen Byzantinistik nicht selten diesen Rahmen, indem sie Probleme der politischen und ökonomischen Geschichte, der Kultur- und Religionsgeschichte anschneiden, die ausschliesslich dem byzantinischen Reiche angehören. Auch kommt es vor, dass sie sich mit den Beziehungen der byzantinischen Welt mit anderen als den rumänischen Gebieten beschäftigen. In der gleichen Zeit beginnt auch eine gewisse Entfaltung der philologischen Forschung in Form von Studien über die mittel- und neugriechische Sprache, Veröffentlichung von Texten oder Versuchen literaturgeschichtlicher Art. Innerhalb dieser Neuorientierung muss auch zweifellos des Einflusses der abendländischen Wissenschaft auf einige von den rumänischen Byzantinologen gedacht werden. Die Vorlesungen an deutschen oder französischen Hochschulen, die Doktorarbeiten, die sie machen mussten, die wissenschaftliche Atmosphäre, in der sie heranreiften, wirkten bei diesen jungen Gelehrten dahin, dass sich ihr Gesichtskreis erweiterte. Auf diese Weise sicherten sie den Bemühungen der rumänischen Byzantinistik, die ihnen anvertraut war, einen ehrenvollen Platz neben den Ergebnissen der europäischen Wissenschaft.

Aber schon vor dieser Periode bewies eine der rumänischen Fakultäten, nämlich die griechisch-orientalisch Theologische Fakultät der Czernowitzer Universität ihr Interesse für byzantinische Studien, und zwar noch vor Angliederung der Bukowina an Rumänien. Grecu, als ehemaliger verdienstvoller

Professor an der Czernowitzer Universität, zählt ausführlich die Arbeiten der Professoren dieser Fakultät auf, die zu unseren Gegenstande in Beziehung stehen, obgleich einige diese Ehre teils im Hinblick auf ihren Gegenstand, teils ihres allzu deutlichen kompilatorischen Charakters wegen nicht verdienen.

In der neueren Periode byzantinischer Forschungen in Rumänien bleibt die glanzvollste Persönlichkeit sicherlich N. Iorga, der ausser auf vielen anderen Forschungsgebieten auch auf demjenigen der Byzantinisti als Anreger gewirkt hat, bevor diese zum Lehrfach an den rumänischen Hochschulen emporgerückt war. Mit Recht setzt ihn Grecu an die Spitze jener *dii majores*, dieser Disziplin der rumänischen Wissenschaft, und widmet ihm ein ausführliches Kapitel mit richtiger Beurteilung des Werkes und der Tätigkeit dieses berühmten Gelehrten als Anreger und Organisator, der dem öffentlichen Leben und der Wissenschaft Rumäniens viel zu früh entrissen wurde.

Das Interesse N. Iorgas für die byzantinische und neugriechische Forschung hat eine doppelte Ursache. Einerseits waren es die wissenschaftlichen Arbeiten seiner Jugend, welche sich mit den Kreuzzugsprojekten, vor allem des XIV. Jahrhunderts beschäftigten (seine Diplomarbeit an der Ecole des Hautes Etudes auprès de la Sorbonne hiess: *Philippe de Mézières (1327—1405) et la croisade au XIV-e siècle* Paris 1896), die ihn der byzantinischen Welt nahebrachten, als diese Welt im Niedergang begriffen war und unaufhörliche Hilferufe an das Abendland richtete. Es war also nur natürlich, dass die Wissbegier des grossen Historikers ihn auf das Gebiet der byzantinischen Geschichte trieb, die er jedoch, ebenso wie die Geschichte des osmanischen Reiches mit Vorliebe unter dem Gesichtspunkte ihrer Beziehungen zum Abendland nach abendländischen Quellen studierte. Iorga zeigte sich immer als einer der grössten Bewunderer dieser „fränkischen" Lebensfähigkeit, die sich jedes Mal als sie in Berührung mit diesem sich anflössenden Welt des nahen Osten kam, so erstaunlich offenbarte und so erklärt es sich, warum er in seinen ungezählten Studien, wenn er den geographischen Raum von Byzanz und des Osmanischen Reiches während der letzten Jahrhunderte des Mittelalters betrachtet, sich mit Vorliebe dem zuwendet, was er wechselseitige Durchdringung von Orient und Okzident nennt, wobei er sehr oft bei den Abendländern verweilt

als dem dynamischen Element, das die statische Herrschaft der Formen von irgendwie hieratischem Kulturtyp des Orients erschüttert und zerbricht. So verweilt Iorga mit Vorliebe bei den Beziehungen Venedigs und Genuas mit Byzanz, bei der katalanischen Expedition der Almugavaren, bei der Herrschaft Hospitaliter in Rhodos und vor allem bei der französichen Expansion im nahen Orient, beginnend mit dem ersten Kreuzzuge. Und wie eine ständige Begleitmusik dieser Studien hat Iorga jahrelang eine eindrucksvolle Anzahl von Bänden *Note şi Extrase* (Anmerkungen und Auszüge) veröffentlicht, die sich auf die Versuche eines Kreuzzuges im XV. Jahrhundert beziehen. Als mit der Zeit seine Erfahrung immer reicher wurde, begann Iorga die byzantinische Welt auch von einem anderen Gesichspunkte aus zu erforschen, vor allem interessierten ihn die sozial-politische Organisation und die Lebensformen, die die geniale Intuition des Historikers in so vielen „gemeinsamen Institutionen" des europäischen Südostens oder in der politischen und administrativen Struktur des Osmanischen Reiches wiederzufinden vermochte.

Von den neugriechischen Studien und den griechisch-rumänischen Beziehungen hat sich Iorga wahrscheinlich angezogen gefühlt, weil in seinen Adern zum Teil griechisches Blut floss, war er doch durch seine Mutter ein Nachkomme der vornehmen griechischen Familie Argyropulos aus der Moldau; er liebte es, diese Familie mit der grossen gleichnamigen Sippe in Verbindung zu bringen, welche den letzten Jahrhunderten des Byzantinischen Reiches und der humanistischen Emigration so viele Perönlichkeiten geschenkt hat und auch mit den Palaiologen verschwägert war. So ist es vielleicht zu erklären warum Iorga einer der ersten war, der in einem von Grecu erwähnten Vortrage: *Cultura romînă supt Fanarioţi* (Die rumänische Kultur unter den Phanarioten), der im Jahre 1898 gehalten wurde und einen Einschnitt in der Entwicklung unserer Geschichtsschreibung bedeutete, mittels seiner strahlenden Dialektik aber auch mit Hilfe von ernsthaften Beweisen versuchte, die von der Geschichtsschreibung des vergangenen Jahrhunderts so verfehmte Phanariotenherrschaft zu rehabilitieren. Die Epoche der Phanarioten hatte die Sympathie des jungen Gelehrten gewonnen, gerade durch d s Prestige dieser rumänisch-griechischen Symbiose in der Aristokratie der Donaufürstentümer, der es nicht an Raffinement fehlte. Wie dem auch sei, schon vor 1898, beginnend mit seinen Jugendartikeln wie *Sfîrşitul*

veacului al XVIII-lea în ţările romîne (Das Ende des XVIII. Jahrhunderts in den rumänischen Ländern), in der *Arhiva* in Jassy, 3(1892), S. 196—220, erschienen oder in seiner Studie über *Scrisori domneşti din veacul al XVI-lea* (Fürstenbriefe aus dem XVI. Jahrhundert), *ebendaselbst*, 6 (1895), S. 111—132, veröffentlicht in Zusammenarbeit mit C. Erbiceanu, der ihn anscheinend in die neugriechische Sprache eingeführt hat, ist Iorgas Interesse für diesen Bereich der Beziehungen der rumänischen Länder mit der griechischen Welt bis hin zu seinen letzten Veröffentlichungen im Verlage des von ihm gegründeten Rumänischen Instituts für Byzantinistik, unvermindert geblieben und hat in der ganzen neueren rumänischen Geschichtsschreibung eine kräftige Neueinstellung zu Gunsten einer objektiven Erforschung dieser Beziehungen hervorgerufen.

Zweifellos musste unter den ausserordentlich zahlreichen Veröffentlichungen Iorgas, die sich mehr oder minder auf die Byzantinistik beziehen, eine Sichtung vorgenommen werden, wie sie auch das Interesse des etwaigen ausländischen Lesers bedingt, an den sich die Darstellung Grecus ja wendet. Im allgemeinen kann gesagt werden, dass alles, was in Iorgas Werk besonders bedeutungsvoll war, von dem Verfasser des *Alrisses* sorgfältig notiert wurde; er gebraucht dazu auch eine sehr bequeme Anordnung:

1. Arbeiten, die sich ausschliesslich auf das byzantologische Gebiet beziehen; 2. Arbeiten, die sich auf Nachbargebiete beziehen; 3. Arbeiten, die byzantinisch-rumänische Einflüsse und Beziehungen betreffen.

Wenn auch eine grosse Anzahl Arbeiten Iorgas, diese Beziehungen und Einflüsse betreffend, vor allem solche, die in rumänischer Sprache erschienen sind, beiseite gelassen werden konnten, glauben wir dennoch, dass gewisse, in fremden Sprachen e schienene Studien es verdient hätten, der ausländischen Gelehrtenwelt wieder in Erinnerung gebracht zu werden. Es ist richtig, Grecu erwähnt jene beiden Bände *Etudes byzantines*, Bukarest 1930 und 1940 von 354 und 412 S., er nennt auch die Titel von einigen dieser Studien, jedoch in ganz summarischer Weise und ohne jegliche Anmerkung. Es ist jedoch zu erwähnen, dass solche Anmerkungen notwendig gewesen waren besonders in diesem Falle, wo es sich um eine Sammlung von Arbeiten handelt, die inhaltlich durch nichts anderes verbunden sind als durch den gemeinsamen Verfasser und eine vage Verwandtschaft der

Themen ; Anmerkungen mit genaueren Angaben über den Umfang der einzelnen Artikel und vor allem über Zeitpunkt und Ort der ersten Veröffentlichung. Obwohl die beiden Bände der *Etudes byzantines* Artikel enthalten, den den fremden Leser wohl interessieren könnten, und obwohl sie in einer der grossen Kultursprachen geschrieben sind, wollen wir eine Ergänzung nur insoferne vornehmen, als es sich um von Grecu in keiner Weise erwähnte Studien handelt. Allein schon aus der Aufzählung der übersehenen Arbeiten wird ersichtlich sein, dass auch sie von nicht zu leugnender Bedeutung sind. So enthält der erste Band noch (S. 1—48) *Notes d'un historien relatives aux évènements des Balcans*, die zum erstenmal im *Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine*, 1 (1913), S. 57—101, erschienen sind. Dieser Artikel hat wegen der darin enthaltenen Darstellung der Beziehungen der Balkanvölker im Mittelalter die heftige Antwort des bulgarischen Gelehrten P. Mutafčiev veranlast — die zum erstenmal 1927 in bulgarischer Sprache erschien — *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia 1932. Es folgt sodann (S. 313—325) Iorga's Vorlesung an der Leydener Universität, *L'homme byzantin*, die zum erstenmal zusammen mit seiner Vorlesung an der Universität von Utrecht, *Byzance en Occident* in seiner *Revue historique du Sud-Est européen*, 13 (1936), S 313—333 erschien.

Im zweiten Band der *Etudes byzantines* ist noch ein Vortrag, *L'avenir des études byzantines*, enthalten (S. 1—18) den er vor der Gesellschaft der Freunde der Pariser Universität gehalten hatte, und der zum erstenmal ebenfalls in der *Revue historique...* 10(1933), S. 52—66 erschien, dann (S. 19—64), *Une nouvelle histoire de l'Empire byzantin*, eine umfassende — eine Fülle von neuen Gesichtspunkten enthaltende — Rezension des IV. Bandes von *The Cambridge Medieval History*, der dem Byzantinischen Reiche gewidmet ist : *The eastern Roman Empire* (717—1453), Cambridge 1923, erschienen in der *Revue historique...*, 2 (1925), S. 1—14 ; (S. 137—144), *Quelques observations sur l'histoire de Byzance.* I. *Influences orientales sur Byzance* ; II. *Les problèmes de l'art byzantin*, alles Arbeiten, die auf Anregungen des Internationalen Geschichtskongresses von Oslo vom Jahre 1917 zurückgehen und zum erstenmal in der *Byzantinischen Zeitschrift*, 28 (1928), S. 273—277, veröffentlicht wurden. Es folgt (S. 123—198) *Origine et développement de l'idée nationale surtout dans le monde oriental* ; die Grundgedanken dieser Arbeit sind in der ersten Vollsitzung des Internationalen Kongresses für Geschichts-

wissenschaft in Warschau, 1933, dargelegt worden; die Arbeit selbst ist zum erstenmal in der *Revue historique...*, 11 (1934), S. 1—3, veröffentlicht worden; dann (S. 199—210), *Le Danube d'Empire*, Iorgas Beitrag zu den *Mélanges Schlumberger*, Paris 1924, S. 13—22; (S. 225—244), *Les origines de l'iconoclasme*, eine Mitteilung an den ersten Kongress für Byzantinistik in Bukarest (1924), und veröffentlicht im *Bulletin historique de l'Académie roumaine*, 11 (1924), S. 142—155; (S. 245—253), *Le Nouvel Hellénisme et l'iconoclasme*, zuerst erschienen in *L'Acropole* (1926), S. 5—12; (S. 277—328), *Latins et Grecs d'Orient et l'Etablissement des Turcs en Europe* (1342—1362), erschienen in der *Byzantinischen Zeitschrift*, 15 (1906), S. 179—222; kürzere Artikel, wie z. B. (S. 329—333) *Du nouveau sur l'usurpation d'Andronic IV Paléologue*, den er gelegentlich einer Neuauflage der venetianischen Chronik des Rafaino de 'Caresini schrieb und in der *Revue historique...*, 12 (1935), S. 105—107 veröffentlichte; ferner (S. 335—339) *Par rapport à l'union entre Grecs et Latins à Florence*; hierzu bediente er sich unbeachteter Einzelheiten aus dem *Diario* des Bartolomeo di Michele del Corazza und veröffentlichte die Arbeit zuerst in der *Revue historique...*, 12 (1935), S. 147—149; schliesslich (S. 341—372), *Ramon Muntaner et l'Empire byzantin*, ein Artikel, der ebenfalls zuerst in der *Revue historique...*, 4 (1927), S. 325—355 veröffentlicht wurde. Diese in den beiden Bänden der *Etudes byzantines* veröffentlichten Arbeiten, die in Grecus *Abriss* nicht erscheinen, stellen nicht im entferntesten dar, was Iorga in Bezug auf das Gebiet des Byzantinischen und Neugriechischen in fremden Sprachen veröffentlicht hat. Von dem, was beiseite gelassen wurde, begnügen wir uns zu erwähnen: *Un conseiller byzantin de Michel le Brave: le Métropolite Denis Rhalis Paléologue*, im *Bulletin de la Section historique de l'Académie roumaine*, 5—8 (1920), S. 92—104; *Roumains et Grecs au cours des siècles. A l'occasion des mariages princiers de MDCCCCXXI*, Bukarest 1921, 55 S. nebst 20 Tafeln; *Le Grec dans les pays roumains*, Denkschrift, vorgelegt dem ersten Kongress für Byzantinistik in Bukarest und veröffentlicht im *Bulletin de la Section historique de l'Académie roumaine*, 11 (1924), S. 136—141; *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen-Age. Conférences données à la Sorbonne*, Paris 1924, 111 S.; *Les variations du type de la dormition de la Vierge dans le vieil art roumain* in *Recueil d'études, dédiées à la mémoire de N. P. Kondakov*, Paris 1926, S. 29—34; *Deux documents byzantins du XV-e siècle*, in der *Revue historique...* 4 (1924), S. 281—282 (es

handelt sich um eine Mitteilung des Michael Palaiologos vom 22. September 1933, die an seine „Freunde" in Siena gerichtet ist, und um einen Brief der Anna Paleologina, der Tochter des Lukas Notaras, an *dominium Senarum*, in welchem sie den bekannten Johannes Plusiadenos empfiehlt); *Byzantske kroniky v Rumunsku* in *Sbornik ven Yaroslavu Bidlovi*, Prag 1928, S. 107—110, wo wertvolle Daten über den Umlauf byzantinischer Chroniken in den rumänischen Ländern enthalten sind; *Une icône byzantine au Portugal* im *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, (Bulletin der Kommission für historische Denkmäler), 22 (1929), S. 88—89 (wo ein Heiligenbild der Hl. Konstantin und Helena aus der Bibl. von Evora geschildert wird); *Définir Byzance* in der *Byzantinischen Zeitschrift*, 30 (1929—30), S. 416—420; *Rapports italo-orientaux dans l'art du Moyen Age* in *Mélanges Charles Diehl*, Bd. II., Paris 1930, S. 59—69; *Les grandes familles byzantines et l'idée byzantine en Roumanie*, Mitteilung an den dritten Kongress für byzantinische Studien in Athen und veröffentlicht im *Bulletin de la Section historique de l'Académie roumaine*, 18 (1931), S. 1—21; *Deux siècles de l'histoire de Venise. Conférences données en Sorbonne.* 1. *Venise d'Empire*; 2. *Venise de Croisade*; 3. *Venise dominante*, mit einer anschaulichen Darstellung der Beziehungen Venedigs mit Byzanz. Diese Vorträge wurden veröffentlicht in der *Revue historique...* 9 (1932), S. 1—59. *La continuation des hôpitaux byzantins par les hôpitaux roumains*, Mitteilung an den 9. Kongress für medizinische Geschichte in Bukarest und veröffentlicht in der *Revue historique...* 9(1932), S. 345—350; *I più antichi trattati publici bizantini* in *Studi in memoria di Aldo Albertoni*, Bd. I, Padua 1932, S. 25—31; *La figuration des évangelistes dans l'art roumain et l'école chypriote-valaque*, Mitteilung an die Akademie für Inschriften in Paris, veröffentlicht in *Buletinul comisiunii monumentelor istorice*, (Bulletin der Kommission für historische Denkmäler) 26 (1933), S. 1—4 mit interessanten Betrachtungen über die Miniaturenschule in Kypern, wo die byzantinische Tradition durch persische und venetianische Einflüsse bereichert wird; *Une pietà roumaine et les types de la Vierge en Roumanie*, veröffentlicht in der *Gazette des Beaux Arts* (1936), S. 230—234; *Une nouvelle théorie sur l'origine et le caractère de l'Empire de Trébizonde* in *Revue historique...* 13 (1936), S. 172—176; die wertvolle Bemerkungen enthaltende Besprechung von A. A. Vassilievs Arbeit, *The Foundation of the Empire of Trebizond*, Cambridge-Massachussets 1935; schliesslich: *Documents*

concernant les Grecs et les affaires d'Orient, tirés des régistres de notaires de Crète, in der *Revue historique...* 14 (1937), S. 89—114.

Wie man sieht, gibt es eine ganze Anzahl Arbeiten Iorgas, die von Bedeutung und auch von beträchtlichem Umfange sind, und welche in di. von Grecu aufgestellte Liste mit aufgenommen werden können, vor allem, wenn man bedenkt, dass wir die Absicht hegten, nur diejenigen zu erwähnen, die in fremden Sprachen angefasst sind, und nachdem wir eine Anzahl weniger wichtiger Artikel und Rezensionen fortgelassen haben, welche der daran interessierte Leser in der Bibliographie der Werke Iorgas nachschlagen kann [1].

Eine andere Seite der bemerkenswerten Tätigkeit des grossen Gelehrten im Dienste der Byzantinistik ist seine von Grecu ins rechte Licht gestellte Tätigkeit als Organisator. Dank seiner grossen europäischen Geltung und seinen ausgedehnten Beziehungen in der ausländischen Gelehrtenwelt einerseits, sowie seiner überragenden Stellung im wissenschaftlichen und öffentlichen Leben seines Landes andererseits, war es ihm möglich, Neuerungen zu schaffen, die in der Geschichte der byzantinischen Wissenschaft sicherlich einmal einen Markstein bedeuten werden. Ihm ist die Organisierung des ersten Kongresses für Byzantinistik in Bukarest, im Jahre 1924, zu verdanken. Hierzu siehe die Ansprache gelegentlich dieses Kongresses, veröffentlicht in der *Revue historique...*, 1(1924), S. 179—184 und *Il primo congresso di studi bizantini a Bucarest* (*Considerazioni ed appunti*) in, *Studi bizantini e neoellenici*, 2 (1927), S. 3—6. Iorga hat sodann in aktivester Weise an allen anderen Kongressen für Byzantinistik teilgenommen, mit Ausnahme dem jenigen in Sofia vom Jahre 1934, für den er aber dennoch eine Mitteilung vorbereitet hatte, die auch veröffentlicht wurde, nämlich: *Byzance après Byzance. Considérations générales pour le congrès d'études byzantines de Sofia,* Bukarest 1934, 11 S. Es ist bekannt, dass Iorga unter der gleichen Ueberschrift später ein umfangreiches Werk erscheinen liess, in welchem er seine Gedanken über das nachbyzantinische Griechentum darlegt. Schliesslich können wir noch erwähnen, wie er sich

[1] Unter den Bibliographien der Arbeiten Iorgas erwähnen wir die wertvolle *Bibliografia istorică şi literară a lui N. Iorga (1890—1934)* (Historische und literarische Bibliographie N. Iorgas. 1890—1934), Bukarest 1935, 581 S. des Barbu Teodorescu, sowie die *Bibliographie des travaux de N. Iorga en langues étrangères,* veröffentlicht in *Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine,* 22 (1941), S. 13—55.

für den Orden der Augustiner der Assumption von Kadiköy einsetzte, als diese für sich und ihre reiche Bücherei ein Asyl in einem gastfreundlichen Lande im europäischen Südosten suchten. Die gelehrten Mönche konnten sich auf diese Weise in Rumänien niederlassen und Iorga hatt die Freude, sie in ihrer Eröffnungssitzung zu begrüssen, indem er im Namen der Akademie für Inschriften, deren Mitglied er war, das Wort ergriff. Diese Ansprache wurde in der *Revue historique..*, 16 (1939), S. 299—302, unter der Ueberschrift *L'Institut français d'études byzantines à Bucarest* veröffentlicht.

Eine gerechte Beurteilung des Menschen, seines Arbeitsfeldes und seines Werkes finden wir in den Seiten, die V. Grecu unserem unvergessenen Prof. D. Russo gewidmet hat. Sie vermitteln dem Leser eine Ahnung von der tiefgründigen Wissenschaftlichkeit und den aussergewöhnlichen Fähigkeiten des ersten Professors für Byzantinistik an der Bukarester Universität. Die von ihm geübte Zurückhaltung entsprang seiner stark selbstkritischen Einstellung und seinem Streben nach Vervollkommung, was ihn daran hinderte, der gelehrten Welt den erstaunlichen Reichtum an gewonnenen wissenschaftlichen Erkenntnissen mitzuteilen, besonders diejenigen in Bezug auf die griechisch-rumänischen Beziehungen, deren bester Kenner Russo war.

Diesen Beziehungen des Byzantinischen Reiches und des neueren Hellenentums zu den rumänischen Ländern hat Russo fast seine ganze Aufmerksamkeit zugewandt, angefangen von seiner Rezension von Iorgas Arbeit *Cultura romînă supt Fanarioţi* (Die rumänische Kultur unter den Phanarioten), Bukarest 1898 [1] in Νέα Ἡμέρα, Triest, No. 1243 vom 25 Aug./7. September 1898), deren Uebersetzung ins Griechische forderte, bis zu seinem letzten in Νέα Ἑστία, 24 (1938), S. 1220—1232 veröffentlichten Artikel Παπᾶ Συναδινὸς καὶ Ματθαῖος ὁ Μυρέων. Seinen diesbezüglichen Studien, die zu seinen Lebzeiten in den beiden Bänden *Studii bizantino-române* (Byzantinisch-rumänische Studien), Bukarest 1907, 52 S. und *Studii şi Critice* (Studien und Kritiken), Bukarest 1910, 123 S. von ihm selbst oder jenen die von seinen Nachfolgern in den beiden Bänden *Studii istorice greco-române* (Griechisch-rumänische Geschichtsstudien), Bukarest 1939 (Bd. I=1 Tafel+VI+350 S.+24 Tafel, Bd. II=351—692 S.+25—52 Tafel)

[1] Vgl. *Vizantijskij Vremennik*, 6 (1899), S. 331—332.

zusammengestellt wurden, kann noch etliches hinzugefügt werden. So zum Beispiel seine Studie *Emendaţiuni la unii autori greci şi români* (Berichtigungen zu einigen griechischen und rumänischen Verfassern), die im *Buletinul Comisiunii istorice a Romăniei* (Bulletin der historischen Kommission Rumäniens), 2 (1915), S. 87—100 veröffentlicht wurde, und wo er interessante Berichtigungen zu zwei von Sp. Lampros veröffentlichten neugriechischen Texten gibt: Στίχοι εἰς Ἰωάννην Πέτρον, βοεβόδαν Μολδαβίας, erschienen in Νέος Ἑλληνομνήμων, 11 (1914), S. 417—419 und zu einem Θρῆνος auf den Fall Konstantinopels, erschienen in Ἑστία, 22 (1882), S. 823 und später in Νέος Ἑλληνομνήμων, 5 (1908), S. 250—256, einem Werk des Erzbischofs Matthäos von Myra und nicht des Sinadinos, wie Lampros angibt. Wertvolle Beiträge zu der Geschichte der griechisch-rumänischen Lexikographie enthält auch die Studie *Un cuvânt despre lexicografia greco-română* (Ein Wort von der griechisch-rumänischen Lexikographie), die als Vorwort (S. III—VIII) zu dem *Dicţionar greco-român* (Griechisch-rumänisches Wörterbuch) von H. Sarafidi, Constanţa 1935, erschienen ist.

Schliesslich mögen von seinen in griechischer Sprache geschriebenen und in den erwähnten *Studii istorice greco-române* (Griechisch-rumänische Geschichtsstudien) in der Uebersetzung nicht wieder veröffentlichten Artikeln genannt sein: Θρῆνος ἀνωνύμου ποιητοῦ ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως in Πατρὶς (eine Bukarester Zeitung) vom 29 Mai 1903 und Θρῆνος ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως *ebendaselbst* in der Nummer vom 30. Juni 1904, sowie ferner Θρῆνος περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ματθαίου Μυρέων in Νέος Ἑλληνομνήμων, 6 (1909), S. 495—499.

Es trifft zu, dass wertvolle Informationen in Bezug auf die griechisch-rumänischen Beziehungen sich verstreut finden in seinen polemischen Artikeln, in seiner wichtigen methodologischen Arbeit *Critica textelor şi tehnica ediţiilor* (Textkritik und Editionstechnik) in dem *Buletinul Comisiunii istorice a Romăniei* (Bulletin der historischen Kommission Rumäniens), 1 (1915), S. 5—150 (neu abgedruckt in *Studii istorice greco-române* (Griechisch-rumänische Geschichtsstudien), S. 543—637), wie auch in seinen kleineren Artikeln. Leider können genauere Angaben darüber in einem geschichtlichen Abriss der rumänischen Byzantinistik nicht gegeben werden. Es genügt, nochmals den hohen Ernst der Forschungen und die völlige Sicherheit der Ergebnisse zu betonen, um aus diesen Studien sowie aus den schlichten Anmerkun-

gen und Angaben den trefflichsten Ausgangspunkt für eine künftige Synthese des Hellenismus in Rumänien, zu machen, die zu vollenden Russo nicht mehr vergönnt war [1].

Wenn die beschränkte, aber so wertvolle publizistische Tätigkeit von Russos Schüler, Iulian Stefănescu, sich einer vollständigen Darstellung erfreut, ebenso wie die reichere, von Grecu mit Aufmerksamkeit und Kompetenz verfolgte Tätigkeit des G. Balş, dessen besondere Interessensphäre in der Geschichte der byzantinischen Kunst wohl bekannt ist, so gl uben wir, dass den Veröffentlichungen O. T a f r a l i s noch einiges hinzugefügt werden könnte. *Bizanţul şi influenţele sale asupra ţării noastre* (Byzanz und sein Einfluss auf unser Land), Bukarest 1914, 90 S. ist allerdings ein Popularisierungsversuch, der erwähnt zu werden verdient für eine Periode, als das Interesse für byzantinische Probleme in Rumänien erst im Erwachen war. In die gleiche Kategorie der Popularisierungsartikel, in denen es jedoch an eigenen Ansichten auch nicht fehlt, gehört auch seine Auswahl: *Indrumări culturale* (Kulturelle Wegweisungen) Bukarest, ohne Jahr, wo wir z. B. (auf Seite 9—11) finden: *Frescele bisericilor din Bucovina* (Die Fresken der Kirchen in der Bukowina) als Mitteilung vom 1. Februar 1923 an die Akademie für Inscriptions et Belles Lettres in Paris — in Gänze in ihrem *Sitzungsbulletin* vom Januar-Februar 1923 veröffentlicht; *Sfânta Sofia* (Die Heilige Sophienkirche) (S. 45—47); *Artele somptuoase la Bizanţ* (Die Luxus-Künste in Byzanz) (S. 47—48); *Moldova şi cultura bizantină* (Die Moldau und die byzantinische Kultur) S. 48—50) und schliesslich *Congresul de bizantinologie* (der Kongress für Byzantinistik) < von 1924 > und *Impresii dela Congresul de bizantinologie* (Eindrücke vom Kongress für Byzantinistik), (S. 51—54).

Bedeutungsvoll für die Erklärung mancher Wesenszüge der nachbyzantinischen Orthodoxie ist auch seine Arbeit: *Chiesa ortodossa e riforma nei secoli XVI e XVII*, Sonderabdruck aus *Religio*, XI (1935), 38 S., welche eine Zusammenfassung einer Reihe von 14 Vorlesungen darstellt, die er im Jahre 1934 in

[1] Ueber D. Russo vgl. F. B a b i n g e r, *Demosthenes Russo zum Gedächtnis*, in *Convorbiri Literare* (Literarische Gespräche), 72 (1938), S. 385—390 und A l e x a n d e r E l i a n, *Demosthene Russo, notiţă bio-bibliografică* (Demosthenes Russo, biobibliographische Notize), *ebendaselbst*, S. 390—394, mit der vollständigen Liste der Veröffentlichungen bis zum Erscheinen der *Studii istorice greco-române* (Griechisch-rumänische geschichtliche Studien).

Paris an der Ecole des Hautes Etudes, Abt. Religionswissenschaften (Lehrstuhl des G. Millet) gehalten hatte. Unter anderem analysiert Tafralis Studie die Angriffe des Meletios Syrigos auf den von kalvinistischem Geiste beeinflussten Katechismus des ökumenischen Patriarchen Kyrillos Lukaris vom Jahre 1629 welche in seinem in Bukarest im Jahre 1690 [1] gedruckten Werke Ἀντίῤῥησις enthalten sind, für das der rumänische Gelehrte eine neue Ausgabe vorbereitete.

Was Tafralis Studie *Nicéphore II. Phocas* betrifft, dies in der Sammlung *Hommes d'Etat* veröffentlicht wurde, welche unter der Leitung von A. B. Duff und F. Galy erschien (Bd. 1, Paris 1936, S. 513—623), so muss diese unbedingt als eine gut dokumentierte und tiefgründige Monographie (S. 622—623) erwähnt werden, zu der eine gute Bibliograhie gehört.

Wenn schliesslich Grecu an die Beiträge zu der Zeitschrift *Arta şi Arheologia* (Kunst und Archäologie) erinnert, so vergisst er doch, seine Tätigkeit als emsiger langjähriger Rezensent an der Wochenschrift *Répertoire d'art et d'archéologie* zu erwähnen, wo ihm die Rezension der österreichischen, schweizerischen, rumänischen, bulgarischen und griechischen Zeitschriften anvertraut worden war.

Sicherlich verdient die Tätigkeit des C. Litzica eine ausführlichere Darstellung. Ausser seinen von Grecu erwähnten Verdiensten als Verfasser des Katalogs der griechischen Manuskripte der Rumänischen Akademie, musste auch die Tatsache hervorgehoben werden, dass Litzica die ersten Vorlesungen über Byzantinistik auf einer rumänischen Universität gehalten hat. In der Tat, schon im Jahre 1897 — nur fünf Jahre nach dem denkwürdigen Jahre, in welchem Krumbacher den für ihn in München errichteten Lehrstuhl für Byzantinistik eingenommen hatte —

[1] Der genaue Titel dieser Schrift und ihre Darstellung bei E. Legrand, *Bibliographie hellénique*.. du XVII-e siècle, II, Paris 1894, S. 458—473 und I. Bianu — N. Hodoş, *Bibliografia românească veche* (Die alte rumänische Bibliographie) I, Bukarest 1903, S. 298—315. Das Werk des Syrigos, welches einen Höhepunkt in der antiprotestantischen Polemik der orthodoxen Kirche darstellt, ist auch von katholischen Gelehrten benützt worden. Siehe N. A. Gheorghiu, *Richard Simon şi „Intâmpinarea" lui Meletie Syrigos* (Richard Simon und die „Begegnung" des Meletie Syrigos) in *Biserica Ortodoxă Română*, 60 (1942), S. 421—438, wo auch eine Analyse der Anklagen des Syrigos gegen Lukaris nach Richard Simon zu finden ist. Gheorghiu scheint die Studie Tafralis jedoch nicht zu kennen.

es war gleichzeitig der erste derartige Lehrstuhl in Europa — forderte die Philosophische Fakultät von Bukarest ebenfalls die Einrichtung eines Lehrganges für byzantinische Philologie. Diese Forderung wurde mit Hartnäckigkeit immer wieder erhoben, bis endlich im Dezember 1906 C. Litzica zum Privat-Dozent für diese Disziplin ernannt wurde [1]. In dieser Eigenschaft veröffentlichte er mehrere Artikel, die den Zweck hatten, die Probleme der Byzantinistik zu popularisieren. Sie gehörten zu den ersten Artikeln dieser Art, die in Rumänien veröffentlicht wurden, und als solche verdienen sie, erwähnt zu werden : *Studii bizantine* (Byzantinische Studien) in den *Convorbiri literare* (Literarische Gespräche), 41 (1907), S. 96—104 ; *Caracteristica epocei bizantine* (Die Charakteristik der byzantinischen Zeit), *ebenadselbst*, 42 (1908), S. 623—630 ; *Caracteristica societăţii bizantine* (Charakteristik der byzantinischen Gesellschaft), *ebendaselbst*, 44 (1910), S. 29—77 — die beiden letztgenannten waren Eröffnungsvorlesungen seines Lehrganges — ; *Texte greceşti privitoare la noi* (Griechische Texte, die sich auf uns beziehen), *ebendaselbst*, 47 (1913), S. 266—279, in denen er, von gewissen hermeneutischen Problemen ausgehend, im Gegensatz zu einigen fehlerhaften rumänischen Interpretierungen, den Sinn des Abschnittes in Niketas Choniates, Bonn, S. 171, klärt, wo Andronikos Komnenos, als er im Jahre 1164 nach Galizien flieht, in die Hände einiger Walachen fällt, die ihn dem Kaiser Manuel wieder ausliefern wollten.

Im Jahre 1912 veröffentlichte Litzica unter dem Titel *Studii şi schiţe greco-române I* (Griechisch-rumänische Studien und Skizzen), Bukarest, 104 S., eine Sammlung von Artikeln, die alle mit der Welt des Byzantinismus oder des Neugriechentums in Beziehung standen. Darunter verdient besonders die Studie : *Din Domnia lui Mircea-Vodă* (Aus der Regierungszeit des Mircea-Vodă), hervorgehoben zu werden, die zum erstenmal in den *Convorbiri Literare* (Literarische Gespräche), 35 (1901), S. 366—383, veröffentlicht wurde. Darin wird, ausgehend von einem Abschnitte aus dem Chalkondyles (Bonn, S. 79—80), einer von den Feldzügen des Sultans Bajezid I. gegen

[1] Vgl. Marin Popescu-Spineni, *Contribuţiuni la istoria învăţământului superior. Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti* (Beiträge zu der Geschichte des Hochschulunterrichtes-Philosophische Fakultät, Bukarest), Bukarest 1928, S. 45—46 (= Litzicas Bericht vom Oktober 1911, an das Konsilium der Fakultät).

die walachischen Woiwoden besprochen. Desgleichen soll der Artikel: *Manuscripte greceşti din Biblioteca Academiei Române* (Griechische Manuskripte aus der Bibliothek der Rumänischen Akademie) erwähnt werden, wo die — diesmal kurze — Beschreibung der Hunderte von griechischen Manuskripten der Rumänischen Akademie fortgesetzt wird, die erworben wurden, nachdem Litzica in seinem *Katalog* von 1909 die Beschreibung der ersten 830 Handschriften abgeschlossen hatte. Dieser Teil (S. 79—104) wurde von N. Camariano am Beginn seines Bandes *Catalogul manuscriselor greceşti* (Katalog der griechischen Handschriften), Bd. II, Bukarest 1940, S. 5—30, unverändert übernommen.

Schliesslich verdanken wir C. Litzica und seiner Zusammenarbeit mit G. Murnu die Uebersetzung des für die neuere Geschichte der Rumänen so überaus wichtigen Bandes: *Scrieri şi documente greceşti privitoare la istoria Românilor din anii 1592 1837 — culese şi publicate în tomul XIII din Documentele Hurmuzaki — de A. Papadopulos-Kerameus* (Auf die rumänische Geschichte in der Zeit von 1592—1837 bezughabende griechische Schriftstücke und Urkunden—gesammelt und veröffentlicht im XIII. Bande der Hurmuzaki-Dokumente von A. Papadopulos-Kerameus), Bukarest 1914, S. 520; zwar ist die Uebersetzung anfechtbar, immerhin aber ist die Anstrengung der Erwähnung wert.

In dem letzten Teil dieses Kapitels, das den verstorbenen rumänischen Gelehrten gewidmet ist, wobei bedauerlicherweise die Namen des I. Michalcescu,—des gegenwärtigen Metropoliten der Moldau, Ireneu,— sowie des Generals R. Rosetti mit unterlaufen sind, begegnen wir auch Namen, deren Bedeutung für das Studium der Byzantinistik geringer ist, und zu denen wir unsere Bemerkungen weiter unten machen werden. Es will uns jedoch scheinen, dass zu den Gestalten, die zum mindesten einer Erwähnung, wenn nicht einer besonderen Darlegung wert sind, von einem gewissen Ausmasse auch gehört N. G. Dossios.

Dieser Gelehrte, über den wir nähere biographische Angaben zu machen nicht in der Lage sind, gehört zu den wenigen, die uns — ähnlich wie Russo — das moderne Griechenland geschenkt hat. Er ist, wie es scheint, nicht in Rumänien geboren; in Deutschland ging er zwischen 1875 und 1879 seinen Studien mit Erfolg nach. Seine Studiengenossen waren Karl Foy und Krum-

bacher. Dossios liess sich ebenso wie Russo zunächst in Galaţi nieder, wo die reiche griechische Kolonie auch ein eigenes Gymnasium unterhielt — es hiess „Venieri" — ; von hier ging er nach Jassy, wo er bis zu seinem Tode verblieb, und wo er als Professor an dem Seminar „Veniamin" wirkte. Obwohl er damals schon an der Schwelle des Alters stand, scheute Dossios sich nicht, während seines Aufenthaltes in Paris in den Jahren 1905—1907 die Vorlesungen der Ecole des Hautes Etudes an der Sorbonne zu besuchen, und als er nach Jassy zurückkehrte, sich an der Rechtswissenschaftlichen Fakultät einschreiben zu lassen, wo wir ihm im Jahre 1911 als Student im 3. Studienjahr begegnen!

Von seinen Arbeiten, die im übrigen von sehr mannigfaltigen Interessen zeugen, wollen wir nur diejenigen erwähnen, die mit dem Gebiete der Byzantinistik oder mit dem Neugriechentum in Verbindung stehen. Da ist z. B. unter den in fremden Sprachen veröffentlichten Studien: *Beiträge zur neugriechischen Wortbildungslehre*, Zürich 1879, 66 S.; seine Doktorarbeit: *Einige Beispiele neugriechischer Volksetymologie*, Separater Abdruck aus *Eezenbergers Zeitschrift zur Kunde der indogermanischer Sprachen* II, Band 4; *Der Aberglaube bei den heutigen Griechen*, Freiburg i. B. 1878, 23 S., sowie eine zweite Auflage in Galaţi 1894, denen auch die Broschüre hinzugefügt werden darf: *Prof. Dr. Karl Krumbacher* (*Souvenir d'un ami et camarade d'école*), Jassy ‹1907›, 7 S., in der die wertvolle Bemerkung zu finden ist, dass Dossios mehrere Briefe des berühmten deutschen Gelehrten besass „qui ne manquent pas d'intérêt pour les recherches byzantines". Er fügt hinzu, dass er sie für den Fall zur Verfügung stelle, dass jemand den Briefwechsel Krumbachers zu veröffentlichen beabsichtige.

In griechischer Sprache hat Dossios auf dem uns beschäftigenden Gebiete einen Artikel in Ἡ Ἑλλάς. Περιοδικὸν τοῦ ἐν Ἀμστελοδάμῳ φιλελλην. συλλόγου veröffentlicht 1(1889), S. 21—29: Τινὰ περὶ τῶν τῆς ἀρχαίας καὶ νέας Ἑλλάδος ἀποικιῶν und vor allem Ἀνωνύμου ποίημα παραινετικὸν ἐν ἑξαμέτροις in *Vizantijskij Vremennik*, 3 (1896), S. 560—573. In dem zweiten von diesen beiden Artikeln bringt Dossios zuerst die Beschreibung der in seinem Besitze befindlichen und aus Janina stammenden Handschrift des XV.—XVI. Jahrhunderts, in der auch die von ihm veröffentlichte, aus 271 Hexametern in etwa 130 γνῶμαι in Distichen bestehende Dichtung enthalten ist. Dossios glaubte, die Urheberschaft dieser Dichtung mit einiger Wahrscheinlichkeit dem Pro-

dromos, Psellos oder Zigabenos zuschreiben zu dürfen. Es folgt eine kritische Ausgabe der paränetischer Verse [1].

Beachtenswert ist auch sein in Πατρίς, 14 (1904), nr. 3872, veröffentlichter Aufsatz Ἡ παπυρολογία, wo nebst einer vortrefflichen knappen Darstellung dieser neuen philologischen Disziplin, betont Dossios auch mit guten Gründen die in den Papyri zuerst vorkommende sogenannte Diglossie.

Die erste Arbeit des Dossios in rumänischer Sprache scheint zu sein: *Legendele asupra Bisericii „Aghia Sofia" la Bizantini şi la Grecii de astăzi, studiu folkloro-istoric* (Die Legenden um die Hagia Sophia-Kirche bei den Byzantinern und bei den heutigen Griechen, eine folkloristisch-historische Studie), erschienen in der *Arhiva, Organul societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi*, (Arhiva, Organ der wissenschaftlichen und literarischen Gesellschaft aus Jassy), 9 (1898), S. 224—230. Mit den *Studiĭ greco-române, partea I. Clasicismul în Principatele române în secolele XVII şi XVIII şi la începutul secolului al XIX.* (Griechisch-rumänische Studien, I. Teil, der Klassizismus in den Rumänischen Fürstentümern im XVII. und XVIII. Jahrhundert und zu Beginn des XIX. Jahrhunderts), Jassy 1901, 43 S. beginnt Dossios die Reihe seiner Veröffentlichungen, die sich mit den griechisch-rumänischen Beziehungen beschäftigen. Nach einigen Bemerkungen über gewisse rumänische Sprichwörter, von denen er glaubte, dass sie griechischen Ursprungs seien, und nachdem er sich auf einigen Seiten mit rumänischen Wörtern beschäftigt, die in das byzantinische (bei Prodromos, zum Beispiel) und in das moderne Griechische eingedrungen sind, oder mit griechischen Elementen in der rumänischen Sprache, verweilt Dossios ausführlicher bei der Tätigkeit der beiden fürstlichen Akademien in Bukarest und Jassy, wobei er sich jedoch der älteren Arbeiten des C. Erbiceanu bedient. In seinen *Studiĭ greco-române*, Ἑλληνορωμουνικαὶ μελέται (Griechisch-rumänische Studien), Heft: II. und III., Jassy 1902, II+III+VI S., beschäftigt sich der griechische Gelehrte in erster Linie mit den in der moldauischen Hauptstadt erhaltenen griechischen Inschriften. Es werden 43 Inschriften mit ihrer Uebersetzung ins Rumänische und mit Anmerkungen herausgegeben. In seiner inhaltsreicheren epigraphischen Veröffentli-

[1] Vgl. doch die Besprechung von E. K<urtz>, in *Byz. Zeit.* 6 (1897), S. 445—446, wo der berühmte baltische Gelehrte beweist dass in der Tat handelt es sich um die wohlbekannten, schon von Planudes ins Griechische übersetzten, und in zahllosen Hss befindlichen *Disticha Catonis.*

chung: *Inscripţii din bisericile Romînieĭ* (Inschriften aus den Kirchen Rumäniens), Band II, Bukarest 1908 (in *Studii şi Documente*, Band XV), veröffentlicht N. Iorga (S. 113—202) die Jassyer Inschriften, indem er sich für die griechischen Inschriften auf Schritt und Tritt der Ausgabe des Dossios bedient. In dem zweiten Fascikel des Bandes folgt die Beschreibung von über hunder griechischen Handschriften der Jassyer Universitätsbibliothek. Wenn wir von der summarischen Beschreibung einiger Handschriften durch A. D. Xenopol und C. Erbiceanu in *Serbarea şcolară dela Iaşi* (Die Schulfeier von Jassy), Jassy 1885, S. 351—386 und von den wenigen Angaben des C. Litzica: *Cîte-va manuscrise greceşti de la noi* (Einige griechische Handschriften aus unserem Lande) in den *Convorbiri Literare* (Literarische Gespräche), 32 (1898), S. 331—332, absehen, ist die Darstellung des Dossios, mit all ihren Mängeln, die bis heute vollständigste, hinsichtlich der in der Jassyer Universitätsbibliothek befindlichen Handschriften.

In der Broschüre: *Justiţia şi cunoştinţele juridice în Principatele dunărene în secolele al 17 lea, 18-lea şi pe la începutul secolului al 19-lea. Contribuţie la istoria dreptului în România de odinioară.* (Die Justiz und die juridischen Kenntnisse in den Donaufürstentümern im XVII, und XVIII. Jahrhundert und zu Beginn des XIX. Jahrhunderts. Beitrag zur Geschichte des Rechts in Rumänien von ehemals.) II. *Notices manuscrites écrites sur quelques anciens livres de la Bibliothèque Centrale* (Université de Jassy), Jassy 1911, 39 S. schli sslich sind überall Hinweise auf die griechisch-rumänischen Beziehungen zu finden (siehe insbesondere S. 15—21: *Manuscrisele greceşti cu conţinut juridic, păstrate în Billioteca Centrală din Iaşi* (Die Handschriften mit juridischem Inhalte, in der Zentralbibliothek in Jassy)).

Um abzuschliessen, wollen wir noch erwähnen, dass von all den Arbeiten, die Dossios auf den Buchdeckeln seiner Veröffentlichungen als in Druck befindlich bezeichnet, eine zumindestens abgeschlossen worden ist. Diese Arbeit findet in dem *Annuaire de l'école pratique des Hautes Etudes à la Sorbonne* für das Jahr 1907, S. 72, eine vielversprechende Beurteilung, und Dossios macht irgendwo die Angabe, dass es sich um *Les éléments grecs dans la langue roumaine* handelt. Wir wissen nicht, ob es die gleiche Arbeit ist, die er an anderer Stelle unter dem Titel: *Les verbes en-isi empruntés au grec. Etude présentée aux Conférences de Mr. M. Roques* ankündigt. Wir wissen nicht, ob diese Arbeit ihre Drucklegung erlebt hat, wie wir auch keine Kenntnis davon haben, was aus dem Nachlasse des Dossios geworden ist.

Die Liste der verstorbenen Autoren geringerer Bedeutung oder solcher, die sich nur gelegentlich mit byzantinischen und neugriechischen Studien befasst haben, kann noch mit folgenden neueren Namen oder Titeln ergänzt werden: Alex.-Papadopol-Calimach, *Despre Atanasie Patelarie, patriarh ecumenic. Petrecerea sa în Moldova la Galaţi doisprezece ani (1642—1654). Sfârşitul său în Rusia Mică 1645. Biserica Sf. Niculae din Galaţi* (Von Atanasie Patelarie, dem ökumenischen Patriarchen. Sein zwölfjähriger Aufenthalt in der Moldau, in Galaţi (1642—1654). Sein Ende in Klein-Russland, 1654. Die St. Nikolauskirche in Galaţi), erschienen in *Convorbiri Literare* (Literarische Gespräche), 23 (1889), S. 1005—1041) und 24 (1890), S. 30—42; Von demselben Verfasser müssen zwei der Rumänischen Akademie gemachte Mitteilungen erwähnt werden: *Despre Alexandru Mavrocordatŭ Exaporitulŭ şi despre activitatea sa politică şi literară* (Ueber Alexander Mavrokordatos den Exaporiten und über seine politische und literarische Tätigkeit) in den *Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist. Seria II* (Sitzungsberichte der Rum. Acad. der Wissenschaften, Hist. Cl., 2. Serie), 6 (1883—1884), 2. Sektion. S. 111—124 und *Sofia Paleolog, nepóta Imperatului Constantin XII Paleolog şi Domniţa Olena, fiica Domnului Moldaviei Ştefan-cel-Mare, 1472—1529* (Sophie Palaiologos, Nichte des Kaisers Constantin XII. Palaiologos und die Prinzessin Olena Tochter des moldawischen Fürsten Stephans des Grossen, 1472—1529), *ebendaselbst*, 17 (1895), S. 1—157.

Erwähnenswert ist auch der Artikel Simeon Mangiucas, *Die „Vlachen" des Kekavmenos, byzantinischen Geschichtsschreibers des 11. Jahrhunderts und die „Provincia Latinorum" id est Moro-Vlachorum des Diokleates aus dem 12. Jahrhundert (Eine ethnologische Untersuchung)*, in der *Rumänischen Revue*, 5 (1889), S. 178—185, die als erste Auseinandersetzung eines rumänischen Gelehrten mit den Ausgaben des Kekavmenos über die Walachen angesehen werden muss, die einige Jahre älter ist als G. Murnus Studien, von denen wir noch sprechen werden. Die Studie Mangiucas enthält u. a. eine interessante Diskussion über die Behauptungen Tomascheks, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, Wien 1882, welche die Nachsichten des Kekavmenos über die Niederlassung der Walachen an der Donau und Sava behandeln.

Es darf auch die Tätigkeit des Rechtshistorikers I. Peretz, ehemaliger Professor an der Universität Bukarest, nicht vergessen

werden. Es ist uns von ihm u. a. ein *Curs de drept bizantin, Partea I. Izvoarele bizantine* (Vorlesungen über byzantinisches Recht. I. Teil. Die byzantinische Quellen) erhalten geblieben. In *Două manuscrise juridice greceşti de la universitatea din Iaşi. Schiţă bibliografică* (Zwei juridische griechische Handschriften der Universität Jassy. Bibliographische Skizze), Bukarest 1913, Auszug aus den *Studii de istoria dreptului român* (Studien über die Geschichte des rumänischen Rechtes), S. 248—269, beschäftigt sich Peretz mit zwei in der Jassyer Universitätsbibliothek befindlichen Hss. (Nr. 42 und 46), während der *Curs de istorie a dreptului român, vol. II, Partea II. Legiuirile greceşti* (Vorlesungen der Geschichte des rumänischen Rechtes II. Bd. , II. Teil. Die griechische Gesetzgebungen), Bukarest, ohne Datum, 526 S. u. a. eine sehr breite Beschreibung der juridischen byzantinischen und neugriechischen Hss. aus der Bibliothek der Rumänischen Akad. der Wiss. bringt, von C. Litzica, in seinem *Katalog* nur sehr summarisch dargestellt. Ferner seien noch erwähnt: V. Bogrea, *Urme bizantine în româneşte* (Byzantinische Spuren im Rumänischen) in *Lui Nicolae Iorga, Omagiu* (Festgabe N. Iorga), Craiova 1921, S. 51—63, wo der leider zu früh verstorbene Gelehrte mit aussergewöhnlicher Gelehrsamkeit die Fortentwicklungen bezw. Spiegelungen folgender byzantinischer Ausdrücke im Rumänischen untersucht: ἐξκουσάτος, κουρσάρης (das bis vor kurzem als das Etymon des rumänischen Wortes *husar* galt); Βάραγγοι, αὐτοκράτωρ, πριμ(μ)ικήριος und σύψωμος (dem im Rumänischen entsprechen würde *a fi într'o pită*—in einem Brote mit dem Vater sein, d. h. keine eigenen Steuern bezahlen); W. Knechtel, *Plumburi bizantine* (Byzantinische Bleisiegel) im *Buletinul societăţii numismatice române* (Bulletin der rumänischen numismatischen Gesellschaft), 12 (1915), S. 80—97. P. Papahagi (den Grecu auf S. 200 mit einer einzigen Arbeit unter den lebenden rumänischen Gelehrten aufzählt, und der inzwischen verstorben ist): *Quelques influences byzantines sur le macédo-roumain ou aroumain* (*Communication faite au Congrès d'études byzantines de Bucarest* ‹*1924*›, in der *Revue historique....*, 2 (1925), S. 185—196, und *Sceaux de plomb byzantins inédits trouvés à Silistrie* (*Communication faite au troisième congrès d'études byzantines à Athènes* ‹*1930*›, in der *Revue historique...*, 8 (1931), S. 299—311. Auf dem Gebiete des Neugriechischen betätigt sich Papahagi auch ausgiebig in seinem Jugendwerke, das die spätere vergleichende balkanwissenschaftliche Foschungen Kr. Sandfelds zum guten Teile vorweggenommen hat. Es war entstanden in

G. Weigands Seminar für rumänische Philologie der Leipziger Universität und hiess: *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanischen, Neugriechischen und Bulgarischen* erschienen im *Vierzehnten Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*, Leipzig 1908, S. 113—170. Schliesslich sei noch die Veröffentlichung des ehemaligen Bischofs von Râmnic, Ghenadie Enăceanu, genannt, die von ganz besonderem Interesse ist des in ihr enthaltenen kirchengeschichtlichen Materials wegen, obwohl die Ausgabe unzulänglich und unkritisch ist; diese Veröffentlichung trägt den Titel *Mitropolia Ungro-Vlahiei. Condica Sântă, publicată dupre original de Archiereul Genadie Craiovénu* ‹Enăceanu› (Die Ungro-Walachische Metropolie. Heiliges Register, veröffentlicht nach dem Original von dem Weihbischof Genadie Craiovénu ‹Enăceanu›, Bd. I, Bukarest 1886, 448+XXIV+XIV S.

III.

Indem Grecu sich den Forschern zuwendet, die heute die rumänische Byzantinistik darstellen, spricht er in erster Linie von N. Bănescu, Professor an der Universität von Bukarest. Als Schüler A. Heisenbergs wandte sich Bănescu am Anfang seiner Tätigkeit philologischen Studien im byzantinischen und neugriechischen Bereiche zu; dabei berührte er auch das Gebiet der griechisch-rumänischen Beziehungen durch seine Studien über das höhere griechische Unterrichtswesen bei uns, oder über eine Persönlichkeit wie Daniel (Dimitrie) Philippides, der zu Beginn des vorigen Jahrhunderts durch seine Schriften zur Kenntnis der rumänischen Länder beigetragen hat. Als Bănescu nach der Gründung der rumänischen Universität in Klausenburg zum Professor für Byzantinistik an der dortigen Philosophischen Fakultät ernannt wurde, richteten sich seine Forschungen vor allem den Problemen zu, die im Zusammenhange stehen mit den Anfängen eines politischen Lebens an der Donau und mit den byzantinischen Formationen politischer und militärischer Art an der Unteren Donau. Diesen Problemen hat er eine grosse Anzahl Artikel gewidmet, wobei er auch seine philologischen Anliegen von früher nicht ganz ausser acht gelassen hat. Von seinen historischen Arbeiten, die Grecu nicht erwähnt, muss angeführt werden: *Cele mai vechi ştiri bizantine asupra Românilor dela Dunărea-de-jos. Comunicare cetită la Academia*

Română în şedinţa publică dela 7 Iunie 1921 (Die ältesten byzantinischen Nachrichten über die Rumänen an der Unteren Donau. Mitteilung, gelesen vor der Rumänischen Akademie in ihrer öffentlichen Sitzung vom 7. Juni 1921), veröffentlicht im *Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj* (Jahrbuch des Instituts für nationale Geschichte aus Klausenburg) 1 (1921), S. 138—160; hier geht er aus, von der bahnbrechenden Mitteilung Iorgas vor der Rumänischen Akademie: *Cele d'întâiu cristalizări de Stat ale Românilor* (Die ersten Staatskristallisationen der Rumänen), veröffentlicht in der *Revista istorică* (Historische Zeitschrift), 5 (1919), S. 103—113, und nimmt Probleme wieder auf die er schrittweise mit neuen Daten erläutert, in der Reihe der Veröffentlichungen, die auch Grecu aufzählt. Zu seinen historischen Forschungen muss auch gerechnet werden der Artikel: *Peut-on identifier le Zamblacus des documents ragusains?* in den *Mélanges Charles Diehl*, I., Paris 1930, S. 31—35, wo der in zwei Raguser Urkunden von 1344 und 1346 erwähnte Zamblacus identifiziert wird mit Arsenios Tzamblakon, μέγας παπίας unter Andronikos III Palaiologos. Es kann auch die Studie: *Dobrogea bizantină* (Die byzantinische Dobrutscha) noch angeführt werden, die in den *Analele Dobrogei* (Analen der Dobrutscha), 19 (1938), S. 52—59, veröffentlicht wurde.

Von Bănescus philologischen Arbeiten darf unter keinen Umständen seine Doktorarbeit von München fehlen: *Die Entwicklung des griechischen Futurums von der frühbyzantinischen Zeit bis zur Gegenwart*, Bukarest 1915, VI+119 S., bis auf den heutigen Tag wahrscheinlich seine umfangreichste Arbeit auf dem uns beschäftigenden Gebiete. Desgleichen hätten seine Besprechungen zweier Dichter, mit denen er sich in seiner Jugend beschäftigt hat, erwähnt werden können, nämlich Kalorites und Anagnostes. Die diesbezüglichen Arbeiten heissen: *Encore une fois sur Makarios Kalorites* in den *Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbüchern*, 3 (1922), S. 158—160 und *Makarios Caloritès et Constantin Anagnostès* in der *Revue de l'Orient Chrétien*, III-e série, Band III (XXIII), (1922—1923), S. 144—149. Später erschien in dem Sp. Lampros gewidmeten Ehrenbande Εἰς μνήμην Λάμπρου, Athen 1935, S. 393—397: *Un poème grec vulgaire du Moyen Age*: Ὁ κάτης καὶ οἱ ποντικοί nach dem cod. Vatic. gr. 1139 des XVI. Jahrhunderts. Als Schüler und später Freund A. Heisenbergs hat sein ausführlicher Nachruf *Auguste Heisenberg* (1869—1930) in der *Revue historique du Sud-Est Européen*, 8 (1931), S. 65—78 besonderen Wert.

Zu der von Grecu erwähnten Festrede über die griechische Akademie in Bukarest, vom Jahre 1923 kann noch hinzugefügt werden: *Momente din viaţa „Academiei Greceşti"* (Aus dem Leben der „Grie hischen Akademie) in *Omagiu lui Ion Bianu*, (Festgabe Ion Bianu), Bukarest 1927, S. 37—44.

Wenn Bănescu philologisch, so ist George Brătianu historisch bestimmt; eine besondere Bereicherung erfährt seine Persönlichkeit durch eine gründliche juridische und nationalökonomische ausbildung. Brătianus Studien über Byzanz in seinen politischen, wirtschaftlichen und sozialen Aspekten müssen eingegliedert werden in seine fruchtbare Grundeinstellung zu der Weltgeschichte, welche dem nahen Osten eine viel wichtigere Rolle zugesteht als die meisten abendländischen Historiker ihm einräumen wollten. Dieser Einstellung gemäss berühren seine Studien über Byzanz Probleme der Weltgeschichte, die ganz besonders wichtig sind, sobald sie aus der Schau des europäischen Ostens betrachtet werden, wie z. B. diejenigen, die den genuesischen oder venetianischen Handel auf dem Schwarzen Meere betreffen. Die Sammlung seiner Studien und Artikel, die im Jahre 1938 unter dem Titel *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale* erschien, ist in Grecus *Abriss* natürlich mit der ihr zukommenden Bewertung erwähnt. Unsere Bemerkung bezüglich N. Iorgas *Etudes byzantines* [1] kann, wie es scheint, auch hier Anwendung finden. Mögen sie auch noch so sehr nach chronologischen oder systematischen Kriterien angeordnet sein in einem Band mit einem im übrigen richtigen, aber sehr allgemeinen Titel, so behalten diese Studien dennoch einen autonomen Charakter, da sie untereinander, nach der eigenen Aussage des Verfassers, durchwegs anderes verbunden sind als durch die historische Materie. Im Unterschied zu ähnlichen Sammlungen jedoch sind diese Studien und Artikel, bevor sie in einen Band gefasst wurden, ergänzt worden vor allem durch Hinweise auf die nachträglich erschienene Bibliographie. Einer der Artikel, wie derjenige über das Weizenmopol, ist nach Aussage Brătianus hervorgegangen aus drei in gewissen Abständen in *Byzantion* erschienenen Artikeln, die zu einem einzigen zusammengearbeitet wurden. Wir glauben daher

[1] Siehe weiter oben S. 49—50, wo wir gezeigt haben, warum eine Angabe der Titel der verchiedenen Studien sowie des Erscheinungortes und des ersten Erscheinungsdatums notwendig ist.

dass es angezeigt ist, diejenigen Studien anzuführen, die eine unmittelbare Beziehung zu Byzanz im engeren Sinne haben, die, wie der Verfasser in seinem „Vorwort" sagt, Hinweise geben über den Ort der ersten Veröffentlichung, was, da sie später überarbeitet wurden, der Angabe über die Erstveröffentlichung gleichkommt. Auf diese Weise kann richtig beurteilt werden, wie früh Brătianus Arbeit auf diesem Gebiete eingesetzt hat, und ebenso die Bedeutung der Veröffentlichungen, die seinen Arbeiten ihre Spalten öffneten.

Der Band enthält u.a. (S. 23—40) die Studie: *Les divisions chronologiques de l'histoire byzantine*, zum erstenmal veröffentlicht in *dem Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, 17 (1939), S. 49—63; ferner (S. 93—124) den Artikel: *Empire et démocratie à Byzance*, erschienen in *Byzantinische Zeitschrift*, 37 (1937), S. 86—111; dann (S. 127—181) *Etudes sur l'approvisionnement de Constantinople et le monopole du blé à l'époque byzantine et ottomane*, zum erstenmal in anderer Form erschienen in *Byzantion*, 5 (1930), S. 83—107; 6 (1931), S. 641—656 und 9 (1934), S. 643—662; die unveröffentlichte Studie (S. 183—216): *La politique fiscale de Nicéphore I-er (802—811) ou Ubu Roi à Byzance*; dieser folgt *L'hyperpère byzantin et la monnaie d'or des républiques italiennes au XVIII siècle*, zum erstenmal erschienen in *Mélanges Charles Diehl*, Band I, Paris 1930, S. 37—48; schliesslich (S. 214—264) die interessante Wirtschaftsstudie *Servage de la glèbe et régime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine*, zum erstenmal erschienen in *Annales d'histoire économique et sociale*, 5 (1933), S. 445—462.

Wir wollen uns nicht aufhalten bei den von Grecu in den unmittelbar darauf folgenden Seiten besprochenen Verfassern: C. Marinescu, N. A. Constantinescu, M. C. Suțu (der, einem methodischen Gesichtspunkt folgend, den Grecu verachtet, eher mit den verstorbenen Verfassern zusammen hätte erwähnt werden müssen!), I. D. Ștefănescu, Paul Henry (der seiner guten Kenntnis Rumäniens wegen wahrscheinlich unter die rumänischen Gelehrten aufgenommen worden ist) und C. Petranu alles Gelehrte, deren Arbeiten, soweit sie das Gebiet der Byzantinistik berühren, in Grecus *Abriss* ihren Platz gefunden haben.

Was V. Grecus Darstellung seiner eigenen Tätigkeit betrifft, so übergeht er in seiner Bescheidenheit als Verfasser, obwohl er alle Gebiete berührt, die er bearbeitet hat, dennoch einige

wertvolle Veröffentlichungen. Wir begnügen uns damit, aus jenen „Travaux d'approche", die er im Hinblick auf die von ihm vorbereitete Ausgabe des Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης zusammengestellt hat, folgende zwei anzuführen: *Manualul de pictură al lui Dionisie din Furna în româneşte* (Das Handbuch für Malerei des Dionisios von Phurna in rumänischer Sprache) erschienen im *Codrul Cosminului* (Der Hochwald von Cosmin), 7 (1931), S. 51—59 und *Cărţi de pictură bisericească bizantină* (Bücher über byzantinische Kirchenmalerei) in *Candela* (Die Ampel), 43 (1932), S. 105—137. Eine aufmerksame Interpretierung eines Abschnitts aus Priscus (Ed. Bonn, S. 90—192), die in der rumänischen Geschichtsschreibung eine lebhafte Auseinandersetzung hervorgerufen hat, gibt uns Grecu in *Cetăţeanul roman din Priscus dela Curţile lui Attila* (Der römische Bürger am Hofe Attilas nach Priscus) in *Codrul Cosminului*, 8 (1933—1934), S. 432—437, nachdem er diese Problem auf breiterer Grundlage in seinem Artikel *La curţile lui Attila* (Am Hofe Attilas), erschienen in der *Junimea Literară* (Die literarische Jugend), 18 (1929), S. 153—163, bereits angeschnitten hatte. Eine sehr gewissenhafte Darstellung des Lebens und Wirkens des grossen Byzantologen August Heisenberg gibt uns Grecu in seinem Nachruf *August Heisenberg (13. November 1869—22. November 1930)*, der im *Codrul Cosminului* veröffentlicht wurde 7 (1931—32), S. 551—565. Wir wollen noch an seine interessante Studie erinnern über *die Darstellung des* Καιρός *bei den Byzantinern*, veröffentlicht in den *Studi bizantini e neoellenici*, 5 (1939), (=*Atti del V Congresso internationale di Studi bizantini*), S. 147—154, sowie an die *Scrisoarea de dedicaţie a istoricului Critobul către Mahomet Cuceritorul*, (Widmungsbrief des Historikers Kritobulos an Mahomet den Eroberer) in *Mélanges Drouhet*, Bukarest 1940, S. 197—202, wo erörtert wird, welche von den beiden, von C. Müller am Anfang seiner Ausgabe des Kritobulos von Imbros (in F.H.G.V/1, Paris 1870, S. 52—53) wiedergegebenen Versionen des Widmungsbriefes die echte ist und wo Grecu zu dem Ergebnis kommt, dass es derjenige ist, der die kürzere Fassung aufweist, und der sich in der einzigen Handschrift der Geschichte des Kritobulos findet.

Mit der Darstellung seines eigenen Werkes scheint Grecu die Liste derjenigen rumänischen Forscher abschliessen zu wollen die sich überwiegend mit byzantinischen und nachbyzantinischen Studien befasst haben, obgleich unter den Namen, die in dem

restlichen Teil seiner Studie genannt sind, sich auch diejenigen von hervorragenden Gelehrten finden, die, das ist allerdings richtig, mehr in anderer Richtung tätig sind und das Gebiet der Byzantinistik nur flüchtig berühren. Wir glauben jedoch, dass diese Liste dennoch nicht abgeschlossen werden darf, ohne dass die Tätigkeit zweier Forscher erwähnt wird, die Grecu in seiner Studie leider übergangen hat.

Der erste ist Ioan C. Filitti. Nach seinen ernsten Pariser Studien auf dem Gebiete der Jurisprudenz und der diplomatischen Geschichte und nahdem er einen hohen Posten im rumänischen Aussenministeriun bekleidet hatte, kehrte Filitti in ganz natürlicher Weise zu den Anfängen seiner wissenschaftlichen Tätigkeit zurück und wandte sich der neueren diplomatischen und politischen sowie der sozialen Geschichte zu. Schon damals zogen ihn die Zeit der Phanariotenherrschaft und die erste Hälfte des XIX Jahrhunderts in besonderer Weise an. Dieser rumänische Gelehrte, der ein Abkömmling der grossen, romanisierten griechischen Familien war, wie z. B. der Cremidi und Filitti, erforschte die stürmische Zeit der Phanarioten mit einer Beharrlichkeit, die auch aus persönlichen Interessen entsprang, und sicherlich aus solchen edelster Art. So beschäftigt sich Filitti natürlicherweise mit genealogischen Forschungen, die in unzähligen seiner Studien und Rezensionen durchschimmern und ihn zu einem der bewandertsten rumänischen Genealogen machen.

Von seinen Arbeiten, die das uns interessierende Gebiet betreffen, wollen wir erwähnen: *Rôle diplomatique des Phanariotes de 1700 à 1821*, Paris 1901, XXIII+220 S; *Aşezământul cultural al Mitropolitului Dositei Filitti, dela înfiinţare până astăzi, (1827—1910)* (Die Kulturstiftung des Metropoliten Dositei Filitti von ihrer Gründung an bis heute (1827—1910), Bukarest 1911, 200 S., wo er in grosser Zahl weniger bekannte, das XVI—XVIII. Jahrhundert betreffende griechische Quellen, benutzt; *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino* (das Archiv Gheorghe Grigore Cantacuzino), Bukarest 1919, X S. + e S. + XXXVI und 351 S. + Tafel. Die Arbeit enthält eine Genealogie der Familie Cantacuzino, Aufzeichnungen über Michael Cantacuzino Schaitanoglu, über die Kantacuzenen in den rumänischen Ländern und ihre kirchlichen Stiftungen hier. Wichtig ist ebenfalls ein Exkurs (S. 245—300), einige griechische Familien in den rumänischen Fürstentümern betreffend. Seine Ansichten über die griechisch-rumänischen Beziehungen im Jahre 1821, die ein Ergebnis eines umfassenden

und ins Einzelne gehenden Studiums der modernen Geschichte der Rumänen sind, werden von Filitti dargelegt in *Grecs et Roumains en 1821* in Ἑλληνικά, 7 (1934), S. 209—220. Das Gebiet des Byzantinischen wird eingehender behandelt in folgenden zwei Studien: *Notice sur les Cantacuzène du XI-e au XVII-e siècles*, Bukarest 1936, 16 S., wo er seinen weiter oben erwähnten genealogischen Versuch über die Kantacuzenen wieder aufnimmt, indem er ihn vervollständigt; *Marie Paléologue (+1477) épouse d'Etienne le Grand, Prince de Moldavie* (Marie Paléologue (+1477) Gemahlin Stephans des Grossen, des Fürsten der Moldau), Bukarest 1937. 7 S., wo er in der Genealogie der Nachkommen Manuels II. Palaiologos und der Irene Dragases durch Thomas, den Despoten von Moräa, der nach Italien geflüchtet (+1465) und mit Katharina Asan verheiratet war, die ihrerseits mit der Familie Tzamplakon verschwägert ist, auch die Fürstin der Moldau Maria, genannt von Mangup, die Gemahlin Stephans des Grossen, sippengeschichtlich eingeordnet wird.

Der zweite Forscher, der, wie zu sehen sein wird, verdient, erwähnt zu werden, ist Γ. Constantinescu Iaşi, ehemaliger Professor für christliche Kunst an der Theologischen Fakultät in Kischinew.

Ohne sich immer durch ausgeprochene Originalität hervorzutun, sind Constantinescus Studien dennoch redliche Versuche und nützliche Nachschlagewerke für Daten, die nicht übersehen werden dürfen, vor allem in der Geschichte der byzantinischen Kunst, wo es zusammenfassende Arbeiten im rumänischen Schrifttum so gut wie nicht gibt. Constantinescu-Iaşi, der sich schon als junger Mann auf diesem Gebiete festgelegt hatte, das er später mit Hingebung bearbeitete, veröffentlicht schon im Jahre 1915 seine erste hierhin gehörige Studie; es handelt sich um *Câteva cuvinte despre influenţa bizantină asupra artei religioase româneşti* (Einige Worte über den byzantinischen Einfluss auf die rumänische Kirchenkunst), erschienen in *Viaţa Românească* (Rumänisches Leben), 10 (1915), S. 295—308. Nach dem ersten Weltkrieg lässt der junge Gelehrte folgen: *Bizantinismul în România. Influenţe byzantine asupra artei româneşti* (Der Byzantinismus in Rumänien. Byzantinische Einflüsse in der rumänischen Kunst), Bukarest 1925, 119 S.; *Narthexul în artele bizantine, sud slave şi române* (Der Narthex in der byzantinischen, der südslawischen und der rumänischen Kunst), Jassy 1926, 289[—291] S.; siehe auch die

Rezension N. Iorgas in *Revue historique...* 3 (1926), S. 359—365; *Arta şi Creştinismul. Lecţie de deschidere a Cursului de Istoria artei creştine dela Facultatea de Teologie din Chişinău* (Die Kunst und das Christentum. Eröffnungsvorlesung des Lehrganges für Geschichte der christlichen Kunst an der Theologischen Fakultät in Kischinew), Kischinew 1926, 55 S. mit einem Ueberblick über die Byzantinistik im allgemeinen und die byzantinische Kunst im besonderen, sowie mit einem guten bibliographischen Index; schliesslich, *Istoria artei bizantine* (Geschichte der byzantinischen Kunst), Jassy 1927, 192+VII S. Aus Gründen, die nicht mit seinen wissenschaftlichen Arbeiten zusammenhingen, war Constantinescu-Iaşi gezwungen, seine vielversprechende Tätigkeit zu unterbrechen.

IV

Die rumänische Historiographie hat jedoch weniger Vertreter zu verzeichnen, die ihre gesamte Tätigkeit oder deren grössten Teil den byzantinischen Studien zugewandt hätten, als vor allem eine bemerkenswerte Anzahl von Forschern, die, auf den verschiedensten Gebieten arbeitend, Verständnis und Sympathie für die byzantinische Welt gezeigt und ihr oft wertvolle Studien gewidmet haben. Diesen Gelehrten, die selten mit der Byzantinistik in Berührung gekommen sind, — und zu denen auch eine Reihe von oft sehr gut vorgebildeten und von dem Zauber des byzantinischen Lebens angezogenen Dilettanten hinzuzufügen ist, — widmet Grecu die letzten Seiten seiner Studie. Es versteht sich von selbst, dass diesesmal einerseits die Anzahl der erwähnten Studien beschränkter ist, als Folge einer strengeren als bisher üblichen Auslese, wie sie bedingt war durch die grosse Menge von vorliegenden Arbeiten von ganz verschiedenartigem Wert; andrerseits wird die einzelne Arbeit durch die kritische und analytische Ueberprüfung sehr knapp, so dass in den meisten Fällen vollständig auf sie verzichtet werden konnte. Im gleichen Geiste wollen auch wir unsere Ergänzungen vornehmen.

Die ernsthaftesten Lücken weist Grecus *Abriss* auf dem Gebiete des byzantinischen Rechts auf. So erhält die Persönlichkeit St. G. Berechets, des ehemaligen Professors für rumänische Rechtsgeschichte an der Universität Jassy, der es vielleicht verdient hätte, unter unsere bedeutenden Byzantinisten in

Grecus Darstellung eingereiht zu werden, nicht das richtige Relief. Der Verfasser begnügt sich damit, bloss zwei oder drei seiner Arbeiten zu erwähnen. In der Tat erweist sich Berechets Neigung für die Byzantinistik schon in seinen Jugendarbeiten. Wir wollen zwei seiner älteren Studien, obgleich nur von relativem Werte, hier anfzählen : *Legăturile dintre puterea spirituală şi cea civilă în Bizanţ* (Die Beziehungen zwischen der geistlichen und weltlichen Macht in Byzanz) veröffentlicht in der *Biserica Ortodoxă Română* (Die rumänisch-orthodoxe Kirche), 41 (1922—1923), S. 97—104 und *Influenţa procedurei romano-bizantine asupra celei bisericeşti din timpul sinoadelor ecumenice* (Der Einfluss der römisch-byzantinischen Prozädur auf das kirchliche in der Zeit der ökumenischen Konzilien), *ebendaselbst*, 44 (1926), S. 397—400. Wichtiger sind seine Studien, die sich auf Ἡ βακτηρία τῶν ἀρχιερέων, des Iakob von Ioannena beziehen, dem Berechet seine Aufmerksamkeit zu verschiedenen Malen zugewandt hat, wie z. B., in den Artikeln *Deux lois byzantines en traduction roumaine* im *Przewodnik Historyczno Prawny*, von Jahre 1930, S. 253—256, auch eine rumänische Uebersetzung der Basilikalen angezeigt wird, und *Descoperirea a două manuscrise juridice româneşti*. (Die Entdeckung zweier rumänisch juridischer Hss.) in *Intregiri. Buletinul institutului de istoria vechiului drept românesc* (Ergänzungen. Bulletin des Institutes für die Geschichte des alten rumänischen Rechtes), 1 (1938), S. 18—39. Nicht zu übersehen für die Kenntnis der Beziehungen zwischen dem rumänischen und dem byzantinischen Recht sind auch Seine grösseren Arbeiten : *Schiţă de istorie a legilor vechi româneşti*, 1632—1866 (Skizze einer Geschichte der alten rumänischen Gesetze, 1632—1866), Kischinew 1928, 91—106[—108] S., wie auch die *Istoria vechiului drept românesc* (Geschichte des alten rumänischen Rechtes), I, Jassy 1933, VII + 600 S. In diesen Arbeiten müssen die vollständigsten Daten über die byzantinischen juridischen Hss. der rumänischen Bibliotheken gesucht werden, wie z. B. über jene des Manuel Malaxos' *Nomokanon*, für welche Berechet wertvolle Ergänzungen zu C. Litzicas *Katalog* der griechischen Hss. beibringt. In der gleichen Periode veröffentlicht Berechet die *Pravilniceasca codică* Συνταγμάτιον νομικὸν *din Muntenia. 1780* (Der gesetzliche Kodex Συνταγμάτιον νομικὸν aus der Walachei. 1780), Kischinew 1930, XVI + 191 S. + [2 ff.] + 2 Taf., und gelegentlich des fünften Kongresses für byzantinische Studien in Rom, macht er die Mitteilung : *I riflessi del*

diritto canonico bizantino dopo la caduta di Costantinopoli sul diritto canonico rumeno, veröffentlicht in den *Studi bizantini e neoellenici*, 5 (1939) (=*Atti del V Congresso internazionale di Studi bizantini*, I), S. 586—598. Gleichfalls ihm ist die Uebersetzung von L. A. Cassos Arbeit *Dreptul bizantin în Basarabia* (Das byzantinische Recht in Bessarabien), Jassy 1940, XXXVII+148 S. Um schliesslich noch eine andere Seite von Berechets Interesse in Verbindung mit der neugriechischen Welt zu beleuchten, erwähnen wir seinen Artikel: *Un dicţionar neogrec-românesc în manuscript de la începutul secolului al XVIII-lea*, (Ein neugriechisch-rumänisch handschriftliches Wörterbuch vom Beginn des XVIII. Jahrhunderts) in der *Revista Istorică* (Historische Zeitschrift), 22 (1936), S. 138—140, wo Berechet seiner Meinung Ausdruck gibt, dass der grosse Metropolit der Ungrowlachien Antim Ivireanul der Verfasser des Wörterbuches gewesen sei.

Wenn Berechet von Grecu dennoch erwähnt worden ist, so bleiben die Arbeiten des Professors für römisches Recht an der Universität Jassy, Elie Popescu-Spineni, völlig ignoriert. Es handelt sich um die Arbeiten: *La fonction penitentielle des arrhes dans la vente sous Justinien*, Paris 1925, 112 S.; *„Litterarum obligatio" sub Justinian* („Litterarum obligatio" unter Justinian), Piteşti 1926, 28 S.; *Le contrat „Litteris" à la lumière des textes byzantins renforcées par une découverte faite récemment en Egypte* im *Bulletin de l'Institut archéologique bulgare*, 9 (1935) (=*Actes du IV-e congrès international des études byzantines*, Sofia, Septembre 1934), S. 283—299; *Deux textes juridiques controversés: Codex 4, 21, 12 et Institutiones 3, 23 pr.* in den *Studi bizantini e neoellenici*, 5 (1939) (=*Atti del V Congresso internazionale di Studi bizantini*, I), S. 679—684. Obwohl sie keine Beziehung zu den juridischen Studien hat, mag auch die Mitteilung des gleichen Verfassers genannt werden: *Sur l'origine ethnique de Justinien* veröffentlicht in den *Actes du III-e congrès international d'études byzantines*, (*Session d'Athènes, Octobre 1930*), Athènes 1932, S. 344—347. Schliesslich verdanken wir I. Popescu Spineni die biobliographischen Noten und die Kommentare zu der weiter oben erwähnten Ubersetzung von L. A. Cassos Werk *Dreptul bizantin în Basarabia* (Das byzantinische Recht in Bessarabien), Jassy 1940, Noten, die in S. XIII—XXXVII enthalten sind.

Von G. Fotinos Arbeiten könnte sein Artikel: *Justinian în lumina vechii culturi juridice româneşti* (Justinian im Lichte

der altrumänischen gerichtlichen Kultur) veröffentlicht in den *Analele Facultăţii de Drept din Bucureşti* (Analen der Rechtsfakultät in Bukarest), 2 (1940 April-Dezember), S. 10—15, erwähnt werden. Schliesslich verdienen Erwähnung die Studien von zwei Nicht-juristen; die erste ist C. C. Giurescus Artikel *Legiuirea lui Caragea (Un anteproiect necunoscut)* (Carageas Gesetzgebung—Ein unbekannter Vorentwurf) im *Buletinul Comisiunii Istorice a Românieĭ* (Bulletin der historischen Kommission Rumäniens), 3 (1924), S. 43—74, welcher interessante Daten enthält über einen Entwurf, der in einer im Besitz des ehemaliger Bukarester Universitätsprofessor M. Seulescu befindlichen Handschrift enthalten ist. Der zweite ist Liviu Stans Studie: *O novelă necunoscută a împăratului bizantin Andronic II Paleologul, cel bătrân. Text, traducere, comentar* (Eine unbekannte Novelle des byzantinischen Kaisers Andronikos II. Palaiologos, des älteren. Text, Uebersetzung, Kommentar), im *Anuarul Academiei Andreiane* (Jahrbuch der Andräanischen Akademie-Hermannstadt), 15 (1938—1939), S. 170—216. Stan nimmt die Untersuchung der altslawischen Uebersetzung von Andronikos' II. Novelle aus dem Jahre 1295 wieder auf, die von Pl. Sokolow, in *Russkiĭ arhierei iz Vizantiĭ...*, Kiew 1913, veröffentlicht wurde, und zeigt ihre Bedeutung für die rechtliche Gundlegung des byzantinischen Cäsaropapismus auf.

Einige Lücken müssen erwähnt werden, auch was die historischen, die literargeschichtlichen oder philologischen Forschungen in Verbindung mit Byzanz oder dem Neugriechentum betrifft. So hätten zu G. Murnus Arbeiten sicher auch seine Artikel: *Când şi unde se ivesc Românii întâia dată în istorie* (Wann und wo die Rumänen zum erstenmal in der Geschichte erscheinen), veröffentlicht in den *Convorbiri Literare* (Literarische Gespräche), 39 (1905), S. 97—112, und *Kekavmenos şi Românii în veacul al XI-lea* (Kekaumenos und die Rumänen im. XI. Jahrh.), *ebendaselbst*, S. 577—610 hinzugefügt werden müssen, wo eine breite Auseinandersetzung über die von den Wlachen handelnden Abschnitte sowohl aus dem Strategikon als auch aus dem Λόγος νουθετιτηκὸς πρὸς βασιλέα zu finden ist, welcher dem Kekaumenos in der Ausgabe Wassiliewskij-Jernstedt, St. Petersburg 1896, folgt. In siner Studie *Un document despre Românii din Epir în Evul Mediu* (Eine Urkunde über die Rumänen in Epir in Mittelalter), veröffentlicht in *Lui Ioan Bianu, Amintire* (Ioan Bianu zum Andenken), Bukarest 1926, S. 49—56, wird ein unveröffentlichtes Fragment mitgeteilt, das Werk des Demetrios

Chomatianos, einer bedeutenden Gestalt der Ostkirche im XIII. Jahrhundert. Schliesslich verdient Erwähnung Murnus Mitteilung gelegentlich des ersten internationalen Kongresses für byzantinische Studien in Bukarest, im Jahre 1924, unter dem Titel: *L'origine des Comnènes*, veröffentlicht im *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, 11 (1924), S. 212—216.

In der Frage der rumänischen Schenkungen an den heiligen Berg Athos und die Klöster des griechischen Ostens, hätte Grecu die Veröffentlichung von Gr. Nandriş, *Documente româneşti în limba slavă din Mânăstirile Muntelui Athos, 1372—1658* (Rumänische Urkunden in slawischer Sprache aus den Athosklöstern 1372—1658), Bukarest 1937, 305[—312] S. erwähnen können. Erwähnenswert sind auch die Studien St. Nicolaescus, *Domnia lui Neagoe Basarab Voevod. 1512—1521. O danie la Mănăstirea Hilandarul din Sfântul Munte Athos.* (Die Regierung des Fürsten Neagoe Basarab 1512—1521. Eine Schenkung an den Kloster Chilandar auf dem heiligen Berge Athos) in *Noua revistă bisericească* (Die neue Kirchliche Zeitschrift), 5 (1923—1924), S. 171—183; *Un preţios chivot dela Neagoe Basarab, 1512—1521, în Mănăstirea Dionisiu din Sfântul Munte Athos* (Ein wertvolles Tabernakel, Gabe des Fürsten Neagoe Basarab, 1512—1521, im Kloster Dionisiu, auf dem heiligen Berge Athos), Bukarest 1933, 8 S. und schliesslich *Din daniile lui Ştefan cel Mare făcute Mânăstirii Zografu dela Sfântul Munte Athos* (Einige Schenkungen Stephans des Grossen an das Zographu Kloster, auf dem heiligen Berge), Bukarest 1938, 21 S., und die Damian P. Bogdans, *Despre daniile Românești la Athos* (Ueber die rumänischen Schenkungen an Athos) in *Arhiva Românească* (Rumänisches Archiv), 6 (1941), S. 263—309, sowie auch G. Ciorans Σχέσεις τῶν ῥουμανικῶν ἡγεμονιῶν πρὸς τὰ κυπριακὰ μοναστήρια Κύκκου καὶ Μαχαιρᾶ, veröffentlicht in den *Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbüchern*, 13 (1937), S. 48—56 der IV. Abteilung (= *Berichte der Christlich-Archäologischen Gesellschaft zu Athen*).

Von den historischen Studien verschiedenen Inhalts die der Erwähnung wert gewesen wären, zählen wir noch folgende auf: Cornelia Başturescu, *Consideraţii asupra artei bizantine în legătură cu expoziţia internaţională din Paris, 28 Mai—9 Iulie 1931* (Betrachtungen über die byzantinische Kunst in Verbindung mit der internationalen Ausstellung in Paris, 28 Mai—9 Juli 1931), im *Buletinul Societăţii numismatice române* (Bulletin der rumänisch numismatischen Gesellschaft), 25—26 (1930—1931),

S. 40—79+XXII Tafeln; M. T. Berza, *Matei al Mirelor şi cronica cantacuzinească* (Mathäos Metropolit von Myrai und die Kantakuzinische Chronik) in den *Cercetări istorice* (Historische Forschungen), 4 (1928), S. 117—125; vom gleichen Verfasser: *Amalfi Preducale* (596—957) in *Ephemeris Dacoromana*, 8 (1938), S. 349—444; und *Un'autonomia periferica bizantina: Amalfi (Sec. VI—X)* in den *Studi bizantini e neoellenici*, 5 (1929) (=*Atti del V Congresso internazionale di Studi bizantini, I*), S. 25—31, von C. Brătescu, *Dobrogea în sec. XII, Bergean, Paristrion* (Die Dobrutscha im XII. Jahrh., Bergean, Paristrion), in den *Analele Dobrogei* (Dobrutschas Analen), 1 (1920), S. 3—38; wo Daten des arabischen Geographen Edrisi (XII. Jahrh.) verarbeitet sind, ebenso wie die viel bestrittenen Abschnitte der Anna Komnene betreffend die sogenannten ersten rumänischen politischen Gebilde am Unterdonau; von C. Göllner, *Les expéditions byzantines contre les Russes sous Jean Tzimiscès* (970—71) in der *Revue historique du sud-est européen*, 13 (1926), S. 342—358; von C. I. Karadja, *Une branche des Paléologue en Angleterre* im *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, 10 (1923), S. 113—115, wo Untersuchungen angestellt werden über die Abkunft des Despoten des Peloponnes Thomas, des Sohnes Manuels II Palaiologos (1391—1425); von I. Moga, *Negustori greci revoluţionari la noi şi în Apus* (Revolutionäre griechische Kaufleute bei uns und in Westen), in *Anuarul Institutului de Istorie Naţională* (Cluj) (Jahrbuch des Institutes für nationale Geschichte-Klausenburg), 7 (1936—1938), S. 640—656; von P. P. Panaitescu, *Iarăşi „Unchiul" lui Ştefan cel Mare* (Nochmals über Stephans des Grossen „Onkel") in *Revista Istorică* (Historische Zeitschrift), 8 (1922), S. 45—47, mit einigen Angaben über Iohannes Tzamplakon Palaiologos; vom gleichen Verfasser: *Un manuscris necunoscut al „Efimeridelor" lui Constantin Caragea Banul* (Eine unbekannte Hs der „Ephemeriden" des Constantin Caragea Banul), in *Buletinul Comisiunii Istorice a României* (Bulletin der historischen Kommission Rumäniens), 3 (1924), S. 113—171; von Al. Vasilescu, *Un cronicar bizantin anonim utilizat de autorul Istoriilor Domnilor Ţării-Româneşti* (Ein anonymer byzantiner Chronist bearbeitet von dem Verfasser der *„Istoriile Domnilor Ţării-Româneşti"*) in den *Convorbiri Literare* (Literarische Gespräche), 48 (1914), S. 1085—1092 und 1254—1270, wo Einflüsse einer vollständigeren Version als der von Crusius bekannten, auf den walachischen Chronisten des XVIII. Jahrh. Radu Popescu aufgedeckt wer-

den, nämlich der Zusammenstellung des Theodosios Zygomalas, Ἱστορία πολιτικὴ Κωνσταντινουπόλεως. Auf dem Gebiete der Numismatik hätten Erwähnung finden müssen: C. Moisil, mit seiner Studie: *Sur les monnaies byzantines trouvées en Roumanie* im *Bulletin de la Section historique de l'Académie roumaine*, 11 (1924), S. 207—211 C. Secăşianus Artikel *Sigilii şi tessere bizantine găsite în Dobrogea* (In der Dobrutscha vorgefundene byzantinische Siegel und Tesserae), Bukarest 1938, 8 S. (Auszug aus der Zeitschrift *Răsăritul* (Der Osten), und vielleicht von dem gleichen Verfasser sein volkstümliches Werk: *Numismatica, Noţiuni de numismatică greacă, dacă, romană, bizantină şi românească* (Die Numismatik. Elemente der griechischen, dacischen, römischen, byzantinischen und rumänischen Numismatik), Bukarest 1934, 61 S. Von den unerwähnten philologischen Artikeln wollen wir uns begnügen nur zwei nachzutragen: S. Tafrali, *Quelques spécimens d'un dictionnaire de la langue grecque byzantine et moderne* in der *Revista Critică* (Kritische Revue) 8 (1934), S. 30—41, wo als Beispiele die Woıte Βλάχος, Βρυκόλακας, Γαζέτα und Γάϊδαρος behandelt werden und schliesslich I. I. Rusus Mitteilung *Intorno al nome di Bisanzio* in den *Studi bizantini e neoellenici*, 5 (1939) (=*Atti del V Congresso di Studi bizantini*, I), S. 554—557.

Am Schlusse dieser weitläufigen Untersuchung gereicht es uns zur Befriedigung, vor allem den ausländischen Gelehrten eine beträchtliche Anzahl von Namen und Studien — neben den von Grecu mitgeteilten — an die Hand gegeben zu haben, die angesichts des so fühlbaren Fehlens einer vollständigen Bibliographie der byzantinischen und neugriechischen Studien aus Feder rumänischer Forscher, gute Dienste leisten können. Neben dem wertvollen *Abriss* des Professors für Byzantinistik an der Bukarester Universität, haben unsere Ergänzungen den Zweck, den Byzantinisten so weit wie möglich als Werkzeug zu dienen; sie dienen ferner dem Bestreben der Gelehrtenwelt die Ergebnisse der Bemühungen aufzuweisen, welche die junge rumänische Wissenschaft erzielt hat auf einem Gebiete, auf dem sie erst wenige Jahrzehnte arbeitet.

Bukarest, Sommer 1943.

ALEXANDER ELIAN

CONTRIBUȚIA GREACEASCĂ LA „MĂRTURISIREA ORTODOXĂ"

Imprejurări priincioase au făcut, din cel de al șaptesprezecelea secol românesc, veacul nostru teologic, cu deosebire. Dacă în trecut, munificența clasei conducătoare și formele de pietate proprii păturilor celor mai largi, făcuseră să se închege o viață religioasă mai mult locală, cu un profil particular, evenimente de ordin mai general, dela sfârșitul secolului XVI, au determinat Țările Românești să intre în circuitul larg al Ortodoxiei răsăritene și veacul următor a văzut pământul nostru străbătut și mai des de ierarhi, care colindau țările drept-măritoare și reveneau, adesea să moară în mijlocul obștei românești, a cunoscut binefacerile unui tipar, care știa să fie instrumentul ortodoxiei de atunci, în lupta de apărare a ortodoxiei de totdeauna și a oferit privelиștea, neîntâlnită până atunci, a unor îndeletniciri fructuoase cu speculația teologică, în reuniuni solemne sau numai private, puse adesea în slujba Bisericii întregi.

Imprejurările nu veneau numai din lăuntru, din acea regăsire, sub constelații noi, a unui vechiu echilibru politic, care — peste frământările unui veac turbure, răvășit de ambiții și împânzit de infiltrații streine — revenea la temele mari ale ethosului românesc, reluând firul, părăsit de mâinile iscusite și pioase ale unui Ștefan sau Neagoe. Dincolo de granițe, la Constantinopol, ca și lângă hotarele românești, ortodoxia se găsea într'un greu impas. Pe țărmurile Bosforului, Marea Biserică cunoștea nu numai o sărăcie răsunătoare, unită cu o stare de umilitoare dependență față de Turci, dar și amestecul, mereu mai violent, al puterilor creștine din Centrul și Apusul Europei, care înțelegeau să dea — în dauna credinței răsăritene — un neașteptat veștmânt teologic vechilor lor rivalități politice în Levant. Peste marginile suzeranității otomane, în Polonia catolică și în Rusia Mică, ofensiva iezuită adusese câștiguri însemnate uniatismului. Sinodul

dela Brzesk şi cel dela Iaşi, ţinute, amândouă, în acelaş an, care înseamnă un început de epocă, arată, deopotrivă, biruinţa propagandei romane şi începutul de organizare al rezistenţei răsăritene şi aceasta pe pământul Moldovei, pe care îngăduinţele de Domn, cu atâtea înclinaţii apusene ale lui Petru Şchiopul, nu o urniseră, totuşi, din îndătinatele ei făgaşuri. Marea Biserică era în căutarea unui punct de sprijin, aproape de ţinuturile primejduite, pe cât trebuia să fie departe de Stambulul, unde domnea sila nesfârşită a unei cârmuiri venale şi ignare şi intriga de uimitoare resurse a heterodocşilor. Moldova a fost un moment pământul ales. Aplecarea Movileştilor spre ocrotirea palidelor încercări de organizare a Catolicismului în ţara lor a mutat, pentru un timp, centrul de greutate în Ostrogul pravoslavnic al cneazului Vasile Constantin, pe unde lasă urme şi pasiunea anticatolică a lui Ciril Lucaris. Când Moldova, după ani de frământări, va cunoaşte liniştea şi prosperitatea vremii lui Vasile Lupu, ocrotitorul cu ambiţii imperiale al Bisericii Răsăritului, Ortodoxia constantinopolitană va fi bucuroasă să mute din nou în Moldova acest post înaintat de luptă, pe care-l încredinţă mâinilor celor mai iscusite.

Teologii noului Bizanţ erau Greci, de sigur, dar, într'o vreme care a cunoscut violente reacţii antigreceşti, au fost aproape întotdeauna îmbrăţişaţi cu căldură, atât în Moldova cât şi în Ţara Românească : acestea au cunoscut predicaţia lui Lucaris şi Syrigos, călătoriile lui Mitrofan Critopulos şi Paisie Ligaridis, trecerea spre părţile ruseşti a lui Paisie al Ierusalimului, toate în jumătatea dintâi a veacului. O societate care-şi apăra dreptul de a se organiza după concepţii proprii şi păstrând la conducere oameni de-ai ţării, ştia să se încline în faţa iscusinţii superioare — în tot ceeace ţinea de lămurirea şi păstrarea credinţii — a clericilor greci. Ocrotirea otomană, mai largă şi mai respectuoasă faţă de drepturile naţionale la noi, mai aspră şi intoleranţă în Balcani, izbutise, totuşi, să creeze o vastă arie ortodoxă, unde doctrina Marii Biserici era vehiculată de cărţi, călugări, cărturari şi chiriarhi pribegi, care asigurau o impresionantă unitate nu numai de dogme şi canoane, dar şi de rit şi tradiţii, în ţinuturi care se întindeau dela hotarele Moldovei până pe ţărmurile Egiptului. Dincolo de această ortodoxie, pusă sub paradoxala ocrotire a Islamului, se aflau ţinuturi bătute de toate vânturile heterodoxe, gata să cadă, mai curând sau mai târziu, în cursa uniatismului sau, în cel mai bun caz, înglobând înfluenţe străine, de care s'au resimţit, într'o măsură mai mare sau mai mică, întotdeauna. Ruşii

ortodocşi de sub coroana polonă, ca şi cei din Moscovia, de altfel, unde influenţa catolică — uneori şi cea calvină — era puternic simţită, trăiau într'o comunitate liturgică şi în general rituală adesea iluzorie cu fraţii lor din lumea balcanică sau orientală. Cărţile de ritual erau pline de greşeli, de care puţini îşi dădeau seama şi a trebuit organizată o adevărată expediţie ştiinţifică — a lui Arsenie Suhanov — la Muntele Sfânt, care să aducă în Rusia, odată cu manuscrisele greceşti, puritatea de doctrină a Bisericii Răsăritului. Lupta n'a fost uşoară nici pentru Petru Movilă, care s'a străduit să tipărească — recurgând şi la ajutor românesc — texte liturgice cât mai îngrijite, nici pentru marea figură de luptător a patriarhului moscovit Nicon, căzut în urma reacţiunii violente, ridicate împotriva operei sale de corectare a cărţilor bisericeşti. O intervenţie a Patriarhiei ecumenice pentru a pune capăt unor discuţii, în care părţile nu erau învestite cu competenţa necesară, a fost solicitată de însuşi Petru Movilă, care a ceiut lui Vasile Lupu să pregătească o întâlnire de teologi ruteni cu reprezentanţii Marii Bisericii, pe pământul românesc [1].

[1] Cu cercetarea împrejurărilor istorice, care au determinat Sinodul dela Iaşi, s'au ocupat în ultimii ani Oreste Tafrali, *Chiesa ortodossa e riforma nei secoli XVI e XVII*. Estratto da „*Religio*". vol. XI (1935) Roma, 38 pp. şi Pr. Teodor Bodogae, într'o lucrare mai cuprinzătoare, *Din istoria Bisericii ortodoxe de acum 300 de ani. Consideraţiuni istorice în legătură cu Sinodul dela Iaşi*, Sibiu 1943, IV+156 pp. Din nefericire, interpretările uneori juste, pe care le dă faptelor şi aparatul bibliografic deseori preţios al informaţiei lui Bodogae sunt puse în umbră de o exagerată nesocotire a oricărei metode de lucru, unită cu o neglijare a stilului care degenerează în vulgaritate. Cât priveşte orizontul de cultură al autorului, cât şi exactitatea unora din informaţiile sale, ne mulţumim să dăm câteva exemple. Astfel, capelanul internunţiaturii imperiale din Constantinopol, în sec. XVI, este (p. 23) : „parohul legaţiei germane". Maxim Margunios este (p. 30, n. 5) „episcop de Veneţia"—scaun ierarhic inexistent—când de fapt n'a fost decât episcop de Cythera. Lucaris a fost ocrotitorul „religiei greco-rutene" (p. 31), de a cărei existenţă acum aflăm întâia oară. Acelaş Lucaris este (p. 33) exarh al „ambelor scaune ecumenice", expresie nefericită, pricinuită probabil de titulatura patriarhului de Alexandria, care este şi κρητὴς τῆς οἰκουμένης. Mai târziu, patriarhul cu idei calvine, spre a stăvili influenţa colegiului iezuit, îşi asciază în 1624 pe tânărul Nichifor (sic) Coridaleu (p. 46) ; e vorba, de sigur, de Teofil Coridaleu. Stabilitatea lui Lucaris în scaunul ecumenic era primejduită de „Consulii (!) puterilor calvine (sic) la Constantinopol", care urzeau intrigi în jurul său (p. 59), adică tocmai de reprezentanţii puterilor care l-au apărat până la sfârşit ! In fine, Soborul din Sept. 1640, ţinut la Chiev s'ar fi ocupat, între altele, de înterzicerea slujirii femeilor române (sic) la Evrei" (p. 114). Exemplele sunt — credem — suficiente şi edificatoare. Pentru alte inexactităţi vezi şi Ὀρθόδοξος Ὁμολογία. *Mărturisirea Ortodoxă*... editată de Pr. Niculae M. Popescu — Diac. Gheorghe I. Moisescu..., Bucureşti 1942, p. XXXV n. 1 şi XLIX, n. 1.

In aceste împrejurări se deschid, în Septembrie 1642, Şedinţele Sinodului dela Iaşi, a acelor memorabile conferinţe teologice [1], ale căror roade aveau să fie hotărîtoare pentru străduinţele Bisericii de a pune capăt alunecărilor dogmatice, ori de unde ar veni ele. Istoria Sinodului s'a făcut în nenumărate rânduri, şi analiza conş iincioasă la care au fost supuse de curând izvoarele destul de sărace ale acestui important eveniment eclesiastic face de prisos încercarea unei noi naraţiuni [2]. Sunt, totuşi, unele aspecte

[1] Cel dintâiu care a contestat caracterul de Sinod reuniunii teologice dela Iaşi a fost medicul Scogardi, în cunoscuta sa scrisoare din 6 Nov. 1642, către rezidentul Schmidt, vezi H u r m u z a k i—S l a v i c i, *Documente* IV, 1, p. 668 (unde trebue corectată data greşită: 1640), care o numeşte *Conciliabulo overo Synodastro*. Discuţia asupra caracterului de Sinod al conferinţelor dela Iaşi continuă şi azi. Sunt cercetători, care vorbesc încă de ,,Sinodul quasiecumenic dela Iaşi, din 1641—1642" (sic) ca d. p. I. Gh. Savin, *Petru Movilă şi Sinodul dela Iaşi*, în *Cetatea Moldovei* 2 (1941), p. 252. N'a lipsit nici denumirea de ,,Sinod panortodox", vezi observaţiile lui G h. I. M o i s e s c u, din *Biserica Ortodoxă Română* 60 (1942), p. 485. Obiecţiile ridicate împotriva calificării de Sinod—după părerea noastră, întemeiate — se reduc la două. In primul rând, observaţia justă că această reuniune n'a lăsat în urma ei nici acte sinodale, nici hotărîri dogmatice sau canonice. Părerea e formulată limpede de A. P a l m i e r i, *La Storia, la data ed il valore Simbolico del Sinodo di Iassy* (1642) în *Bessarione* 14 (1910), fasc. 113—114, Seria 3-a, vol. VIII, p. 26, care, reluând îndeoli exprimate mai de mult de Gass şi Mesoloras, conchide: ,,Il sinodo di Iassy *letterariamente* non esiste. Non abbiamo nè canoni, nè decisioni dommatiche per es:o promulgate, nè rescconti delle sue sessioni." Pe de altă parte, cercetători mai noi ca Pr. Dr. N. G r o s s u, *Caracterizarea canonică şi simbolică a Sinodului dela Iaşi*, în *Cronica Romanului* 19 (1941), p. 13—19, remarcă, cu drept cuvânt, procedeul neobişnuit în dreptul canonic ortodox de a se constitui un Sinod cu delegaţi care nu sunt episcopi. N. I o r g a, *Istoria Bisericii româneşti* I, ed. II-a Bucureşti 1929, p. 310, vorbeşte şi el de ,,aşa-zisul sinod", care ,,nici nu era menit să fie o adunare solemnă de Vlădici, ci mai mult un conventicul, o conferinţă de teologi ruşi şi greci, strânşi pentru a da o aprobare definitivă (sic) Mărturisirii pe care o alcătuise, împotriva calvinismului (sic) ameninţător Petru Movilă şi cu sfătuitorii săi din Chiev." Vom întrebuinţa, totuşi, în studiul de faţă, termenul consacrat de *Sinod*, pentru această reuniune a cărei importanţă reală în istoria mai nouă a Bisericii răsăritene nu poate fi contestată.

[2] Pentru orice nouă cercetare trebue luate, de acum, ca punct de plecare contribuţiile esenţiale aduse de Pr. N i c. M. P o p e s c u în *Pomenirea a trei sute de ani a Sinodului dela Iaşi*, în *Anal. Acad. Rom. Mem. secţ. ist.* Seria III-a, 25 (1942—1943), p. 423—441, comunicare publicată, în aceeaş formă, în *Bis. Ort. Rom.* 60 (1942), p. 387—402, dar, mai ales, în Introducerea sa (p. XXI—XVIII) la Ὀρθόδοξος Ὁμολογία. *Mărturisirea Ortodoxă*... editată de Preotul N i c u l a e M. P o p e s c u... Diac. G h e o r g h e I. M o i s e s c u, cu o precuvântare de T i t S i m e d r e a, Mitropolitul Bucovinei, Bucureşti 1942 (de fapt 1944), unde, în fiecare pagină, se aduc întregiri şi rectificări preţioase la istoria Sinodului ieşean şi a ,,Mărturisirii Ortodoxe". Cu prilejul împlinirii a trei sute de ani de la ţinerea Sinodului, au apărut, în româneşte, numeroase studii de valoare diferită. Cele mai

ale discuţiilor din Sinod, care trebue limpezite de confuzii încă nerisipite. Figuri de delegaţi ai Patriarhiei ecumenice, cu rol precumpănitor în lucrările soborului ieşean, pot căpăta un relief mai adânc printr'un spor de date, privind viaţa şi activitatea lor. In sfârşit, opera însăşi a Sinodului, corectarea acelei *Expositio fidei ecclesiae Russiae Minoris*, trimeasă de Movilă, prin delegaţii săi, tălmăcirea acesteia în greceşte, care, după ce va fi primit o solemnă consfinţire din partea Marii Bisericii şi a patriarhilor ortodocşi, avea să devină una din cărţile de mare răsunet ale Ortodoxiei mai noi, Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, şi-a atras în ultima vreme asupră-şi o atenţie mai desebită a cercetătorilor. „Mărturisirea Ortodoxă" pune probleme, care interesează pe teologi, de sigur, dar întru cât nenumăratele imprimări ale textului ei grecesc, n'au ţinut seama şi de cel mai bun manuscris în care ni se păstrase şi cum, abia de curând, am dobândit o ediţie întemeiată pe acest preţios codice parisian, atenţia filologului este deopotrivă de solicitată, în chestiuni care ţin de limbă, cât şi de technica editării textului.

multe au fost prezentate şi analizate critic de Gh. I. Moisescu, în *Bis. Ort. Rom.* 60 (1942), p. 474—488. Ca să se vadă cât de înţesate de erori au rămas prezentările Sinodului dela Iaşi şi a evenimentelor în legătură cu el, dela Ghenadie Enăceanu până azi, vom înfăţişa datele cuprinse în numai *două* pagini ale unui studiu mai nou al lui T. G. Bulat, *Petru Movilă Prinţ de Moldova, apărător al ortodoxismului. Cu prilejul împlinirii a 300 de ani dela Sinodul din Iaşi (1641—1642)*, Iaşi, 1941, p. 7—8. Autorul afirmă că : 1) în 1640 „apăru în tipografia Domnească din Iaşi enciclica Patriarhiei din Constantinopole, îndreptată contra confesiunii din Geneva"; 2) „Sinodul dela Iaşi a fost convocat în Decembrie 1641, iar la începutul anului 1642, toamna, s'au reîntors acasă delegaţii Bisericii din Kiev"; 3) „Sinodul a ţinut douăzeci de şedinţe în intervalul de zece luni"; 4) „Mărturisirea Ortodoxă" a fost confirmată la 1643 Mai 11; 5) La 11 Martie 1645, ea a fost întărită şi recunoscută de toţi patriarhii răsăriteni. —Toate aceste afirmaţii, luate, desigur, dela Gh. Enăceanu, *Meşterul Manole şi Petru Movilă*, Bucureşti 1884, p. 296—303, sunt greşite. Dealtfel, o cercetare a confuziilor răspândite în jurul acestor chestiuni de Enăceanu şi transmise, prin Melchisedec şi alţii până în zilele noastre, ar arunca o lumină interesantă asupra spiritului critic în istoriografia românească mai nouă.

Cât priveşte izvoarele istoriei Sinodului dela Iaşi, acestea sunt cu deosebire sărace. In primul rând stă scrisoarea menţionată a faimosului doctor Scogardi, asupra naţionalităţii căruia învăţaţii n'au căzut de acord. Iorga, vezi d. p. *op. cit.*, p. 309 — şi după el cei mai mulţi cercetători — îl socoteşte Danez. Pr. Nic. M. Popescu, *Pomenirea a trei sute de ani a Sinodului dela Iaşi*, în *Anal. Acad. Rom., loc. cit.*, p. 433, îl crede Olandez, pe când M. Jugie, art. *Moghila (Pierre)* în Vacant, etc. *Dictionnaire de théologie catholique*, X. 2, Paris 1929, col 2072, îl dă drept Vienez. Grammatici certant...

Vom căuta, dar, în cele ce urmează să atingem aceste puncte ţinând seama, în complectările şi rectificările aduse, mai ales de ceeace am numit contribuţia grecească la „Mărturisirea Ortodoxă" realizată — în deosebi datorită străduinţilor lui Meletie Syrigos — sub dublul aspect al corectărilor de fond şi al veştmântului neogrecesc pe care îl îmbracă, în forma pe care o datorim traducerii lui.

I

Lucrările Sinodului ieşean. Cu privire la discuţiile purtate în şedinţele Sinodului ştim că ele au privit, în primul rând, cercetarea şi corectarea pe alocuri a textului latin al *Expunerii credinţei*, trimes de Movilă, şi cu deosebire a punctelor asupra cărora se iviseră neînţelegeri încă din Sinodul dela Chiev din 1640 [1] şi anume : locul sufletelor după moarte şi momentul prefacerii darurilor, în Euharistie [2]. O părere neîmpărtăşită de toţi cercetătorii [3], dar sprijinită pe afirmaţiile lui Dositei al Ierusalimului [4], pretinde că s'ar fi discutat — şi osândit — confesiunea genoveză atribuită patriarhului Ciril Lucaris, care mai fusese condamnată în Sinoadele constantinopolitane din 1638 şi 1642. Pe seama Sinodului din Iaşi, se mai pun însă şi alte preocupări care i-au lipsit.

Astfel, vorbind de lucrările Sinodului, Ghenadie Enăceanu folosise o scrisoare a lui Meletie Syrigos, confundat — de el şi

[1] Asupra discuţiilor din Sinodul dela Chiev, vezi mai jos, p. 107.

[2] Vezi Pr. Nic. M. Popescu, Introducerea la Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, *ed. cit.*, p. XXVII. N. Iorga, *op. cit.* p. 311, cf. şi *Istoria literaturii româneşti* I ed. II, Bucureşti 1925, p. 257, ca şi *Istoria Românilor*, VI. *Monarhii*, Bucureşti 1938, p. 112., înţelegând greşit scrisoarea lui Scogardi, afirmă că discuţiile s'ar fi dus în ce priveşte „existenţa Purgatoriului, în care se curăţă sufletele şi prezenţa dumnezeiască reală în Impărtăşanie", aberaţii pe care le va fi respins statornic cucernicia ortodoxă a lui Movilă.

[3] Aşa d. p. Pr. Nic. M. Popescu, *loc. cit.* p. XXVIII n. 1, afirmă că Sinodul „s'a ocupat numai de Mărturisirea trimisă de Petru Movilă, înlăturând cererea de aprobare a epistolei de condamnare". Vezi şi nota următoare.

[4] In prefaţa a doua la ediţia lui Meletie Syrigos, Ἀντίῤῥησις... din Bucureşti 1690, vezi I. Bianu - N. Hodoş, *Bibliografia românească veche* I, Bucureşti 1903, p. 308. De fapt Dositei a afirmat, doar, cu privire la „Capitolele" Confesiunii lucariene, că delegaţii Sinodului ieşean ἀναθεμάτισαν τὰ κεφάλαια τοῦτα καὶ τὸν συγγραφέα αὐτῶν şi nu cum afirmă Pr. Popescu, *ibid.* că Patriarhul Ierusalimului a crezut că „epistola de condamnare a Sinodului din Constantinopol ar fi fost discutată şi aprobată de Sinodul dela Iaşi". De altfel nici manevrele pe care Pr. Popescu i le atribue, tot acolo, lui Syrigos pentru a smulge semnături de adeziune Epistolei lui Partenie, din Mai 1642, nu ni se par verosimile.

aproape de toţi cercetătorii români până la D. Russo—cu Meletie al Proilavului, trimeasă ţarului Mihail Feodorovici la 15 Dec. 1644 din Constantinopol [1]. Din ea reieşea că Sinodul, care durase douăzeci şi două de zile şi se continua la data la care scria Meletie (еще собраніе не кончилось) se ocupase cu problema validităţii botezului Luteranilor, care s'a rezolvat în mod negativ. Enăceanu, şi după el alţi cercetători [2] socot că Sinodul, la care se referă scrisoarea lui Meletie, este Sinodul dela Iaşi, din 1642.

De fapt, chiar din fragmentele scrisorii ruseşti traduse de Enăceanu şi menţionate mai sus reiese că Sinodul nu luase sfârşit în Decembrie 1644 şi că începuse cu mai puţin de o lună înainte. Negreşit că nu putea fi vorba de Sinodul ieşean din 1642. De care Sinod, însă, era vorba?

Din pasajele netraduse de Enăceanu ale aceleaşi scrisori, reiese clar că sinodul a fost cerut de Vasile Lupu, proteguitorul de atunci al Marii Bisericii (Молдавскій Воевода Василій просилъ новаго Патріарха составить Соборъ) şi că, anume, cererea s'a făcut noului patriarh, adică lui Partenie II, venit pe scaunul patriarhal în Sept. 1644 [3]. Pe de altă parte din scrisoarea, cu aceeaş dată, a lui Ioan Petru [4] către Ţar surprindem adevărata pricină a intervenţiilor lui Vasile Lupu: regele Danemarcei, care-şi însura feciorul după o fată a ţarului rusesc şi voia să-i cruţe umilinţa unui al doilea botez, scrisese regelui polon, cu care avea legături de sânge, şi acesta, la rândul său, îl rugase pe Lupu să intervină pe lângă Patriarh pentru o rezolvire favorabilă a acestei

[1] Ghenadie Enăceanu, *op. cit.* p. 299—300. Scrisoarea e publicată fragmentar de (N. Muraviev), **Сношенія Россіи съ Востокомъ по дѣламъ церковнымъ.** II, St. Petersburg, 1860, p. 307.

[2] Vezi d. p. Pr. Dr. N. A. Grosu, *Sinodul dela Iaşi* (1642) în *Cronica Huşilor* 9 (1942), p. 18, care împrumută indicaţia dela Sc. Porcescu, *Sinodul dela Iaşi 1642*, în *Cronica Romanului* 20 (1942), p. 10 şi recenzia lui Gh. I. Moisescu din *Bis. Ort. Rom.* 60 (1942), p. 479, unde recenzentul menţionează opinia lui Grosu, fără să ia o atitudine.

[3] Pentru data numirii şi înscăunării lui Partenie al Adrianopoleica Patriarh ecumenic, vezi scrisoarea lui Ioan Petru (Petrov) către Ţar la Muraviev, *loc. cit.*, p. 292. Scrisoarea e reprodusă fragmentar şi datată greşit în Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIX, 1, p. 174—175, nr. 258, după traducerea lui Melchisedec, *Notiţe istorice şi archeologice* ... Bucureşti 1885, p. 200—202. Cf. şi N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al Impăraţilor de Răsărit*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.* seria II, 36 (1913—1914), p. 226—227.

[4] Muraviev, *loc. cit.* p. 292—293. Intervenţia lui Vasile Lupu s'a produs, probabil încă din Septembrie, numai decât după înscăunarea Patriarhului (какъ сѣлъ новой Патріархъ), *ibid.* p. 292.

gingaşe controverse canonice. Se ştie că rezultatul n'a fost cel dorit [1]. Nu încape îndoială că e vorba de sinodul zis endemic, constantinopolitan, care şi-a ţinut şedinţele, consacrate acestor probleme, cu începere din ultimele zile ale lui Noembrie 1644.

Participanţii la Sinodul din Iaşi sunt cunoscuţi. Delegaţii lui Petru Movilă, Mitropolitul Chievului, erau : Isaia Trofimovici Kozlovskiĭ [2], superiorul mânăstirei Sf. Nicolae, din capitala Rusiei Mici, Iosif Kononovici, rectorul Academiei, întemeiate de Movilă şi Ignatie Oxenovici [3]. Din partea patriarhiei ecumenice veneau bătrânul fost Mitropolit al Niceii Porfirie şi Meletie Syri-

[1] Intervenţia lui Vasile Lupu pentru fiul regelui danez, pe lângă Patriarh, n'a rămas singura. La 16 Sept. 1644, Petru Movilă scria înaltului Păstor, la rugămintea lui Vladislav IV al Poloniei, o scrisoare sosită la Constantinopol la începutul lui Noembrie al aceluiaş an. Un rezumat, redactat în l. latină, al răspunsului dat de Patriarh la sfârşitul acestei luni, arată că scrisoarea lui Movilă era, de fapt, destinată fostului Patriarh (desigur că la jumătatea lui Septembrie nu se aflase încă la Chiev de depunerea lui Partenie cel Bătrân), dar că noul arhipăstor : *congregasse nihilominus Ecclesiasticam Synodum, cui proinde non sit visum super haec controversia quicquam certi pronunciare.* Petru Movilă ceruse să fie trimes la Moscova, pentru negocieri, Meletie Syrigos, *quem Chihoviae iterum videre animitus expectamus.* Se ştie că nu s'a dat curs nici acestei rugăminţi, vezi Hurmuzaki-Slavici, *Documente IV*, 1, p. 693—695, nr. 612. Pentru călătoria din 1643 a lui Meletie la Chiev şi impresia excelentă pe care i-a lăsat-o lui Movilă, vezi şi J. Pargoire, *Meletios Syrigos, sa vie et ses oeuvres*, în *Echos d'Orient* 12 (1909), p. 27 şi G. Galetakis, Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ τοῦ Μελετίου Συρίγου în Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 24 (1925), p. 75.

[2] Kozlowskiĭ a fost socotit, pe nedrept, autor al „Mărturisii ortodoxe", în deosebi de învăţaţi ruşi, ca Evghenie Bolkhovitinov, Filaret de Cernigov şi Macarie Bulgakov, Mitropolitul Moscovei, vezi Aurelius Palmieri, *Theologia dogmatica Orthodoxa...* I, *Prolegomena*, Florentiae 1911, p. 551. Eroarea s'a răspândit în cercuri mai largi, mai ales datorită bănuielilor exprimate de Makariĭ, **Исторія русской церкви** XI, St. Petersburg 1882, p. 590—591. Părerea a fost combătută cu argumente valabile de Ghenadie Enăceanu, *Meşterul Manole şi Petru Movilă*, Bucureşti 1884, p. 294—295, apoi, printr'o mai justă interpretare a relaţiunii lui Casian Sakowicz, de Aurelio Palmieri, *op. cit.*, p. 551—552. Cf. şi Introducerea Pr. Nic. M. Popescu la Ὀρθόδοξος Ὁμολογία *ed. cit.*, p. XXIII, n. 2.

[3] Numele nu s'au bucurat întotdeauna de o transcriere fidelă în istoriografia românească. Aşa d. p. N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al Împăraţilor de Răsărit*, *loc. cit.*, p. 223, vorbeşte de : Trofimovici, Cuncvici (sic) şi Xencvici (sic), pe care-l socoteşte grec de origine. După Iorga, „Mărturisirea" fusese lucrată de Movilă, „împreună cu teologul Cuncvici" (sic) *ibid.* Vezi şi N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I, ed. II-a, Bucureşti 1929, p. 310 Pentru alte variate deformări ale numelor aceloraşi delegaţi, vezi Nic. M. Popescu, Introducerea la Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, *ed. cit.* p. XXV, nr. 3.

gos. Nu se ştie dacă, la aceste conferinţe, au luat parte şi delegaţi români [1].

Porfirie al Niceii. —Dintre delegaţii greci—singurii asupra cărora vom stărui — se pune, cu drept cuvânt, preţ, mai cu seamă, pe activitatea marelui teolog, care era simplul ieromonah Meletie Syrigos, de şi Porfirie este asociat, în înseşi spusele lui Syrigos, la lucrările de traducere şi corectare a textului primitiv al „Mărturisirii", pe care — deci — le-ar fi făcut împreună [2]. Ne existând acte ale sinodului ieşan, e greu de ştiut partea pe care o va fi avut Porfirie la lucrări şi care va fi fost, negreşit, mai restrânsă şi de mai puţin răsunet ca a lui Meletie. Sunt totuşi câteva amănunte privind viaţa fostului mitropolit, care n'au fost puse în lumină, după câte ştim, de cei ce-au făcut istoricul Sinodului şi care aruncă o lumină mai favorabilă asupra bătrânului chiriarh,

[1] Izvorul principal narativ pentru cunoaşterea atmosferei Sinodului dela Iaşi este — cum s'a mai arătat — scrisoarea medicului Scogardi, către rezidentul Schmidt, din 6 Nov. 1642, publicată de Hurmuzaki-Slavici. *Documente*, IV, 1, p. 668, nr. 594, şi unde nu se vorbeşte de participarea Românilor. Scrisoarea de mulţumire către Vasile Lupu, tipărită la Iaşi, în 20 Dec. 1642, la finele actului Sinodal al lui Partenie I, din Mai 1642, poartă numai numele delegaţilor greci şi ruteni. E drept că prelaţii moldoveni puteau să nu se asocieze acelora, care se bucuraseră de ospitalitate aleasă, pe pământ românesc, şi ţineau să-şi arate în mod public recunoştinţa. Pe de altă parte, nici faptul că actul sinodal, mai sus pomenit, poartă şi semnăturile Mitropolitului şi Episcopilor moldoveni, cărora li s'a adăugit şi Sofronie Poczacki, egumenul dela Trei Ierarhi, nu poate dovedi prezenţa acestora la Sinod, în primul rând, pentrucă întăresc hotărîrile unui sinod constantinopolitan, din Mai al aceluiaş an—la care ştim că nici nu luaseră parte — şi nu ale sinodului din Iaşi, apoi pentru că actul mai poartă şi alte asccieri târzii, făcute de neparticipanţi, începând cu a lui Petru Movilă, însuşi. Actul sinodal şi scrisoarea de mulţumire către Vasile Lupu au fost publicate de mai multe ori. Vezi, acum, în urmă, facsimilul dat de N. Cartojan în *Istoria literaturii române*, II, Bucureşti 1942 (fila nenumer. de după pag. 96) cu explicaţia greşită : *Gramata Patriarhului Partenie, prin care se întăresc hotărîrile sinodului dela Iaşi din 1642 (sic)*... Pr. Nic. M. Popescu, *Pomenirea de trei sute de ani a Sinodului dela Iaşi*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.* 25 (1942—1943), p. 435, într'o evocare poetică, vede, totuşi, asistând la deschiderea sinodului, afară de Vcevcd şi de streini şi pe ierarhii moldoveni, pe boerii cei mari, pe Eustratie pravilistul şi pe alţii. Cf. şi N. Iorga, *loc. cit.*, p. 310.

[2] Cf. Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, ed. Popescu-Moisescu, p, 175 : „Mărturisirea Ortodoxă este μεταφρασθεῖσα... καὶ διορθωθεῖσα... ὑφ' ὑμῶν τῶν εἰρημένων ἐξάρχων. Cf. şi p. 174, r. 21—25. Desigur, însă, că măcar în ceeace priveşte traducerea din latineşte, aceste amabile formule nu pot acoperi partea covârşitoare care-i revine lui Syrigos. Vezi şi mai jos, p. 102, nota care se continuă din pagina precedentă.

socotit mai mult ca un figurant, beneficiind de prestigiul scaunului pe care-l ocupase.

In primul rând, Porfirie fusese în Rusia, desigur cu prilejul ridicării Scaunului metropolitan moscovit la rangul de patriarhie [1], şi a mai zăbovit în Moscovia, odată ce îl aflăm acolo în 1597, copiând o „Culegere" a vestitului Mitropolit al Monembasiei Jerotei, cel mai de seamă dintre însoţitorii patriarhului Ieremia II, în aventuroasa lui călătorie în Rusia. Pe vremea aceea, desigur foarte tânăr, avea treapta de ipodiacon şi servea în mânăstirea „cinstitului Inaintemergător", de lângă Sozopole [2]. Intors la metania sa, Porfirie ajunge cu vremea igumenul vestitului locaş care avea, cum se ştie, legăturile sale cu Moldova, şi mare protosinghel al Marii Biserici [3]. Mai târziu, în sfârşit, ajunge mitropolit al Niceii şi cu acest înalt titlu e numit în fruntea versificaţiei sale despre o călătorie făcută la Sfântul Munte, pe când era igumen, şi zugrăvită în versuri politice, care l-au putut interesa, mai târziu, pe vestitul cercetător al Atonului, doctorul Ioan Comnen [4].

[1] Cu privire la împrejurările călătoriei la Moscova, pentru milostenii, a patriarhului ecumenic Ieremia II, care duce la rezultatul neaşteptat al creării patriarhiei ruseşti, vezi — pentru punctul de vedere grecesc — C. Sathas, Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Β', Atena 1870, p. 83—89, din Introducere şi p. 20—22 (extrase din Hronograful lui Dorotei al Monembasiei şi p. 35—81 (=Καθίδρυσις τοῦ Ῥωσσικοῦ Πατριαρχείου, naraţiunea versificată a lui Arsenie al Elassonei). Pentru Ierotei al Monembaziei vezi şi D. Russo, *Studii istorice greco-române* I, Bucureşti 1939, p. 72—77 (la p. 77 şi n. 1, despre memoriile lui Arsenie al Elassonei şi ediţia lor).

[2] Vezi Sp. P. Lampros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, vol. I, Cambridge 1895, p. 184, nr. 2128 (=115 al M-rii Esfigmenu).

[3] Vom reveni cu alt prilej asupra urmelor lăsate de el la M-rea Sf. Ioan Prodromul din Sozopole. Că a fost igumen al acesteia reiese din nota care urmează. Pentru legăturile M-rei sozopolite cu Moldova, unde îi era închinată M-rea Aron Vodă, dela Ugireni, ne mulţumim să trimetem acum la Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 98—100, nr. 176; p. 117—118, nr. 218; p. 119, nr. 220; p. 119—120, nr. 221 şi p. 120—122, nr. 222. Cf. N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I, ed. II-a, Bucureşti 1929, p. 218 (trimiterea din nota 6 e greşită !) şi p. 265. In *Anexa* la studiul de faţă publicăm *Praxis*-ul patriarhicesc de ridicare a lui Porfirie la treapta de Mitropolit al Niceii şi exarh al Bythiniei, după originalul păstrat între doc. necatalogate ale Academiei Române. Cf. *Anal. Acad. Rom., Şedinţele*, 42 (1921—1923), p. 4: doc. din 1613, Ian. 11.

[4] Vezi Ioan Comnen, Προσκυνητάριον τοῦ Ἁγίου ὄρους Ἄθωνος, Snagov 1701, p. 137—143. Versificaţia poartă titlul: Περίοδος τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους τοῦ Ἄθωνος, συντεθεῖσα διὰ στίχων πολιτικῶν, παρὰ τοῦ πανιερωτάτου Μητροπολίτου Νικαίας Κυρίου Πορφυρίου, προηγουμένου ἔτι ὄντος τῆς Βασιλικῆς καὶ Πα-

Părăsindu-şi eparhia, Porfirie se retrage la M-rea Maicii Domnului Καμαριώτισσα, din insula Halki, unde ridică încăperi noi, în care locueşte, şi unde-l găsim în Iunie 1642 [1], adică puţin înainte de plecarea sa la Iaşi. Doi ani mai târziu, în aceeaşi mânăstire se îndeletnicea cu prescrierea cântărilor din Penticostar ale lui Iosif din Tesalonic, pe vremea egumeniei lui Gavriil [2]. Probabil că tot acolo s'a săvârşit şi a fost îngropat, câţiva ani mai târziu [3].

După cum se vede, Porfirie era un cărturar, cunoscător al Rusiei moscovite, dacă nu şi al celei chievene, care deprinsese, probabil, şi limba acelor ţinuturi şi care-şi creease legături şi cu Moldova, pe vremea igumeniei lui dela Sozopole. Dacă valoarea sa de teolog şi de dialectician era — foarte probabil — mediocră, experienţa pe care i-o dădea o viaţă suficient de interesantă îşi avea preţul ei şi putea ţine în cumpănă temperamentul deseori prea impetuos al lui Meletie.

Alegerea patriarhului Partenie se dovedeşte a nu fi fost făcută la întâmplare [4].

τριαρχικῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου τῆς ἐν τῇ Μαύρῃ Θαλάσσῃ κειμένης πλησίον Σωζοπόλεως. Trecerea ei cu vederea de cercetători se datoreşte probabil şi felului insuficient, în care Proschinitarul lui Ioan Comnen e descris de I. Bianu şi N. Hodoş *Bibliografia românească veche I*, Bucureşti 1903, p. 422—423, nr. 129. Cf. şi ediţia însoţită de traducere latină, a lui Montfaucon *Palaeographia graeca*, Paris 1708, p. 500—505.

[1] Vezi Bart. Kutlumusianos, Ὑπόμνημα ἱστορικὸν περὶ τῆς κατὰ τὴν Χάλκην μονῆς τῆς Θεοτόκου, Constantinopol 1846, p. 18 şi 45—46. Data e cuprinsă într'o însemnare pe un ms cu omiliile lui Ioan Hrisostom la Geneză. Cf. şi A. Papadopulos-Kerameus, Ἡ ἐν τῷ νησίῳ Σωζοπόλεως βασιλικὴ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ ἡ τύχη τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς, în *Viz. Vremmenik* 7 (1900), p. 670.

[2] Bart. Kutlumusianos, *loc. cit.*, p. 45. Însemnarea e din 27 Iunie 1644.

[3] *Ibid.*, p. 114.

[4] Nu aceasta e şi părerea lui N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al Împăraţilor de Răsărit*, *loc. cit.* p. 223, care crede că Partenie I „desconsiderând discuţiile pe cari erau să le înceapă la Iaşi teologii ruşi din Şcoala lui Movilă... nu trimise acolo nici un delegat, ci împuternici numai ca reprezentant al său pe un Mitropolit, care venise mai de mult în Moldova şi era să rămâie acolo, pierzându-şi şi Scaunul". Indicaţia lui Iorga are nevoe de unele rectificări: 1) Partenie a trimes nu unul ci doi delegaţi, pe Porfirie şi pe Syrigos, cum e îndeobşte ştiut (vezi lista izvoarelor la Pr. Nic. M. Popescu, Introducerea la Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, *ed. cit.*, p. XXV, n. 3; 2) Amândoi veneau de peste graniţe, cum reiese din scrisoarea lui Scogardi, care dă şi data sosirii lor la Iaşi: 6 Sept. 1642 (recte: două luni înainte de 6 Nov. 1642), vezi Hurmuzaki-Slavici, *Documente* IV, 1, p. 668; 3) Porfirie nu era în primejdie să-şi mai piardă Scaunul fiindcă şi-l pierduse mai de mult şi acum era πρώην Νικαίας (cf. Pr. Nic. M. Popescu, *nota cit.*).

Meletie Syrigos. Cât privește pe acesta—socotit ca cel mai de seamă teolog răsăritean al veacului său —viața și activitatea lui sunt mult mai bine cunoscute, în deosebi în urma cercetării la care au fost supuse manuscrisele sale, păstrate în Biblioteca Metohului Sf. Mormânt din Constantinopol de către Ath. Papadopulos Kerameus și J. Pargoire, și a studiilor care au urmat [1].

O nouă cercetare de ansamblu asupra lui Syrigos trebue, însă, să țină seama, de unele noi descoperiri, de discuții purtate în istoriografia românească, și rămase în general puțin cunoscute învățaților străini, și mai ales să înlăture unele confuzii care și-au găsit loc până și în lucrările celor mai conștiincioși cercetători români.

Cât privește manuscrisele teologice descoperite ulterior sau nepuse încă în valoare ale lui Syrigos, acestea sunt puține [2].

[1] O bună bibliografie la D. Russo, *Studii istorice greco-române* I, Bucureşti 1939, p. 237, n. 1. Asupra lui Syrigos, vezi și N. A. Gheorghiu, *Intâmpinarea lui Meletie Syrigos și Richard Simon* în *Biserica Ortodoxă Română* 60 (1942), p. 421—438, unde se relevă însemnătatea care s'a acordat „Intâmpinării" lui Syrigos—încă înainte de a vedea lumina tiparului—în polemica dintre catolici și reformați, dela sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui următor, cu privire, în deosebi, la transsubstanțiere. Trebue corectată afirmația lui N. A. Gheorghiu, care socotește lucrarea lui G. Galetakis, Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ τοῦ **Μελετίου Σορίγου**, publicată în Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, 24 (1925), p. 5—132, ca ultimul cuvânt cu privire la „viața și opera" lui Syrigos. Articolul e, de fapt, o meritoasă teză, alcătuită în 1907 și publicată în forma originară optsprezece ani mai târziu, când autorul nu mai era în viață (vezi G. Galetakis, *op. cit.*, p. 5, nota). Cât privește activitatea și opera marelui teolog grec, acestea nici n'au fost analizate de Galetakis, care dorea să adauge lucrării sale un al patrulea capitol, în care urma să prezinte pe Syrigos ca scriitor și teolog (*ibid.*, p. 102 nota; cf. și p. 70 : influența lui Syrigos asupra lucrărilor Sinodului din Iași — θὰ ὑποδείξωμεν ἐκτενέστερόν πως ἀλλαχοῦ, sic!). Galetakis nu cunoscuse și deci n'a putut utiliza nici studiul lui J. Pargoire, din 1908—1909, cunoscut și lui Gheorghiu, nici pe acela — din nefericire rămas necunoscut amândurora — al lui C. Dyovuniotis, Μελέτιος Σορίγος în Ἱερὸς Σύνδεσμος 10 (18), periodul II nr. 223 din 15 Aug. 1914, p. 1—5; nr. 224, din 1 Sept. 1914, p. 6—9; nr. 225, din 15 Sept. 1914, p. 9—11; nr. 226, din 1 Oct. 1914, p. 11—13 și nr. 227 din 15 Oct. 1914, p. 3—7. La acestea trebue să se adauge, acum, studiul lui D. Russo, *Meletie Syrigos și Meletie al Pcilavului sunt două persoane deosebite*, în *Studii istorice greco-române*, I p. 236—246 (Cf. și p. 258).

[2] Dintre mss cuprinzându opera lui Syrigos și nesemnalate până la apariția studiilor lui J. Pargoire și C. Dyovuniotis, notez doar câteva. Ccd. 28 al Bibliotecii din Zagora, descris de C. Dyovuniotis, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ζαγορᾶς, în Νέος Ἑλληνομνήμων 13 (1916), p. 118, care, între altele cuprinde (la p. 170) un canon la Sf. Atanasie din Sparta Attaliei, cu acrostihul : ὄρπυκα παρθενίης περικαλλῆ ἄσμασι μέλψω, și care pare să nu fie cuprins

Cunoașterea împrejurărilor în care s'au publicat, eventual, oficiile sau canoanele, consacrate în deosebi neomartirilor și datorite lui Syrigos, n'a mai făcut progrese în urma pătrunzătoarei

în bogatul codice 746 (=778) al Bibliotecii Metchului din Constantinopol al Sf. Mormânt, menționat mai sus. Vezi J. Pargoire, *Meletios Syrigos, sa vie et ses oeuvres* în *Echos d'Orient* 11 (1908), p. 278 și C. Dyovuniotis, Μελέτιος Συρίγος, în Ἱερὸς Σύνδεσμος, 10 (18) periodul II, nr. 226 din 1 Oct. 1914, p. 12, nr. 2, care nu-l menționează. În aceeaș bibliotecă din Zagora, ccd. 97, din sec. XVIII, descris de C. Dyovuniotis, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ζαγορᾶς, *loc. cit.* p. 457—458, cup inde, sub nr. 1. Ἀσωτέου, πρὸς τὸ Λοιμοθηροκαλδίνων ἐγχειρίδιον Μελετίου Συρίγου, unde e vorba de Ἀντίρρησις însăși (vezi mai jos p. 100, n. 1), iar sub nr. 6, Ἐξήγησις τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, desigur opera bine cunoscută a aceluiaș Syrigos (cf. mai jos p. 92, n. 2), după care urmează opere ale lui Calinic III și altele. Credem însă că nr. intermediare (2—5), neidentificate, ca și nr. 6 de altfel, de Dyovuniotis, se datoresc tot lui Meletie și anume: nr. 2. Εἰς τὴν λαμπρὰν Κυριακὴν λόγος, care poate fi predica cuprinsă în cod. M. 432, fol. 121, având ca zi de rostire, după Pargoire, *op. cit*, în *Echos d'Orient*. 11 (1908), p. 273 : *le saint et grand dimanche de Pâques*. Cf. și Λόγος εἰς τὴν λαμπροφόρον ἡμέραν τῆς μεγάλης Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, un scurt fragment în ccd. gr. 967 al Acad. Rom., identificat de D. Russo, ca fiind al lui Syrigos, vezi N. Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești* (ale Academiei Române), II, București 1940, p. 67, *l*). Nr. 3, Εἰς τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος, trebue comparat cu omilia din ccd. M. 349, fol. 106ᵛ, ținută la : 6 Août, *pour la Transfiguration*. vezi Pargoire *loc. cit.*, p. 269. Nr. 5, Ἐπιστολὴ περὶ τῶν ἀχράντων μυστηρίων este de apropiat de ceeace Pargoire, *ibid.*, numește : *Notes sur la participation aux saints mystères*, din același cod. f. 264. Cât privește nr. 4, Ἐπιστολή, e prea vagă indicația, pentru a se încerca vreo apropiere.

Intre mss. Marei Lavre dela Athos, apar, iarăși, lucrări atribuite lui Syrigos. Vezi Spyridon and Eustratiades, *Catalogue of the Greek Manuscripts in the library of the Laura on Mount Athos*, Cambridge 1925, p. 159, nr. 1030, într'un ms din 1769 un encomiu (?) la un arhiereu și *ibid.*, p. 267, nr. 1521, într'un alt ms din 1752, o curioasă versificație privind pe legendara papesă Ioana. Autenticitatea acestor alcătuiri rămâne să fie cercetată. E, deasemeni, îndoelnic dacă cele cinci cuvântări în versuri din cod. 504 și 505 ale M-rii Vatopedi se datoresc într'adevăr lui Syrigos. Pentru cod. 505 emit obiecții, din punct de vedere paleografic, chiar autorii catalogului respectiv. Vezi Sophronios Eustratiades... and Arcadios... *Catalogue of the Greek Manuscripts in the library of the Monastery of Vatopedi on Mt Athos*, Cambridge 1924, p. 105. Pentru alte mss cu cuvântări vezi *ibid.*, p. 104 nr. 503 și D. Russo, *op. cit.*, I, p. 238, nota (=cod. gr. 967 al Acad. Române).

Cât despre însemnările date la lumină de M. I. Gedeon, Πατριαρχικαὶ ἐφημερίδες, I, Atena 1935—1938, p. 106—107, după cod. 141 (sic) al Bibliotecii Metohului sus pomenit, ele erau semnalate și în mare parte cunoscute, numai că ms respectiv poartă nr. 746 la J. Pargoire, *loc. cit.* p. 277—280 și la C. Dyovuniotis, *loc. cit.*, p. 12. Astăzi, în noua orânduire a lui Ath. Papadopulos-Kerameus, ms poartă nr. 778, vezi Ath. Papadopulos-Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη V, Petrograd 1915, p. 266—273, cf.

analize a lui Pargoire [1]. Mai sunt încă, apoi, cercetători care-şi închipue că singura operă originală a lui Syrigos, care a fost publicată, este Ἀντίῤῥησις [2], când ştim că numărul publicaţiilor e mai mare şi o analiză mai atentă a cărţilor de cult, ca d. p.

şi concordanţa dela p. 555. Unele neînsemnate deosebiri între datele însemnărilor şi paginaţia mss, aşa cum sunt date de Gedeon. Pargoire sau Dyovuniotis, nu vor putea fi lămurite decât printr'o nouă examinare a codicelor.

[1] J. Pargoire, *op. cit.*, în *Echos d'Orient*, 12 (1909), p. 337—342.

[2] Aşa d. p. N. A. Gheorghiu, *loc. cit.*, p. 421, după care „Intâmpinarea" ar fi nu numai cea mai de seamă dintre scrierile originale ale lui Meletie, dar şi „singura dintre acestea, care a văzut lumina zilei". Afirmaţia e neîntemeiată şi J. Pargoire, *loc. cit.*, p. 337, a arătat că lucrarea lui Syrigos, cunoscută mai ales sub numele de Συνοπτικὴ ἐξήγησις τῆς θείας καὶ ἱερᾶς λειτουργίας şi alcătuind, de fapt, actul sinodal din Decembrie 1654, trimes de patriarhia ecumenică patriarhului Nicon al Rusiei, la cererea acestuia şi a Sinodului moscovit, îndreptată către patriarhul Paisie al Constantinopolului, a avut în a doua jumătate a secolului trecut, nu mai puţin de trei ediţii şi anume : a lui Ghermanos Aftonidis (Constantinopol, 1876) ; a lui A. Papadopulos-Kerameus (Smirna, 1880) şi a lui I. Troitskiĭ (St. Petersburg, 1881), ediţii prezentând între ele diferenţe notabile.

Dacă, în ceeace priveşte actul sinodal din Mai 1642 (tipărit la Iaşi, la 20 Dec. 1642), sunt numai puternice presumpţii că redactarea s'ar datori lui Syrigos (cf. J. Pargoire, *loc. cit.*, p. 336, unde se vorbeşte şi de scrisoarea de mulţumire, operă probabil, a aceluiaş, către Vasile Lupu), nu încape îndoială că Συνοπτικὴ ἐξήγησις — un adevărat tratat — este opera marelui predicator grec, după însăşi mărturisirea sa (vezi Ath. Papadopulos-Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη IV, Petrograd 1899, p. 263 ; Cf. şi C. Dyovuniotis, *op. cit.*, în Ἱερὸς Σύνδεσμος 10 (18), periodul II, nr. 226, din 1 Oct. 1914, p. 11). La acestea trebue să se adauge, dintre slujbele la neomartiri, măcar aceea pentru Sf. Paraschiva cea Nouă din Epivates, care, deşi nu se păstrează în ms, a văzut—după spusele lui J. Pargoire, *loc. cit.*, p. 340 — de mai multe ori lumina tiparului şi anume în 1692, 1817, 1841, în Anthologionul grec din 1709, etc. De *Slujba Sf. Paraschiva*, tipărită împreună cu a Sf. Grigorie Decapolitul la Bucureşti, 1692 (Bianu-Hodoş, *Bibl. rom. veche* I, p. 326—327, nr. 94), îşi propunea să se ocupe Iulian Ştefănescu ; vezi articolul său *Viaţa Sfintei Parascheva cea Nouă de Matei al Mirelor*, în *Revista Istorică Română* 3 (1933), nota dela p. 352—353.

Alteori sunt cercetători, care iau drept o operă independentă a lui Syrigos vreun fragment dintr'o lucrare mai mare, publicată şi aceea. Aşa a procedat C. Sathas, Νεοελληνικὴ φιλολογία, Atena 1868, p. 258, când a socotit drept o producţie de sine stătătoare, sub titlul : Περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας ceeace, de fapt, nu era decât un fragment din Ἀντίῤῥησις, publicat de E. Renaudot la finele ediţiei sale a omiliilor lui Ghenadie Scholarios despre euharistie, tipărită la Paris, în 1709, aşa cum între alţii, a arătat şi J. Pargoire, *loc. cit.*, p. 285. N. A. Gheorghiu, *loc. cit.*, p. 426, n. 3, crede că Pargoire interpretează greşit spusele lui Sathas, care „nu face decât să menţioneze fragmentul reprodus de Renaudot, în ediţia omiliilor lui Ghenadie". Că interpretarea lui Pargoire era

Anthologioanele (cel grecesc din 1709, bunăoară, a rămas inaccesibil lui Pargoire), poate confirma unele bănueli ale acestuia şi identifica astfel şi alte opere ale lui Meletie, care au văzut lumina tiparului.

Un alt aspect al activităţii lui Syrigos, atins numai în treacăt de studiile speciale care i s'au consacrat [1] este şi acela al contribuţiei sale la opera legislativă a lui Vasile Lupu. Discuţiile dintre învăţaţii români, care n'au lămurit toate punctele litigioase, trebue ţinute în seamă într'o viitoare sinteză asupra marelui teolog cretan [2].

cea justă o arată faptul că observaţia o făcuse cu câteva decenii înaintea acestuia, şi în termeni şi mai aspri, Andr. Dimitrakopulos. Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν φιλολογίαν Κωνσταντίνου Σάθα, Leipzig 1871, p. 41—42, care remarcă şi alte inadvertenţe ale lui Sathas, cu privire la Syrigos. Cf. şi C. Dyovuniotis, *op. cit.*, in Ἱερὸς Σύνδεσμος, 10 (18) period. II, nr. 25 din 15 Sept. 1914, p. 11.

[1] Vezi J. Pargoire, *loc. cit.*, p. 282—283, cf. şi p. 19 unde se deduce că traducerea *Institutelor* şi a lui Νομικὴ Ἐπιτομὴ s'ar fi făcut în Moldova, în 1636.

[2] N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al Impăraţilor Răsăritului*, *loc. cit.*, p. 215—216, crede că poate semnala contribuţia de traducător în l. greacă nouă a lui Meletie, care astfel i-a pus la dispoziţia lui Eustratie un text accesibil, pentru lucrările premergătoare Pravilei. Cum arată, însă, S. G. Longinescu, *Părerile d-lor N. Iorga şi I. Peretz despre Pravila lui Vasile Lupu*, Bucureşti 1915, (Extras din *Curierul Judiciar* nr. 61 şi urm. din 1915), p. 6, contribuţia de traducător a lui Syrigos fusese semnalată cu mult mai înainte de C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. XI şi nr. 2 şi 3, urmat de Xenopol şi Longinescu însuşi. Longinescu putea să citeze şi pe J. Pargoire, *loc. cit.*, p. 283, care subliniază, însă, cu bun simţ, exagerarea de mai târziu a lui C. Erbiceanu, *Bibliografia greacă*, în *Biserica Ortodoxă Română* 25 (1901), p. 837 (= *Bibliografia română*, Bucureşti 1903, p. 17), după care Syrigos, „învăţase şi româneşte" şi „nu puţ'n l-a ajutat şi pe Eustratie Logofătul la alcătuirea codicelui lui Vasile Lupu". De altfel, despre activitatea de traducător de opere juridice a lui Meletie, trăsese atenţia cel dintâi, Dositei al Ierusalimului în Βίος Μελετίου τοῦ Συρίγου, pusă înaintea ediţiei „Intâmpinării" din Bucureşti 1690, (vezi textul la Bianu-Hodoş, *Bibliogr. rom. veche*, I, p. 311—312). Dositei vorbeşte de traducerea din elineşte în greaca vorbită a Institutelor lui Justinian şi a lui Νομικὴ ἐπιτομή, a împăraţilor Leon şi Constantin „la îndemnul lui Vasilie Voevod". Discuţiile s'au dus în jurul unei eventuale traduceri de către Meletie, din latină în neoelină, a operei juridice a lui Prosper Farinaccius, *Praxis et Theoricae criminalis*, Lyon 1616, care se ştie că a fost larg utilizată de Eustratie, necunoscător al limbii latine. Iorga, *loc. cit.*, p. 215—216 crede că traducătorul e numai Meletie Syrigos. Longinescu, *op. cit.*, p. 9, mai prudent, preferă să se gândească la mai mulţi „printre care era şi Meletie Syrigos". De altfel, Eustratie, însuşi, în prefaţa Pravilei, vorbea de mai mulţi „oameni ca aceia, dascăli şi filosofi, de au scosŭ den cărţi elineşti şi latineşti toate tocmelile", oameni găsiţi de Vasilie Vodă, în persoană. Vezi şi N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, II, Bucureşti 1942,

Syrigos şi paternitatea „Mărturisirii Ortodoxe". În sfârşit, o interpretare grăbită a unei scrisori ruseşti a lui Meletie a făcut, nu numai ca Syrigos să fie confundat statornic cu Meletie al Proilavului, până la discriminarea făcută în ultima vreme, cu argumente temeinice de D. Russo [1], dar chiar să se pună pe seama sa ambiţia de a revendica pentru sine paternitatea „Mărturisirii Ortodoxe" a lui Petru Movilă [2]. Risipirea

p. 115, unde se dă şi bibliografia problemei. Nu toţi cercetătorii sunt, însă, atât de siguri că traducerea din Farinacci s'ar datori lui Syrigos. Astfel I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. II, 1, ed. II-a, Bucureşti 1928, după ce arată (p. 363) că traducerea din Farinacci nu s'a făcut după textul imprimat, fără schimbări, odată ce se constată că unele părţi sunt rezumate, altele amplificate, conchide (p. 366) că „Eustratie a tradus pur şi simplu din greceşte opera unuia sau a doi compilatori greci anonimi sau cel puţin necunoscuţi de noi până acum" şi care ar fi traducătorii din latină în necelină ai juristului italian. Credem că traducerea lui Farinacci, din latineşte în necelină şi apoi în româneşte, ipoteză perfect plauzibilă, are nevoe şi de cercetarea unui filolog, care să determine forma intermediarului neogrec dispărut, cu argumente mai riguroase şi să arunce, astfel, o lumină mai sigură asupra eventualei participări a lui Syrigos la o atare traducere, care rămăsese totuşi necunoscută chiar lui Dositei (Cum remarcă şi St. G. Longinescu, *op. cit.*, p. 9). Cât priveşte o ediţie din 1690 a traducerii *Institutelor* lui Justinian, care ar fi avut şi o prefaţă a lui Syrigos, indicată de Comnen-Papadopoli în *Historia Gymnasii Patavini*, II, Venetiis 1726, p. 309, n. 1. în felul următor: *Syrigus Praefat. in Instit. Justin. ad Basil. Moldau. Princ. Cyrilli Typis Dacic. An. 1690*, credem împreună cu E. Legrand, *Bibliographie hellénique du XVII-e siècle*, vol. V, Paris 1903, p. 219, care o semnalează, că e una din multele plăsmuiri ale vestitului falsificator cretan.

[1] Vezi D. Russo, *Meletie Syrigos şi Meletie al Proilavului sunt două persoane deosebite*, în *Studii istorice greco-române*, I, Bucureşti 1939, p. 237—246. Pr. Teodor Bodogae, *Din Istoria Bisericii ortodoxe de acum 300 de ani*, Sibiu 1943, p. 137, n. 3, crede încă în identitatea celor două personagii: *unele diferenţe de date semnalate de Russo s'ar putea înlătura*, afirmă d-sa. Am fi curioşi să ştim în ce chip. De altfel, în argumentarea lui Russo nu e vorba numai de dificultăţi ridicate de nepotriviri cronologice, ci şi de deosebiri în titulatură între cei doi slujitori ai Bisericii, deosebiri încă şi mai greu de anulat.

[2] Eroarea a intrat în circulaţie prin Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă*, în *Biserica Ortodoxă Română* 8 (1884), p. 208 (=*Meşterul Manole şi Petru Movilă*, Bucureşti 1884, p. 302), adăugându-se şi confuzia dintre Meletie Syrigos şi Meletie al Proilavului. Emile Picot, în notiţa sa biografică, *Pierre Movilă (Mogila)* publicată de Emile Legrand, *Bibliographie hellénique du XVII-ème siècle*, IV, Paris 1896, p. 116, foloseşte datele lui Enăceanu, remarcând, totuşi, (n. 3): „Meletius se vante dans cette lettre d'avoir composé la *Confession de foi* et de l'avoir ensuite traduite en grec. La première assertion étant certainement fausse, on peut se demander si la seconde est plus exacte". Cf. şi J. Pargoire, *op. cit.*, în *Echos d'Orient* 12 (1909), p. 285.

acestei confuzii face necesară o scurtă analiză a corespondenței purtate cu Țarul Mihail Feodorovici în 1644, de negustorul grec din Constantinopol Ioan Petru (Ioan Petrov) [1] și de Meletie Syrigos, însuși.

In scrisoarea celui dintâi către țar, din 15 Decembrie 1644, după ce înfățișează lucrările Sinodului endemic constantinopolitan, cu privire la rebotezarea protestanților, de care ne-am ocupat mai sus [2], îl recomandă țarului pe dascălul Meletie, care are :

> un catehism pentru eretici (**оглащеніе на еретиковъ**), pentru Luter și Calvin, e foarte folositor cucernicilor și pravoslavnicilor creștini.

Cartea trebue tipărită, cum însă Meletie nu poate face față cheltuelilor, se apelează la dărnicia Țarului [3].

Cu aceeaș dată e și misiva lui Meletie Syrigos, în care, între altele, arată țarului — referindu-se la o scrisoare precedentă — următoarele :

> Am alcătuit, împreună cu Prea Sfințitul Mitropolit al Chievului, la Iași, o carte de catehizare pentru eretici (**книгу оглащенія на еретиковъ**) și am îndepărtat dela fața Bisericii Răsăritene, noi membrii Sfântului Sinod, unele capitole calvinești (**нѣкоторыя главы кальвинскія**) și am declarat că Sfânta Biserică nu le-a primit și nu le va primi niciodată. Nu se știe de fapt, despre aceste capitole : oare bătrânul patriarh Ciril le-a scris sau altul ? și de aceea n'am scris — într'adevăr — numele lui, dacă va fi altcineva sau însuși în veci pomenitul ? Am alcătuit cartea suszisă, și într'însa am scris toate dogmele bisericești și am tradus-o din limba elină, în graiul înțeles neogrecesc, pe care azi îl vorbim, pentru ca să înțeleagă toți creștinii [4].

[1] Asupra lui Ioan Petru, vezi D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, p. 240 și n. 4.

[2] Vezi mai sus, p. 84—86.

[3] <Muraviev>, **Сношенія Россіи съ Востокомъ** II, p. 293. Vezi și Hurmuzaki-Iorga, *Documente* XIV, 1. p. 175.

[4] Muraviev, *loc. cit.*, p. 305—306. Traducerea acestui fragment, cu o sintaxă atât de elementară în forma lui rusească, am făcut-o ținându-ne cât mai aproape de text. Un pasaj mai restrâns fusese tradus și de Ghenadie Enăceanu, *Meșterul Manole și Petru Movilă*, p. 297, cu unele inexactități. Așa, de pildă, **книгу оглащеніе на еретиковъ** e tradus prin : cartea *contra catechismului ereticilor* ; **приснопамятный** e redat prin : *mult amintitu*, când de fapt e echivalentul gr. ἀείμνηστος, adecă *în veci pomenitul*, așa cum am tradus noi. Ca să se vadă cum înțelegea Enăceanu un text rusesc, vom da un exemplu și mai grav de

Urmează, apoi, rugămintea de a fi ajutat la tipărirea cărţii, care va aduce foloase, dacă se ţine seama de lupta, pe care o duceau pe-atunci Luteranii şi Calvinii, împotriva „bieţilor creştini".

Din amândouă relatările corespondenţilor greci, să reţinem, deocamdată următoarele puncte : *a*) Catehismul, de care se vorbeşte, este în posesia lui Syrigos, care l-ar fi tipărit dacă avea mijloace proprii ; *b*) lucrarea priveşte numai erorile protestante, luterano-calvine, cum se repetă în mai multe rânduri ; *c*) e un răspuns la anumite capitole „calvine", pe care membrii Sinodului le-au respins ; *d*) aceste capitole fuseseră atribuite lui Ciril Lucaris ; *e*) cartea a fost scrisă în l. elină şi apoi tradusă în greaca vulgară. Pentru oricine cunoaşte activitatea lui Syrigos şi polemica sa împotriva catehismului luca ian nu încape urmă de îndoială că e vorba nu de „Mărturisirea Ortodoxă"[1], ci de opera sa originală Ἀντίῤῥησις (Intâmpinarea), care n'a văzut lumina tiparului de cât după moartea autorului. Intr'adevăr, nu se poate susţine că

greşită înţelegere, care trebue să ne mirăm cum n'a fost răspândit după cuviinţă de cercetătorii noştri, în acest domeniu, care — cum s'a văzut şi până acum — polarizează parecă, cu o adevărată predilecţie, toate confuziile.

„Reproducând, după o traducere prescurtată slavo-rusă, pasajul din a doua prefaţă a lui Dositei la ediţia din 1690 a „Intâmpinării", unde se vorbeşte de stăruinţele puse pe lângă Syrigos ca să-şi alcătuiască lucrarea, Enăceanu (*op. cit.*, p. 296), dă următoarea traducere românească. „Şi s'a ostenitŭ, împreună cu întru tot prea Sânţitul Patriarchŭ Partenie cel bătrânŭ, dascălul Meletie, ca să compună cartea aceasta." De fapt textul slavo-rus alăturat traducerii româneşti, precum şi originalul grecesc, spun cu totul altceva. Iată-le pe amândouă : **И** (Enăceanu transcrie **Ѫ**!) **подвигше, кѣпно съ всесвят. патриархомъ Парѳенiемъ стариимъ, Ѹчителм Мелетiм сложити настоящюю книгѫ** iar în greceşte : καὶ ἐπαρακίνησε (sc. Βασίλειος Βοεβόδας) μαζὶ μὲ τὸν παναγιώτατον... Πατριάρχην... Παρθένιον τὸν γέροντα, τὸν... διδάσκαλον Μελέτιον νὰ σχεδιάσῃ τὴν παροῦσαν βίβλον adică : *şi l-a îndemnat* (Vasile Vodă), *împreună cu înalt prea sfinţitul patriarh Partenie cel bătrân, pe dascălul Meletie, să alcătuiască cartea de faţă*. Oricine citeşte traducerea lui Enăceanu înţelege că „Intâmpinarea" a fost făcută de Meletie în colaborare cu patriarhul Partenie !

Cât priveşte corectitudinea în citări a lui Enăceanu, ajunge să spunem că pasajul pomenit— pentru care se dă şi trimiterea : **Сборн. Моск. синод. библiот.** lit. A. No. 1. şi se adaugă : „Citatul de mai sus este luatŭ de noi din acest manuscriptŭ şi se află pe fóia 349". (Enăceanu, *op. cit.*, p. 296, nota *a*) — este luat, cu păstrarea aceloraşi puncte de suspensie şi cu indicaţii bibliografice cu tot, din Makariĭ, **Исторiя русской церкви** XI, St. Petersburg 1882, p. 592 nr. 469, cu singura deosebire că textul dat de Macarie în alfabetul civil, Enăceanu îl transpune în cel cirilic !

[1] Vezi d. p. Ὀρθόδοξος ὁμολογία ed. Popescu-Moisescu, p. XXVII—XXX.

Syrigos ar fi păstrat la sine manuscrisul „Mărturisirii Ortodoxe", când ştim că acesta fusese trimes încă dela 30 Oct. 1642, din Iaşi Sinodului constantinopolitan, care avea să-i dea o consacrare solemnă în Martie viitor şi nu după multă vreme să culeagă pentru el semnăturile patriarhilor Orientului. „Mărturisirea", e drept, a rămas şi ea multă vreme netipărită, dar între timp îşi câştigase oarecum o autoritate canonică şi nu putea rămâne la dispoziţia unui ieromonah — fie el şi Syrigos — care să cerşească milă pentru a o tipări ca pe o operă a sa. Pe de altă parte, Ἀντίῤῥησις este o operă polemică şi catihetică în acelaş timp; caracterul ei polemic îi dă un colorit curat antiprotestant, pe care nu-l are nici pe departe o carte simbolică cum este „Mărturisirea Ortodoxă". Discuţiile duse în jurul unor „capitole" calvinizante, atribuite lui Lucaris, şi atacul pe care cartea îl cuprinde tocmai împotriva lor, arată iarăşi că e vorba de Ἀντίῤῥησις unde, cum se ştie, dispoziţia materiei se face după faimoasele „capitole" ale confesiunei lucariene şi nici într'un chip de „Mărturisirea ortodoxă", construită după cu totul alt plan. In sfârşit, că opera lui Syrigos, a fost mai întâi scrisă în elină şi apoi tradusă în limba greacă populară o ştim din însăşi prefaţa lui Dositei la ediţia sa din 1690 [1], pe când iarăşi e definitiv stabilit că „Mărturisirea ortodoxă" a fost

[1] Vezi textul grecesc în B i a n u - H o d o ş, *Bibliografia românească veche* I, p. 308. Citâm după această Bibliografie, fiindcă e mult mai accesibilă decât ediţia—rarissimă azi—a „Intâmpinării". Trebue, totuşi să se folosească numai textul grec al prefeţelor şi al „Vieţii" lui Meletie Syrigos şi nu şi traducerile româneşti care sunt pline de inexactităţi. N. A. Gheorgiu, *loc. cit.*, p. 420 n. 2 a atras atenţia asupra unei grave greşeli de traducere, în chiar titlul operei bibliografiate, unde κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων se traduce cu: *la principiile catolice*. Pr. Nic. M. Popescu a relevat transcrierea fantezistă a numelor delegaţilor ruteni la Sinodul ieşean, vezi Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, *ed. cit.*, p. XXV, n. 3. Vom pune în lumină, în cele ce urmează, alte greşeli tot atât de penibile. Astfel, în Βίος Μελετίου τοῦ Συρίγου, (*Bibl. rom. veche* I, p. 311), Dositei arată cum Syrigos a devenit, la un moment dat, egumen εἰς μοναστήριον κείμενον εἰς τοὺς ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Πράξεσι φερομένους Καλοὺς Λιμένας. E vorba, desigur, de localitatea cretană, numită *Bune-Limanuri*, de lângă Lasea, de care vorbesc *Acta Apost.* XXVII, 8. Traducătorul redă pasajul astfel: *...la mănăstirea de la Calus Limenas* (!) *cu hramul* (!) *Faptele Sânţilor Apostoli*. Mai departe, vorbind de una din pribegiile lui Meletie, Dositei scrie: ἀποδημεῖ εἰς Κιόν, adică în localitatea Κιός din Bythinia, Traducătorul pune un: (sic) după numele oraşului în textul grecesc, iar în traducere dă: *pribegesce la Chios*, desigur vestita insulă din Egee! Credem că aceste exemple sunt suficiente ca să evidenţieze cunoştinţele de greceşte ale traducătorului Şt. Michăileanu. Nu e cu mult mai izbutită nici traducerea lui C. H<rbiceanu>, *Viaţa lui Meletie Syrigos de Dositeiu Patriarhul Ierusalimului*, în *Bis. Ort. Rom.* 29 (1905—1906), p. 30, care redă Κιός prin „Chiev!

prezentată discuţiilor Sinodului ieşean în forma latină, pe care i-o dăduse Movilă [1].

Câteva dificultăţi, ridicate de scrisoarea lui Syrigos trebue totuşi relevate. Astfel, ştim că nu se poate vorbi de venirea lui Movilă la Sinodul din Iaşi, cum ar reieşi din spusele lui Meletie către Ţar şi nici de o colaborare a Mitropolitului din Chiev la alcătuirea „Intâmpinării" lui Syrigos. Inexactitatea, întru cât nu se datoreşte — cum înclin să cred — unei stângace traduceri în ruseşte a unui text grec, îşi poate găsi o motivare : Syrigos fusese în 1643 la Chiev şi rămăsese în relaţii excelente cu Movilă [2]—cu care, poate, a şi discutat ideile care-i erau atât de scumpe din Ἀντίῤῥησις — şi dorea să se folosească de această prietenie pentru a atrage atenţia binevoitoare a Ţarului asupra unei opere, la care arăta că şi-ar fi dat concursul şi marele Mitropolit, preţuit după cuvânţă de Mihail Feodorovici Romanov. Menţionarea Iaşilor se poate datori şi discuţiilor, care s'au dus totuşi — aşa cum arată chiar scrisoarea lui Meletie — în jurul „Intâmpinării" sale, în Sinodul ieşean. Istoricii acestui sobor nu pomenesc de condamnarea catehismului lucarian, decât în măsura în care confundă această adunare cu sinodul constantinopolitan din Mai 1642, ale cărui acte ni s'au păstrat şi nu vorbesc — de sigur — de o elaborare a „Intâmpinării' lui Syrigos în aceste împrejurări. De fapt, însă, din însăşi scrisoarea doctorului Scogardi [3] reiese că s'au purtat discuţii în jurul operei lui Meletie, dar că, până la sfârşit, s'a refuzat excomunicarea capitolelor publicate sub numele lui Ciril Lucaris, aşa cum ar fi dorit ieromonahul grec. Ceeace era esenţial pentru delegaţii chieveni, înlăturarea numelui lui Luca is din discuţii, s'a dobândit, iar o condamnare, dacă nu solemnă, cum ar fi dorit Syrigos, dar totuşi destul de limpede a „articolelor" calvinizante a putut prea bine să aibă loc. A crede că teologi de nivelul unui Kozlovskii, a cărui activitate la Sinodul chievan din 1640 e cunoscută [4] ar fi socotit ortodoxe aberaţiile calvinizante ale confesiunei lucariene —cum afirmă Scogardi—e o aserţiune, care nu-şi are explicaţia decât în informaţiile incomplecte ale medicului danez sau în lipsa lui

[1] Vezi Ὀρθόδοξος ὁμολογία, *ed. cit.*, p. 174, nr. 19, după manuscrisul M. 360, autograf al lui Syrigos.

[2] Vezi mai sus p. 86, n. 1.

[3] Hurmuzaki-Slavici, *Documente*, IV, p. 668.

[4] Vezi Makarii, *op. cit.*, p. 583 Vezi şi nota următoare.

de bună credinţă [1]. Nu trebue uitat, apoi, că actele Sinodului ieşean lipsesc, şi ele singure puteau aduce asupra desbaterilor o lumină, pe care, oricum, n'o putem cere lui Scogardi. In sfârşit, nu se poate trece cu vederea — ori câte inexactităţi, reale sau aparente, ar cuprinde — nici peste relatările de mai târziu ale lui Dositei care, vorbind de sinodul dela Iaşi, din 1642 scrie că acesta a aruncat anatema asupra capitolelor învinuite şi asupra celui ce le-a scris [2].

O ultimă dificultate o înfăţişează data alcătuirii „Intâmpinării" şi titlul său complect. Ştim că redactarea ei s'a sfârşit în Noemvrie 1640 [3] şi că, atât manuscrisele în care se păstrează cât şi ediţia din 1690 poartă, în titlu chiar, numele lui Ciril, presupusul autor al Confesiunii încriminate. Scrisoarea lui Meletie, însă, ne lasă să înţelegem că Ἀντίῤῥησις s'ar fi alcătuit la Iaşi, în vremea Sinodului şi că n'ar fi purtat într'însa numele fostului patriarh.

Cred şi de data aceasta că inexactităţile sunt interesate şi vin, pe de o parte din dorinţe lui Syrigos de a-şi asocia — în ochii Ţarului — opera, de lucrările unui Sinod, care i-ar fi dat o con-

[1] Care n'ar surprinde pe nimeni la un prieten şi informator al faimosului rezident Rudolf Schmidt, care a jucat un rol atât de trist în lupta catolică împotriva lui Ciril Lucaris. Vezi Georg Hofmann, *Griechische Patriarchen und Römische Päpste*, II, 1 : *Patriarch Kyrillos Lucaris und die römische Kirche* în *Orientalia Christiana* XV, 1, nr. 52, Mai 1929, p. 33, 34, 40 şi scrisorile dela p. 102—108 şi 107—108. De fapt, Isaia Trofimovici Kozlowskil este printre delegaţii ruteni, care-i înfăţişează lui Lucaris aprehensiunile bisericii Rusiei Mici, faţă de avonurile privitoare la devierile dogmatice ale patriarhului, *ibid.*, p. 29. Vezi şi răspunsul lui Lucaris, scris în jurul lui 1633, *ibid.*, p. 93—96. E greu de crezut că un asemenea reprezentant al Ortodoxiei Rutene ar fi putut — nu să conteste amestecul lui Lucaris în redactarea catehismului heterodox, ceeace au făcut şi alţii — dar să conteste însuşi caracterul heterodox al Confesiunii genoveze.

[2] La Bianu-Hodoş, *Bibl. rom. veche* I, p. 308.

[3] Pr. Nic. M. Popescu, Introducere la Ὀρθόδοξος ὁμολογία, *ed. cit.*, p. XXVIII, n. 1, crede că N. A. Gheorghiu, *loc. cit.*, p. 422 a stabilit datele între care Syrigos şi-a scris Ἀντίῤῥησις. De fapt Gheorghiu împrumută absolut toate datele (şi trimiterile) dela Pargoire, *op. cit.*, în *Echos d'Orient* 11 (1908), p. 275, pe care dealtfel îl şi citează ! Cât priveşte data când s'a încheiat redactarea ms M. 360, Pargoire, *ibid.*, citeşte 28 Noembrie 1640, pe când Ath. Papadopulos-Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, IV, Petrograd 1899, p. 307, a citit : 20 Noembrie 1640. Diferenţa de lectură se explică uşor ; cel dintâiu consideră pe η care urmează cifrei κ (=20) drept cifra 8, cel de-al doilea citeşte : , care este desinenţa — întrebuinţată în datare — a dativului numeralului ordinal. Stabilirea lecturii juste—de minimă importanţă, desigur — o poate da numai cercetarea manuscrisului.

sacrare solemnă, pe de alta, din nerăbdarea de a şi-o vedea publicată, renunţând la numele patriarhului Ciril, în cuprinsul ei pentru a menaja susceptibilităţile ortodocşilor dintr'o bună parte a lumii rutene şi ruseşti, care păstra o neştearsă amintire nefericitului patriarh. Era şi o concesie faţă de Movilă însuşi, care nu arăta de fel sentimente antilucariene şi de al cărui nume Meletie înţelegea să se slujească în suplica sa către Ţar. Neizbutind să-şi imprime lucrarea în aceste împrejurări, şi anii ce-au urmat fiind pentru el ani de pribegie şi de statornice primejdii, „Intâmpinarea" a rămas în forma ei veche cu numele lui Ciril în titlu şi în text, şi aşa a fost răspândită în cópii manuscrise şi imprimată mai târziu de Dositei [1]. Scrisoarea lui Meletie arată cum ar fi putut să se prezinte „Intâmpinarea", publicată de însuşi autorul ei : altfel, de sigur, decât avea s'o tipărească Dositei, cu atâţia ani în urmă [2] şi de cât rămăsese în manuscrisele, pe care nu le va

[1] Titlul ediţiei lui Dositei, la Bianu-Hodoş, *loc. cit.*, p. 298. Manuscrisele cunoscute lui Pargoire, *loc. cit.*, p. 284 — dela Constantinopol şi din alte localităţi — păstrează acelaş titlu pentru opera lui Syrigos cu excepţia lui Athous 5788 (=281 al M-rei Panteleimon), unde lucrarea poartă titlul : Μελετίου Συρίγου τοῦ κρητὸς κατὰ Λουθηροκαλβίνων. Vezi Sp. Lampros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, II, Cambridge 1900, p. 350. La acestea să se adauge cod. 97 al bibliotecii din Zagora, vezi C. Dyovuniotis, Κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ζαγορᾶς în Νέος Ἑλληνομνήμων 13 (1916), p. 457, unde se face menţiunea următoare : Δοσιθέου πρὸς τὸ Λουθηροκαλβίνων ἐγχειρίδιον Μελετίου Συρίγου. Şi într'un caz şi în celălalt e vorba, desigur, tot de Ἀντίῤῥησις. Cele două manuscrise pe care le-am relevat sunt însă copiate în sec. XIX, resp. XVIII şi au cunoscut, probabil, textul operei lui Meletie din ediţia lui Dositei, unde „colontitlul" paginelor — pe toată întinderea ediţiei — este : Συρίγου Ἱερομονάχου. | Κατὰ Καλβίνων καὶ Λουτέρων. Pargoire, *loc. cit.*, p. 284 citează — după Cl. M. Koikylides — o traducere arabă manuscrisă, din 1690, făcută din ordinul lui Dositei, a tratatului lui Syrigos „contre les calvinistes et les luthériens" (sic). Pargoire o socoteşte — cu drept cuvânt — ca o traducere din Ἀντίῤῥησις.

[2] Unele uşoare rezerve asupra paternităţii confesiunii atribuite lui Lucaris există, dealtfel, şi în forma nemodificată a „Intâmpinării", aşa cum a fost tipărită de Dositei. Vezi Μελετίου Συρίγου... Ἀντίῤῥησις, Bucureşti 1690, f. 1 v, unde, discutând începutul confesiunii incriminate, care, cum se ştie, cuprinde numele patriarhului, Syrigos observă : Ἂν ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη δὲν εἶναι ψεύτικη, ὁ συγγραφεὺς τῶν κεφαλαίων τούτων εἶναι Κύριλλος ὁ Λούκαρις, — μὰ ἂν κατὰ ἀλήθειαν εἶχεν τοιαύτην πίστιν οἵαν ὁμολογεῖ ἐδῶ, ἐξέκλινε βέβαια ἀπὸ τὴν τῆς πατρίδος εὐσέβειαν. Sentimentele antilucariene ale lui Meletios sunt cunoscute şi nu mai revenim asupra lor. Ceeace interesează sunt precauţiile pe care — după împrejurări — credea că trebue să le ia, când era vorba de o condamnare în scris a memoriei lui Lucaris. Trebue să remarcăm, deasemeni, că şi sentimentele Marii Biserici faţă de fostul patriarh suferiseră o schimbare. Pe când actele Sinodului constantinopo-

mai fi revăzut [1]. Cred că suntem îndrituiţi să conchidem că — în scrisoarea sa către Ţar—Syrigos se referea la Ἀντίῤῥησις [2] dar mai ales că nu-şi luase asupră-şi, nici chiar în parte, paternitatea „Mărturisirii Ortodoxe" [3].

litan din 1638 condamnau ritos persoana lui Ciril Lucaris, în gramata sinodală din Mai 1642, a lui Partenie I, se face numai condamnarea erorilor calvinizante ale catehismului, fără să se mai atace persoana defunctului arhipăstor. Vezi A. Palmieri, *La Storia, la data ed il valore simbolico del Sinodo di Jassy* (1642), *loc. cit.*, p. 26. Ştim însă, vezi mai sus, p. 92, n. 2, că autorul scrisorii sinodale a lui Partenie I e aproape sigur Meletie însuşi—care rezumă într'însa ideile din Ἀντίῤῥησις. In acest caz, se poate crede că Syrigos şi-a dat seama de necesitatea unor atenuări în forma propriei lui opere — aşa cum ar reieşi din corespondenţa sa cu ţarul Mihail Feodorovici.

[1] E drept că traducerea neogreacească făcută — cum se ştie — de Syrigos, însuşi, de sigur după Sinodul dela Iaşi (Cf. şi C. Dyovuniotis, Μελέτιος Συρίγος în Ἱερὸς Σύνδεσμος, 10 (18), period. II, n. 225, din 15 Sept. 1914, p. 11; el îşi explică prin data traducerii confuzia lui Dositei, care credea că Ἀντίῤῥησις a fost concepută după Sinodul ieşean), păstrează—dacă e să ne luăm după ediţia lui Dositei—o formă în care nu par să se fi făcut modificări importante. Din nefericire nu avem până azi, o cercetare comparativă între ediţia lui Dositei şi mss în limba elină, care ni s'au păstrat şi nici nu cunoaştem manuscrisul după care şi-a făcut Dositei ediţia sa. (Cod. M. 334, care ştim că a aparţinut lui Dositei, care-l primise în dar dela Panaiot Nicusios, reprezintă forma originară a „Intâmpinării" şi nu traducerea. Cf. J. Pargoire, *loc. cit.*, p. 275). Numai după lămurirea acestor puncte, vom avea elementele unei istorii a textului „Intâmpinării", care să ne confirme sau nu ipotezele de azi.

[2] Singura operă atribuită lui Syrigos, care s'ar mai putea pune în discuţie cu acest prilej, este cea cunoscută sub numele de: *Cele 24 de capitole teologice*, păstrată, între altele, în mss M. 356 şi M. 117, descrise de J. Pargoire, *loc. cit.*, p. 274—275. Lucarea e însoţită de o *Scrisoare asupra postului*, adresată unui Domnitor, probabil lui Vasile Lupu şi alcătuită la Constantinopol, în 1635. „Capitolele", însă, nu au nici o legătură cu Confesiunea lui Lucaris şi nu prezintă nici un caracter antiprotestant, ci mai degrabă unul anticatolic. Dealtfel, C. Dyovuniotis, *op. cit.*, în Ἱερὸς Σύνδεσμος 10 (18), period. II, nr. 225, din 15 Sept. 1914, p. 9—10, susţine cu argumente convingătoare că opusculul nu se datoreşte lui Syrigos, ci e o operă mult mai veche, fără nici o legătură cu scrisoarea περὶ νηστείας, care-i stă alături în unele mss. Dealtfel nici Dositei, în Βίος Μελετίου Συρίγου, nu pomeneşte de această lucrare a lui Meletie. Vezi Ilianu-Hodoş, *loc. cit.*, p. 312.

[3] In istoriografia română această interpretare greşită şi-a găsit un ecou destul de larg, prin intermediul mai ales al lui Melchisedec. Acesta, în *Notiţe istorice şi archeologice*, Bucureşti 1885, p. 205, n. 1, comentând pe Muraviev, *op. cit.*, p. 305—306, afirmă că Petru Movilă ar fi fost în 1644 la Iaşi, unde „s'a ocupat împreună cu Dascalul Meletie Sirigu, carele se afla la Iaşi, despre modul catehizării ereticilor". Ştim, însă, că Movilă nu mai fusese din copilărie în Moldova, cu excepţia participării la expediţia dela Hotin, din 1621, Vezi P.P. Panaitescu

Ediţii şi manuscrise ale „Mărturisirii Ortodoxe". Cât priveşte soarta Confesiunii lui Movilă, după ce a fost diorthosită în Sinodul din Iaşi şi tradusă în greaca vorbită de către Syrigos, aceasta ne este astăzi bine cunoscută. Trimeasă la Constantinopol, încă dela 30 Oct. 1642 [1], câteva luni mai târziu, în Martie 1643, primeşte o consacrare solemnă prin scrisoarea sinodală semnată de patriarhul ecumenic Partenie I, de un număr de membri ai Sinodului, cât şi de demnitarii Marii Biserici. Acestora

Petru Movilă şi Românii în *Biserica Ortodoxă Română* 60 (1942), p. 415. Melchisedec reproduce, apoi, fragmentul din Muraviev — analizat mai sus — unde e vorba de alcătuirea de Syrigos şi Movilă a unei cărţi despre catehizarea ereticilor. N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti*, I, ed. II., Bucureşti 1929, p. 313 — citând pe Melchisedec — afirmă despre Movilă că „înainte de 15 Decembre 1644 el negocia de-a dreptul cu Sirigul, în ceeace priveşte Catechismul, şi-l schimbă aşa de tare, după arătările acestuia, încât Meletie putea vorbi de o lucrare comună". Nu ştiu dacă mai e nevoe să spun că ipoteza unei schimbări a textului „Mărturisirii", după încheierea Sinodului ieşean din 1642, nu se susţie şi din alte motive : textul corectat în şedinţele Sinodului a pornit încă dela 30 Oct. 1642 la Constantinopol, unde a încăput pe alte mâini decât ale lui Movilă şi Syrigos, iar în Martie 1643 îşi căpată o consacrare solemnă de text *ne varietur*. Vezi Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, ed. Popescu Moisescu, p. XXVII—XXX. D. Russo, *Studii istorice greco-române* I, Bucureşti 1939, p. 240 crede şi el că în scrisoarea lui Meletie —pe care o cunoaşte tot din citatul lui Melchisedec—e vorba de „Mărturisirea Ortodoxă".

Din cu totul alte pricini s'au ridicat încă din sec. XVII glasuri care au pus pe seama lui Meletie Syrigos alcătuirea „Mărturisirii Ortodoxe". Astfel, contribuţia hotărîtoare pe care a avut-o Syrigos la corectarea — în Sinodul ieşean — a Confesiunii trimisă de Movilă fusese recunoscută dela început, şi, după moartea lui Meletie, mărturiile sunt şi mai categorice. Sinodul din Ierusalim, din 1672, releva partea care-i revenea lui Syrigos în limpezirea şi diorthosirea „Mărturisirii Ortodoxe", vezi textul la E. Legrand *Bibliographie hellénique du XVII-e siècle*, II, Paris 1894, p. 203. Scrisoarea lui Dionisie al Constantinopolului, din acelaş an, aflătoare în fruntea lui Parisinus gr. 1265, subliniază rolul lui Meletie în termeni şi mai binevoitori, (*ibid.*, p. 214). De aci până a socoti însăşi Ὀρθόδοξος Ὁμολογία ca operă a lui Syrigos nu mai era cale prea lungă. Ioan Karyofillis numeşte—câţiva ani mai târziu— „Mărturisirea Ortodoxă" : ἔκθεσις τοῦ Συρίγου vezi Hr. Papadopulos, Ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας κατὰ τὸν ις' καὶ ιζ' αἰῶνα în Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν pe 1936—1937, p. 29, citat de I. Karmiris, Ὀρθοδοξία καὶ προτεσταντισμός, I, Atena 1937, p. 245, n. 4, care arată că şi Sinodul din Constantinopol din 1691 socotea „Mărturisirea" ca : „διαπονηθεῖσα παρὰ τοῦ μακαρίτου διδασκάλου τῆς Ἐκκλησίας Μελετίου τοῦ Συρίγου.

[1] Vezi Introducerea Pr. Nic. M. Popescu la Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, *ed. cit*, p. XXVII.

li se vor alătura mai târziu — înainte, însă, de Martie 1655 — semnăturile celorlalţi trei patriarhi ortodocşi [1].

Manuscrisele „Mărturisirii Ortodoxe" [2] au aşteptat încă mulţi ani lumina tiparului. O ediţie greco-latină avea de gând să dea Marele Dragoman Panaiot Nicusios [3], în 1662, pentru care dobândise şi o prefaţă a lui Nectarie al Ierusalimului. Ediţia avea, însă, să apară, abia în 1667 şi numai în greceşte, în Olanda [4].

[1] *Ibid.*, p. XXIX—XXX şi XL—XLI, unde cronologia este fixată pentru prima oară cu precizie, prin îndreptarea vechii greşeli: *Martie 11*, în *Martie indictionul al 11-lea*, cum arată manuscrisul, şi printr'o minuţioasă critică externă a documentului.

[2] Că au fost mai multe mss aşa zicând *originale* ale „Mărturisirii", stabileşte Pr. Nic. M. Popescu, *op. cit.*, p. XL—XLII. Vezi şi mai jos p. 112.

[3] De legăturile lui Panaiot Nicusios cu Ţările româneşti se ocupă Pr. Nic. M. Popescu, *op. cit.*, p. XXX n. 6, menţionând, pe lângă bibliografia aferentă şi mss gr. din Bibl. Acad. Rom. care cuprind discuţia cu agareanul Vanli, şi anume, nr. 631 şi 671 (de fapt, 85 şi 164, nr. 631 şi 671, nereprezentând cotele, ci nr. proprii catalogului lui C. Litzica. Vezi *Catalogul Manuscriptelor greceşti*. Bucureşti 1909, p. 334—335 şi 400—402), la care trebue să se adauge şi cod. gr. 1174, înregistrat în 1945. Cu acest prilej trebue rectificată eroarea lui M. Viller, vezi A. Malvy et M. Viller, *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila*. In *Orientalia Christiana X*, nr. 39, Oct.—Dec. 1927, p. LVII, n. 3, care pune pe seama lui Nicusios şi o διάλεξις Παναγιώτου μετὰ ἀζυμίτου, cuprinsă în cod. gr. 115 (Litzica 562) al Academiei Române, — indus în eroare, de sigur, de identificarea făcută în indice de însuşi Litzica, *op. cit.*, p. 559. De fapt, acest Panaiot <filosoful> interlocutorul azimitului (=catolicului) e un personaj diferit şi în orice caz anterior epocii lui Nicusios. Acest dialog a fost tradus şi în româneşte, după un intermediar slav, şi publicat, după un ms din sec. XVIII (?) de N. Iorga, *Cărţi şi scriitori români din veacurile XVII—XIX*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Lit.*, Seria II-a, 29 (1906—1907), p. 165—179. Vezi D. Russo, *Studii şi Critice*, Bucureşti 1910, p. 89; Al. Ciorănescu, *Intrebări şi răspunsuri* în *Cercetări Literare* 1 (1934), p. 50 şi N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească* II, Bucureşti 1938, p. 54 (bibliografie). Pentru discuţia lui Panaiot Nicusios cu Vanli, vezi mai pe larg, Ep. Stamatiadis, Βιογραφίαι τῶν Ἑλλήνων μεγάλων διερμηνέων τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, Atena 1865, p. 32—43 şi I. Sakkelion, Παναγιωτάκη Μαμωνᾶ Διάλεξις μετά τινος Βανλῆ ἐφένδη Μουσουλμάνου în Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, 3 (1890), p. 240—248. Asupra lui Nicusios, vezi, în deosebi, Per. Zerlentis, Παναγιώτου Νικουσίου πρὸς Φερδινάνδον τὸν τρίτον τὸν Γερμανῶν αὐτοκράτωρα καὶ τὸν αὐτοῦ μαστικὸν σύμβουλον Ἐρρίκον Σχλίκιον Ἐπιστολαί, în Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸς φιλολογικὸς Σύλλογος. Πεντηκονταετηρὶς 1861—1911 (=Παράρτημα τοῦ ΛΔ' τόμου), Constantinopol 1913—1921, p. 221—263 (vezi şi bibliografia dela p. 221).

[4] Vezi descrierea ediţiei la E. Legrand, *Bibliographie hellénique du XVII-e siècle*, II, Paris 1894, p. 202—213. Cf. şi Pr. Nic. M. Popescu, *op. cit.*, p. XXXI—XXXII. Dintr'o greşită înţelegere a unui pasaj din epistola lui Nectarie

A doua ediție, de data aceasta greco-latină, se datorește lui Laurentius Normannus, din Upsala, și iese de sub tipar în 1695 [1]. Celelalte le cunoșteam într'o largă măsură — atât edițiile grecești, cât și traducerile — datorită contribuțiilor bibliografice ale lui Emile Picot [2]. Ar fi, poate, interesant, într'o nouă bibliografie

al Ierusalimului, care stă în fruntea ediției, s'a putut crede că Panaiot Nicusios este traducătorul în grecește al „Mărturisirii Ortodoxe", cum a afirmat, între alții, și Ducange, vezi J. Pargoire, *op. cit.*, în *Echos d'Orient* 12 (1909), p. 285. Vezi și mai jos, p. 105, n. 1.

[1] Vezi Pr. Nic. M. Popescu, *op. cit.*, p. XXXIII. Soarta „Mărturisirii Ortodoxe", de când a părăsit Iașii, în traducerea neogreacă și până a ieșit de sub teascurile olandeze, a dat naștere pe alocuri la relatări eronate, întemeiate pe izvoare nesigure, dar bucurându-se de circulația pe care le-o asigură înaltul prestigiu al autorilor respectivi. Caracteristic în această privință este următorul pasaj din N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucarest 1935, p. 168—169: „ainsi le Patriarche proclama pour la seconde fois le dogme le 11 Mars 1643. Et même il y aura sous un autre Parthénius, une nouvelle révision: cette fois les opinions de Pierre Movilă publiées dans un traité de 1645 pour les Russes de Pologne et dans une édition de 1649 pour Moscou elle-même étant considérées comme favorables aux catholiques, furent elles-mêmes condamnées et il faudra attendre jusqu'en 1662 pour avoir une édition grecque, répétée en 1672, mais à Amsterdam, et pas à Constantinople". Lăsând la o parte faptul că un patriarh ortodox n'are calitatea să proclame dogme, și că actul sinodal, la care se gândea Iorga, era din Martie, indictionul XI, și nu din 11 Martie, aproape toate celelalte indicații sunt la fel de greșite. Astfel, n'a avut niciodată loc o condamnare de către Partenie II a opiniilor lui Movilă; în 1645, acesta n'a publicat nici un „tratat" ci așa zisul *Mic Catehism*, tipărit la Chiev. Ediția princeps a „Mărturisirii" nu este din 1662 — cum am văzut—ci din 1667, iar a doua ediție n'a apărut în 1672, ci în 1695 și nu la Amsterdam, ci — cea dintâi — undeva în Olanda (localitatea nu se cunoaște), iar a doua la Leipzig. Cu privire la „Mărturisirea Ortodoxă" semnalăm erori și în alte scrieri ale lui Iorga. Cf. *Istoria bisericii românești*, ed. II., vol. I, București 1929, p. 310, informația greșită, după care Movilă își trimisese Confesiunea sa—după discuțiile Sinodului chievan din 1640—„într'o formă latină lui Sirig la Constantinopol, prin soli", când știm că manuscrisul a fost adus la Sinodul din Iași, de delegații lui Movilă; vezi și *ibid.*, p. 312 unde se afirmă că ediția din Lwów — adecă cea din 1646 — e posterioară celei din Moscova, din 1649. În *Istoria Românilor*, VI, *Monarhii*, București 1938, Iorga afirmă (p. 113) că „Mărturisirea Ortodoxă fu răspândită, într'o nouă formă, încă din 1643, de catolicii din Apus", — informație neîntemeiată; că forma slavonă a M. O. a ieșit la Chiev ca „Trup de învățătură pe scurt" — de fapt e vorba de o prescurtare ruteană cu titlul Сѣкращїе Коротκоѥ Иаѣκи, deci „Culegere de învățătură pe scurt"; că prima ediție a ieșit în 1662, cu o traducere latină — de fapt în 1667 și fără traducere latină!

[2] Vezi bibliografia lucrărilor publicate de Movilă în E. Legrand, *Bibliographie hellénique du XVII-e siècle*, IV, Paris 1896, p. 120—156. Cf. și Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, ed. Popescu-Moisescu, p. IV—VI (XII—XIV) și

consacrată „Mărturisirii Ortodoxe", să se însemne şi circulaţia manuscriselor mai vechi, în limbi care erau mai puţin obişnuite cu binefacerile tiparului [1].

„Mărturisirea Ortodoxă" şi influenţele catolice. Una din problemele cele mai interesante ridicate de „Mărturisirea Ortodoxă" este şi aceea — în atâtea rânduri discutată şi reactualizată de curând [2] — a influenţelor catolice pe care le-a suferit. Dincolo de interesul ei pur teologic, chestiunea atinge şi obiectivele cercetării de faţă prin contingenţele ei istorice şi în deosebi prin felul cum pune în lumină valoarea corectărilor doctrinare aduse, la Iaşi, textului latin primitiv, în deosebi de Meletie Syrigos. O precizare a felului cum credem că trebue pusă problema — în liniile ei cele mai largi şi după cercetările mai noi — şi poate avea utilitatea sa.

Discuţia se duce — cum e ştiut — în deosebi asupra influenţelor apusene suferite de Movilă şi oglindite în ceeace se deduce a fi fost textul acelei *Expositio fidei*, trimeasă Sinodului dela Iaşi din 1642. In primul rând [3], nu se poate vorbi de o consonanţă canonică şi disciplinară a Rusiei Mici cu ortodoxia grecească şi nici de puritatea ritului în regiuni, pe de o parte deficiente sub raportul culturii teologice şi lipsite de legături cu izvoarele spiritualităţii răsăritene, pe de altă parte integrate unui regim

p. XLIX. Vezi şi M. Viller, în A. Malvy et M. Viller, *op. cit.*, p. LVII-LIX şi adausurile dela p. 179—180.

[1] Merită să fie semnalată traducerea arabă manuscrisă, făcută de Chistofor episcop de Gaza şi Ramleh, în 1675, după textul grec al ediţiei din Olanda, 1667, şi făcând parte din biblioteca R. P. Sbath. (Copia e executată în 1691). Prefaţa cuprinde o sumă de inexactităţi, provenite, pe cât se pare, din falsa interpretare a precuvântării lui Nectarie al Ierusalimului, din 1662. Astfel, „Mărturisirea Ortodoxă" ar fi fost alcătuită de Petru Movilă, cu ajutorul a trei alţi episcopi ruşi şi a unui grup de învăţaţi. Traducerea din ruseşte (sic) în greceşte s'ar fi datorit lui Panaiotachi <Nicusios>, etc. Vezi Paul Sbath, *Manuscrits orientaux de la bibliothèque du R. P. Sbath*, în *Echos d'Orient* 27 (1924), p. 343—344. E interesant de însemnat că, din ordinul lui Dositei al Ierusalimului, s'a tradus în arabă, în 1690 şi Ἀντίῤῥησις a lui Syrigos, păstrată azi la Ierusalim, vezi J. Pargoire, *op. cit.*, în *Echos d'Orient* 12 (1909), p. 284.

[2] Vezi Precuvântarea I. P. S. S. Tit Simedrea la Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, *ed. cit.*, p. VII—VIII şi XIV—XV, unde se polemizează cu afirmaţiile mai multor teologi ortodocşi, şi cu deosebire ale lui G. Florovsky, rostite la Congresul teologic din Atena, din 1936 şi cele aduse, apoi, în lucrarea aceluiaş Путь русскаго богословія, Paris 1937, p. 49—51, care învinuesc „Mărturisirea Ortodoxă" de prea evidente influenţe catolice.

[3] Vezi şi, mai sus, p. 80—81.

politic care a profesat catolicismul militant şi a favorizat cea mai largă propagandă uniatistă. Petru Movilă [1], urmaş al unei familii care s'a arătat favorabilă catolicismului şi stăpân pe o frumoasă cultură umanistă, era permeabil, dacă nu doctrinii catolice, dar măcar formelor de gândire romane. Limba greacă nu o cunoaştea, şcolile teologice ale Răsăritului sau marile lui centre de asceză şi pietate nu le frecventase, anii tinereţii şi ai maturităţii îi petrecuse în ţinuturi unde conştiinţa liturgică a ortodocşilor suferea grave eclipse [2] şi unde cat hisme „ortodoxe" ca al lui Laurenţiu Zizanii, din 1627 aveau „pagini întregi luate ad litteram din catehismul catolic" [3]. In aceste împrejurări, Movilă reprezintă tipul interesant, de sigur, dar nu cu totul neobişnuit al doctrinarului care luptă împotriva catolicismului roman, dar e pătruns în ceea ce scrie de schemele de gândire catolice şi uneori îşi însuşeşte

[1] Asupra lui Petru Movilă s'a scris mult. Ne mulţumim să trimetem la bibliografia indicată de Pr. Nic. M. Popescu în Introducerea la Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, *ed. cit.*, p. XXI, n. 2.

O cercetare complectă asupra raporturilor lui Movilă cu catolicismul — broşura lui I. Mărtinaş, *Petru Movilă şi Catolicismul*, Iaşi 1943, este o compilaţie naivă şi tendenţioasă — va trebui să ţină seama şi de aspectul politic al activităţii marelui Mitropolit. Scrisoarea pe care i-o trimete Papa Urban VIII, în 3 Nov. 1943, e publicată de Aug. Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae... historiam illustrantia*, III, Roma 1863, p. 425, nr. 374; acesteia i-a urmat o scrisoare a colegiului cardinalilor, ambele rămase — se pare — fără răspuns. Vezi S. Golubev, Кіевскій Митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники II, Chiev 1898, p. 204—205 şi 207; cf. şi părerile lui Golubev, *loc. cit.* p. 230—231, asupra aşa zisului proect de unire al lui Vladislav IV, care prevedea pentru Movilă Scaunul de patriarh unit. Trebue deasemeni examinată toată semnificaţia îndelungatelor sale dispute cu Isaia Kopinskiĭ, fostul Mitropolit de Chiev, care provoacă faimoasa bejenie din 1638 a călugărilor din ţinuturile de graniţă, în Rusia Moscovită, cu care Kopinskiĭ, reprezentant al unei ortodoxii mai obscurantiste, pare că ţinea legături. Vezi Golubev, *loc. cit.*, p. 25 şi 31—32. Scrisoarea lui Kopinskiĭ, care a provocat exodul călugărilor şi care e plină de calomnii privitoare la legăturile lui Movilă cu catolicii, s'a publicat de Makariĭ, *op. cit.*, XI, p. 505—506. Concluzia lui Golubev, *loc. cit.*, p. 232, cu privire la adevărata atitudine a lui Movilă: *toată viaţa lui a fost o neîncetată luptă cu uniaţii şi o neobosită activitate în folosul ortodoxiei*, cred că trebue subscrisă de orice cercetător serios.

[2] Asupra unor inovaţii privitoare la botez, care s'au menţinut până azi în Rusia Albă, vezi A. Malvy et M. Viller, *op. cit.*, p. 57, n. 2 şi p. 184 (adaosul respectiv). Cu privire la părerile şcoalei teologice dela Chiev asupra momentului consacrării speciilor euharistice, vezi *ibid.*, p. 184—185.

[3] Vezi M. Jugie. *La Confession orthodoxe de Pierre Moghila*, în *Echos d'Orient* 32 (1929), p. 417. Influenţa catolică asupra catehismului foarte răspândit al lui Silvestru Kossov, din 1635, e relevată la p. 418.

chiar soluţii apusene [1]. Nimeni nu poate contesta, astăzi, influenţe catolice în aşa zisul *Mic Catehism* (1645) sau în *Trebnic* (1646) [2], tot aşa cum nimeni nu poate tăgădui sinceritatea polemicei anticatolice din Λίθος (1644) sau profesiunea de credinţă ortodoxă din testamentul său, scris în preajma morţii [3].

Cât priveşte „Mărturisirea" în prima ei redacţie [4], se ştie că încă în Sinodul din Chiev, din 1640, a dat loc la discuţii asupra unor puncte controversate şi anume : în eshatologie, asupra problemei locului hărăzit, după moarte, sufletelor celor drepţi şi a acordării beatitudinii complecte, iar în liturgică asupra chestiunii epiclezei euharistice. In amândouă cazurile s'a cerut să se apeleze la Patriarhul ecumenic, deoarece ortodoxia textului movilan nu mulţumea pe toţi membrii Sinodului [5]. La Iaşi, deasemeni, s'a discutat problema acelui *Status medius* (şi nu a purgatoriului romano-catolic, propriu zis) şi a epiclezei, rezolvându-se în sensul tradiţional răsăritean, reprezentat de Syrigos [6]. „Mărturisirea ortodoxă"

[1] Cf. P. P. Panaitescu, *L'influence de Pierre Moghila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines* în *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, Paris 1926, I-ère partie, p. 6—7, care crede că Movilă şi-a însuşit cultura occidentală ca pe o armă, pentru a rezista împotriva catolicismului. Faptul nu explică infiltraţiile doctrinare catolice în scrierile Mitropolitului din Chiev.

[2] O analiză a *Micului Catehism*, în raporturile lui cu „Mărturisirea Ortodoxă" dă M. Viller în A. Malvy et M. Viller, *op. cit.*, p. CXIV—CXXIX. Pentru *Trebnic* să se vadă analiza pătrunzătoare a particularităţilor doctrinare la M. Jugie, art. *Moghila (Pierre)* în Vacant, etc. *Dictionnaire de théologie catholique*, X, 2, Paris 1929, col. 2067—2068. Cf. şi Makarii, *loc. cit.*, p. 608—610.

[3] Testamentul e reprodus de Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 319—343 ; vezi p. 320.

[4] Originea anticatolică a lui *Expositio fidei* ni se pare incontestabilă. Să se vadă, *Chemarea* din 24 Iunie 1640 a lui Petru Movilă pentru convocarea Sinodului din Sept. 1640 şi cuvântarea lui Isaia Trofimovici Kozlovskii dela 9 Sept., la Makarii, **Исторія русской церкви**, XI, St. Petersburg 1882, p. 578—581 şi 583. Vezi şi observaţiile mai jos, p. 108 ale lui M. Jugie, cu privire la anticatolicismul funciar al „Mărturisirii Ortodoxe". Cu privire la lupta lui Movilă împotriva „renegaţilor" şi a sensului care trebue dat cuvântului, vezi şi Pr. Nic. M. Popescu, *op. cit.*, p. XXII n. 1.

[5] Vezi Makarii, *loc. cit.*, p. 584—585. Controversa dintre fostul episcop de Luck, Isaac Boriskovicz, şi Movilă priveşte locul sufletelor după moarte ; chestiunea epiclezei a fost ridicată de Pancratie Gridicz. Relaţiile lui Makarii se întemeiază pe descrierea Sinodului dela Chiev, făcută de uniatul Cassian Sakowicz (*ibid.* p. 588, n. 467).

[6] Vezi mai sus, p. 84.

pe atunci, doar, în forma ei latină primitivă : *Expositio fidei Ecclesiae Russiae Minoris*, venea, deci, dela Chiev, chiar după discuţiile Sinodului din 1640, cu unele deosebiri doctrinare, pe care Biserica Răsăritului, prin reprezentanţii ei cei mai calificaţi, nu credea că le poate primi, deşi e destul de îngăduitoare în acceptarea aşa ziselor *theologoumena*. Era natural, prin urmare, ca în ceeace a rămas după modificarea, în anumite locuri, a sus-numitei *Expositio fidei*, să se întrevadă, totuşi, influenţe apusene [1]. Cercetările întreprinse au dovedit că influenţa catehismelor catolice ale sec. XVI, asupra planului, materiei şi chiar expresiilor care se întâlnesc în Parisinus gr. 1265 (ms reprezentând forma latină, remaniată de Sinodul dela Iaşi, a textului lui Movilă) nu poate fi tăgăduită [2].

Cu toate acestea cercetători mai noi, dintre cei mai autorizaţi, arată că aceste influenţe romano-catolice nu exclud o ostilitate manifestă împotriva Bisericii Catolice, care este „mai accentuată în fond şi mai aparentă în formă" decât tendinţele antiprotestante ale „Mărturisirii Ortodoxe", care au fost exagerate [3].

[1] Stabilirea lor a fost făcută, între alţii, mai pe larg, de M. Viller, *loc. cit.*, p. XCI—CXI ; vezi şi importantele contribuţii ale lui M. Jugie, La *Confession Orthodoxe de Pierre Moghila, à propos d'une publication récente* în *Echos d'Orient* 32 (1929), p. 414—430. De altfel, M. Viller, *loc. cit.*, p. XCII—XCIV, citează şi teologi ortodocşi ca Balanos, Andrutsos sau Ponomarev, care recunoscuseră înaintea sa, influenţa latină asupra „Mărturisirii Ortodoxe".

[2] M. Viller, *loc. cit.*, p. XCIV.

[3] M. Jugie, *loc. cit.*, p. 418—419. Concluzia lui Jugie merită deopotrivă să fie subliniată (p. 418) : „Il ne faut pas du reste exagérer le latinisme de la *Confession ortodoxe*, surtout telle qu'elle sortit des mains de Mélèce Syrigos. Malgré l'incorporation de certains éléments occidentaux, spécialement dans la partie ascétique et morale, le document garde une couleur orientale très prononcée. Le cadre a beau être latin, le contenu est presque tout entier oriental. La revision de Syrigos a accentué ce caractère".

O poziţie apropiată reprezintă şi teologul ortodox J. Karmiris, Ὀρθοδοξία καὶ προτεσταντισμός, I, Atena 1937, p. 238, care — după ce arată că Movilă stă mai aproape de teologia scolastică latină decât de cea greacă şi că ἡ Ὁμολογία του σχετίζεται περισσότερον πρὸς τὰς ῥωμαιοκαθολικὰς συγγραφὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἢ πρὸς τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ τὰς παραδόσεις καὶ τὴν ζωὴν καθόλου τῆς ὀρθοδοξίας, nu uită se adauge că asemănarea cu modelele romano-catolice nu trebue exagerată, ea reducându-se la elemente exterioare. „Mărturisirea Ortodoxă", cel puţin aşa cum a fost corectată de Sinodul din Iaşi : παρουσιάζει ἐξωτερικὴν μᾶλλον ὁμοιότητα πρὸς τὰ λατινικὰ αὐτῆς πρότυπα, οὐδαμῶς δὲ ταυτότητα διδασκαλίας.

De altfel şi Confesiunii lui Dositei al Ierusalimului, din 1672, i s'au observat influenţe catolice [1], în această vreme când catehismele romane pătrunseseră adânc în rândurile ortodoxiei greco-slave şi erau preferate, ca modele, celor protestante.

Consensul asupra legăturilor „Mărturisirii ortodoxe" cu anumite catehisme romano-catolice, care merge dela cei mai informaţi cercetători catolici, până la reprezentanţii contemporani cei mai de seamă ai teologiei răsăritene, nu afirmă — după cum am văzut—numai influenţele, dar delimitează atât întinderea cât şi importanţa lor. Concluziile vin în sprijinul unor modificări hotărîtoare aduse la Iaşi, în deosebi de Syrigos, textului trimes de Movilă. După reacţia antilucariană, teologia grecească înţelegea să ia poziţie faţă de *kainotomiile* oricui, chiar ale unei mari figuri eclesiastice cum a rămas Petru Movilă, şi totuşi neîncrederea ortodoxiei greceşti faţă de orice inovaţii latinofrone a mers — dincolo de toate recunoaşterile oficiale, care i s'au adăugat „Mărturisirii" cu numeroase prilejuri [2]—până la contestarea oricărui caracter

[1] Aprecierea valorii simbolice a „Mărturisirii ortodoxe" depăşeşte competenţa noastră. Vom însemna, doar, că părerile teologilor ortodocşi sunt împărţite ; vezi reproducerea opiniilor celor mai autorizate la A u r e l i u s P a l m i e r i, *Theologia dogmatica Orthodoxa*... t. I. *Prolegomena*, Florentiae 1911, p. 560—563 ; M. J u g i e, *Theologia dogmatica christianorum orientalium*, I, Parisiis 1926, p. 671—679, cf. de acelaş, *La confession orthodoxe de Pierre Moghila. A propos d'une publication récente* în *Echos d'Orient* 32 (1929), p. 424—425. Opinia majorităţii teologilor răsăriteni contemporani pare să conchidă la inexistenţa unor cărţi simbolice propriu zise, cu caracter obligatoriu pentru toţi credincioşii, din lipsa, în ortodoxie, a aşa zisului magisteriu ordinar, posesor al unei *regula infallibilis* eficace şi promptă, care să le confere autoritatea necesară (la romano-catolici o exercită Supremul Pontifice) şi din neputinţa de a recurge, în prezent, la magisteriul extraordinar, adică la conciliile ecumenice, care singure pot da interpretări dogmatice şi ar putea consacra asemenea cărţi simbolice. Cf. A. P a l m i e r i, *loc. cit.*, p. 656—657. In aceste condiţii, confesiunile de credinţă sunt mai de grabă catehisme sau compendii teologice, valabile întru cât nu contrazic hotărîrile sinoadelor ecumenice sau pe ale sinoadelor locale, confirmate ulterior de cele ecumenice şi înglobând un număr de *theologoumena*, variabil după timpul şi locul unde au fost aleătuite. Ne îngăduim să credem că această opinie este pe linia ethosului ortodox, care acordă o valoare relativă catehismelor şi pentru care garanţia dreptei credinţe stă mai puţin în confruntarea cu litera unei cărţi simbolice cât în încadrarea în viaţa liturgică a Bisericii, care posedă şi o înaltă funcţie catehetică.

[2] Cf. M. Viller, în A. M a l v y et M. V i l l e r, *loc. cit.* p. LXII—LXIII. Tratatele de teologie simbolică ortodoxă, chiar când fac rezerve asemănătoare asupra valabilităţii generale şi obligatorii a unor astfel de lucrări (vezi d. p. judicioasele observaţii ale lui I. E. M e s o l o r a s, Συμβολικὴ τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας I, Atena 1883, p. 65—66, cf. II, p. 6—7 din introd.).

simbolic pentru Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, sau măcar până la o îngrădire considerabilă a valorii simbolice care i se atribuia.

II.

Soarta ediţiilor greceşti ale „Mărturisirii Ortodoxe" nu e lipsită de ciudăţenii. Ediţia olandeză din 1667, făcută după un manuscris dispărut, deşi astăzi rarissimă, a avut descendenţa cea mai numeroasă, prin intermediul ediţiei lui Normannus din 1695. O a treia ediţie, a lui Dositei, imprimată la Snagov în 1699, se bazează pe un manuscris, care prezintă deosebiri faţă de textul ediţiei princeps [1] şi, deşi mai puţin rară decât ediţia olandeză n'a mai fost, după câte ştim, reimprimată. Oricum, însă, orice nou editor pornea dela textul pe care i-l oferea una din ediţiile mai vechi, fără să recurgă la o copie manuscrisă a „Mărturisirei", executată curând după recunoaşterea ei sinodală din 1643 şi păstrată în cod. Parisinus gr. 1265, care cuprinde textul greco-latin al Confesiunii lui Movilă, aşa cum i-a fost trimes în 1671 de Panaiot Nicusios ambasadorului francez de pe lângă Poarta Otomană,

obişnuesc totuşi să treacă printre cărţile simbolice, un număr de „Mărturisiri" şi acte sinodale din care nu lipsesc (altfel, numărul lor poate varia) : 1) „Mărturisirea" lui Ghenadie Scholarios ; 2) „Mărturisirea" lui Mitrofan Critopulos ; 3) „Mărturisirea" lui Petru Movilă ; 4) „Mărturisirea" lui Dositei al Ierusalimului, precum şi 5) Actele Sinoadelor din Constantinopol (1638), Constantinopol şi Iaşi (1642) şi Ierusalim (1672). Vezi I. E. Mesoloras, *op. cit.*, I, p. 65 (enumerarea lor) şi I. Michălcescu, Θησαυρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας..., Leipzig 1904, p. 11—252. Ni se pare, dar, curioasă afirmaţia lui Makarii, **Исторія русской церкви**, XI, p. 615, după care „Mărturisirea Ortodoxă" a lui Movilă ar fi până azi „singura carte simbolică" a Bisericii ortodoxe. Afirmaţia a fost reluată, de curând, de Pr. Niculae M. Popescu, *Pomenirea de trei sute de ani a sinodului dela Iaşi*, în *Anal. Acad. Rom. Mem. secţ. ist.*, Seria III-a, 25 (1942—1943), p. 440. Nu ştim pe ce-şi sprijină afirmaţiile cei doi învăţaţi. Bănuim că nu pe faptul că „Mărturisirea" a fost aprobată de cei patru patriarhi ortodocşi, fiindcă n'avem cunoştiinţă că, după dreptul canonic răsăritean, aceştia, chiar deliberând la un loc (ceeace nu s'a întâmplat în cazul aprobării „Mărturisirii ortodoxe"), ar alcătui acel magisteriu ordinar, care să poată înlocui autoritatea Sinoadelor ecumenice. Cât priveşte reputaţia pe care opera şi-a câştigat-o în multe cercuri ortodoxe, acesta e un element prea subiectiv ca să confere titlul de *singură* carte simbolică „Mărturisirii" lui Movilă. Credem că singurele atitudini ce se pot lua sunt cele de mai sus : ori tăgăduirea existenţei oricărei cărţi simbolice propriu zise în Ortodoxie, ori recunoaşterea mai multora, consacrate de tradiţie, oricare ar fi valoarea lor comparativă.

[1] Vezi Pr. Nic. M. Popescu, *op. cit.*, p. XXIII—XXIV.

Charles-François Olier de Nointel [1]. Interesul diplomatic al lui Parisinus gr. 1265 putea sta în faptul că după mărturia lui Nicusios însuş, asupra căreia Nointel revine cu unele atenuări, ms ar fi originalul „Mărturisirii ortodoxe", întărit fiind cu semnăturile înalţilor prelaţi [2]. Amănuntul — cum vom vedea—îşi are importanţa sa şi în problemele ridicate de constituirea textului unei ediţii critice.

Ediţia din 1944 a textului grec. Textul latin al cod. parizian s'a bucurat de o ediţie îngrijită, apărută cu mai mulţi ani în urmă [3]. Textul grecesc al codicelui, transcris după còpii fotografice, a slujit ediţiei mai noi, dată în 1944 de Pr. Niculae M. Popescu. Publicaţia, care este în cea mai mare măsură, cum vom vedea, o ediţie aproape diplomatică a textului grec din Parisinus gr. 1265, ţine totuş seama şi de câteva din ediţiile mai vechi şi anume: ediţia olandeză din 1667 (=O), cea greco-latină a lui Normannus din 1695 (=N), ediţia lui Dositei din 1699 (=D), în sfârşit o ediţie mai nouă, din 1843, datorită lui E. J. Kimmel (=K) [4]. Mult mai rar, editorul român va avea în vedere şi unele traduceri, aşa, bunăoară, versiunea slavo-rusă din 1685 şi o traducere mai nouă, germană, datorită lui Frischius [5]. Importanţa ediţiei Pr. Nic. M. Popescu nu poate scăpa nimănui: este prima ediţie critică a unui text, care cunoscuse până acum o largă răspândire, chiar în forma sa grecească. Ne putem aştepta ca numeroase erori transmise şi amplificate dela un editor la altul să fie denunţate şi pasaje corupte să fie, pe cât e posibil, restituite. Constituirea textului ridică, deasemeni, numeroase probleme, agravate pe de o parte de lipsa unor mss contemporane

[1] *Ibid.*, p. XXXVI—XXXVII.

[2] *Ibid.*, p. XXXVI—XXXVII, n. 1 şi 4. Nointel îl numeşte „l'un des originaux". Pentru originale multiple—între care diplomatica a stabilit şi unele grade —ca şi pentru aşa zisele *ampliaţiuni*, care prezintă faţă de originale unele deosebiri de formă (aşa d.p. date posterioare, etc.) vezi A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale. Diplomatique générale*, Paris 1929, p. 162—167.

[3] *La Confession orthodoxe de Pierre Moghila Métropolite de Kiev* (1633—1646), *approuvée par les patriarches grecs du XVII-e siècle*. Texte latin inédit publié avec introduction et notes critiques par Antoine Maivy et Marcel Viller de la Compagnie de Jésus, în *Orientalia Christiana* X, nr. 39, Oct.-Dec. 1927.

[4] Vezi descrierea ei la Pr. Nic. M. Popescu, Introd. la Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, *ed. cit.*, p. XXXV.

[5] Vezi *ibid.*, p. XLVII.

(reprezentate numai prin două din ediţii), pe de alta de formele şovăitoare ale unei limbi ne fixate încă. Vom acorda, deaceea, o atenţie deosebită ediţiei de faţă, discutând rând pe rând problemele pe care le pune şi care interesează deopotrivă pe filolog şi pe editorul de texte.

Parisinus gr. 1265 şi calităţile lui. După descrierea ediţiilor principale, la care am facut aceste trimiteri, editorul face o prezentare amănunţită a lui Parisinus gr. 1265 [1]. Rezultatul cel mai de seamă al cercetării ms este constatarea că nu poate fi vorba de original, cum afirma Nicusios, şi nici chiar de „unul din originale" cum credea Nointel. Intr'adevăr, un original de a doua mână ar putea avea un număr de semnături mai redus, dar Parisinus gr. 1265, pe lângă faptul că n'are decât patru semnături autografe, dar restul semnăturilor sunt copiate, şi acolo unde semnătura marelui chartofilax nu s'a putut descifra, s'a lăsat un loc alb ; la fel s'a indicat *locul sigiliului*, particularităţi, care dau ms caracterul de copie, dar nu una autentică, cum înclină să creadă editorul [2], fiindcă lipseşte formula însăşi a autentificării, pe care nu o pot înlocui semnăturile autografe. Pentru filolog, manuscrisul reprezintă o copie făcută—probabil — direct după arhetip.

Insuşirile lui Parisinus sunt descrise, pe larg, de editor ; ele reies, în deosebi, din comparaţia cu textul latin al „Mărturisirii Ortodoxe", aflat în acelaş ms, în faţa celui grecesc. Concluziile editorului sunt (p. XLIII) că textul dat de Parisinus „are mai multe forme linguistice populare şi este mai consecvent în întrebuinţarea lor, că păstrează nealterat textul grec [3], şi că n'are

[1] *Ibid.*, p. XXXVI—XLII.

[2] Pr. Nic. M. Popescu, *op. cit.*, p. XL, care reproduce—se pare—părerea lui M. Viller, *op. cit.*, p. LXXXVII.

[3] Spre a se vedea atât valoarea unor exemple de text necorupt date de editor, cât şi felul cum acesta interpretează un text grecesc, ne vom opri asupra unui singur caz. Vorbind, în partea consacrată aretologiei, despre dreptate, M şi după el ediţia Popescu-Moisescu, p. 137 r. 10, dau ὄχι μόνον ἀνταποδίδει καλὸν ἀντὶ καλοῦ, ἀλλὰ μήτε συγχωρᾷ νὰ ἐπιθυμοῦμεν κακόν, εἰς ἐκεῖνον ὅπου μᾶς ἔκαμε κακόν. După care se dă citatul corespunzător din Rom. XII, 17 : μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες, etc. Editorul, recunoscând în M lectura justă, adaugă (p. XLIV) : „toate ediţiile au înlocuit pe καλοῦ **c** : κακοῦ, adică au cerut să răsplătim *binele cu rău*, iar traducerile s'au silit să dreagă această coruptelă" şi dă, apoi, unele exemple, printre care şi traducerea lui Greceanu din 1691 : „răsplăteşte bine pentru rău". Prin urmare editorul crede că ἀνταποδίδει καλὸν ἀντὶ

lipsuri de cuvinte sau propoziţii ca textul din ediţii, care nu sînt conscevente în întrebuinţarea limbei şi nici n'au textul necorupt". Asupra limbii lui Parisinus vom reveni mai pe larg. Trebue discutate însă, în prealabil anumite chestiuni de metodă.

Tradiţia textului grec şi latin. In primul rînd, tradiţia textului constitue o problemă nu pe deplin lămurită. La Sinodul din Iaşi fusese adusă *Expositio fidei*, adică forma latină a Confesiunii lui Movilă (o vom desemna prin sigla L), care e amendată şi tradusă în neogreacă. La Constantinopol, Sinodul ia în cercetare această formă neogreacă (G_2), pe care o însoţea şi o versiune latină (L_2) alta însă decât originalul lui Movilă [1]. Pe de altă parte, acest ms greco-latin, care primise consacrarea din Martie 1643, a dispărut. In locul lui avem o copie— deasemeni greco-latină — şi anume pe Parisinus gr. 1265=M (G_3L_3) şi ediţiile O şi D, care reprezintă mss X şi Y, cópii după G_2, azi dispărute, ca şi Z, copia trimeasă în 1643 lui Movilă, la Chiev [2]. In acelaş timp, se păstrează şi conceptul traducerii neogreceşti, autograful lui Meletie Syrigos, conservat în ms M 360, căruia îi

κακοῦ, cum au ONDK, înseamnă : răsplăteşte *binele cu rău* ! In realitate, traducerea lui Greceanu, ca şi celelalte traduceri, de altfel, nu fac decât să redea textul grecesc, fără să se silească „să dreagă" ceva. Cât priveşte lectura din M, mărturisim că nu suntem aşa de convinşi ca editorul că ἀντὶ καλοῦ este lectura justă, iar ἀντὶ κακοῦ o coruptelă din anumite mss, introdusă şi în ediţii. De fapt — cum uşor se poate vedea — echivalentul afirmativ al recomandării pauliniene : μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ este tocmai καλὸν ἀντὶ κακοῦ şi nu καλὸν ἀντὶ καλοῦ ; cui nu-i faci rău pentru rău, îi faci bine pentru rău. Nici în citatul din Pavel, nici în locul arătat din „Mărturisirea Ortodoxă" (vezi şi p. 128, r. 4—5) nu e vorba de răsplătirea binelui, ci numai de plata pentru rău — ἀντὶ κακοῦ. De altfel cred că şi exegeza pasajului cere, mai degrabă, ἀντὶ κακοῦ. E vorba de o gradaţie de la acţiune (ἀνταποδίδει) la dorinţă (νὰ ἐπιθυμοῦμεν) : nu numai să nu facem noi rău, dar nici să dorim să vie din altă parte. Faptul că lectura lui M e confirmată de traducerea latină din Parisinus poate arăta şi prudenţa cu care uneori trebue folosită această traducere !

Pentru alte exemple aduse de editor (p. XLIV—XLV), ne mulţumim să arătăm că lectura justă nu e întotdeauna *numai* a lui M. Aşa de pildă ὅποιος δὲν ἐβαπτίσθηκεν se află şi în D ; de asemeni μὲ τὰ ὁποῖα se găseşte şi în D, care nu are deci : μετὰ ὁποῖα cum afirmă editorul.

[1] Cf. M. Viller, în A. Malvy et M. Viller, *Le Confession Orthodoxe de Pierre Moghila*, *loc. cit.*, p. LXXXVII.

[2] Vezi Pr. Nic. M. Popescu, Introducerea la Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, *ed. cit.*, p. XXX.

vom da sigla G_4. Tradiția ar putea fi prezentată, aproximativ, prin stema următoare [1]:

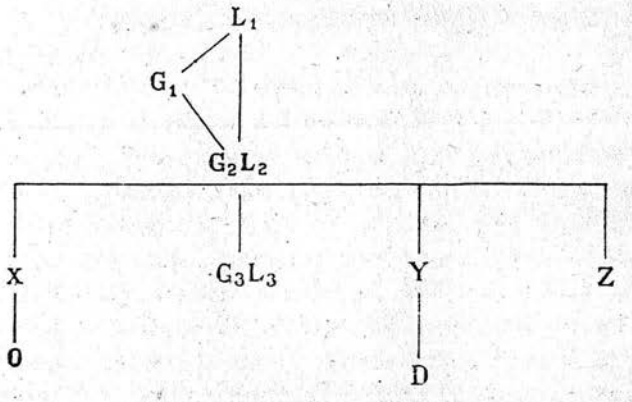

O ediție a textului grec trebue să tindă la reconstituirea arhetipului G_2, cu ajutorul lui G_3, O, D și G_1. Dificultăți intervin atunci când un editor — ca în cazul ediției de care ne ocupăm — demonstrează superioritatea absolută a lui G_3 față de O și D prin concordanța lui G_3 cu L_3, în locuri unde textul e transmis în mod diferit de G_3 O și D. Sprijinirea pe L_3, recunoaștem că se poate susține cu argumente serioase, dar, oricum, L_3, e o copie după L_2, traducere care a rămas nerecunoscută — în mod expres — de Sinodul din Martie 1643. L_2, la rândul său, este, probabil, o remaniere foarte largă a lui L_1, făcută după G_1, înainte de G_2, care e socotit de unii drept o traducere — cât de apropiată de forma latină, nu știm — după L_2 [2]. O comparație între G_3 și L_3, făcută de M. Viller, arată, apoi, deosebiri apreciabile între texte [3]. Nu credem, deci, că valoarea lui L_3 pentru reconstituirea lui G_2 trebue exagerată, după cum nu credem că O și D, reprezentând — după însăși constatarea editorului [4] — manuscrise din ramuri deosebite ale familiei, trebue să fie lăsate cu totul la o parte,

[1] O stemă, reprezentând legăturile dintre textul lui Movilă, Parisinus și Micul Catechism din Chiev, 1645, a dat M. Viller, *op. cit.*, p. XC. Câteva din si lele sale le-am adoptat și noi. Trebue însă părăsită supoziția după care G_1 sau G ar fi putut servi de bază a ediției O.

[2] Cf. M. Viller, *op. cit.*, p. CVI. Desigur însă că G_2 avut legături directe cu G_1 și nu numai prin intermediul lui L_2.

[3] *Ibid.*, p. CVI—CXIV.

[4] Pr. Nic. M. Popescu, Introducere la Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, *ed. cit.*, p. XXXIV.

la constituirea textului unei ediții [1]. Negreșit că la O și D trebue să ținem seama de faptul că mss, care le-au stat la bază, au dispărut și că o bună parte din variantele oferite de ediții se pot datori și corectărilor nedorite ale zețarului diorthot. Rămân, totuși, suficiente deosebiri, pe care perspicacitatea editorului trebue să le distingă și să le folosească și în acest caz nu văd de ce orice lectură comună lui G_3 și L_3, trebue *întotdeauna* să fie preferată uneia date de O și D. Nu cred, de asemeni, că G_1 poate fi nesocotit la constituirea ediției, oricâte nesiguranțe în alegerea formelor definitive ar putea prezenta [2].

Dar chiar în cazul când L_3, ar putea hotărî între variantele date de G_3, O și D și încă o traducere latină nu poate valida forme de limbă reprezentate exclusiv de G_3, și care se pot datori copistului și nu lui G_2. Astfel L_3 nu poate face alegerea între forme ca συχνιὰ M (p. 85 r. 18) și συχνὰ O D ; κάθε M[3] (p. 90 r. 23 ; 97 r. 23 ; 1 1 r. 11, etc.) și κάθα O D ; πλερωμὴν M (p. 51 r. 5) și πληρωμὴν O D, etc.

Sunt deasemeni locuri în G_3, O și D care n'au un corespondent literal în L_3. Așa de pildă (p. 82 r. 13) Χρηστότης τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν din M (= G_3), are ca variantă în OD : Χρηστότης τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, pe când L_3 are — la locul corespunzător — *bonitas Christi* [4]. Evident că forma latină nu poate hotărî între variante.

[1] Sunt și considerente de ordin istoric, care ne împiedică să nesocotim valoarea mss X și Y, care au stat la baza edițiilor O și D. Intr'adevăr, O este o ediție făcută de același Nicusios, care i-a trimes câțiva ani *mai târziu* pe M lui Nointel. Nu e de crezut că Marele Dragoman era să folosească pentru ediția sa o copie inferioară aceleia pe care avea s'o dăruiască mai târziu unui străin. In orice caz, însă, ms X nu poate fi însuși ms Parisinus. gr. 1265, cum greșit crede M. Viller, *loc. cit.*, p. LXXXVII : oricine se poate convinge ușor străbătând aparatul ediției Popescu-Moisescu.

Cât privește pe Dositei, știm că acesta era în legătură cu Nicusios, dela care primise în dar ms original al „Intâmpinării" lui Syrigos, vezi J. Pargoire, *op. cit.*, în *Echos d'Orient*, 11 (1908), p. 275 și înalta sa situație îi dădea putința să-și procure la Constantinopol o copie făcută cu toată grija pentru ediția sa din 1699.

[2] E drept că editorul român a făcut toate diligențele pentru obținea unor copii fotografice după M. 360 (= G_1), vezi Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, *ed. cit.*, p. XLIII. In ceeace privește deosebirile dintre acest manuscris și Parisinus, acestea sunt destul de însemnate, dacă e să judecăm după redacțiile diferite ale observațiilor finale ale lui Syrigos, care, în Parisinus, preced aprobarea sinodală din Martie 1643, vezi *ibid.*, p. 174 r. 12—175 r. 14, comparând cu aparatul dela p. 174 r. 18—27.

[3] Formă întrebuințată, dealtfel, inconsecvent de M, vezi mai jos p. 117.

[4] Vezi A. Malvy et M. Viller, *op. cit.*, p. 60, sub 107 R.

In cazuri de acest fel, nu poate decide decât consensul unor cópii independente, de aceeaş valoare cu G_3 sau confruntarea cu G_1 — care ni se pare de neînlăturat.

Limba lui Parisinus. Am văzut că printre temeiurile produse în sprijinul superiorităţii lui Parisinus gr. 1265, editorul aduce şi limba manuscrisului, asupra căreia vom insista puţin.

Intr'adevăr, într'o scurtă prezentare a particularităţilor de limbă ale lui Parisinus, după care s'a făcut ediţia (p. XLIII—XLIV) suntem informaţi că acesta „are forme de limbă populară şi le întrebuinţează consecvent". Printre exemplele aduse se găsesc adj. posesiv τως (în M = „Mărturisirea Ortodoxă". I, 14, 21), pentru care găsim τους în ediţii; τοῦτα M—ταῦτα edd. Apoi „substantive cu ac. în -αις, -ες: ἀρεταῖς M (I, 3) -άς edd.; γυναῖκες M (I, 48), -ας edd." şi altele.

Să vedem întru cât se poate vorbi de consecvenţa cu care copistul foloseşte formele indicate. Dintr'o examinare sumară a primei părţi a „Mărturisirii" (p. 5—97) reiese că forma τως care revine destul de des (p. 16 r. 10, p. 21 r. 23, p. 22 r. 1, p. 24 r. 8, p. 75 r. 13, p. 75 r 27, etc.) [1] stă alături de τους (p. 21 r. 11, p. 21 r. 24, p. 22 r. 5, p. 55 r. 25, etc.) ca şi de των (p. 54 r. 6, p. 65 r. 17, p. 70 r. 16, p. 73 r. 15, p. 73 r. 18, p. 75 r, 25 etc.), întrebuinţându-se indiferent o formă sau alta, adesea la distanţă de câteva rânduri de text una de cealaltă, cum se vede limpede din înseşi trimiterile, puse în parenteze. Cât priveşte demonstrativul ταῦτα, dacă este cel mai des întrebuinţat, nu este, însă, singurul, pentru că găsim şi forma ταῦτα (p. 6 r. 11, p. 11 r. 11, p. 11 r. 14). De altfel această şovăire între forma populară şi cea cultă o întâmpinăm nu numai la nom. ac. pl. neutru, ci şi la alte cazuri, aşa de pildă, pe lângă forma τούτη (p. 15 r. 2, p. 39 r. 3), întâlnim şi pe αὕτη (p. 24 r. 10, p. 32 r. 2, p. 68 r. 25); pe lângă τούτην (p. 11 r. 19 şi 20, p. 25 r. 21, p. 71 r. 18), găsim aproape tot atât de des, şi forma ταύτην (p. 11 r. 22, p. 51 r. 6 şi 9). Iar pluralele feminine cu nom. şi ac. în -αις (ες) stau alături de forme

[1] Exemplele date nu epuizează toate cazurile când forma respectivă se găseşte în p. 5—97 ale M. O. şi nu au prin urmare vreo valoare statistică. Ele ţin să atragă, doar atenţia asupra coexistenţei unor forme, în proporţii care ar putea fi uşor stabilite ulterior. Trebue să precizăm, deasemeni, că exemplele sunt culese din textul M.O., cu excepţia firească a citatelor, care aparţin unor faze deosebite din evoluţia limbii.

ca αἱ ἐνέργειαι (p. 16 r. 29), τὰς θείας εὐεργεσίας (p. 21 r. 7), ὀδύνας καὶ λύπας (p. 27 r. 6), etc.

In asemenea împrejurări, credem că este greu să se mai vorbească de întrebuinţarea *consecventă* a formelor de limbă populară. Faptul nu poate mira pe nici un cunoscător al limbii neogreceşti vorbite, mai ales când aceasta este silită să prezinte materiale care aparţin unor anumite straturi de cultură, cu un vocabular şi cu influenţa permanentă a citatelor biblice şi patristice, care impun deseori formele lor proprii, cadrelor destul de labile ale unei limbi, nesprijinite de o îndelungată şi riguroasă tradiţie cărturărească.

Alte câteva exemple vor ilustra şi mai bine această şovăire neîncetată între forme, pe care o trădează limba manuscrisului nostru. Uneori pendularea se face între forme aparţinând deopotrivă limbii populare. Astfel, întâlnim pe κάθα (p. 20 r. 18. p. 26 r. 7, p. 37 r. 4, etc.) [1] pe lângă forma uzuală κάθε (p. 90 r. 23, p. 97 r 23). Cel mai adesea, însă, particularităţi morfologice şi sintactice ale limbii culte îşi găsesc o largă reprezentare alături de forme curat populare. Aşa, de pildă, vechiul participiu în -ων, -οῦσα, -ον de fapt dispărut aproape cu desăvârşire din limba vorbită [2] se găseşte bine reprezentat, alături de forma vulgară invariabilă în -οντας, -ῶντας.

Forme ca λέγων (p. 7 r. 10, p. 15 r. 23, p. 21 r. 24, p. 32 r. 14, etc.), λέγουσα (p. 17 r. 31, p. 22 r. 7, p. 24 r. 31), λέγοντες (p. 33 r. 23, p. 42 r. 30), dar şi la cazuri oblice ca λέγοντος (p. 7 r. 1, p. 12 r. 5), λέγοντα (p. 6 r. 3) şi λέγουσαν (p. 9 r. 14, p. 12 r. 20, p. 13 r. 27) coexistă cu λέγοντας (p. 13 r. 1, p. 22 r. 26, p. 23 r. 13). E drept că formele vechi se prezintă cel mai adesea ca introductive ale citatelor biblice [3] sau patristice şi servesc ca

[1] Pentru κάθε şi κάθα vezi Thumb-Kalitsunakis, *Grammatik der neugriechischen Volkssprache*, ed. II., Berlin 1928, p. 84 şi trimiterile. Cf. şi Blass-Debrunner, *Neutestamentliche Grammatik*, ed. VI. Göttingen 1931, p. 174.

[2] Cf. G. Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Leipzig 1892, p. 143—146.

[3] Vezi şi forma μαρτυρῶν (p. 9 r. 7) construită cu acelaş verb şi introducând deasemeni un citat biblic : ὁ ψαλμῳδὸς μαρτυρῶν λέγει· In expresia (p. 15 r. 4) : [Θεὸν]... πᾶσι παρόντα καὶ τὰ πάντα πληροῦντα trebue găsită deasemeni o reminiscenţă din limba cărţilor liturgice : ὁ πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν, din cunoscuta rugăciune Βασιλεῦ Οὐράνιε. Vezi I. Goar, Εὐχολόγιον, Paris 1647, p. 64.

In cazuri de acest fel, nu poate decide decât consensul unor cópii independente, de aceeaş valoare cu G_3 sau confruntarea cu G_1 — care ni se pare de neînlăturat.

Limba lui Parisinus. Am văzut că printre temeiurile produse în sprijinul superiorităţii lui Parisinus gr. 1265, editorul aduce şi limba manuscrisului, asupra căreia vom insista puţin.

Intr'adevăr, într'o scurtă prezentare a particularităţilor de limbă ale lui Parisinus, după care s'a făcut ediţia (p. XLIII—XLIV) suntem informaţi că acesta „are forme de limbă populară şi le întrebuinţează consecvent". Printre exemplele aduse se găsesc adj. posesiv τως (în M = „Mărturisirea Ortodoxă" I, 14, 21), pentru care găsim τους în ediţii; τοῦτα M—ταῦτα edd. Apoi „substantive cu ac. în -αις, -ες: ἀρεταῖς M (I, 3) -άς edd.; γυναῖκες M (I, 48), -ας edd." şi altele.

Să vedem întru cât se poate vorbi de consecvenţa cu care copistul foloseşte formele indicate. Dintr'o examinare sumară a primei părţi a „Mărturisirii" (p. 5—97) reiese că forma τως care revine destul de des (p. 16 r. 10, p. 21 r. 23, p. 22 r. 1, p. 24 r. 8, p. 75 r. 13, p. 75 r 27, etc.) [1] stă alături de τους (p. 21 r. 11, p. 21 r. 24, p. 22 r. 5, p. 55 r. 25, etc.) ca şi de των (p. 54 r. 6, p. 65 r. 17, p. 70 r. 16, p. 73 r. 15, p. 73 r. 18, p. 75 r, 25 etc.), întrebuinţându-se indiferent o formă sau alta, adesea la distanţă de câteva rânduri de text una de cealaltă, cum se vede limpede din înseşi trimiterile, puse în parenteze. Cât priveşte demonstrativul τοῦτα, dacă este cel mai des întrebuinţat, nu este, însă, singurul, pentru că găsim şi forma ταῦτα (p. 6 r. 11, p. 11 r. 11, p. 11 r. 14). De altfel această şovăire între forma populară şi cea cultă o întâmpinăm nu numai la nom. ac. pl. neutru, ci şi la alte cazuri, aşa de pildă, pe lângă forma τούτη (p. 15 r. 2, p. 39 r. 3), întâlnim şi pe αὕτη (p. 24 r. 10, p. 32 r. 2, p. 68 r. 25); pe lângă τούτην (p. 11 r. 19 şi 20, p. 25 r. 21, p. 71 r. 18), găsim aproape tot atât de des, şi forma ταύτην (p. 11 r. 22, p. 51 r. 6 şi 9). Iar pluralele feminine cu nom. şi ac. în -αις (ες) stau alături de forme

[1] Exemplele date nu epuizează toate cazurile când forma respectivă se găseşte în p. 5—97 ale M. O. şi nu au prin urmare vreo valoare statistică. Ele ţin să atragă, doar atenţia asupra coexistenţei unor forme, în proporţii care ar putea fi uşor stabilite ulterior. Trebue să precizăm, deasemeni, că exemplele sunt culese din textul M.O., cu excepţia firească a citatelor, care aparţin unor faze deosebite din evoluţia limbii.

ca αἱ ἐνέργειαι (p. 16 r. 29), τὰς θείας εὐεργεσίας (p. 21 r. 7), ὀδύνας καὶ λύπας (p. 27 r. 6), etc.

In asemenea împrejurări, credem că este greu să se mai vorbească de întrebuinţarea *consecventă* a formelor de limbă populară. Faptul nu poate mira pe nici un cunoscător al limbii neogreceşti vorbite, mai ales când aceasta este silită să prezinte materiale care aparţin unor anumite straturi de cultură, cu un vocabular şi cu influenţa permanentă a citatelor biblice şi patristice, care impun deseori formele lor proprii, cadrelor destul de labile ale unei limbi, nesprijinite de o îndelungată şi riguroasă tradiţie cărturărească.

Alte câteva exemple vor ilustra şi mai bine această şovăire neîncetată între forme, pe care o trădează limba manuscrisului nostru. Uneori pendularea se face între forme aparţinând deopotrivă limbii populare. Astfel, întâlnim pe κάθα (p. 20 r. 18. p. 26 r. 7, p. 37 r. 4, etc.) [1] pe lângă forma uzuală κάθε (p. 90 r. 23, p. 97 r 23). Cel mai adesea, însă, particularităţi morfologice şi sintactice ale limbii culte îşi găsesc o largă reprezentare alături de forme curat populare. Aşa, de pildă, vechiul participiu în -ων, -οῦσα, -ον de fapt dispărut aproape cu desăvârşire din limba vorbită [2] se găseşte bine reprezentat, alături de forma vulgară invariabilă în -οντας, -ὼντας.

Forme ca λέγων (p. 7 r. 10, p. 15 r. 23, p. 21 r. 24, p. 32 r. 14, etc.), λέγουσα (p. 17 r. 31, p. 22 r. 7, p. 24 r. 31), λέγοντες (p. 33 r. 23, p. 42 r. 30), dar şi la cazuri oblice ca λέγοντος (p. 7 r. 1, p. 12 r. 5), λέγοντα (p. 6 r. 3) şi λέγουσαν (p. 9 r. 14, p. 12 r. 20, p. 13 r. 27) coexistă cu λέγοντας (p. 13 r. 1, p. 22 r. 26, p. 23 r. 13). E drept că formele vechi se prezintă cel mai adesea ca introductive ale citatelor biblice [3] sau patristice şi servesc ca

[1] Pentru κάθε şi κάθα vezi Thumb-Kalitsunakis, *Grammatik der neugriechischen Volkssprache*, ed. II., Berlin 1928, p. 84 şi trimiterile. Cf. şi Blass-Debrunner, *Neutestamentliche Grammatik*, ed. VI. Göttingen 1931, p. 174.

[2] Cf. G. Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Leipzig 1892, p. 143—146.

[3] Vezi şi forma μαρτυρῶν (p. 9 r. 7) construită cu acelaş verb şi introducând deasemeni un citat biblic : ὁ ψαλμῳδὸς μαρτυρῶν λέγει· In expresia (p. 15 r. 4) : [Θεὸν]... πᾶσι παρόντα καὶ τὰ πάντα πληροῦντα trebue găsită deasemeni o reminiscenţă din limba cărţilor liturgice : ὁ πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν, din cunoscuta rugăciune Βασιλεῦ Οὐράνιε. Vezi I. Goar, Εὐχολόγιον, Paris 1647, p. 64.

adevărate clişee linguistice şi că cele în -οντας sau -ῶντας sunt cele mai numeroase.

Aceeaş coexistenţă de forme vechi şi noi o găsim şi în derivarea adverbelor. Pe lângă forme precum καλά (p. 18 r. 23), φανερά (p. 34 r. 14) sau σιχνιά (p. 45 r. 27, p. 85 r. 18) [1] întâlnim altele, şi mai numeroase, în -ως sau -ῶς, ca ἀπαραλλάκτως (p. 10 r. 32), σταθερῶς καὶ ἀμετακινήτως (p. 18 r. 10), θετικῶς... φυσικῶς (p. 34 r. 20—21), etc. Uneori ambele tipuri de derivare se găsesc alăturate, ca în expresia : ἀσφαλῶς καὶ στερεὰ (p. 11 r. 22—23) [2].

Alături de aoristele pasive în -θηκεν (3 sg.), găsim numeroase altele în -θη. Aşa, de pildă, pe lângă ἐπλάσθηκέν (p. 36 r. 23) sau ἐφέρθηκεν (p. 38 r. 6), formă curat populară, întâlnim : ἐχρίσθη (p. 32 r. 24 şi 31), ἐκτίσθη (p. 35 r. 13) sau ἀπεκρίθη (p. 36 r. 25). Ca şi mai sus, amândouă tipurile de desinenţă se găsesc, uneori, în aceeaş fază ca : ἀνεστάθηκε μὲ τὸ ἴδιον σῶμα ὁποῦ καὶ ἐγεννήθη (p. 47 r. 5—6).

Forma cultă οὕτως (p. 7 r. 19 ; p. 11 r. 12 ; p. 14 r. 16 ; p. 21 r 5, etc.) alternează cu expresia τέτοιας λογῆς (p. 11 r. 20, p. 14 r. 24, p. 25 r. 9) şi chiar cu ἔτζη (p. 13 r. 12).

Aceleaşi ezitări le găsim şi în întrebuinţarea cazurilor, d.p. : νὰ ἀρέσσῃ τινὰς τοῦ Θεοῦ (p. 6 r. 1) şi, în acelaş paragraf : νὰ ἀρέσσῃ... ὁ Χριστιανὸς τῷ Θεῷ (p. 6 r. 7). Ὁμοούσιος e construit cu dativul (p. 11 r. 6, p. 14 r. 12) şi cu acuzativul cu prepo. i ie (p. 14 r. 7 şi 14), etc.

Această sumară examinare a unor aspecte mai caracteristice ale limbii lui Parisinus, sub raport, mai ales, morfologic, ne încredinţează că suntem în faţa unui tip obişnuit de καθομιλουμένη din sec. XVII, cu foarte uşoare urme dialectale ca ἀκομί (vezi p. XLIII—XLIV, ale ediţiei citate) şi συχνιά (?), influenţată de limba cărţilor de cult şi cu obişnuita inconsecvenţă în între-

[1] Pretutindeni, în aceste forme, — α poartă, atât în Parisinus cât şi în ediţia „Mărturisirii Ortodoxe", circumflexul, grafie fără nici o justificare istorică.

[2] Inclinăm să credem că această întrebuinţare a celor două tipuri de derivare a adverbelor modale la o distanţă practic nulă unul de celălalt se datoreşte mai de grabă copistului, care a lăsat să se strecoare şi alte nenumărate inadvertenţe în ms, decât arhetipului. Un editor cu principii mai elastice ar fi emendat locul — aşa cum au făcut ONDR — în στερεῶς.

[3] Asupra amplificării cu -κα a aoristelor pasive în -ην şi a epocei relativ recente, când apar noile forme, vezi şi G. Hatzidakis, *op. cit.*, p. 30. şi, de acelaş, Περὶ τῶν παθητικῶν ἀορίστων εἰς—ηκα ἀντὶ—ην, în Ἀθηνᾶ 14 (1902), p. 343—346.

buinţarea formelor. Concluziile noastre nu confirmă, aşa dar, afirmaţiile editorului, cu privire la felul cum Parisinus întrebuinţează anumite forme populare de limbă. Până la o viitoare cercetare a lui G_1 — conceptul autograf al „Mărturisirii Ortodoxe", datorat lui Syrigos — care va lămuri, desigur, multe chestiuni obscure, credem că o parte din nenumăratele inconsecvenţe ale lui Parisinus (G_2) se datoresc mai degrabă unui copist ignar, decât lui Syrigos însuş, sau formei definitive a arhetipului (G_1). Amănuntul nu face decât să întărească convingerea, mai sus exprimată, după care ediţiile O şi D trebuiau folosite la constituirea textului grecesc.

Aparatul. Valoarea excepţională pe care editorul o acordă lui Parisinus determină şi criteriile puţin obişnuite, după care se publică textul, şi are urmări şi asupra constituirii aparatului. „Am tipărit acest text — spune editorul (p. XLVI) — aşa cum era în manuscris, fără să introduc vreo schimbare în cuvinte sau ortografie". Rarele excepţii dela această regulă — asupra cărora vom mai reveni — sunt neînsemnate. Textul e o oglindă fidelă — poate, chiar, prea fidelă a lui Parisinus — fără emendaţii datorite variantelor altor ediţii sau criticii conjecturale. In acest chip şi aparatul ia un aspect particular. In lipsa altor manuscrise, editorul foloseşte, în mod obişnuit, cele patru ediţii ale textului grec, menţionate mai sus, punându-le pe acelaş plan, deşi sunt de valoare foarte diferită. O şi D — cum am văzut — reprezintă două manuscrise dispărute, foarte probabil de aceeaş valoare cu M, pe când N e o reproducere a lui O, însoţită de traducerea latină şi de conjecturi preţioase, iar K este o ediţie făcută după N, dar cu schimbări şi emendaţii nefericite şi folosite de editorul român, sub cuvânt că vrea să învedereze cititorilor, „schimbările introduse de curgerea timpului şi de acest editor în textul „Mărturisirei Ortodoxe" (p. XLVII) [1]. Superstiţia editorului pentru particularităţile ortografice ale lui Parisinus se reflectă şi în aparatul critic al ediţiei, care, în cea mai mare parte a lui, e alcătuit din deosebirile ortografice ale ediţiilor faţă de M. Această augmentare fala-

[1] Cf. O. Stählin, *Editionstechnik*, ed. II., Leipzig-Berlin 1914, p. 84, care pretinde ca în aparat să nu intre <die> „Berücksichtigung früherer Ausgaben, soweit nicht durch sie eine selbständige, nicht mehr erhaltene handschriftliche Ueberlieferung vertreten ist, oder ihre Lesarten als beachtenswerten Konjekturen der Herausgeber Aufnahme in der Apparat vedienen". In mod evident K nu corespunde niciuneia din excepţiile prevăzute de Stählin şi ediţia nu trebuia luată în considerare.

cioasă cu tot soiul de *quisquiliae* ortografice e — cu drept cuvânt — condamnată de metodologi [1], ca e cer să se arate — odată pentru totdeauna, în Introducere — deosebirile ortografice obişnuite, iar aparatul să cuprindă numai variantele reale, bazate pe o pronunţare sau o accentuare deosebită [2]. Iată câteva din speţele deosebirilor grafice consemnate în aparatul ediţiei de faţă :

Deosebiri de spirit : ἁμαρτία] ἀμαρτία M (p. 140 r. 25) ; πόῤῥω] πόῥρω O (p. 102 r. 12). Accentuare incorectă : ηὔξανε] ἠύξανε O, ἤυξανε ND (p. 61 r. 22). Litere duble : κεκριμένα] κεκριμμένα] D (p. 68 r. 17). Confuzii de litere : Γομόῤῥας] Γομώῤῥας ONK (p. 152 r. 2) şi, ceeace e şi mai surprinzător, punctuaţie deosebită : ἁγιάζεται ;] ἁγιάζεται, ON (p. 106 r. 5) sau καθολική.] καθολική· ONK καθολικὴ, D (p. 68 r. 26), unde — după cum se vede — deosebirea e pricinuită de punctul, care în M e pe linie, iar în ONK ceva deasupra liniei ! Nu mai pomenim de diferenţe datorite itacismului, de nepotrivirile în întrebuinţarea lui ν zis ἐφελκυστικόν, etc., toate consemnate de editorul român şi deopotrivă de proscrise din aparatul ediţiilor critice, de filologii cei mai autorizaţi [3]. N'au, deasemeni, ce căuta în aparat conjecturi ale ediţiilor anterioare, dovedite ulterior neîntemeiate şi în orice caz respinse de editor [4], şi totuşi în noua ediţie a

[1] *Ibid.*, p. 83—84. Cf. şi D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediţiilor.* Extras din *Buletinul Comisiei istorice a României*, 1(1912), Bucureşti 1912, p. 62.

[2] Vezi judicioasele recomandări ale lui John Schmitt, cu privire la editarea textelor neogreceşti, în *The Chronicle of Morea*, London 1904, p. XXIV-XXV şi 90—91. Asupra părerilor lui Schmitt a atras întâi atenţia D. Russo, *loc. cit.*, p. 62.

[3] Vezi Union Académique Internationale. *Emploi des signes critiques. Disposition de l'apparat dans les éditions savantes de textes grecs et latins. Conseils et recommandations*, Paris 1932, p. 27. Mi se pare interesant să transcriu unele din recomandările autorilor (Bidez şi Drachmann) cu privire la aparat : „On tiendra seulement pour généralement admis que certains détails sont par principe exclus de l'apparat, à savoir :

a) L'orthographe, y compris les accents, esprits et coronis des manuscrits grecs ; à cette catégorie appartiennent les fautes désignées par le nom d'itacismes, γ pour γγ, et ο pour ω (ou vice-versa,) les consonnes simples ou doubles, les élisions, l'emploi du ν ἐφελκυστικόν, etc.....

b) La ponctuation des manuscrits, et le fait qu'il séparent ou ne séparent pas les mots, sauf quelques cas particuliers". Ne întrebăm dacă măcar una din aceste recomandaţii a rămas respectată de editorul român.

[4] Cf. O. Stählin, *op. cit.*, p. 85 : „Ferner ist das Apparat freizuhalten von Konjekturen, die durch besser erforschte Ueberlieferung als verkehrt erwiesen oder von dem Herausgeber selbst als irrig zu überführen sind".

„Mărturisirii Ortodoxe" întâlnim numeroase cazuri când acestea sunt introduse în aparat. Aşa, de pildă, (p. 125 r. 30) „βυθόν' βόθυνον N pe marg., pe care o repetă greşit : βόθυνον K în notă". Sau, iarăşi (p. 160 r. 9—10) : ἔπεσαν] „ἔπεσον corectează Weissenborn pe K". O atenţie exagerată asupra punctuaţiei [1], pe care — de altfel — editorul şi-a luat, cu drept cuvânt, libertatea s'o corecteze [2], ca şi introducerea în aparat a unui anumit ton, în general evitat în ediţiile critice [3], vor încheia lista semnalărilor noastre.

Ortografia. Deşi, în multe privinţe, ediţia de faţă prezintă mai de grabă aspectul unei ediţii diplomatice, decât al unei ediţii de texte literare, totuşi rigoarea editorului n'a mers atât de departe, încât să nu facă nici o schimbare în textul dat de Parisinus. „Rarele omiteri de accent sau de literă — spune dânsul — le-am corectat în text, arătând jos în aparat lectura manuscrisului" (p. XLVI). Şi într'adevăr, câteva corectări binevenite ne întâmpină încă din primele pagini (vezi aparatul la p. 6 r. 1 ; p. 15 r. 6, p. 21 r. 29, etc.). E ciudat cum această hotărîre n'a fost urmată consecvent, nici acolo unde atenţia editorului era trezită de corectările făcute de toate sau de cele mai multe din ediţiile greceşti, pe care le-a avut în vedere.

Astfel textul prezintă μυστικᾶ [4], iar aparatul dă grafia corectă μυστικὰ ONDK (p. 8 r. 20) ; la fel ψαλμωδὸς]ψαλμῳδὸς ONDK (p. 23 r. 27) ; γεννᾶ] γεννᾷ ONDK (p. 10 r. 15, p. 12 r. 16) ; κατανοήσῳ] κατανοήσω ONDK (p. 11 r. 28) ; γνωρίζῃ] γνωρίζῃ ONDK (p. 23 r. 27) ; κτίσει] κτίσῃ DNK (p. 26 r. 24) ; γεννοῦται] γενοῦνται ONDK (p. 28 r. 17) ; γένῃ] γένῃ DK (p. 29 r. 15) ἀγαπᾶ] ἀγαπᾷ ONDK (p. 53 r. 9) [5] şi lista e departe de a fi completă.

Nu izbutim deasemeni, să surprindem motivele pentru care alipiri arbitrare de cuvinte cu encliticele lor, opera de sigur a

[1] Aşa de pildă lămurirea din aparat, la p. 125 r. 29 „După τυφλόν M pusese punct pe care apoi l-a şters" ni se pare de o precizie inutilă.

[2] Vezi Pr. Nic. M. Popescu, Introducerea la Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, *ed. cit.*, p. XLVI.

[3] Ne referim la nota polemică, vezi d. p. aparatul la p. 45 r. 4 ; p. 51 r. 5, etc., pentru care cf. O. Stählin, *op. cit.*, p. 84, asupra polemizării cu editorii anteriori.

[4] Vezi mai sus, p. 118, n. 1.

[5] Lipsa atât de repetată a lui iota subscris nu trebue să ne facă să credem că suntem în faţa unei grafii consecvente a copistului, care ar fi meritat să fie

unui copist ignorant, au putut găsi har în ochii editorului spre a fi păstrate în text, când nu meritau nici măcar să fie pomenite în aparat. Dacă o expresie adverbială ca ἐπὶ τὸ αὐτό (p. 115 r. 11, p. 116 r. 28) poate, la rigoare, să fie scrisă într'un cuvânt [1] o apariţie ca ἡ ζωήμας (p. 105 r. 19), ne adoptată de niciuna din ediţiile ONDK, dar menţinută în mod deliberat de editor (cf. p. XLVI), este deadreptul monstruoasă.

Citatele. Se ştie cât preţ pune critica textuală contemporană pe identificarea citatelor [2]. Editorul M. O. le acordă însemnătatea care li se cuvine şi, cu toate că trimiterile biblice, patristice, liturgice, ş. a. [3] din textul M. O. fuseseră în cea mai mare măsură identificate şi indicaţiile se dăduseră în toate ediţiile precedente ale textului grec, totuşi o nouă verificare a lor şi o confruntare a variantelor la trimiterile biblice din cele patru ediţii, care au slujit la constituirea aparatului, s'a dovedit utilă. Se poate spune că azi, abia, suntem în faţa unor indicaţii sigure, întemeiate pe cele mai bune ediţii, pentru citatele atât de numeroase intercalate în text.

Cât priveşte reproducerea, în cuprinsul textului M. O. a trimeterilor, ne aşteptam ca măcar acestea să se bucure de un tratament deosebit. Intr'adevăr, păstrarea ortografiei sau accentuării copistului apare şi mai de neînţeles când e vorba de pasaje luate din texte venerabile şi atât de bine cunoscute, cum sunt cărţile Testamentului Vechiu sau Nou, sau chiar operele patristice, şi pe care azi le avem la îndemână adesea în ediţii excelente şi — firește — cu ortografia şi accentuarea restabilite după normele curente. Ne întrebăm ce interes poate prezenta pentru cercetători păstrarea cu pietate a accentuării greşite într'un citat scripturistic, reprodus

menţionată (în Introducere, însă, şi nu în aparat, şi încă mai puţin să fie păstrată în text). De fapt iota subscris e întrebuinţat curent de copist ; numai în primele două pp. (p. 5—6) îl găsim de *nouă* ori, lăsând la o parte citatele !

[1] Cf. românescul : numaidecât. Editorul ne informează (p. XLVI) că ἐπιτοαυτὸ avea în ms şi o acoladă sub sine. Cf. totuşi, în această privinţă, judicioasele observaţii ale lui M. R e i l, *Zur Akzentuation griechischer Handschriften*, in *Byz. Zeit.* 19 (1910), p. 528—529 : § 43, *Die Akzentuation byzantinischer Hss und die moderne Editionspraxis*.

[2] Vezi O. S t ä h l i n, *Editionstechnik*, p. 75—77 şi mai ales, D. R u s s o, *Critica textelor, şi tehnica ediţiilor*, p. 57.

[3] Printre cele care nu se rânduesc în niciuna din cele trei categorii arătate este trimiterea la Analele lui Baronius, în chestiunea introducerii lui *filicque* în simbolul niceo-constantinopolitan (p. 60 r. 12). Fără să fie vorba de un citat literal, se putea totuşi trimete la izvor, aşa cum face Kimmel, în ediţia sa (p. 143 şi **n.** 2).

de un ms atât de recent ca Parisinus gr. 1265. Credem că nimeni nu se gândeşte că aceste variante pur grafice, datorite, desigur, inculturii copistului sau în cazul cel mai rău unor tipărituri contemporane ale Scripturii, pot aduce vreo lumină în problemele ridicate de critica textuală a Vechiului sau Noului Testament[1].

Uneori, e drept greşelile sunt oarecum neînsemnate, ca de pildă (p. 6 r. 5) ὅτι ἐστι, în loc de ὅτι ἔστι sau (p. 12 r. 22) οὐ γὰρ ἔστι σοι, pentru οὐ γὰρ ἐστί σοι, etc. Alteori, însă, o deplasare greşită de accent schimbă categoria morfologică a cuvântului. Astfel, în citatul din Sirah XV, 15 (p. 24 r. 21), editorul urmând pe copist, păstrează în text ποιῆσαι (inf. aor. act.) în loc de ποίησαι (imper. aor. med.) ceeace denaturează, evident, înţelesul citatului. Alteori, o grafie greşită dă, iarăşi, impresia unei deosebiri morfologice, ca în cele două versete din Luca XII, 47—48... ὁ γνοὺς... δαρίσετε πολλά· ὁ δὲ μὴ γνούς... δαρίσετε ὀλίγας (p. 53 r. 17—21), unde δαρίσετε trebue, evident, îndreptat în δαρίσεται[2]. La fel, în pasajul din Rom. II, 24 : Τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖτε ἐν τοῖς ἔθνεσι (p. 105 r. 29—30) trebue restabilită forma βλασφημεῖται, aşa cum cere sensul, cum stă tipărit în orice ediţie critică a N. T. şi cum se găseşte şi în NDK, deşi aparatul uită să însemne acest amănunt.

Aceeaş sfiiciune a editorului faţă de greşelile copistului face să se îngădue în text enclitice alipite de cuvântul precedent, ca în citatul din Ioan III, 5 (p. 78 r. 25), unde ἐὰν μήτις trebue restabilit ἐὰν μή τις sau Ioan V, 14, (p. 90 r. 20) cu lectura χεῖρον σοί în loc de χειρόν τί σοι [3] sau, iarăşi εὐλογήσωσε în loc de εὐλογήσω σε în citatul din Isaia CXLIV, 2 (p. 101 r. 4) [4].

[1] E drept că uneori citatele biblice pot ajuta la stabilirea unui *terminus post quem* pentru datarea ms în cazul când am descoperit sursa lor, riguros datată (cf. şi D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I. Bucureşti 1939, p. 31). In cazul nostru, însă, datarea manuscrisului s'a făcut cu destulă precizie, prin alte mijloace şi apoi dacă traducerile vechi româneşti ale Scripturii — cu diferenţe notabile între ele — pot sluji pentru o datare aproximativă, nu tot aşa stau lucrurile cu textele greceşti, care, în sec. XVII, reproduceau în mod stereotip un text curent.

[2] Ne slujim de textul critic al N. T. editat de Eb. Nestle, *Novum Testamentum graece et germanice*, ed. XIV, Stuttgart 1935. Dar chiar în lipsa unui atare ajutor, un editor putea uşor face emendarea pe baza datelor textului însuşi, unde simetria construcţiei şi omofonia termenilor omologi, cerea şi o identitate de grafie. De altfel NK au δαρίσεται şi „varianta" nu e menţionată în aparat. Aceeaş simetrie cerea şi emendarea lui πολλά în πολλάς, cum a făcut K.

[3] Eb. Nestle, în N. T. *ed. cit.*, p. 243 are χεῖρόν σοί τι.

[4] Trebue să observăm că editorul ne asigurase (p. XLVI) că — măcar pentru citatele din Scriptură—aceste alipiri, protivnice oricărei tradiţii în scrisul grecesc, vor fi desfăcute. Vezi şi mai sus p. 122 n. 1.

Cu privire la citatele patristice nu ne putem alătura editorului, când menţine în textul acestora vulgarisme prea evidente ca să le putem atribui altcuiva decât copistului, sau în cel mai bun caz arhetipului M.O. Astfel forme ca τοῦτα (p. 14 r. 18), într'un citat din Grigorie Teol:gul sau κάθα într'altul datorit lui Ioan Damaschin (p. 171. 9) trebuiau coborîte în aparat şi înlocuite cu formele respective pe care le dau ediţiile celor doi părinţi, chiar dacă ne lipsesc încă ediţiile critice, pe care le-am fi dorit.

Colaţionarea ediţiilor. Deşi, cum am văzut [1], tehnica ediţiilor critice, prin reprezentanţi ai ei dintre cei mai reputaţi, recomandă, în general alte criterii de editare decât acelea pe care le-a îmbrăţişat editorul nostru, totuşi această fidelitate absolută faţă de textul lui Parisinus şi consemnarea celor mai neînsemnate deosebiri faţă de textul dat de principalele ediţii greceşti şi-ar fi putut avea un folos : ne-ar fi dispensat să mai recurgem — pentru orice nedumeriri — nu numai la manuscrisul grec sau la copiile lui fotografice, dar nici chiar la vreuna din ediţiile ONDK, odată ce toate variantele se găsesc în aparatul ediţiei de faţă [2].

Ca să vedem întru cât aceste scrupule de metodă şi-au găsit consecvent aplicarea în înseşi filele acestei ediţii, am străbătut un număr de pagini ale acesteia, mai exact douăzeci şi cinci, care se succed, luate, însă, cu totul la întâmplare şi anume pag. 83—107. Cercetarea a trebuit să se mărginească la rezultatele colaţionării ediţiilor cu textul lui Parisinus, aşa cum sunt consemnate în aparatul critic. Eventualele greşeli de lectură ale ms nu le-am putut surprinde, neavând la îndemână copiile fotografice, care i-au slujit editorului. Pe de altă parte, chiar examinarea aparatului a trebuit să se mărginească la ediţiile desemnate prin siglele N, D şi K, ediţia olandeză din 1667, nestându-ne la dispoziţie [3].

[1] Vezi mai sus, p. 120, n. 3.

[2] După câte am putut controla, se face o excepţie numai pentru forma dialectală ἀκομί, întrebuinţată consecvent (cu o singură excepţie) de Parisinus şi având pretutindeni în ediţii corespondentul din limba comună : ἀκόμι. După ce am fost avertizaţi în Introducere (p. XLIII) de această particularitate, editorul n'a mai relevat—cu drept cuvânt—în aparat această deosebire între ms şi ediţii, ori de câte ori revine ea.

[3] Evident că am ţinut seama de cele trei Errata (şi Addenda) venite — la intervale diferite— în ajutorul ediţiei şi anume : prima, la p. 352 a publicaţiei; a două, pe o foaie volantă, introdusă într'un număr de exemplare ale ediţiei; a treia, în sfârşit, alcătuită de d. Teodor M. Popescu, la finele recenziei sale asupra

Iată, acum, diferenţele de lectură dintre cele trei ediţii şi textul editat al lui Parisinus, care *nu se găsesc* consemnate în aparatul existent.

p. 83, 3 ἐνεργίας D || 7 μὲ N || 10—11 ἀλλάσσει D || 12 ἀπομένοντας] ἀπομένουσι δὲ D || 16 πιστεύωντες N || 18 αἰσθήσεις N, αἴσθησαις D || 24 αἷμά του] αἷμα τοῦ N.

p. 84, 8 ζωὴν] αἰώνιον add. DK || 16 παρεδέδοτο D.

p. 85, 9 τοῦτον] om. D || καλωσύνη D (şi nu καλοσύνη, cum citeşte editorul).

p. 86, 4 μετέχουσιν D || 12 ἤγουν] om. D || 28 μέχρι N.

p. 87, 7 οὖν] om. D.

p. 88, 5 ἐμποδίζουσιν NDK || 8 ἔχουσι K || 17 διαλαμβάνουσιν D || 31 κατηγορᾷ NDK.

p. 89, 5 ζυνήθειαν NK || 22 ἐπαρόξυνε N || 24 Δαβίδ D || συντεριμένην NK || 29 δώσῃ D.

p. 90, 13 πνευτικὸς D || 14 νηστείαι N || 21 καλὰ D.

p. 91, 3 (în aparat trebue notat: τὴν omm. ONK (nu şi D!) || 23 ἕνας] ἀπὸ ad. D.

p. 92, 2 ὁποῦ] ὅτι D || 4 σβίνη N || 9 ἑαυτόν του] ἑαυτὸν τοῦ D || 12 λέγουσα] omm. NDK || 21 ἤλειφεν N.

p. 93, 7 γίνηται D || 8—9 ἀπό τινα ND || πίστεως] καὶ ad. D || 18 καὶ] τοὺς ad. D || καλὰ N, ἂν καλὰ D, καλῇ K.

p. 94, 7 ἀένάος N | μὲ NDK.

p. 95, 5 Διατί] ὅτι D || 9 ἕτοιμος D || 15 ἄρθον D.

p. 96, 13 ἐγκαμίζονται] γαμίζονται D || 14 εἰσί.] εἰσίν. καὶ D | δεδοξασμένον N || 16 τὴ] τὴν ND.

p. 97, 1 ζωήν. D | μα N || 7 θεωρῆται D || 10 (în aparat trebue notat: ψαλμῳδὸν OND (nu şi K!) || 25 ἀποβάλητε NDK.

p. 98, 1 ἐλπὶς] ἐλπίς NDK || 27 ἡμῶν,] καὶ ad. D.

p. 99, 1 καγὼ K.

p. 100, 5—6 λογιῶν D || 13 τὸ] om. D || 14 ἡμᾶς N || 19 Ὅς K || 27 ἀφ'] ἐφ' D.

p. 101, 1 πνευματικῇ NDK || 9 ἀπαγγελλοῦσι ND || 23 ἐκοιτεῖτο N.

p. 102, 2 καὶ] om. D || 3 κἀκεῖ K || 4 κατὰ N || 12 τιμᾷ N.

prezentei lucrări (vezi *Biserica Ortodoxă Română* 63 (1945), p. 385 n. 1). După spusele recenzentului, această errata „a fost controlată şi însuşită în totul de editorii acestei cărţi".

p. 103, 3 ἔμπροσθεν τοῦ K || 4 κτίσμα του K || 7 αὐτόν ND || Γραφή ND || 20 ζητᾷ K | ἕναν D || 22 Γραφή ND || 26 γίνωνται D.
p. 104, 4 αὐτόν K || 11 γάρ NK || 17 ὅλόν D || 23 ὥς φησιν D.
p. 105, 12 νά N || καλά NK || 29—30 βλασφημεῖται NDK.
p. 106, 5 ἁγιάζωμεν D || 20 αὐτῇ] αὐτῇ NDK.
p. 107, 12 μὴν D || 13 ἡμᾶς D || 19 κἂν N.

O examinare, chiar superficială, a complectărilor de mai sus încredinţează uşor pe oricine că acribia editorului îşi are eclipsele ei [2] şi că cercetătorul nu poate reconstitui, cu ajutorul aparatului din ediţia de faţă textul ediţiilor precedente, fără a mai recurge la ele. Ceeace e mai grav e că multe variante nu sunt numai ortografice şi că cele din D, de pildă, pot ajuta la stabilirea aporturilor dintre copiile greceşti ale „Mărturisirii Ortodoxe", folosite de editori şi azi pierdute, şi pot contribui, astfel, la constituirea în viitor a unui text, care să nu fie numai reproducerea fidelă a unei singure cópii.

Ediţia traducerii româneşti. Textului grec a M. O. îi urmează, în aceeaş ediţie, reproducerea traducerii româneşti datorite logofătului Radu Greceanu şi publicate la Buzău, în 1691, după ce în Introducere (p. XLIX—LXVIII), editorul, de astădată Diac. Gh. I. Moisescu dăduse un adevărat studiu, foarte documentat, asupra ediţiilor, pe care le-au avut traducerile româneşti ale „Mărturisirii Ortodoxe" [3] şi câteva precizări asupra felului cum a înţeles să reproducă vechea tălmăcire a lui Greceanu în publicaţia de faţă.

[1] Trebue să se noteze că numărul pag. de text cercetate de noi (p. 83—107), reprezintă circa a şaptea parte din întinderea întregului text şi că, făcând proporţia, numărul omisiunilor şi al erorilor (chiar necolaţionând din nou pe O !) e considerabil.

[2] E drept că opera de colaţionare a textelor în vederea unei ediţii e, adesea, o muncă ingrată şi evitarea oricărei omisiuni sau lecturi greşite e greu de atins. Nu e, însă, mai puţin adevărat că în cazul de faţă sarcina editorului a fost considerabil uşurată de faptul că a făcut colaţionarea după texte imprimate şi nu după manuscrise, astfel că dificultăţile de ordin paleografic au fost, dela început, înlăturate. Credem, de asemeni, că cu greu s'ar putea susţine că omisiunile de asemenea natură s'ar datori, mai ales, condiţiilor grele în care s'a făcut corectarea probelor tipografice (Cf. T. M. Popescu, *loc. cit.*, p. 385, n. 1).

[3] Pentru bogăţia datelor noi în Introducerea Păr. G. I. Moisescu să se compare enumerarea ediţiilor (p. XL—X) cu ceeace dădea N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi I*, Buc. 1942, p. 96, care nu cunoaşte decât zece ediţii din şaptesprezece şi vorbeşte de o ediţie inexistentă din Buc. 1853.

Contribuţia preţioasă a editorului la o mai bună cunoaştere a vechii noastre literaturi şi chiar la istoria eclesiastică mai nouă a ţării iese, însă, din obiectivele pe care le-am impus cercetării noastre. Vom face, totuşi, unele observaţii cu privire la metoda urmată la editarea vechii traduceri a lui Greceanu.

E de prisos să subliniem interesul pe care-l poate avea, pentru studiile asupra limbii, editarea metodică de texte caracteristice din sec. XVII. Reeditarea, potrivit cu exigenţele ştiinţifice de azi, a textelor publicate, prezintă aceeaş importanţă ca şi editarea unor inedite sau utilizabile doar în ediţii mai noi, defectuoase. Reeditările lui N. Drăganu, Şt. Paşca şi J. Byck [1], pentru texte din prima jumătate a secolului sunt doar un excelent început. E regretabil că reeditarea „Pravoslavnicei Mărturisiri", după textul publicat în 1691, făcută—după spusele editorului (p. LXVII)—atât „pentru a cinsti după vrednicie lucrul şi înţelepciunea bătrânilor..." cât şi pentru a sluji la „aflarea şi întocmirea unei terminologii teologice româneşti" nu poate sluji, în aceeaş măsură, şi cercetărilor filologice. Cu un uşor efort de adaptare la exigenţele impuse de editarea textelor de limbă, considerabila muncă a editorului ar fi putut fi folosită şi de cercetătorii vechii limbi româneşti. Principiile după care s'a călăuzit sunt limpede expuse în introducere (p. LXVII):

> ... am socotit că nu este nevoe de o transcriere fonetică, deoarece tălmăcirea acestei cărţi este făcută în vremea când se da lupta între forme de limbă mai vechi, care se străduesc să rămână şi între forme mai noi, care caută să ia locul celor vechi. De aceia am transcris semnele grafice *ѣ* şi *ѣ* cu *e*, întrucât din întrebuinţarea lor neconsecventă pentru acelaşi sunet şi adesea chiar în aceleaşi cuvinte, se dovedeşte că cel puţin tipograful, dacă nu şi traducătorul, n'au putut face deosebire între ele, dar mai ales că găsim şi forme scrise cu *e*, — aşa cum se pronunţă azi şi cum bănuim că se pronunţa şi în vremea lui Constantin Brâncoveanu.

Aceste principii, atât de deosebite de ale editorului textului grec şi care se pot sprijini — e drept — pe recomandările unor distinşi metodologi [2], răpesc, însă, ediţiei o valoare filologică.

[1] N. Drăganu, *Cea mai veche carte rákóczyană* în *Anuarul Inst. de Istorie Naţională* (din Cluj), 1 (1921—22), p. 161—278 + 4 pl.; Şt. Paşca, *O tipăritură muntenească necunoscută din secolul al XVII-lea. Cel mai vechiu ceaslov românesc* (*Academia Română, Studii şi Cercetări* XXXVI, Bucureşti 1939); <J. Byck>, *Varlaam. Cazania, 1643*. Bucureşti 1943.

[2] Cad. p. D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediţiilor*, p. 26, n. 1.

p. 103, 3 ἔμπροσθεν τοῦ K || 4 κτίσμα του K || 7 αὐτόν ND || Γραφή ND || 20 ζητᾷ K | ἕναν D || 22 Γραφή ND || 26 γίνωνται D.
p. 104, 4 αὐτόν K || 11 γάρ NK || 17 ὅλόν D || 23 ὥς φησιν D.
p. 105, 12 νά N || καλά NK || 29—30 βλασφημεῖται NDK.
p. 106, 5 ἁγιάζωμεν D || 20 αὐτῆ] αὐτῇ NDK.
p. 107, 12 μὴν D || 13 ἡμᾶς D || 19 κἂν N.

O examinare, chiar superficială, a complectărilor de mai sus încredinţează uşor pe oricine că acribia editorului îşi are eclipsele ei [2] şi că cercetătorul nu poate reconstitui, cu ajutorul aparatului din ediţia de faţă textul ediţiilor precedente, fără a mai recurge la ele. Ceeace e mai grav e că multe variante nu sunt numai ortografice şi că cele din D, de pildă, pot ajuta la stabilirea aporturilor dintre copiile greceşti ale „Mărturisirii Ortodoxe", folosite de editori şi azi pierdute, şi pot contribui, astfel, la constituirea în viitor a unui text, care să nu fie numai reproducerea fidelă a unei singure còpii.

Ediţia traducerii româneşti. Textului grec a M. O. îi urmează, în aceeaş ediţie, reproducerea traducerii româneşti datorite logofătului Radu Greceanu şi publicate la Buzău, în 1691, după ce în Introducere (p. XLIX—LXVIII), editorul, de astădată Diac. Gh. I. Moisescu dăduse un adevărat studiu, foarte documentat, asupra ediţiilor, pe care le-au avut traducerile româneşti ale „Mărturisirii Ortodoxe" [3] şi câteva precizări asupra felului cum a înţeles să reproducă vechea tălmăcire a lui Greceanu în publicaţia de faţă.

[1] Trebue să se noteze că numărul pag. de text cercetate de noi (p. 83—107), reprezintă circa a şaptea parte din întinderea întregului text şi că, făcând proporţia, numărul omisiunilor şi al erorilor (chiar necolaţionând din nou pe O !) e considerabil.

[2] E drept că opera de colaţionare a textelor în vederea unei ediţii e, adesea, o muncă ingrată şi evitarea oricărei omisiuni sau lecturi greşite e greu de atins. Nu e, însă, mai puţin adevărat că în cazul de faţă sarcina editorului a fost considerabil uşurată de faptul că a făcut colaţionarea după texte imprimate şi nu după manuscrise, astfel că dificultăţile de ordin paleografic au fost, dela început, înlăturate. Credem, de asemeni, că cu greu s'ar putea susţine că omisiunile de asemenea natură s'ar datori, mai ales, condiţiilor grele în care s'a făcut corectarea probelor tipografice (Cf. T. M. Popescu, *loc. cit.*, p. 385, n. 1).

[3] Pentru bogăţia datelor noi în Introducerea Păr. G. I. Moisescu să se compare enumerarea ediţiilor (p. XL—X) cu ceeace dădea N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi I*, Buc. 1942, p. 96, care nu cunoaşte decât zece ediţii din şaptesprezece şi vorbeşte de o ediţie inexistentă din Buc. 1853.

Contribuția prețioasă a editorului la o mai bună cunoaștere a vechii noastre literaturi și chiar la istoria eclesiastică mai nouă a țării iese, însă, din obiectivele pe care le-am impus cercetării noastre. Vom face, totuși, unele observații cu privire la metoda urmată la editarea vechii traduceri a lui Greceanu.

E de prisos să subliniem interesul pe care-l poate avea, pentru studiile asupra limbii, editarea metodică de texte caracteristice din sec. XVII. Reeditarea, potrivit cu exigențele științifice de azi, a textelor publicate, prezintă aceeaș importanță ca și editarea mss inedite sau utilizabile doar în ediții mai noi, defectuoase. Reeditările lui N. Drăganu, Șt. Pașca și J. Byck [1], pentru texte din prima jumătate a secolului sunt doar un excelent început. E regretabil că reeditarea „Pravoslavnicei Mărturisiri", după textul publicat în 1691, făcută—după spusele editorului (p. LXVII)—atât „pentru a cinsti după vrednicie lucrul și înțelepciunea bătrânilor..." cât și pentru a sluji la „aflarea și întocmirea unei terminologii teologice românești" nu poate sluji, în aceeaș măsură, și cercetărilor filologice. Cu un ușor efort de adaptare la exigențele impuse de editarea textelor de limbă, considerabila muncă a editorului ar fi putut fi folosită și de cercetătorii vechii limbi românești. Principiile după care s'a călăuzit sunt limpede expuse în introducere (p. LXVII):

> ... am socotit că nu este nevoe de o transcriere fonetică, deoarece tălmăcirea acestei cărți este făcută în vremea când se da lupta între forme de limbă mai vechi, care se străduesc să rămână și între forme mai noi, care caută să ia locul celor vechi. De aceia am transcris semnele grafice *ѣ* și *ѣ* cu *e*, întrucât din întrebuințarea lor neconsecventă pentru același sunet și adesea chiar în aceleași cuvinte, se dovedește că cel puțin tipograful, dacă nu și traducătorul, n'au putut face deosebire între ele, dar mai ales că găsim și forme scrise cu *e*, — așa cum se pronunță azi și cum bănuim că se pronunța și în vremea lui Constantin Brâncoveanu.

Aceste principii, atât de deosebite de ale editorului textului grec și care se pot sprijini — e drept — pe recomandările unor distinși metodologi [2], răpesc, însă, ediției o valoare filologică.

[1] N. Drăganu, *Cea mai veche carte rákóczyană* în *Anuarul Institut. de Istorie Națională* (din Cluj), 1 (1921—22), p. 161—278 + 4 pl.; Șt. Pașca, *O tipăritură muntеană necunoscută din secolul al XVII-lea. Cel mai vechiu ceaslov românesc* (Academia Română, *Studii și Cercetări* XXXVI, București 1939); <J. Byck>, *Varlaam. Cazania, 1643*. București 1943.

[2] Cad. p. D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, p. 26, n. 1.

E drept că adoptarea unor criterii mai ştiinţifice de editare se lovea şi ea de dificultăţi şi editorul trebuia să opteze între transliteraţie şi transcrierea fonetică interpretativă, sisteme ce-şi au, amândouă, partizani adesea ireductibili [1]. Nu e, totuşi, mai puţin adevărat că partea de arbitrar în transcriere putea fi restrânsă. Invocarea unei epoci de tranziţie, cu coexistenţa a forme vechi şi noi de limbă, nu se poate face, fiindcă, sub acest raport orice epocă e una de tranziţie [2]. Când editorul nu poate hotărî între inconsevenţe grafice, datorite influenţei grafiilor tradiţionale şi coexistenţa fonetismelor diferite, cel mai cuminte lucru rămâne, desigur, adoptarea transliteraţiei, care oferă cercetătorului un material, pe care-l va interpreta singur [3].

In transcrierea sa, editorul procedează încă şi mai radical decât lăsa să se bănuiască în lămuririle reproduse mai sus. Vom da numai două-trei exemple, luate din prefeţele lui Greceanu (p. 186—188).

Aşa, de pildă, *vѣčnic* e transcris *veşnic* (p. 187 r. 25) deşi forma cu č + cons. poate fi mai mult decât o grafie tradiţională. Forma *Cantacozino* (cu o), pe care o dă textul, e înlocuită cu *Can'acuzino* (cu u) (p. 187 r. 18). De fapt amândouă formele sunt paralel întrebuinţate ; forma *Cantacozino* e încă mai bine reprezentată, în tipăriturile româneşti din sec. XVII, şi nimic nu ne îndrituieşte să o corectăm pe baza pronunţiei actuale [4]. Cât priveşte formele *rumânesc* (p. 186 r. 11), *mărturisesc*

[1] Cf. N. Drăganu, *Transcrierea textelor cirilice* în *Hrisovul* I (1941), p. 49—57.

[2] Vezi observaţiile judicioase ale lui N. Drăganu, *loc. cit.*, p. 54.

[3] Ca în ediţia menţionată (vezi mai sus p. 127, n. 1) a Cazaniei lui Varlaam, text imprimat la 1643, deci cu mai puţin de cincizeci de ani, înainte de *Pravoslavnica mărturisire* a lui Radu Greceanu.

[4] Forma *Cantacozino* (mai rar : *Catacozino*), apare, pe lângă *Pravoslavnica Mărturisire*, Buzău 1691, de care este vorba, şi în *Evanghelie*, Bucureşti 1683 (Bianu-Hodoş, *Bibliografia românească veche I*, Bucureşti 1903 = B. R. V. I— p. 248 şi 250) ; *Apostol*, Buc. 1683 (B. R. V. I, p. 260) ; *Biblia*, Buc. 1688 (B. R. V. I, p. 281, 283, 288 şi 286, unde autorii Bibliografiei transcriu greşit : *Cantacuzino*) ; *Octoih*, Buzău 1700 (B. R. V. I, p. 398). Dintre tipăriturile muntene româneşti, doar *Mărgăritare*, Buc. 1691 (B. R. V. I, p. 320) au forma *Cantacuzino*. O formă dublă prezintă numele şi în greceşte : pe lângă Καντακουζηνὸς avem şi forma — originară — Κατακουζηνὸς (Cf. *Catacozino* din Apostolul din 1683 şi Biblia din 1688. B. R. V. I, p. 260 şi 281). Vezi C. Amantos, Γλωσσικά, *Byz. Zeitschr.* 28 (1928), p. 14—16 şi nota lui D. A. Zakythinos, Καντακουζηνὸς-Κατακουζηνός, în Ἑλληνικά, 3 (1930), p. 545—546 ; la finele notei, o completare a lui Amantos.

(p. 187 r. 13), *sfânt* (p. 188 r. 31), toate în original se sfârşesc în *u*. Suprimarea acestuia, socotit probabil ca un -ŭ, menţinut pe baza unei grafii tradiţionale, e arbitrară [1] şi ele trebue transcrise: *rumânescu, mărturise cu, sfântu.*

La sfârşitul traducerii lui Greceanu se publică de amândoi editorii un indice — de fapt un repertoriu de cuvinte şi expresii, cel mai adesea de conţinut sau de accepţie teologică — însoţite de corespondenţele lor în l. greacă şi latină [2]. Un studiu asupra glosarului ediţiei, în care să se urmărească „toate cuvintele bisericeşti, cuprinse în el, arătând cum au fost traduse şi în celelalte ediţii" este anunţat (p. I, XVIII) de editorul textului românesc. Fără îndoială că va aduce însemnate foloase pentru studiul terminologiei teologice şi — să nădăjduim — şi pentru cercetătorii limbii româneşti [3].

care revine şi în Ἑλληνικά, 10 (1938), p. 406, într'o recenzie la Rouillard-Collomp, *Actes de Lavra*. Exemplele date de Zakythinos (*loc. cit.*, p. 545) sunt din sec. XV, dar se găsesc şi exemple mult mai noi. Astfel cartea lui <D. Fotiadi Catargi,> Παράλληλον φιλοσοφίας καὶ χριστιανισμοῦ ...Constantinopol 1830, s'a tipărit de N. Logadis cu cheltueala τοῦ... Κυρίου Εὐσταθίου Κατακουζηνοῦ. (Vezi foaia de titlu).

[1] Vezi O. Densusianu, *Din istoria amuţirii lui „u" final în limba română* în *Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. lit.*, Seria II, 27 (1904—1905), p. 27—30. După un grup de consoane, *-u* se menţine până dincolo de jumătatea sec. XVIII şi ceeace e mai interesant — nu numai în tipărituri noi sau retipăriri (ca d. p. *Mărgăritare*, ed. II, Buc. 1746) de texte, ci şi în hrisoave ale Cancelariei moldoveneşti din 1750 şi 1754. (Densusianu, *loc. cit.*, p. 26—28). Că *-u* se găsea în *Mărgăritare*, ed. I-a, Bucureşti 1691, traducere a aceluiaş Radu Greceanu, făcută împreună cu fratele său Şerban, arătase mai înainte Tiktin, vezi *ibid.*, p. 1.

[2] In forma lui actuală, indicele e mai degrabă o colecţie de materiale de cât un instrument de lucru. Valoarea acestora este, apoi, foarte inegală. Pe lângă corespondenţe însemnate ca: *Chemarea Sfântului Duh*, ἡ ἐπίκλησις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, *invocatio Spiritus Sancti* sau: *necuprins*, ἀπερίγραπτος, *incircumscriptivus*, se dau şi altele cu totul banale ca: *Omul*, ἄνθρωπος, *homo*, sau *minciuna*, τὸ ψεῦδος, *mendacium*. De corectat: *Şi de la Fiul*, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ (de fapt: Υἱοῦ), *et a Filio*. *Asemănarea I*, 10 n'are drept corespondent pe ὁμοιότητα, *similitudine* ci pe ὁμοιότης, *similitudo* (trebue restabilit nom., în locul ac. cerut de μὲ aşa cum s'a procedat, bunăoară, cu ἀνθρωπότητα I, 46, refăcut în ἀνθρωπότης, în vederea indicelui, etc.).

[3] Ajunşi la capătul acestei lungi cercetări a noii ediţii, de care s'a bucurat, în textul ei grecesc şi românesc, „Mărturisirea Ortodoxă", vrem să arătăm din nou cât de mult o socotim ca pe darul cel mai de seamă pe care ni l-a prilejuit tricentenarul Sinodului dela Iaşi. E fără îndoială rodul unei munci considerabile, de scrutare a unei largi bibliografii istorice şi de punere la punct minuţioasă a tot ceeace a stat în atingere cu Sinodul dela Iaşi şi cu „Mărturisirea Ortodoxă" însăşi.

Incheiere. Concluziile studiului de faţă, care a îmbrăţişat din unghiul special al contribuţiilor greceşti, complexul de probleme ridicate de Sinodul dela Iaşi, şi de elaborarea „Mărturisirii Ortodoxe", vin să întregească elementele cunoscute ale luptei duse de Ortodoxie pentru stăvilirea propagandei iezuite şi pentru salvarea unităţii doctrinare în lumea slavă de dincolo de hotarele Moldovei. Patriarhia ecumenică s'a folosit de cei mai aleşi slujitori ai ei pentru realizarea unei solidarizări, în doctrină şi atitudine, faţă de primejdia comună, care să depăşească hotarele înguste ale teritoriului ei jurisdicţional sau administrativ. Şi astfel, Meletie Syrigos se vădeşte nu numai teologul cel mai pregătit al veacului său, dar şi un diplomat, cu grijă ales, care peste preţuirea pe care i-o câştigaseră desele lui călătorii în Moldova, va şti să-şi câştige prietenia lui Movilă, căpetenia spirituală a ortodocşilor de sub coroana polonă, şi în acelaş timp, îşi va creea şi legături cu însuşi ţarul Moscovei, în vremea când Ruşii căutau o întoarcere la izvoarele mai curate ale spiritualităţii şi tradiţiei greceşti. In aceste împrejurări, Ţările româneşti, şi cu deosebire Moldova, îşi iau, cu începere din ultimii ani ai secolului XVI, dar mai ales în prima jumătate a veacului următor, funcţia de element de legătură între lumea slavă din Răsărit şi ortodoxia grecească, în forme care vor înlesni, mai bine de un veac mai târziu, acea simbioză spirituală greco-ruteană pe pământul românesc, care a fost paisianismul. „Mărturisirea ortodoxă" înseamnă, astfel, nu numai o preţioasă cristalizare de doctrină, scumpă nouă în spiritul şi litera ei — care am crezut că merită o lungă şi migăloasă analiză de filolog— dar, mai mult, ea e însăşi, prin şedinţele Sinodului ieşean, prima consacrare solemnă a colaborării teologice greco-româno-ruse, în puterea căreia stau şi astăzi, desigur, destinele Bisericii Răsăritului.

AL. ELIAN.

Istoria marelui nostru veac teologic, veacul al şaptesprezecelea, nu se va mai putea face fără să se folosească, la fiecare pas, rezultatele, cu greu câştigate de munca celor doi editori. Examinarea noastră a vrut să fie amănunţită, pe măsura însemnătăţii pe care a recunoscut-o dela început operii; observaţiile pe care le-am făcut cată să fie privite ca o dorinţă de adâncire, cu mijloace personale a anumitor capitole, de complectare a altora. Opera însăşi rămâne ca o piatră miliară pe drumul literaturii teologice româneşti.

PRAXIS SINODAL AL LUI TIMOTEI, PATRIARHUL CONSTANTINOPOLULUI, DIN IAN. 1613.

Pergament de 60,6 cm. lungime pe 44,4 cm. lăţime. Dimensiunile părţii scrise: 43,5 × 36 cm. Sigiliul de plumb de 3,8 cm. diametru şi 0,6 cm. grosime poartă pe avers relieful obişnuit al Maicii Domnului, cu Hristos susţinut de braţul stâng şi cu indicaţiile următoare, în majuscule, pe care le transliterăm, întregindu-le şi accentuându-le.

Μ(ήτ)ηρ Θ(εο)ῦ şi Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς

Pe revers:

† Τιμόθεος ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ρώμης κ(αὶ) οἰκουμενικὸς πατριάρχης

Sigiliul e suspendat de un şnur din fire neîmpletite de mătase albastră, care străbate pergamentul prin 8 orificii, dispuse simetric. Partea de jos a pergamentului este alungită şi se menţine îndoită, datorită şnurului. Substanţa pergamentului prezintă un număr de mici lacune, care afectează rândurile 16—17, 19—22 şi 24. Cerneală neagră pentru text, rădăcinie pentru semnătura patriarhului. Pe dos, de mâna beneficiarului: † Τοῦ ταπεινοῦ καὶ ἁμαρτωλοῦ μ(ητ)ροπολίτου Νικαίας Πορφυρίου ἡ πρᾶξις şi indicaţia bibliotecii Academiei Române: Dăruit de Fundaţiunea culturală I. C. Brătianu la 1 Iulie 1921[1].

Patriarhul ecumenic Timotei şi membrii prezenţi ai Sinodului, ale căror nume se dau, ridică la treapta de Mitropolit al Niceii, hypertimos şi exarh a toată Bythinia pe Porfirie, proigumenul M-rii Sf. Ioan Prodromul de lângă Sozopole şi Mare Protosinghel al Marii Biserici, care se şi hirotoneşte de către Patriarh şi e învestit cu toate drepturile aferente Scaunului său. Data şi semnătura solemnă a Patriarhului.

† Τιμόθ(εος) ἐλέῳ Θ(ε)οῦ ἀρχιεπίσκοπος Κων(σταντίνου)π(όλ)εως νέας Ῥώμης (καὶ) οἰκουμενικὸς π(ατ)ριάρχης

† Ὁ τῆς σωτηρίας ἡμῶν καθηγητὴς καὶ διδάσκαλος Ἰ(ησοῦ)ς 1
Χ(ριστὸ)ς, ὁ θεάνθρωπος λόγος, δεῖγμα τῆς εἰς αὐτὸν ἀγάπης ποιούμενος, τὸ τὰ αὐτοῦ λογικὰ πρόβατα ποιμαίνεσθαι παρὰ τῶν θείων | μα- 2
θητῶν καὶ ἀποστόλων, καὶ δι' αὐτῶν ἀλληλοδιαδόχως παρὰ τῶν μετὰ ταῦτα καὶ θέσει καὶ τρόπῳ γενησομένων διαδόχων ἐκείνων, τῷ κορυφαίῳ τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ τριττὴν τὴν | ἐρώτησιν προεπετείνατο, δει- 3

[1] O copie a praxisului sinodal de faţă se păstra în cod. 276 al Patriarhiei din Ierusalim. Vezi Ath. Papadopulos-Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη, I, Petersburg 1891, p. 350, nr. 137.

κνὺς αὐτῷ τὴν τῆς πν(ευματ)ικῆς προστασίας τὴν ἐπίσκεψιν, ἀναγκαίαν
τυγχάνουσαν πάσῃ πολιτείᾳ καὶ παντὶ τῷ ἡμετέρῳ γένει, καὶ ὅτι τὸν
4 ἐμπιστευμ(έν)ον | τὴν τοιαύτην τῶν λογικῶν προβάτων ἐγχείρησιν ἱκανὸν
καὶ ἄξιον εἶναι δεῖ, διεξάγειν αὐτὰ πρὸς νομὰς σωτηρίους, καὶ μὴ τῷ
5 νοητῷ λύκῳ καὶ πολεμίῳ τῆς σωτηρίας ἡμῶν τιθέναι | εἰς σπάραγμα·
ὅθεν καὶ ποιμένας καλοὺς καὶ ἀληθεῖς ἐκείνους καλεῖ ἐν τοῖς ἱεροῖς
εὐαγγελίοις, τοὺς τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων τιθέντας, καὶ ἑαυτὸν
6 προτίθησιν εἰς ὑπόδειγμα· | καθάπερ, ἐκ τοῦ ἐναντίου, τοὺς ἀμελῶς καὶ
ῥαθύμως διακειμένους πρὸς τὴν τοιαύτην ἐπιστασίαν, μισθωτοὺς ὀνο-
7 μάζων καὶ οὐ ποιμένας ἄντικρυς. Εἰκότως οὖν ἡ τῆς ἱεραρχίας | διακό-
σμησις θεία τε ἐστι καὶ πιστεύετ(αι), καὶ ἡ τοῦ ἱεράρχου παρουσία
ἀναγκαία καθέστηκεν ἁπανταχοῦ, ὡς συνεκτικοῦ καὶ παρεκτικοῦ τῶν
8 κατὰ ψυχὴν ὠφελίμων καὶ συντεινόντων | πρὸς σωτηρίαν· ὥσπερ
γὰρ σῶμα ἑτεροκίνητον ὄν, ψυχῆς δεῖται τῆς αὐτοκινήτου πρὸς τὸ
κινηθῆναι, ἧς ἀπούσης ἐμμένει παντάπασιν ἀκίνητόν τε καὶ ἀνενέρ-
9 γητον, οὕτως αἱ μὲν πολιτεῖαι | βασιλείας χωρίς, ἀτάκτως καὶ συγκε-
χυμένως φέρονται. Αἱ δ' ἐκκλησίαι ἱεραρχίας δίχα, ἥτοι ἄνευ προστάτου
καὶ ποιμένος πν(ευματ)ικοῦ, ἐπισφαλῶς περὶ τὰ θεῖα καὶ τὴν νομικὴν
10 ἀκρίβειαν διάγειν | καταναγκάζοντ(αι).

Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ ἡ τῶν Νικηέων ἁγιωτάτη μ(ητ)ρόπολις ἀμοιρεῖ
γνησίου ἀρχιερέως, ἅτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος, δικαιευθέντος συνο-
11 δικῶς καὶ ἐπαναλαβόντως τὴν μ(ητ)ρόπολιν αὐτοῦ | Γάνου καὶ Χώρας,
δεῖν ἔγνω ἡ μετριότης ἡμῶν μὴ οὕτως αὐτὴν ἀπροστάτευτον μένειν, καὶ
τὰ αὐτῆς ἐκκλησιαστικὰ τηνάλλως φέρεσθαι καὶ εἰκῇ, καὶ μάλιστα τὸν ἐν
12 αὐτῇ χριστώνυμον | τοῦ Κ(υρί)ου λαὸν ψυχικῶς διαφθείρεσθαι, διασκεψα-
μένη συνοδικῶς περὶ αὐτῆς, εὗρε τὸν ὁσιώτ(α)τ(ον) ἐν ἱερομονάχοις καὶ
πν(ευματ)ικοῖς κ(ὺ)ρ Πορφύριον, τὸν προηγούμ(εν)ον τοῦ σεβασμίου καὶ
13 θείου μοναστηρ(ίου) καὶ π ατ)ριαρχικοῦ | στ(αυ)ροπηγίου τοῦ τιμίου Προ-
δρόμου τοῦ ἀντικρὺ Σωζοπόλεως, τὸν καὶ μέγαν πρωτοσύγγελον τῆς καθ'
ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ Μ(ε)γ(ά)λης Ἐκκλησίας χρηματήσαντα, ἄνδρα πνευ-
14 ματικὸν, καὶ τῇ κατὰ Θ(εὸ)ν ἀγωγῇ καὶ συνέσει | καὶ πάσῃ ἀρετῇ κεκο-
σμημ(έν)ον, καὶ τά τε θεῖα καλῶς πεπαιδευμένον, καὶ ὅλως πρὸ τῶν ἄλλων
ἱκανὸν καὶ ἄξιον τὴν ταύτης ποιμαντικὴν λειτουργίαν καὶ ἀναδέξασθαι καὶ
15 Θ(εο)ῦ χάριτι | διεξάγειν καὶ εἰς νομὰς ποδηγῆσαι σωτηρίους. Ὃν πρὸ
πολλοῦ οὐ μόνον ἡ μετριότης ἡμῶν καὶ πᾶσα αὕτη ἡ καθ' ἡμᾶς Μ(ε)-
γ(ά)λ(η) Ἐκκλησία ἐν πειρίᾳ ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ μεγαλόπολις
16 καὶ τὰ πέριξ | ἐπαινετὸν καὶ ἄξιον προανεφώνησε, καὶ δὴ ψήφων κα-
νονικῶν γεγενημένων παρὰ τῶν καθευρεθέντων ἱερωτάτων ἀρχιερέων
καὶ ὑπερτίμων· τοῦ Νικομηδε[ί]ας κ(ὺ)ρ Γαβριὴλ, τοῦ Θεσσαλονίκης κ(ὺ)ρ
17 Παϊσίου, | τοῦ Λαρίσσης κ(ὺ)ρ Τιμοθέου, τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν κ(ὺ)ρ
Θεοφάνους, τοῦ Φιλίπ[π]ων κ(ὺ)ρ Κλήμεντος, τοῦ Ἀθηνῶν κ(ὺ)ρ Θεο-
φάνους, τοῦ Φιλιππουπ[ό]λεως κ(ὺ)ρ Ἰωάσαφ, τοῦ Βερ[ροίας(?)] κ(ὺ)ρ Ἰωά-
18 σαφ, τοῦ Μεσημβρίας κ(ὺ)ρ Κυπριανοῦ, | τοῦ Μονεμβασίας κ(ὺ)ρ Ἰωά-
σαφ, καὶ τοῦ Ἀμασείας κ(ὺ)ρ Γρηγορίου, τῶν ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι
ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἐκλε-
19 γέντα τὸν εἰρημένον ἱερομόναχον κ(ὺ)ρ Πορφύριον. | Τοῦτον ἡ μετριό-
της ἡμῶν γνήσιον μ(ητ)ροπολίτην τῆς ἁγιωτάτης Μ(ητ)ροπόλεως Νι-

5—6 Cf. Ioan X, 11—16.

καίας κεχειροτόνηκε, τῇ ἐπικλήσει καὶ χάριτι τοῦ παναγίου καὶ ζωαρχικοῦ πν(εύματο)ς. [Ὀφ]είλει τοίνυν ὁ διαληφθεὶς ἱερώτ(α)τ(ος) οὗτος | μ(ητ)ροπολίτης Νικαίας, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Βιθυνίας, ὁ ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητὸς ἀδελφὸς ἡμῶν καὶ συλλειτουργός, ἀπελθεῖν εἰς τὴ[ν] λαχοῦσαν αὐτῷ θεόθεν μ(ητ)ρόπολιν, καὶ παραλαβεῖν αὐτήν | μ(ε)τ(ὰ) πάντων τῶν προσόντων α[ὐ]τῇ κτημάτων καὶ ἁπάσης ἐνορίας αὐτῆς, καὶ ἱερουργεῖν ἀκωλύτως μ(ε)τ(ὰ) καὶ τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως, καὶ ἁγιά[ζε]ιν ἅπαντα τὸν χριστώνυμον τοῦ | Κ(υρί)ου λαόν, καὶ διδάσκειν ἅπαντα τὰ πρὸς ψυχικὴν σωτηρίαν συντείνοντα, ἀναγνώστας σφραγίζειν, ὑποδιακόνους καὶ διακόνους χειροτονεῖν, καὶ εἰς τὸ τοῦ πρεσβυτέρου ἀξίωμα προβιβάζειν, | πνευματικοὺς π(ατέ)ρας ἐγκαθιστᾶν, θείους καὶ ἱεροὺς ναοὺς καθιεροῦν, καὶ ἁπλῶς πάντα τὰ ἀρχιερατικὰ ποιεῖν ἀνεμποδίστως, ὡς γνήσιος μ(ητ)ροπολίτης Νικαίας, καὶ ὢν, καὶ ὀνομαζόμ(εν)ος, καὶ οἱ ἐν αὐτῇ | τῇ μ(ητ)ροπόλ(ει) εὑρισκόμ(εν)οι ἐντιμότ(α)τ(οι) κληρικοί, εὐλαβέστατ(οι) ἱερεῖς, χρησιμώτ(α)τ(οι) ἄρχοντες καὶ ὁ λοιπὸς χριστώνυμος τοῦ Κ(υρί)ου λαός, ὁμοίως καὶ οἱ ἐν πάσῃ τῇ [ἐπαρχ]ίᾳ αὐτῆς, ὀφείλουσιν ὑποδέξασθαι | αὐτὸν ἀσμένως καὶ μ(ε)τ(ὰ) τῆς προσηκούσης τιμῆς καὶ εὐλαβείας, καὶ ὑποτάσσεσθαι αὐτῷ καὶ ὑπακούειν, ἐφ' οἷς ἂν ἔχοι λέγειν ψυχωφελέσι τε καὶ σωτηριώδεσι, καὶ παρέχειν αὐτῷ εὐγνωμόνως καὶ εὐχαρίστως | ἅπαντα τὰ εἰθισμένα ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα, τὰ ἀπό τε κανονικῶν τῶν ἱερέων, συνοικεσίων, πανηγύρεων, ζητίας καὶ τῶν λοιπῶν συνήθων τῷ τόπῳ, καὶ συντρέχειν καὶ βοηθεῖν αὐτῷ καὶ | δεικνύειν ἀγάπην καθαρὰν καὶ εὐπείθειαν· καὶ γὰρ ἡ πρὸς αὐτὸν τιμὴ καὶ δεξίωσις πρὸς τὴν ἡμῶν μετριότ(η)τ(α) διαβαίνει, καὶ δι' αὐτῆς εἰς Θ(εὸ)ν, οὗ τὸν τόπον ἐπέχει ὁ ἀρχιερεὺς ἐπὶ τῆς γῆς, παρ' οὗ καὶ | τοῦ λύειν καὶ δεσμεῖν ἐξουσίαν ἀπείληφεν· ὡσαύτως καὶ εἴ πέρ τις ἐναντίον τι πρὸς αὐτὸν τολμήσ(ει) ἐνδέξασθαι, τὸ τοιοῦτον πρός τε ἡμᾶς καὶ πρὸς Θ(εὸ)ν διαβήσετ(αι). Ὅθεν ὁ τοιοῦτος καὶ | τῆς παρὰ Θ(ε)ῶ ὀργῆς προρηθήσετ(αι) καὶ παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότ(η)τ(ος) ἐπιτιμίας βαρυτ(ά)τ(ας) καθυποβληθήσετ(αι).

Ἐφ' οἷς ἅπασιν ἀπολέλυτ(αι) τῷ ἱερωτ(ά)τ(ῳ) τούτῳ μ(ητ)ροπολίτ(ῃ), ὑπερτίμῳ καὶ ἐξάρχῳ πάσης | Βιθυνίας, τῷ ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητῷ ἀδελφῷ ἡμῶν καὶ συλλειτουργῷ κ(ὺ)ρ Πορφυρί(ῳ), καὶ ἡ παροῦσα ἡμετέρ(α) συνοδικὴ πρᾶξις, ἐν ἔτει ,ζρκα-ω, ἰαννουαρ(ίῳ) ἰν(δικτιῶν)ος ια-ης.

Τιμόθεος ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχιεπί(σκοπος) Κων(σταντίνου)π(ό)λεως νέας Ῥώμης κ(αὶ) οἰκουμενικὸς π(ατ)ριάρχης [1].

[1] Ortografia şi accentuarea documentului au fost respectate, cu excepţia *iremei*, întrebuinţată arbitrar, şi a cărei prezenţă n'a fost, în asemenea cazuri, semnalată în ediţia noastră.

RÉSUMÉ

L'article commence (pp. 79—84) par des considérations sur les circonstances qui ont déterminé l'ouverture, en Septembre 1642, du concile de Jassy. Les débats, au sein de ces „conférences théologiques", comme on les a plus justement appelées, ont porté, en premier lieu, sur l'examen du texte latin de l'*Exposition de la foi*, envoyé par Pierre Moghila, le métropolitain de l'Ukraine et notamment sur les points qui avaient provoqué des controverses au cours des séances de 1640, du synode provincial de Kiev. Il s'agissait de la place assignée aux âmes immédiatement après la mort, et du moment de la consécretion des espèces eucharistiques (p. 84). Il paraît probable qu'on ait aussi examiné la Confession de foi attribuée au patriarche Cyrille Lucar (p. 84). Par contre, il n'a jamais été question d'aborder le problème de la validité du baptême des luthériens. La lettre de Mélèce Syrigos au Tzar Michel Féodorovitch, du 15 Déc. 1644, où l'on fait mention de cette controverse canonique, concerne les séances de Novembre 1644 du synode permanent de Constantinople, et non pas l'oeuvre du concile de Jassy, de 1642, comme on l'a souvent affirmé (pp. 84—86).

Quelques pages sont consacrées aux délégués grecs envoyés au concile, l'orphyrios, l'ex-métropolitain de Nicée, et Mélèce Syrigos. Le premier, peu connu par ailleurs, est un lettré, qui avait visité la Russie moscovite et s'est fait connaître par une narration en vers d'un voyage au Mont Athos, publiée après sa mort par Jean Comnène (pp. 87—89). Quant à Syrigos, le plus illustre théologien de son siècle, sa vie et son oeuvre sont mieux connues. Son futur biographe devra tenir compte, seulement, de quelques manuscrits récemment découverts ou signalés, du rôle que Syrigos aura joué dans la préparation de l'oeuvre législative du Prince de Moldavie, Basile le Loup, et se gardera d'utiliser nombre d'informations erronées qui le concernent et qui ont fait fortune même auprès des plus réputés historiens de l'Eglise roumaine (pp. 90—93). L'analyse de la correspondance du Tzar Michel Féodorovitch avec le marchand grec de Constantinople Jean Petrov, et avec Syrigos lui-même, fait ressortir que ce dernier ne s'est jamais attribué la paternité de la Confession orthodoxe de Moghila. Le théologien grec demandait l'appui du Tzar pour faire imprimer son grand ouvrage de polémique anti-protestante, l'Ἀντίῤῥησις, et non pas la Confession, qu'il aurait présentée comme son bien (pp. 94—101). Pour ce qui est de l'Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, on relève les influences catholiques qu'elle a subies, dans la première rédaction due à Moghila, nonobstant son caractère nettement hostile à l'Eglise romaine (pp. 105—109). Une discussion autour des livres dits symboliques de l'Eglise orthodoxe en général et de la Confession de Moghila en particulier, clôt la première partie de l'article (pp. 109—110).

La seconde partie (pp. 110—130), est consacrée aux manuscrits et éditions de la Confesion et au complexe de questions suscitées par la dernière édition du texte grec, publiée en 1944, d'après le Paris gr. 1265, par le P. Nicolas M. Popesco, professeur à l'Université de Bucarest et Membre de l'Académie Roumaine. On s'attarde également sur l'établissement du texte et sur la langue, qui représente le type habituel de la καθομιλουμένη du XVII-e siècle, avec de faibles traces dialectales et les inconséquences ordinaires dans l'emploi des formes et du lexique

(pp. 113—119). L'apparat critique y est soumis aussi à une analyse minutieuse. Après avoir formulé des réserves sur les principes mêmes adoptés par l'éditeur pour la constitution de l'apparat, l'auteur prouve que ces principes, si arbitrairement choisis, ont été loin d'être scrupuleusement respectés par le savant éditeur roumain. Une collation plus attentive du Paris gr. 1265 et des éditions plus anciennes de la version grecque montre, dans l'apparat critique, de nombreuses ommissions de variantes, souvent précieuses pour l'établissement du texte (pp. 119—126).

Au texte grec fait suite la réédition de la plus ancienne traduction roumaine de la Confession. On doit regretter que l'éditeur, cette fois-ci le diacre. G. I. Moisesco, n'ait pas voulu fournir un texte qui fût utile non seulement aux théologiens, mais aux philologues aussi, en adoptant un système plus rigoureux pour la transcription des caractères cyrilliques de la traduction en ancien roumain, de 1691 (pp. 126—129).

L'Annexe (pp. 131—133) comprend l'édition diplomatique de l'acte synodal inédit de 1613, qui confirme l'élection de Porphyrios, le futur délégué au concile de Jassy, comme métropolitain de Nicée.

INVĂȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB
PROBLEMA AUTENTICITĂȚII

INTRODUCERE

Invățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, o carte sla onă scrisă în Țara Românească, tâlmăcită încă din veacul al XVII-lea în românește, într'o limbă aleasă, limba limpede și strânsă, cu ritmul ei special, care astăzi s'a pierdut, a trezit din vreme asupră-i atenția istoricilor și literaților moderni. Incă din 1843 Ioan Eclisiarhul a tipărit-o în București [1], socotind-o drept o carte bisericească din pricina comorilor de pilde și sfaturi evlavioase ce cuprinde. Dar acest prim editor și-a îngăduit, cum spune și în titlu, să îndrepteze, schimbând adesea textul cel vechiu, după cum i se părea lui mai potrivit. Curând, istoricii începură să folosească „Invățăturile" ca un isvor pentru istoria noastră, din pricina cuprinsului politic al unor capitole, cum sunt cele despre purtarea războiului, trimiterea și primirea soliilor, ospețele domnești, judecăți. Cel dintâiu, Nicolae Bălcescu, în *Puterea armată în Țara Românească*, apărută la Iași în 1844, a scos din Invățăturile lui Neagoe unele știri, ca să împlinească informația necesară cărții lui. După aceia, B. P. Hașdeu a publicat și el părți din *Invățături* în colecțiile lui de isvoare ale istoriei Românilor [2]. La 1895 apărea toată partea a doua a

[1] *Invățăturile bunului și credinciosului domn al Țării Românești, Neagoe Basarab către fiul său Teodosie voevod*, îndreptate de sfinția sa părintele Ioan. eclisiarhul curții București, 1843.

[2] B. P. Hasdeu. *Archiva istorică a Românilor*, I,—2, 1865, p. 111—122 și Buletinul Instrucției publice, 1865, August, p. 76—80.

Învăţăturilor în *Uricarul*, vol. XXIV, al lui Theodor Codrescu (publicaţie postumă, Codrescu murise la 1894) [1].

In genere, problema autenticităţii Învăţăturilor atribuite lui Neagoe Basarab este socotită ca pornind dela cercetările lui D. Russo, dar nici savantul bizantinolog, nici ceilalţi cercetători, cari s'au ocupat cu chestiunea aceasta, n'au observat că Th. Codrescu a fost în realitate cel dintâiu care şi-a arătat îndoiala paternităţii lui Neagoe Vodă şi a emis părerea, susţinută mai târziu de D. Russo, că autorul Învăţăturilor ar fi un călugăr : „Nu s'ar putea bănui aici mâna unui scriitor posterior, care putând fabrica un discurs funebru ţinut la moartea lui Ştefan cel Mare, a putut să făurească şi nişte Învăţături pentru Neagoe către fiul său Teodosie? Fraseologia cea lungă bisericească, cunoştinţa perfectă a Scripturilor, stilul cel teologic şi creştin ne arată că autorul mai degrabă pare a fi fost un purtător de mitră decât de coroană. Zicem aceasta cu atât mai mult, cu cât originalul, fost al lui Ştefan Cantacuzino, s'a găsit la Antohi Sion din Moldova, el care poseda şi textul *Discursului funebru* a lui Ştefan cel Mare. Cunoaştem azi textul cronicarului Macarie, vlădica de Roman. Frazeologia cronicarului moldovan, luată după cronicarul grec Manassie, ne arată că acest mod de a compune după Scriptură era specialitatea călugărilor şi a vlădicilor" [2].

Dar când vremea cercetărilor critice în istoria noastră a început, răposatul profesor D. Russo a pus în chip ştiinţific problema autenticităţii [3]. D. Russo şi-a arătat în chip categoric părerea că Învăţăturile nu sunt opera lui Neagoe vodă, ci a unui călugăr erudit din veacul al XVII-lea, admirator al ctitorului dela Argeş. Autorul călugăr a scris această lucrare pe temeiul unor scrieri religioase bizantine (în traducere slavonă), folosite în chip masiv şi a atribuit apoi scrierea sa lui Neagoe vodă. Învăţatul profesor dela Universitatea din Bucureşti, deşi a dat la iveală câteva din argumentele sale în diferite scrieri, totuşi n'a avut răgazul să publice înainte de sfârşitul vieţii sale studiul critic complet asupra acestei probleme.

[1] Încă din 1841, Mihai Kogălniceanu amintea în *Arhiva Românească* I, p. 92 de „manuscrisul foarte interesant : *Sfătuirea lui Neagu vodă către fiul său*. Este greu de crezut că această compunere să fie tocmai din vremea bunului voevod, dar oare să nu fie o prelucrare a cărţii ce, după zisele lui Radu Grecianu, Neagu vodă au făcut-o în viaţa sa?"

[2] Theodor Codrescu, *Uricariul*, XXIV, p. 213.

[3] Intâi în scrierea *Studii bizantino-române*, Bucureşti, 1907, apoi în alte scrieri, care vor fi citate în cursul prezentei cercetări.

După descoperirea textului slavon al Învățăturilor, la Sofia [1], și a celui grecesc la Muntele Athos, la mânăstirea Dionisiu [2], problema Învățăturilor a devenit, ca să zicem așa, internațională. Despre ea au scris învățați bulgari și ruși [3] și firește, mulți Români. Totuși, chestiunea autenticității pusă de D. Russo n'a fost cercetată până acum într'un studiu complet și de aceia ne propunem în rândurile următoare să împlinim această lacună. De rezolvirea ei atârnă putința de a înțelege o serie de fapte privitoare la istoria noastră și la vechea noastră literatură. Dacă Învățăturile sunt autentice, ele alcătuesc un isvor istoric pentru începutul veacului al XVI-lea românesc. Nu numai știrile despre armată, judecată, ospețe, dregători și soli se integrează între cunoștințele ce trebuiesc ținute în seamă pentru istoria acestei epoci, dar și întreaga atmosferă mistică ascetică a lucrării trebue considerată ca doctrina domniei românești. Am avea dreptul să spunem că așa înțelegea un domn român exercițiul puterii, adică întocmai ca un ascet pe tron care socoate domnia o povară, o încercare dată de Dumnezeu, o ispită ce trebue suportată. Dimpotrivă, dacă învățăturile nu sunt autentice, ele nu mai pot fi recomandate istoricilor ca isvor de informație pentru instituțiile veacului al XVI-lea, iar alături de doctrina monahală a domniei, ce reiese din șirurile de umilință și lepădare de sine ale acestei scrieri, istoricul trebuie să reclădească adevărata înfățișare a unui domn român, a lui Neagoe Basarab în deosebi.

Pentru istoria literaturii române luate în sens larg, cuprinzând adică și scrierile din perioada slavonă datorite Românilor, un punct de sprijin cronologic, așezat cu această scriere, își are

[1] Publicat de P. A. Lavrov, **Слова наказательныя воеводы валашьского Іоанна Нѣгоя**, St. Ptrg. 1904.

[2] Publicat de V. Grecu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab, versiunea grecească*, Ac. Rom. Studii și cercetări, 1942.

[3] St. Romansky. *Mahnreden des walachischen wojwoden Nègoe Basarab an seinem Sohn Theodosius*, In Jahresbericht des Instituts f. rum. Sprache XIII (G. Weigand), Leipzig, 1908, P. Syrku. **Къ вопросу о подлинникѣ поученіи валашского господарѣ Иоанна Нѣгое.** în **Извѣстия отд. р. яз. Акад. Наукъ.** V. 1900, p. 1284—1307. A. I. Iațimirskij. **Валашски Маркъ Аврелій и его поученія**, *ibidem* X. 1905, p. 339—374. Inainte de publicarea textului slav al Învățăturilor, P. A. Lavrov încă din 1896 a prezentat un studiu preliminar : **Слова наказательныя Воеводы Валашьскаго Нѣгоя сыну своему Ѳеодосію** (Cuvinte de învățătură ale voevodului Valahiei Neagoe către fiul său Theodosie) în **Чтеніе въ Обществѣ Исторіи и Древностеи Россійскихъ**, 1896, IV, 12 p. cu extrase după manuscrisul din Sofia.

însemnătatea. O asemenea scriere, care învie literatura bizantină ascetică din primele veacuri ale creştinismului răsăritean, cu toată bogăţia de imagini, o lucrare erudită, dar compusă după un anume plan nou, cu unele elemente noi, de către un autor în acelaşi timp învăţat şi talentat, nu face parte din nici un curent literar la noi. Nu avem deci elemente de comparaţie în acest gen, este în literatura noastră o scriere izolată şi tocmai de aceia problema autenticităţii este aşa de grea. Dacă scrierea este dela începutul veacului al XVI-lea, putem trage concluzia că după aceia, până la primele scrieri în româneşte, a urmat o lungă vreme de decădere, incapabilă să mai dea asemenea scrieri. Dacă, dimpotrivă, o putem aşeza către sfârşitul perioadei slavone, în preajma înfloririi literaturii române, atunci putem socoti *Învăţăturile* ca floarea rară [1], cu care se încheie şi care rezumă epoca medievală-slavonă, după care urmează imediat vremurile noi.

[1] Istoricul rus A. Iaţimirskii, care crede în autenticitatea *Învăţăturilor*, are cuvinte entuziaste despre autorul lor : „Prea ales stilist, adânc cugetător, drept stăpânitor şi cuminte moralist, domnul scriitor se dovedeşte înainte de toate un om înţelept" : *loc. cit.*, p. 339.

NEAGOE BASARAB, CULTURA ŞI CARACTERUL SĂU

Isvoarele contemporane, în special corespondenţa diplomatică a lui Neagoe Basarab, ne îngăduie să ne facem o idee destul de limpede despre cultura şi firea acestui domnitor muntean dela începutul veacului al XVI-lea. Ultimele cercetări au dovedit în chip neîndoelnic că el făcea parte din bogata şi puternica familie a Craioveştilor, proprietarii târgului Craiova, mai târziu reşedinţa banilor Olteniei. Neagoe dela Craiova fusese un boier bogat la mijlocul veacului al XV-lea, dar slava neamului o ridicaseră feciorii lui, Barbu banul, Pârvu vornicul, Radu, Preda şi Danciul. Mari seniori feudali, ei ridicaseră şi răsturnaseră pe rând pe mai mulţi domni ai Ţării Româneşti şi obţinuseră pentru familia lor reînfiinţarea vechiului banat al Severinului, cu sediul însă la moşia lor dela Craiova pe Jiu, ridicată la rangul de târg. Stăpâni pe o oaste locală olteană, ei se s coteau egali cu domnii scoborîtori din vechea dinastie a lui Mircea şi a lui Dan vodă ; oameni bogaţi şi evlavioşi, ei întemeiaseră la 1488 mânăstirea Bistriţa în Vâlcea, trimeteau daruri locaşurilor ortodoxe dela Sf. Munte şi ocupau funcţii importante şi la curtea din Târgovişte. Mihnea zis cel Rău (1508—1510), numit aşa de tradiţia Craioveştilor, îi prigonise cumplit şi-i alungase din ţară, dar în această luptă cu marii feudali olteni, domnul este în cele din urmă învins şi înlocuit cu Vlad cel Tânăr, fratele mai mic al lui Radu cel Mare (1510). Când însă şi acesta pleacă urechea la glasul boierilor duşmani ai Craioveştilor, ei fac apel la Turci, cu ajutorul cărora răstoarnă şi ucid pe domnul ţării, simplu instrument în mâinile lor. Dar boierii olteni se săturaseră să ridice mereu domni din vechea viţă, cari tot împotriva lor se ridicau, pe semne pentrucă se simţeau dela o vreme prea strâmtoraţi de tutela exercitată de fraţii dela Craiova. Ei hotărîră

atunci să puie în practică un plan îndrăzneţ, să ridice în scaun pe unul dintre ai lor şi astfel la începutul anului 1512 a fost impus domn din mila Craioveştilor şi a oştilor turceşti pătrunse în ţară Neagoe, fiul lui Pârvu vornicul Craiovescu. Că Neagoe era fiul lui Pârvu şi nicidecum un membru al dinastiei domnitoare, o spun toate izvoarele istorice contemporane, între cari şi cronica ţării. „Neagoe vătaful de vânători, carele era nepot banului Barbului Craiovescul, feciorul Pârvului, iar aşa îl numia că este fecior de domn"... „Acest Neagoe vodă au fost fecior Pârvului vornicului, nepot de frate banului Barbu Craiovescu" [1]. „Apoi Pârvuleştii... au ridicat domn *dintr'înşii* pre Negoiţ voevod şi i-au pus numele Basarab" [2].

Neagoe vodă este primul domn al Ţării Româneşti ales dintre boieri în locul descendenţilor vechii dinastii. Pentru a păstra aparenţele, el şi-a zis în actele sale, *fiul lui Basarab voevod* (cel Tânăr 1476—1482). Dar nimeni nu uitase că boierii în vremea lui Vlad vodă juraseră domnului că Neagoe este cu adevărat "fiul nostru şi este şi el ca şi ceilalţi boieri ai Ţării Româneşti" [3]. Nici chiar *Viaţa* lui Nifon Patriarhul, care face apologia lui Neagoe vodă, nu-l numeşte fecior domnesc, ci „un cucon de boiar" şi într'un pasaj recunoaşte formal că domnul era fiul lui Pârvul vornicul [4], iar italianul Bocignolli îl cunoscuse personal ca boer privat (che io essendo in Valachia, conobbi gentiluomo privato) [5], ceiace n'ar fi putut să fie un fiu de domn sub un voevod rival şi bănuitor. Tot pentru a acoperi uzurparea fără drept, Neagoe ca domn şi-a schimbat numele şi s'a numit Basarab. Observăm că nu trebue să ne înşelăm: numele domnului nu este Neagoe ca pronume şi Basarab ca nume de familie, ci Neagoe boierul, transformat în Basarab ca domn, căci şi acesta din urmă era

[1] Constantin Căpitanul Filipescu (în realitate Radu Popescu), *Cronica*, ed. N. Iorga, p. 33 şi 34. Cf. şi cronica lui Ludescu, care numeşte pe Neagoe, „un fecior de boiariu" (ed. Bălcescu, p. 238). Preda Craiovescu, fiul lui Pârvu, e arătat de cronici ca fratele lui Neagoe vodă (Const. Filipescu, *op. cit.*, p. 42).

[2] M. Gaster, *Fragmente dintr'o cronică a Ţării Româneşti*, *Revista Istorică Română*, VII, 1937, p. 159.

[3] Gavril Protul, *Viaţa lui Nifon patriarhul*, ed. Tit Simedrea, p. 11 şi versiunea greacă, ed. V. Grecu, p. 133—134.

[4] *Ibidem*. cf. şi p. 17 numeşte pe Neagoe „puiul leului", iar „leul cel mare" este Pârvul.

[5] Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, p. 115.

un nume de botez pe atunci. Numai după el s'au numit Craioveștii Basarabi, deși n'aveau legături de sânge cu vechii domnitori.

Așa dar, Neagoe fusese un boier oltean. Care putea fi cultura unui asemenea boier la trecerea dintre veacul al XV-lea și al XVI-lea? Cultura slavonă era concentrată mai ales la curte și la mânăstiri; ridicarea boierimii în locul vechii dinastii a fost tocmai cauza căderii limbii slavone în țările române[1]. Se poate însă ca Neagoe să fi știut slavonește; căsătorit cu o doamnă sârboaică, fiu al unuia din ctitorii dela Bistrița, centru de cultură slavonă, el trebue să fi cunoscut poate acea limbă. In orice caz, Neagoe Basarab știa grecește. După cum spune *Viața Sf. Nifon*, Neagoe era „fiul sufletesc" al patriarhului, „a cărui învățătură și hrană sufletească dorea întotdeauna s'o primească". El era *socotitoriul* lui Nifon, adică un fel de secretar al lui și în convorbirile sale cu patriarhul, Neagoe îl socotește ca un părinte[2]. Nifon era grec din Peloponez, familia tatălui său era dalmatină, dar grecizată și cultura lui era atonită, ca mitropolit de Salonic și apoi ca patriarh de Constantinopol nu putea fi decât pur grecească. *Învățătura dată lui Neagoe era deci desigur grecească*[3].

Dealtfel Neagoe, care călătorise și la Constantinopol, s'a înconjurat, spre deosebire de predecesorul său, Radu cel Mare, de clerici greci. Pe când sfetnicii bisericești ai lui Radu erau, afară de grecul Nifon, Macarie tipograful din Muntenegru și Maxim fostul despot al Sârbilor, la curtea lui Neagoe puteau fi întâlniți Gavril Protul dela Athos, Teolipt patriarhul Constantinopolului, mitropoliții greci dela Serres, Sofia și Midia, etc.[4].

[1] P. P. Panaitescu, *Inceputurile literaturii în limba română*, *Revista Fundațiilor Regale*, Sept. 1943, p. 601—625.

[2] Gavril Protul, *op. cit.*, ed. Tit Simedrea, p. 16 și ed. Grecu, p. 93. Nifon fusese făcut patriarh cu sprijinul Marei, văduva sultanului Murad II. Mara era mătușa mare a Despinei, soția lui Neagoe. Cf. C. Jirecek, *Geschichte der Serben*, II, p. 246. Pentru origina Despinei, cf. I. C. Filiti, *Despina princesse de Valachie*, *Revista Istorică Română*, I, 193, p. 241—250 și Marcel Romanescu, *Neamurile lui Neagoe vodă*, Craiova, 1940.

[3] Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III, vol. VI, p. 213: „este mai mult decât probabil că Neagoe cunoștea această limbă (greacă), de oarece el fusese socotitorul patriarhului Nifon la venirea acestuia în Muntenia în timpul lui Radu IV, însușire pe care n'ar fi putut-o îmbrăca pe lângă un patriarh grec, dacă n'ar fi știut grecește de mai înainte".

[4] Gavril Protul *Viața lui Nifon*, ed. Tit Simedrea, p. 29.

Ajutoarele date de el mânăstirilor greceşti din Orient, de unde ar fi putut eventual aduce şi manuscrise de cărţi bisericeşti, sunt încă o dovadă a înclinării lui Neagoe Vodă către cultura grecească. La curtea lui erau şi numeroşi greci în slujba lui, nu numai clerici, de pildă Antonio Policalas, solul trimis de Neagoe la Roma [1]. Poetul grec Maximos Trivalis a compus în timpul domniei lui Neagoe o epigramă în stil homeric în greaca veche, în care îl numeşte pe domnul Ţării Româneşti, *divinul*, epitet dat de Homer lui Nestor, şi *„marele conducător al războinicilor Misiei"*. Patriarhul Nifon intervine la „marele rege" ca Neagoe să fie aşezat în *„divinele palate ale Olimpului"*. In această poezie cu reminiscenţe clasice, elementul creştin lipseşte cu desăvârşire [2]. Neagoe nu putea însă să aibă cultura unui fiu de domn crescut la curtea domnească în vederea domniei. Cunoştea ca boier în chip practic limba grecească şi poate cea slavonă, dar nu a avut o creştere domnească, adică deosebită şi superioară de aceia a celorlalţi boieri. Ca boier a fost întâiu vătaf de vânători [3], o funcţie cu caracter semi-militar, vânătorii, cum arată numele lor, erau însărcinaţi cu vânarea fiarelor şi animalelor necesare pentru rezervele de carne ale curţii şi oştirii. Această funcţie arată că Neagoe era preocupat mai ales de lupte şi de fapte practice, decât de cultură. Mai târziu, sub Vlad vodă cel Tânăr, e numit comis, adică demnitarul care se ocupă cu caii de călărie şi de bătaie ai curţii domneşti [4]. Ne am fi aşteptat pentru un boier învăţat mai degrabă la cariera de grămătic şi de logofăt, prin care au trecut aproape toţi boierii scriitori din veacul următor: Miron Costin (logofăt), Udrişte Năsturel (al doilea logofăt), Nicolae Milescu (grămătic) Nicolae Costin (logofăt), Radu Grecianu (logofăt), Eustratie (al treilea logofăt). Nu este cazul însă cu Neagoe, care era considerat pe vremea lui mai ales ca un bun militar. In adevăr, în lupta dintre Craioveşti şi Mihnea vodă, dintre toţi boierii, el este ales să conducă oastea care venea cu Vlad vodă; Neagoe comandă una din cele trei cete ale oştirii boierilor, el câştigă lupta dela Cotmeana, nimicind oastea lui

[1] Hurmuzaki, *Documente*, II-3, p. 308—9.

[2] N. Popescu, *Nifon II patriarhul Constantinopolului*, *Acad. Rom.*, sec. ist. *Memorii* ser. II, XXXVI, 1917, p. 791.

[3] Gavril Protul, *Viaţa lui Nifon*, ed. Tit Simedrea, p. 11.

[4] Nu cred că Neagoe postelnicul (stratornicul) din anii 1492—1508 este acelaşi ca Neagoe Basarab. In această epocă era el vătaf de vânători.

Neagoe Vodă după manuscrisul *Învățăturilor* scris de preotul Sava Popovici din Răşinari (A. R. m. 3572).

Mircea, fiul domnului [1]. Neagoe avea oarecare experiență din țări streine, fusese la Constantinopol, precum și în Ardeal, unde avea și moșii [2], căci Sibienilor le scrie : „*Din câte locuri am străbătut în Ungaria*, iar un turn mai frumos ca al vostru n'am văzut" [3]. Dacă fusese în Ardeal ca sol sau ca pribeag, nu știm, se frecase oarecum de lumea apuseană. Așa se explică și o ciudată inițiativă a lui în timpul domniei : trimite la 1519 în numele său și al fiului său Theodosie, cât și al supușilor săi, papii și *bisericii romane* cererea *să fie legat de ea prin alianță perpetuă* pentru lupta cu Turcii [4]. E vorba de papa Leon X, marele protector al Renașterii, patronul lui Michel-Angelo și Rafael, la curtea căruia se înfățișă solul grec trimis din Țara Românească. Domnul oblăduitor al bisericii ortodoxe era deci în legături foarte intime cu papistașii.

Aceasta e tot ce putem spune despre cultura lui Neagoe, din scumpătatea izvoarelor : avea o cultură de boier, nu de curte domnească, mai mult militar decât cărturar, cu unele legături grecești și apusene.

Ridicat în scaun cu ajutorul armat al Turcilor [5], domnia lui a însemnat, cum am spus, o uzurpare în dauna vechii dinastii. Trebuia să recurgă la o genealogie falsă, o nedelicateță față de amintirea părinților săi, ca să poată fi recunoscut ca stăpân de către țară și de către boieri. Vlad vodă cel Tânăr, fratele lui Radu cel Mare, a fost decapitat de pașa care adusese în scaun pe Neagoe, crimă care a căzut pe conștiința acestuia ca o pată, pe care zadarnic încerca s'o spele cu rugăciuni și jertfe. Acest fapt deosebit de interesant pentru caracterizarea ființei sufletești a lui Neagoe Basarab, mustrarea de conștiință pentru o crimă, este trecută în cronica veche a țării : „După aceaia, Băsărab vodă tare s'au căit de moartea lui Vlăduț vodă, ce au chemat patrierși, vlădici, episcupi, egumeni, preoți, călugări, diaconi și i-au strâns toți în cetatea den Târgoviște de au făcut sfânt mir cu multe rugăciuni și slujbe, Dumnezeu știe, la Sfânta Mitropolie, care

[1] Gavril Protul, *op. cit.*, p. 17. Scurta biografie a lui Neagoe de N. Iorga, în Introducerea la ediția *Învățăturilor* (Văleni, 1914), este greșită : Neagoe n'a luat domnia împotriva lui Mihnea, ci la răsturnarea acestuia a urmat Vlad cel Tânăr.

[2] Veress, *Acta et epistolae*, IV, pp. 112—113.

[3] Hurmuzaki, *Documente*, XV—1, p. 287.

[4] Hurmuzaki, *Documente*, II-3, p. 308—309.

[5] Hurmuzaki, *Documente*, XV-1, p. 218, raport din Buda din 14 Februarie 1512.

Mircea, fiul domnului [1]. Neagoe avea oarecare experiență din țări streine, fusese la Constantinopol, precum și în Ardeal, unde avea și moșii [2], căci Sibienilor le scrie : „*Din câte locuri am străbătut în Ungaria*, iar un turn mai frumos ca al vostru n'am văzut" [3]. Dacă fusese în Ardeal ca sol sau ca pribeag, nu știm, se frecase oarecum de lumea apuseană. Așa se explică și o ciudată inițiativă a lui în timpul domniei : trimite la 1519 în numele său și al fiului său Theodosie, cât și al supușilor săi, papii și *bisericii romane* cererea *să fie legat de ea prin alianță perpetuă* pentru lupta cu Turcii [4]. E vorba de papa Leon X, marele protector al Renașterii, patronul lui Michel-Angelo și Rafael, la curtea căruia se înfățișă solul grec trimis din Țara Românească. Domnul oblăduitor al bisericii ortodoxe era deci în legături foarte intime cu papistașii.

Aceasta e tot ce putem spune despre cultura lui Neagoe, din scumpătatea izvoarelor : avea o cultură de boier, nu de curte domnească, mai mult militar decât cărturar, cu unele legături grecești și apusene.

Ridicat în scaun cu ajutorul armat al Turcilor [5], domnia lui a însemnat, cum am spus, o uzurpare în dauna vechii dinastii. Trebuia să recurgă la o genealogie falsă, o nedelicateță față de amintirea părinților săi, ca să poată fi recunoscut ca stăpân de către țară și de către boieri. Vlad vodă cel Tânăr, fratele lui Radu cel Mare, a fost decapitat de pașa care adusese în scaun pe Neagoe, crimă care a căzut pe conștiința acestuia ca o pată, pe care zadarnic încerca s'o spele cu rugăciuni și jertfe. Acest fapt deosebit de interesant pentru caracterizarea ființei sufletești a lui Neagoe Basarab, mustrarea de conștiință pentru o crimă, este trecută în cronica veche a țării : „După aceaia, Băsărab vodă tare s'au căit de moartea lui Vlăduț vodă, ce au chemat patrierși, vlădici, episcupi, egumeni, preoți, călugări, diaconi și i-au strâns toți în cetatea den Târgoviște de au făcut sfânt mir cu multe rugăciuni și slujbe, Dumnezeu știe, la Sfânta Mitropolie, care

[1] Gavril Protul, *op. cit.*, p. 17. Scurta biografie a lui Neagoe de N. Iorga, în Introducerea la ediția *Învățăturilor* (Văleni, 1914), este greșită : Neagoe n'a luat domnia împotriva lui Mihnea, ci la răsturnarea acestuia a urmat Vlad cel Tânăr.

[2] Veress, *Acta et epistolae*, IV, pp. 112—113.

[3] Hurmuzaki, *Documente*, XV—1, p. 287.

[4] Hurmuzaki, *Documente*, II-3, p. 308—309.

[5] Hurmuzaki, *Documente*, XV-1, p. 218, raport din Buda din 14 Februarie 1512.

iaste făcută de dânsul. După aceaia Băsărab vodă au început a face milostenie mare pre la mulţi oameni, făcut-au şi besearici şi mânăstiri multe şi aicea în ţară şi printr' alte ţări şi alte multe bunătăţi au făcut în lume" [1]. Iar o altă variantă a aceleiaşi cronici spune: „Basarabă vodă, căindu-se de moartea lui Vlăduţ, au chemat patriarhi, arhiepiscopi, episcopi şi târgoveţi, ca prin gătirea Sfântului Mir să îmblânzească mânia lui Dumnezeu" [2]. Aşa dar, după părerea cronicarului, întreaga operă evlavioasă a lui Neagoe porneşte numai din mustrarea de conştiinţă pentru crima care pătase urcarea sa în scaun. Dealtfel, Neagoe fusese amestecat, măcar indirect, şi în uciderea altui domn, a lui Mihnea cel Rău. După ce Neagoe în fruntea oştii de boieri îl răzbise şi-l alungase din ţară, Mihnea încercase a doua oară să ia domnia, dar din nou fusese alungat de Craioveşti şi se adăpostise la Sibiu. Acolo însă l-a asasinat pe stradă cu puşca Dimitrie Iacşici, ruda Despinei, soţia lui Neagoe (era văr primar cu Elena, mama doamnei Despina). Craioveştii cari alungaseră pe domn, aveau interes ca Mihnea să nu rămâie în viaţă, execuţia o împlinise „cu rugăciunile Sf. Nifon", o rudă a unuia dintre ei, anume a lui Neagoe, probabil cu ştirea lui [3].

Firește că nu putem explica toată activitatea religioasă a lui Neagoe vodă, cum face cronicarul, numai din acest punct de plecare al căinţii, sunt şi alte resorturi sufleteşti de care trebue să ţinem seama şi de cari va fi vorba imediat. Deocamdată reţinem faptul că uciderea lui Vlad vodă a provocat o adâncă turburare lui Neagoe, care s'a lăsat ca un văl de doliu pe domnia lui.

Unul din acele resorturi sufleteşti, care explică domnia şi firea lui Neagoe vodă, este mândria de boier, a învingătorului

[1] N. Iorga, *Cronicile muntene*, Acad. Rom., sec. ist., XXI 1899, p. 309—310. Textul primitiv al cronicii, care a fost înlocuit mai târziu cu Viaţa lui Nifon.

[2] Filtisch, apud Sincai, *Cronica*, ed. Iaşi, 1853, II, p. 173. Inscripţia de pe mormântul lui Vlăduţ la Mănăstirea Dealul: „Şi au venit domn Io Basarab vodă şi fiind luptă şi au tăiat capul lui Io Vlad vodă în cetatea Bucureşti". St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 326, cf. şi Cronica publicată de M. Gaster, *op. cit.*, în *Revista Istorică Română*, VII, p. 159, „au făcut sfat la sfânta metropolie pentru moartea lui Vlăduţ vodă".

[3] Despre uciderea lui Mihnea, Miles, *Siebenbürgischer Würg Engel*, Sibiu, 1670, p. 7, Al. Lapedatu, *Moartea lui Mihnea cel Rău*, în *Convorbiri Literare*, 1916, p. 314—325. Asasinatul fusese executat în stradă de Dimitrie Iacşici, Danciul, fiul lui Basarab cel Tânăr (deci, după genealogia oficială, fratele lui Neagoe) şi Albul vistier. Ucigaşii fură linşaţi de popor.

și a ostașului care a luat scaunul cu sabia. El scria Sibienilor: „Așa voesc domnia mea să vă iau gorștină (impozit pe vite), căci nu vreau să ziceți că este țara fără domnitor, ci o să vedeți că sunt domnitor destoinic și are țara aceasta domnitor" [1]. Tonul scrisorilor sale este trufaș și adesea amenințător: „Să știți că eu voi face Țara Bârsei, așa că nu i se va cunoaște nici locul" [2]. Un astfel de ton nu întrebuințase nici Ștefan cel Mare și nu-l va folosi nici Mihai Viteazul, oameni mai moderați decât vajnicul Neagoe. Scrisorile către Brașoveni și Sibieni ale acestui domn sunt pline de amenințări cu răzbunarea, chiar cu *tragerea în țeapă* [3]. Cere ca cei ce i-au greșit, „să se pedepsească, să învețe minte... să faceți scandal (sic)" [4]. Avem a face cu un om cu fire iute la mânie, adesea îi scapă cuvinte nesăbuite față de soli, pe care apoi le regretă. In 1517 el scria Sibienilor o scrisoare caracteristică în cel mai înalt grad: „Noi acum ne-am cam aprins față de omul domniilor voastre și în furia noastră am aruncat ceva vorbe urâte. Apoi am avut sfat cu boierii noștri și ne-am convins că avem dușmani destui cari ne vor răul... Luasem hotărârea să arestez pe toți oamenii voștri și să nu-i mai las pe la noi", dar și-a schimbat gândul și cere acum să fie între ei „pace și prietenie" [5]. Să se noteze că domnul care nu știa să se stăpânească în fața solilor streini și al cărui temperament înflăcărat trebuia să fie potolit de către boieri, nu-și schimbă cugetul, decât pe motivul că „avem dușmani destui" și nicidecum din sentimentul creștinesc al păcii între vecini, al dorinții de împăciuire, care-i este complet strein în această scrisoare.

Când meșterii din Sibiu i-au adus cadelnița de argint lucrat, comandată de dânsul pentru mânăstirea Argeșului, Neagoe se supără și-i ocărește pe latinește: „Ad modum Ciganorum erat fabricatum" (este lucrată țigănește) [6].

Nu putem spune cu dinadinsul că Neagoe era un om crud, de oarece cruzimea este o trăsătură generală medievală, dar nici mai blând n'a fost el decât alți domni din vremea aceia și poate spre mirarea multora, unele porunci îl pun alături chiar de Vlad Țepeș. Astfel poruncește să fie *trași în țeapă* toți negustorii ne-

[1] Gr. Tocilescu. 524 *de documente slavo-române*, p. 249.
[2] *Ibidem*, p. 256.
[3] *Ibidem*, p. 224.
[4] *Ibidem*, p. 226.
[5] Hurmuzaki, *Documente*, XV-1, p. 221.
[6] Hurmuzaki, *Documente*, XV—1, p. 237—238.

iaste făcută de dânsul. După aceaia Băsărab vodă au început a face milostenie mare pre la mulţi oameni, făcut-au şi besearici şi mânăstiri multe şi aicea în ţară şi printr' alte ţări şi alte multe bunătăţi au făcut în lume" [1]. Iar o altă variantă a aceleiaşi cronici spune : „Basarabă vodă, căindu-se de moartea lui Vlăduţ, au chemat patriarhi, arhiepiscopi, episcopi şi târgoveţi, ca prin gătirea Sfântului Mir să îmblânzească mânia lui Dumnezeu" [2]. Aşa dar, după părerea cronicarului, întreaga operă evlavioasă a lui Neagoe porneşte numai din mustrarea de conştiinţă pentru crima care pătase urcarea sa în scaun. Dealtfel, Neagoe fusese amestecat, măcar indirect, şi în uciderea altui domn, a lui Mihnea cel Rău. După ce Neagoe în fruntea oştii de boieri îl răzbise şi-l alungase din ţară, Mihnea încercase a doua oară să ia domnia, dar din nou fusese alungat de Craioveşti şi se adăpostise la Sibiu. Acolo însă l-a asasinat pe stradă cu puşca Dimitrie Iacşici, ruda Despinei, soţia lui Neagoe (era văr primar cu Elena, mama doamnei Despina). Craioveştii cari alungaseră pe domn, aveau interes ca Mihnea să nu rămâie în viaţă, execuţia o împlinise „cu rugăciunile Sf. Nifon", o rudă a unuia dintre ei, anume a lui Neagoe, probabil cu ştirea lui [3].

Firește că nu putem explica toată activitatea religioasă a lui Neagoe vodă, cum face cronicarul, numai din acest punct de plecare al căinţii, sunt şi alte resorturi sufleteşti de care trebue să ţinem seama şi de cari va fi vorba imediat. Deocamdată reţinem faptul că uciderea lui Vlad vodă a provocat o adâncă turburare lui Neagoe, care s'a lăsat ca un văl de doliu pe domnia lui.

Unul din acele resorturi sufleteşti, care explică domnia şi firea lui Neagoe vodă, este mândria de boier, a învingătorului

[1] N. Iorga, *Cronicile muntene*, Acad. Rom., sec. ist., XXI 1899, p. 309—310. Textul primitiv al cronicii, care a fost înlocuit mai târziu cu Viaţa lui Nifon.

[2] Filtisch, apud Sincai, *Cronica*, ed. Iaşi, 1853, II, p. 173. Inscripţia de pe mormântul lui Vlăduţ la Mănăstirea Dealul : „Şi au venit domn Io Basarab vodă şi fiind luptă şi au tăiat capul lui Io Vlad vodă în cetatea Bucureşti". St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 326, cf. şi Cronica publicată de M. Gaster, *op. cit.*, în *Revista Istorică Română*, VII, p. 159, „au făcut sfat la sfânta metropolie pentru moartea lui Vlăduţ vodă".

[3] Despre uciderea lui Mihnea, Miles, *Siebenbürgischer Würg Engel*, Sibiu, 1670, p. 7, Al. Lapedatu, *Moartea lui Mihnea cel Rău*, în *Convorbiri Literare*, 1916, p. 314—325. Asasinatul fusese executat în stradă de Dimitrie Iacşici, Danciul, fiul lui Basarab cel Tânăr (deci, după genealogia oficială, fratele lui Neagoe) şi Albul vistier. Ucigaşii fură linşaţi de popor.

și a ostașului care a luat scaunul cu sabia. El scria Sibienilor: „Așa voesc domnia mea să vă iau gorștină (impozit pe vite), căci nu vreau să ziceți că este țara fără domnitor, ci o să vedeți că sunt domnitor destoinic și are țara aceasta domnitor" [1]. Tonul scrisorilor sale este trufaș și adesea amenințător: „Să știți că eu voi face Țara Bârsei, așa că nu i se va cunoaște nici locul" [2]. Un astfel de ton nu întrebuințase nici Ștefan cel Mare și nu-l va folosi nici Mihai Viteazul, oameni mai moderați decât vajnicul Neagoe. Scrisorile către Brașoveni și Sibieni ale acestui domn sunt pline de amenințări cu răzbunarea, chiar cu *tragerea în țeapă* [3]. Cere ca cei ce i-au greșit, „să se pedepsească, să învețe minte... să faceți scandal (sic)" [4]. Avem a face cu un om cu fire iute la mânie, adesea îi scapă cuvinte nesăbuite față de soli, pe care apoi le regretă. In 1517 el scria Sibienilor o scrisoare caracteristică în cel mai înalt grad: „Noi acum ne-am cam aprins față de omul domniilor voastre și în furia noastră am aruncat ceva vorbe urâte. Apoi am avut sfat cu boierii noștri și ne-am convins că avem dușmani destui cari ne vor răul... Luasem hotărârea să arestez pe toți oamenii voștri și să nu-i mai las pe la noi", dar și-a schimbat gândul și cere acum să fie între ei „pace și prietenie" [5]. Să se noteze că domnul care nu știa să se stăpânească în fața solilor streini și al cărui temperament înflăcărat trebuia să fie potolit de către boieri, nu-și schimbă cugetul, decât pe motivul că „avem dușmani destui" și nicidecum din sentimentul creștinesc al păcii între vecini, al dorinții de împăciuire, care-i este complet strein în această scrisoare.

Când meșterii din Sibiu i-au adus cadelnița de argint lucrat, comandată de dânsul pentru mânăstirea Argeșului, Neagoe se supără și-i ocărește pe latinește: „Ad modum Ciganorum erat fabricatum" (este lucrată țigănește) [6].

Nu putem spune cu dinadinsul că Neagoe era un om crud, de oarece cruzimea este o trăsătură generală medievală, dar nici mai blând n'a fost el decât alți domni din vremea aceia și poate spre mirarea multora, unele porunci îl pun alături chiar de Vlad Țepeș. Astfel poruncește să fie *trași în țeapă* toți negustorii ne-

[1] Gr. Tocilescu. 524 *de documente slavo-române*, p. 249.
[2] *Ibidem*, p. 256.
[3] *Ibidem*, p. 224.
[4] *Ibidem*, p. 226.
[5] Hurmuzaki, *Documente*, XV-1, p. 221.
[6] Hurmuzaki, *Documente*, XV—1, p. 237—238.

cinstiți [1], pe un predendent la tron, „l-am prins, scrie el, și cum este legea l-am însemnat" (adică i-am *tăiat nasul*) [2]. Intr'o hotărâre privitoare la păstorii mocani de peste munți, cari veneau să-și pască vitele pe plaiurile Țării Românești, evlaviosul Neagoe spune: „Câți păstori vor fi găsiți (în țară), apoi domnia mea pe acei păstori *îi voi tăia* și vitele le voi lua cu totul" [3]. Pe dușmanul său din vremea boieriei, Bogdan, cumnatul lui Radu vodă cel Mare, Neagoe, cum spune Viața lui Nifon, l-a ucis" cu grele *munci*" (adică torturi) [4]. Pe logofătul Blagodescu „l-au trimis (Neagoe vodă) de l-au călugărit și și-au dat sfârșitul" [5]. Domnia lui Neagoe nu aduce, cum se vede și din aceste exemple, o împăciuire între partidele boierești din țară, dimpotrivă, un mare număr de boieri fugiră de teama lui în Moldova și la moartea domnului se întoarseră cu armele în țară împotriva fiului său „auzind poftita de dânșii moarte a lui Neagoe Vodă" [6]. Pe Sibieni îi asigură: „Oricâți hoți voi găsi că au furat ceva săracilor domniei voastre, măcar și un pui de găină, am poruncit pe toți *să-i spânzure*, ca să nu mai cuteze cineva să fure" [7].

Dacă asemenea porunci nu sunt prea mult deosebite în atmosfera turbure a vremii, trebue totuși să ne oprim asupra unei scrisori a lui Neagoe, foarte caracteristică și ea pentru a lumina anume colțuri ascunse ale caracterului domnului „ctitor al ortodoxiei". Miloș vodă, pretendentul la tron care sălășluise multă vreme în Ardeal și încercase zădarnic să răstoarne pe Neagoe vodă, se dusese la Poartă în 1519, iar sultanul poruncise să fie aruncat în închisoare, unde fu chinuit și apoi omorît. Neagoe vodă, aflând de moartea rivalului său, este cuprins de o nobilă bucurie și scrie Sibienilor: „Miloș... din porunca sultanului a fost legat și aruncat în închisoare grea, unde a și murit în lanțuri. Miloș a depus multe stăruințe împotriva noastră și a fost un potrivnic și un dușman și al acestei țări a noastre, ba chiar și

[1] Tocilescu, *op. cit.*, p. 224.

[2] *Ibidem*, p. 228.

[3] *Ibidem*, p. 248.

[4] Gavril Protul, *Viața Sf. Nifon*, ed. Tit Simedrea, p. 20.

[5] *Cronologia tabelară*, în *Operele* lui Constantin Stolnicul Cantacuzino, ed. Iorga, p. 29.

[6] Constantin Căpitanul Filipescu (Radu Popescu), *Cronica*, ed. Iorga, p. 42—43.

[7] P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu*, Acad. Rom., *Studii și cercetări* XXXII, p. 25—26.

al Ţării Ungureşti. De aceia ne-am bucurat şi ne-am veselit în chip deosebit de moartea şi de uciderea lui. Socotim că şi fraţiile voastre de asemenea vă veţi veseli, ca pentru orice fericire a noastră" [1]. In ultima frază este şi o ironie, căci în realitate Sibienii adăpostiseră şi sprijiniseră multă vreme pe pretendentul Miloş; acum Neagoe le face în necaz şi triumfează ironic [2].

Departe de noi gândul de a trage concluzia din textele de mai sus că Neagoe ar fi fost un monstru de răutate; era un demnitar lumesc, un boier din vremile crude şi aspre ale sfârşitului Evului-Mediu, un temperament mândru şi aprins, violent şi câteodată cinic. In nici un caz nu era un sfânt.

Se ştie că patriarhul Nifon, „învăţătorul" lui Neagoe, se certase cu Radu cel Mare care adăpostise la curtea lui pe patriarhul caterisit, pentrucă domnul Ţării Româneşti aprobase un divorţ şi căsătorise pe sora sa cu Bogdan, boierul moldovean despărţit de prima lui soţie, socotind că aceasta constitue un păcat de moarte [3]. Neagoe, care e arătat în viaţa lui Nifon ca un ideal demn de patronul său, nu era însă de aceiaşi părere. El scria Sibienilor pentru o femeie Cheiaţa, probabil o boieroaică: „Să se despartă de acel bărbat, căci îl cunoaşteţi şi domnia voastră, ce fel de om este" [4]. Scrisoarea prin care domnul cerea aprobarea divorţului, nu era îndreptată către ierarhii bisericii, ci autorităţilor lumeşti, municipale, din Sibiu.

Rămâne totuşi în faţa tuturor acestor fapte şi trăsături sufleteşti ale domnului, opera lui de ctitor. Fără îndoială, Neagoe a fost cu totul deasupra înaintaşilor şi urmaşilor săi, în scaun, în privinţa înzestrării bisericii Răsăritului. Rămâne în istoria Românilor ca un mare ctitor, cel mai mare ctitor şi opera aceasta înseamnă ridicarea şi poate salvarea culturii ortodoxe căzute în sărăcie şi prigoană sub stăpânirea Turcilor. Numai că motivele acestei opere rămân încă ascunse şi nu ne putem grăbi să o atribuim evlaviei umile a creştinului plecat în faţa atot-

[1] Hurmuzaki, *Documente*, XV-1, p. 240—241.

[2] T. G. Bulat, *Personalitatea religioasă a voevodului Neagoe Basarab*, Craiova, fără dată; un admirator convins al lui Neagoe, pomenind de această scrisoare exclamă: „Neagoe nu mai apare deloc în această împrejurare ca un creştin *practicant*" (sic) (p. 15).

[3] Gavril Protul, *Viaţa lui Nifon*, ed. V. Grecu, p. 90.

[4] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 229.

puterniciei care-l apasă. Literatura medievală scrisă de clerici, la noi şi dealtfel în toată lumea creştină, aruncă asupra lumii laice concepţia proprie de ascetism şi umilinţă, care, la o cercetare mai atentă, se dovedeşte că nu este împărtăşită de toţi. Chiar *Viaţa* lui Nifon spune că la curtea lui Neagoe se afla un boier, înalt demnitar al curţii domneşti, care refuză să sărute moaştele sfântului şi nu crede în puterea lor făcătoare de minuni [1]. Temperamentul lui Neagoe nu era nici umilit, nici plecat. Dacă ar fi să credem cronica, uciderea ce a pătat urcarea lui în scaun, a fost pricina jertfelor sale băneşti pentru biserică. E posibil ca şi acest lucru să fi înrîurit hotărîrile sale, dar trebue să observăm că opera de ctitor începe înainte de decapitarea lui Vlad vodă cel Tânăr; ca boer Neagoe clădise o biserică numită Sfinţii Apostoli [2], era în tradiţia Craioveştilor, părinţii lui Neagoe, boierii olteni, mândri că numele lor stă alături cu al domnilor, în mânăstirile din ţară, ca şi la Muntele Athos. Iar în scaunul domniei, Neagoe era urmaşul lui Radu cel Mare, care lăsase o tradiţie de primire a înalţilor ierarhi ai bisericii, de ctitorii a locaşurilor sfinte. Doamna Despina era o prinţesă sârbă fugară, din neam de ctitori evlavioşi. In această operă de ridicare de mândre locaşuri peste mări şi ţări era însă mai multă mândrie imperială, decât umilinţă creştină. Ca şi împăraţii Răsăritului de odinioară, domnii români întindeau mâna lor protectoare asupra bisericii, o acopereau cu aur, cu odăjdii preţioase şi călugării, stareţii, ba chiar şi patriarhii, veneau să li se închine umili, cu mâna întinsă.

Şi Neagoe era un om luxos, nu numai pentru biserică, dar şi pentru el însuşi. Pe Gheaţă spătarul îl trimisese să cumpere la Braşov „o blană de viezure pentru o haină şi altă blană, să fie de helgie, iarăşi pentru o blană. Şi viezurul să fie de pe spinare şi să-mi tocmiţi pieile amândouă... şi ce le va fi preţul... voi trimite totul" [3]. Tot la Braşov tocmise Neagoe un giuvaergiu, căruia îi trimisese mărgăritare : „i-am dat lui ca să ne facă un colier de mărgăritare" (mărgăritarele fuseseră trimise din ţară) [4]. Când doamna Despina muri de ciumă la Sibiu în 1554, cronicarul

[1] Gavril Protul, *op. cit.*, ed. Tit Simedrea, p. 22—23.
[2] *Ibidem*, p. 16.
[3] Tocilescu, *op. cit*, p. 247.
[4] *Ibidem*, p. 226.

sas înseamnă : „A lăsat *așa de mari bogății* după dânsa la Sibiu, încât i s'a făcut o înmormântare măreață" [1]. Iar Turcii, la moartea lui Neagoe ridicară pe fiul său Teodosie și puseră mâna pe „tezaurul tatălui său" [2]. Figura lui Neagoe apare din isvoare pe un fond de aur, nu aurul aureolei sfinților din icoane, ci aurul metalic și frumos sunător.

Solii lui Neagoe sunt trimiși până la Veneția în mai multe rînduri, fapt care nu se întâlnește sub domnii dinaintea lui, pentru negoațe (mercanciis), desigur pentru obiecte de lux, care erau specialitatea fabricației și a exportului republicei dela Adriatica și ca să fie bine servit, domnul muntean trimite dogelui în dar un cal valah în valoare de două sute de ducați [3]. Tot un lux pentru acele vremi poate fi socotit și faptul că Neagoe ținea cu leafă la curtea lui un hirurg strein, pe Hieronim Raguzanul, însărcinat să-i apere trupul de orice atingere a bolilor [4]. Să nu uităm de altfel că pe fresca dela Snagov, Neagoe este singurul domn român dela Mircea încoace înfățișat cu vulturul bizantin de aur cu două capete cusute pe hainele lui brocart roșu. Această înfățișare de lux bizantin se potrivește cu strălfulgerarea trufașă a cuvintelor de foc din scrisorile lui. Neagoe era un mare stăpânitor ortodox, cu ceva oriental, nu un suflet de ascet ; din această latură a personalității lui decurge opera lui de înzestrare a bisericii ortodoxe [5].

[1] M. Miles, *Siebenbürgischer Würg Engel*, Sibiu, 1670, p. 201.

[2] I. C. Engel, *Geschichte der Walachei*, p. 201.

[3] N. Iorga, *Două documente raguzane*, în Arhiva, IX, 1898, p. 66—69 Cf. și Hurmuzaki, *Documente* XI, p. 844.

[4] *Ibidem.*

[5] Judecata lui Xenopol, *Istoria Rom.* ed. III, v. IV, p. 183—184 despre Neagoe e severă și nedreaptă : „Rezultatul domniei lui Neagoe fu fatal Munteniei. Cheltuielile exagerate făcute cu trebile bisericești sărăciau poporul, pe când în privința politică țara era într'o mare înjosire. Către Turci slugărie înjositoare, către Unguri închinare, după principiul bisericesc pe care-l practica cu toată osârdia cvlaviosul Neagoe : Capul plecat, sabia nu-l taie. Rezultatul însă cel mai fatal al acestei domnii fu sporirea nemăsurată a invaziei grecești". Scrisoarea citată la p. 179, în care Basarabă vodă spune de un negustor turc „bun prieten al domniei mele", nu este însă a lui Neagoe, ci a lui Laiotă Basarab (cf. I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul*, I, p. 123—124.

INVĂŢĂTURILE CĂTRE TEODOSIE VODĂ

Cartea intitulată : *„Învăţăturile lui Io Neagoe voevod către fiul său Teodosie"*, este o scriere ce ocupă un loc deosebit în vechea noastră literatură, deşi nu este unică în genul său, căci Invăţături, care arată doctrina românească a „domniei" au fost mai multe. Se mai pot cita în acest gen literar câteva pagini slavoneşti într'o prefaţă a mitropolitului Chievului, Petre Movilă, către fratele său mai mic Moise vodă, numit în 1631 domn al Moldovei [1]. Apoi sfaturile lui Nicolae Mavrocordat în greceşte adresate fiului său, Constantin vodă (pe la 1725) [2], iar traducerea din latineşte în româneşte a *„Ceasornicului domnilor"* de Antonio de Guevara (compus la 1529), de către Nicolae Costin pentru Nicolae vodă Mavrocordat, tot din aceiaşi serie de lucrări face parte [3]. In greceşte, dar tot pentru domnii noştri, au scris mitropolitul Antim Ivireanu învăţături „creştine-politice", o culegere de sentinţe filosofice pentru Ştefan vodă Cantacuzino [4], iar profesorul Azarie Cigala pentru fii lui Mihai Racoviţă [5]. Pe de altă parte, Invăţăturile împăratului bizantin Vasile Macedoneanul către fiul său au fost traduse în greacă nouă din porunca lui Constantin Brâncoveanu la 1691 [6].

In literatura bizantină acest gen era mai cultivat şi a dat câteva opere întinse şi remarcabile, dela sfaturi propriu zise pentru domnitori, până la manuale de strategie pentru folosul stăpânitorilor. Lui Vasile Macedoneanul (867—886) i-se atribue sfaturi către fiul său Leon-şi însăşi vestita scriere a împăratului Constantin Porfirogenet (913—959), *De administrando imperio*, dedicată fiului său Romanos, este un manual pentru domnitori, completat cu alte scrieri despre ceremoniile curţii, *despre solii*,

[1] Cf. P. P. Panaitescu, *Petre Movilă şi Românii*, extras din *Biserica Ortodoxă Română*, LX, 1942, p. 7—8 Sept.-Oct.

[2] Hurmuzaki, *Documente*, XIII, p. 459—460.

[3] Cf. N. Cartojan, *Ceasornicul domnilor*, în *Cercetări literare*, IV, p. 1—22.

[4] Tipărite la Bucureşti în 1715, cf. Bianu şi Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, p. 498—499.

[5] D. Russo, *Elenizmul în România*, Bucureşti, 1912, p. 59.

[6] *Ibidem*, p. 60.

strategie, etc. [1]. Unul dintre ultimii împăraţi bizantini, Manuel Paleolog, a scris şi el sfaturi pentru fiul său, la 1417 [2]. Dintre manualele de strategie bizantină amin'im pe al împăratului Maurikios (582—602) pe al lui Leon VI-lea cel Înţelept (886—912) pe al lui Kekavmenos din veacul al XI-lea [3]. In Rusia, marele cneaz Vladimir Monomah din Chiev (1053—1125) scrie şi el sfaturi în limba slavo-rusă pentru fii săi [4].

In Apus, în special în vremea Renaşterii, cărţile de învăţături sunt mult e, dar ele se adresează mai ales nobililor, cari vor să capete uşor şi sigur manierele elegante dela curte; de aci porneşte şi celebrul *„Il libro del cortegiano"* al lui Baldasar Castiglione (1528) (scris la 1514), care a avut răsunet până şi în ţările vecine cu Românii. In Polonia, în veacul al XVI-lea, Górnicki scria imitând pe cel italian, un „Dworzanin Polski"=cuteza nul polonez [5]. Este deci vorba de un gen foarte răspândit. Dar în această ţară vecină s'a scris şi o altă lucrare de *Învăţături* pentru un domnitor, mai veche şi mai importantă din punctul nostru de vedere. E vorba de scrisoarea în limba latină a reginei mame a Poloniei, Elisabeta, văduva lui Cazimir IV, către fiul ei, Vladislav regele Ungariei şi Boemiei, care aştepta naşterea unui copil (copilul nu fu însă un băiat, cum credea Elisabeta, ci o fată). Tratatul educativ al reginei Poloniei scris la 1502, la Cracovia, în realitate datorit unui sfetnic dela curte

[1] Ed. Bonn. Cf. Montelatici, *Letteratura Bizantina*, Milano, Hoepli, 1916, p. 140—143 şi D. Simonescu, *Literatura română de ceremonial*, Bucureşti, 1932, p. 14—15, nota 2. Constantin Porphyrogenète, *Le livre des cérémonies, 2 vol.*, Paris, 1935, ed. A. Vogt.

[2] D. Russo, *op. cit.*, p. 58. Migne, *Patrologia Greaca*, CLVI.

[3] Cf. Montelatici, *op. cit.*, p. 271—272.

[4] Textul la F. Buslaev, Русская Хрестоматія —, ed, VIII, Moscova, 1901, p. 71—78 Cf. N. V. Şliakov, О поученіи Владимира Мономаха, St. Petersburg, 1901. Despre aceste Învăţături, v. şi St. Ciobanu, *Curs de istoria literaturii române vechi* (litografiat), I, 1939, p. 302—305, care încearcă să arate asemănări între ele şi Învăţăturile lui Neagoe, afirmând chiar că ar avea la bază isvoare comune. Învăţăturile Monomahului, foarte scurte, se deosebesc esenţial de cele atribuite lui Neagoe, orice tendinţă ascetică de renunţare la viaţă lipseşte din ele. El recomandă energie şi luptă, război şi vânătoare. Autorul se dă ca pildă pe sine: „Mi-am spart capul de două ori", spune cu mândrie. Scrierea e plină de amintiri personale, descrierea faptelor autorului, convorbirile lui cu alţi cnezi ruşi.

[5] Górnicki, *Dworzanin Polski*, Biblioteca Wende, Varşovia 1922, ediţia întâia apare la 1566 in Cracovia. Cartea e scrisă, ca şi a lui Castiglione, sub formă de dialog între mai mulţi nobili.

şi nu reginei, cuprinde sfaturi morale şi politice pentru un domnitor, primirea solilor, vânătoare, educaţie morală şi literară, banchete, alegerea sfetnicilor, şi evitarea linguşitorilor, dărnicie faţă de slugi, învăţarea limbilor streine, etc. Exemplele sunt luate din antichitate şi din istoria casnică a Iagellonilor, nici un text religios creştin nu e citat [1].

Învăţăturile pentru Teodosie vodă au fost scrise în limba slavonă, apoi traduse în româneşte şi în greceşte [2]. Prima parte a învăţăturilor, care lipseşte în traducerea grecească, cuprinde o serie de pilde. Autorul pune în faţa cititorului pilda regilor şi a împăraţilor din trecut, cari au cârmuit bine ţările lor şi a celor care, dimpotrivă s'au depărtat dela calea cea dreaptă. Pildele sunt culese, cum era de aşteptat, în legătură cu spiritul lucrării, nu din istoria profană, ci din cea sacră, anume mai întâi din istoria regilor lui Israel din Biblie, a împăratului Constantin cel Mare extrasă dintr'o operă hagiografică şi a împăratului indian Ioasaf, a cărui viaţă e luată din vestita carte, *Varlaam şi Ioasaf*, o prelucrare, precum se ştie, a vieţii lui Budha, întemeietorul religiei noi indiene. Toate aceste pilde sunt comentate; autorul se adresează către „fătul meu", adică lui Teodosie vodă, subliniind în fiecare caz purtarea rea sau bună a fiecărui suveran luat drept pildă.

Partea a doua a Învăţăturilor cuprinde alt plan: sunt o serie de învăţături, fiecare pentru anume împrejurări speciale din viaţa unui domnitor. E instructiv, pentru a vedea cum înţelege autorul activitatea unui voevod român, să înşirăm subiectele acestor învăţături: *a*) învăţătura pentru dragostea de Dumnezeu; *b*) pentru milostenie şi viaţa lumii deşarte; *c*) scrisoarea (lui Neagoe) către oasele mamei sale şi a copiilor răposaţi, cuvânt de plângere; *d*) învăţătură ca să nu întoarcă rău pentru rău; *e*) despre masă şi împotriva beţiei; *f*) despre judecată; *g*) pentru cinstirea icoanelor; *h*) pentru cinstirea boierilor; *i*) despre solii şi despre purtarea războiului; *j*) despre milă şi odihnire; *k*) despre

[1] *Helisabetha Poloniae regina Wladislao Pannoniae Bohemiae regi, filio carissimo de institutione regii pueri*, la H. Zeissberg, *Kleinere Geschichtsquellen Polens in Mittelalter*, in *Archiv für österreichische Geschichte*, LV-1, 1877, p. 99—136.

[2] Pentru ediţii, vezi mai sus, p. 1—2. Ediţia N. Iorga, *Învăţăturile lui Neagoe vodă (Basarab) către fiul său Teodosie*, Vălenii de Munte, 1910, după ediţia lui Ioan Ecclesiarhul din 1843.

pecetia acestei lucrări *l*) rugăciunea lui Neagoe voevod la ieşirea sufletului.

Precum se vede, cele câteva învăţături, pe cari le-am putea numi politice, sunt înecate în învăţături cu caracter moral-religios. Chiar învăţăturile politice, cuprind, cum vom vedea, întinse pasaje de morală şi extrase din cărţi ascetice.

Graţie în special cercetărilor răposatului profesor. D. Russo, se cunosc azi multe din isvoarele învăţăturilor ; această scriere este în mare parte un mozaic de extrase din tot felul de scrieri religioase, din Sf. Scriptură, din Varlaam şi Ioasaf, pus la contribuţie şi în partea a doua, apoi din *omiliile* (cuvântările) lui Ioan Gură de Aur, precum şi din cuvântări apocrife atribuite acestui ierarh al bisericii, dar mai ales pasaje foarte întinse, capitole întregi sunt reproduse din lucrarea *Umilenie* a lui Simion monahul, scriere bizantină de caracter ascetic cuprinzând sfaturi pentru părăsirea vieţii lumeşti, mortificarea trupului, viaţă călugărească (idei ce predomină de altfel şi în romanul *Varlaam şi Ioasaf*, istoria fiului de împărat din India, care a părăsit palatele şi domnia şi a trăit ca un pustnic în sărăcie şi abţinere), apoi din *Dioptra* (oglindă) a lui Filip Solitarul (pustnicul), altă carte ascetică bizantină, care recomandă şi ea părăsirea acestei lumi deşarte şi retragerea în pustie, *Leastviţa* sau Scara lui Ioan Scolasticul zis Klimax (Scărarul), tot o scriere ascetică monahală, datorită unui călugăr bizantin din secolul al VI-lea, care urmăreşte să dea cele 30 de trepte (de aci numele de *scară* dat acestei scrieri) ale perfecţiunii ascetice, prin desprinderea treptată a sufletului de lume. Cartea a fost folosită de autorul Învăţăturilor într'o traducere slavă după originalul grecesc ; ea a circulat şi pe alte căi în ţările române şi a fost tradusă în româneşte, tot după slavoneşte, la 1618 de Varlaam viitorul mitropolit al Moldovei [1]. In sfârşit, mai amintim ca lucrări puse la contribuţie de autorul învăţăturilor şi scrierile lui Efrem Sirul, himnograf sirian, care scrie în greceşte în secolul al V-lea şi face parte şi el din corul celor ce dispreţuiesc „plăcerile acestei lumi", împărăţiile şi puterea ; apoi şi unele vieţi de sfinţi, în special a Sf.

[1] Ediţia Migne, *Patrologia graeca*, LXXXVIII. Cf. Montelatici, *Letteratura bizantina*, p. 100, Gh. Ghibănescu, *O nouă lucrare a mitropolitului Varlaam*, *Arhiva*, XXV, 1914, p. 65—107.

Constantin cel Mare [1], precum şi din *Fisiolog*, o carte bizantină cu pilde din viaţa animalelor [2].

D. Russo care pregătea o ediţie critică a textului grecesc al Învăţăturilor, afirmă că „din cele 10—11 învăţături propriu zise şase sunt plagiate în parte sau total după Simion monahul, una după Efrem Sirul (pseudo-Hrisostom)" [3].

Toate aceste isvoare greceşti bizantine ca şi textele din Sfânta Scriptură au fost cunoscute de autor numai în traducere în limba slavonă, singura pe care o cunoştea şi în care de altfel şi scria [4].

Autorul învăţăturilor era deci un cărturar în slavonie, dispunând de o bibliotecă de manuscrise; un mare erudit în literatura ascetico-religioasă, cunoscând desigur texte întregi pe de rost, ca să poată intercala pasajele potrivite la locul unde urmau să ilustreze gândirea lui, căci un scriitor medieval nu lucra cu sistem de fişe. Erudiţia lui era însă unilaterală, ca limbă exclusiv slavonească şi ca subiect numai din literatura religioasă şi anume dintr'o parte specială a acesteia, aproape numai din lucrările ascetice ce tratează despre virtuţile monahismului şi părăsirea lumii deşarte, o ramură a literaturii religioase cuprinzând un ideal foarte nepotrivit cu acela al unui viitor domnitor care este menit să cârmuiască lumea, nu să fugă de supuşii lui. Nici cronici, nici istorii, nici acte publice, n'au trecut prin mâinile acestui scriitor. Avea foarte slabe cunoştinţe istorice; de pildă, vorbind de împăratul Constantin cel Mare, face acest groaznic anacronism: „măcar deşi fu Constantin prins de *Turci* întâi şi vrură să-l junghie şi să facă jărtvă spurcaţilor lor idoli, iară de grab fu scos şi izbăvit de Dumnezeu curînd din mâinele lor" [5]. Este probabil că cercetarea isvoarelor învăţăturilor

[1] Care nu este viaţa Sf. Constantin de Eftimie de Târnova, cum crede St. Romanski, *op. cit.*, p. 176, ci o altă viaţă care i-a servit de isvor. Cf. D. Russo, *Studii şi critice*, p. 9. Despre isvoarele Învăţăturilor în general cf. D. Russo, *op. cit.*, p. 3, şi acelaşi, *Studii bizantino-române*, p. 8—9, 19, 49.

[2] St. Romanski, *op. cit.*, p. 181.

[3] D. Russo, *Studii şi critice*, p. 3. V. Grecu în ediţia citată a versiunii greceşti a Învăţăturilor n'a indicat decât o mică parte a împrumuturilor făcute de autor şi anume în special cele ce fuseseră semnalate mai înainte de D. Russo.

[4] Cf. D. Russo, *op. cit.*, p. şi St. Romanski, p. 167—192.

[5] *Învăţăturile* Ms. 3488 Ac. Rom. f. 55 r. Cf. şi mai sus: „Indată fu Turcii biruiţi".

nu este completă încă și sunt de așteptat și alte descoperiri de isvoare, dar toate, dat fiind spiritul lucrării, trebue să fie din aceiași categorie.

Caracterul Învățăturilor adresate lui Teodosie vodă, spre deosebire de acela al Invățăturilor scrise de împărații bizantini și ruși, cari și atunci când fac morală se gândesc la viața lumească, nu este practic, ci moral—ascetic, autorul nu urmărește atât să dea un manual cu sfaturi folositoare pentru toate împrejurările domniei, cât directive sufletești și religioase asupra unei anumite atitudini în viață. Cartea aceasta, chiar atunci când dă sfaturi pentru banchete sau război, izbutește în chip paradoxal să rămâie o carte religioasă. Ceiace predomină în orice împrejurare este nevoia rugăciunii, a smereniei și teama de păcat, care rezolvă după autor toate problemele grele ale cârmuirii. Astfel, în învățătura menită să arate cum trebue să stea domnul la masă, partea cea mai întinsă, mai mult de jumătate din text, cuprinde pilde din Biblie : Noe, Holofern, Samson, împotriva beției și necumpătării, este o predică împotriva beției după Simion pustnicul, nu un cod de maniere de curte. Iar în restul aceleiași învățături, ideia principală stă în aceia că domnul la ospăț să nu fie cuprins de bucurie, ci să-și amintească de Dumnezeu (,,o veselie ca aceasta nu o primește Dumnezeu, ci îndepărtează pe un suflet ca acela") [1]. In învățătura despre *judecată*, trei sferturi din text cuprind pasaje extrase din cărțile sfinte despre dreptate, iar în cea despre *solii*, se recomandă domnului ca atunci când trimite un sol, să rostească mai întâi o rugăciune către Maica Domnului, care este dată în întregime. ,,Pe lângă aceasta, în taină trimiteți către sfintele locașuri și dumnezeeștile biserici și făceți către Dumnezeu rugă și priveghere și dați și cerșetorilor milă. Căci milostiva jertfă este nepătată și plăcută lui Dumnezeu" [2]. In acest chip, se vor rezolvi toate tratativele diplomatice.

Autorul sfătuește pe Teodosie vodă să devie un ascet. Un domn al țării trebue să fie sărac lipit : ,,Cine iubește mult averea nu este creștin, ci închinător la aur" [3]. Patriarhii, împărații, domnii și boierii au dobândit ,,odihna cea fericită", adică împărăția cerurilor, ,,pentrucă au părăsit plăcerile lumii și toate cele pământești le-au disprețuit, pentru dragostea cea înfocată de Dumnezeu... Cine-și unește cugetul cu Dumnezeu, nu-i mai pasă

[1] *Ibidem*, ediția grecească, ed. V. Grecu, p. 73.

[2] *Ibidem*, p. 137.

[3] *Ibidem*, versiunea greacă, p. 31, versiunea slavă, ed. Lavrov, p. 33.

de împărăţie, de domnie, nici de patriarhie" [1]. „Bărbaţi cuvioşi şi cărturari în peşteri şi munţi, smerindu-se şi făcându-se plăcuţi ţie Dumnezeul tuturora, trăind dimpreună cu fiarele sălbatece" [2]. Dacă Teodosie vodă ar fi urmat asemenea sfaturi, nu-i mai rămânea decât să abdice, să părăsească palatul domnesc, ducându-se într'o peşteră. In partea întâia a Învăţăturilor găsim aceleaşi sfaturi care numai unui domn nu i se potrivesc: „Trupul să ţi-l îmbraci în haine slabe şi proaste" [3]. „Ajunge a lăcui într'un zid mic şi îngrădit cu un gărdicel, iar a face cetăţi şi case de piatră... nici de un folos nu sunt. Auzi cum lăcuiesc Tătarii în case făcute proaste, lăcaşul lor iaste făcut ca al unor păstori" [4]. Ce ar fi zis boierii şi ţăranii, văzând pe domnul Ţării Româneşti umblând cu haine sărăcăcioase în loc de blănuri de viezure şi ieşind dintr'un bordei ţigănesc?

Dar sfaturile urmează la fel: „Mai frumos lucru este şi mai cu plăcere a vedea pustiele având umbră de cete călugăreşti..., decât împărăţie îngrijită şi peste câmp mese aşternute şi prânzuri. Iară blăm (haidem) acum în pustii să vedem... ce iaste mai bun şi mai fericit decât tot ce iaste pre pământ" [5].

Ascetismul care este o autoflagelare materială trebue completat cu autoflagelarea morală, să te declari şi să te simţi un păcătos, un nemernic, cu fruntea în pulbere, mărturisindu-ţi păcatele: „Am fost fără pricepere... mi-am slăbit trupul de lene şi cuget trufaş,... nici n'am cunoscut calea Domnului, am dat trupul meu spre nepăsare şi mâncare şi băutură", spune tatăl către fiul său [6]. „Auzi-mă pe mine, uşuratecul şi păcătosul şi neînţeleptul şi netrebnicul robul tău în ceasul acesta" [7]. „Vai mie, nenorocitul şi păcătosul şi însetoşatul de răzbunare. Ce voi face eu, nemernicul, pentrucă mereu sunt însetat de răzbunare... vai mie, întunecatul şi cu inima îngreuiată... puterile cele rele din mine ale diavolului" [8].

[1] *Învăţăturile*, ed. greacă, p. 31, ed. slavonă, p. 33.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*, versiunea românească, Ms. 3572. Acad. Rom. f. 93, vers. slavă p. 55.

[4] *Ibidem*, rom., p. 95—96 (acelaşi manuscris).

[5] *Ibidem*, p. 96,

[6] *Ibidem*, versiunea greacă, ed. V. Grecu, p. 25.

[7] *Ibidem*, versiunea greacă, p. 225.

[8] *Ibidem*, versiunea greacă, p. 69. Citind asemenea mărturisiri, B. P. Hasdeu exclamă: „Se pare că tinereţele lui Neagoe, *necunoscute istoriei*, au fost pline de valurile lumii!" *Arhiva Istorică*, I-2, p. 132.

Acel care renunță la viață, o disprețuește și o urăște ca o vale a păcatului, este mai aproape de moarte decât de viață. De aceia ascetismul e întotdeauna unit cu umbra morții prezente. Autorul învățăturilor nu numai că și-a scris din vreme rugăciunea la ceasul morții, dar se adresează chiar morților, le scrie epistolii. Misticismul său sare peste zăgazul dintre viață și moarte ; Neagoe se adresează mamii lui cu prilejul aducerii osemintelor ei la Curtea-de-Argeș și nefiind de față, îi trimite o scrisoare prin fiii lui, prin care se plânge de păcatele și de nenorocirile sale. Numai un mistic, care trăește cu mintea în altă lume, poate înțelege ideia ca Neagoe, oprit de a veni la înmormântarea mamii lui, trimite în locul său pe copiii lui răposați, ca să-i aducă prinosul său către bunica lor moartă : „Că eu n'am fost vrednic să-mi împlinesc o datorie ca aceasta. Dar am mai trimis încă și pe fiul meu Petru și Ioan și Anghelina, fiind copii ai tăi, din rădăcina ta. Ci Domnul și Dumnezeul nostru i-a primit întru bunătățile lui cele veșnice" [1]. Scriitorul este un mistic, care are viața întreagă cuprinsă de extaz și ajunge la cugetări pătrunzătoare (care însă sunt culese din literatura bizantină, nu sunt originale) [2]. Filosoful C. Noica a relevat cu dreptate acest splendid pasaj ca un mărgăritar al literaturii mistice, dându-i titlul de „Treptele înțelepciunii". „Mai întâi de toate este tăcerea, iară tăcerea face oprire, oprirea face umilință și plângere, și plângerea face frică, iar frica face smerenie și smerenia face socoteală de cele ce vor să fie, iar acea socoteală face dragoste și dragostea face sufletele să vorbească cu îngerii" [3]. Sau alt pasaj : „Inima omului este ca sticla, d'acii sticla dacă se sparge, cu ce o vei mai cârpi" [3].

Trebue să ne cuprindem de felul de a cugeta și a simți al autorului Învățăturilor, ca să-i putem înțelege opera : este un mistic erudit ; în Apus misticismul întemeiat pe interpretarea textelor se numește *scholastică* și o scholastică bizantină și ortodoxă este caracteristica acestui scriitor. E un mistic și se autoflagelează, se consideră ca ultimul păcătos, trăește în teroarea chinurilor iadului și în nădejdea luminii extatice a raiului. Moartea este prezentă în orice clipă în mintea lui, el repetă cu ani dinainte

[1] *Învățăturile*, ed. grecească, p. 47.

[2] *Ibidem*, ed. grecească, p. 77, rom., f. 154, (Ms. 3572), cf. Noica, *Neagoe Basarab și treptele desăvârșirii*, în *Universul literar*, 1940, Mai 11.

[3] *Învățăturile*, ed. grecească, p. 77, ed. rom. Hasdeu, *Arhiva Ist.* I-2, p. 113.

Neagoe cel adevărat nu era ascet, ci, cum am văzut, un domn cu preocupări lumești, un stăpânitor în adevăratul înțeles al cuvântului. Mai ales între cultura lui și aceia a autorului Învățăturilor este o deosebire esențială. Neagoe, după cum am arătat, știa grecește ca elev al patriarhului dela Bizanț și ca unul ce a fost înconjurat de Greci [1].

Autorul învățăturilor *nu știa grecește* și e nevoit să folosească toate scrierile grecești pe care le reproduce în opera sa, numai în traducere slavonă. Chiar pentru o scriere așa de răspândită în biserici, Cuvintele lui Sf. Ion Gură de Aur, e nevoit să recurgă la o traducere, n'o poate folosi în original, ca să nu mai vorbim de însăși Sfânta Scriptură. Neagoe ar fi putut să aibă la îndemână scrieri grecești dela toate mânăstirile reparate sau sprijinite de el în Orient, dela ierarhii și călugării greci ce veneau pe întrecute la curtea lui și ar fi putut să fie ajutat de învățații și scriitorii greci din jurul lui. Autorul Învățăturilor ignoră cu totul luminile grecismului.

E apoi inadmisibil ca un domn cult să fi avut o cultură așa de unilaterală, să fi fost preocupat în toată literatura slavo-bizantină numai de o latură a celei religioase, anume cea ascetică-călugărească și să nu fi fost folosit în scrierea sa nici un fel de scriere istorică sau de altă natură și să nu știe măcar că Turcii nu se puteau bate cu împăratul Romanilor.

Dacă ne coborâm la unele amănunte, contrastul între spiritul Învățăturilor și personalitatea lui Neagoe vodă se face și mai mult simțită.

Latura religioasă a vieții lui Neagoe, dărnicia sa de ctitor era vestită în tot Orientul și a rămas de pomină în istoria noastră. Evlaviosul domn trebue să fi cheltuit sume uriașe, ca să poată înzestra nenumăratele locașuri ortodoxe înșirate în viața lui Nifon și chiar această înșirare este departe de a fi completă. Și totuși, cu surprindere, vedem că autorul învățăturilor nu prea apreciază o asemenea activitate, o socoate secundară și sfătuește pe domn să nu risipească banul cu care ar putea ajuta pe slujitorii săi, dându-l la mânăstire : „Căci așa spun, fiul meu și frații mei, nu miluiți săracii și mânăstirile din tainurile din cari trăesc

[1] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III, vol. VI, p. 213, observase acest fapt și pe acest temei a susținut că originalul Învățăturilor ar fi fost scris de către Neagoe în grecește, părere care nu mai poate fi susținută în urma descoperirii textului slav și a comparației lui cu cel românesc și grecesc.

slujitorii voştri, căci atunci săracii şi mânăstirile se vor folosi, slujitorii voştri însă se vor face foarte săraci şi cerşetori" [1].

„Şi să miluieşti pre toţi şi pre săraci şi pre ceice vin către tine *şi pre streini, ci cu socoteală*" [2]. Cum se face că principala activitate religioasă a lui Neagoe, aceia prin care a rămas în istorie, nu e pusă ca sfat înaintea lui Teodosie, ci e amintită numai cu rezerve şi mai mult ca îndemn să nu fie exagerată şi anume într'un singur pasaj al Învăţăturilor? Neagoe, un prinţ al ortodoxiei, înzestrase biserici, mânăstiri, episcopii şi patriarhii în ţări streine, la Athos, Dalmaţia, Epir, Grecia, Serbia, Macedonia, Ierusalim şi la Braşov. O asemenea „risipă a banului ţării", ca să întrebuinţăm o expresie modernă, nu era însă pe placul anonimului autor al Învăţăturilor, care scrie ca urmare a consideraţiilor reproduse mai sus, aceste patriotice şi democratice rânduri: „*De vreme ce strângi averea ta dela oamenii ţării, se cuvine ca tot lor să le-o împarţi*" [3].

E adevărat că un cititor superficial, aflând cuvintele de dojană proprie şi de umilinţă din Învăţături, s'ar putea gândi la mustrarea de cuget a lui Neagoe pentru moartea silnică a lui Vlad cel Tânăr (şi poate şi a lui Mihnea), dar dacă cercetăm lucrurile mai de aproape, vedem că păcatele mărturisite de autor sunt: „am dat trupul meu spre nepăsare şi mâncare şi băutură, mi-am slăbit trupul de lene şi cuget trufaş" şi cel mult, sete de răzbunare, dar nicăieri nu e vorbă de o crimă făptuită în numele său. Cum se face că această crimă mărturisită public la Târgovişte şi pentru care, după mărturia cronicii, s'au făcut rugăciuni cu sobor de ierarhi ai bisericii, nu e amintită deloc în mărturisirile cu care se biciueşte pe sine însuşi, autorul Învăţăturilor? Nu cumva pentru că nu cunoştea ecoul morţii lui Vlăduţ în sufletul lui Neagoe? Şi cum se potriveşte uciderea succesivă a lui Mihnea, a lui Vlăduţ şi a boierului Bogdan, cumnatul lui Radu cel Mare, din porunca lui Neagoe, cu blânda şi dumnezeiasca figură a autorului Învăţăturilor?

Şi apoi, Învăţăturile cari erau să fie citite de fiul său, de boieri şi sfetnici, ce autoritate puteau avea, când domnul se îmbrăca în blănuri scumpe, comandate la Sibiu şi la Veneţia,

[1] *Învăţăturile*, versiunea grecească, p. 161, cf. versiunea rom. Hasdeu, *Arhiva*, I-2, p. 122, vers. slavă, p. 25.

[2] *Ibidem* vers rom. *l. c.*, p. 126.

[3] *Ibidem*, versiunea slavonă, p. 26. „Cum o luaţi dela săraci, aşa se cade să o şi daţi pentru dânşii" vers. rom. Haşdeu, *Arhiva*, I-2, p. 123.

pregătea coliere de mărgăritar și cerea fiului său (vorba vine) să se îmbrace în haine proaste și să trăiască într'un bordei?

Autorul Învățăturilor scrie: „Să nu aibi deloc pornire de răzbunare întru sufletul tău către careva dintre oameni" [1]. „Ori cine gând rău o să lucreze asupra ta și lucru potrivnic îți va arăta... deloc să nu-ți aduci aminte de greșeala aceluia, de lucrarea lui vicleană,... ci iartă-i greșeala și fă-i bine" [2]. El aduce ca pildă pe David: „Când era să se bucure de moartea vrăjmașului său, atunci foarte se tânguia și se bocea... și în loc de bucurie și veselie a făcut multă tânguire și plâns" [3]. „Dacă suferă vrăjmașul tău o cădere, să nu te bucuri de căderea lui" [4]. Să fie același scriitor ca domnul care într'o scrisoare oficială în limba latină spunea despre rivalul său Miloș: „*Ne-am bucurat și ne-am veselit în chip deosebit de moartea și de uciderea lui*"? Putea să puie în mâna boierilor învățăturile de mai sus și în același timp să le dicteze în cancelarie scrisoarea de bucurie despre moartea lui Miloș vodă?

Când Neagoe scria Sibienilor despre solul lor: „In furia noastră i-am aruncat ceva vorbe urâte", putea tot el să spuie fiului său: „Nici nu se cade aceasta vouă să răspundeți împotrivă (solilor), pentrucă nu știți că din cuvintele spuse împotrivă ați câștigat sau ați fost păgubiți. Căci cuvântul este ca gândul și pleacă și nu-l puteți opri, după ce a ieșit din gura voastră, ci vă veți căi pentru cuvintele acelea", deci conchide ca un domn să răspundă totdeauna solilor a doua zi [5]. Neagoe vodă amenință că va face Țara Bârsei, așa că nu i se va cunoaște nici locul, iar când cere pace Sibienilor, o face pentrucă: avem dușmani destui, „care ne vor răul", neamintind măcar în treacăt dragostea de pace. Pe când autorul Învățăturilor scrie: „Să ședem cu frica lui Dumnezeu și să nu stăm spre război, căci nu ne este nouă lupta către sânge și carne" [6]. „Dacă au venit careva asupra voastră... siliți-vă mai întâi cu pace să scăpați de ei și dați și o parte din visteria voastră lor... Din visteria noastră le-am vestit că le dăm lor (dușmanilor) și umilință am arătat către dânșii" [7].

[1] *Învățăturile*, versiunea grecească, p. 57.
[2] *Ibidem*, p. 59.
[3] *Ibidem*, p. 67.
[4] *Ibidem*, *loc. cit.*
[5] *Ibidem*, p. 133.
[6] *Învățăturile*, ed. grecească, p. 117.
[7] *Ibidem*, p. 157.

Ce mândrie de domnitor răsună în cuvintele lui Neagoe : „Aşa voesc domnia mea, căci nu vreau să ziceţi că este ţara fără domnitor, ci o să vedeţi că sunt domnitor destoinic şi are ţara domnitor". Ce umil scrie autorul Învăţăturilor, tot despre rostul domnitorului : „Să nu te înalţi în sine cu gândul că eşti mare... Ia seama să nu-ţi pună piedică diavolul... Iar dacă cineva nu-şi pune măsură şi n'are umilinţă, ce se crede pe sine înţelept, acela nu vrea să facă voinţa lui Dumnezeu, ci pe a sa" [1].

Autorul Învăţăturilor într'alt capitol scrie : „Omul are adecă două rânduri de feciori, unul din păcate, iar altul fără de păcat. In acest veac însă mai mult îşi iubeşte pe feciorii cei din păcate, decât pe ceilalţi" [2]. Cui se adresează aceste aluzii? Autorul nu ştia desigur că Neagoe însuşi s'a declarat şi boierii l-au recunoscut „fiu din păcate", din flori cum se zice, ca să poată lua domnia. Apoi cum ar fi cutezat Neagoe să spuie fiului său, vorbind de boieri : „Că nu te-au ales, nici te-au uns oamenii spre domnie" [3], când toată lumea ştia că boierii Craioveşti îl ridicaseră în scaun. Iar dacă Învăţăturile spun : „Când veţi vrea să puneţi boieri, nu se cade să căutaţi căci vă vor fi rudenii şi pentru aceia să-i puneţi, căci aceasta este fărnicie" [4]. Aceasta nu se potriveşte de fel cu domnia lui Neagoe vodă, care s'a înconjurat în sfatul său de rude, unchi, fraţi, veri din familia Craioveştilor, cari au acaparat demnităţile ţării, urmând întocmai de altfel şi în timpul lui Teodosie vodă. Barbu Craiovescu, unchiul domnului, a fost mare ban între 1512 şi 1520, urmat la această din urmă dată în bănie de Preda Craiovescu, fratele lui Neagoe. Radu Postelnicul Craiovescu, fratele lui Barbu, funcţionează ca dregător între 1512 şi 1515. Pârvu, tatăl lui Neagoe, a fost şi el mare ban la începutul domniei fiului său (Februarie-Iunie 1512). Badea sau Bădică, văr primar al domnului, a fost comis la 1520—1521. Deatco al doilea ban (1512—1518) e fiul Vlădaiei şi al lui Vâlsan vistier, nepot de frate al domnului. Marcea marele postelnic (1512) era şi el din familia Craioveştilor [5].

[1] *Ibidem*, p. 111.

[2] *Ibidem*, p. 179 versiunea slavă, p. 29, vers. rom. Hasdeu, *Arhiva*, I-2, p. 127.

[3] *Ibidem*, versiunea rom. Hasdeu, p. 112 şi 124 şi slavă, p. 35.

[4] *Ibidem*, slavă, p. 35. Cf. Hasdeu, *Buletinul Instr. Publ.*, 1865, p. 80.

[5] Cf. Gh. Ghibănescu, *Divane Domneşti în secolul al XVI-lea*, extras din *Ioan Neculce* sub anii 1512—1521 şi I. C. Filitti, *Craioveştii* 1935, p. 55.

Neagoe n'a putut scrie această carte streină de spiritul, cultura și temperamentul său.

Chiar istoricii cari susțin autenticitatea Învățăturilor, recunosc adesea fără voe că ele nu se potrivesc cu cele ce știm despre personalitatea istorică a lui Neagoe. Astfel A. D. Xenopol scria : „Aceste cugetări domnești fac onoare celui ce le-a înșirat, deși în practică nu le va fi urmat dânsul cu aceiași sfințenie" [1].

N. Iorga, care a susținut în repetate rânduri paternitatea domnului asupra scrierii ce-i este atribuită de tradiție, a fost el însuși nevoit să facă unele ipoteze care de fapt înseamnă concesii : „Trebue să se creadă că el (Neagoe) va fi stat între călugării cărturari dela Bistrița și poate că gândul unchilor săi era să facă din acest fiu din flori al lui Basarab cel Tânăr cu sora lor (?) un călugăr mai ferit de cercetările și prigonirea dușmanilor" [2]. In adevăr, ar trebui să admitem că Neagoe a fost un călugăr, ceiace n'a fost în realitate în cariera sa de boier și războinic, ca să poată scrie asemenea învățături. Cine cunoaște chipul său spiritual, viața și corespondența lui, înțelege ușor că această operă nu e a lui [3].

[1] A. D. Xenopol, *op. cit.*, VI, p. 215.

[2] N. Iorga, în introducerea la ediția *Învățăturilor*, Vălenii de Munte, 1910, p. VI.

[3] T. G. Bulat, *Personalitatea religioasă a lui Neagoe Basarab*, p. 49, spune totuși : „Este surprinzător de a constata concordanța faptei sale (a lui Neagoe) cu cele propovăduite" (în învățături). Anume această surprinzătoare concordanță se vede din faptul că doamna Despina s'a călugărit la bătrânețe. „Este cu totul exclus ca sfaturile de sfânt ale domnescului să soț să nu fi conturat și îndemnat la beatitudinea resemnării divine... Iată deci un imediat efect al concepției voevodului nostru" (p. 52). Nu știm dacă Învățăturile au „conturat" fapta doamnei Despina, care e ignorată în textul lor, efectul imediat a fost totuși cu întârziere, căci doamna a îmbrăcat haina monahală 30 de ani abia după stingerea soțului. A doua dovadă de concordanță ar fi faptul că atunci când Turcii l-au amenințat, Neagoe, „închinat mai mult lucrurilor de veșnicie dumnezeiască, decât celor trecătoare... le-a făgăduit pe an 3000 de bani roșii și 600 de prunci" (Bulat, *op. cit.*, p. 64). Neagoe dă deci păgânilor 600 de copii creștini dintre supușii lui, ca să-și lepede credința, minunată pildă de „închinare către lucrurile dumnezeești"... ale lui Alah. Ne grăbim să adăogăm că din fericire pentru amintirea lui Neagoe vodă, informația nu este exactă, nu provine dintr'un izvor contemporan, ci dela un autor din veacul al XVIII-lea.

III

CRITICA INTERNĂ A TEXTULUI INVĂŢĂTURILOR.

Am pus faţă în faţă în capitolele precedente ideile, tendinţele şi tonalitatea generală a Invăţăturilor cu scrisorile şi faptele lui Neagoe vodă şi am ajuns la rezultatul că avem a face cu două personalităţi adânc deosebite, trăind în lumi spirituale distincte : una a domnitorului, alta aceia a autorului Invăţăturilor. Această metodă de cercetare critică se întemeiază în primul rând pe psychologie şi o socotim cea mai îndreptăţită pentru critica de autenticitate a unei lucrări literare, cum uşor este de înţeles. In adevăr, ca să putem dovedi dacă o scriere este sau nu a unui autor, cea mai sigură metodă este aceia a comparaţiei ideilor şi tendinţelor lucrării cu acelea ale presupusului autor, metodă veche şi îndeobşte folosită, ceiace am şi făcut în rândurile de mai sus. Totuşi critica erudită nu este o metodă de valoare matematică şi deaceia nu trebuie să încheiem cercetările, înainte de a folosi toate posibilităţile de anchetă.

Critica internă în aflarea autenticităţii constă în analiza unor pasaje ale textului, care prin cuprinsul lor pot să ne călăuzească asupra epocii scrierii şi a personalităţii autorului. Temeiul ei este tot psychologia şi analiza faptelor istorice, dar spre deosebire de cea dintâi nu are un caracter comparativ, nu este rezultatul punerii faţă în faţă a două sau mai multe texte, sau personalităţi, ci constă din consideraţii pe temeiul unui singur text.

Răposatul profesor D. Russo începuse cercetarea critică internă a Învăţăturilor, deşi n'a apucat să sintetizeze rezultatele muncii sale în această direcţie într'un studiu definitiv. Totuşi, în mai multe lucrări, D. Russo a arătat lămurit concluzia sa : Invăţăturile nu sunt opera lui Neagoe Basarab, ci a unui călugăr, care a trăit mult mai târziu şi a atribuit propria sa operă voevodului ctitor dela Argeş, pentru care avea o adâncă admiraţie.

Inainte de a aduce noi argumente în această direcţie, vom aminti pe scurt şi aci cele publicate de profesorul D. Russo, argumente care fac parte din acest capitol al criticii interne.

In două rânduri în Învăţături, autorul, presupusul Neagoe, vorbeşte de familia sa, odată în „Scrisoarea" către osemintele mamei sale Neaga, când numeşte pe toţi feciorii şi fetele lui,

vii și morți și-i trimite să se închine la moaștele doamnei Neaga, a doua oară în „Rugăciunea la ieșirea sufletului", când chiamă la patul său de moarte pe toți copii lui, pe arhierei, pe dregători și boieri: „Ci am trimis în locul meu pre iubitul meu, pe Teodosie și pe dragele mele cucoane, pe Stana și pe Ruxanda... și încă am mai trimis, o maica mea, pe fiii mei, Petru și pe Ioan și pe fie-mea Anghelina" [1]. „Iată acum a sosit ceasul morții și strigați pe prea dulcii mei fii și pe fetele mele și pe iubiții mei dregători și slujitori" [2]. Cum se face că Neagoe a uitat tocmai în ceasul morții, când chiamă pe toți pentru supremul rămas bun, de existența scumpei lui soții? Doamna Despina din neamul Brancovici, a despoților sârbi, a supraviețuit soțului ei și a murit tocmai la 1554 la Sibiu [3]. Se pare că autorul Învățăturilor nu știa despre ea, dacă mai era atunci în viață [4]. Faptul este și mai caracteristic, dacă-l punem în legătură cu inscripțiile mormintelor dela Curtea-de-Argeș, care ni s'au păstrat până azi intacte. Autorul Învățăturilor a putut citi acolo numele fiilor morți ai lui Neagoe, nu însă inscripția de pe mormântul doamnei Despina [5], pentrucă ea s'a călugărit după moartea soțului ei și a luat numele monahal Platonila și numai acest nume figurează pe piatra ei de mormânt, *care nu spune că sub ea odihnesc oasele unei doamne*. Așa încât, atunci când o restaurare impie a trecut peste această mânăstire în zilele noastre, mormântul monahiei Platonila, socotită nedemnă de a sta alături de moaștele domnești, a fost scos afară din biserică [6]. De aceia, nici autorul Învățăturilor n'a putut ști când a murit doamna Despina, nefiind inițiat în taina schimbării situației ei.

Rămânând tot în domeniul familiei lui Neagoe, așa cum se oglindește în Învățături, în aceiași *Rugăciune la ieșirea sufletului*, domnitorul care nu chemase pe soția lui înlăcrămată la patul său de moarte, spune în schimb: „Strigați pe prea dulcii mei fii și pe fetele mele" [7], adică mai mulți fii și mai multe fiice.

[1] *Învățăturile*, ed. grecească, p. 47.

[2] *Ibidem*, p. 227.

[3] Milles, *op. cit.*, p. 55.

[4] D. Russo, *Studii și critice*, București, 1910, p. 6.

[5] Gr. Tocilescu, *Mânăstirea Curtea-de-Argeș*, p. 42—47.

[6] Al. Lapedatu, *Mormântul doamnei Despina*, în *Revista Istorică*, VII, 1921, 123 și urm.

[7] *Învățăturile*, versiunea greacă, p. 227.

Uitase domnul că-i rămăsese numai un singur fiu, Teodosie? [1] Mai degrabă acest amănunt rămăsese necunoscut falsificatorului.

Iar în „Scrisoarea către oasele doamnei Neaga" autorul Învăţăturilor descrie aducerea osemintelor mamei domnitorului la Curtea-de-Argeş. Dar mormântul acestei doamne Neaga nu este la Curtea-de-Argeş, unde toate pietrele de mormânt intacte şi neprofanate au rămas întregi până în zilele noastre. Nu cumva falsificatorul mistic şi-a închipuit întreaga ceremonie, socotind că neapărat mormântul mamei urma să fie alături de al fiului [2]? De altfel nu este si ur că doamna Neaga ar fi fost în adevăr numele mamei lui Neagoe, avem pentru aceasta singură mărturia îndoelnică a Învăţăturilor.

Un falsificator se teme de descoperirea falsului şi-şi ia anume măsuri de precauţiune, aduce scuze, care-l trădează. Aşa şi autorul Învăţăturilor. Una din învăţături se numeşte „Pecetia învăţăturilor" : „Căci sfârşitul scrierii ce am desfăşurat-o trebue să aibă şi o pecetie atârnată". „Trebue să se lege de dânsa pecetia, pentrucă cartea care este pecetluită, aceia să crede" [3]. „Dacă însă cuiva îi va fi greu sau nu va crede acestora, pentrucă nu este la ele pecetie... prin urmare punându-mi şi eu în mintea mea că după puţin timp şi eu voi trece din această lume şi pecetia noastră se va strica, de aceia n'am adăugat scrierilor mele pecetie" [4]. Autorul credea că o carte scrisă de un domn trebuia să aibă neapărat atârnată de ea pecetia sau sigiliul domnesc şi el firește nu-l avea. De aceia se teme că lucrarea va fi socotită neautentică, dar el nu ştia că în realitate peceţile domneşti atârnă numai de privilegii (hrisoave), nu de cărţi literare cari nu se întăresc în cancelarie. Nefiind un familiar al curţii, nu ştia rosturile ei şi de aceia intră în lungi şi încurcate explicaţii, ca să arate de ce nu are pecetia, spunând că în schimb a pus o pecetie morală

[1] D. Russo, *loc. cit.*, S'ar putea obiecta că această învăţătură în vederea morţii voevodului ar fi fost scrisă de el mai de mult, aşa că acest din urmă argument al lui D. Russo pierde din tăria lui, dacă e luat separat.

[2] D. Russo, *Studii istorice greco-române* I, Bucureşti, 1939, p. 207—226.

[3] *Învăţăturile*, versiunea românească (Ms. 3572), f. 311, vers. grecească, pag. 209.

[4] *Ibidem*, vers. grecească, p. 211 „De aceia n'am atârnat pecetia şi dacă îi va fi cuiva cu supărare sau i se va părea fără credinţă, pentrucă n'am atârnat pecetia la această scriere..." (Versiunea slavonă, p. 6).

scrierilor sale. Astfel prin această grije de autenticitate, el se trădează singur [1].

Autorul era un călugăr ; un autor oricât ar vrea să intre în piele streină, se trădează, mentalitatea lui proprie nu poate rămâne ascunsă. Când autorul Învățăturilor sfătuește pe Teodosie vodă : „Cel ce șade în casa sa (în chilia ta, zice un manuscris românesc) aceste trei îi aduc rod : sau face rugăciune sau învățătură sau lucru de mână" [2]. Cine stă închis și-și petrece viața numai în rugăciune, învățătură de carte și lucru manual? Un călugăr, desigur, nu un fiu de domn, care are alte rosturi în viață [3]. Ba chiar adaugă Învățăturile : „Dar dacă-ți iaste voia să aibi avuție moșii și vii, pentru căci nu te-ai însurat, să-ți fi luat muiere" [4], (textul acesta se află numai în versiunea românească, credem că traducătorul în grecește și-a dat seama de nepotrivirea prea strigătoare a acestui pasaj cu sfaturi ce ar fi să se adreseze unui domn și l-a suprimat). Prin urmare Teodosie era menit să rămâie celibatar,... sau cumva autorul uitase aci de Teodosie și călugăr fiind, se gândea la propria lui viață. Și alte sfaturi ale presupusului Neagoe se încadrează numai cu mentalitatea de monah : „Să te păzești să nu te treacă *vreun ceas*, fără de rugăciune". „Mai întâi de toate iaste *tăcerea*". „Floarea minții este *privegherea întru rugăciuni*" [5].

Învățătura despre iubirea de Dumnezeu se adresează către „dascăli și fraților", „preoților și păstori ai turmei lui Hristos", „fraților, părinților și preoților" [6]. Iar în învățătura despre cinstirea icoanelor, citim : „Fraților mei iubiți", „iubiții mei frați și slujitori ai lui Dumnezeu" [7]. Ea cuprinde (după Efrem Sirul), o polemică împotriva... *monofisiților* (sectă eretică dela începutul erei creștine). E vorba deci de predici, rostite sau de rostit în biserică, reproduse după autori bizantini și intercalate în Învățături [8]. Aci Teodosie este iarăși uitat, autorul nu i-se mai adresează lui. El avea prea puțină aderență spirituală față de figura,

[1] D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, București, 1915, p. 35, nota 1.

[2] *Învățăturile*, versiunea greacă, p. 115, rom., (Ms. 3572), p. 153.

[3] D. Russo, *Studii și critice*, p. 26.

[4] *Învățăturile*, versiunea rom., p. 154. (Ms. 3572).

[5] D. Russo, *op. cit.*, p. 26. *ibid* p. 154—155.

[6] *Învățăturile*, vers. greacă, p. 33.

[7] *Ibidem*, vers. greacă, p. 99, 109.

[8] D. Russo, *Elenizmul în România*, București, 1912, p. 30.

convenţională pentru el, a fiului lui Neagoe ; scopul său era didactic-moral în general şi deaceia făcea abstracţie în unele capitole de persoana presupusului fiu de domn.

La aceste argumente extrase din scrierile lui D. Russo, putem adăuga şi noi acum alte câteva pasaje de aceiaşi natură :

Tot în legătură cu cunoştinţele autorului Învăţăturilor despre familia lui Neagoe este un pasaj din prima parte a acestei scrieri : „Dar încă cu cât mai mult se cade să te fereşti de păgânii, de cari nu ştiu ce este Dumnezeu, nici se botează *măcar de ţi-ar fi şi frate să te fi născut cu dânsul dintr'o mumă*, tot încă mai tare să te fereşti de dânsul. Şi să te păzeşti să nu faci cu dânsul dintru adevărul inimii tale nici un sfat, că aceştia sânt vrăjmaşii crucii Domnului nostru Isus Christos şi numele lui Dumnezeu cel sfânt ei îl hulesc. Deci de vom iubi noi pre unii ca aceştia, iar dragostea lui Dumnezeu să va lua dela noi" [1]. Se adresează aceste cuvinte lui Teodosie? Aşa de puţin cunoştea familia lui autorul, încât nu ştia dacă are sau nu fraţi trecuţi la păgânism, cum avea de pildă la începutul veacului al XVII-lea Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul? Iarăşi surprindem acea ciudată despărţire a autorului de figura, pur convenţională pentru el, a persoanei lui Teodosie, căreia i se adresează sfaturile numai de formă.

Autorul introduce în scrierea sa pasaje în contrazicere cu situaţia familiară a lui Neagoe, ba chiar cu scopul aparent al Învăţăturilor, adică educarea lui Teodosie voevod. Astfel, în *Cuvântul la ieşirea trupului*, Neagoe pe patul de moarte, adresându-se boierilor, ar fi spus : „Şi de acum faceţi început a sluji altui domn, pe care nu-l înţelegeţi, nici el pe voi. De aceia vă spun slujitorilor mei iubiţi, slujitorul anevoe e să slujească *domnului necunoscut*, până ce i-a aflat rânduiala" [2]. Scriitorul uitase că se adresează în primul rând lui Teodosie, că acesta trebuia să urmeze de drept în scaun şi că boierii lui Neagoe îl cunoşteau ; îi scapă mărturisirea că după moartea domnului va urma un altul, un necunoscut, ca în veacul al XVII-lea, când urmarea dinastică la tron rămăsese o amintire a trecutului.

De altfel, în analiza comparativă din capitolul precedent am mai relevat alte două asemenea nepotriviri în legătură cu familia lui Neagoe : Autorul nu ştia că sfatul domnesc al lui Neagoe era plin de rudele sale, boierii Craioveşti, cari deţineau principalele demnităţi, nici nu ştia că domnul, al cărui nume

[1] *Învăţăturile*, vers. rom. (Ms. 3572), f. 80—81. Vers. greacă, p. 152.
[2] *Ibidem*, versiunea greacă, p. 229.

îl împrumuta, se declarase și era socotit ca fiu din flori al lui Basarab voevod cel Tânăr [1].

Alături de capitolul așa de caracteristic al *pecetii*, în care autorul se trădează, căutând să se justifice, cum se face că el, presupus domn, nu are pecetie domnească, mai este și un alt pasaj aproape asemănător. Terminând cu sfaturile privitoare la primirea și trimiterea solilor, autorul conchide astfel: „cât am putut după mintea și judecata mea prin harul lui Dumnezeu, v'am expus în chip de învățătură către voi despre toate acestea. Se poate că mie mi-a scăpat ceiace se cuvine, încă și mai de folos". „Cât am putut și eu, nu atâta de mult, ci puținel oarece, m'am nevoit de v'am adus aminte, că mai cu multe ni s'ar fi căzut ca să vă învățăm și să vă arătăm, ce poate că și nouă atâta pricepere numai ce ne-a dat Dumnezeu și nu sânt nici eu atâta de harnic și nevrednic să-mi poată da Dumnezeu să vă spui și mai multe. Iar pe voi să vă învețe Dumnezeu să nu știți numai acestea, ci mai multe și mai înțelepte" [2]. „Ci acestea mi-a dăruit Dumnezeu după mintea și cunoașterea mea. Ci totuși și de acestea ce mi-a fost dăruit mie, eu nu am fost vrednic, poate eu pe scurt ceva v'am învățat, Dumnezeu însă să vă dea vouă cele mai multe și cele mai bune" [3]. Care este rostul acestor scuze? Autorul își dă seama că n'a spus tot ce se cuvine despre soli, ci *puținel oarece*, deși s'ar fi căzut să învețe mai mult—și anume tocmai *cele mai de folos*. Dar el nu și-a adus aminte și mărturisește că e nepriceput și a fost nevrednic de darul ce i s'a dat, adică exercițiul puterii domnești. Scriitorul deci se teme că citind cineva acest capitol politic despre solii, va găsi lipsuri, dovezi de necunoștință, care nu ar fi îngăduite unui domn, căci el nefiind în realitate domn, ignora o serie de amănunte ale ceremonialului și ale obiceiurilor de curte consacrate pentru primirea solilor și atunci caută să se scuze cu nepriceperea și lipsa de memorie... a lui Neagoe. Este iarăși un loc în care autorul Învățăturilor se trădează singur.

[1] Vezi mai sus, p. 142, p. 8 din extras.

[2] *Învățăturile*, versiunea rom., f. 220. (Ms. 3572).

[3] *Ibidem*, versiunea greacă, p. 152—163. Cf. și versiunea slavă, p. 44: „Cât am putut pe voi v'am sfătuit, nu mult, ci cu puțin m'am trudit și v'am arătat și deși s'ar fi cuvenit mai multe a arăta din cele ce v'am arătat, dar numai atât mi-a dat Dumnezeu în minte, pentrucă nu sunt vrednic să-mi dea mie Dumnezeu minte, v'am arătat puțin, iar pe voi să vă învețe Dumnezeu mai multe".

Că acest scriitor era un călugăr, se vede din întreg spiritul operii sale. D. Russo a citat, cum am arătat mai sus, câteva pasaje în care el, uitând că îmbrăcase în imaginație haine domnești, își trădează totuși rasa monahală. Se mai pot găsi și în multe alte părți ale scrierii pasaje asemănătoare. Am citat în capitolul precedent câteva fraze caracteristice pentru a dovedi spiritul ascetic al doctrinei Învățăturilor, dar ele sunt în același timp dovezi că sfaturile nu se adresau în realitate unui fiu de domn. Unui fiu de domn nu i se poate cere să trăiască într'un bordei, nici să locuiască împreună cu fiarele și nu i se strigă : „Ia blăm (haide) în pustie". Pasajul începe totuși cu cuvintele: „Acestea-ți grăesc eu acum, fătul meu" [1]. Și aci călugărul s'a întors la lumea sa, și aci se arată că Teodosie vodă este numai un pretext literar, lucrarea urmărește scopuri generale morale și ascetice. Iată încă o frază care este deadreptul extraordinară, dacă în realitate e adresată unui domn al țării : „Lucrează mereu lucruri de mână, că din lucrările mâinilor tale să se poată hrăni un sărac" [2]. Bineînțeles că un călugăr, care nu are nici o avere, nu poate ajuta pe săraci decât muncind cu mâinile, dar domnul mai are și o visterie.

„Cu adevărat într'această lume nu iaste mai rea și mai amară decât muierea" [3], este o cugetare pe care călugărul celibatar o pune cam indelicat în gura soțului doamnei Despina. In altă parte, în *Învățătura pentru cinstirea icoanelor*, autorul recomandă : „priveghere în picioare toată noaptea" [4], și adaogă : „cine grăește cuvinte lumești întunecă sufletul" [5]. Un domn după asemenea sfaturi nici nu și-ar putea împlini funcția domnească, nici nu-i este măcar îngăduit să vorbească despre cele lumești, care sunt totuși esența stăpânirii lui. „Așa dar fraților, să fugim de lume și de toate câte sunt ale lumii, ca să fim moștenii binelui... ce a gătit Dumnezeu celor ce-L iubesc" [6]. Și nu am dat aci decât o parte a pasajelor în care autorul ascet al Învățăturilor spune, adresându-se unui fiu de domn, să părăsească lumea aceasta (deci și domnia), să trăiască în post, în rugăciune, sărăcie și priveghere.

[1] *Învățăturile*, vers. rom., f. 95. (Ms. 3572).
[2] *Invațăturile*, vers. greacă, p. 115.
[3] *Ibidem*, vers. rom., f. 196. (Ms. 3572).
[4] *Ibidem*, vers. greacă, p. 103, ver . rom. *ibid.*, f. 143.
[5] *Ibidem*, vers. greacă, p. 113.
[6] *Ibidem*, vers. slavă p. 33.

Dacă trecem la altă ordine de idei, în învăţătura, în care arată ca „niciodată să nu se întoarcă rău pentru rău", este şi această pildă : „De aceia, dacă cineva s'ar găsi, fiind de sămânţă domnească, să petreacă însă între streini şi prin locuri depărtate, gonit şi în stăruinţa sa să se silească în tot felul a dobândi domnia lui părintească şi unul ca acela, dacă s'ar întâmpla s'o ia, nu trebue celor ce i-au fost împotrivă mai înainte, să le facă rău sau să-i asuprească, ci să se uite la ei cu faţă veselă şi cu multă bunăvoinţă şi cu prietenie să le facă daruri, ca şi credincioşilor care au rămas împreună cu el mai înainte" [1]. Mai caracteristic este pasajul în versiunea românească : „De va fi vre-un domn din altă udenie gonit într'altă ţară după moartea tătâne-său şi nu va fi apucat el domnia în urma lui, deci apoi după câtăva vreme să va milostivi Dumnezeu spre dânsul şi-l va aduce iarăş în ţara lui şi unora ca acestora le grăesc ca unor fraţi : dacă veţi intra în ţara voastră, voi să nu miluiţi [numai] pre cei ce v'au slujit în lipsa voastră şi în trebi şi pe aceia carii sânt ai ţării să-i uitaţi şi să-i părăsiţi şi să nu-i miluiţi, că cine ş-au năpăstuit ţara şi moşiile, să vă slujească voua printr'alte ţări streine, sau să ţineţi vreo pizmă pre dânşii şi să-i omorâţi" [2]. E un sfat cu caracter politic, care se cuvenea să fie adresat domnilor români, dintre cari mulţi se făcuseră pribegi la moartea tatălui lor şi abea târziu începeau la domnie, dar autorul uită că se adresează lui Teodosie, care se afla la curte lângă tatăl său şi trebuia să urmeze în scaun, doar pentru aceasta i se adresau sfaturi. El nu avea să aleagă între boierii pribegi şi cei rămaşi în ţară ; era dela sine înţeles că boierii din sfatul tatălui său erau să rămâie şi în jurul lui Neagoe, el însuşi nu pribegise la moartea presupusului şi fictivului său tată, Basarab cel Tânăr, ci rămăsese în ţară ca boier. Să nu uităm că Neagoe, de altfel, a omorît la urcarea în scaun pe Bogdan, boierul care-l duşmănise şi-l silise să fugă, faptă potrivnică sfaturilor de mai sus, care spun că un domn să nu-şi amintească de cei ce nu l-au sprijinit în vremea dinainte de domnie. Pasajul acesta din Învăţături este un ecou din alte vremuri, când urmarea la tronul Ţării Româneşti nu mai era ereditară şi Turcii aduceau în scaun pretendenţi din ţări depărtate.

Ţara Românească era cârmuită de un domn şi în fruntea bisericii ei stătea un mitropolit. Dar scriitorul Învăţăturilor vor-

[1] *Ibidem*, vers. greacă, p. 59.
[2] *Învăţăturile*, vers. rom., p. 285—286 (Ms. 3572).

leşte mereu în pildele sale de *împăraţi* şi *patriarhi* : „Spun unii dintre împăraţi şi domni că anevoe este a avea şi a ţinea împărăţia şi domnia... Treburile împărăţiei, spunem că împărăţia noastră.. trebuinţele cele multe ale împărăţiei noastre. Şi iarăşi din patriarhi şi mitropoliţi mulţi spun... Şi nu ştim dacă ne scot din patriarhie şi mitropolie... De aceia mulţi împăraţi şi domni şi patriarhi şi arhierei au părăsit plăcerile lumii.. Nu-şi mai fac grije nici de împărăţie, nici de domnie, nici de patriarhie, nici de mitropolie" [1]. „De aceia îţi spun (zice presupusul Neagoe către Teodosie), fie când sânt eu în viaţă şi ţin domnia, fie mai târziu, *când o să iei tu împărăţia* şi domnia" [2]. Ba chiar Neagoe este pus să se adreseze către „fiul meu Teodosie şi iubiţii mei fraţi şi urmaşii noştri împăraţi (ţari) şi domni, care după mine veţi veni domni şi împăraţi" [3]. E deadreptul straniu să numeşti pe urmaşii lui Neagoe în scaunul ţării *împăraţi*. Dar Teodosie nu urma să domnească peste o împărăţie, ci peste mica Ţară Românească. Se vede că scriitorul uitase aceasta. Neagoe dacă ar fi scris această lucrare şi s'ar fi adresat numai fiului său Teodosie, n'ar fi uitat într'atâta locul unde se află pe pământ, poporul său românesc şi mica lui ţară ; un călugăr plin de lecturi mistice, care scrie o carte de sfaturi cu caracter general, face abstracţie de realitatea imediată, se ridică cu mintea la împăraţii din scrierile citite de dânsul. Incă odată se dovedeşte că pentru el persoana lui Teodosie e o ficţiune, un pretext pentru exprimarea ideilor sale morale.

Acestea sunt observaţiile noastre, cu care înţelegem să completăm argumentele lui D. Russo, aduse în aceiaşi direcţie.

Dar înainte de a termina cu critica internă a textului Învăţăturilor, trebue să discutăm unele obiecţiuni care au fost aduse împotriva argumentelor lui D. Russo de către învăţaţii ce susţin autenticitatea scrierii, adică pe Basarab vodă Neagoe ca autor al lor. In primul rând, e vorba de cercetările d-lui prof. V. Grecu care a editat şi a tradus versiunea grecească a Învăţăturilor, aflată în manuscrisele dela mănăstirea Dionisiu dela Muntele Athos [4]. Domnia sa crede că poate înconjura greutatea, recu-

[1] *Ibidem*, vers. greacă p. 25, 27, 31, slavă, p. 6.

[2] *Ibidem*, vers. greacă, p. 57.

[3] *Ibidem*, vers. slavă, p. 13, p. 221.

[4] V. Grecu, *Introducerea la ediţia Învăţăturilor lui Neagoe Basarab*, versiunea greacă şi acelaşi, *Şi toţuş Invăţăturile lui Neagoe Basarab*, în *Convorbiri Literare*, LXXVII, 1944, p. 477—481 şi partea doua *ibidem*, p. 740—767.

noscând că o parte a Învățăturilor ar fi neautentice și anume acelea din care D. Russo a scos argumentele sale, altele ar fi neexact traduse în versiunea românească. Anume, precum se știe, versiunea slavă cât și cea grecească sunt mai scurte decât cea românească și s'ar putea bănui că pasajele ce lipsesc din aceste două versiuni în limbi streine nu făceau parte din original, ci au fost adăugate în versiunea românească de un interpolator.

Trebue să observăm mai întâi că prin aceasta se recunoaște faptul că un falsificator care trăia mai târziu, s'a îmbrăcat în haina lui Neagoe vodă, i-a împrumutat numele pentru propria sa operă, măcar pentru o parte din textul Învățăturilor. Dar precum am arătat cu un alt prilej [1], tocmai unele din capitolele și pasajele din care a luat D. Russo argumentele sale, se găsesc în tustrele versiuni: de exemplu, explicația cu pecetia se află în versiunea românească, în cea greacă și în cea slavă și la fel *Epistola* către oasele doamnei Neaga, cât și rugăciunea la ieșirea sufletului, în care este uitată doamna Despina soția lui Neagoe, se află în toate trei versiunile. Și această obiecțiune era adusă atunci când se cunoșteau numai argumentele fragmentare ale profesorului D. Russo, cu atât mai puțin se poate ridica acum, când s'au adus multe alte argumente în prezenta lucrare, extrase din toate capitolele Învățăturilor și când s'a făcut o comparație a ideilor generale ale lucrării cu acelea ale lui Neagoe Basarab.

Totuși numai ca o completare, trebue să stabilim care este textul cel mai autentic. Textul slavon, care poate fi luat ca punct de plecare în exprimarea ideilor și stilului, întrucât lucrarea a fost scrisă de autor în slavonește, totuși nu poate fi o indicație, prin lipsurile sale, pentru eventuale interpolații în textul român. In adevăr, manuscrisul slavon dela Sofia este alcătuit din foi izolate cu numeroase lacune, lipsuri de caete întregi, așa că nu se poate ști care era cuprinderea sa, când era întreg [2]. Dar nici manuscrisele grecești dela mânăstirea Dionisiu nu reprezintă o versiune completă. Aceasta se poate vedea din următoarele considerații: In versiunea greacă este o pildă intitulată: „A

și P. Syrku, **Къ вопросу о подлинникѣ поученiи Іоанна Нягое,** St. Petersburg, 1901, p. 20—24, (pagmația extrasului), admite că sunt „învățături" originale și altele adause mai târziu. Textul grecesc îl socoate prelucrat ulterior.

[1] P. P. Panaitescu, *Autenticitatea Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, în *Convorbiri Literare* LXVII, 1944, p. 733—739.

[2] *Învățăturile*, ediția slavonă, Lavrov, p. II—III (introducere).

leşte mereu în pildele sale de *împăraţi* şi *patriarhi* : „Spun unii dintre împăraţi şi domni că anevoe este a avea şi a ţinea împărăţia şi domnia... Treburile împărăţiei, spunem că împărăţia noastră.. trebuinţele cele multe ale împărăţiei noastre. Şi iarăşi din patriarhi şi mitropoliţi mulţi spun... Şi nu ştim dacă ne scot din patriarhie şi mitropolie... De aceia mulţi împăraţi şi domni şi patriarhi şi arhierei au părăsit plăcerile lumii.. Nu-şi mai fac grije nici de împărăţie, nici de domnie, nici de patriarhie, nici de mitropolie" [1]. „De aceia îţi spun (zice presupusul Neagoe către Teodosie), fie când sânt eu în viaţă şi ţin domnia, fie mai târziu, *când o să iei tu împărăţia* şi domnia" [2]. Ba chiar Neagoe este pus să se adreseze către „fiul meu Teodosie şi iubiţii mei fraţi şi urmaşii noştri împăraţi (ţari) şi domni, care după mine veţi veni domni şi împăraţi" [3]. E deadreptul straniu să numeşti pe urmaşii lui Neagoe în scaunul ţării *împăraţi*. Dar Teodosie nu urma să domnească peste o împărăţie, ci peste mica Ţară Românească. Se vede că scriitorul uitase aceasta. Neagoe dacă ar fi scris această lucrare şi s'ar fi adresat numai fiului său Teodosie, n'ar fi uitat într'atâta locul unde se află pe pământ, poporul său românesc şi mica lui ţară ; un călugăr plin de lecturi mistice, care scrie o carte de sfaturi cu caracter general, face abstracţie de realitatea imediată, se ridică cu mintea la împăraţii din scrierile citite de dânsul. Încă odată se dovedeşte că pentru el persoana lui Teodosie e o ficţiune, un pretext pentru exprimarea ideilor sale morale.

Acestea sunt observaţiile noastre, cu care înţelegem să completăm argumentele lui D. Russo, aduse în aceiaşi direcţie.

Dar înainte de a termina cu critica internă a textului Învăţăturilor, trebue să discutăm unele obiecţiuni care au fost aduse împotriva argumentelor lui D. Russo de către învăţaţii ce susţin autenticitatea scrierii, adică pe Basarab vodă Neagoe ca autor al lor. In primul rând, e vorba de cercetările d-lui prof. V. Grecu care a editat şi a tradus versiunea grecească a Învăţăturilor, aflată în manuscrisele dela mănăstirea Dionisiu dela Muntele Athos [4]. Domnia sa crede că poate înconjura greutatea, recu-

[1] *Ibidem*, vers. greacă p. 25, 27, 31, slavă, p. 6.

[2] *Ibidem*, vers. greacă, p. 57.

[3] *Ibidem*, vers. slavă, p. 13, p. 221.

[4] V. Grecu, *Introducerea la ediţia Învăţăturilor lui Neagoe Basarab*, versiunea greacă şi acelaşi, *Şi totuş Învăţăturile lui Neagoe Basarab*, în *Convorbiri Literare*, LXXVII, 1944, p. 477—481 şi partea doua *ibidem*, p. 740—767.

noscând că o parte a Invăţăturilor ar fi neautentice şi anume acelea din care D. Russo a scos argumentele sale, altele ar fi neexact traduse în versiunea românească. Anume, precum se ştie, versiunea slavă cât şi cea grecească sunt mai scurte decât cea românească şi s'ar putea bănui că pasajele ce lipsesc din aceste două versiuni în limbi streine nu făceau parte din original, ci au fost adăugate în versiunea românească de un interpolator.

Trebue să observăm mai întâi că prin aceasta se recunoaşte faptul că un falsificator care trăia mai târziu, s'a îmbrăcat în haina lui Neagoe vodă, i-a împrumutat numele pentru propria sa operă, măcar pentru o parte din textul Invăţăturilor. Dar precum am arătat cu un alt prilej [1], tocmai unele din capitolele şi pasajele din care a luat D. Russo argumentele sale, se găsesc în tustrele versiuni: de exemplu, explicaţia cu pecetia se află în versiunea românească, în cea greacă şi în cea slavă şi la fel *Epistola* către oasele doamnei Neaga, cât şi rugăciunea la ieşirea sufletului, în care este uitată doamna Despina soţia lui Neagoe, se află în toate trei versiunile. Şi această obiecţiune era adusă atunci când se cunoşteau numai argumentele fragmentare ale profesorului D. Russo, cu atât mai puţin se poate ridica acum, când s'au adus multe alte argumente în prezenta lucrare, extrase din toate capitolele Invăţăturilor şi când s'a făcut o comparaţie a ideilor generale ale lucrării cu acelea ale lui Neagoe Basarab.

Totuşi numai ca o completare, trebue să stabilim care este textul cel mai autentic. Textul slavon, care poate fi luat ca punct de plecare în exprimarea ideilor şi stilului, întrucât lucrarea a fost scrisă de autor în slavoneşte, totuşi nu poate fi o indicaţie, prin lipsurile sale, pentru eventuale interpolaţii în textul român. In adevăr, manuscrisul slavon dela Sofia este alcătuit din foi izolate cu numeroase lacune, lipsuri de caete întregi, aşa că nu se poate şti care era cuprinderea sa, când era întreg [2]. Dar nici manuscrisele greceşti dela mânăstirea Dionisiu nu reprezintă o versiune completă. Aceasta se poate vedea din următoarele consideraţii: In versiunea greacă este o pildă intitulată: „A

şi P. Syrku, **Къ вопросу о подлинникѣ поученіи Іоанна Нягое,** St. Petersburg, 1901, p. 20—24, (paginaţia extrasului), admite că sunt „învăţături" originale şi altele adause mai târziu. Textul grecesc îl socoate prelucrat ulterior.

[1] P. P. Panaitescu, *Autenticitatea Invăţăturilor lui Neagoe Basarab*, în *Convorbiri Literare* LXVII, 1944, p. 733—739.

[2] *Invăţăturile*, ediţia slavonă, Lavrov, p. II—III (introducere).

aceluiaşi, despre şarpe pildă", care începe aşa : „Fraţii mei şi copiii mei întru Domnul... Domnul nostru care a spus în Evanghelie : „Fiţi înţelepţi ca şerpii şi întregi simpli ca porumbeii"...[1]. Se dă apoi după Fiziolog pilda cu şarpele şi cu aceasta se încheie capitolul în versiunea greacă [2]. In schimb, în versiunea românească, după pilda cu şarpele, urmează în chip logic pentru ilustrarea citatului evanghelic şi pilda cu porumbeii, extrasă din aceiaşi carte populară medievală, Fiziologul [3]. Este clar deci că avem a face aci în învăţătura românească cu textul întreg, iar în versiunea grecească cu o lacună, de vreme ce nu s'ar fi pomenit la început şi de porumbel, fără ca şi el să aibă pilda lui.

Iată un alt exemplu : In versiunea greacă se află învăţătura cu caracter politic : „In ce chip vom cinsti pe boieri şi pe slugile lor care vor sluji cu dreptate" (titlul acesta numai în versiunea românească, dar textul în amândouă) [4]. După această învăţătură, în care se arată cum trebue trataţi boierii în funcţiune de către domn, urmează în versiunea românească, cât şi în cea slavonă : „Invăţătură... cum vor pune boierii şi slugile lor la boierie şi la cinste şi cum vor scoate dintr'aceastea pentru lucrurile lor" [5]. Această completare la învăţătura precedentă lipseşte din versiunea grecească ; ea nu este totuşi o interpolare în celelate două versiuni, fiind continuarea necesară a celei precedente. Deci iarăşi o lacună în textul grecesc.

In Invăţătura despre solii, în textul românesc se arată că solilor turci nu se cuvine să le arăţi visteria şi bogăţiile, nici să te făleşti cu pompa curţii, „că toată mintea şi înţelepciunea lor iaste mâna cea tinsă". Acest pasaj injurios pentru Turci, a fost suprimat în traducerea greacă alcătuită la Athos, pe pământ turcesc, ea se afla însă în original, căci o găsim atât în textul românesc, cât şi în cel slavon [6].

Conchidem din aceste câteva exemple că versiunea grecească nu poate reprezenta forma originală a Invăţăturilor, ci este o versiune cu lipsuri. In această versiune lipseşte tot înce-

[1] Matei, 10. 16 ;

[2] *Invăţăturile*, versiunea greacă, p. 54.

[3] *Ibidem*, versiunea rom. Gaster, *Chrestomatie*, p. 171 şi Ms. 3572, p. 135.

[4] *Invăţăturile*, versiunea greacă, p. 121 şi urm., vers. românească Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I-2, p. 120—122.

[5] *Ibidem*, vers. rom. Ms. 3572, f. 186—189, versiunea slavă, p. 35—36.

[6] *Ibidem*, vers. rom. Ms. 3572, f. 219 şi cea slavă, p. 43.

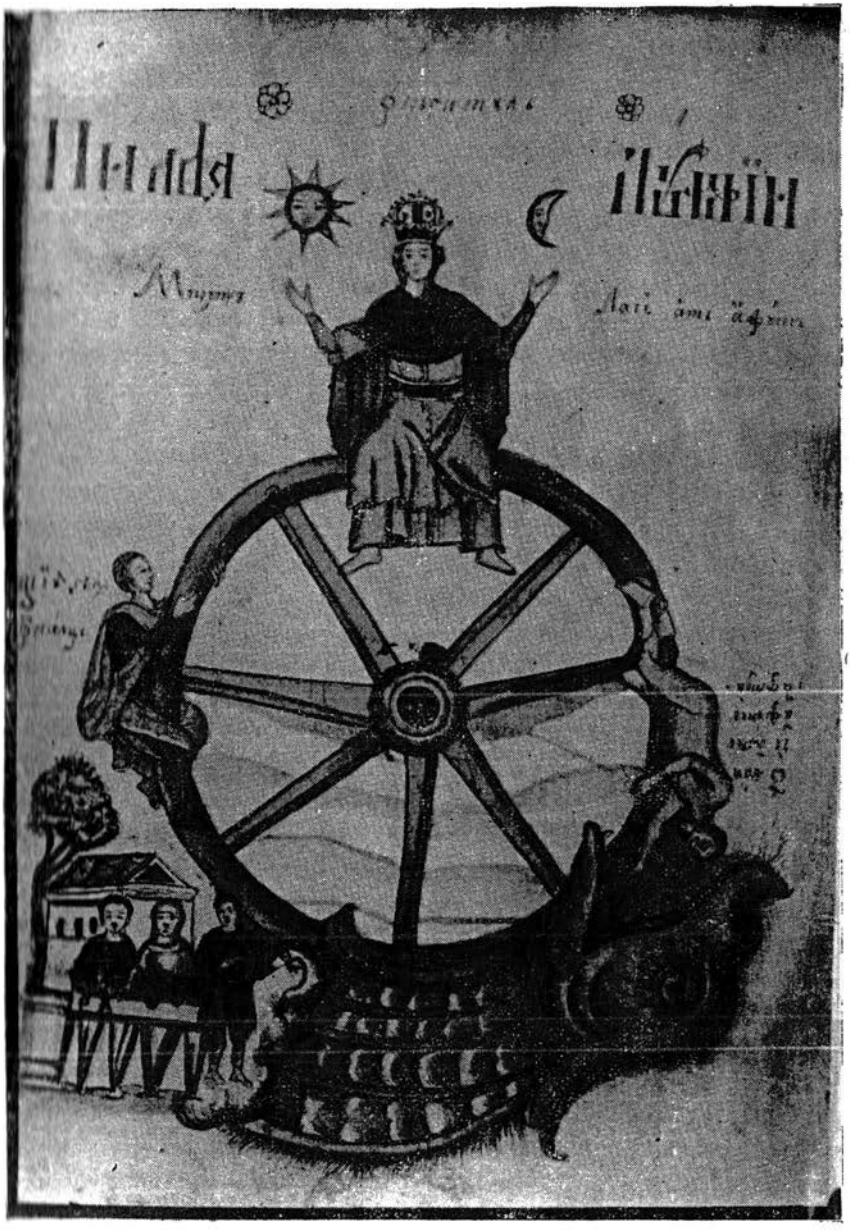

„*Pilda Lumii*" după manuscrisul *Învățăturilor* scris de preotul Sava Popovici din Rășinari (A. R. m. 3572).

putul Invăţăturilor, intitulat *Cuvântul*, cu pilda regilor şi a împăraţilor din Biblie, a lui Constantin cel Mare şi Ioasaf din India, care se află însă în versiunea românească, cât şi în cea slavă, unde e păstrată fragmentar. D. Russo, credea că această parte este interpolată [1]. Dar noi socotim că ea constitue o întregire necesară a celorlalte învăţături, şi ca isvoare (tot Varlaam şi Ioasaf, folosit şi în partea următoare) şi ca idei; partea dela început arată unui fiu de domn pilde de regi din trecut, ca să ia exemplu din viaţa lor, partea dela urmă descrie purtarea unui domn în diferitele împrejurări şi îndatoriri ale situaţiei sale, luate fiecare separat. *O sănătoasă metodă critică ne interzice să considerăm ca interpolate capitolele ce se află atât în versiunea românească, cât şi în textul slavon* [2], *lipsind numai în cea grecească.* Această parte dela început nu este o compilaţie fără legătură cu subiectul, ci face parte din exemplele de domnitori buni sau răi, puse în faţa fiului de domn. Scopul e arătat clar de către autor: „Toate să le arătăm chiar din împăraţi şi în ce chip cum au îngăduit lui Dumnezeu, şi cum au călcat legea şi au mâniat pre Dumnezeu şi cum fură ispitiţi de mânia lui Dumnezeu şi unii dintr'înşii cum au întors pre Dumnezeu iară cu milă pentru credinţa lor, aşişderea alţii mulţi pentru negrija lor şi pentru neîntoarcerea inimii au perit că n'au ascultat învăţăturile. Deci să ascultaţi şi să înţelegeţi de viaţa lor şi vă veţi înţelepţi, şi să vă feriţi fieştecare din voi de cele rele, iar întru lucrurile cele bune neîncetat să vă nevoiţi a face bine" [3].

In concluzie, credem până la dovada contrară, că *versiunea românească a Invăţăturilor este cea mai completă, cuprinzând toate capitolele ce se aflau în originalul autorului* şi că pasajele din această versiune care lipsesc în versiunea greacă, nu trebuesc socotite ca adause mai târzii ale interpolatorilor.

Firește că nu este exclus ca în versiunea românească să existe unele adaose şi modificări, dar acestea vor ieşi la iveală, când vom avea o ediţie critică a acestei versiuni după toate manuscrisele. De pildă, este sigur că învăţăturile intitulate: „Cuvânt de învăţătură al bunului creştin domn Neagoe voivod, domnul

[1] D. Russo, *Studii bizantino-române*, p. 41—42.

[2] *Invăţăturile*, versiunea slavă, p. 52—56, 57—63, corespund cu textul din versiunea română, Ms. 3572, Acad. Rom., p. 92—96, 121—122 şi Ms. 3488, f. 45—50, din partea dela începutul *Invăţăturilor*.

[3] *Invăţăturile*, versiunea rom., f. 27—28. (Ms. 3572).

Ungro Vlahiei către două slugi credincioase ale sale şi dragi, carele să lepădară de lume şi se dederă vieţii călugăreşti" puse în manuscrise la urmă, după viaţa lui Nifon, în trei manuscrise româneşti, sunt o interpolare, lucru care se vede şi din cuprins : cele două slugi se numesc Varlaam şi Ioasaf (ce lipsă de imaginaţie !). „Cheile domniei mele şi cămara mea era în mâinile tale", zice scriitorul vorbind de Varlaam. In a două învăţătură se arată că Ioasaf murise şi totuşi domnul îi scrie, „deşi eu n'am cum o trimite unde-ţi va zăcea trupul" [1]. Se vede că tendinţa de a împrumuta personalitatea lui Neagoe pentru scrieri cu sfaturi nu era unică, ci după pilda primului falsificator s'au luat şi alţii. In orice caz, este clar că din comparaţia diferitelor versiuni, nu poate ieşi nici un argument în favoarea paternităţii lui Neagoe asupra Învăţăturilor.

D-l Grecu mai aduce unele argumente în favoarea autenticităţii, anume din compararea *Învăţăturilor* atribuite lui Neagoe vodă, cu acelea ale împăraţilor bizantini, în special ale lui Manuil Paleolog (1417), care cuprind multe sfaturi cu caracter moral [2]. D-sa face aci o confuzie : una este atitudinea morală şi religioasă, pe care o aveau, în realitate sau de formă, toţi suveranii medievali şi cu totul alta atitudinea ascetică. Prima adoptată de împăratul bizantin, care nu uită şi învăţăturile practice, priveşte purtarea unui suveran creştin în mijlocul supuşilor lui, cealaltă adoptată de Pseudo-Neagoe este dimpotrivă îndreptată împotriva lumii, cere retragerea din această lume, este deci incompatibilă cu un păstor de oameni.

Pe de altă parte, d. Grecu socoate că *Învăţăturile* atribuite lui Neagoe sunt o *operă literară* şi ca atare, neavând un caracter practic îşi pot îngădui contraziceri şi chiar incoherenţe : „Nepotrivirile şi lipsurile, contrazicerile, incoherenţele şi inconsecvenţele care se întâlnesc în învăţăturile lui Neagoe Basarab, trebue să ne silim mai întâiu să le explicăm prin caracterul scrierilor de acest fel" [3]. Literatura şi mai ales cea religioasă nu scuză contrazicerile şi incoherenţele, iar *Învăţăturile* nu sunt o operă

[1] *Viaţa şi traiul sf. Nifon*, ed. C. Erbiceanu, Bucureşti, 1888, p. 173 cf. 2 143. (După un Ms din 1682, ce nu cuprinde celelalte învăţături). Cf. şi pentru Ms. Gaster 8 din 1817, P. Syrku, *op. cit.*, p. 7 (a extrasului). Cf. şi ms. 2714. Acad. Rom.

[2] V. Grecu, *Şi totuşi învăţăturile lui Neagoe Basarab*, II, *Convorbiri Literare*, LXXVII, 1944, p. 742—748.

[3] *Ibidem*, p. 766.

poetică, lirică, ci fac parte, cum se vede și din titlul lor, din genul *didactic*, adică urmăresc un scop practic, educativ.

Răspunzând la argumentele aduse de D. Russo, d. Grecu, pe de o parte respinge unele din ele pe motivul că în versiunea greacă a Învățăturilor pasajele respective incriminate sunt mai atenuate sau, o singură dată, lipsesc. Despre faptul că versiunea greacă nu reprezintă forma autentică, am vorbit mai sus.

Pe de alta, tot d-sa, mai aduce obiecții ca acestea : *Rugăciunea la ieșirea sufletului* fiind o încercare literară în spiritul și după pretențiile timpului de atunci... autorul ei, Neagoe Basarab „putea să amintească în ea pe soția sa și putea să o și omită" [1]. „Pretențiile timpului" îngăduiau oare unui soț să-și uite soția? Învățătura în care autorul spune „Ascultați bărbaților... și voi muierelor" îți lasă *impresia* că e un adaos ulterior, care însă a putut fi făcut foarte bine de însuși Neagoe sau de vreun prelucrător sau copist de mai târziu" [2]. Critica textelor nu se face după *impresii*. La argumentul cu pecetia, d. Grecu spune că și în Învățăturile lui Manuil Paleolog „lucrul se petrece la fel", pentrucă împăratul își termină lucrarea cu „un cuvânt de încheiere în formă de epistolie" [3], ca și cum faptul că există o încheiere ar fi argumentul de neautenticitate și nu *scuza că n'are pecetia domnească s'o atârne la o carte literară*, scuză pe care zădarnic am căuta-o în opera împăratului Manuil. De altfel d. Grecu își dă seama de tăria argumentului și concede : „aceasta ar putea privi cel mult numai Învățătura respectivă, nici într'un caz toată opera cu toate Învățăturile" [4]. Din nefericire, Învățătura cu pecetia este autentică, se află în toate trele versiunile.

Despre mormântul doamnei Neaga care lipsește la Curtea de Argeș : „Aceasta e o bucată literară și dacă nu conține preciziuni istorice sau dacă ar cuprinde chiar impreciziuni, din motive de acestea nu se poate pune la îndoială autenticitatea scrierii" [5]. Neagoe Basarab poate spune că mama sa este îngropată la Argeș, deși în realitate mormântul ei se afla aiurea, e vorba doar de o bucată literară ! Iar dacă în *cuvântul de plângere* al doamnei Neaga, autorul care, lipsind dela înmormântare, tri-

[1] *Ibidem*, p. 753.
[2] *Ibidem*, p. 754.
[3] *Ibidem*, p. 758.
[4] *Ibidem*, p. 757.
[5] *Ibidem*, p. 759.

mite pe toţi copiii lui, nu aminteşte de loc de soţie : „nu se prea vede bine la care loc anume din această scriere literară a sa Neagoe Basarab ar fi trebuit numai decât să-şi amintească şi soţia" [1].

Este clar că argumentele lui D. Russo rămân în picioare şi că răposatul profesor de bizantinologie, care n'a avut prilejul să-şi desăvârşească opera, a văzut exact problema, care acum se pune întâi în întregimea ei.

Vom pomeni cu acest prilej şi de altă obiecţiune în favoarea autenticităţii *Învăţăturilor* lui Neagoe. N. Iorga a afirmat în mai multe rânduri că un manuscris al Învăţăturilor lui Neagoe se afla în biblioteca lui Petru Şchiopul domnul Moldovei. Petru Şchiopul (1574—1579, 1582—1591) având aceste învăţături, ca domn originar din familia domnitoare munteană, la şase decenii după moartea lui Neagoe, trebuia să ştie că Învăţăturile sunt în adevăr ale răposatului domn al Ţării Româneşti. Este vorba de o carte ce se află trecută în inventarul averii lui Petru Şchiopul, mort în exil la Bolzano în Tirolul italian, inventar alcătuit de autorităţi, după moartea domnului. Intre altele e notată o carte intitulată : „*Maniera wie man die grossen Potentaten traktieren soll.* Ain Buch in Quart mit gelben Leder überzogen" [2]. Aceasta este cartea pe care N. Iorga o identificase cu Învăţăturile lui Neagoe. Dar numele lui Neagoe nu este indicat, aşa că ipoteza este gratuită. Titlul nu corespunde : felul cum trebuesc trataţi marii potentaţi, arată că este o carte ce tratează despre felul de purtare al curtenilor şi nobililor faţă de domnitor. Nu e vorba deci de purtarea acestora din urmă, ca în Învăţăturile atribuite lui Neagoe, ci de una din numeroasele opere apusene în genul lui Cortegiano al lui Castiglione.

Argumente pozitive în favoarea autenticităţii Învăţăturilor, afară de tradiţia manuscriselor, nu avem deci şi nu s'au putut găsi [3].

[1] *Ibidem*, p. 761.

[2] Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 555. Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 292.

[3] St. Romanski, *Mahnreden*, p. 192—193 afirma că Învăţăturile lui Neagoe sunt autentice de vreme ce autorul cunoaşte perfect (?) relaţiile familiare ale acestui domn şi elementele politice ale vieţii contemporane muntene. Dar în urma răspunsului lui D. Russo (*Studii şi critice*, p. 1—16) n'a mai insistat. *Cred că nu comit o indiscreţie, amintind că într'o convorbire ce am avut la Sofia cu prof. Romanski în 1936, d-sa a recunoscut că profesorul Russo a avut dreptate şi că nu-şi mai menţine teza.*

IV

„INVĂȚĂTURILE" ȘI ORGANIZAREA POLITICĂ A ȚĂRILOR ROMÂNEȘTI

Am putea împărți Învățăturile atribuite lui Neagoe vodă în învățături cu caracter pur moral, care sunt cele mai multe și cele cu caracter politic, ce cuprind sfaturi privitoare la exercitarea puterii domnești în latura ei laică. Până acum în deobște s'au discutat cele morale și religioase, pentru a se găsi cheia autenticității acestei scrieri, dar firește că cele politice ne pot desvălui mai precis adevărul. Ne întemeiem pe constatarea că morala rămâne, dar instituțiile se schimbă. Un scriitor care scrie un veac după domnia lui Neagoe vodă trebue să vadă altfel instituțiile țării, obiceiurile și legile decât acest domnitor, care trăia în altă vreme. Pe lângă distanța în timp care modifică lucrurile, mai este și decsebirea de situații între un domn și un călugăr; un domn care are experiența domniei știe amănunțit cum se petrec ceremoniile dela curte, cum se face judecata, care este obiceiul pământului în privința sfatului boieresc, în ce fel se primesc și se trimit soliile și cum se cârmuește oastea țării. Acestea sunt, ca să zicem așa, specialitatea demnității ce ocupă. Un călugăr retras din lume nu poate cunoaște aceste lucruri domnești decât din auzite, incomplet și fără experiență proprie și va face desigur greșeli în descrierea lor. Așa dar, pe temeiul cunoștințelor ce avem azi asupra vechii organizații a țărilor române, putem încerca acest control, care este decisiv. Dacă Învățăturile au o precizie și bogăție de cunoștințe pentru veacul al XVI-lea, ce s'ar putea semăna de pildă cu aceia din *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir la începutul veacului al XVIII-lea, atunci e probabil că scrierea este a unui domn. Dacă dimpotrivă vom găsi șovăieli, nesiguranță și anacronisme în cunoștințele politice, atunci opera nu poate fi a lui Neagoe.

Firește că și călugărul din veacul al XVII-lea știe anume lucruri generale și chiar unele amănunte din organizarea țării din veacul trecut, mai întâi pentrucă din veacul al XVI-lea până în al XVII-lea nu s'au produs schimbări esențiale în această organizare cu caracter conservativ și întemeiată pe datină, apoi pentrucă, oricât de izolat ar fi un călugăr într'o mânăstire, el venea în contact cu negustori, ostași, boieri, ctitori și închinători și adesea chiar cu domnul. Nu trebue să ne așteptăm din

partea lui la o ignoranţă totală, ci numai la lipsuri şi greşeli parţiale, imposibile însă sub pana unui domnitor.

Inainte de a trece la analiza amănunţită a învăţăturilor politice, trebue să facem două constatări de ordin general. Prima stă în aceia că Invăţăturile nu cuprind o serie de preocupări firești pentru un domn, sunt deci incomplete. Astfel, nu se vorbeşte nimic despre *impozite şi vămi*, cum trebuiesc aplicate şi în ce măsură de către domn, deşi în acest capitol s'ar putea împleti multe consideraţii morale în genul favorit al autorului. De asemenea, nu se vorbeşte nimic despre anume ceremonii foarte importante pentru un domn : purtarea domnului la praznic, Bobotează şi Paşti, la urcarea în scaun cu jurământul boierilor, la înmormântări, chestiuni asupra cărora Dimítrie Cantemir a scris capitole întregi. Neagoe Basarab era pe de altă parte foarte mult preocupat de chestiuni de negoţ cu străinătatea, în special cu Ardealul şi are o bogată corespondenţă personală în această chestiune, ba chiar este autorul unei reforme radicale a sistemului vămii şi a regimului importului în ţară, hotărîtă într'o mare adunare cu boierii [1]. Totuşi în Invăţături nu găsim nici o urmă despre aceste preocupări ale presupusului autor. Despre *vânătoarea domnească* a scris Dimitrie Cantemir un capitol special în *Descrierea Moldovei* şi un asemenea capitol era de aşteptat în sfaturi domneşti, dovadă că în sfaturile cneazului rus Vladimir Monomah către fii săi el există, ca şi în *Invăţăturile* reginei polone Elisabeta [2]. Neagoe care a fost vătaf de vânători, înainte de a se urca în scaun, pare a fi uitat această îndeletnicire, dacă admitem că el e autorul Invăţăturilor [3].

A doua observaţie generală este aceia pe care am mai arătat-o şi mai sus în capitolul II, că Invăţăturile chiar cele politice nu au un caracter practic, cum ne-am fi aşteptat dela un domn şi cum sunt cele bizantine şi ruseşti, ci tot laturea morală predomină şi aci. In învăţătura care arată cum să stea domnul la masă, nu se arată regulele de etichetă, ci ideia conducătoare este aceia că beţia este neplăcută lui Dumnezeu. In învăţătura despre judecată, nu se arată procedura ei, ci numai ideia morală că domnul trebue să fie drept. Când vorbeşte despre cinstirea boierilor autorul nu spune care sunt gradele demnitarilor, cum

[1] Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-române*, p. 257—8.

[2] La Buslaev, *op. cit.*, p. 75—78. Zeisberg, *op. cit.*, p. 111.

[3] Despre vătaful sau căpitanul de vânători, cf. D. Simonescu, *Literatura de ceremonial*. Bucureşti, 1938, p. 167.

se exercită şi se dobândesc, ci se mărgineşte la afirmaţia generală că domnul trebue să răsplătească şi să fie milostiv cu cei ce îl slujesc. Ceva mai bogate în amănunte sunt învăţăturile despre solii şi război, dar şi aci ideia principală este că toate greutăţile politice se pot rezolvi numai prin invocarea ajutorului lui Dumnezeu în rugăciuni. Concluzia noastră din aceste fapte este aceia că autorul nu numai că avea o mentalitate şi o cultură monastică, dar îi lipseau chiar cunoştinţele tehnice privitoare la exerciţiul domniei [1].

Cea dintâi dintre Învăţăturile politice care ne întâmpină în ordinea aşezării capitolelor este cea despre *„şederea la masă"*, care, precum am spus, este în primul rând o predică împotriva beţiei. Totuşi ea cuprinde şi câteva amănunte destul de sărace asupra banchetelor domneşti [2]. Domnul, zice autorul, şade pe tron, iar la masă stau nu numai boierii, ci şi *toată oastea* [3]. In timpul mesei se face muzică cu glasuri şi cântece şi cu felurite instrumente muzicale. Pe lângă acestea se fac jocuri (dansuri). Ceiace este mai ciudat, mesenii nu sunt distraţi de lăutari şi dansatori, ci boierii de sfat ei înşişi, fără excepţie, se scoală dela masă, fac pe lăutarii şi pe măscăricii : „Ci şi câţi sunt dimpreună cu el (cu domnul), datori sunt, dacă la ceva se pricep,... să zică şi să joace în mijlocul tuturor" [4]. Aşezarea la masă se face după etichetă, adică „fiecare să-l aşezi potrivit la locul cuvenit", însă se ţine mai ales seamă de cel ce apucă mai întâi loc bun : „Să nu îngăduieşti ca aceştia care au venit mai târziu să şadă mai sus decât cei ce sunt dela început" [5]. Aceasta constitue o contrazicere cu afirmaţia dintâi ; sau apucă fiecare locul după cum a venit, sau după ierarhia rangului şi a vârstei ; amândouă împreună nu se poate. Cei ce nu apucă loc, zice autorul, „să stea în picioare şi dă-le lor în mâini mâncare şi băutură". Cam la aceasta se reduc informaţiile autorului, care nu spune nici cum, nici ce se mănâncă la o masă domnească, nimic despre urări, închinăciuni cu paharul, despre focurile de puşcă şi de tun

[1] D. Simonescu, *op. cit.*, p. 32, spune despre *Învăţăturile* atribuite lui Neagoe : „Concepţia religioasă din care sunt privite faptele, întunecă însemnătatea lor, încât aceste elemente de ceremonial apar mai mult ca nişte aspecte ale înţelegerii divine".

[2] *Învăţăturile*, versiunea greacă, p. 72—85, slavă, p. 1—6.

[3] „Toată gloata", în textul slav, p. 3.

[4] *Învăţăturile*, versiunea greacă, p. 75.

[5] *Ibidem*, p. 77.

ce se trag de obicei la banchetele domneşti [1]. Putem constata că ştirile acestea sunt nu numai incomplete, dar şi neexacte. Nu era un obicei să se facă banchete uriaşe cu oastea, cum crede autorul, care a luat drept regulă un caz excepţional. Banchetele domneşti se făceau în cinstea unor oaspeţi, în încăperile caselor domneşti, cu un număr redus de boieri meseni. Boierii nu şedeau după cum veniseră mai întâi sau mai la urmă ; o asemenea anarhie în privinţa etichetii n'a existat nici la cele mai barbare curţi din lume şi nimeni nu stetea în picioare la masa domnului cu strachina într'o mână şi ulcica de vin într'alta. Acestea se potrivesc mai de grabă cu o trapeză de mânăstire, în care toţi sunt egali şi cei ce întârzie sunt pedepsiţi să stea în picioare. In niciuna din relaţiile pe cari le avem, nu se văd boierii umiliţi, transformaţi în lăutari şi măscărici, datori să-şi arate talentele artistice, ca să distreze pe domn ; e vorba de pură imaginaţie a cuiva care n'a luat niciodată parte la un banchet la curte. E adevărat că *după* ospăţ se încingea adesea câte o horă sau alte dansuri populare, la care luau parte toţi musafirii în frunte cu domnul [2], dar nu e vorba de talentele deosebite ce trebuiau să şi le arate boierii în timpul mesei.

Invăţătura despre judecată cuprinde şi ea câteva rare informaţii despre felul cum judeca domnul cu sfatul său. Domnul când stă la judecată să fie înconjurat de oameni bătrâni şi înţelepţi şi de tineri, aceştia din urmă să stea în picioare, „ca să ia învăţătură bună". Domnul să dea răgaz celui sărac să-şi spuie păsul şi să împrăştie teama de care e cuprins la vederea domnului şi al sfetnicilor. Dacă boierii atrag atenţia domnului că a făcut o nedreptate, el să cheme înapoi pe împricinat şi să-i facă dreptate [3]. Aceasta este tot ce trebue să ştie un domn despre judecată, restul capitolului e plin cu citate din Noul şi Vechiul Testament despre dreptate. Din hrisoavele vremii cari descriu adesea judecata domnească şi din descrierea competentă a lui Sivori,

[1] Vezi pe larg despre ospeţele domneşti la D. Simonescu, *op. cit.*, p. 171—177 şi p. 158, Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, trad. E. Cioran, Bucureşti, 1900, p. 20—21, 84—85, D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Rom., p. 94—97. P. P. Panaitescu. *Călători poloni în ţările române*, Acad. Rom., *Studii şi cercetări*, XVII, 1930, p. 17, 32, 51, 73—74.

[2] D. Simonescu, *loc. cit.*

[3] Cf. ed. rom. Gaster, *Chrestomatie*, I, 168—170.

secretarul lui Petru Cercel, 60 de ani după moartea lui Neagoe [1], ştim destul de bine cum se făcea o judecată domnească. Ceiace ne izbeşte în acest capitol este cumplita lui sărăcie în privinţa informaţiei. Autorul cunoaşte lucrurile foarte nelămurit, altfel tendinţele sale moralizatoare ar fi avut o hrană bogată descriind cum se ia jurământul şi despre sfinţenia lui, dacă domnul trebue să acorde încredere martorilor, despre jurători, boierii cari judecau din însărcinarea domnului pe egalii lor. Nu pomeneşte nimic despre laturea aşa de interesantă a pedepselor, care variau dela tragerea în ţeapă şi spânzurătoare, adesea practicate de adevăratul Neagoe Basarab, până la bătaia cu buzduganul. Ce n'ar fi putut spune despre îngăduinţă şi moderaţie, un cunoscător al lucrurilor în această privinţă? Dar călugărul falsificator se temea să se dea de gol, neştiind prea multe despre toate acestea şi de aceia tace. In privinţa compunerii divanului de judecată, el nu se făcea cu oameni bătrâni şi tineri chemaţi pentru învăţătură, ci numai cu titularii dregătoriilor în funcţie, de obicei în număr de doisprezece al căror nume este trecut în sentinţă, adică în hrisov. Feţele bisericeşti, măcar mitropolitul, luau întotdeauna parte la judecată alături de domn, ceiace autorul Învăţăturilor ignoră, de vreme ce vorbeşte numai de boieri [2].

Al treilea capitol politic al Învăţăturilor este cel despre *Cinstirea boierilor* (dregătorilor) *domneşti*, care este şi mai sărac în privinţa informaţiilor istorice. In lipsă de cunoştinţă despre organizarea şi îndatoririle sfatului domnesc, autorul se refugiază în poezie : sfatul domnesc este ca o grădină cu gard de pietre şi plină de pomi roditori ,,şi în umbra lor, la suflarea lină a vântului m'am umbrit după plăcere. Şi ochii mei din frunzele lor rouă au luat şi bucurie şi nu numai la voe bună şi bucurie m'au înveselit, ci şi sângele lor şi capetele (ale pomilor?) le-au dat pentru mine" [3]. Domnul nu trebue să tae copacii, adică pe boieri, poate să-i pedepsească, dar ,,să nu-ţi fie paharul totdeauna plin cu sânge" [4]. Atâta e în stare să spuie. Nimic despre

[1] St. Pascu, *Un fragment dintr'o descriere a Ţării Româneşti în sec. XVI*, în *Omagiu lui I. Lupaş*, Buc., 1943, p. 922—6.

[2] Miron Costin, *Poemă în versuri polone*, ed. P. P. Panaitescu, Acad. Rom., ext. X, 1929, p. 114 (478) Coressi, în *Tâlcul Evangheliei*, Braşov, 1564, carte cu tendinţe calvine, se ridică împotriva vlădicilor, ,,ce sânt şi domni şi sfetnici domnului", citat de St. Ciobanu, *Curs de istoria literaturii române*, II, p. 39. Cf. şi Şt. Pascu *loc. cit.*

[3] *Învăţăturile*, versiunea greacă, p. 123.

[4] *Ibidem*, p. 127. vers. rom. Hasdeu *Arhiva*, I-2, p. 122.

în casele sale. Se face apoi un banchet în cinstea solului, deşi sunt cazuri când boierii sânt de părere că solul nu merită banchet [1]. Nu se arată în ce împrejurare şi când se trimite răspunsul domnesc către sol. In privinţa trimiterii solilor, Învăţăturile spun că aceştia trebuiesc aleşi cu grije, ca să nu uite, sau să nu priceapă greşit cuvintele domneşti; solul va fi unul dintre dregători: „Uitaţi-vă din dregătorii cari sunt la voi, care este destoinic" [2]. El va duce cu sine un dar frumos pentru stăpânitorul la care este trimis.

Am arătat mai sus, cum autorul Învăţăturilor, cuprins de teamă, termină sfaturile sale despre soli cu mărturisirea că e un om slab la minte, care a uitat multe ce trebuiau spuse şi anume cele mai însemnate [3]. In adevăr, tocmai aşa stau lucrurile. Cunoaştem din rapoartele solilor streini, felul cum erau primiţi la curtea domnilor noştri. Din aceste rapoarte aflăm împrejurări ce au rămas necunoscute autorului Învăţăturilor: solul aducea o scrisoare acreditivă, care se citea; domnul, pe lângă audienţa publică îl primea şi singur într'o audienţă privată, care era cea mai importantă, fiindcă acolo se discuta în taină obiectul real al soliei, pe când audienţa publică era mai mult o ceremonie festivă. Acest lucru nu e cunoscut de monahul autor, care aflase, ca să zicem aşa, numai de partea exterioară a lucrurilor: audienţa festivă şi banchetul. Ar fi interesant, dacă în adevăr domnul avea grădini în care se plimba cu sfetnicii lui, fapt pe care nu-l putem controla, precum nu putem controla nici obiceiul ca locuinţa solului să fie neapărat departe de curte (de ce? ca să nu tragă cu urechea?). Este inexact că audienţa la curte avea loc abia după trei zile dela sosirea solului în oraşul de scaun al domniei, dimpotrivă audienţa se făcea fără excepţie cel mai târziu a doua zi şi domnul răspundea pe loc, discutând cu solul [4], dovadă că, precum am spus, chiar Neagoe vodă îşi arătase căinţa într'o scrisoare pentru cuvintele necugetate ce aruncase unor soli într'o clipă de mânie [5]. Dacă preceptul dat de Învăţături de a nu se răspunde solilor decât mai

[1] *Ibidem*, p. 141 şi versiunea slavă, p. 37.

[2] *Ibidem*, versiunea slavă, p. 38.

[3] Vezi mai sus, p. 171, p. 37 din extras.

[4] Cf. P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 6, 7, 17, 31, 56, N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, ed. II, I. p. 198—199, 209, 261, 284, 368.

[5] Vezi mai sus, p. 147, p. 13 din extras.

târziu, după consultarea boierilor, ar fi fost exact, Neagoe n'ar fi avut prilej pentru această ieșire. Pentru trimiterea solilor, constatăm aceleași greșeli : Solul trimis pornea nu numai cu instrucțiuni verbale, pe care le-ar fi putut uita, cum crede autorul Învățăturilor, ci și cu instrucțiuni scrise și asemenea scrisori conținând obiectul soliei, fie politic, fie comercial, s'au păstrat mai multe, chiar dela Neagoe Basarab, ba chiar cu lungi discursuri scrise, cum e cazul lui Luca Cârje contemporanul lui Neagoe, solul lui Ștefan cel Tânăr al Moldovei în Polonia [1]. In sfârșit, mai putem face o observație importantă : nu este exact că solul urma neapărat să fie unul dintre boierii dregători. Solii în vremea lui Neagoe Basarab erau de obicei *streini* și se înțelege ușor de ce. Spre deosebire de boierii români, ei cunoșteau latina și limbile streine. Astfel, când Neagoe trimite o solie papii Leon X, el alege ca reprezentant al său pe Antonie Policalas, grec, cum îl arată numele [2]. Iar la dogele Veneției același domn trimite pe Hieronim Raguzanul, chirurg la curtea domnească [3]. Numai în Ardeal, unde se cunoștea limba română, erau trimiși curieri dintre boieri [4]. Obiceiul de a folosi streinii și nu boierii pentru solii era general la noi în secolul al XVI-lea. La 1536 Petru Rareș trimite ca sol la curtea Austriei pe Gregor Rosenberger, neamț, iar mai târziu tot acolo pe Nicolaus Fleischhaker și pe Iacob Fischer, probabil sași [5]. Uneori erau trimise și fețe bisericești, ca unii ce erau mai culți : Teodosie vodă, fiul lui Neagoe trimite la Sibiu pe egumenul Iosif dela Argeș [6].

Și partea doua a aceluiași capitol, care tratează *despre purtarea războiului*, este destul de bogată în amănunte tehnice. După îndemnuri la pace și împăciuire, presupusul domn spune că, dacă vor năvăli dușmanii și nu-i poți potoli cu daruri și supunere, trebuie să dai lupta. In nici un caz să nu fugi înaintea unei oștiri mai mari, „că eu am fost pribeag și deaceia vă spui că este

[1] Gr. Tocilescu. *op. cit.* p. 224, 261, 263 și Hurmuzaki. *Documente.* XV, I, 221.

[2] Hurmuzaki, *Documente*, II-3, p. 308—309.

[3] N. Iorga, *Două documente raguzane*, Arhiva, IX, Cf. Hasdeu, *Arhiva Istorică*, II, p. 898, p. 66—69.

[4] Tocilescu, *op. cit.*, p. 232—233, Hurmuzaki, *Documente*, XV p. 221.

[5] Kaindl, *Die Deutschen in Karpatenländer*, II, p. 364.

[6] Tocilescu, *op. cit*, p. 265.

trai şi hrană cu nevoie pribegia"[1]. Deci, „aşează poporul tău şi oastea ta după rândul lor, să-ţi tocmeşti toate tunurile şi oştile tot pre cete cum li va fi rândul" [2]. Copiii dregătorilor şi fetele să fie trimise în loc apărat, iar oastea să fie întocmită în trei cete deosebite, la depărtare mică, aşa ca să se audă una pe alta [3]. Să nu se îngădue dueluri personale ale oştenilor cu duşmanii; toţi dregătorii de rangul întâi, al doilea şi al treilea să stea în luptă, iar *curtenii* [4], „chiar dacă fug", lucrul nu are importanţă. Domnul să-şi apere persoana sa, să aibă o gardă personală de 60 de voinici bărbaţi, să nu stea în tabăra cu ceata cea mare, ci în a doua sau în a treia, „în latura oştilor". „Visteria ta de bani însă să fie totdeauna cu tine, ca să dai slujitorilor tăi, ca să fie sub mâna ta supuşi, gata cu zel pentru tine a vărsa sângele lor" [5]. Şi iarăşi: „Căci trebue domnul să aibă visterie spre a dărui oştenilor săi" [6]. Armele amintite sunt: arcurile, suliţele, puştile, tunurile şi *palestrele* [7]. Boierii căzuţi în luptă vor fi îngropaţi cu cinste [8].

E de observat că învăţătura privitoare la purtarea războiului apare ca un rezumat în versiunile greacă şi română, ea este mai întinsă în cea slavonă [9]. In aceasta aflăm o serie de informaţii în plus ce lipsesc în celelalte două versiuni: astfel, adaosul că domnul să adune pentru război pe boieri sfetnici şi „toată ţara", adică strângerea „gloatelor". Să fie trimişi la loc ferit, nu numai copiii boierilor, ci şi ai ţăranilor, căci dacă duşmanii vor robi pe aceşti copii, boierii şi ţăranii vor părăsi pe domn şi vor merge să-şi scape copiii. Asemenea cugetarea: „O piatră de tun multe capete de oameni risipeşte", se află numai în versiunea slavonă. Garda domnului să nu ia parte la „goana oştenilor". Domnul să stea la o parte, căci duşmanul, dacă e învingător, nu-l va goni cu putere, neştiind unde este. Asupra

[1] Învăţăturile, vers. română. Hasdeu, *Buletinul Instrucţiunii Publice*, I, p. 76.

[2] *Ibidem*, p. 77 şi versiunea slavă, p. 47, greacă, p. 257.

[3] *Ibidem* (Buletinul), p. 78, versiunea slavă, p. 48.

[4] *Ibidem* versiunea slavă, p. 49. Cuvântul e tradus românește „slugile cele mici".

[5] *Ibidem*, versiunea greacă, p. 161, slavă, p. 50.

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*, vers. greacă, p. 163, slavă, p. 50.

[8] *Ibidem*.

[9] *Ibidem*, vers. slavă, p. 47—52.

locului unde urmează să stea domnul la luptă, el trebue să se sfătuiască şi cu boierii.

In această expunere sunt unele elemente incontrolabile în starea actuală a isvoarelor : aşa, de pildă, dacă în adevăr un domn român a avut o gardă personală de 60 de oameni. Ceiace însă nu reese din nici o povestire a luptelor din ţările române este afirmaţia că oastea era împărţită în trei cete, care intră succesiv în luptă ; aceasta nu rezultă deloc din luptele lui Mihai Viteazul, ale lui Ştefan cel Mare şi Vlad Ţepeş, pe care le cunoaştem mai bine, nici în luptele date de domnii români în veacul al XVI-lea (Obertyn-1531, Jilişte-1574, Cahul-1574, Călugăreni-1595) [1]. Totuşi există un singur izvor care aminteşte de cele trei cete şi anume *Viaţa lui Nifon*, când spune despre lupta Craioveştilor cu Mihnea cel Rău : „Şi aşa trecură Dunărea cu toată oastea şi dacă trecură împărţiră oastea în trei pâlcuri şi un pâlc luă Neagoe" [2]. Este sigur că *Viaţa Sf. Nifon*, păstrată la mânăstirea Argeşului a fost cunoscută de autorul Invăţăturilor, de aci a luat el figura convenţională a acestui domn. Scriitorul a luat o împrejurare particulară drept regulă tactică a oştirii româneşti şi a introdus-o în scrierea sa. Este adevărat că înaintea oştilor mergea la oarecare distanţă o avangardă, compusă numai din *cavalerie uşoară* [3]. Nu este vorba însă de trei cete distincte. E caracteristic faptul că autorul Invăţăturilor nu cunoaşte acest amănunt, al rolului cavaleriei uşoare din vechea noastră organizaţie militară. Nici sfatul prudent ca domnul să stea deoparte, să nu fie în toiul luptei, nu era în mentalitatea eroică a vechilor noştri domnitori, e un sfat călugăresc, nu domnesc. Vlad Ţepeş intră personal noaptea cu o ceată de oameni până la cortul sultanului Mahomet II, Mihai Viteazul tae pe Turci cu mâna lui, asemenea un mare războinic este Radu dela Afumaţi, gineiele lui Neagoe. Petru Rareş la Obertyn, Ion Vodă, în toate luptele

[1] General R. Rosetti. *Evoluţia tacticii la Români dela* 1504—1654, Acad. Rom., p. 7 şi urm.

[2] *Viaţa Sf. Nifon*, ed. Tit Simedrea, p. 16. N. Bălcescu, *Puterea armată în Valahia*, (*Scrieri istorice* ed. P. P. Panaitescu, ed. III, Craiova, colecţia *Clasicii români comentaţi*), p. 86, vorbind de pasagiul din *Invăţături* cu împărţirea oastei în trei cete face o apropiere cu descrierea oastei romane în lupta cu Latinii la Tit Liv, cartea VIII, cap. 8 (nu 9, care este poate o greşală de tipar) unde se vorbeşte de *cele trei linii de bătae* ale oştirii romane. Cf. Tite-Live, *Oeuvres*, ed. Nisard, Paris, Firmin Didot, I, 1857, p. 356—357.

[3] General R. Rosetti, *op. cit.*, p. 2—3 (108—109).

sale, iau parte personală la bătălie în locurile primejduite. Dar însuşi Neagoe în lupta dela Cotmeana cu Mircea fiul lui Mihnea ia parte personală la încăerare [1]. Să mai amintim de faptul că sfatul de a porni împotriva unui duşman, chiar când este oastea acestuia mai tare, căci Dumnezeu ajută pe cel slab şi drept, este în contrazicere cu prudenţa sfatului precedent şi nu făcea parte din concepţia militară a adevăratului Neagoe. Acesta scrie regelui Ungariei Ludovic II, aflând că Turcii se pregătesc împotriva lui: „Dacă păgânii vor *să treacă prin ţară spre părţile ungureşti*,... apoi domnia mea şi cu boierii domniei mele şi cu toată ţara, *dacă ni se va părea că putem să stăm înaintea lor, ca să-i oprim, apoi noi vom sta*", în caz contrar, va da de ştire regelui [2], adică le va lăsa calea liberă şi se va supune.

Autorul Învăţăturilor scrie în vremea oştilor de mercenari, are grijă de visteria domnului din care se plătea oastea, şi cum am văzut mai sus, acordă o importanţă capitală *lefegiilor*. In realitate, în veacurile al XV-lea şi al XVI-lea, până la 1550, oastea de ţară era aproape singura oaste de care dispuneau domnii, adică cetele de ţărani şi boieri cu arcuri şi suliţe. Abea în vremea lui Ioan Vodă în Moldova şi a lui Mihai Viteazul în Muntenia se pune temeiul pe oastea streină de mercenari cu arme de foc. Marea transformare a oastei feudale cu oaste de mercenari tehnici are loc în Europa Apuseană în veacul al XVI-lea, la noi fireşte cu mai multe decenii mai târziu decât în Apus. Acest anachronism pe care l-am arătat şi mai sus, este o dovadă lămurită că scrierea pe care o discutăm a fost scrisă pe la 1600 sau chiar mai târziu, deci cu mai multe generaţii după moartea lui Neagoe Basarab. Autorul Învăţăturilor lasă a înţelege că toată oastea sau măcar partea principală primea leafă [3]. Aceasta ne duce la veacul al XVII-lea: „Numărul lefegiilor pe cari i-au ţinut domnitorii noştri a variat mult... Un mic număr exista mai cu seamă dela mijlocul secolului al XVI-lea, înainte în mod permanent ca gărzi personale, efectivul acestora a fost numai de câteva sute" [4]. De fapt, liste de mercenari se cunosc la noi abia dela 1550 [5]. Boierii cu cetele lor mergeau gratuit la oaste,

[1] *Viaţa Sf. Nifon*, ed. Tit Simedrea, p. 16—17.

[2] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 263.

[3] *Învăţăturile*, versiunea greacă, p. 161.

[4] General R. Rosetti, *Organizaţia militară la Români dela 1504—1654*, p. 8 (254).

[5] *Ibidem*, p. 9 (255).

cum spune Giorgio Tomasii, care descrie oastea lui Mihai Viteazul : „Boierii sunt nobili feudatari obligaţi să meargă la război pe cheltuială proprie" [1]. In veacul al XV-lea şi într'o mare parte a celui următor, *curtea*, curtenii, adică oştenii de ţară privilegiaţi, ce steteau în sate domneşti, formau temelia oştirii româneşti. Pseudo-Neagoe spune însă cu nepăsare : „Iar de ceilalţi *curteni*, chiar dacă fug, nu vă îngrijoraţi, nici nu vă supăraţi pe ei" [2]. Oastea aceasta pentru el n'avea importanţă.

In Invăţături se vorbeşte de *tunuri mobile* pentru lupta de câmp : „Să nu fii la un loc în ceata cea mare a taberii, adică dimpreună cu mulţimea, pentrucă... într'acolo se trimit palestrele, puştile şi tunurile" [3], acolo vor îndrepta tunurile de vor bate" [4]. „Să-ţi tocmeşti toate tunurile şi oştile tot cete" [5]. Tunurile mobile nu erau cunoscute în secolul al XV-lea, când se foloseau numai aruncătoare de pietre pentru asediul cetăţilor [6], artileria trasă de cai apare pentru prima oară în Europa la 1494, iar la noi în cursul veacului al XVI-lea, în a doua jumătate ; în Moldova ceva mai de vreme, sub Petru Rareş [7]. In orice caz, e exclus ca sub Neagoe Basarab să fi fost tunuri mobile la fiecare ceată, aceasta priveşte organizaţia secolului al XVII-lea.

De altfel, în capitolul despre oaste sunt vădite contraziceri, care arată dezorientarea autorului în cele ostăşeşti. Mai întâi spune că oastea să fie împărţită în trei cete, „iar a treia şi cea mai mare", deci temeiul oştirii, celelalte fiind „străji". Dar peste câteva pagini autorul adaogă despre domn : „Să nu fii la un loc în ceata cea mare a taberii,... ci dimpreună cu cei ce te iubesc pe tine, fie în ceata a doua, *fie într'a treia*" [8]. Cum adică ? Nu era ceata a treia ceata cea mare a taberii, cum spusese la început ? Textul românesc numeşte cele două dintâi cete *streji*, „iar a treia să fie tabăra cea mare", apoi spune că „strejile sunt capul şi coada oştilor", deci a doua ceată, cea din mijloc, urma să fie

[1] G. Tomasii, citat de N. Bălcescu, în *Puterea armată*, în *Scrieri istorice*, ed. P. P. Panaitescu, ed. III, Craiova, 1944, p. 76, nota.

[2] *Invăţăturile*, versiunea slavă, p. 49.

[3] *Ibidem*, versiunea greacă, p. 163.

[4] *Invăţăturile*, vers. rom. Hasdeu, *Buletinul Instrucţiunii*, I, p. 79.

[5] *Ibidem*, p. 77 şi versiunea slavă, p. 48.

[6] General R. Rosetti, *Cum se făptuia războiul de Ştefan cel Mare*, Acad. Rom. sect. istorică, ser. III, vol. IV, 1925, p. 71.

[7] Acelaşi, *Evoluţia armamentului*, 1504—1654, (ibidem, ser. III, vol. XI, p. 16 (180).

[8] *Invăţăturile*, vers. greacă, p. 159, 163, slavă, p. 51.

cea mai însemnată, ceiace e iarăşi o contrazicere. Apoi adaogă : „Să stai într'a doua sau într'a treia ceată, *de latura oştilor* într'ascuns" [1]. Aceasta încurcă şi mai mult ideia despre aşezarea în ordine a cetelor.

Dacă, cercetând amănuntele date de autor privitoare la oaste şi la război, aflăm toate aceste neconcordanţe şi inexactităţi, apoi tot atât de mult ne izbesc şi lacunele în cunoştinţele scriitorului, care sunt de neiertat, dacă ar fi fost în adevăr un domnitor al ţării. Autorul nu spune nimic despre adunarea oştilor (buciume, focuri), despre procurarea armelor, fabricate în ţară sau aduse din Ardeal, exerciţii, comandanţii cetelor (spătarul), despre tactica de luptă în pădure, tradiţională la Români (Mircea la Rovine, Ştefan la Vaslui, Războeni şi Cosmin, Mihai la Călugăreni). De asemenea nu vorbeşte nimic de cetăţi ; în vremea lui Neagoe, domnul Ţării Româneşti stăpânea cetatea Brăilei, pierdută la 1538 şi cetăţile erau esenţiale pe atunci pentru apărarea ţării. E adevărat că la sfârşitul veacului al XVI-lea domnii Ţării Româneşti nu mai aveau nici o cetate, aşa că pentru un scriitor care trăia în acea epocă omisiunea cetăţilor este firească.

N. Iorga, unul din cei mai convinşi apărători ai autenticităţii Învăţăturilor, cunoştea însă bine vechea organizare a armatei române, ca unul ce scrisese istoria ei şi şi-a dat seama de lipsurile şi anachronismele din capitolul închinat războiului în această scriere. De aceia în introducerea la ediţia sa a Învăţăturilor presupune, vorbind de acest capitol : „Se poate ca în citirile lui (ale autorului), să fi dat de vre-un tratat de tactică dintre acelea pe care, printr'o serie de copieri şi prelucrări, ni le-a lăsat Bizanţul" [2]. E o mărturisire preţioasă : învăţătura despre război nu reprezintă deci experienţa unui domn despre oastea Ţării Româneşti !

Faţă de această concepţie militară luată poate din cărţi şi din experienţa unor vremi deosebite de a lui Neagoe, e interesant să amintim sfaturile puţine, dar practice date de cneazul rus Vladimir Monomah, tot despre război, în Învăţăturile destinate fiilor săi : „La război nu vă leneviţi, nu lăsaţi pe seama voevozilor străjile, ci singuri le întocmiţi şi le cercetaţi şi noaptea, sculaţi-vă de vreme şi inspectaţi. Să nu fie desfrâu şi beţie în

[1] *Ibidem*, versiunea română, Hasdeu, Buletinul Instrucţiunii, p. 79, vers. slavă, p. 51.

[2] N. Iorga, *Introducere* la ed. *Învăţăturile lui Neagoe Basarab*, Văleni, 1910, p. VI.

tabără. Când treceți cu oastea prin țara voastră, nu îngăduiți ca țăranii să fie prădați'' [1].

In sfârșit, ultima învățătură cu caracter politic este cea despre ,,*milă și odihnire*'', prin care se înțelege miluirea, adică răsplata slugilor domnești [2]. Deși această învățătură este în mare parte un mozaic de extrase din *Umilința* lui Simion monahul, texte evanghelice și biblice și poate și din alte isvoare, putem cita sfatul ca ,,leafa slugilor domnești să fie deoparte în visterie, căci slujitorii domnești nu nădăjduiesc decât dela dânsul. Slujitorul dorește să ia bani'' [3]. Când domnul face anual *căutarea oștilor*, trebue să dea daruri [4]. De aceia ,,venitul întreg al țării tale întregi, trebue să-l aduni în mâinile tale'' [5].

Știrea despre căutarea (inspectarea) anuală a oștilor este probabil exactă, dar și aci avem a face cu vremile mai târzii ale oștilor de mercenari, a oștenilor cu leafă. In orice caz, boierii și slugile domnești nu luau la noi în veacurile al XV-lea până în al XVI-lea leafă dela domn, ci erau răsplătiți din veniturile slujbei lor : judecăți, taxe și plocoane ale subalternilor [6]. Boierii aveau apoi moșii ohabnice scutite de domn, în schimbul slujbei lor civil și militare [7]. Leafă putea primi un slujitor în Imperiul Bizantin, în alte țări, nu în Țara Românească, care avea altă organizație financiară de gen feudal și patriarhal. Iar venitul țării nu era întreg în mâna domnului, ci era în parte cedat boierilor și mânăstirilor, tocmai pentrucă visteria nu avea un buget de lefuri. Ohabele (rau satele scutite, în care tot venitul cuvenit aiurea domniei, se lua de proprietar. Venitul vămilor era în mare parte dăruit mânăstirilor, în parte închiriat boierilor. Așa dar nici aci autorul Invățăturilor nu este bun cunoscător al organizației țării.

Conchidem din această analiză că Invățăturile nu mai pot fi socotite ca un isvor istoric pentru organizarea veche a Țării Românești dela începutul veacului al XVI-lea și nu cuprinde cunoștințele la cari ne-am aștepta dela un domnitor.

[1] *Invățăturile lui Vladimir Manomah*, la Buslaev, *op. cit.*, p. 74.

[2] *Invățăturile*, versiunea greacă, p. 166—183, română, Hasdeu, *Arhiva* I-2, p. 120—132, slavă, p. 24—27.

[3] *Ibidem*, vers. greacă, p. 169.

[4] *Ibidem*, p. 171.

[5] *Ibidem*, p. 173.

[6] C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători*, Văleni, 1926, p. 58.

[7] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Rom., p. 373.

V

AUTORUL INVĂŢĂTURILOR ŞI VREMEA LUI.

Invăţăturile lui Neagoe vodă către fiul său Teodosie nu sânt aşa dar scrise de Neagoe vodă, nici nu urmau să fie păzite de tânărul cocon domnesc Teodosie. Scriitorul în slavoneşte al acestei cărţi era un călugăr, în orice caz o faţă bisericească, ce trăia departe de curte şi chiar de lume, cu trupul şi cu gândul, un mistic, erudit în literatura religioasă slavo-bizantină, cu un ideal moral de umilinţă, teamă de păcat şi de lumea de dincolo, ascet cuprins până în adâncuri de gândul morţii. Acest om, pe figura căruia nu putem pune un nume, a scris Invăţăturile, le-a atribuit lui Neagoe vodă, mort demult, prefăcându-se că se adresează lui Teodosie vodă, feciorul acelui domnitor. O asemenea procedare este greu de înţeles cu mentalitatea noastră de azi, dar era foarte răspândită în Evul Mediu, ba chiar în veacurile ce au urmat după încheierea acelei perioade istorice. Eruditii au numit asemenea scrieri atribuite de autorul lor unui alt scriitor, *pseudo-epigrafe*, spre deosebire de pseudonime, în cari în locul numelui adevărat al autorului figurează un nume închipuit. In cazul pseudo-epigrafelor numele autorului e înlocuit cu numele unui personaj real, de obicei ilustru. In literatura bizantină, în special în cea religioasă ortodoxă obiceiul acesta este extrem de răspândit. O mulţime de *Omilii* (cuvântării) atribuite Sfântului Ioan Gură de Aur, cel mai mare autor al bisericii Răsăritului, sunt în realitate dator te unor clerici bizantini, care au trăit multe sute de ani după moartea marelui ierarh şi totuşi poartă numele lui[1]. Aceste omilii cu numele lui Ioan Gură de Aur au fost traduse şi în slavoneşte şi folosite pe larg şi de autorul Invăţăturilor în scrierea sa, căci el trăia în aceiaşi lume de idei. Dar cazul lui Ioan Gură de Aur nu e izolat. Scrieri atribuite lui Chesarios de Nazianz, Sfântului Ioan Damaschin şi altora, elaborate însă de alţii, cu veacuri întregi mai târziu, sunt o mulţime. *Paralelele* (învăţături) atribuite lui Ioan Damaschin sunt în realitate scrise în veacul al X-lea, scrierile trecute în manuscrise sub numele împăratului bizantin Leon cel Inţelept (886—911) nu sunt toate autentice, *Hristos Pashon*, poem dramatic bizantin, dia-

[1] Publicate de Migne, *Patrologia graeca*, vol. LX.

logarea patimilor Mântuitorului, e atribuit de toate manuscrisele Sfântului Grigore din Nazianz (secolul VI), dar a fost alcătuit în realitate de un necunoscut în veacul al XI-lea. Ba chiar unele poeme bizantine din secolul al VII-lea poartă ca nume de autor pe al legendarului Orfeu şi lucrarea, *„Despre Minuni"* poartă ca nume de autor pe al lui Aristotel [1]. Chiar o scriere bizantină înrudită cu cea pe care o studiem, anume Învăţăturile împăratului Vasile Macedoneanul către fiul său Leon, este considerată după ultimele cercetări ca pseudo-epigrafă [2]. Celebrele scrieri teologice ale lui Dionisie Areopagit, adică atribuite lui Dionisie pe care Sf. Apostol Pavel l-a convertit la creştinism cu prilejul cuvântării din Areopagul Athenei, nu sunt ale lui, ci ale unui scriitor necunoscut din veacul al V-lea sau al VI-lea.

Şi în literatura noastră slavo-română avem asemenea exemple. In secolul al XVII-lea s'a alcătuit o corespondenţă cu caracter religios în slavoneşte a lui Ştefan cel Mare cu patriarhia dela Ohrida, care nu se potriveşte nici ca dată, nici în privinţa conţinutului [3]. Tot atunci sau la sfârşitul veacului precedent, un scriitor muntean a alcătuit o corespondenţă în limba slavonă între Petre Rareş domnul Moldovei şi Radu Paisie al Ţării Româneşti cu ameninţări de război, în realitate opera unui călugăr sau a unui diac de cancelarie [4]. Să se noteze că aceste scrieri slavone atribuite de călugări unor domni ai ţării, au fost alcătuite tocmai în aceiaşi vreme, în care am stabilit în capitolele precedente că au fost scrise în învăţăturile atribuite de autorul lui Neagoe Vodă. Această scriere se încadrează deci într'o anume mentalitate obişnuită pe atunci.

Dar chiar Învăţăturile atribuite lui Neagoe vodă, după pilda primului falsificator, au mai fost completate şi de alţii. Am arătat că Învăţăturile către cele două slugi ale lui Neagoe

[1] Montelatici, *Letteratura bizantina*, p. 13, 101, 104—105, 112, 136—137, 199 nota.

[2] *Ibidem*, p. 175 şi Migne, *Patrologia graeca*, vol. CXI.

[3] I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ştefan cel Mare*, în Buletinul comisiunii istorice, I, 1915, p. 103—164.

[4] Publicate de St. Nicolaescu. *Documente slavo-române*, Bucureşti, p. 1905, p. 160—1. Că e vorba de un fals a arătat Al. Lapedatu, *O nouă publicaţie de documente slavo-române*, Bucureşti, 1906, p. 8, 33 (extras din *Convorbirei Literare*, XL, 1906).

trecute la călugărie nu fac parte din Învăţăturile primitive, ci sunt opera unui al doilea falsificator, care şi el le-a atribuit lui Neagoe, fapt recunoscut şi de învăţaţii cari încă mai susţin autencitatea corpului principal al Învăţăturilor. După aceia, în veacul al XVIII-lea a venit şi un al treilea falsificator, care a modificat şi a adăugat Învăţăturile lui Neagoe şi ni s'a păstrat manuscrisul lor cu toate foiţele intercalate de autorul prelucrării, cu indicaţii ca aceasta : „Dela acest semn... să se scrie şi în locul celor ce rămân nescrise să se scrie cele din hârtioară". Bineînţeles că şi această prelucrare a rămas tot sub numele lui Neagoe şi e adresată tot săracului Teodosie, care împlinise acum două veacuri şi jumătate dela moarte [1].

Psichologiceşte pornirea de a atribui altuia o operă proprie se explică în felul următor : Operele pseudo-epigrafe sunt totdeauna atribuite, nu unei persoane oarecare, ci unui personagiu ilustru. Firește că sub numele lui Neagoe Basarab şi cu atât mai mult a Sf. Ioan Gură de Aur, o scriere are norocul să fie citită de foarte mulţi cititori şi mai ales luată în serios ca o autoritate, iar de cuprinde sfaturi, ele vor fi urmate cu sfinţenie. Dimpotrivă, opera lui Pafnutie monahul nu va trezi interes, nu se va copia la curte, nimeni nu se va simţi dator să-i urmeze sfaturile. Pe de altă parte, oamenii umili şi mistici din trecut cu mentalitate medievală nu aveau trufia modernă a unui autor literar, nu ţineau ca numele lor să iasă în vileag, ci socoteau mai important ca învăţături morale răspândite de ei să aducă roade. Iată caracterizarea acestei tendinţe literare creştine, datorită unui adânc cunoscător al gândirii vechi creştine : „In antichitatea creştină exista în adevăr obiceiul ca un scriitor, pentru a da mai multă greutate gândurilor lui, să recurgă la un nume de mare prestigiu din trecut. Astfel autorul acestei măreţe filosofii bisericeşti, renunţând la orice orgoliu, dintr'un spirit de adâncă umilinţă creştină şi-ar fi luat pseudonimul de Dionisie Areopagitul. Pe el nu-l interesa gloria personală, ci răsunetul ideilor, pe care le credea folositoare spiritului creştin, lucru de care firește nu s'a înşelat .. Din partea acestui autor, care a ţinut să rămână necunoscut e un act de uluitoare renunţare la

[1] D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediţiilor*, în *Studii istorice greco-române*, II, p. 562.

sine, de sacrificiu şi de ofrandă proprie în interesul cugetării creştineşti".

In cazul Invăţăturilor lui Neagoe, un cleric învăţat a vrut să dea pilde domnitorilor ţării în vremea sa şi socotind că ar fi prea îndrăzneţ din partea lui să înfrunte pe domnul de atunci, a atribuit scrierea sa lui Neagoe Basarab, fiind convins că astfel sfaturile lui vor fi ascultate.

Porneşte dela citirea lui Varlaam şi Ioasaf, scrierea în care un fiu de împărat, Ioasaf, este sfătuit pe calea morală de un bătrân îndrumător, Varlaam. Citise viaţa de sfânt a patriarhului Nifon, păstrată la Curtea-de-Argeş, din care răsare luminoasă figura lui Neagoe vodă, crescut de un sfânt, domn ctitor de biserici şi de mânăstiri şi-l alege ca patron. In această carte citeşte autorul Invăţăturilor cum Nifon a învăţat pe domnul Ţării Româneşti, Radu cel Mare şi pe boieri cu învăţături şi pilde din cărţile sfinte şi anume pe larg, despre datoria domnului să fie drept şi să nu năpăstuiască la judecată pe cei săraci, apoi o predică împotriva beţiei şi a desfrâului, teme ce sunt reluate şi în Învăţături[1]. Citise poate şi anume lucrări bizantine (în traducere slavonă), care până acum n'au fost identificate. Se ştie că literatura de Invăţături era răspândită la Bizanţ, de pildă sfaturile lui Constantin Porfirogenetul către fiul său Romanos.

D. Russo presupunea că autorul Invăţăturilor era un călugăr dela Argeş, ctitoria lui Neagoe şi de aci veneraţia sa pentru fundatorul comunităţii. Este probabil că autorul văzuse mânăstirea Argeşului şi pietrele de mormânt de acolo, nu ştim însă dacă fusese călugăr chiar în acel sfânt locaş.

In privinţa epocii când au fost scrise Invăţăturile, o indicaţie se pare că ne-ar putea da manuscrisul slavon al acestei scrieri păstrat în Biblioteca Naţională din Sofia. După unii învăţaţi, cari se întemeiază pe criterii paleografice, manuscrisul ar fi din secolul al XVI-lea, punct de vedere pe care şi noi l-am adoptat într'o vreme [2]. La cercetarea mai atentă a facsimilului publicat de Ţonev în catalogul manuscriselor slave ale Biblio-

[1] *Viaţa Sf. Nifon*, ed. Tit Simedrea, p. 9—10.

[2] P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine et son importance pour les littératures slaves*. Praga, 1929, p. 9—10.

tecii Naţionale din Sofia [1], rezultă că manuscrisul poate totuşi să fie scris şi în prima jumătate a veacului al XVII-lea [2].

Scrierea nu poate fi însă din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, când încep la noi să predomine în cultură influenţele apusene; cu Învăţăturile suntem încă în perioada slavo-bizantină şi ca limbă şi ca mentalitate ascetico-religioasă. Suntem însă la începutul veacului al XVII-lea şi nu mai de vreme, pentru mai multe motive indicate în capitolele precedente [3]. In Învăţături avem o descriere a armatei din perioada mercenarilor, care începe în chip hotărît la noi cu Mihai Viteazul. Deasemenea, cum am spus, autorul Învăţăturilor aminteşte de boierii parveniţi ridicaţi de jos şi nu aminteşte deloc de cetăţi în Ţara Românească (pierderea Brăilei la 1538).

Autorul a fost desigur un călugăr român, dintr'o mânăstire românească, cunoaşterea mormintelor dela Argeş şi a atâtor elemente de viaţă românească o arată. Când, precum am văzut, el sfătueşte pe domn să nu prea dea cu amândouă mâinile mânăstirilor banii strânşi din ţară să-i lase tot în ţară, să nu jertfească pe slujitorii lui, aceasta ne arată iar pe un om al ţării, nu un călugăr străin, atonit sau slav, care nu putea avea grije de aceste lucruri ale ţării [4].

Să ne fie îngăduit să facem o hipoteză, pe care o dăm numai ca atare, asupra epocii, în margini ceva mai precise, când au fost scrise Învăţăturile. Am spus că această lucrare este alcătuită în vederea unui domn de mai târziu, care avea pe semne şi el un fiu ce urma să-i ia moştenirea. Această situaţie s'ar potrivi pentru Ţara Românească la începutul veacului al XVII-lea cu domnia lui Radu Mihnea (1611—1616, 1619—1621), care avea un fiu învăţat şi bine crescut, Alexandru zis Coconul, ce i-a urmat în scaunul domnesc (1621—1626), când tatăl a trecut ca domn în Moldova. Sunt unele pasaje caracteristice din Învăţături, care se potrivesc cu vremea şi cu persoana lui Radu Mihnea. Cel mai impresionant este sfatul, pe care l-am relevat mai sus

[1] Ţonev, **Описъна ржкописитѣ и старопечатанитѣ книги на Народната Библіотека въ Софіи** I, Sofia, 1910, ms. 313, p. 260—261 şi II, 1923, ms. 748, p. 410, cf. şi facsimilul din Învăţături, versiunea slavă, ed. Lavrov, anexa.

[2] D. Damian Bogdan, profesor de paleografie slavă, a binevoit să studieze pentru mine aceste facsimile. D-sa socoate manuscrisul dela finele secolului al XVI-lea.

[3] Vezi mai sus, p. 192—193, p. 57—58 din extras.

[4] Vezi mai sus, p. 162, p. 28.

ca domnul să nu stea la sfat cu Mahomedanii turci, „chiar dacă aţi fi fraţi cu dânsul" [1]. Singurul domn din toată istoria Ţării Româneşti care în adevăr a avut fraţi trecuţi la mahomedanism este Radu Mihnea. Tatăl său, Mihnea Turcitul, numit aşa pentrucă se turcise, avea fii crescuţi şi ei în religia lui Mahomed, care trăiau încă în timpul domniei lui Radu şi se aflau la Silistra [2]. Această indicaţie e destul de sugestivă. Mai este şi alta care tot cu Radu Mihnea se potriveşte. Autorul Invăţăturilor sfătueşte pe domn, dacă a pribegit în ţări depărtate după căderea din scaun a părintelui său, şi întorcându-se în ţară a dobândit în sfârşit domnia, să nu asupreasca pe boierii rămaşi în ţară, favorizând numai pe cei ce-l însoţiseră în pribegie [3]. Faptul care nu se potriveşte de loc cu domniile lui Neagoe sau ale lui Teodosie, se potriveşte totuşi cu aceia a lui Radu Mihnea. După mazilirea tatălui său la 1591, el e luat de rudele sale materne şi pribegeşte la Raguza şi la Veneţia, căpătând tronul părintesc abia după 20 de ani. Potrivirea acestor două pasaje cu persoana lui Radu Mihnea nu credem să fie o simplă coincidenţă. Adăugăm că, spre deosebire de alţi domni dinainte şi după dânsul, Radu Mihnea a fost un sprijinitor al culturii. Studiase la Muntele Athos (Iviron), în vremea lui a înflorit cultura slavonă alături de cea grecească sub egida domnului şi a mitropolitului Luca. Numeroase manuscrise slavoneşti aduse în ţară din Orient au fost copiate tocmai atunci în mânăstirile noastre [4]. Şi între ele vor fi fost şi numeroasele scrieri cunoscute şi folosite de autorul Invăţăturilor în opera sa.

De observat că D. Russo atribue traducerea greacă a „*Invăţăturilor*" mitropolitului grec Matei al Mirelor din pricina stilului traducerii, arhaizant şi incorect.

„Nu există, spune D. Russo, alt contemporan, după câte ştiu, care să fi fost în stare să traducă din limba slavonă în cea greacă aceste *Invăţături*" [5]. Caracteristic este însă faptul că Matei

[1] Vezi mai sus, p. 169, p. 35 din extras.

[2] N. Iorga, *Fraţi pdgâni ai lui Radu Mihnea*, Revista istorică, X, p. 81—82. şi P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările polone*, Acad. Rom., *Studii şi Cercetări*, XVII, 1930, p. 33.

[3] Vezi mai sus, p. 174, p. 40 din extras.

[4] D. Russo, *Elenizmul în România*, p. 51.

[5] Idem. *Studii istorice greco-române*, p. 161—162. Pentru faptul că Matei ştia s'avoneşte, p. 161.

al Mirelor a stat în Ţara Românească tocmai în timpul celor două domnii ale lui Radu Mihnea şi la 1620 se afla încă la Mânăstirea Dealului [1].

Fireşte că aceste argumente privitoare la datarea Învăţăturilor în vremea lui Radu Mihnea nu alcătuiesc dovezi definitive şi asupra acestui punct chestiunea rămâne încă deschisă.

* * *

Credem că în rândurile de mai sus, am dovedit că Învăţăturile atribuite lui Neagoe Basarab nu sunt opera lui, ci a unui călugăr erudit care a trăit cu vre-un secol mai târziu. Ele nu mai pot fi socotite ca un isvor autentic pentru istoria Românilor în secolul al XVI-lea. Nădăjduim că analiza critică, pe temei psihologic şi istoric pe care am întreprins-o, va fi de folos şi ca metodă şi pentrucă desvălue în acelaşi timp multe laturi ale vechii noastre organizaţii politice şi ale felului de a gândi în trecutul românesc. Ea întrece în acest chip cadrul restrâns al Învăţăturilor şi atinge un domeniu mai vast.

Călăuziţi numai de dorinţa de a afla adevărul istoric, prezentăm aceste rezultate cercetătorilor trecutului nostru.

P. P. PANAITESCU

[1] *Ibidem*, 160. In privinţa datei traducerii româneşti a *Învăţăturilor*, se pot trage concluzii din numele *monetelor* amintite în această traducere „dă măcar o *costandă* sau un ban" (*Învăţături*, ed. Haşdeu, *Arhiva Ist.*, II-1, p. 129). *Costanda* este o monetă tipică pentru veacul al XVII în amândouă principatele române, cea mai veche pomenire cunoscută a ei este din anul 1605 (Arhive Stat. Mitropolia Bucureşti VII-1, comunicare a d-lui C. Moisil), dar un act din 1614 a lui Radu Mihnea aminteşte o cumpărătură în *costande* a lui Mihai Viteazul (*ibidem*. Condica Mân. Bucovăţ, nr. 146, f. 138). E pomenită în *Indreptarea legii* şi în cărţile tipărite la mijlocul veacului al XVII-lea, în hrisoave din 1645, 1649, 1683, (v. dicţionarele lui Tiktin şi al Academiei Române sub *costandă*). Pare a fi o monetă polonă (C. Moisil). „preţ de doi *mangări*" (*Învăţăturile*, ed. Haşdeu, *Arhiva Ist.*, II-1, p. 129) *Mangărul* e o monetă turcească, al cărui nume apare în Ţara Românească începând tot din veacul al XVII-lea (cf. *Dicţionarul* lui A. Candrea, Cartea Românească, sub *mangăr*, asemenea Tiktin, *Wörterbuch*).

NOTĂ ASUPRA EDIȚIILOR ȘI MANUSCRISELOR INVĂȚĂTURILOR

Versiunea slavă a *Învățăturilor* lui Pseudo Neagoe Basarab a fost publicată de P. A. Lavrov, **СЛОВА НАКАЗАТЕЛЬНЫЯ ВОЕВОДЫ ВАЛАШЬСКОГО Іоанна Нѣгое** (Cuvinte de învățătură ale voevodului român Ioan Neagoe), St. Petersburg, 1904, după care citām: *Versiunea slavă*. Versiunea grecească publicată de V. Grecu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab, versiunea grecească*, Acad. Rom. Studii și Cercetări, 1942, = *versiunea greacă*. Versiunea românească publicată de Ioan Eclisiarhul „*Învățăturile bunului și credinciosului domn al Țării Românești Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, București, 1843, nu poate fi folosită, pentrucă editorul a modificat textul (ed. N. Iorga, *Învățăturile lui Neagoe vodă (Basarab) către fiul său Teodosie*, Vălenii de Munte, 1910, reproduce pe aceia a lui Ioan Eclisiarhul). De aceia sub numele de *versiunea românească*, am folosit ediția lui Hașdeu, în *Arhiva Istorică a Românilor* I-2, 1865, p. 111—112 și a aceluiași în *Buletinul Instrucțiunii Publice*, 1865, August, p. 76—80.

Pentru capitolele din *Învățături*, versiunea românească, nepublicate de Hașdeu, am folosit Ms. nr. 3572 românesc al Academiei Române din 1721, scris de Sava Popovici din Rășinari (după un manuscris dela Mânăstirea Cozia) și ms. românesc nr. 3488 al Academiei Române, întrucât ms. 3572 are o lacună în capitolul privitor la viața Sf. Constantin cel Mare. Ms. 3488 este după scris, din veacul al XVIII-lea. Manuscrisul Gaster 1 (la Acad. Română) scris de Radul logofețel de Divan la 1727, prima pagină lipsă, cuprinde o lacună („partea a doua" a Învățăturilor cu viața lui Varlaam și Ioasaf), are la urmă și *Viața* lui Nifon. Ms. Gaster 8 (Acad. Rom.) scris la 1817 este probabil o copie după precedentul, cu adausul celor două *Învățături* posterioare ca dată către „două slugi" ale lui Neagoe.

RÉSUMÉ

LES CONSEILS DU VOÉVODE NÉAGOE BASARAB POUR SON FILS THÉODOSE. LE PROBLÈME DE L'AUTHENTICITÉ.

Les conseils du voévode Néagoe Basarab (1512—1521), dédiés à son fils Théodose sont une oeuvre de morale religieuse écrite en bulgare ecclésiastique (moyen-bulgare), traduite dès le XVII-e siècle en grec et en roumain. A côté de nombreuses considérations morales appuyées sur une forte érudition de littérature mystique, on trouve dans les Conseils des chapitres politiques, concernant la conduite de la guerre, la réception et l'envoi des ambassades, les banquets princiers et la conduite d'un prince vis-à-vis des dignitaires de sa cour. Plusieurs érudits, mais plus spécialement feu D. Russo, avaient élevé des doutes sur l'authenticité de ces Conseils, qui ne pouvaient être dus à la plume du voévode Néagoe, mais qui seraient plutôt une oeuvre ascétique, trahissant la mentalité d'un moine orthodoxe du XVII-e siècle. Pourtant on n'avait pas publié jusqu'à présent une étude complète sur l'authenticité des Conseils, car Russo s'était contenté de présenter quelques arguments tirés de certains passages isolés de cette oeuvre.

L'auteur du présent article étudie dans le premier chapitre le caractère du prince Néagoe d'après sa correspondance et les sources contemporaines. Il résulte de ces témoignages que ce fut un prince cruel et arrogant, un noble féodal élevé par un crime et une usurpation au trône des voévodes valaques. Il fit périr par le pal et par l'échafaud nombre de ses sujets; dans sa correspondance il se félicite de la mort de son rival torturé par les Turcs à Constantinople, il s'excuse pourtant d'avoir injurié les ambassadeurs étrangers en pleine audience. C'était un homme fort riche, entretenant un grand luxe de vêtements et d'objets précieux qu'il faisait venir de Venise. Ses convictions religieuses en font un protecteur des églises d'Orient, mais il entretenait aussi des relations suivies avec le Saint Siège par son ambassadeur auprès du pape Léon X. Son éducation était surtout portée vers les arts militaires, il avait été maître des chasseurs princiers et avait commandé les troupes des nobles dans leur révolte contre le prince Mihnea, mais c'était quand même un homme cultivé qui savait le grec, car il fut secretaire du patriarche grec Niphone.

Le second chapitre comprend une analyse de l'esprit des Conseils. Leur auteur ne connaissant pas le grec, il use d'une traduction en slavon, même pour les sermons de Saint Jean Chrisostôme. Il ne connaissait non plus l'histoire, témoin son affirmation sur une guerre entre Constantin le Grand et les Turcs.

Son érudition, très grande d'ailleurs, est toute entière concentrée sur le chapitre de l'ascétisme de l'église d'Orient. Il y a maintes contradictions entre les Conseils et la correspondance de Néagoe : par exemple le conseil de ne jamais se féliciter du malheur de son rival, de ne jamais répondre avec violence aux ambassadeurs étrangers, de mépriser le luxe et les beaux vêtements, de ne pas verser de sang, tout le contraire du portrait de Néagoe, ainsi qu'il ressort de sa correspondance. Les Conseils, oeuvre orthodoxe fanatique d'un moine imbu d'ascétisme, ne sauraient être écrits par le voévode Néagoe.

La critique de certains passages du texte (troisième chapitre) nous conduit vers la même conclusion. L'auteur des Conseils ne connaît pas la famille du prince Néagoe et son sort, il oublie de mentionner le nom de sa femme, la princesse Despina, dans l'énumeration de ses proches et parle des frères du prince passés à l'Islamisme, ce qui ne correspond point à la vérité. Il se trahit en insistant sur le fait qu'il ne possédait pas le sceau princier pour attester l'autenticithé du livre et sur la faiblesse de son intelligence, pour excuser les lacunes de son exposé du cérémonial des ambassades.

Le quatrième chapitre est consacré à l'étude des information politiques des Conseils et le résultat de ces recherches démontre clairement qu'il s'agit d'une oeuvre postérieure à l'époque du voévode Néagoe. L'auteur parle d'une armée constituée surtout de mercenaires et armée de canons mobiles. Or, les troupes de mercenaires et les canons mobiles n'apparaissent dans les principautés roumaines qu'après le milieu du XVI-e siècle. L'auteur des Conseils ne connaît pas le cér - monial des ambassades, ni l'étiquette des banquets ; il prétend que les convives sont tous égaux et doivent prendre place à table selon l'ordre de leur arrivée, les retardataires peuvent rester debout, comme au couvent.

Le dernier chapitre s'occupe des motifs qui poussèrent l'auteur à attribuer son oeuvre au voévode Néagoe. Comme dans de nombreux cas similaires d'oeuvres pseudo-épigraphes, il s'agit d'un auteur obscur qui désire que son travail jouisse d'une plus grande célébrité. Le but moral des conseils sera atteint et deviendra une oeuvre positive par son influence sur les princes, s'il provient d'un voévode célébre par ses fondations pieuses et non pas d'un moine obscur. Quand à la date de cette mystification, on propose, sous réserve, le début du XVII-e siècle, à l'époque du règne du prince Radou Mihnea († 1626).

CONTRIBUŢIUNI LA ISTORIA ROMÂNILOR DIN PENINSULA BALCANICĂ

ROMÂNII DINTRE TIMOC ŞI MORAVA

I. *Cadrul geografic.*

In teritoriul cuprins între Dunăre, Timoc, Morava şi o linie care, pornind dela Vărşca Ciuca (Vrška Čuka), trece la Sud de muntele Râtani (Rtanj) şi atinge gurile Resavei, trăeşte o masă compactă de Români. Suprafaţa lui este de 10.777,7 Km. p. Românii trăesc în şaisprezece plăşi, din cele patru judeţe nord-estice ale Serbiei, Craina, Ţârna Reca (Crna Reka), Pojarevaţ (Požarevac) şi Morava. Cercetarea acestui ţinut românesc, aproape ignorat de istoriografia noastră, se impune. De altfel, el n'a constituit până acum un studiu mai aprofundat, nici pentru istoricii străini, fie ei chiar sârbi.

Reliefu l.

Regiunea dintre Timoc, Morava, Dunăre şi masivul Râtani, se înfăţişează ca o unitate geografică, înconjurată din patru părţi de ape, în mijloc cu o spinare muntoasă, de care se leagă sau din care se resfiră altele, şi două câmpii, una la Vest, alta la Est. In cadrul acestei unităţi geografice se pot distinge următoarele ţinuturi bine conturate: Craina, Ţârna Reca, Homoli, Zvijd (Zvižd) şi Resava, situat de-a-lungul râului cu acelaş nume.

Craina este ţinutul dintre munţii Miroci şi Deli Iovan, Dunăre şi Timoc. La Sud de ea este Ţârna Reca, încadrată de Timoc, ultimile ramuri ale Deli Iovanului, Micul şi Tupişniţa, cu Babin Nos, la Sud. Homoli, sau Omoli cum îi spun Românii, este ţinutul muntos dintre râurile Mlava şi Pec. La Nord de Pec, între acest râu, Dunăre şi râul Poreci (Poreč), este ţinutul Zvijd. La Vest de dealurile Brancevului (Braničevski Povijarac) este câmpia fertilă a Moravei, care la vârsarea râului în Dunăre se înalţă simţitor.

Ţinutul dintre Dunăre, Morava, Timoc şi Râtani, mai ales în partea sa nordică, constituie un ţinut de legătură între două mari sisteme muntoase, Carpaţii şi Balcanii, între două unităţi geografice importante în toate timpurile, pentru circulaţia popoarelor, Câmpia română şi Stepa maghiară [1].

Munţii Carpaţi se continuă la Sudul Dunării, umplând şi dominând întreaga regiune dintre Timoc şi Morava. Începând dela Dunăre sunt munţii Miroci, apoi Deli Iovan. Cei dintâi au o înălţime medie de 400—500 m. şi numai rareori vârfurile lor teşite se ridică la înălţimi mai mari, cum e Ştirbăţ, la 768 m. Direcţia acestor munţi este spre Sud, Sud-Vest, dar, când culmea principală se îndreaptă către Sud, Sud-Est, şi, înălţându-se majestuos, atinge înălţimi de peste 1000 m., ea capătă numirea de Deli Iovan. Vârfurile cele mai de seamă sunt Dolu (1100 m.), Ţârni Vârh (Crni Vrh) 1201 m.) şi Deli Iovan (1058 m.).

Se observă, începând cu Miroci, o monotonie de-a-lungul întregului şir muntos. Culmile lui sunt teşite, cu spinări largi, domoale. De aceea circulaţia se face lesne peste aceste culmi, căci nu-i îngreuiată de urcuşuri sau coborâşuri; se poate merge ore întregi, fără nicio dificultate sau oboseală.

La această monotonie contribuie şi ţinutul aluvionar — o urmă a vechiului nivel al Dunării, — aşezat în terase, denumite foarte sugestiv de Români cerdacuri. In acest ţinut se adună de cele mai multe ori ape ce stagnează sporind astfel aspectul monoton. In alte locuri terasa a fost roasă de Dunăre, cum foarte bine se poate observa la Bârza Palanca, unde sunt vizibile atât rocile vechi, cât şi sedimentele dintr'o epocă mai recentă, pe care s'a aşezat satul Cupuzâştea.

Monotonia culmilor netede este tulburată uneori de fenomenele carstice, căci din loc în loc apele au sculptat în roca de calcar văi cu fundul adânc şi cu suprafaţa largă. Acestea au în partea superioară maluri întinse, teşite ca o terasă în care se adâncesc necontenit făgaşuri, cu râpe atât de prăpăstioase, încât terenul devine imposibil, atât pentru aşezări cât şi pentru poteci sau drumuri de care. Astfel e cazul cu satul Iacubovăţ, care e ameninţat de râpe, ce înaintează spre el din an în an [2].

Regiunea culmilor este o veche peneplenă, pe care au rătăcit odinioară râuri ce abea îşi mişcau apele. Asemenea mun-

[1] G. Vâlsan, *Românii din Craina Serbiei*, p. 188.
[2] *Ibidem*, p. 180—182.

ţilor Mehedinţi, deşi are rocă rezistentă, a fost puternic cutată, dar prin eroziunea apelor, relieful accidentat s'a şters, făcând din ele culmi netede, „obosite". In evoluţia transformatoare a intervenit şi ultima fază : culmile netede au fost întinerite de către râurile repezi, care tăiară văi înguste, numeroase chei pitoreşti, alcătuind şi frumoase fenomene carstice, care se găsesc cu duiumul. Ele sunt numite de ţăranii români : peşteri, urlători, păduri, cazane pe culmi sau ape albe, din cauza calcarului care albeşte apa [1].

Dealurile, care înaintează în spre câmpie, se termină brusc, ca un perete drept, având la baza lor un fel de uluc, în care sunt ape ce stagnează. Acest jgheab separă dealurile de câmpia nu prea întinsă, „un crâmpeiu din câmpia română", pe care Dunărea a lăsat-o pe malul drept [2]. Ea e un ţinut jos, în care sunt multe bălţi acoperite de stufării sau braţe moarte de ale Timocului, deasemenea pline de trestie şi de papură. Dintre râurile care coboară din munte unele se împotmolesc, făcând bălţi, altele, după ce şovăiesc câtva timp, se varsă fie în Dunăre, fie în Timoc.

Câmpia aceasta a fost o albie de curând părăsită ; locurile mai înalte, pe care s'au aşezat sate ca Prahova, Raduievăţ, Bârbo-Vlah şi Bucovcea, atestă această origină, căci sunt resturi din vechile terase. Una din ele, mai proeminentă, este situată între Cladova şi Vârbiţa. Ea este de multe ori înconjurată de Dunăre, când apele acesteia cresc şi o înconjoară, făcând din ea o insulă mare [3].

La apus de Miroci şi Deli Iovan se întinde, ca un semicerc, un lanţ de munţi — deci al doilea — care, începând dela muntele Vrani (Vranj), cumpănă de ape între Mlava şi Pec, se continuă către Est şi apoi, făcând o largă întorsătură, se îndreaptă spre Sud, Sud-Vest, către Morava, unde strâmtorează valea acestui râu, la Bagrdan.

Lanţul acesta muntos e alcătuit, începând dela Sud la Nord, din munţii Belianiţa, (Beljanica), Lisaţ (Lisac), Kupinova Glava şi Omoli.

Cele două sisteme muntoase sunt despărţite, la Nord, de valea râului Poreci, un afluent al Dunării, şi Bela Reca, afluent al Timocului la Sud. Ele se unesc la mijlocul lor prin muntele

[1] G. Vâlsan, *op. cit.*, p. 184.
[2] *Ibidem*, p. 189.
[3] *Ibidem*, p. 182.

Stol. Acesta, după cum îl arată şi numele (Stol — masă) are vârful teşit, oferind păşuni frumoase, unde locuitorii satelor vecine, dar mai ales cei din satul Luca, îşi duc vitele la păscut. Vârful masivului are aspectul unui crater, pe care ploile l-au tocit, rămânând doar câteva resturi, care atestă origina sa vulcanică. De jur împrejur se profilează stânci golaşe, asemănătoare unor turnuri, care străjuiesc cetatea muntoasă. In partea de Vest, un rest de pădure, un cecăriş sau marquis, contribuie şi mai mult la aspectul vulcanic — mediteranean al masivului. Ea este de fapt singura poartă accesibilă pentru cei care urcă spre vârf [1].

De muntele Stol se leagă Lisaţ, cu direcţia spre Sud-Vest. Acesta se impune prin masivitate. E lung de doisprezece km. şi din loc în loc trimite în diferite direcţi ramuri groase către Mlava, Pec sau Timoc. Vârfurile cele mai înalte se ridică peste 1.400 m., ca Ţârni Vârh şi Târştena Glava (Trštena G.) [2].

Există un contrast izbitor pentru cel care vine din spre Stol şi urcă înălţimile Lisaţului ; pe când cel dintâi e tocit, râpos, cu pereţi abrupţi, cel din urmă e masiv, cu spinări largi, îmbrăcate cu păduri şi împodobite cu poeni frumoase ; în timp ce Stolul e un munte mai vechi, având culmi obosite, Lisatul e mai nou [3].

La Nord de Ţârni Vârh este muntele, ceva mai mic, Belianiţa. Relieful acestuia este asemănător munţilor din Bosnia şi Herţegovina : e stâncos, prăpăstios şi lipsit de orice vegetaţie. Direcţia sa este dela Est spre Vest. In spre Resava se lasă abrupt, iar către Mlava se lasă lin şi formează spinări largi, în care se pot distinge două terase : una din acestea e mai largă, în care sunt văi lungueţe şi ramificate, adevărate depresiuni ; a doua terasă are văi mai mici, în care sunt numeroase păşuni şi bălţi unde ţăranii îşi aduc vitele la adăpat. Cele două terase, prin văile lor cu păşuni, prin pământul extrem de fertil, constituiesc o bogăţie şi un grânar îmbelşugat pentru locuitorii ţinutului [4].

La Nord de Lisaţ se întinde un şir deluros numit Branicevski Povijarac (Branicevschi Poviaraţ) sau Kosa, ale cărui înălţimi se curmă în câmpia Stig. Ultimile resturi ale lui răsar ca nişte cocoaşe, cum e Bubnia (Bubnja) şi altele [5]. El este o cum-

[1] Lj. Daragašević, *Prinos za geografiju Srbije*, p. 264.
[2] *Ibidem*, p. 286.
[3] *Ibidem*, p. 264.
[4] *Ibidem*, p. 274—278 ; cf. St. Mijatović, *Resava*, p. 106—107.
[5] Lj. Jovanović, *Mlava*, p. 253.

până de ape între Mlava şi Morava. In spre cea dintâi se lasă blând, în formă lobată, făcând golfuri prielnice pentru aşezările omeneşti şi sălaşele ciobanilor. In apropierea Mlavei, şirul deluros are două terase înalte, una de doisprezece m., alta de opt m., deasemeni bine populate [1]. In spre Morava, peretele deluros e aproape vertical. In faţa acestuia este câmpia Moravei, joasă şi inundabilă, din care pricină nu s'au putut dura sate. Numeroasele smârcuri şi bălţi sunt pomenite încă din evul mediu. Ele acoperă şi azi o mare parte din câmpia Moravei, exceptând câmpia Stighei, unde malurile se înalţă şi sunt ferite de inundaţii. Câmpia Stig este una din câmpiile cele mai fertile din Serbia nordică, un grânar din cele mai bogate [2].

La Nord-Est de muntele Lisaţ se înalţă munţii Ţârven Camen (Crven Kamen), Kupinova Glava şi Straja. Ei formează un triunghiu de legătură între cel dintâi şi munţii Omoli.

Kupinova Glava este cel mai înalt şi bogat în izvoare. Totuşi înălţimea sa nu constituie un obstacol pentru locuitorii din Zvijd şi Omoli. Ei străbat cu uşurinţă culmile acestui munte pe jos, cu carul, sau cu calul [3]. Circulaţia lesnicioasă a îngăduit Românilor de lângă Mlava să întreţină legături cu cei din regiunea Zvijdului, iar aceştia cu cei din Banat.

De Straja se leagă spre Vest Târşava Glava (Tršava G.), care coboară spre Mlava în două ramuri: una spre Jagubiţa (Žagubica), accidentată şi brăzdată de numeroasele „fire" care alimentează Mlava, alta, spre Mlava, mai lină. Inălţimile care domină sunt: Podcârş (Podkrš) şi Zdravce (Zdravče) [4].

Incepând cu Straja structura paleozoică a munţilor este evidentă. Pe alocuri se intercalează terţiarul. In satele Vitovniţa, Petrovăţ şi Ranovăţ şisturile cristaline sunt şi ele vizibile [5].

La Vest de Kupinova Glava sunt munţii Vrani, cei mai masivi şi mai impunători dintre munţii Omoli. Vârful muntelui este un platou întins şi cutreerat de locuitorii satelor din spre Mlava, care îşi aduc turmele de oi la păscut. Bogavceva Poiana (Bogavčeva Poljana) este cea mai bogată păşune din acest ţinut, unde vin ciobanii din satele Osaniţa, Milatovaţ, Ioşaniţa, Brezniţa şi Lazniţa. In spre Nord acest masiv este abrupt, ca un

[1] M. Miladinović, *Porevačka Morava*, p. 7—8.
[2] *Ibidem*, p. 10; cf. Lj. Dragašević, *op. cit.*, p. 264.
[3] Lj. Dragašević, *op. cit.*, p. 301.
[4] *Ibidem*, p. 298.
[5] Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 254.

perete vertical, de aceea accesul din această parte este aproape cu neputinţă. Dimpotrivă către Vest muntele coboară în formă de terasă, pe care s'au durat numeroase sate mari şi bogate. In spre Nord, un şir de dealuri, neîntrerupt se întinde de-a-lungul râului Mlava, până aproape de vărsare [1].

Ultima ramură nord-vestică a muntelui Stol e Garvan, care se înfige ca o pană între afluenţii Mlavei, cele două Tisniţe, de Sus şi de Jos. Creasta sa e fărămiţată, iar pereţii brăzdaţi de râpe. Acestea ameninţă cu distrugerea completă a muntelui, căci pe zi ce trece se adâncesc tot mai mult. Din cauza eroziunilor progresive şi a rocei puţin rezistentă, înălţimea muntelui s'a redus la 900 m.

In spre Nord, la Maidan Pec, de Garvan se leagă munţii Stariţa şi Lişcoviţa. Relieful acestor două masive contrastează frumos cu Garvanul. Inălţimea Lişcovăţului coboară la 600 m., semănând mai curând cu un deal. Culmea sa e lină şi cu păşuni bogate, iar pădurea este reprezentată de diferite specii de arbori. Circulaţia este lesnicioasă peste culmi, de aceea locuitorii din Doni Milanovaţ (Donji Milanovac) nu-l ocolesc, ci îl străbat de-a-curmezişul.

Din Lişcovăţ se desfac două ramuri: una spre Sud-Est, care umple ţinutul dintre Saşca şi Dunăre, şi a doua, cu direcţia spre Nord, se termină la Dunăre, unde strâmtorează albia fluviului. Cea dintâi se bifurcă într'o ramură care duce la Miloşeva Kula (Miloševa K.), cu numele Tişcoviţa, iar alta, care se termină la intrarea Saschei în Dunăre, cu numele de Glaviţa. Pe culmea acestui din urmă munte se întâlnesc la tot pasul, mai ales către Dunăre, „cazane", peşteri şi alte fenomene carstice similare. In puţine locuri pădurea e reprezentată de petece de conifere sau alte specii de arbori. Privit din spre Dunăre, Glaviţa apare ca un promontoriu, pe care fluviul l-a tăiat şi l-a rotunjit, iar apele ploilor i-au sfredelit roca de calcar [2].

La Vest de Lişcovaţ este muntele Babino Mocilo (B. Močilo) de care se leagă, prin ramura sa nordică, Ciomârda (Comrda). Acest munte nu prea înalt (820 m.) se termină la Dunăre, din spre care se văd, ca şi aiurea pe malul dunărean, frumoasele fenomene carstice.

Dunărea, începând din dreptul Ciomârdei, îşi schimbă aspectul: din apă liniştită ia caracterul unei ape de munte.

[1] Lj. Dragašević, *op. cit.*, p. 306.
[2] Lj. Dragašević, *op. cit.*, p. 268.

Ţinutul dintre Dâlboca, cum îl numesc Românii şi nu Duboca cum se încearcă a-l sârbiza, şi cursul inferior al Peculuí este stăpânit de munţii Gole Planine. După cum îi arată şi numele, ei sunt lipsiţi de vegetaţie, exceptând ramura vestică, cu numele de Ţârni Vârh, care negreşte în orizont, datorită pădurii de conifere ce contrastează cu goliciunea celorlaltora. Ei sunt prăpăstioşi şi sfredeliţi de râuri subterane, de peşteri, ponoare sau cazane, cum numesc ţăranii diferitele fenomene carstice.

Din Ţârni Vârh se desprinde, aproape de satul Snegotin, o creastă de deal care se intercalează între Dunăre şi Pec, lăsându-se apoi blajin către satul Grădişte. Ultimile cocoaşe ale ei se întind la Vest, către câmpia Stig. Este o regiune fertilă şi bogată în vii [1].

Intorcând privirea spre Sud se pot distinge munţii Velica Tresta (1284 m.), Dobrija (Dobriža, 1243 m.) şi Malinicul (1158 m.); cel dintâi este ca o bază a unui triunghiu desăvârşit de celelalte două laturi. Malinicul după ce închide triunghiul coteşte către Sud-Est, pentru a se întâlni cu masivul calcaros al Cuceaiului (Kučaj). Acesta, îmbrăcat de pădurea de fag şi gorun sfredelit de doline mari, se înfăţişează de nepătruns; de altfel până şi azi mai sunt încă multe locuri neumblate de om. Poeni şi livezi frumoase se aştern la poalele sale, iar pe dealuri sunt satele româneşti Bigreniţa, Jidile, Resaviţa, etc.

Inălţimea medie a Cuceaiului este de 800 m., dar sunt piscuri care depăşesc de 1200 m., ca Straja, Velichi Cârş (Veliki Krš), sau Micul de 1080 m. Pe acesta din urmă, Românii îl mai numesc şi *Culmea lu Milcu*. El desparte ţinutul Resavei de al Ţârnei Reca [2].

Stara Planina, cum numesc Sârbii Balcanii vestici, intră în Serbia din spre Sud-Est. O ramură a lor face graniţă între Bulgaria şi Serbia. Ea se termină cu Vârşca Ciuca, în câmpia Zeacearului. Latura estică, către Bulgaria se lasă brusc, în timp ce spre Serbia coboară în culmi mai puţini accidentate.

Dela Migiora (Midjora), cel mai înalt vârf (2186 m.) din Balcanii Serbiei, se desprinde o ramură vestică, care, prin Babina Zuba şi Babina Glava, se leagă de Svârlişche Planine (Svr-

[1] L. J. Dragašević, *op. cit.*, p. 264.

[2] St. Mijatović, *Resava*, p. 105—106; G. Weigand, *Die Rumänischen Dialekte* ... p. 19. Forma *Culmea lu Milcu* este mai mult aromânească, după filologul german. Oficial Langer, *Serbien unter Kaiselicher Regierung*, 1717—1739, vezi harta anexată: *Mikula Brg.*

ljiške Pl.). Acest lanţ muntos desparte câmpia Nişului de cea timoceană. In forma unor trepte se lasă către Nord, unde se leagă de munţii Deviţa şi Ozren, iar aceştia înaintează până la Râtani, ultimul bastion al Balcanilor.

Cele două capete ale Balcanilor, Vârşca Ciuca şi Râtani, se leagă prin Tupişniţa şi Babin Nos, separând la Vratarniţa două câmpii : cea timoceană, la Sud, de cea a Zaecearului, la Nord [1].

Cotul Malinicului, de care a fost vorba în cele anterioare, şi Tupişniţa închid din două părţi regiunea foarte accidentată, Ţârna Reca. Aceasta e un ţinut constituit din roci eruptive şi mai ales andezite [2].

Apele. Cea mai de seamă este Dunărea.

In acest capitol introductiv vom prezenta porţiunea din Dunăre, dela vârsarea Moravei, până la vărsarea Timocului.

Intre Morava şi Doni Milanovăţ cursul fluviului este regulat. Două mari ostroave, unul între satele Dubraviţa şi Ram, altul în dreptul Golubaţului, împestriţează calea măreţului fluviu. Cel dintâi este de o întindere mai mare, aproape de 2 km., în care sunt bălţi cu trestie şi papură ; al doilea ostrov e mai mic şi are forma unui triunghiu, acoperit de asemenea de o vegetaţie bogată, mai ales din sălcii pletoase. In timpul războaielor austro-turceşti, cele două insule constituiau minunate zbeguri şi locuri de trecere pentru haiducii sârbi, sau populaţia ce fugea din faţa Turcilor.

In dreptul vârfului Ciomârda, Dunărea pătrunde într'o regiune calcaroasă, în care fenomenele carstice abundă. Aspectul liniştit al bătrânului fluviu se schimbă ; pe faţa lucie a apei se ivesc vârtejuri, bucuri sau scafe, care dau fluviului un caracter deosebit, de ape de munte [3].

Malurile albicioase de calcar, care în apusul soarelui de Mai, se colorează în violetul liliacului sălbatec ce creşte de pripas în număr impresionant, încep a se înălţa verticale, sculptate de peşteri adânci şi de sfredeliturile apelor. Din loc în loc, ele se apropie mult, ameninţând parcă să închidă albia, pentru ca apoi să se desfacă larg, înconjurând încăperile mari pe care le-au făcut. Astfel de încăperi sunt la Dubova, Mraconia şi Ogradena cărora le corespund mari profunzimi în albia fluviului, ce ating pe alocuri şi 80 m.

[1] M. Smiljanić, *Geografsko privredni odnosi Crne Reke...*, p. 164—165.
[2] Jovan Cvijić, *La Péninsule Balcanique*, p. 63.
[3] G. Vâlsan, *op. cit.*, p. 180.

Lângă Orşova, Dunărea are de străbătut cel mai greu obstacol din calea sa : Carpaţii care i s'au pus în cale. La Porţile de Fier, ea îi taie de-a-curmezişul şi îşi face drum vijelioasă printre stânci [1]. Scăpând de aci cursul flufiului se normalizează ; Ada-Kaleh şi Ostrovul Corbului sunt alte două insule care mai despart apele fluviului.

Dela Cladova malurile se coboară lăsând loc teraselor fertile, dar monotone, pe care vânturile ca Gorniacul şi Coşava le acoperă uneori cu nisipuri sau nisipişte. Pământul roditor îngăduie aşezări, de aceea satele încep a se înşirui, unele mari şi frumoase, înconjurate de grădini şi vii [2].

Al doilea râu important, dela Vest la Est, este Morava. Vom proceda ca şi mai înainte, numai cu expunerea asupra cursului inferior al râului, atât cât ne ajută la întregirea tabloului, pe care încercăm să-l schiţăm.

Incă din epoca romană, Morava era cunoscută în acest sector prin inundaţiile sale mari, caracter pe care şi l-a păstrat până în zilele noastre. Turcii au căutat să exploateze acest neajuns, transportând în corăbii mărfuri pentru paşalâcul din Beograd. La 1669, când călătorul englez Brown trece prin această regiune, relatează, surprins de cele văzute : Morava e navigabilă, căci apele ei sunt atât de mari, încât cu multă uşurinţă corăbii încărcate transportă mărfuri din şi spre Austria [3].

De o parte şi de alta a Moravei sunt smârcuri, bălţi şi mocirle. De ele face menţiune într'un hrisov din 1381, cneazul Lazăr, cu prilejul daniilor pe care le-a făcut mânăstirii Ravaniţa [4].

Cursul superior al Moravei este mai regulat şi mai puţin ameninţător pentru aşezările omeneşti, de aceea satele sunt mai dese decât pe cursul inferior, unde ele evită câmpia şi se înşiră de-a-lungul dealurilor.

Afluenţii mai de seamă, din spre Est, sunt : Resava şi Resavcina.

[1] G. Vâlsan, *Românii din Serbia*, p. 7. In regiunea Cazanelor şi Porţilor de Fier cu toate silinţele omului din vremea lui Traian până în zilele noastre, Dunărea nu a fost un drum de trecere între bazinul Panonic şi bazinul Câmpiei Române. Mai mult, Dunărea favorizează trecerea transversală, de pe un mal pe altul.

[2] Idem, *Românii din Craina Serbiei*, p. 186.

[3] M. Miladinović, *op. cit.*, p. 7—8.

[4] Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica*, p. 196—200.

ljiške Pl.). Acest lanţ muntos desparte câmpia Nişului de cea timoceană. In forma unor trepte se lasă către Nord, unde se leagă de munţii Deviţa şi Ozren, iar aceştia înaintează până la Râtani, ultimul bastion al Balcanilor.

Cele două capete ale Balcanilor, Vârşca Ciuca şi Râtani, se leagă prin Tupişniţa şi Babin Nos, separând la Vratarniţa două câmpii : cea timoceană, la Sud, de cea a Zaecearului, la Nord [1].

Cotul Malinicului, de care a fost vorba în cele anterioare, şi Tupişniţa închid din două părţi regiunea foarte accidentată, Ţârna Reca. Aceasta e un ţinut constituit din roci eruptive şi mai ales andezite [2].

Apele. Cea mai de seamă este Dunărea.

In acest capitol introductiv vom prezenta porţiunea din Dunăre, dela vârsarea Moravei, până la vărsarea Timocului.

Intre Morava şi Doni Milanovăţ cursul fluviului este regulat. Două mari ostroave, unul între satele Dubraviţa şi Ram, altul în dreptul Golubaţului, împestriţează calea măreţului fluviu. Cel dintâi este de o întindere mai mare, aproape de 2 km., în care sunt bălţi cu trestie şi papură ; al doilea ostrov e mai mic şi are forma unui triunghiu, acoperit de asemenea de o vegetaţie bogată, mai ales din sălcii pletoase. In timpul războaielor austro-turceşti, cele două insule constituiau minunate zbeguri şi locuri de trecere pentru haiducii sârbi, sau populaţia ce fugea din faţa Turcilor.

In dreptul vârfului Ciomârda, Dunărea pătrunde într'o regiune calcaroasă, în care fenomenele carstice abundă. Aspectul liniştit al bătrânului fluviu se schimbă ; pe faţa lucie a apei se ivesc vârtejuri, bucuri sau scafe, care dau fluviului un caracter deosebit, de ape de munte [3].

Malurile albicioase de calcar, care în apusul soarelui de Mai, se colorează în violetul liliacului sălbatec ce creşte de pripas în număr impresionant, încep a se înălţa verticale, sculptate de peşteri adânci şi de sfredeliturile apelor. Din loc în loc, ele se apropie mult, ameninţând parcă să închidă albia, pentru ca apoi să se desfacă larg, înconjurând încăperile mari pe care le-au făcut. Astfel de încăperi sunt la Dubova, Mraconia şi Ogradena cărora le corespund mari profunzimi în albia fluviului, ce ating pe alocuri şi 80 m.

[1] M. Smiljanić, *Geografsko privredni odnosi Crne Reke...*, p. 164—165.
[2] Jovan Cvijić, *La Péninsule Balcanique*, p. 63.
[3] G. Vâlsan, *op. cit.*, p. 180.

Lângă Orşova, Dunărea are de străbătut cel mai greu obstacol din calea sa : Carpaţii care i s'au pus în cale. La Porţile de Fier, ea îi taie de-a-curmezişul şi îşi face drum vijelioasă printre stânci [1]. Scăpând de aci cursul flufiului se normalizează ; Ada-Kaleh şi Ostrovul Corbului sunt alte două insule care mai despart apele fluviului.

Dela Cladova malurile se coboară lăsând loc teraselor fertile, dar monotone, pe care vânturile ca Gorniacul şi Coşava le acoperă uneori cu nisipuri sau nisipişte. Pământul roditor îngăduie aşezări, de aceea satele încep a se înşirui, unele mari şi frumoase, înconjurate de grădini şi vii [2].

Al doilea râu important, dela Vest la Est, este Morava. Vom proceda ca şi mai înainte, numai cu expunerea asupra cursului inferior al râului, atât cât ne ajută la întregirea tabloului, pe care încercăm să-l schiţăm.

Incă din epoca romană, Morava era cunoscută în acest sector prin inundaţiile sale mari, caracter pe care şi l-a păstrat până în zilele noastre. Turcii au căutat să exploateze acest neajuns, transportând în corăbii mărfuri pentru paşalâcul din Beograd. La 1669, când călătorul englez Brown trece prin această regiune, relatează, surprins de cele văzute : Morava e navigabilă, căci apele ei sunt atât de mari, încât cu multă uşurinţă corăbii încărcate transportă mărfuri din şi spre Austria [3].

De o parte şi de alta a Moravei sunt smârcuri, bălţi şi mocirle. De ele face menţiune într'un hrisov din 1381, cneazul Lazăr, cu prilejul daniilor pe care le-a făcut mânăstirii Ravaniţa [4].

Cursul superior al Moravei este mai regulat şi mai puţin ameninţător pentru aşezările omeneşti, de aceea satele sunt mai dese decât pe cursul inferior, unde ele evită câmpia şi se înşiră de-a-lungul dealurilor.

Afluenţii mai de seamă, din spre Est, sunt : Resava şi Resavcina.

[1] G. Vâlsan, *Românii din Serbia*, p. 7. In regiunea Cazanelor şi Porţilor de Fier cu toate silinţele omului din vremea lui Traian până în zilele noastre, Dunărea nu a fost un drum de trecere între bazinul Panonic şi bazinul Câmpiei Române. Mai mult, Dunărea favorizează trecerea transversală, de pe un mal pe altul.

[2] Idem, *Românii din Craina Serbiei*, p. 186.

[3] M. Miladinović, *op. cit.*, p. 7—8.

[4] Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica*, p. 196—200.

Resava izvorăşte la poalele vârfului Straja. Din el pornesc o sumedenie de fire, care formează părâul Carapangea, iar acesta cu Becearevaţ (Bečarevac) alcătuiesc Resava. Cursul superior al acestui râu este îngreuiat de o mulţime de clisuri calcaroase, în schimb cursul mijlociu şi inferior devine mai uşor, mai ales când pătrunde în câmpia fertilă, ce se întinde dela Despotovaţ şi până la Morava. Resava se varsă în Morava, în apropierea oraşului Svilainaţ [1].

Resavcina izvorăşte la Vest de satul Luciţa; împreună cu Buliniac (Buljinak) adună cele mai multe ape din câmpia Moravei, apoi, după o cale lungă, se varsă în Morava.

Morava mai primeşte şi alţi afluenţi neînsemnaţi, care şerpuiesc şovăelnic prin câmpia joasă [2].

Alte ape ca: Şopota, lângă Vlaşki Dol, şi Sestrominski Izvor, fac parte din apele stătătoare, de altfel numeroase în tot cuprinsul ţinutului dintre Timoc şi Morava. Unele sunt şi tămăduitoare, de aceea sute de ţărani săraci îşi caută aci sănătatea [3].

Mlava izvorăşte din Gornia Clisura [4]. După ce primeşte câteva ape neînsemnate, care de altfel sunt extrem de multe, intră în depresiunea Crupaia. Această depresiune e lungă de 7 km. şi lată de 2 km.; strâmtoarea Ribare o închide din spre Vest. Depresiunea este o câmpie lină fără să aibe nici cea mai mică încreţitură de pământ [5].

Direcţia Mlavei este mai întâi către Vest, până la satul Crepolin, de unde se îndreaptă către Nord-Vest şi curge paralel cu Morava până la vârsarea ei în Dunăre, la Costolaţ, anticul Viminacium.

Afluenţii Mlavei sunt: Vitovniţa, pe dreapta, şi Busur cu Ciocordin, pe stânga.

Vitovniţa are trei izvoare şi un curs foarte neregulat. Curgând dela Sud la Nord, dela satul Manastiriţa se îndreaptă spre Nord-Vest, până la satul Cula, ca de acolo să cotească brusc spre Sud, până la satul Ţârlence; nici de data aceasta nu păstrează aceiaşi direcţie, căci coteşte spre Vest şi se varsă în Mlava, la Caliţe.

[1] St. Mijatović, *op. cit.*, p. 110—112.
[2] M. Miladinović, *op. cit.*, p. 10.
[3] *Ibidem*, p., 12.
[4] Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 251.
[5] M. Smiljanić, *op. cit.*, p. 253.

Busur izvorăşte din câmpia cu acelaşi nume, pe care o brăzdează nehotărît, făcând coturi largi şi o mulţime de meandre. Se varsă la gura Stamniţei.

Ciocordin este afluentul cel mai mare al Mlavei. Are mai multe izvoare. Unul este în dealul Sadova, iar celelalte în dealurile Coniuşniţa şi Calocea. Două ramuri principale se întâlnesc lângă satul Oreşcoviţa. Numele râului până la acest sat, Coniuşniţa, se schimbă în Jestila; dela Voşanovăţ se va numi Ciocordin [1].

Poreci este râul scurt şi repede, o adevărată apă de munte. Izvorul său este în Stol. Se varsă în Dunăre. Regiunea pe care o străbate este calcaroasă. Clisurile sunt foarte numeroase.

Pec, în limba tracă Pincus, coboară de pe povărnişul unei ramuri a muntelui Lisaţ. Curge mai întâi către Nord, până ce întâlneşte pe Mali Pec care vine din Saşca, apoi se îndreaptă către Nord-Vest, până ce primeşte pe Brodiţa, iar de aci îndreptându-se spre Nord se varsă în Dunăre.

Afluenţii mai însemnaţi ai Pecului sunt Dâlboca, care izvorăşte din Ciomârda, şi Comşa cu izvorul în Cupinova [2].

Timocul este râul cel mai de seamă în partea estică. Are trei ramuri: Târgovişchi Timoc, Svârlişchi Timoc şi Crivovirschi, sau Timocul Negru.

Târgovişchi Timoc izvorăşte sub dealul Sf. Nicolae, peste care duce drumul către Lom-Palanca, în Bulgaria. Direcţia râului este mai întâiu către Sud-Vest, până la Balta Berilovitei, apoi către Nord-Vest până la Cniajevaţ (Knjaževac). Aci se întâlneşte cu Svârlişchi Timoc, care izvorăşte la Nord de Bela Palanca, sub Babina Glava. Dela Kniajevaţ, Timocul curge către Nord, până la Zaecear, unde primeşte în partea stângă, pe Crivovirschi Timoc, care izvorăşte la picioarele dealului Cernaia.

Intreg cursul mijlociu al Timocului, până la strâmtoarea Vratarniţa, curge într'o depresiune largă până la trei kilometri. Ea este o câmpie mănoasă care se închide ca un golf la Vratarniţa.

Timocul Negru, după ce izvorăşte din Cernaia, primeşte numeroase râuleţe, între care şi unele calde. Origina lor este vulcanică. Pâraele sunt aşa de multe, încât poporul le-a numit foarte sugestiv „fire". Timocul se îndreaptă către Nord-Est şi,

[1] Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 257.
[2] J. Dragašević, *Prinos za geografiju Srbije*. p. 269.

Resava izvorăşte la poalele vârfului Straja. Din el pornesc o sumedenie de fire, care formează părâul Carapangea, iar acesta cu Becearevaţ (Bečarevac) alcătuiesc Resava. Cursul superior al acestui râu este îngreuiat de o mulţime de clisuri calcaroase, în schimb cursul mijlociu şi inferior devine mai uşor, mai ales când pătrunde în câmpia fertilă, ce se întinde dela Despotovaţ şi până la Morava. Resava se varsă în Morava, în apropierea oraşului Svilainaţ [1].

Resavcina izvorăşte la Vest de satul Luciţa; împreună cu Buliniac (Buljinak) adună cele mai multe ape din câmpia Moravei, apoi, după o cale lungă, se varsă în Morava.

Morava mai primeşte şi alţi afluenţi neînsemnaţi, care şerpuiesc şovăelnic prin câmpia joasă [2].

Alte ape ca: Şopota, lângă Vlaşki Dol, şi Sestrominski Izvor, fac parte din apele stătătoare, de altfel numeroase în tot cuprinsul ţinutului dintre Timoc şi Morava. Unele sunt şi tămăduitoare, de aceea sute de ţărani săraci îşi caută aci sănătatea [3].

Mlava izvorăşte din Gornia Clisura [4]. După ce primeşte câteva ape neînsemnate, care de altfel sunt extrem de multe, intră în depresiunea Crupaia. Această depresiune e lungă de 7 km. şi lată de 2 km.; strâmtoarea Ribare o închide din spre Vest. Depresiunea este o câmpie lină fără să aibe nici cea mai mică încreţitură de pământ [5].

Direcţia Mlavei este mai întâi către Vest, până la satul Crepolin, de unde se îndreaptă către Nord-Vest şi curge paralel cu Morava până la vârsarea ei în Dunăre, la Costolaţ, anticul Viminacium.

Afluenţii Mlavei sunt: Vitovniţa, pe dreapta, şi Busur cu Ciocordin, pe stânga.

Vitovniţa are trei izvoare şi un curs foarte neregulat. Curgând dela Sud la Nord, dela satul Manastiriţa se îndreaptă spre Nord-Vest, până la satul Cula, ca de acolo să cotească brusc spre Sud, până la satul Ţârlence; nici de data aceasta nu păstrează aceiaşi direcţie, căci coteşte spre Vest şi se varsă în Mlava, la Caliţe.

[1] St. Mijatović, *op. cit.*, p. 110—112.
[2] M. Miladinović, *op. cit.*, p. 10.
[3] *Ibidem*, p., 12.
[4] Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 251.
[5] M. Smiljanić, *op. cit.*, p. 253.

Busur izvorăşte din câmpia cu acelaşi nume, pe care o brăzdează nehotărît, făcând coturi largi şi o mulţime de meandre. Se varsă la gura Stamniţei.

Ciocordin este afluentul cel mai mare al Mlavei. Are mai multe izvoare. Unul este în dealul Sadova, iar celelalte în dealurile Coniuşniţa şi Calocea. Două ramuri principale se întâlnesc lângă satul Oreşcoviţa. Numele râului până la acest sat, Coniuşniţa, se schimbă în Jestila; dela Voşanovăţ se va numi Ciocordin [1].

Poreci este râul scurt şi repede, o adevărată apă de munte. Izvorul său este în Stol. Se varsă în Dunăre. Regiunea pe care o străbate este calcaroasă. Clisurile sunt foarte numeroase.

Pec, în limba tracă Pincus, coboară de pe povărnişul unei ramuri a muntelui Lisaţ. Curge mai întâi către Nord, până ce întâlneşte pe Mali Pec care vine din Saşca, apoi se îndreaptă către Nord-Vest, până ce primeşte pe Brodiţa, iar de aci îndreptându-se spre Nord se varsă în Dunăre.

Afluenţii mai însemnaţi ai Pecului sunt Dâlboca, care izvorăşte din Ciomârda, şi Comşa cu izvorul în Cupinova [2].

Timocul este râul cel mai de seamă în partea estică. Are trei ramuri: Târgovişchi Timoc, Svârlişchi Timoc şi Crivovirschi, sau Timocul Negru.

Târgovişchi Timoc izvorăşte sub dealul Sf. Nicolae, peste care duce drumul către Lom-Palanca, în Bulgaria. Direcţia râului este mai întâiu către Sud-Vest, până la Balta Berilovitei, apoi către Nord-Vest până la Cniajevaţ (Knjaževac). Aci se întâlneşte cu Svârlişchi Timoc, care izvorăşte la Nord de Bela Palanca, sub Babina Glava. Dela Kniajevaţ, Timocul curge către Nord, până la Zaecear, unde primeşte în partea stângă, pe Crivovirschi Timoc, care izvorăşte la picioarele dealului Cernaia.

Intreg cursul mijlociu al Timocului, până la strâmtoarea Vratarniţa, curge într'o depresiune largă până la trei kilometri. Ea este o câmpie mănoasă care se închide ca un golf la Vratarniţa.

Timocul Negru, după ce izvorăşte din Cernaia, primeşte numeroase râuleţe, între care şi unele calde. Origina lor este vulcanică. Pâraele sunt aşa de multe, încât poporul le-a numit foarte sugestiv „fire". Timocul se îndreaptă către Nord-Est şi,

[1] Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 257.
[2] J. Dragašević, *Prinos za geografiju Srbije*. p. 269.

după ce străbate mai multe clisuri la temelia cărora se zăresc şisturile cristaline [1], primeşte din stânga apa Zlotului, Iasenova, Baniska Reca şi, pe cel mai de seamă dintre ei, Bela Reca, sau Beli Timoc. Afluenţii din dreapta sunt : Miroşniţa şi Bolievaţ, care de cele mai multe ori seacă [2].

Pe când afluenţii din dreapta sunt numeroşi, dar mai scurţi şi mai repezi, cei din stânga sunt mai lungi, primesc la rândul lor o mulţime de fire şi sunt mai adânci. Malul drept e mai oblic şi mai ridicat, pe când cel stâng e mai jos şi mai lin.

Mai este o altă deosebire de ordin morfologic : malul drept e format din şisturi cristaline şi andezite, în timp ce stângul e calcaros, de aceea apele se adâncesc în el, pe când roca rezistenţă de pe malul drept împiedecă adâncirea [3].

Afluenţii acestor râuri sunt mulţi şi au, cu mici excepţii, nume româneşti.

Râurile din câmpia Zaecearului şi a Negotinului sunt mici şi neînsemnate. Ielaşniţa face excepţie. Celelalte seacă de cele mai multe ori în timpul verilor secetoase, iar altele, abea au coborît de pe povârnişul dealului, se şi împotmolesc făcând bălţi.

Clima. Clima este de tip mediteranean.

Vânturile care bat în această regiune sunt Coşava, Severaţ, numit şi Vântul mare, şi vânturile de Vest şi Sud.

Coşava este vântul rece, care distruge plantaţiile şi degeră animalele, făcând victime cu sutele mai ales în rândurile porcilor. Dintre pomi, cei mai sensibili sunt prunii, pe care uneori îi surprinde tocmai în floare şi le distruge rodul.

Coşavei îi urmează, primăvara şi toamna, vântul din Vest care e bogat în ploi binefăcătoare. Vântul din Sud — numit şi Viforniţă sau Viorniţă — este un vânt cald, care bate mai ales toamna, dar şi primăvara, când topeşte zăpezile [4].

Iernile de obiceiu sunt foarte aspre pe cursul Mlavei şi în general în partea de Vest, însă în regiunea Crainei, unde Coşava se simte puţin, iernile sunt mai blânde.

Pământul acestui ţinut este astăzi în cea mai mare parte împădurit. Totuşi bătrânele păduri temute prin întunecimea şi vastitatea lor, datorită şi haiducilor care mişunau prin ele, azi sunt reduse în unele locuri la mici crânguri. Ele lasă loc stâncilor

[1] M. Smiljanić, *op. cit.*, p. 166—167.
[2] St. Mačaj, *Crnorečki okrug*, p. 19.
[3] M. Smiljanić, *op. cit.*, p. 167.
[4] M. Stanojević, *Crna Reca*, p. 46.

goale, cârşiilor pietroase, ce se profilează în orizont, printre care rătăcesc caprele, odinioară şi căprioarele cu cerbii.

Vegetaţia contribuie şi ea la acest aspect mediteranean, prin prezenţa unui mare număr de arbori de obârşie mediteraneană. Astfel sunt: nucul sălbatec, liliacul în stare naturală şi smochinul, cu moşmolul, care cresc de pripas pe dealurile şi chiar în grădinile ţăranilor.

Liliacul sălbatec este atât de abundent, încât colorează în violet pe mari întinderi cupolele Cazanelor; el a şi dat numele la două sate la Vest de Negotin. Părul şi mărul sunt iarăşi bine reprezentaţi. Sate cu nume de Periş, Peri, sau Cruşeviţa sunt dese şi chiar în Sud, la izvoarele Timocului, unde populaţia românească a dispărut. S'ar putea numi acest ţinut ţara perelor, după cum mai la Sud era Dardania. Iabucovăţ este satul care şi-a căpătat numele datorită aceluiaş fapt: bogăţia de mere din acel loc.

Muntele mai are o specie rară de conifere: Tisa padina.

Viţa de vie face din Craina una dintre regiunile cele mai renumite din Serbia. Ea este lăsată neîngropată [1].

Vadurile Dunării. Jovan Cvijić, renumitul etnograf sârb, determinând vadurile Dunării, pe unde au putut trece metanaşti români în ţinutul dintre Timoc şi Morava, a fixat trei: unul la Cazane; altul la Bârzasca, pe malul stâng, şi Dobra pe malul drept; al treilea la Belobreşca, în Banat, căruia îi corespunde, pe malul drept, Velico Grădişte. Primul curent a populat ţinutul Crainei; al doilea ţinutul Zvijd şi munţii Homoli, peste care prelingându-se a ajuns în Resava; ultimul curent, cel mai slab, a populat ţinutul dintre Mlava şi Morava [2].

TRECUTUL ISTORIC AL REGIUNII DINTRE TIMOC ŞI MORAVA

Dela preistorie până la pătrunderea Bulgarilor în ţinutul timocean.

Ţinutul dintre Morava şi Timoc a fost locuit încă din vremurile cele mai vechi; din epoca preistorică sunt mărturii despre existenţa unei civilizaţii primitive. Vestigiile ce s'au găsit într'o

[1] G. Vâlsan, *op. cit.*, p. 186—187.

[2] J. Cvijić, *op. cit.*, vezi harta *Courants métanastasiques dans le peuplement des pays serbes.*

peşteră din satul Zlot sunt cloncudente în ce priveşte vieaţa din această regiune. De altfel şi alte peşteri din ţinutul Ţârna Reca adăpostesc unelte de ale oamenilor primitivi. Cine au fost purtătorii acestei civilizaţii, este o întrebare nedeslegată, o problemă pentru viitor, care solicită rezolvarea ei.

In epoca istorică, locuitorii regiunii dintre Timoc şi Morava erau Tribalii, un trib trac foarte războinic. Regele Filip al II al Macedoniei, apoi fiul său Alexandru, au avut de purtat războaie cu această seminţie tracă, pe care au reuşit s'o supună [1]. Acestea sunt evenimentele cele mai importante din secolul IV. In secolul următor, al III-lea, este cunoscută pătrunderea unui trib celtic, Scordiscii mici, care au pus stăpânire vremelnică peste această regiune.

In secolul al II-lea se produce un eveniment de o capitală importanţă pentru Peninsula Balcanică : desfiinţarea statului macedonean, singurul care s'ar fi putut opune înaintării impetuoase a Romanilor. La 148 a. Hr., statul macedonean fărămiţat a fost transformat în provincie romană. Penetraţia romană continuă în anii următori prin supunerea Greciei (146 a. Hr.), apoi a regiunii dintre Haemus şi Dunăre, care era ţara Misilor (29 a. Hr.). Prin această din urmă cucerire, imperiul roman îşi fixează limesul la Dunăre. Popoarele Peninsulei Balcanice aveau să se bucure de civilizaţia şi cultura romană.

In cadrul imperiului roman, regiunea dintre Timoc şi Morava a fost cuprinsă în provincia Moesia Superior. Situaţia aceasta a durat până la abandonarea Daciei Traiane, când Aurelian modifică configuraţia provinciilor sud-dunărene, făcând loc Daciei Ripensis, între Moesia Superior şi cea Inferior. In noua ordine, regiunea dintre Timoc şi Morava suferă o sciziune : în Moesia Superior, numită acum (274 p. Hr.) Moesia Prima, sau Moesia Marginensis, intră regiunea dela Vest de munţii Miroci, iar partea de Est, între Miroci şi Timoc, începu în hotarele Daciei Ripensis. Această nouă organizare a provinciilor sud-dunărene se va menţine, cu mici excepţii, în tot cursul evului mediu [2].

[1] K. Jireček, *Istorija Srba, preveo i preradio* J. Radonić, I, p. 18—20. Tribalii locuiau pe ambele maluri ale Moravei până la Isker. Câmpia moravă se numea πεδίον τὸ τριβαλλικόν. Erau războinici renumiţi. Marele lor rege Sirmos a fost învins de Alexandru cel Mare. Mai târziu au luptat în Persia alături de regele macedonean.

[2] G. Gravier, *Les frontières historiques de la Serbie*, p. 20—21.

Epoca romană este cunoscută ca o epocă de pace, de prosperitate [1] şi printr'un remarcabil spor de populaţie. Se durează cetăţi şi castele, drumuri pietruite care să asigure bunul mers al locuitorilor, legiunilor, sau altor transporturi; se exploatează minele de aramă dela Maidan Pec; se înmulţesc spălătoriile de aur de lângă satul Podogorţi [2]; activitatea economică pulsează în ritm vioi, încât pax romana devine o binefacere pentru locuitorii dintre Timoc şi Morava. Aceştia mai au fericirea de a asculta cuvântul Domnului din gura învăţatului episcop Nicetas din Remesiana, care propovăduia creştinismul pe ambele maluri ale Dunării [3]. Credinţa creştină fu adoptată de numeroşi militari şi veterani. Mărturii autentice de creştinism între Timoc şi Morava sunt numele primilor martiri din vremea persecuţiilor lui Diocleţian împotriva neofiţilor : Basicrate, Valentianus, Hermes, etc.[4]

Un centru important în această regiune este Viminacium — mai târziu un centru episcopal, — aşezat la gura râului Mlava, din care astăzi n'au mai rămas decât puţine ruine, la Costolaţ şi Dârmna, unde era odată un cimitir roman. Importanţa sa strategică, politică şi economică i-a determinat pe Romani să aşeze aci o legiune (în 42 p. Hr.), Pia Fidelis VII, iar mai spre Est, la Cuppae (Golubaţ), să aşeze o cohortă de Dalmatini călări [5].

Drumurile mai importante, care brăzdează regiunea dintre Timoc şi Morava, erau trei : unul care lega Viminacium de Naissus, al doilea Viminacium de Pontes, iar al treilea unea Pontes de Naissus. Primul era vestitul drum care ducea spre Constantinopol; al doilea ca importanţă era Pontes — Naissus, care se unea la Sud cu Via Aegnatia. Drumul constantinopolitan, între Viminacium şi Naissus, era marcat de următoarele centre mai

[1] K. Jirecek, *Istorija Srba*, I, *preveo i preradio* J. Radonić, p. 30. In epoca romană în apropiere de Viminacium era o mină de aramă.

[2] M. Stanojević, *Crna Reka*, p. 61; cf. Godisnjk, XIX, 1905. p. 264. In satul Bor s'a exploatat arama încă din epoca bronzului.

[3] C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, p. 197.

[4] Jacques Zeiller, *L'expansion du christianisme dans la Péninsule Balcanique du I-er au IV-ème siècle*, p. 78—79; cf. Idem, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, p. 108.

[5] D. Dragašević, *Arheologijsko-geografiska istraživanja*, p. 21—22. M. Vasić, *Novci kolonije Viminacijuma*, p. 140—143. Hadrian la 117, venind din Asia, declară canaba Viminacium, municipium Aeliuu. La 240 aci au fost aduse legiunile a VII-a Claudia şi a IV-a Flavia.

importante : Municipium (azi Calişte), pe cursul inferior al râului Vitovniţa, Idimus (Medvegea), pe malul stâng al Mlavei, şi Horreum Margi (Čuprija). Dela Naissus, în spre Nord, era un drum militar, care, încălecând coama Balcanilor, cobora în câmpia timoceană, la Ravna, pe malul stâng al Timocului ; de aci trecea pe malul drept şi urma cursul râului, până la strâmtoarea Passus Augustus — Vratarniţa—, de unde, răzbind, ieşea din nou în câmpie, la Gârlean, pe malul stâng. El era străjuit de o parte şi de alta de castella ; unul dintre ele, mai important, era la Zaiecear, iar un castru era la Gamzigrad. Acest drum continua până la Dunăre, la Prahova, iar de aci de-a-lungul fluviului, trecea prin Clevora — situată la Sud de satul Mihailovaţ — prin Egeta — la Sud de Bârza Balanca — şi ajungea la Pontes, unde era piciorul podului ridicat de Apollodor din Damasc [1].

Pontes şi Viminacium erau unite de către un drum, care, cu anevoe, străbătea la Cazane regiunea calcaroasă a munţilor Carpaţi. Acesta împreună cu podul dela Drubeta constituie una din măreţele fapte ale lui Trajan. Drumul, care e una cu malul abrupt şi stâncos, e săpat în piatră la înălţimea unui om. Pe toată lungimea sa era păzit de o serie de castella ; numai între Pontes (Costol) şi Taliata, situată la Vest de Doni Milanovaţ, erau opt fortificaţii de acest gen. Incepând dela Pontes spre Vest, Zantes, la Sud de Cladova, Caput Fossae (Techia) şi Taliata erau punctele mai importante din acest drum.

Deosebit de aceste mari căi de comunicaţie erau şi unele de mai mică importanţă ; astfel era drumul ce se desprindea din cel constantinopolitan, la Granirianis şi care urca coama munţilor Ozren şi apoi cobora, pe lângă masivul Râtani, în valea râului Crivi Vir, pe unde străbătea prin strâmtoarea Grâmada şi ieşiea la Gamzigrad. Aci era un castru cu misiunea de a face o pază mai eficace la articularea celor două drumuri [2].

Numeroase alte drumuri înlesneau circulaţia dintre diferitele sate, aşezate de obiceiu în jurul unor castella. Acestea erau atât de numeroase încât s'a păstrat vie amintirea lor sub forma de anecdote sau legende [3].

[1] D. Dragaşević, *op. cit.*, p. 29—31.

[2] Lj. Dragaşević, *op. cit.*, p. 29—37 ; cf. V. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. XV, p. 25 ; Jacques Zeiller, *L'expansion du christianisme dans la Péninsule Balcanique du I-er au IV-e siècle*, p. 79. La Aquae, lângă Negotin, a fost sediul unei episcopii.

[3] M. Miladinović, *Požarevačka Morava*, p. 25.

Limesul roman a fost menţinut la Dunăre până la moartea tragică a lui Valens, întâmplată la Adrianopol[1], în 378, d. Hr. De la această dată, popoarele germanice, Goţii şi Vizigoţii se răspândesc în Peninsula Balcanică. Ele roiesc pretutindeni, jefuind şi distrugând, până ce împăratul Theodosius le învinse şi-i sili să se aşeze în Moesia Inferior, în calitate de aliaţi (foederati) ai imperiului (382 d. Hr.). Provincia romană s'a dovedit neîncăpătoare bandelor prădalnice ale Vizigoţilor, care n'au întârziat să se reverse şi în Moesia Superior, apoi să cuprindă întregul Illyricum. In situaţia critică, împăratul din Bizanţ, trebuia să recunoască faptul împlinit şi să-i acorde şefului Germanilor titlul de „magister militum per Illyricum" [1]. Regiunea dintre Timoc şi Morava a fost dominată şi ea de barbarii germanici.

Venirea Hunilor în câmpia panonică şi pătrunderea lor în Sudul Dunării a produs o nouă perturbaţie în Peninsula Balcanică. La 441 cetatea dela gurile râului Margus — probabil Viminacium — era luată fără luptă de către năvălitorii mongolici; episcopul de aci, spre a cruţa populaţia, deschise porţile cetăţii. In acelaşi an, numeroase cetăţi dintre Morava şi Timoc au fost distruse sau incendiate, iar populaţia trecută prin foc şi sabie, sau deportată. In 447 se produce o nouă incursiune a Hunilor; regiunea dintre Singidunum, Naissus şi Novae (Şiştov) au fost ocupate şi menţinute până la 448 fără ca Theodosius al II-lea să se poată opune [2].

La moartea lui Atila, Ostrogoţii s'au răsculat şi au pus stăpânire din nou pe teritoriul care le-a fost acordat anterior, dar stăpânirea lor asupra regiunii dintre Timoc şi Morava a fost scurtă; la 489, ei părăsiră sălaşele lor din Moesia Inferior şi coborîră în mănoasa câmpie a Sirmiumului [3].

După plecarea Ostrogoţilor, imperiul bizantin îşi restabili graniţa la Dunăre. Numeroase cetăţi distruse au fost refăcute. Epoca lui Justinian (527—565) se caracterizează printr'o operă constructivă; Berdiana, locul de naştere al împăratului, probabil lângă Scupi, fu fortificată şi transformată-într'un mare centru administrativ şi bisericesc, aducându-se aci prefectura şi arhiepiscopatul întregului Iliric, ca şi vicariatul papei. Ţinutul dintre Timoc

[1] L. Halphen, *Les Barbares*, p. 15—16.

[2] G. Popa-Lisseanu, *Românii în isvoarele istoriei medievale*, p. 79—80.

[3] E. Lavisse et A. Rambaud, *Histoire générale*, vol. I. p. 76.

şi Morava încăpu în sfera de influenţă administrativă şi eclesiastică a acestui centru devenit important [1]. Din vremea aceasta datează refacerea cetăţilor Viminacium, Cuppae, Pincum, Pompei şi Pontes, care păzea podul dela Drobeta. Acesta din urmă luă numele împărătesei, Theodora. Toate aceste cetăţi fuseseră distruse de Huni [2]; refăcute, au fost înţesate cu granizoane puternice, care păreau să asigure stăpânirea romană încă pentru câteva secole, dar războaiele îndelungate, purtate la mari depărtări, reclamând forţe nouă, unele cetăţi din Peninsula Balcanică au fost părăsite, ceeace duse la slăbirea limesului dunărean. Popoare nouă s'au ivit ameninţătoare la Dunăre. Erau Slavii, Avarii, apoi Bulgarii. Totuşi imperiul se menţinu în ofensivă. Abea la 602, limesul dunărean fu rupt. Revolta trupelor care luptau la Dunăre şi uciderea energicului împărat Mauriciu deschiseră calea Slavilor şi celorlalţi barbari [3].

Ocuparea ţinutului dintre Timoc şi Morava de către Bulgari.

In secolul al VI-lea în câmpia Panoniei se aşezară Avarii. Ei cuceriră întreaga regiune dintre Tisa şi Dunăre, apoi trecură fluviul şi jefuiră totul în calea lor până la Constantinopol. La 559, ei asediară Bizanţul, dar nu reuşiră să-l cucerească ; o ciumă ivită intempestiv îi îndepărtă de Constantinopol şi-i determină să închee pace cu Bizantinii, Dunărea rămânând a fi hotar între imperiu şi statul avar [4]. Noua linie demarcaţională n'a durat mult ; la moartea împăratului Mauriciu (602), care menţinuse

[1] G. Popa-Lisseanu, *Românii în isvoarele istorici medievale*, p. 101—102; cf. N. Vulić, *Nekolike pitanja iz antičke prošlosti*, p. 53—63.

[2] D Dragašević *op. cit.*, p. 19—41; cf. C. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 21—25.

[3] C. Jireček, *Geschichte der Serben*, p. 88, Zum letzenmal erschienen dar in die Namen der römischen Städte an der Donau von Singidunum abwarte... An den Uferm der Donau, in den Tälern des Hämus u. im Innern der Provinz Dalmatia gab stellenweise aus gedehnete menschleere Wüsten.

[4] Theophylaktos Simokates, apud Aurel Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina isvoarelor armeneşti* p. 57—59, (Ed. Bonn, VII) p. 15. ὁμολογεῖται δὲ Ρωμαίοις καὶ Ἄβαροις ὁ Ἴστρος, κατὰ Σκλαυηνῶν ἐξουσία τὸν ποταμὸν διανήξασθαι cf. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et Avares pendant la seconde moitié du VI-e siècle*, I p. 189.

cu străşnicie hotarul de nord la Dunăre, Avarii trecură fluviul şi ocupară regiunea dela Sirmium până la Vidin, unde Bizantinii fură siliţi să dea câteva lupte cu rezultat schimbător [1]. In timp ce la Bizanţ domnea anarhia, puterea avară creştea neîncetat; ea se manifestă în toată amploarea sa la 626, când Avarii asediară Bizanţul din nou şi puţin le-a trebuit să-l cucerească. Eşecul suferit sub zidurile cetăţii imperiale marchează declinul puterii avare [2]. Lovitura care să-i nimicească a venit din spre Vest. La 791, Carol cel Mare atacă pe Avari, dar în anul următor întrerupse ostilităţile pentru a le relua cu mai mare vigoare. La 796, armata lombardă a lui Pipin, împreună cu forţele france şi alamane, distruseră ringul avar. Noul chagan se supuse învingătorilor. Totuşi imperiul franc nu se întinse peste toată întinderea hotărelor statului avar; la Sud-Est între Belgrad şi Vidin rămase un vestigiu din statul avar, pe care Bulgarii lui Krum (802—814) îl supuseră la începutul domniei acestuia [3].

Prin urmare, regiunea dintre Timoc şi Morava a fost supusă Bulgarilor la începutul sec. al IX-lea. Ei o vor stăpâni timp de două secole, când imperiul bizantin îşi va restabili, măcar vremelnic, graniţa la Dunăre. Stăpânirea bulgară a fost probabil cauza determinantă a unei mişcări de migraţie românească din valea Timocului spre Nord, în Oltenia şi în Sudul Transilvaniei [4]. Ei se datoresc şi revoltele sângeroase din ţinutul dintre Timoc şi Morava.

La scurt timp după ocuparea acestui ţinut, la 818, izbucneşte o răscoală a Timocenilor, Abodriţilor răsăriteni, care nu erau altceva decât Branicevţii, locuitorii oraşului Branicevo [5],

[1] Nicolae Iorga, *Istoria poporului român*, I, p. 191.

[2] Eginhard, *La vie de Charlemagne*, Ed. Louis Halphen, p. 39—40.

[3] Monachus Sangallensis, *Gesta Karoli imperatoris II*, p. 741, „a Bulgaribus vero (Karolus) ideomanum retraxit, quia videlicet Hunis extinctis, regno Francorum nihil nocituri viderentur. De aceea conjectura lui V. N. Zlatarski, *Istoria na Bălgarite*, I. p. 248, nota 2, că „moje da se zakliuci, ce bălgarskata vlast ce se prostirala na sever otă sredni Dunavă oşte vă 796, t. e. predi Kruma", nu se poate admite.

[4] E. Gamillscheg, *Originea Romanilor*, p. 8—9, apud Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică a descălecatului Tării Româneşti în lumina noudlor cercetări*, p. 18—19.

[5] Annales Regni Francorum, apud Aurel Decei, *op. cit.*, p. 63—64, „legati Abodritorum videlicet ac ducis Guduscanorum et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se con-

şi a Cucianilor. Bulgarii reprimară această sediţiune şi încercară să ajungă la o înţelegere cu Francii. La 824, pe când solii Abodriţilor se găseau la curtea din Frankfurt a lui Ludovic Piosul, apare şi prima ambasadă a chanului bulgar Omortag (815—831); misiunea ei, ca şi a celor care au urmat-o, era de a ajunge la o înţelegere cu Ludovic privitor la sprijinul pe care acesta îl acorda Braniceviţilor şi Timocenilor. Dar niciuna dintre ambasade nu primi un răspuns satisfător. Determinat de atitudinea echivocă şi provocatoare a Francilor, chanul nu stătu pe gânduri să-i atace; el se îndreptă pe cursul Dravei şi trecu „prin foc şi sabie" aşezările Slavilor panonici. Pretutindeni aşeză căpetenii bulgare, instaurând dominaţia bulgară. Francii se mulţumiră cu atât şi căzură de acord cu Bulgarii. Ingerinţele lor totuşi nu s'au putut opri aci, de aceea după un interval de relativă linişte, ostilităţile reîncepură: chanul înainta din nou până la Singidunum şi puse stăpânire definitivă asupra regiunii dintre Timoc şi Morava [1].

Prăbuşirea ţaratului bulgar.

Războaele duse pe vaste fronturi i-au împiedecat pe Bizantini să ia ofensiva împotriva intruşilor Bulgari, care în scurtă vreme îşi înjghebaseră un ţarat puternic şi temut în Peninsula Balcanică. Împăratului Vasile II (976—1025), moştenitor al unei

tulerunt". Asupra Timocenilor nu încape îndoială: erau locuitorii dela Timoc, iar Abodriţii trebue să fi fost vecini cu ei. Dovada rezultă din cele următoare: la 824 apar iarăşi solii Abodriţilor la Ludovic: „Caeterum — spune cronica — legatos Abodritorum qui vulgo Praedenecenti vocantur et contermini Bulgaris Daciam adiacentem incolunt". Prin urmare Abodriti sunt aceaşi cu Praedenecenti, care se aflau „contermini Bulgaris". Cf. V. Zlatarski *op. cit.*, p. 312. După istoricul bulgar, sunt două seminţii slavo-bulgare: una pe malul stâng al Dunării, între acest fluviu şi Tisa, Abodriţi; cealalta, Praedenecenti, sau Branicevţi, pe malul drept al Dunări, la gurile Mlavei. La fel crede şi E. Dümmler, *Geschichte des Ostfränkischen Reiches*, p. 39; cf. Idem, *Uber die älteste Geschichte des Slaven in Dalmatien*, p. 388; Lj. Niederle, *Manuel d'antiquité slave*, t. I., p. 104 e mai puţin lămurit asupra numelui Abodriti. „L'explication de ces deux noms est également obscure. Peut-être le premier contient-il le nom d'une rivière de la Hongrie méridionale, le Bodrog de la Tisa inferieure". Explicaţia pe care o dă K. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, p. 615 este cea verosimilă şi pe care o adoptăm: Praedenecenti sind die Branicevti, die von Branicevo, die Anwohner.

[1] Ernest Dümmler, *Geschichte des Ostfränkischen Reiches*, I, p. 38—39.

armate puternice şi a unui tezaur bogat, el însuşi un organizator excelent, i-a fost dat să întreprindă o acţiune ofensivă, de nimicire a ţaratului bulgar. La 1002, el ocupă Vidinul şi partea de Vest de acest oraş, până la Morava. Restabilirea graniţei bizantine la Dunăre a fost temporară : Vasile al II-lea a trebuit să părăsească acest front până la 1014, când, în cooperare cu Ştefan cel Sfânt al Ungariei, reuşi să desfiinţeze în câteva lupte hotărîtoare statul bulgar [1]. In semn de gratitudine pentru măcelul pe care l-a făcut în armata bulgară, supuşii săi i-au decernat porecla tragică de Bulgarochtonul.

Petru Delian, dându-se drept fiu al lui Radomir, urmaşul ţarului Samuil, deslănţui o mişcare de sedi ţiune împotriva stăpânirii bizantine în regiunea dintre Branicevo şi Belgrad. Această ultimă pălpăire a puterii bulgare se întinse cu repeziciune spre Niş, cuprinse regiunea Scoplie şi ameninţă întreaga Macedonie [2]; gloriosul ţarat al lui Samuil părea să reînvie, dar luptele fratricide îl înecară în sânge.

Stăpânirea bizantină asupra ţinutului dintre Timoc şi Morava fu refăcută pentru un secol şi jumătate. Dunărea redeveni graniţa nordică a imperiului bizantin, iar în spre Nord-Vest se întinse dincolo de Sirmium. Stăpânirea nouă îşi manifestă o atitudine binevoitoare faţă de Români, înzestrându-i cu o episcopie cu reşedinţa la Vranje (ὁ βρεανότη ἤτα βλαχῶν) [3]. Limitele jurisdicţiei pe care le avea această episcopie nu se pot preciza, totuşi ele nu au cuprins pe Românii dintre Timoc şi Morava, fiindcă în Branicevo şi Vidin [4] erau alte două episcopii; prima a fost creată la 1018, iar a doua la 1019, la cererea arhiepiscopului Ioan

[1] Geza Fehér, *Bulgarische-Ungarische Beziehungen in den V—XI Jahrhunderten*, p. 154; regele maghiar a luptat mai întâi, între 1003—1004, în părţile Moravei, apoi la Skoplje, de unde s'a întors cu o bogată pradă de război.

[2] St. Stanojević, *Istoria srpskoga naroda*, p. 55—59; cf. K. Jireček, *Istorija Srba*, I. p. 170—171.

[3] H. Gelzer, *Der Patriarchat von Achidra*, p. 10—11; Idem, *Ungedruchte u. wenigbekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, I, p. 257, II, 52—53, 60; cf. Silviu Dragomir, *Vlahii din Serbia*, p. 299. Mai rezervat este E. Golubinskij, *Kratkij očerk istorij pravoslavnih čerkvei*, p. 71.

[4] K. Jireček, *Istoria na Bălgarite*, p. 237. Ioniţă, împăratul Româno-Bulgarilor le acordă mai târziu distincţie pentru merit.

din Ohrida [1]. Toate cele trei episcopii au fost supuse arhiepiscopiei — odinioară patriarhie — din Ohrida, care avea sub jurisdicţia sa pe toţi Românii din Bulgaria [2], inclusiv pe cei dintre Timoc şi Morava. Ei au avut mai târziu şi un episcop român, cu numele Ioan [3].

Prăbuşirea ţaratului bulgar n'a avut urmări asupra organizaţiei sale politice. Ştirile dela Kedrenos sunt categorice în acest sens : ţaratul nu a fost transformat într'o simplă thema a imperiului, Vasile al II-lea mulţumindu-se să aşeze în diferite centre strategice, doar cârmuitorii săi. Scupi primi un guvernator, la fel şi Sirmium, în persoana energicului Constantin Diogenes. Când nevoia de apărare a limesului dunărean deveni stringentă, el fu numit duce al Bulgariei (1206—1207) şi fu însărcinat să asigurare liniştea oraşelor şi ţinuturilor dela Dunăre, unde cetăţile fură înţesate cu garnizoane puternice, menite să oprească invaziile Pecenegilor. Autoritatea sa şi-a exercitat-o pe întreg malul drept al Dunării, fără îndoială şi asupra unei părţi din regiunea dintre Timoc şi Morava [4].

Liniştea de care s'au bucurat popoarele sud-dunărene a fost turburată de alianţa lui Bela al III-lea, regele maghiar, şi a lui Ştefan Nemania, ctitorul statului sârb, care se zămislise între Lim, Tara şi Piva. Scopul acestei alianţe era agresiv : imperiul bizantin trebuia atacat convergent dinspre Sud şi Nord.

Motivul care a provocat războiul dintre Unguri şi Bizantini era de ordin familiar. La moartea energicului împărat Manuil Comnenul, rămase pe tronul imperial, Alexios, fiul său nevârstnic,

[1] St. Novaković, *Ohridska arhiepiscopija u pocetku* XI v. p. 36—37 şi 56. Un studiu temeinic, dar nu întotdeauna obiectiv, este a lui R. Prokić, *Postanak ohridskog patriarhata*, p. 258—267.

[2] V. N. Zlatarski, *Istoria na părvo bălgarskoto ţarstvo*, vol. II, p. 632 Bulgaria lui Samuil cuprindea Macedonia, Albania, Moesia Superioară, cu frontiera estică la Isker; cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, p. 61.

[3] Ivan Snĕgorov, *Istoria na Ohridskata Arhiepiscopia*, I. p. 192. Într'un catalog din foi de pergament, datând din secolul XI, descoperit în biblioteca Sf. Clement din Ohrida, s'a aflat numele unui episcop român, Ἰωάννης ἱερεὺς τῆς ἁγιωτάτης ἐπισκοπῆς βλαχῶν.

[4] N. Bănescu, *Cele mai vechi ştiri bizantine cu privire la Români*, p. 140—141,; cf. G. Zanetov, *Bălgarskoto naselenie vă srednite vekove*, p. 908; N. Bănescu, *Ducatele bizantine Paristrion şi Bulgaria*, p. 8; la 1152—1153 împăratul Manuil a organizat la Branicevo un ducat cu scopul de a împiedeca penetraţia Ungurilor spre Sud.

care avea de regentă pe mama sa Maria, soră cu soţia regelui maghiar. Când ea şi fiul ei au fost detronaţi şi apoi omorîţi de ambiţiosul Andronic, vărul împăratului Manuil, Bela al III-lea se simţi îndrituit să ceară socoteala uzurpatorului şi apoi îi declară războiu.

La 1183, Ungurii treceau Dunărea ; două armate înaintau în diferite direcţii : una spre Kosovo Polje (Câmpia Mierlei), cealaltă spre Sofia, pe drumul constantinopolitan. Aceasta din urmă cuceri mai întâi Branicevo, apoi Niş şi Sofia. Distrugerile şi devastările au fost atât de mari, încât peste câţiva ani, când trecură cruciaţii nu găsiră în calea lor decât ruine [1].

Isac Angelos (1185—1195) izbuti să oprească pe Bela al III-lea din drumul său, cerându-i în căsătorie pe nevărstnica sa fiică Margareta, care abea împlinise zece ani. Deosebit de acordul matrimonial, se ajunse şi la un acord politic : Ungurii trebuiau să se retragă şi să evacueze întreg ţinutul cucerit, inclusiv cetatea Branicevo la care râvneau [2]. Hotarul împărăţiei bizantine se întinse din nou până la Dunăre, înglobând şi regiunea dintre Timoc şi Morava ; pentru ultima oară Bizanţul şi-a exercitat puterea în aceste părţi, de aceea poate într'un timp atât de scurt. La moartea lui Isac Angelos, Ungurii n'au mai voit să respecte înţelegerea din 1185, de aceea au ocupat regiunea Branicevo-Niş şi au menţinut-o până la 1201 [3].

Căsătoria lui Isac Angelos cu Margareta, fiica regelui maghiar, a avut darul să răscoale poporul românesc din Peninsula Balcanică, să-l trezească la o viaţă demnă de strămoşii săi. Impozitele extraordinare, necesare nunţii princiare, au revoltat poporul obijduit. In această vreme poporul cel mai numeros din Peninsula Balcanică, „Românii, se aflau într'o epocă de mare expansiune şi deplină afirmare a însuşirilor de războinici atât timp neexercitate" [4].

La 1189, ei apar în regiunea Branicevo. Imprejurarea în care sunt cunoscuţi pentru întâia oară în istorie, în regiunea dintre Timoc şi Morava, este relatată de clericul Ansbertus.

[1] K. Jireček, *Istorija Srba*, preveo i dopunio, J. Radonić, I, p. 195.

[2] St. Stanojević, *op. cit.*, p. 96—98.

[3] R. Agatanović, *Odnošaji izmedju Srbije i Bălgarske od XII—XV veka*, p. 33.

[4] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 132.

din Ohrida [1]. Toate cele trei episcopii au fost supuse arhiepiscopiei — odinioară patriarhie — din Ohrida, care avea sub jurisdicţia sa pe toţi Românii din Bulgaria [2], inclusiv pe cei dintre Timoc şi Morava. Ei au avut mai târziu şi un episcop român, cu numele Ioan [3].

Prăbuşirea ţaratului bulgar n'a avut urmări asupra organizaţiei sale politice. Ştirile dela Kedrenos sunt categorice în acest sens : ţaratul nu a fost transformat într'o simplă thema a imperiului, Vasile al II-lea mulţumindu-se să aşeze în diferite centre strategice, doar cârmuitorii săi. Scupi primi un guvernator, la fel şi Sirmium, în persoana energicului Constantin Diogenes. Când nevoia de apărare a limesului dunărean deveni stringentă, el fu numit duce al Bulgariei (1206—1207) şi fu însărcinat să asigurare liniştea oraşelor şi ţinuturilor dela Dunăre, unde cetăţile fură înţesate cu garnizoane puternice, menite să oprească invaziile Pecenegilor. Autoritatea sa şi-a exercitat-o pe întreg malul drept al Dunării, fără îndoială şi asupra unei părţi din regiunea dintre Timoc şi Morava [4].

Liniştea de care s'au bucurat popoarele sud-dunărene a fost turburată de alianţa lui Bela al III-lea, regele maghiar, şi a lui Ştefan Nemania, ctitorul statului sârb, care se zămislise între Lim, Tara şi Piva. Scopul acestei alianţe era agresiv : imperiul bizantin trebuia atacat convergent dinspre Sud şi Nord.

Motivul care a provocat războiul dintre Unguri şi Bizantini era de ordin familiar. La moartea energicului împărat Manuil Comnenul, rămase pe tronul imperial, Alexios, fiul său nevârstnic,

[1] St. Novaković, *Ohridska arhiepiscopija u pocetku* XI v. p. 36—37 şi 56. Un studiu temeinic, dar nu întotdeauna obiectiv, este a lui R. Prokić, *Postanak ohridskog patriarhata*, p. 258—267.

[2] V. N. Zlatarski, *Istoria na părvo bălgarskoto ţarstvo*, vol. II, p. 632 Bulgaria lui Samuil cuprindea Macedonia, Albania, Moesia Superioară, cu frontiera estică la Isker; cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, p. 61.

[3] Ivan Snĕgorov, *Istoria na Ohridskata Arhiepiscopia*, I. p. 192. Într'un catalog din foi de pergament, datând din secolul XI, descoperit în biblioteca Sf. Clement din Ohrida, s'a aflat numele unui episcop român, Ἰωάννης ἱερεὺς τῆς ἁγιωτάτης ἐπισκοπῆς βλαχῶν.

[4] N. Bănescu, *Cele mai vechi ştiri bizantine cu privire la Românii*, p. 140—141,; cf. G. Zanetov, *Bălgarskoto naselenie vă srednite vekove*, p. 908; N. Bănescu, *Ducatele bizantine Paristrion şi Bulgaria*, p. 8; la 1152—1153 împăratul Manuil a organizat la Branicevo un ducat cu scopul de a împiedeca penetraţia Ungurilor spre Sud.

care avea de regentă pe mama sa Maria, soră cu soţia regelui maghiar. Când ea şi fiul ei au fost detronaţi şi apoi omorîţi de ambiţiosul Andronic, vărul împăratului Manuil, Bela al III-lea se simţi îndrituit să ceară socoteala uzurpatorului şi apoi îi declară războiu.

La 1183, Ungurii treceau Dunărea ; două armate înaintau în diferite direcţii : una spre Kosovo Polje (Câmpia Mierlei), cealaltă spre Sofia, pe drumul constantinopolitan. Aceasta din urmă cuceri mai întâi Branicevo, apoi Niş şi Sofia. Distrugerile şi devastările au fost atât de mari, încât peste câţiva ani, când trecură cruciaţii nu găsiră în calea lor decât ruine [1].

Isac Angelos (1185—1195) izbuti să oprească pe Bela al III-lea din drumul său, cerându-i în căsătorie pe nevărstnica sa fiică Margareta, care abea împlinise zece ani. Deosebit de acordul matrimonial, se ajunse şi la un acord politic : Ungurii trebuiau să se retragă şi să evacueze întreg ţinutul cucerit, inclusiv cetatea Branicevo la care râvneau [2]. Hotarul împărăţiei bizantine se întinse din nou până la Dunăre, înglobând şi regiunea dintre Timoc şi Morava ; pentru ultima oară Bizanţul şi-a exercitat puterea în aceste părţi, de aceea poate într'un timp atât de scurt. La moartea lui Isac Angelos, Ungurii n'au mai voit să respecte înţelegerea din 1185, de aceea au ocupat regiunea Branicevo-Niş şi au menţinut-o până la 1201 [3].

Căsătoria lui Isac Angelos cu Margareta, fiica regelui maghiar, a avut darul să răscoale poporul românesc din Peninsula Balcanică, să-l trezească la o viaţă demnă de strămoşii săi. Impozitele extraordinare, necesare nunţii princiare, au revoltat poporul obijduit. In această vreme poporul cel mai numeros din Peninsula Balcanică, „Românii, se aflau într'o epocă de mare expansiune şi deplină afirmare a însuşirilor de războinici atât timp neexercitate" [4].

La 1189, ei apar în regiunea Branicevo. Imprejurarea în care sunt cunoscuţi pentru întâia oară în istorie, în regiunea dintre Timoc şi Morava, este relatată de clericul Ansbertus.

[1] K. Jireček, *Istorija Srba*, preveo i dopunio, J. Radonić, I, p. 195.

[2] St. Stanojević, *op. cit.*, p. 96—98.

[3] R. Agatanović, *Odnošaji izmedju Srbije i Bălgarske od XII—XV veka*, p. 33.

[4] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 132.

Aceasta este unul dintre cei mai buni informatori asupra itinerarului urmat de Frederic Barbarossa. In 1189, spune analistul, cruciaţii lui poposiră la Branicevo, apoi luară drumul constantinopolitan; dar abea părăsiră cetatea dela gurile Mlavei, ei fură surprinşi în pădurea foarte lungă şi întunecată a Bulgariei, de voevodul din Branicevo, în slujba căruia se găseau, alături de alte neamuri, şi Românii. Cu săgeţi înveninate, ei atacară pe cruciaţii lui Frederic şi omorîră mulţi din ei. In condiţii foarte grele izbutiră să răzbată printre duşmani şi să ajungă la Naissus [1].

Ansbertus mai relatează un alt fapt important: în cetatea Branicevo, în acest colţ al imperiului bizantin, s'a înjghebat o mică organizaţie politică, având în frunte un „dux de Brandiz". Faptul nu-i lipsit de importanţă, căci de câte ori împrejurările politice erau prielnice, în acest colţ al imperiului bizantin, sau al oricăruia dintre statele nouă slave, se alcătuia o organizaţie politică independentă. Această „Romanie" dela Branicevo este un caz elocvent; cele următoare îl confirmă. Existenţa unei organizaţii politice trebue admisă şi la 818, când voevozii Timocenilor — „ducis Timocianorum" — trimit soli la Franci, spre a le solicita ajutor împotriva Bulgarilor. Tendinţele separatiste sunt numeroase şi în secolele următoare [2]. Ele vor fi semnalate la timpul lor.

Imperiul Asanizilor în expansiunea sa şi-a întins hotarul nord-vestic, între anii 1201—1202, dincolo de Timoc, până la Miroci, iar după doi ani Ioniţă cuceri şi Branicevo. Războaele cu Bizantinii l-au atras mereu spre Sud, dar după ce încheie pace cu ei, probabil la 1202, Ioniţă începu a-şi consolida statul şub raportul juridic internaţional. In acest scop, el ceru papei Inocenţiu al III-lea coroana de ţar, cu sceptrul, şi demnitatea de patriarh pentru arhiepiscopul bisericii bulgare şi române. In urma unor tratative s'a ajuns la o înţelegere între împăratul Românilor şi Bulgarilor şi papă. De aceea, la 4 Noemvrie 1204, cardinalul

[1] Ansbertus, în *Fontes Rerum Austriacarum*, I Abteilung, Scriptores, I Band; p. 15. cf. C. Jireček, *Die Heerestrasse...*, p. 77—85; cf. L. Ranke, *Die Serbische Revolution*, p. 250.

[2] Stojan Novaković, *Les problèmes serbes*, p. 206 „Constantin Porphyrogénète mentionne la vallée de la Morava comme un pays indépendant. Les tribus qui l'habitent ainsi que celles des vallées du Timoc, de la Mlava ou du Pek (Pincus) montraient des tendances particularistes, probablement à cause de la diversité de leur formation éthnique".

Leo, trimisul papal, ungea pe arhiepiscopul Vasile din Târnovo ca primat al Românilor şi Bulgarilor. Astfel Românii dintre Timoc şi Morava intrară în sfera de influenţă a patriarhiei din Târnovo [1]. La 1218, Ioana Asan al II-lea dădea un hrisov Ragusanilor, prin care le acorda dreptul de a veni „până la Vidin, Branicevo sau Belgrad". Stăpânirea lui Ioan Asan al II-lea (1207—1218) s'a extins până la acest din urmă oraş. La 1231, Andrei al II-lea, regele maghiar, vorbeşte de un atac „contra Bulgaros super fluvium Moravae". La această dată, limita nord-vestică a imperiului asanid suferă o modificare, prin cucerirea regiunii Branicevo de către Unguri [2].

După moartea lui Ioan Asan al II-lea, ţaratul bulgar intră în desagregare, iar o tendinţă de descentralizare se constată în regiunea Vidinului. Cetatea de Vidin şi o fâşie până la munţii Miroci s'au desfăcut de restul imperiului şi au format un stăpânire independent. După cum s'a remarcat mai înainte, tendinţele separatiste erau frecvente în aceste părţi. Este însă curioasă această tendinţă : ea se manifestă în cadrul vechii provincii romane, Dacia Ripensis. Cazul nu-i singurul, după cum a arătat istoricul sârb Stojan Novaković, nouăle organizaţii statale se conturează în limitele vechilor provincii romane[3], astfel încât formarea unui stat între Vidin şi munţii Miroci apărea firească.

La 1258, cu moartea ultimului vlăstar din familia Asanizilor, Căliman al IV-lea, se stingea în linie bărbătească dinastia lor. Luptele pentru tron au început îndată şi au contribuit la zdruncinarea vitalităţii statului bulgar. Ungurii au încercat să se

[1] Jacques Ancel, în *L'unité balcanique*, p. 132, reia teoria perimată şi tendenţioasă a istoricilor bulgari că în titulatura împăraţilor asanizi nu trebue căutată nicio distincţie naţională, fiindcă „le titre de Tsar des Valaques et des Bulgares(est) pour indiquer qu'il n'est pas le souverain d'une nation, de la nation bulgare, mais qu'il cherche à reconstituer cette vieille unité romaine. K. R. von Höfler, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches, der Asaniden*, p. 240—242, combate teoria amintită cu argumente persuasive despre sensul real al titlului împăraţilor asanizi. Concluzia istoricului german şi-o însuşea şi A. D. Xenopol, *L'empire-valacho-bulgare*, p. 285, 288—289. Pentru a întări aserţiunile sale cita pasagiile din Nicetas Choniates : καί τὴν τῶν Μῃσῶν καὶ Βουλγάρων δυναστείαν εἰς συνάφουσιν ὡς πάλαι ποτὲ ἦν οὐδεὶς ἠνείζοντο şi scrisoarea papei Inocenţiu III, către Ioniţă, care se termina astfel : „ut sicut genere sic sis imitatione Romanus et populus terras tuae, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse".

Cf. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, p. 300.

[2] G. Zanetov, *Bălgari na Morava*, p. 14.

[3] G. Gravier, *op. cit.*, p. 18—19.

folosească de slăbiciunea vecinilor ; situaţia precară în care se găsea ţaratul bulgar le-a îngăduit să intervină şi să-şi extindă suzeranitatea dincolo de Miroci. In Vidin se aşează Rostislav (1258) cu sprijinul Ungurilor. Aceştia şi-au menţinut stăpânirea la Vest de Miroci, unde înfiinţară un banat [1], iar la Est l-au lăsat pe Rostislav. La 1263 se constată un nou stăpânitor al Vidinului, fără îndoială tot un protejat al Ungurilor, anume Iacob Svetoslav. Ţara sa avea aceeaşi situaţie, aceiaşi întindere ca şi a predecesorului său.

Luptele interne din regatul maghiar, în timpul lui Ladislav al IV-lea (1272—1290), au dat prilej lui Iacov Svetoslav să scuture vasalitatea maghiară. In ţinutul dintre Miroci şi Morava, doi voevozi, Dărman şi Cudelin, amândoi de origină cumană, au încercaţi şi ei să se folosească de slăbiciunea regatului maghiar, şi izbutiră să dureze un stătuleţ independent, care pare să fi cuprins şi regiunea Branicevo. Informaţiile privitoare la cei doi voevozi cumani sunt puţine [2].

Ocuparea ţinutului dintre Morava şi Miroci de către Sârbi.

La 1276, murea Svetoslav. După această dată, informaţiile privitoare la regiunea dintre Miroci şi Timoc lipsesc. Este însă posibil ca Şişman, ţarul bulgar, tot de origină cumană, s'o fi anexat-o cu ajutorul aliaţilor săi, Tătarii, cu chanul cărora era încuscrit. Limita vestică a noului stat bulgar era astfel : pornind dela Orşova spre Sud, de-a-lungul crestei muntoase a Mirocilor, apoi spre Sud-Est ; după ce linia părăsea aceşti munţi trecea între oraşele Svilainaţ şi Cneajevaţ.

Ultima cucerire a lui Şişman l-a făcut vecin cu statul sârbesc, care, după o evoluţie nu întotdeauna ascendentă, se mărea în detrimentul imperiul bizantin. Stevan Nemanja izbuti la 1181, la moartea puternicului împărat bizantin, Manuil Comnen, să cucerească oraşele Svrlig, Ravna şi Koželj, pe care neputând să le stăpânească, le-a părăsit după ce în prealabil le-a distrus [3]. Pentru prima oară un voevod sârb atingea limita aceasta nor-

[1] L. Ranke, *Die Serbische Revolution*, p. 251. Banul Gregorius, constatat documentar până la 1275, îşi exercită stăpânirea asupra Branicevului şi Cuceainei — Gregorius Banus de Kouchon et Bronch.

[2] Rad. Agatanović, *op. cit.*, p. 73 ; cf. St. Stanojević, *Karlj Milutin*, p. 6—7, Idem, *Kralj Dragutin*, p. 11.

[3] Konst. Jireček, *Geschichte der Serben*, I. Band, p. 270.

dică. Mai târziu, Dragutin şi Milutin, vor călca pe urmele predecesorului lor, înaintând spre Nord. Cel dintâi, datorită căsătoriei contractate cu fiica regelui maghiar, obţinu ca feudă regiunea Srem (Sirmium), cetatea Beograd şi regiunea Maciva. Vecinătatea lor cu Dărman şi Cudelin, turbură pe aceştia ; pericolul care îi păştea îi făcea să fie mai circumspecţi. Inainte ca să se producă atacul sârbesc, ei suferiră invazia Tătarilor la 1285, care pustiiră cumplit regiunea Branicevo. Cu un an mai înainte de atacul tătăresc, în 1284, ei au fost atacaţi de regele Dragutin, dar acesta, subestimându-le puterea şi poziţia strategică, fu învins şi gonit peste Morava. Acest succes avu un efect neobişnuit : Cumanii şi Tătarii se alăturară celor doi voevozi. Atunci Dărman şi Cudelin îndrăzniră să treacă Morava şi să înainteze în ţara craiului sârbesc, creiându-i o stare dintre cele mai precare. Numai cu ajutorul fratelui său Milutin, Dragutin izbuti să-i bată şi să-şi salveze ţara de pericol. Milutin, succesorul fratelui său, trecu din nou la ofensivă ; în 1292, el trecu Morava şi învinse pe Dărman şi Cudelin, le luă ţara, pe care o anexă posesiunilor fratelui, primită ca feudă dela regele maghiar [1].

Evenimentul este important pentru regiunea dintre Morava şi munţii Miroci, căci pentru întâia oară, Sârbii au cucerit această regiune. Elementele eterogene, Românii, Bulgarii, Cumanii, vor primi de acum influenţa sârbească. *Procesul sârbizării începe dela această dată* [2].

Stăpânirea sârbească şi bulgară.

Inaintarea Sârbilor a pricinuit îngrijorare şi lui Şişman. Pentru a preveni vreun atac intempestiv, o luă înaintea lui Milutin şi-l atacă. La început obţinu câteva succese, dar când Milutin, după ce şi-a redresat forţele, porni împotriva lui, izbuti să-i nimicească armata, apoi să-i ocupe capitala, Vidinul. Şişman găsi scăpare la aliaţii şi protectorii săi, Tătarii, dar nu şovăi să mai încerce şi o împăcare cu Milutin. Acesta găsi oportun să ajungă la un compromis, mai ales că Şişman se găsea la Tătari. Teama pe care i-o inspirau aceştia l-a determinat să aibe o

[1] N. Iorga, *Carpaţii în luptele dintre Români şi Unguri*, p. 2. Dărman avea probabil şi ţinutul Severinului.

[1] G. Zlatarski, *Bălgari na Morava*, p. 15. Data de 1290 e greşită ; cf. Stanojević, *Kralj Milutin*, p. 6—7 ; Idem, *Kralj Dragutin*, p. 15.

[2] St. Stanojević, *op. cit.*, p. 127.

atitudine mai conciliantă faţă de adversarul său; negociând cu el, căzu de acord, ca el să evacueze toate cuceririle făcute, în schimb Şişman să-l recunoască de suzeran, iar fiul lui Şişman, Mihail, să ia în căsătorie pe fiica lui Milutin, Ana. Aceasta era consacrarea înţelegerii dintre suzeran şi vasal [1]. Indată după moartea lui Milutin, luptele pentru tron au început în Serbia. Ele au prilejit momentul oportun pentru Mihail Şişman, ţar al Bulgariei unite (1323), să înlăture vasalitatea regelui sârb, la 1327. Noul stat sârb a încăput însă pe mâinile vajnicului Ştefan, tatăl celui mai glorios ţar al Sârbilor, Duşan. Ciocnirea dintre Ştefan şi Mihail Şişman era inevitabilă şi ea s'a produs la 1330, la Velbujd. In lupta crâncenă, Mihail Şişman pieri [2]. Moartea sa punea în primejdie chiar fiinţa statului bulgar, căci Şişman nu avea decât un fiu nevârstnic. Ana, sora regelui sârb, a fost desemnată regentă a copilului minor. Autoritatea regelui Ştefan, apoi a lui Duşan, s'au extins şi asupra Bulgariei. Dar mirajul capitalei imperiale, nu i-a dat răgaz ţarului sârb să privească către ţinuturile nordice, pe care le-ar fi putut supune. Mulţumindu-se a fi recunoscut ca protector, şi-a îndreptat toate silinţele către Sud, spre Constantinopol, pe care puţin i-a trebuit să-l cucerească [3].

La 1331, Ana şi fiul său Şişman al II-lea au fost înlăturaţi de către Ivan Alexandru (1331—1365) care, recunoscând suzeran pe Duşan al Serbiei, îşi asigură tronul. La sfârşitul vieţii împărţi ţara celor doi fii ai săi, Ivan Sracimir, nepotul lui Basarab, şi Şişman al III-lea, fiul Evreicei. Primul luă Vidinul şi împrejurimile. Hotarul său vestic cuprindea şi Craina şi Porečka până la Pec [4]. Sracimir, spre a-şi manifesta independenţa absolută faţă de fratele său Şişman al III-lea, eximă biserica sa de sub jurisdicţia mitropoliei din Târnovo şi o supuse patriarhiei din Constantinopol; apoi îşi făcu şi o monetărie proprie. S'a însurat cu fiica lui Nicolae Basarab, Ana, şi a întreţinut legături de bună

[1] K. Jireček, *Istorija Srba*, I, preveo i preradio Jovan Radnoić, p. 246—247.

[2] Konst. Jireček, *Istorija na Bălgarite*, p. 228.

[3] N. Iorga, *Sârbi, Bulgari şi Români, în P. B. în evul mediu*, p. 8—9. De altfel statul sârbesc era încă un stat răzemat pe Adriatica, de aceea orientarea ţarului Duşan spre Nord-Est ar fi fost o deviaţie dela tendinţele firești de expansiune ale noului stat.

[4] Dr. A. Işirkov, *Zapadnite craişta na bălgarskata zemea*, p. 2; cf. P. Nikov, *Istoria na Vidinskoto Kneajestvo*, p. 52—53.; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 428, greşeşte socotind aşezămintele româneşti din Craina ca fiind în Serbia.

vecinătate cu Vlaicu, cumnatul său[1]. Consolidarea relaţiilor dintre cei doi vecini constituia un obstacol pentru Ludovic, regele maghiar, care nutrea gândul să întreprindă o cruciadă. La 1365, regele Ludovic rupea relaţiile cu Vlaicu şi-l declara „infidel", deoarece nu vrea să-l recunoască „stăpân natural". Ludovic nu stătu pe gânduri să pornească împotriva lui Vlaicu, dar în loc să-l atace pe acesta, coborî spre Sud, trecu Dunărea la Porţile de Fier şi cuceri câteva „întărituri şi cetăţi", ca Belogradcik[2], o cetate puternică şi săpată în stâncă roşie, apoi Lagan(?)[3]. Regele maghiar, după ce repurtă aceste succese asupra adversarului său, se îndreaptă către Vidin, însăşi capitala lui, pe care o cuceri la 30 Mai 1365. In 2 Iulie acelaşi an, el dădea o diplomă, prin care anunţa anexarea „întregului district" care aparţinuse lui Ioan Sracimir. La 23 Iunie, Ludovic era încă pe malul drept al Dunării, iar după această dată se găsea în Ungaria, împreună cu prizonierul său şi familia acestuia. Astfel, întreaga regiune dintre Timoc şi Miroci începu în hotarele regatului maghiar.

Indată după ocuparea Vidinului, călugării minoriţi din Bosnia au venit în cetate, spre a „purifica" poporul de erezie. Ei au fost primiţi cum era şi firesc, cu ostilitate, pe care locuitorii cetăţii şi-au manifestat-o în momentul oportun[4].

In 1366, Ludovic veni din nou în Vidin. Drumul său este cunoscut: dela Orşova a urmat aceeaşi cale ca şi în anul precedent. De astădată voia să dea o nouă organizare ţinutului cucerit, dar ea întârzie până la anul 1369, când districtul Vidinului, fu transformat în „Banat" al Bulgariei, în fruntea căreia a fost pus Banul Dionisie, voevod al Transilvaniei. O fâşie de teritoriu din Banatul timişan a fost desprinsă şi ataşată Banatului Bulgariei[5]. In 1368, Vidinul a fost atacat de Şişman, celălalt ţar bulgar, cu capitala la Târnovo, care nutrea gândul să unifice Bulgaria. Vlaicu, trecu îndată Dunărea şi bătu pe Şişman şi pe aliaţii săi, Turcii. Lupta s'a dat aiurea, nu însă lângă Vidin.

[1] C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, p. 370.

[2] M. Vukičević, *Karadjordje*, p. 412, indentifică pe Bologradcik cu Gradišnika, dela Banja. In acest caz, drumul pe care l-a urmat Ludovic trebuie să fi fost vechiul drum militar roman până până la Niş, iar de acolo spre Vidin.

[3] Const. Jireček, *Das Fürstenthum Bulgarien*, p. 414—415.

[4] Nicolae Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365—1369*, p. 960; C. Jireček, *Istoria na Bălgarte*, p. 417. Ludovic ceruse Papei 2000 de călugări, dar n'au venit decât 8. Ei ar fi convertit 200.000 locuitori în 50 zile. Cifra este exagerată.

[5] *Ibidem*, p. 973.

In Noemvrie același an, Vlaicu luă cetatea prin „trădare". In 1369, Februarie, el permise poporului să măcelărească pe călugării minoriți. Acest act, ca și însăși ocuparea Vidinului, au provocat dușmănia lui Ludovic, care nu întârzie să se ivească sub zidurile cetății. El însă nu izbuti să ia cetatea din mâinile Românilor; de o soartă mai tristă fu lovit voevodul ardelean Nicolae, care venise din spre Secuime și a fost învins de pârcălabul cetății Dâmbovița, Dragomir [1].

In fața acestor înfrângeri, Ludovic se împăcă cu Vlaicu; acesta se obligă să-și retragă armata din Vidin, iar Ludovic să repună pe Sracimir în locul său. In cursul aceluiași an, Sracimir dădea două fete lui Ludovic, ca ostatece, iar el reveni în Vidin [2].

In 1393, statul bulgar de Est, al lui Șișman, dispărea. De înaintarea cotropitoare a Turcilor nu avea să scape nici țara lui Sracimir. Pentru sprijinul pe care l-a acordat lor, l-au cruțat câtva timp, însă după dezastrul creștinilor dela Nicopole, ei apărură în fața Vidinului și Baiazid invită pe Sracimir să iasă din cetate, apoi prinzându-l, îl trimise în captivitate la Brusa [3]. Astfel, la 1396, statul bulgar de apus dispărea și el. O nouă epocă se inaugurează pentru ținutul dintre Timoc și Morava. Este epoca stăpânirii turcești, care mai mult sau mai puțin, va fi epocă de liniște, până la începutul războaielor austro-turcești.

După moartea lui Ștefan Dușan, gloriosul țar al Sârbilor, în statul său apărură tendințe separatiste. Cnezul Lazăr luă o fâșie din fostul țarat, care cuprindea regiunea Kopaonik, Șar și Iastrebița, In jurul acestui nucleu se părea că se vor regrupa fostele provincii ale țaratului și se va dura un nou și puternic stat sârbesc. Pentru câtva timp, bătrânul Lazăr izbuti să unifice unele provincii. Astfel, între 1378—1379, anexă regiunea dintre Morava și Miroci, achiziția regelui Milutin, pe care o stăpânea necontestat Radić Branković [4]. Incă odată un exemplu ilustrează tendința de separatism în această regiune. In timpul operii de redresare, cnezul Lazar se pregătea să înfrunte pe Turci, a căror înaintare impetuoasă îl amenința pe zi ce trece. Hărțuit de mici cete de Turci, care făceau dese incursiuni de pradă în țară, se hotărî să-și mute capitala, pentru o mai mare siguranță, la Kruševac (Crușevaț).

[1] I. Küküllei, *Cronicon de Ludovico Rege*, p. 311—313.
[2] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 985—987.
[3] Const. Jireček, *op. cit.*, p. 271.
[4] M. Vukičević, *Istorija srpskoka naroda u slici i u reci*, p. 232.

Începând cu acest eveniment, se poate urmări o continuă repliere a hotarelor sudice ale cnezatului sârbesc. Concomitent cu fenomenul politic se petrece şi unul etnic : migrarea elementelor eterogene—dintre care cel românesc era foarte numeros [1] — dela Sud — Kosovo Polje-Metohia — către Nord. Inceputul curentelor „metanastazice" este fixat încă din epoca aceasta.

Unul din curentele cele mai viguroase şi mai vechi a fost cel cosovean, care a cuprins regiunea dintre Skutari şi Kopaonik, adică ţinuturile Zetei inferioare, a Metohiei, cu Prizren, Kosovo şi Priştina. El a populat o serie de bazine moraviene ca Jupa, cu împrejurimile Cruşevaţului, Kopaonik, Temnici şi Levaci. Locurile acestea nu au fost decât popasuri vremelnice : din ele metanaştii au continuat să se răsfire şi să populeze legiunea dintre Morava şi Mlava. Satele Vârbniţa, Livage, Şlivovaţ, Porodin, Luciţa, Popovaţ, etc. sunt creaţiile lor, după cum ne arată însăşi numele ; Prugovaţ, Livage, Dragovaţ, Bresie, etc. poartă numele satelor din jurul Priştinei ; Vrbniţa, Salacovaţ, etc. amintesc satele din jurul Vucitrnului ; Oreloviţa, Glogoviţa, Mogila, pe cele din jurul lui Ghilane [2].

O ramură a curentului cosovean a pătruns pe valea Resavei şi s'a întins în câmpia Zaiecearului. Aceste ţinuturi şi împrejurimile lor au adăpostit până în secolul XIV o numeroasă populaţie românească. Ea a fost desnaţionalizată, însă satele pe care le-a locuit păstrează încă un caracter deosebit de cel al Slavilor. Printre metanaştii acestui curent erau probabil şi numeroşi Români, pe care Sârbii îi numesc Goga (pl. Goghi) şi al căror nume s'a perpetuat în toponimie. Din această populaţie românească azi au rămas numai câteva elemente prin satele : Râgotina, Sumracovţi, Vrajogranţi, Gamzigrad, Zvezdan, Osnice, Planiniţa, Şlivar, Lenovaţ, Vârbovaţ, Baceviţa şi Lasovo [3]. Curentul cosovean a urmat cursul râului Resava, a trecut apoi prin strâmtoarea Straja, şi în Valea Timocului Negru a populat câteva sate ca : Zvezdan, Râgotina, Ţârkovaţ, Negotin, etc. Pretutindeni aceşti metanaşti s'au ferit de locurile deluroase aşezându-se în câmpie [4].

[1] Silviu Dragomir, *Vlahii din Serbia*, p. 282. Numărul satelor româneşti este impresionant de mare în Sudul Serbiei.

[2] M. Miladinović, *Požarevačka Morava*, p. 45—46.

[3] Jovan Cvijić, *Grundlinien der Geographie und Geologie von Macedonien und Alt-serbien*, p. 123.

[4] G. Vâlsan, *Românii din Serbia*, p. 19.

Din tulpina puternicului curent cosovean s'a desprins o ramură, care urmând valea Moravei, a fost ajunsă de metanaştii curentului vardarian, plecat din Macedonia occidentală ; acesta a cuprins împrejurimile Prilepului, Bitoliei, Ohridei, Debarului şi Nordul Ghilanului [1].

Metanaştii curentului vardarian şi ai grupei de Cosoveni au urmat cursul Moravei, spre Nord, până la Belgrad, unde nu de multă vreme, ei formau majoritatea în cartierul Palilula. Şesul dunărean, dela Smederevo şi până la Grădişte, a fost populat de aceşti emigranţi, cei mai mulţi Bulgari [2].

Fragmente importante ale curentului vardaro — cosovean au părăsit Morava şi au trecut în câmpia Nişului sau în depresiunea Zaplanje. De acolo, elemente sporadice au emigrat spre Nord şi, pe vechiul drum roman, s'au strecurat prin strâmtoarea Grămada, în câmpia timoceană ; urmând acelaşi drum au ieşit în câmpia Zaiecearului. Aci au fost durate sate ca : Sicole şi Cioconari, de metanaştii din Prizren [3] ; Lasovo, Planiniţa [4], Vratarniţa şi Veliki Izvor [5], de cei din Tetovo sau Topliţa.

Prezenţa unor numiri toponimice româneşti în judeţul Knjaževac, pe cursul superior al Timocului, este elocventă. Nume româneşti de râuri, munţi şi dealuri, ca Migiora [6], Periş, Vlahova, Mărgelat (Mergelat), Vlaşko Polie, Aratova, Şerbanovţi (unul din cele mai vechi din acest judeţ), Balta Beriloviţei, Pajişte [7], Vlaşkodolski Potok, Bercinovţi, Candeliţa, Udreşti, Ursuliţa, Tumba, Tumbari, Bandul, Singuriţa, Jivul Potok, etc., toate aceste numiri româneşti atestă existenţa unei populaţii româneşti care a fost asimilată. Numai argumentele acestea toponimice şi prezenţa câtorva reprezentanţi bătrâni ai populaţiei româneşti —cum sunt câţiva în satul Plujina [8]—sunt concludente în acest sens [9]. *Curentul metanastazic plecat din Zaplanje spre Nord a*

[1] Jovan Cvijić, *La Péninsule Balcanique*, p. 117—118.

[2] Idem, *Metanastzička kretanja*, p. 9 şi 22.

[3] M. Stanojević, *Zbornik priloga za poznavanje Timočke Krajine*, p. 5—8.

[4] *Ibidem*, p. 66—69 şi 73.

[5] St. Romanski, *Românite mejdu Timok i Morava*, p. 55.

[6] Silviu Dragomir, *Vlahii şi Morlacii*, p. 90.

[7] I. Mijušković, *Knjaževački okrug*, p. 54, 56 şi 76.

[8] D. Jovanović, *Iz Timočke Krajine*, p. 174.

[9] M. Stanojović, *Zaglavak*, p. 31, 61, 72—73 şi 180; după Daničić, *Rječnik iz knežvnih starina srpaskih* p. 36 ; St. Novaković, *Selo*, p. 31, Şerbanovţi este nume românesc. Daničić afirmă că rădăcina Ber a numelui Bercinovţi este de obârşie românească şi este veche.

tăiat contactul dintre Românii care veneau din spre Carpaţi [1] *şi Aromânii, ce veneau din spre Sud, de pe Balcani* [2].

In 1386, Turcii cucereau Nişul, dar la 1387 au fost învinşi la Pločnik. O coaliţie creştină se puse la cale, dar ea se sfărâmă în Câmpia Mierlei (1389). Mucenicul dela Cosovo, bătrânul cnez Lazăr, îşi găsi moartea în luptă. Cu acest eveniment tragic se încheiă un capitol glorios din istoria Sârbilor. Epoca următoare, a epigonilor, deşi e cunoscută ca epocă de înflorire culturală, nu se poate afirma acelaşi lucru sub raportul politic, căci este epoca vasalităţii umilitoare.

Faptele de arme, care au împodobit viaţa eroică a cnezului Lazăr, n'au fost singurele; demnă de laudă este solicitudinea sa pentru cele veşnice. A zidit o mânăstire de o rară frumuseţe arhitectonică, a înconjurat-o cu un brâu puternic şi a înzestrat-o (1381) [3] cu numeroase sate, aproape toate situate între Mlava şi Morava [4]. Dar despre nici unul din ele nu avem ştire, de ce neam erau locuitorii lor; Mutulovţii e singurul sat, care poate fi socotit românesc, după numele său. Aceiaşi obârşie i se poate atribui satului Bunei, de lângă Branicevo, donat mânăstirii Drenča, la 1382 [5].

In 1380, cnezul Lazăr donase o serie de sate mânăstirii din Jdrela, aşezată într'o clisură de o frumuseţe sălbatecă, nu departe de satul cu acelaşi nume. Nici de data aceasta, din laconismul hrisovului, nu reese originea locuitorilor din satele dăruite [6].

Statul sârbesc supravieţui înfrângerii dela Cosovo şi avea — spune Nicolae Iorga — să umbrească tot mai mult, până ce loviturile Turcilor veniră să prefacă împărăţia în ţara Craiului şi aceasta în pământul Despotului [7].

[1] S. Dragomir, *Din trecutul oierilor mărgineni*, p. 227. Românii mărgineni şi poenari veneau din preajma Sibiului cu oile lor până la Panciova, Biserica Albă, Opava şi Debeliosa (Banat). Aceste locuri ofereau adăposturi calde în timpul iernii, de aceea de foarte multe ori ciobanii iernau acolo.

[2] G. Vâlsan, *Românii din Craina Serbiei*, p. 189.

[3] K. Jireček-Jovan Radonić, *Istorija Srba*, II, p. 93. La Ravaniţa a fost înmormântat cnezul Lazar. Mânăstirea fiind puternică a servit de cetate, p. 130—140.

[4] Fr. Miklosich, *Monumenta serbica*, p. 196—199; cf. *Viaţa lui Lazăr*, în Glasnik, XXI, p. 160—161.

[5] Silviu Dragomir, *Vlahii din Serbia*, p. 294.

[6] Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 194.

[7] N. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365—1369*, p. 964; Dimpotrivă, spune P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 210, „Serbia a continuat să existe ca stat autonom, sub fiul lui Lazăr, Ştefan, care a fost chiar mai puternic şi cu ţară mai mare decât tatăl său".

Urmaşul lui Lazar a fost Stefan. Datorită conjuncturii politice şi a încuscririi cu Baiazid, el rămase succesorul tatălui său. In 1391, ţara sa suferi o nouă amputare : cetatea Golubaţ fu luată de Turci. Astfel şi din spre Est, presiunea turcă se făcea tot mai simţită. Mlava făcea hotar între statul sârbesc şi împărăţia otomană [1].

La moartea lui Baizid Ilderim, urmaşii săi, cei patru fii, începură a se războiu pentru tron. Consecinţele acestui războiu fratricid au fost grave şi poate ar fi fost fatale tânărului imperiu otoman, dacă o coaliţie creştină ar fi început o nouă cruciată contra Turcilor. Unul din fii sultanului Baiazid, Musa, a trecut la Mircea, venind pe Marea Neagră. Domnul român, „marele erou necredincios", cum îl numeşte un cronicar turc, l-a primit şi l-a adăpostit câtva timp, apoi l-a trecut Dunărea şi l-a aşezat, probabil, la Silistra [2]. Musa găsi un sprijin în fiul lui Sracimir, Constantin, şi în unicul fiu al lui Şişman, Frujin. Cei trei fii din „os de domn", alcătuiră o armată de Români, Sârbi şi Bulgari ; cu ea şi cu ajutorul lui Mircea, Musa atacă pe Soliman, dar fu învins. Atunci s'a retras la Vidin, apoi la Golubaţ, cetatea pe care Ştefan Lazarevici o recucerise între timp. Aci, în cursul iernii anului 1410—1411 şi-a recrutat alţi oşteni, mai ales „o mare mulţime de Români" [3]. Intr'o nouă luptă Soliman

[1] Johann v. Hammer, *Histoire de l'empire ottoman*, I, p. 306 ; K. Jireček, *Istorija Srba*, vol. II, p. 95. Sigismund aflând sfârşitul bătăliei dela Cosovo socoti momentul prielnic să încorporeze Serbia—pe care o numea *regnum nostrum Rasciae*—Ungariei. Turcii i-o luară înainte ocupând cetatea Golubaţ (Galambocz sau Tanbersburg in de Serbej în documentele maghiare).

[2] Nicolae Iorga, *Cronicile turceşti, ca izvor pentru Istoria Românilor*, p. 4.

[3] Cronica bulgară scriind despre lupta dela Cosmedion o confundă cu cea din 1411, când Musa a fost învingător ; cf. J. Bogdan, *Ein Beitrag zur Bulgarischen und Serbischen Geschichtschreibung*, în *Archiv für slavische Philologie*, XIII, p. 535. Prin urmare nu poate fi vorba de lupta din 1410, la care un rol precumpănitor l-au avut Românii lui Mircea, în frunte cu nepotul său, Dan II ; autorul cronicii anonime n'ar fi trecut cu vederea tocmai participarea acestora din urmă ; cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 314—315, şi 317—219, pentru abţinerea lui Mircea dela lupta din 1411. Dar faptul că autorul cronicii amintite menţionează pe Români alături de Bulgari şi Sârbi, precum şi faptul că Musa în iarna anului a stat în ţinutul Golubaţ-Balcani, îndrituieşte pe istoricul sârb R. Agatanović, *Odnošaji Izmedju Srbije i Bugarske*, od XII—XV veka, ultimele pagini ale studiului, să presupună că ridicarea „marei

fu biruit, iar Musa deveni stăpân necontestat al imperiului din Europa [1]. Doi ani după urcarea lui Musa pe tronul sultanilor, în ţinutul dintre Timoc şi Morava izbucni o răscoală. Fruntaşul ei era un fost rival al lui Musa, Hamuz Beg. Centrul său era la Svrljig şi Sokolica (Banja de azi), unde Musa sosi în cea mai mare grabă, îl prinse pe răsvrătit şi-l omorî.—Este un nou caz de separatism, de data aceasta în cuprinsul imperiului otoman, care se manifestă între Timoc şi Morava. — Răscoala pare să fi cuprins şi regiunea Vidinului; în acest sens trebuesc înţelese cuvintele cronicarului turc Aşik Paşa Zade, care relatând sediţiunea lui Hamuz, spune că Musa, după ce obţinu tronul, veni în Vidin şi-l supuse, ca şi pe celelalte cetăţi vecine [2]. Moartea lui Hamuz n'a mântuit poporul de pedeapsa lui Musa; în semn de răzbunare, sute de familii au fost luate şi deportare spre interiorul imperiului, de unde nu s'au putut întoarce decât după moartea lui [3].

La moartea lui Stefan Lazarevici (19 Iunie 1426), regele Sigismund al Ungariei se declară bucuros să recunoască pe Djuradj Branković de Despot al Serbiei, însă cu condiţiunea ca cetăţile Beograd şi Golubaţ să-i fie cedate, spre a le întări împotriva Turcilor [4]. De aceea, el trecu Dunărea, în Aprilie 1428 şi îşi îndreptă toate forţele spre cetatea Golubaţ, spre a o cuceri, dar încercarea sa a rămas fără rezultat, căci pârcălabul Ieremia ştiu s'o apere vitejeşte. Sub zidurile cetăţii, Ungurii fură biruiţi de Turci, iar Ieremia deschise porţile cetăţii şi o predete învingătorilor (Mai 1428). După această nouă înaintare a Turcilor, Despotul sârb îşi muta din nou hotarul la Vest de Mlava [5]. Noul

mulţimi", de care vorbeşte cronica, să se fi făcut într'un ţinut unde cele trei popoare trăiesc laolaltă. Acel ţinut, nu putea fi altul, decât Golubaţ-Balcani, unde Musa a iernat în cursul anului 1410—1411. Părerea istoricului sârb ne-o însuşim şi noi ca fiind judicioasă.

[1] N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I. Band, p. 352—353.

[2] Gl. Elezović, *Turski izvori za istoriju Jugoslovena*, p. 13; K. Jireček, *Istoria Srba*, p. 117. Unele cete jefuiră până la Branicevo.

[3] D. Jovanovic, *Iz Timočke Krajine*, p 155.

[4] M. Vukčević, *op. cit.*, p. 311; I. Minea, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 189. Prin înţelegerea dela Tata dintre St. Lazarević şi Sigismund, acesta se obligă a-l recunoaşte pe cel dintâi, ca Despot, cu condiţia să fie recunoscut de suzeran.

[5] M. Vukičević, *op. cit.*, p. 311; L. J. Stanojević, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, p. 291, Ieremia abiid Golubaz et tradidit se Turcis et populati sunt Branihovo; I. Minea, *op. cit.*, p. 190. In lupta dela Golubaţ

hotar a dăinuit până la 1527; în acest an, Turcii ocupând şi cetatea Branicevo, el fu împins la Morava [1].

Din epoca ultimului Despot al Sârbilor există o menţiune— a treia până acum — despre Românii din districtul Kučevo. In hrisovul din 1 Septemvrie 1428, Djuradj Brankovič, confirmând baştina celnicului Radič, îi dăruia şi satul Vlahilor Radivoevţi, împreună cu satul Vlahilor numit Coşarna [2].

Victorioasa înaintare a lui Iancu Huniade şi pacea dela Szegedin (Iunie 1444) a avut darul să redea Despotului sârbesc nădejdea de a-şi reface ţara. Stăpânirea sa a fost din nou extinsă spre Est, până la Miroci, şi cetatea Golubaţ redeveni posesiunea sa [3]. Stăpânirea asupra acesteia avea să dureze încă un deceniu. La 1459, Turcii luară ofensiva hotărîţi să cucerească Beogradul şi să desfiinţeze statul sârbesc. După cum relatează cronicarul turc Drusun Beg, au fost cucerite mai întâiu cetăţile dela Est de Morava, una pe Resava, alta pe Mlava, şi apoi Golubaţ. Cetatea era bine întărită şi aprovizionată de pe malul opus, de aceea Turcii i-au tăiat mai întâiu accesul din spre Banat, iar pe unele căpetenii le-au câştigat prin daruri bogate. Astfel Golubaţ fu cucerit uşor [4]. După această pierdere, soarta statului sârbesc era pecetluită; Mohamed al II-lea îi dădu acestuia lovitura decisivă: Smederevo, apoi Beograd au fost cucerite primul în cursul aceluiaşi an, Beogradul la 1521.

Stăpânirea turcească

Turcii nu au modificat limitele provinciilor, sau ţărilor cucerite, exceptând unele cazuri neînsemnate, ci le-au lăsat aşa cum le-au găsit; la început le-au zis sangiacuri, apoi paşalâcuri.

au murit cnezii dela Măciucaşul de Jos, Roman, fiul lui Cosa, şi Mihai, al lui Fărcaş, apoi şi vreo 200 oameni de ai lui Dan al II-lea, care participase la luptă cu 6000 de Români; K. Jireček, *Istorija Srba, preveo i preradio* Jovan Radonić, II, p. 139—140. Golubaţ a fost atăcat şi în 1432 şi în 1437; satele dimprejur, dar mai ales Pojejena au avut mult de suferit. La 1481 Dumitru Jacşici strămută în Banat câteva mii de familii din regiunea Golubaţ în Banat.

[1] L. I. Stonojevic, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, p. 231.

[2] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 294.

[3] Konst. Jireček, *Istorija na Bălgarite*, p. 281; cf. Fr. Pall, *Autour de la croisade de Varna..*, p. 13.

[4] Gl. Elezović, *op. cit.*, p. 58; cf. Stanojević, *op. cit.*, p. 178.

La fel s'a întâmplat şi cu Vidinul, apoi cu Beogradul. Sangeacul de Vidin avea aceleaşi hotare ca şi ţaratul lui Sracimir; ele au rămas neschimbate până la prima răscoală sârbească. In descrierea geografului turc Hagi Calfa, dela sfârşitul secolului al XVII-lea, sunt menţionate oraşele din cuprinsul sangiacului de Vidin. Cele dintre Timoc şi Miroci sunt: Fetislam, Esfeilig, (Svrljig, Svilainat) şi Gegerzinlik (Golubine), la Sud de Porţile de Fier; aproape fiecare centru era reşedinţa unei nahii, care corespundea unei plase [1]. Astfel sangeacul de Vidin avea următoarele nahii: Vidin, Lom, Zagora, Gironia (?) Ţârna Reca, Fetislam, Banja şi Svrljig. Recunoaştem prin urmare în regiunea Timoc-Morava, două nahii; Ţârna Reca şi Fetislam. Din paşalâcul de Beograd făceau parte trei nahii, între Morava şi Miroci: Ram, Pojarevaţ şi Poreci [2].

Vreme de aproape două secole nu se cunosc evenimente mai importante privitoare la regiunea dintre Timoc şi Morava. Călătorii care mergeau spre Constantinopol treceau pe vechiul drum roman, care atingea tangenţial regiunea amintită. Un alt drum în evul mediu era cel comercial, care ducea dela Raguza la Vidin, dar şi acesta ocolea ţinutul timocean. Al treilea drum tot mărginaş, era pe Dunăre [3].

Din lunga perioadă de tăcere se cunosc două instituţii: a martolosilor şi cea a cnezatului. Prima era constituită din elemente băştinaşe, cu scopul de a se face paza ţinutului. Ei erau creştini şi luptau mai ales contra haiducilor. Locul lor era pe drumuri şi la trecători. Serviciul lor era răsplătit prin scutirea dărilor. Organizaţia martolosilor era numai în Ţârna Reca.

In Craina, Cliuci şi Stari Vlah, instituţia cnezatului s'a păstrat într'o formă deosebită de organizaţia cnezială din Peninsula Balcanică. In aceste două ţinuturi româneşti, cnezii aveau drepturi după „legea valahă". De aceea paşa din Vidin înainte de a lua vreo măsură, şi care-şi avea repercusiuni asupra ţinutului timocean, trebuia să consulte în prealabil pe cei doi cnezi

[1] St. Novaković, *Hadji Kalfa ili čatib čelebi*, p. 21.

[2] Anton v. Weingarten, *Über Serbien, zweites Heft*, p. 176.

[3] St. Novaković, *Beleške doktora Brauna iz srpskih zemalja od god.* 1669; cf. J. Tomić, *Opis dva putovanja preko balkanskoga poluostrva francuskog poslanka de X-eu, god* 1621—1626. O bogată literatură asupra călătorilor care au cutreerat Peninsula Balcanică în evul mediu se găseşte la P. Matković, *Putovanja po balkanskom poluctoka za srednjega veka*, Knjiga XLII, LXII, C, CXXIV, CXXIX şi XCXX.

români din Negotin şi Cladova, fără avizul cărora măsura sa era neavenită. Funcţiunea de cnezi se moştenea din tată în fiu şi acest drept ereditar, confirmat printr'un berat de sultan, s'a menţinut în Craina până în secolul al XIX-lea, iar în Stari Vlah până în secolul al XVIII-lea [1].

Deosebit de această instituţie mai era şi cea a voinicilor. Aceştia se bucurau de imunitatea fiscală şi juridică, iar satele lor erau scutite de conac. In fruntea organizaţiilor voiniceşti erau şefi care se bucurau de autoritate printre ţărani. De cele mai multe ori ei serveau ca rândaşi în grajdurile imperiale sau la vreun paşă mai însemnat [2].

Cât de puternic era înrădăcinat dreptul românesc în ţinutul dintre Timoc şi Morava se poate constata dintr'un canun-name, alcătuit de Soliman Legiuitorul la începutul sec. al XVI-lea, poate la 1521. In acest codice de legi s'a păstrat şi dreptul românesc. Pentru importanţa sa îl redăm în întregime: „Vlahii din Branicevo şi Vidin să nu plătească nici haraciu, nici ispenge; să fie scutiţi şi liberi de orice dare, nicio dare de muncă să nu dea. Gloabe şi pedepse să plătească. Din gloabe şi pedepse pe care le dau sangeacbegului, cnezii să ia zeciuială. Amintiţii Vlahi din cinci case să dea un lăncier. Aceştia să facă de straje în locurile deschise; dacă se iveşte duşmanul, toţi Vlahii voinici ca călăreţi vor însoţi pe musulmani. Dela fiecare casă să se dea anual sangeacbegului câte 85 de akce [3].

[1] Vuk St. Karadjić, *Danilo Aleksijević i knezovi Karapandjići*, p. 284—288; cf. R. Djurdjev, *Nešto o vaških starješinama pod turskom upravom*, p. 53—54; cf. Chopin—Ubicini, *Provinces danubiennes*, p. 272.

[2] S. S. Bobcev, *Coup d'œil sur le régime juridique des Balkans sous le régime ottoman*, p. 188. Pentru alte ţinuturi din Peninsula Balcanică dar mai ales din Albania, vezi Fr. Noptscha, *Die Herkunft des Nord-Albanischen Gewohneit-recht des Kanons Lek Dukazinit*, p. 371—375, în *Zeitschrift für vergl. Rechtswissenschaft*, II—III. Pentru instituţia voiniciei vezi St. Novaković, *Stara srpska vojska*, p. 33.

[3] Branislav Djurdjev, *op. cit.*, p. 58—69. Acest text a fost publicat mai înainte de Ćiro Truhelka, *Historički podloga agrarnog pitanja u Bosni*, p. 156—157, împreună cu alt canun name (datat din 1687), cu privire la Vlahii din Smederevo. Romanistul croat Petar Skok, recenzând lucrarea lui Dr. Karel Kadlec, *Valaši a valaške pravo..*, făcea la rândul său un alt studiu întitulat: *Ceska knjiga a vlaškom pravu*. La p. 302—304, autorul reproduce ambele canun name, de astă dată colaţionate şi corijate împreună cu Ć. Truhelka. La sfârşitul textelor trage concluzia că, Vlahii menţionaţi în ambele canun name sunt păstori, agricultori, sau îndeplinesc funcţiunea de voi-

Deosebit de acest privilegiu, Craina şi Cliuci, s'au bucurat de o autonomie perfectă ; aveau cnezii lor cu drept ereditar, din vechea familie Carapangea. Begul din Cladova se mulţumea să primească tributul anual fără a interveni în administraţia celor două ţinuturi ; de aceea nu era permis niciunui Turc, fie călător, spahiu, sau oricine ar fi, să se aşeze, sau să stea mai multă vreme în ţinuturile amintite [1].

Dacă autonomia acestor ţinuturi le-a fost acordată încă dela cucerirea lor sau mai târziu, nu se poate preciza [2].

Pentru sec. al XVII-lea există însă o altă menţiune despre Românii dintre Timoc şi Morava. La 1696, contele Marsigli, în călătoria sa pe Dunăre, îi întâlneşte pe malul drept al Dunării dela Porţile de Fier şi până la Vidin. Ei vorbesc, spune Marsigli, „rumuniset" [3].

Primul războiu austro-turc

Unul din evenimentele importante din istoria Sârbilor îl constitue victoriile armatelor austriace şi pătrunderea lor în spre Sud, până în Câmpia Mierlei. Un frey-corpus—o formaţie paramilitară din voluntari sârbi—trecu în Craina cu gândul să răscoale pe creştini. Incursiunea voluntarilor sârbi nu a avut răsunet. Cum se va vedea din desfăşurarea ulterioară a evenimentelor, în timpul acţiunii lui Cocea, sau în primii ani ai revoluţiei

nici ; în ce priveşte origina lor, aceasta e fără îndoială slavă (sârbească). Dar acest procedeu, de a identifica cu Sârbii pe Vlahii din documentele emanate din cancelariile regilor Serbiei medievale este îndeobşte cunoscut, cf. S. Dragomir, *Vlahii din Serbia*, p. 283 şi 286. La nota 2, care însoţeşte textul publicat de Dr. Ć. T., se face menţiune că, canun namele care se referă la Românii din Braničevo şi Vidin, este cel mai vechiu cunoscut până azi. Acest fapt este de mare importanţă, întrucât credem că noţiunea de Vlah în epoca întocmirii canun namelui nu-şi pierduse încă sensul său etnic. Suntem îndrituiţi să facem această aserţiune şi pentru motivul că la 1428, cum acest lucru s'a văzut mai înainte, Românii erau menţionaţi într'un document al lui Djuradj Branković ; de asemenea la sfârşitul secolului al XVII-lea, ei erau trecuţi în însemnările de călătorie ale contelui Marsigli. Intre aceste două date credem că Românii dintre Timoc şi Morava n'au dispărut cu desăvârşire. Pe de altă parte se mai cunosc şi alte cazuri de legiferare a drepturilor româneşti de către Soliman cel Mare, cf. C. C. Giurescu. *Istoria Românilor*, II_1, p. 340.

[1] D. Jovanović, *Crna Reka*, p. 189. Tradiţia vorbeşte de fiica unui sultan Emina, care fiind bolnavă şi-a găsit leac în Craina, de aceea acest ţinut a primit privilegiul de a fi autonom.

[2] L. Ranke, *Die Serbische Revolution*, p. 7.

[3] Marsili, *Danubius Panonico-Mysicus*, p. 58.

naţionale dela 1804—1813, ecoul lor a fost redus. Explicaţia acestei rezerve, sau indiferenţe, stă în faptul că atât Românii cât şi Bulgarii, aceştia cu mici excepţii, erau străini de cauza Sârbilor din Şumadia [1].

La trecerea Sârbilor în Craina, Turcii din Cladova s'au înspăimântat într'atât de Sârbi, încât au cerut lui Veterani să se predea Austriacilor. Tratativele au început şi în cursul lor sosi Tököly, care salvă pe Turci. Acesta îi surprinse pe Sârbi şi-i bătu crunt, omorî pe unii, iar pe alţii îi luă prizonieri.

La această înfrângere a participat şi „falsul despot", George Brancovici. El redactase, încă pe când se găsea la Orşova, un manifest adresat populaţiei creştine, invitând-o la răscoală contra Turcilor spre a restabili „vechiul despotat al strămoşilor săi" — Brancovicii. După eşecul dela Cladova, el reveni la Orşova.

Cladova a fost părăsită şi de Tököly, deoarece se temea de o învăluire din spre Sud. Intr'adevăr, presupunerea sa era întemeiată : la 24 Septembrie 1689, cetatea dela Niş a fost cucerită de către Ludovic de Baden, iar de aci armatele austriace s'au îndreptat spre Cladova ; aflând de retragerea lui Tököly, Ludovic de Baden şi-a continuat marşul spre cetatea Vidinului, pe care o cuceri. După aceste succese strălucite, el se reîntoarse la Cladova, unde făcu un pod peste Dunăre [2]. Aci chemă pe George Brancovici, sub pretextul că ar vrea să ajungă la un acord asupra unor proecte pentru viitor. Convins de cele comunicate, George Brancovici s'a dus în cetatea Fetislamului, unde fu arestat şi trimis în Banat. Austria plănuia anexarea ţinutului dintre Timoc şi Morava, de aceea intenţiile ei cu ale lui Brancovici nu se potriveau ; decât un ţinut răvăşit de răscoală, era preferat unul pacificat.

Ocupaţia austriacă, prima, a ţinut aproape un an : din Septembrie 1689 până în August 1690. In primăvara acestui an, armatele austriace începură să se retragă, mai întâi din spre Sud ; cele din Craina şi Ţârna Reca aveau misiunea să ocrotească retragerea, de aceea au fost ultimile care au abandonat ţinuturile cucerite. Drumul urmat de Austriaci pare să fi fost : Vrajogranaţ, Podgorţi, spre Morava, iar de aci spre Nord.

[1] D. Jovanović, *op. cit.*, p. 199.

[2] Vuk St. Karadjić, *Biljege za ulazak u srpsku istoriju našega vremena*, p. 362 ; cf. S. Dragomir, *Fragmente din cronica lui George Brancovici*, p. 4—7.

Luptele dintre Turci şi Austriaci, dar mai ales pustiirile săvârşite de armatele de lefegii ale lui Tököly, au silit pe locuitori să se refugieze în munţi, sau să treacă Dunărea, în Banat şi Ţara Românească. Concomitent cu bejenia locuitorilor dintre Morava şi Timoc, se petrece un alt fenomen : migraţia elementelor sudice către Nord. Acest fenomen este cunoscut, în istoria Sârbilor, sub numele de „marea migraţie". Ea a luat naştere în următoarele împrejurări. După ce Austriacii şi-au stabilit hotarul sudic dincolo de Câmpia Mierlei, populaţia creştină la adăpostul armelor protectoare a săvârşit cruzimi şi devastări în rândurile populaţiei turceşti. Curând însă, Austriacii urmau să abandoneze aceste ţinuturi. Patriarhul din Peć, Arsenije Crnojević, aflând intenţia Austriacilor, a îndemnat populaţia creştină să se refugieze în Austria. Un număr impunător, evaluat la 37.000 de familii, şi-au părăsit vetrele în nădejdea că vor găsi un trai mai liber [1]. Ţinuturi întregi au rămas pustii de pe urma acestor migraţii masive. Au plecat deasemenea din împrejurimile Zaiecearului şi Pojarevaţului. Din însemnările contemporane s'a putut constata că alături de Sârbi şi Bulgari erau Albanezi, Greci şi Aromâni. O mărturie din prima jumătate a secolului al XVIII-lea aruncă o lumină mai clară asupra situaţiei în care se găseau bisericile dintre Timoc şi Morava la plecarea Austriacilor. Bisericile din Barici — în plasa Golubaţ, — din Cruşeviţa— plasa Zvijd, — din Desina — plasa Ram, — din Ciricovaţ — plasa Pojarevaţ, din Târg în Homoli, Bicotinaţ în Golubaţ, etc., sunt amintite ca pustiite şi părăsite încât iarba a început să crească în ele [2]. Elemente sporadice venind din Sud, s'au înfiltrat în regiunea dintre Timoc şi Morava şi au ocupat regiunile părăsite. Acesta-i al doilea val sudic, din elemente, fără îndoială, eterogene, care au împrospătat mai ales rândurile Sârbilor şi Bulgarilor. S'au adăugat acestora şi Sârbii care au trecut în Austria, apoi s'au întors [3].

[1] Vuk St. Karadjić, *op. cit.*, p. 362.

[2] Tihomir Djordjević, *Stanovništvo u Srbiji posle Velike Seobe* 1690, god, p. 4—8.

[3] M. Miladinović, *Požarevačka Morava*, p. 44.

Al doilea războiu austro-turc şi ocuparea ţinutului dintre Timoc şi Morava.

La aproape trei decenii, după pacea dela Carlovaţ, armata austriacă, sub comanda generalului Eugeniu de Savoia, din nou biruitoare, ocupa pentru a doua oară ţinutul dintre Morava şi Timoc. In 1717, o armată austriacă, venind din spre Smederevo, cucerea Pojarevaţ, Tribrod şi Cuceaina, în timp ce Turcii părăseau Culici, Ram şi Grădişte, îndreptându-se spre Niş. Pe urma acestora au venit şi Austriacii, care, trecând prin strâmtoarea Vrajogranaţ au înconjurat şi apoi au cucerit cetatea Niş [1].

Prin pacea dela Pojarevaţ, Austria anexa un teritoriu la Est de Morava cu următoarea graniţă : începând dela confluenţa Timocului cu Dunărea, linia de hotar, dintre cele două imperii o forma râul Timoc, până la vărsarea afluentului Ielaşniţa ; de aci graniţa continua pe cursul acestei ape, până într'un punct, numit Glogovăţ, iar de acolo la muntele Stol, îmbrăţişând izvoarele râurilor Bela Reca şi Luca ; dela Stol, linia era aproape dreaptă spre Sud, până în apropierea oraşului Cruşevaţ. In cuprinsul acestui hotar, până la Morava, erau următoarele districte : Kljuć (în hara lui Official Langer nu-i trecut), Craina, Crivina, sau Crivi Vir, Poreci, Maidan Pek, Homoli, Resava, Ram, Grădişte şi Baragim (Paracin) [2].

Indată după ocuparea acestor ţinuturi, pentru Curtea dela Viena se punea problema administrării lor. Războaiele îndelungate au sleit tezaurul austriac ; se impunea, prin urmare, redresarea finanţelor. Era însă o chestiune dificilă : impozitele să fie fixate în raport cu nevoile pricinuite de războiu, sau să fie mai moderate. Austriacii nutreau gândul să rămână definitiv pe pământul cucerit, de aceea pregăteau un sistem de administraţie capabil să mulţumească lumea creştină. O administraţie pricepută putea aduce mari foloase Austriei, între altele şi un spor de populaţie care s'ar datora emigranţilor din împărăţia turcească, ce ar fi venit bucuroşi să găsească o viaţă mai aleasă, scutită de samavolnicia Turcilor. Impozite reduse şi o administraţie bună

[1] Schels Hauptmann, *Geschichte der Feldzüge der K. K. Armeen gegen Türken unter Kommando des P. E. v. S*, p. 39.

[2] St. Novakovic, *Nešto o granicama austrijske okupacie od 1718—1739*, p. 97—98, 100 ; Cf. Official Langer, *Serbien unter Kaiserliche Regierung* (Vezi harta ataşată studiului).

ar fi constituit, prin urmare, mobilul de atracţie pentru lumea creştină din Turcia. Intre 1718—1720 administraţia şi justiţia au fost militare. In fruntea lor se găsea Iosef O'Dwyer [1].

Starea aceasta nu putea să dureze mult ; când o comisie a elaborat noul sistem de organizare a provinciilor cucerite, s'a purces imediat la aplicarea lui.

Inainte de a expune în ce constă sistemul administraţiei austriace, este demn să fie relevată pretenţia pe care au formulat-o Ungurii după cucerirea Serbiei nordice. Ei au cerut ca Banatul timişan şi Serbia să fie cedate Ungariei, fiindcă teritoriile acestea au aparţinut cândva Sf. Coroane a lui Ştefan.

Eugeniu de Savoia s'a opus din răsputeri acestei pretenţii, iar diplomaţia vieneză a motivat refuzul în sensul că antagonismul dintre Sârbi şi Unguri va produce numai prejudicii ordinei şi liniştei de care au absolută nevoie ţările de curând cucerite. Mai era un considerent pentru care Austriacii nu puteau să accepte propunerea Ungurilor : Francisc Rakoczy se găsea la Turci şi necontenit îi îmboldea la războiu. Când Ungurii şi-au reînoit pretenţiile, diplomaţia austriacă a mai găsit un pretext de refuz : teritoriile cucerite erau ale împăratului şi constituiau „ein absolutum domenium vel pecunium regium" [2].

La cererea împăratului Leopold de a se da Serbiei o organizaţie, o comisie a redactat un proect de organizare a provinciilor cucerite ; el a fost elaborat, mai de grabă reeditat, cu mici modificări, după sistemul de organizare introdus de Ferdinand Mercy în Banat. Potrivit noilor orânduiri, administrarea Serbiei cucerite intra în atribuţia „Administraţiei"—Administratio—. Generalul Alexandru Wittemberg a fost numit guvernator — titlu ce i se acorda mai rar—, sau praeses Administrationis. Atribuţiile sale erau limitate ; orice hotărîre de natură administrativă trebuia luată „in pleno administrationis consensu". In cazul când nu se putea obţine unanimitatea, în chestiuni de natură civilă, ele erau aduse la cunoştinţa celei mai înalte instanţe, Hofkammersrat (Consiliu aulic) ; chestiunile de natură militară erau rezolvate de Hofkriegsrat. Chestiunile de politică externă erau soluţionate de guvernator, care de cele mai multe ori se adresa celor două foruri amintite. Administraţia nu avea asemenea atribuţii.

[1] D. Pavlović, *Administrativna i crkvena politika austrijske u Srbiji*, p. 11.

[2] Official Langer, *op. cit.*, p. 158—160.

Alături de instituţia Administraţiei şi a guvernatorului exista şi o instituţie auxiliară numită „Subdelegatio sau Commisio in Necaquisticis", cu menirea de a semnala toate nevoile care se iveau în Serbia. La înfiinţarea Administraţiei (1720) au fost numiţi înalţi funcţionari „ex parti militari", graf O'Dwyer, iar „ex parti camerali", graf Rosenberg. Numărul şi rolul militarilor în conducerea Administraţiei a fost precumpănitor, deşi s'a căutat stabilirea unui echilibru de influenţă [1].

Acest aparat administrativ, elaborat într'un cabinet din Viena, de către o comisie care nu cunoştea realităţiile Serbiei, s'a dovedit curând a fi un mecanism complicat şi greoiu. Era o imposibilitate pentru acest aparat să rezolve urgent o chestiune ; timpul necesar pentru a fi luată în deliberare de administraţie, care la rândul ei de cele mai multe ori se adresa celor două instanţe superioare din Viena, Hofkriegsrat (Consiliu de războiu) şi Hofkammersrat (Consiliu Aulic), era mult prea îndelungat, încât aceasta rezolvându-se dela sine prin însăşi natura împrejurărilor, făcea ca rezoluţia Administraţiei să fie tardivă. Acestui neajuns i se adăuga jaful şi incapacitatea funcţionarilor administrativi, fie civili, fie militari. Toţi, dar mai ales guvernatorul Wittemberg, se bucura de faima unui ofiţer, care şi-a însuşit arta militară pe câmpul de luptă, dar şi anumite obiceiuri de simonie, completate de o serie de defecte, ca brutalitatea, beţia, jocul de cărţi. etc. ; în ce priveşte chestiunile administrative era incompetent [2].

Teritoriul cucerit a fost împărţit în două : cel dintâi, la Vest de o linie care ar coborî dela gurile râului Pec, drept spre Sud, a fost atribuit Administraţiei din Belgrad, iar cel dela Est de această linie, a fost dat spre administrare lui Graf Ferdinand Mercy. Districtele Craina, Crivi Vir, sau Crivina şi Poreci au fost trecute administraţiei Banatului timişan ; tot de el aparţineau şi plasele (districtele) Zvijd, Homoli şi Colubaţ. Administraţiei din Beograd îi rămânea la Est de Morava, doar districtul Pojarevaţ, la care se adăugau uneori şi districtele Ram şi Grădişte. Aceste două din urmă erau creaţii temporare : de câte ori se ivea nevoia de bani, ele erau înfiinţate, iar când funcţionarii din ele deveneau o sarcină grea, erau desfiinţate [3].

Impărţirii administrative nu i-a corespuns în aceaşi măsură cea eclesiastică : parohiile dintre Morava şi Miroci au fost supuse

[1] D. Pavlović, *op. cit.*, p. 118—119.
[2] *Ibidem*, p. 124—140.
[3] D. M. Pavlović, *op. cit.*, p. 122.

mitropoliei din Beograd, pe când protopresbiteriatele din Craina, Crivi Vir şi Cliuci au aparţinut diocezei din Caransebeş. In 1726, episcopia din Râmnic a fost trecută sub autoritatea morală a mitropoliei din Beograd. Acestui eveniment i se poate atribui, în prima jumătate a sec. XVIII-lea, numărul însemnat de preoţi români din Craina [1].

Conducerea unui district o avea „un provizor", ajutat de un „locumtenens", sau „ispan". Funcţionarii inferiori se numeau „ueberreither", care la rândul lor erau ajutaţi de panduri. Provizorul avea atribuţii de ordin militar, administrativ şi judecătoresc. Cea mai însemnată era funcţiunea administrativă şi consta în strângerea dărilor. Această operaţie provizorul o făcea ajutat de pandur. Justiţia se făcea, pentru pricini mărunte, de către cnezi, iar în chestiuni mai mari intervenea provizorul. Un fel de jandarmerie, recrutată din băştinaşi, asigura liniştea şi siguranţa locuitorilor [2].

Scopul urmărit de Austriaci, după ce făceau cuceriri, era să se facă repartiţia dărilor. Cheltuelile de războiu trebuiau compensate prin venitul rezultat din strângerea impozitelor dela noile provincii. Dela această regulă nu putea face excepţie nici Serbia, deşi se urmărea îmbunătăţirea soartei creştinilor. Pentru ca repartizarea să fie cât mai exactă, se făceau, de regulă, conscripţii. In cuprinsul administraţiei sârbeşti s'au făcut patru conscripţii; prima la 1718, a doua la 1720, a treia la 1724; procedeul a fost abandonat până la 1735, când s'a făcut ultima conscripţie. Prima se referea la Beograd; din alte două au rămas puţine date, iar din ultima numai privitor la districtul Paracin. O remarcă însă pentru toate: conscripţiile au fost o parodie, niciuna nereprezentând cătuşi de puţin realitatea, deoarece locuitorii şi-au ascuns averile, s'au ferit de agenţii fiscali, sau nu s'au prezentat la recensământ. Din conscripţiile rămase, exceptând pe cea privitoare la Beograd, nu se poate stabili nici măcar numărul de locuitori, deoarece comunele erau trecut sub numele „Wirth", sau „Inwohner", sub care se ascundea un număr im-

[1] Iosif Popoviciu, *Istoria Românilor Bănăţeni*, p. 324; D. M. Ruvarac, *Mitropoija beogradska oko 1735 god*, p. 204. In anul 1723 arhimandritul Macarie strângea milostenie în numele eparhiei Sebeşului din districtele Cliuci, Craina şi Crivina.

[2] D. Pavlović, *Adm. i Crkvena politika austrijiska u Srbiji*, p. 178; cf. N. Dobrescu, *Istoria Bis. Rom. din Oltenia în timpul ocupaţiunii austriace*, p. 54—55.

precis de locuitori. Cercetările făcute în această privinţă nu au dat încă un rezultat pozitiv. Totuşi, aşa cum au rămas, cu valoarea relativă, conscripţiile au darul de a arăta măcar numărul satelor. Astfel s'a stabilit pentru districtul Pojarevaţ, 17 sate; pentru Ram [1] 35 de sate; districtul Cliuci 14 sate locuite şi 7 nelocuite; Craina 20 locuite şi 11 nelocuite; Crivi Vir sau Crivina 11 locuite şi 11 nelocuite; Poreci cu 15 sate locuite; Maidan Pec 10 sate deasemenea locuite; Homoli cu 10 sate locuite. Erau în total 132 sate locuite şi 29 nelocuite. Numărul satelor nelocuite este izbitor şi el se datoreşte pe de o parte războiului, pe de alta, fiscalităţii excesive. Aceste două cauze trebue aplicate şi la districtul Resava, unde depopularea a atins cifra maximă: din 65 de sate numai 11 erau locuite [2]. In ce măsură au fost nefaste urmările războiului se poate vedea din următoare întâmplare. Generalul Batté trecând Morava, spre Est, a trebuit să se oprească, apoi să se retragă din cauza lipsei de provizii [3].

Impozitele erau două: Grundtaxe — impozitul fonciar—şi zeciuiala. Criteriul de impunere a variat, totuşi este cunoscută următoarea unitate: cel care avea 30 pluguri de pământ arabil, livezi cât şase zile de arat, 8 cai sau boi, trebuia să plătească 20 de fiorini; mai târziu s'a plătit şi 22 şi 24 de fiorini. La această sumă era impusă „sesia" întreagă, sau casa (Haus) [4].

Datele care ne-au rămas privitoare la contribuţia districtelor dintre Morava şi Timoc sunt parţiale şi anume ele se referă la cele care au aparţinut Administraţiei din Belgrad.

Districtul	In fiorini[2] pe anii:						
	1722	1723	1724	1725	1727	1730	1732
Pojarevaţ . .	6291,30	8800	7200	6900	7600	8900	8000
Ram	4280,55 ½	3982	3982	3267	7100	9000	8100
Grădişte . . .	—	3102	2538	2952	—	—	—

In anul 1719, ploile îndelungate au păgubit recolta, de aceea a fost un an de foamete şi lipsă. Nevoia i-a împins pe mulţi

[1] D. Pavlović, *Finansije i privreda za austrijske vladavine u Srbiji od 1718—1739 god.*, p. 3—4.

[2] St. Novaković, *op. cit.*, p. 100; cf. Official Langer, *op. cit.*, p. 192.

[3] D. Pavlović, *op. cit.*, p. 1 sqq.

[4] *Ibidem, op. cit.*, p. 38—42.

să-şi părăsească vetrele şi luând cu ei tot ce puteau, s'au refugiat — dacă nu ar fi paradoxal — în Turcia, unde aveau nădejdea să găsească un trai mai bun şi o situaţie mai puţin vexatorie din partea agenţilor fiscali. Exodul a luat proporţii importante; astfel satele Mustapici şi Mişlenovţi au fost părăsite aproape în întregime; în districtul Pojarevaţ desţărarea a fost mai intensă, căci nu mai puţin de 146 de familii, cu tot avutul lor mobil, au luat calea bejeniei. Situaţia a devenit atât de îngrijorătoare, încât însuşi guvernatorul Alexandru Wittemberg sezisat de pericolul pe care-l prezenta acest exod pentru finanţele Austriei, a dispus ca celor două districte la Est de Morava — Pojarevaţ şi Ram — impozitul să fie redus cu 900 fiorini [2].

Contribuţia anuală a Serbiei a sporit din an în an: în 1718, ea se ridica la 22.704 fiorini, pentru ca la 1727 să atingă enorma sumă de 111.600 fiorini. Nevoile armatei erau precumpănitoare, de aceea s'a căutat reducerea cheltuelilor, prin micşorarea efectivului trupelor de ocupaţie. Astfel s'a recurs la sistemul recrutărilor din rândurile populaţiei băştinaşe. Haiduci, voluntari — care mai târziu vor îngroşa rândurile frey-corpus-urilor, — şi ţărani au fost înrolaţi în aşa zisele companii. La 1729 erau în total 18 companii în întreaga Serbie. Două din ele erau cantonate între Timoc şi Morava, una la Pojarevaţ şi alta la Prahova. Numărul unei companii era de 250 de oameni. Comanda ei o avea un căpitan, ajutat de un subcăpitan. Întreţinerea acestui fel de miliţie sui generis, cădea în sarcina populaţiei. In acest chip, bugetul Austriei era dispensat de însemnate cheltuieli [3]. Deosebit de această miliţie, erau sate cu misiunea de a preveni eventuale incursiuni ale Turcilor. Aceste sate, un fel de colonii militare, erau scutite de dări [4].

Fiscalitatea excesivă a produs — cum era şi firesc — o adâncă nemulţumire; alimentată şi de una de ordin religios, a stârnit ura împotriva Austriacilor. Este ştiut cum papalitatea a urmărit cu un deosebit interes orice succes al armatelor creş-

[1] D. Pavlović, p. 37.

[2] *Ibidem*, p. 64—65; Lj. Jovanović, *Mlava*, p. 285. O deputaţie a „poporului ilir" a mers până la Wittemberg pentru a solicita reducerea impozitelor.

[3] *Ibidem*, p. 32—34.

[4] G. Vitković, *Izveštaj*... Câteva sate scutite de dări, cu misiune militară, erau: Oreşcoviţa, Boletin, Mosna, Cosoviţa, Iastrbiţa. Un dublet al Cosoviţei se găseşte în judeţul Mehedinţi.

tine; pretutindeni unde acestea intrau biruitoare, călugării catolici veneau pe urmele lor; şi de această dată, misionarii catolici veneau cu lozinca pe buze: „Zur Beförderung der Ehre Gottes auch zum Troast Seelhyl" [1]. Propaganda catolică s'a dovedit însă defructuoasă, fiindcă s'a izbit de credinţa nestrămutată a schismaticilor — termen cu care catolicii ne gratifică—mai mult chiar, poporul a devenit ostil faţă de călugării catolici, creindu-se o stare analoagă celei din 1368, când la Vidin au fost aduşi călugării minoriţi, pe care schismaticii i-au masacrat [2]. Clerul ortodox, alcătuit în mare parte din Români [3], unii din Ţara Românească, văzându-se ameninţat în propria sa existenţă, el, aproape unicul reprezentant al tradiţiei religioase, naţionale şi culturale, a izbutit să trezească în massa poporului şovinismul ortodox, care s'a manifestat refractar şi ostil tendinţelor de catolicizare [4].

Din tot cursul stăpânirii austriace între Morava şi Timoc se poate menţiona o operă constructivă: refacerea, sau zidirea din temelie a câtorva biserici. Astfel au fost construite bisericile din Maidan Pec la 1725, Poreci la 1730, Smolinaţ la 1718, Grădişte la 1720, Petca la 1734, Camenova la 1730. Cum era de prevăzut, acest fapt nu i se poate atribui generozităţii austriace, ci fericitei hotărâri a vajnicului mitropolit dela Beograd, Vichentie Iovanovici şi mai ales contribuţiei băneşti a Românilor [5].

Singurul punct luminos din cursul stăpânirii austriace îl constitue confirmarea de către împăratul Austriei a privilegiilor anterioare, de care s'a bucurat mânăstirea Blatsko. La 1672, această mânăstire obţinuse un firman prin care sultanul îi acorda scutirea de orice dare. Acest privilegiu i-a fost confirmat şi de împăratul creştin [6].

[1] D. Pavlović, *Adm. i crkena politica, austrijska u Srbiji*, p. 166.

[2] N. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului*, p. 960.

[3] Tih. Djordjević, *Stanovništvo posle velike seobe* 1690 gofd., p. 13. D. Ruvarac, *Mitropolija Beogradska*, p. 111—112. In satele Maidan Pec, Cruşeviţa, Neresniţa, Dâlboca, Voluia, Daişa, preoţii erau români.

[4] St. Stanojević, *op. cit.*, p. 242, sqq.

[5] T. Djordjević, *op. cit.*, p. 8; cf. D. Ruvarac, *op. cit.*, p. 112. Satul românesc Bobova a contribuit la ridicarea bisericii din Grabovaţ. Satele românăneşti Hrabrovo, Macţi, Mustapici, Ceşleva Bara au contribuit la ridicarea unei biserici din Rabrovo, p. 14. Pentru repararea acoperişului bisericii din Cruşeviţa au contribuit satele Neresniţa, Daişa, Dâlboca şi Voluia, toate sate româneşti.

[6] Radoslav Gruić, *Prilozi za istoriju Srbije u doba austrijske ocupacie*, p. 85—97; cf. D. Miličević, *Beleške o nekim nurijama, crkvama i manastirima u Srbiji iz vremena* 1730—36 god., p. 166.

Mânăstirea Blatsko, azi în ruine, situată la Sud de Negotin, a fost şi o şcoală de preoţi şi diaci pentru bisericile sârbeşti din ţinutul timocean, căci cele româneşti aveau preoţi români din Ţara Românească, veniţi îndeosebi din părţile Râmnicului Vâlcii şi a Tismanei [1].

Rezultatul stăpânirii austriace, care a durat 20 de ani, a fost mai curând negativ, decât pozitiv. Alexandru Wittemberg, guvernatorul Serbiei ca şi funcţionarii militari şi civili, la care se adăugau nelipsiţii cămătari evrei, erau prea conştienţi de beneficiile constrângerii fiscale, pentru a o înlătura din cauza scrupulelor, şi trebue adăugat că această metodă le-a reuşit de minune. Deci, purtarea lor, fiscalitatea excesivă, sistemul Administraţiei, brutalitatea funcţionarilor, la care s'a adăugat şi propaganda catolică, au contribuit la nemulţumirea generală. Intenţiile împăratului şi ale Curţii dela Viena de a face din Serbia un model de provincie organizată şi civilizată, să creeze un viespar în colţul sud-estic al imperiului, a rămas un deziderat. Un deziderat, însă nemărturisit era pentru populaţia creştină plecarea Austriacilor. Când ea s'a întâmplat vieaţa între Timoc şi Morava şi-a reluat aspectul său normal. Poporul era mulţumit de schimbarea politică [2].

Războiul austro-turc a isbucnit în 1737. Regiunea dintre Morava şi Timoc a fost cuprinsă în viitoarele operaţiuni de război. Ea prezenta o importanţă militară de prim ordin : era centru de unde aveau să pornească două armate, una spre Vidin, iar alta spre Niş. Pe cât de bine a fost conceput acest plan de război, pe atât de rău a fost executat. În fruntea armatei austriace nu se mai găsea încercatul şi iscusitul general Eugeniu de Savoia, ci oameni slabi, incapabili. Potrivit planului stabilit au fost trimise trupe între Timoc şi Morava. Ele s'au masat în Craina, Poreci şi Crivi Vir. Maidan Pec, mina de aramă, a primit şi ea întărire. Dar curând s'a dovedit că trupele acestea erau neîndestulătoare, potenţialul de luptă era foarte redus şi de calitate inferioară. Mare nădejde şi-au pus Austriacii în cordonul de vreo 2000 de oameni, recrutaţi din Ţârna Reca, — fără îndoială, mulţi dintre ei Români — cu misiunea de a păzi graniţa [3].

[1] Radoslav Gruić, *o. c.*, p. 186—188.

[2] D. M. Pavlović, *Finansije i privreda za austrijske vladavine u Srbiji*, p. 72.

[3] Gavrilo Vitković, *op. cit.*, p. 181. Satul Jdrela era un sat românesc cu misiune militară.

Ofensiva a fost începută de Austriaci. La început ei au avut câteva succese : a fost cucerit mai întâi Nişul, apoi printr'un atac combinat, din spre Niş şi din spre Craina, se urmărea cucerirea Vidinului. In acest scop o armată sub comanda generalului Khevenhüller a pornit din Niş şi, pe vechiul drum militar roman, a ieşit în câmpia Zăieceaiului, iar de aci urmând linia Dunării, a a ajuns sub zidurile cetăţii. Vidinul, atât de râvnit de Austriaci, a rezistat şi a respins atacul lui Kevenehüller. Székéndorf, comandantul suprem al armatei austriace, veni cu o armată puternică până sub zidurile cetăţii, dar spre surprinderea lui nu găsi pe Kevenehüller. Acesta, între timp, s'a retras. Turcii s'au folosit de răstimpul dela plecarea lui până la venirea lui Székéndorf, s'au aprovizionat şi s'au pregătit temeinic. Noua tentativă austriacă avu aceleşi insucces ca şi prima. Eşecul suferit sub zidurile Vidinului marca sfârşitul ofensivei austriace şi ea trecu în mâna Turcilor. Ei urmăriră armata lui Székéndorf, care se retrăgea de-a-lungul Dunării până la Raduievăţ [1]. In această localitate se dădu o luptă (28 Septemvrie 1737), pe care Turcii o pierdură, totuşi Austriacii s'au retras spre Nord, la Bârza Palanca. Concomitent cu pătrunderea Turcilor vidinieni în Craina, o altă armată turcească, venind din spre Sud, forţa trecerea în strâmtoarea Vratarniţa. Aci Kevenehüller lăsase o garnizoană de mărimea unui batalion, cu misiunea de a stânjeni înaintarea turcă, spre a da putinţă armatei dela Dunăre să se retragă. El uitase însă a-i da ordin de a părăsi poziţia, după ce-şi îndeplinise misiunea. Garnizoana luptă eroic şi rezistă până ce fu copleşită. In primele zile ale lunei Octomvrie, întreaga regiune dintre Miroci şi Timoc era ocupată de Turci. In aceaşi lună, ei ocupau şi mina dela Maidan Pec. In prima decadă a lunei Noemvrie, Austriacii erau împinşi dincolo de Morava. Situaţia Austriacilor era dezastruoasă ; la 20 Noemvrie, ei au trebuit să evacueze şi Timişoara, iar prin această pierdere, soarta războiului era hotărîtă. Austriacii au pierdut toate teritoriile sud-dunărene, obţinute prin pacea dela Pojarevaţ. Astfel se încheie al doilea capitol, şi cel mai lung, de stăpânire austriacă pe cuprinsul ţinutului dintre Morava şi Timoc. Incă dela începutul lui Octomvrie 1737, Turcii introduseră acelaşi sistem de impozite, pe care-l

[1] Khevenhüller Graf Feldmarschall, *Gefecht bei Radojevatz in Serbien*, p. 343—348.

aveau Austriacii. Era aceasta o pedeapsă pentru creştinii care s'au bucurat de venirea Austriacilor [1].

In timpul stăpânirii austriace, exarhul Maksim Radković a inspectat, în 1733, bisericile de sub jurisdicţia mitropoliei din Beograd. Cu acest prilej, prelatul sârb a notat într'un raport către mitropolie, originea locuitorilor, precum şi numărul caselor din satele prin care a trecut. Intre Morava şi munţii Miroci, el a găsit 12 sate româneşti şi 11 cu populaţie română-sârbească [2]. Alte inspecţii similare, din anii următori, ale unor clerici, deasemenea sârbi, au darul să întregească tabloul etnic al regiunii dintre Timoc şi Morava. Din rapoartele clericilor sârbi rezultă pentru Craina că acest ţinut, cu excepţia câtorva sate, era locuite în cea mai mare parte de Români, care se bucurau de o preoţime românească, venită mai ales din Râmnic [3].

Ultimul război austro-turc şi consecinţele păcii dela Şiştov

Victoriile ruseşti şi pacea dela Kuciuk Kainargi (1774) au întărit ideea, acreditată la începutul secolului XVIII-lea, despre inevitabila prăbuşire a imperiului otoman. Această idee stăruia ca o obsesie în mintea ţarinei Caterina II-a şi a lui Iosif al II-lea, împăratul Austriei. De comun acord, cei doi suverani s'au întâlnit şi au făurit un plan măreţ de împărţire, sau de moştenire a imperiului otoman. Intenţiile lor au fost difuzate în lumea creştină supusă Turcilor. Emisarii celor două imperii cutreerau în lung şi în lat Ţările Româneşti şi Peninsula Balcanică, răspândind pretutindeni duhul răsvrătirii şi sădind în sufletele creştinilor credinţa mântuirii apropiate.

Austriacii, cum este în obiceiul lor de a se informa temeinic, au trimis şi o serie de cartografi specialişti, care să studieze şi să întocmească hărţi asupra teritoriilor, pe care urmau să se desfăşoare viitoarele operaţiuni de războiu. Travestiţi în negustori, călugări sau ţărani, cartografii austriaci au putut să culeagă informaţii preţioase şi să alcătuiască hărţi amănunţite, reproducând orice obstacol natural sau palisadă care ar fi putut îm-

[1] Grégoire Yakchitch, *L'Europe et la Résurection de la Serbie*, p. 11.

[2] D. Vitković, *op. cit.*, p. 287—288.

[3] D. Ruvarac, *op. cit.*, p. 1—115; cf. Grégoire Yakchitch, *L'Europe et la Réssurection de la Serbie*, p. 11.

piedeca înaintarea austriacă ; mai mult chiar, cu o scrupulozitate admirabilă, însemnau orice pod, ruină sau fântână. In ţinutul dintre Morava şi Timoc a fost trimis, între anii 1783—1784, Pokorni. Acesta întocmi o hartă a Serbiei, destul de bună, şi un raport către m. st. major austriac în care nu uita să dea şi amănunte de soiul acesta : casele sunt de lemn, dintre care una e bună şi are trei patru camere acceptabile, în care pot încăpea 450 de cai [1].

In acest fel, cele două împărăţii creştine se pregăteau pentru desnodământul final. Intenţiile lor agresive erau cunoscute prea bine de populaţia creştină din Peninsula Balcanică. In cei câţiva ani care au precedat ultimul război austro-turc, se constată o accentuată nervozitate în întreaga Serbie. Mici bande înarmate se dedau la jafuri şi omoruri împotriva Turcilor pe care-i găseau răzleţi. Observând această animozitate, aceştia se grăbiră a-i da Crainei o autonomie mai largă, dar, presimţind pericolul, întăriră anumite avant-posturi. Rrepezentantul turc din Craina, până la izbucnirea războiului, era un beg la Cladova ; acesta primi de ajutor un ofiţer cu sediul la Negotin. Administraţia rămase însă aceeaşi : doi oborcnezi, unul la Negotin şi altul la Cladova, rămaseră cu vechiile lor atribuţii fiscale şi judecătoreşti. Situaţia precară i-a determinat pe Turci să le ia soţiile şi copiii ca ostateci [2].

In 20 Noemvrie 1787, împăratul Iosif al II-lea dădu o proclamaţie, prin care promitea Românilor şi Sârbilor libertatea de sub stăpânirea turcească, acordarea libertăţii religioase şi garantarea privilegiilor nobilimei [3].

La 9 Februarie 1788, Austria declară război Turciei, totuşi nu putu întreprinde nicio acţiune ofensivă ; se resemna la o demonstraţiune pe linia Dunării.

Poporul creştin în schimb fremăta de nerăbdare să vadă pe biruitori. Intârzierea ofensivei austriace a produs o adâncă dezamăgire şi un exod de populaţie peste Dunăre, în imperiul habsburgic. Emigranţii erau mai ales Sârbii, dar, cu mici excepţii găsim printre ei şi Români [4].

[1] D. Pantelić, *Vojno-geografski opisi Srbije pred Kočinu Krajinu*, p. 29.

[2] *Idem, Krajina u poslednjem austrijskom turskom ratu*, p. 78—79.

[3] D. Pavlović, *Prilog istorija Kočine Krajine*, p. 113.

[4] D. Pavlović, *Srbija za vreme poslednjeg austrijisko-turskog rata* 1788—1789, p. 160—168.

Armata austriacă era îngrămădită în Banat şi pe linia Dunării. Ea era împărţită în două, fiecare având misiunea ei : una trebuia să opereze în Ţara Românească, alta în Serbia. Ţinutul dintre Timoc şi Morava intră în planul de operaţiuni al celor două armate. Planul de război era conceput, însă întârzia să fie aplicat. Atunci s'au creiat câteva cete de Sârbi şi Români, adunaţi din Banat, Ţara Românească, sau din regiunea dintre Morava şi Timoc; s'au alcătuit organizaţii paramilitare ce au fost numite frey-corpus-uri. Intr'unul din ele erau şi Aromânii Cerdaclia; de altfel, acest element dinamic românesc a contribuit într'o măsură apreciabilă revoluţia naţională sârbească [1].

Cocea a fost unul din cei mai însemnaţi voluntari sârbi, care şi-a avut propriul său frey-corp [2]. El era un mic negustor, refugiat în Banat, din cauza Turcilor. Origina sa sârbească este îndoelnică; este cert că tatăl său a fost Sârb, în schimb mama sa nu se ştie de ce origină era [3]. Incă dela declararea războiului, Cocea se găsea în Şumadia, unde îndemna populaţia la revoltă, ataca pe Turci şi ajuta emigranţilor la trecerea Dunării [4]. In acelaşi timp, Turcii jefuiau Pojarevaţul. Cocea se repezi spre acest orăşel şi, su prinzându-i pe jefuitori, îi înfrânse, apoi ocupă orăşelul. Aci recrută vreo 400 de voluntari, între care era şi negustorul Demelici [5].

In Martie 1788, acesta se distinse printr'o altă acţiune îndrăzneaţă; el atacă satul Sip, unde era o ceată de Turci, pe care o măcelări, apoi încărcat de pradă, reveni la Orşova [6].

Hârţuelile continue dintre Turci şi frey-corpus-urile voluntarilor au produs o stare de nesiguranţă. Nu se putea călători nicio milă fără riscul vieţii. Jafurile Turcilor începură a se înmulţi, iar exodul de populaţie sporea necontenit. Din 13 sate dimprejurul Pojarevaţului s'au refugiat, la începutul lui Martie,

[1] D. Popović, *O Cincarima*, p. 248.

[2] D. Pantelić, *Kočina Krajina*, p. 142—165.

[3] *Ibidem*, p. 15—17; Lazar Arsenejević—Batalak, *Ist. srpskog ustanka*, p. 17. Autorul spune că tatăl lui Cocea se numea Korun. Probabil Gorun. Mamă-sa era probabil Româncă.

[4] *Ibidem*, p. 138; p. 256 din Costolaţ; p. 311 Dârmno; p. 400 Ţârnianе; p. 241 Curiace; p. 743 Clicevaţ; p. 198 Dubraviţa; p. 112 Petca; p. 580 Pojarevaţ.

[5] *Ibidem*, p. 21 şi 29.

[6] D. Pantelić, *Krajina u poslednjem austrijskom-turkom ratu*, p. 182.

peste 400 de familii în insula Ostrovo. Numărul lor era evaluat la 4214 de suflete [1].

La începutul lui Mai, o armată turcească, plecată din Vidin, străbătea Craina, cu direcţia spre Pojarevaţ. In drum, ea recrută o mulţime de Români. Aflând Austriacii de această armată trimiseră pe voluntarul sârb Stojan Dunjić, să facă tot ce-i stă în putinţă, ca s'o risipească. Intre satele Iabucovaţ şi Uroviţa, Dunjić îndrăzni să atace un detaşament de al ei, alcătuit *din Români* şi Turci. Lupta a fost dârză, a durat o jumătate de zi şi a rămas nehotărîtă, totuşi pierderile simţitoase din ceata lui Dunjić l-au constrâns să se retragă. O nouă tentativă a lui la satul Vratna avu o soartă mai tristă : deşi în ajutorul Sârbilor au sărit locuitorii din satele Gorniani şi Luca, totuşi au fost învinşi şi în mare parte măcelăriţi de către Turci şi Români, care erau superiori în număr [2]. După acest succes, armata turco-română, din vreo 6000 de infanterişti şi 1000 de călăreţi, ajunse la 11 Mai, nestingherită, în Homoli. Jaful pe care l-a făcut aci a fost îngrozitor : au fost luate peste 3000 de vite, 9 sate au fost pustiite şi mai multe familii duse în robie. Atât de mare a fost exodul, încât şi Turcii s'au îngrozit, de aceea i-au constrâns pe locuitori, să rămână pe loc. Satele Jdrela, Laole şi Bistriţa au suferit mult ; locuitorilor le-a fost impus să rămână în sate, totuşi cei care au avut posibilitatea nu au pregetat să ia drumul pribegiei. O altă armată turcă era pe urmele celei dintâi. Cocea se pregăti s'o atace, de aceea se grăbi să intre în Pojarevaţ. Aci primi importante forţe, între care se găseau şi mulţi Români. Demelici se găsea şi el alături de Cocea. Lupta proectată nu a avut loc, fiindcă Turcii i-au ocolit [3].

La începutul lui Iunie, Cocea se văzu silit să abandoneze oraşul Pojarevaţ în faţa unor importante forţe turceşti. Moralul său era scăzut, la fel şi potenţialul de luptă, după un insucces în Aprilie, la strâmtoarea Bagârdani. O altă armată turcească se ducea spre Ram. Ea jefui totul în calea ei, iar acolo unde nu găsea nici ţipenie de om, da foc caselor rămase goale. Soarta aceasta au avut-o satele complet părăsite Laole, Bojevaţ şi Cula. Concomitent cu înaintarea Turcilor spre Dunăre, sute de familii fugeau şi se îngrămădeau în faţa insulei Ostrovo, ca să fie tre-

[1] D. Pantelić, *Koćina Krajina*, p. 34.

[2] *Idem, Krajina u poslednjem austrijikom-turskom ratu*, p. 183—184.

[3] *Idem, Koćina Krajina*, p. 52—59.

cute pe malul stâng. Cocea era însărcinat să asigure transportul şi protecţia lor, faţă de vreun atac intempestiv al Turcilor. El cutreeră satele de-a-lungul Moravei şi îndemna pe locuitori să fugă. In timpul acesta se ciocni cu o ceată de Turci, pe care o risipi. Turcii, văzând pustietatea care li se înfăţişa, trimiseră un preot şi doi bătrâni să reţină pe refugiaţi,sau să-i întoarcă din drum. Cuvintele blajine şi promiţătoare nu au fost îndeajuns de convingătoare pentru sufletele chinuite. In locul lui Cocea au fost trimeşi alţi doi voluntari sârbi, Demelici şi Branovački. La 21 Iunie, ei primiră ştirea că satul Agibegovăţ a fost părăsit şi locuitorii lui cer protecţia lor. Branovački se îndreptă într'acolo şi izbuti să conducă pe refugiaţi până la satul Culici. Femeiile şi copiii fură trecuţi mai întâi, dar când veni rândul bărbaţilor, ei fură atacaţi de Turci din două părţi. Rezistenţa eroică a lui Branovački i-a scăpat dela moarte sigură [1].

In a doua jumătate a lunei Iunie, Branovački trimese un detaşament din frey-corpus-ul său împotriva Vidinului. La retragere a avut de susţinut două lupte cu Turcii şi Românii. In satele Jdrela adversarii se ciocniră, însă rezultatul a fost nehotărât ; pierderile au fost egale din ambele părţi. Sârbii mai îndrăsniră odată să-şi încerce norocul, la satul Poreci, dar nici de data aceasta nu ieşiră biruitori, mai mult chiar, strâmtoraţi de Turci şi Români, au cerut ajutorul lui Branovački, fără de care cine ştie cum ar fi scăpat [2].

Este curioasă atitudinea Românilor în acest războiu austro-turc. Atât în teritoriul dintre Morava şi Timoc, cât şi în Banat, ei se alăturau de foarte multe ori Turcilor, sau trădau pe Austriaci [3]. Intr'un timp, indignarea lui Iosef al II-lea era aşa de mare, încât s'a gândit să colonizeze pe Sârbii în Banat în locul Românilor, pe care să-i strămute în alte locuri. Faţă de Sârbi şi frey-corpus-urile lor s'au arătat pretutindeni ostili ; în nahia Pojarevaţ, în Craina, dar mai ales în Homoli, cazuri de duşmănie între Sârbi şi Români au fost numeroase. In Craina, relatează un diacon dela mânăstirea Lipoliţa, a fost atacat de două ori de Români [4]. Uneori şi Sârbii au trebuit să lupte împotriva frey-corpus-urilor de voluntari ; Turcii au silit astfel un număr

[1] *Ibidem*, p. 62—67.
[2] D. Pantelić, *Krajina u poslednjem austrijskom turskom ratu*, p. 187.
[3] Idem, *Kočina Krajina*, p. 90.
[4] *Ibidem*, p. 90 105, 114.

de vreo 20 de sate, printre care şi unele româneşti, să împiedice incursiunile Sârbilor. Împotriva lor a fost trimis Anton Costici cu 120 de voluntari. El izbuti să izgonească pe Turci şi să prade câteva sate printre care erau şi sate româneşti [1].

In cursul anului 1788, Turcii îngrămădeau forţe nouă la Vidin, Niş şi Cladova. Socotindu-se îndeajuns de pregătiţi, ei au început ofensiva, au trecut mai întâi în Oltenia, iar de acolo, în Banat, centrul armatei austriace, pe care l-au ocupat. Numai iarna a putut pune capăt înaintării turceşti. Timp de aproape un an, din Noemvrie 1788 până în Iunie 1789, ambele tabere s'au folosit de armistiţiu pentru a se pregăti. Se reorganizează şi se organizează alte corpuri de Români şi Sârbi. Un frey-corpus avea cinci companii; astfel cel bănăţean era alcătuit din două compănii de Români, fiecare din câte 276 de oameni, şi două compănii de Sârbi, din câte 116 oameni fiecare, la care se adăuga şi compania lui Cocea cu 129 de oameni. Companiile româneşti erau mai numeroase, fiindcă aveau şi 50 de oameni călări, recrutaţi din părţile Timişoarei şi Ardeal. Ele erau conduse de Balog şi Dimitrie, Români din Sibiu, pe când cele sârbeşti de Branovački şi Marian [2].

In Iunie 1789, armistiţiul era călcat de nenumăratele incursiuni ale voluntarilor sârbi. Războiul reîncepu. Noul comandant al armatelor austriace era încercatul general Laudon. El cuceri Belgradul, apoi Pojarevaţul, unde Marian se distinse cu Bănăţenii săi, intrând cel dintâi în oraş. Pentru meritele sale extraordinare i-a fost conferită o medalie de aur [3]. Simultan cu înaintarea Austriacilor, Branovački recolta alte victorii; izbuti să treacă neobservat Dunărea, surprinse şi atacă pe Turci la Mosna şi Cupuzăştea; în ambele localităţi, el fu biruitor. Apoi, încurajat de aceste succese, Branovački înaintă până la Vidin; la reîntoarcere atacă cetatea Cladovei şi o luă în 9 Noemvrie. Era o faptă de arme apreciabilă, căci prin posesiunea ei Austriacii îşi asigurau stăpânirea „bogatului şi nejefuitului ţinut al Crainei, cu cele peste 150 de târguri şi sate" [4].

[1] D. Pantelić, *Kočina Krajina*, p. 85. Weillen diese Leuthe die Streiferein der Freywilligen Hinderten, auch dem Feing Spions abgaben.

[2] D. Pantelić, *Krajina u poslednjem austrijskom turskom ratu* 1788—1789, p. 19.

[3] Idem, *Kočina Krajina*, p. 121—122 şi anexa dela p. 140—145.

[4] *Ibidem*, p. 201. Durch den Besitz von Kladova, spunea Laudon, ist man Meister von der ganzen reichen und und underrherten Landschaft.

Inaintarea austriacă în Oltenia era stânjenită de greutăţile de aprovizionare şi de neputinţa unei coordonări mai eficace a forţelor care luptau în această provincie şi cele din Sudul Dunării. Se impunea din aceste motive de strategie cucerirea Crainei. Austriacii izbutiră să facă aceasta şi împinseră hotarul până la râul Timoc; el se întindea de-a-lungul Timocului până la satul Ţârnavaţ, iar la Sud, dela acest sat, pe o linie, care ducea pe lângă Stol, până la Morava.

In Craina au fost trimeşi Branovački şi Marian cu cetele lor. Misiunea lor era de a preîntâmpina vreun eventual atac al Turcilor, de a se informa asupra prgătirilor şi intenţiilor turceşti şi de a păzi graniţa între satele Criveli şi Sălaj. Branovački trebui să lase un detaşament de al său la Sip, cu scopul de a hărţui pe Turci din fortul Elisabeta şi de a tăia orice posibilitate de aprovizionare a asediaţilor din insula Ada-Kaleh. Mica garnizoană turcă era pusă aci spre a păzi trecerea corăbiilor care duceau la Ada-Kaleh, cetate care se împotrivea încă.

Austriacii erau biruitori, totuşi, neliniştiţi de Frederic al II-lea, încearcară să ajungă la pace; Turcii acceptară propunerile şi începură tratativele. Austriacii au pretins să încheie o pace similară celei dela Pojarevaţ. Turcii, sfătuiţi de regele Prusiei, respinseră ofertele excesive ale adversarilor şi, în toiul iernii, reîncepură războiul. Ei atacară la 21 Decemvrie pe Branovački; cordonul acestuia se replie spre Nord de Negotin, pe care Turcii îl ocupară. Branovački continuă să se retragă spre Fodvârşca, dar urmărit de aproape, părăsi şi această poziţie. Turcii au ocupat satul Bârlog, Bârza Palanca, şi apoi s'a îndreptat spre Ada-Kaleh, ca să-l despresoare. In drum, ei au atacat Cladova, dar tentativa lor dădu greş, în faţa unor manevre abil concepută şi executată de Austriaci. Aceştia simulară un atac împotriva Vidinului, iar Turcii de lângă Cladova, văzându-şi centrul ameninţat să retraseră în mare grabă, urmăriţi şi hărţuiţi de corpul vlaho-ilir care îşi avea lagărul la Graboviţa.

Situaţia Austriacilor s'a restabilit în urma acestui succes militar, în schimb pe tărâmul diplomatic, ea se înrăutăţi prin încheerea unei alianţe dintre Turci şi Frederic II. Succesul diplomatic îmbărbătă pe Turcii din Vidin care începură să strige că mai curând şi-ar sacrifica viaţa decât să ştie Craina, feuda sultanului, în posesiunea ghiaurilor [1]. Zadarnice au fost însă ame-

[1] D. Pantelić, *op. cit.*, p. 210—219.

ninţările turceşti, fiindcă în primăvara anului 1790 garnizoanele din fortul Elisabeta şi Ada-Kaleh au trebuit să capituleze. O nouă încercare, la început victorioasă, se soldă cu grave pierderi pentru Turci. Ei pătrunseră până la satul Luca, dar au fost bătuţi, măcelăriţi şi, cei care mai supraveţuiră, au fost făcuţi prizonieri, sau fugăriţi de corpul vlaho-ilir al lui Branovački şi Marian.

Acesta a fost ultimul succes al creştinilor. Tratativele de pace dela Reichbach s'au încheiat printr'o convenţie, la 27 Iulie 1790, prin care Austria se obliga să se retragă din războiu şi să retrocedeze toate cuceririle făcute. La 24 August, stipulaţiile de încetare ale războiului intrau în vigoare, iar exact după o lună se încheia şi armistiţiul dela Giurgiu [1]. In ele se prevedea amnistie pentru toţi, chiar pentru aceia care s'au alăturat Austriacilor, şi menţinerea cuceririlor făcute până la încetarea războiului dintre Turcia şi Rusia [2].

Imediat după încheerea armistiţiului s'a procedat la dizolvarea corpurilor de voluntari. Aceştia, între ei şi câţiva Români[3], au început să se împrăştie care încotro avea casă ; cei mai mulţi s'au dus în Banat, alţii în Ţara Românească, iar unii au rămas în împrejurimile oraşului Pojarevaţ [4], sau la Vest de Morava. Printre aceştia din urmă era şi Karadjordje, viitorul revoluţionar dela 1804 [5].

La 4 August 1791, se încheia pacea dela Şiştov, iar o lună mai târziu, Austriacii începură să părăsească Craina. Schimbarea stăpânirii pentru Români nu a fost un eveniment extraordinar, în schimb pentru Sârbi a însemnat o dureroasă dezamăgire [6]. La revenirea armatelor turceşti, cnezii tuturor satelor au fost convocaţi şi au fost anunţaţi de schimbarea politică şi de amnestia

[1] *Ibidem*, p. 229.

[2] Idem, *Beogradski pašaluk posle svišlovskog mira*, 1791—794, p. 1—23 ; cf. D. Pavlović, *Serbija za vreme poslednjeg aus·rijsko-turskog rata* (1788—1791), p. 244.

[3] D. Pantelić, *Krajina u poslednjem aust. tursk. rata*, p. 234.

[4] *Ibidem*, p. 232.

[5] Emile Haumant, *La Yougoslavie*, p. 281.

[6] D. Pavlović, *o. c.* p. 251—252, Neobositul arhimandrit St. Iovanovici care luptase pentru obţinerea unei autonomii, spunea : „Nezante gospodo koliko je plač i tuga bednih srpskih mučenika. S prorokom Davidom mi nožemo reći, gledajući opet zarobljenu Srbiju : na reci Savi sedjasmo i plakasmo". Cnezul Aleksa Nenadović spunea : „Nemam pisara ni drugih učenih ljudi, no ću iči od manastira do manastira i kazivati svakom kaludjeru i popu, da u svakom manastiru zapisu da više nikad ko je Srbin ne veruje Nemcu".

acordată celor care s'au alăturat Austriacilor. Băjenarii au început să revină la gospodăriile lor şi viaţa, între Timoc şi Morava, părea să-şi reia aspectul ei normal.

Stăpânirea austriacă a fost de scurtă durată, de aceea nu s'a putut întreprinde nicio reformă ; în timpul ocupaţiei, Austriacii au urmărit un singur scop : strângerea dărilor, pe cât era cu putinţă mai mari. Acesta este capitolul cel mai important din tot timpul stăpânirii austriace. Sub pretextul de a se ajunge la un comun acord asupra unei contribuţii acceptabile şi echitabile, au fost convocaţi cnezii mai de seamă, în frunte cu Danilo Aleksijević, oborcnez, un venetic, Sârb de origină [1], pe care populaţia românească îl ura şi a cerut de câteva ori să fie înlăturat. Turcii fixau o sumă globală, pe care cnezii erau obligaţi să o strângă în orice mod. Austriacii au introdus, după consfătuirea făcută, sistemul trimestrelor, dar pentru anul 1790 au fost fixate două semestre : unul din August şi până în Septembrie inclusiv, al doilea din Septembrie până în Ianuarie 1791. Agenţii fiscali au rămas tot cnezii, care erau conduşi de un oborcnez sau de către „comisarul teritorial", cum îl numeau Austriacii. Strângerea dărilor s'a făcut sub supravegherea unui detaşament din frey-corpu-sul vlaho-ilir, care îşi avea sediul la Graboviţa.

Informaţiile privitoare la sumele adunate în Craina şi la felul cum s'a comportat populaţia faţă de noua orânduire fiscală şi faţă de Austriaci lipsesc pentru acest district, în schimb sunt pentru districtul Cliuci. Suma fixată pentru Cliuci era de 15.000 fiorini, pe trimestru. Indată ce a fost adusă la cunoştinţa poporului au început protestările tot mai vehemente, care ameninţau să se transforme în revoltă. S'a hotărît o nouă convocare a tuturor cnezilor. In adunarea lor s'a putut afla cauzele nemulţumirii. Ele erau două : poporul credea că sumele adunate intrau în buzunarul veneticului Danilo Aleksijević, iar a doua cauză provenea din interpretarea greşită a dispoziţiilor de plată, crezându-se că suma de 15.000 de fiorini este pentru o lună şi nu pe un trimestru [3]. Poporul a fost mulţumit, mai ales când a fost pus în cunoştinţă de diferenţa dintre impozitul pe care l-au plătit Turcilor şi ce-l pe care-l plătesc Austriacilor : pe când primii luau 25 de fiorini de individ, Austriacii luau numai 15 fiorini.

[1] D. Pantelić, *Krajina u poslednjem aust.-tursk. rata*, p. 250—253.
[2] Vuk Karadjić, *Danilo Aleksijević*, p. 285.
[3] D. Pantelić, *op. cit.* p. 240 şi 242.

In această adunare au fost totuşi câteva glasuri care cereau anularea dărilor pe timp de 3 ani, după cum le-a fost promis, la depunerea jurământului de fidelitate faţă de noul împărat, Leopold al II-lea. Invocând această promisiune, cei care solicitau anularea dărilor au adăugat că sărăcia pricinuită de jaful Turcilor îi determină să facă aceasta ; pe când satele ascunse în văi şi munţi ale Crainei au rămas neatinse, ei au suferit toate urmările posibile ale unui război purtat împotriva păgânilor : din 70 de sate, 5 au fost distruse. Induplecaţi de aceste adevăruri, Austriacii au hotărît reducerea dărilor, iar diferenţa rezultată din ea să fie adăugată Crainei.

Mai anevoie se făcea strângerea dărilor la hotar, pe Timoc, unde locuitorii după un oarecare timp fugeau în Turcia sustrăgându-se dela plata lor. Au fost însă, unele sate de lângă graniţă care erau scutite de orice dare, fiindcă au fost pustiite. Acestea erau : Ciubra, Metriş şi Mocrania [1].

La încheerea păcii dela Şiştov s'a hotărît ca ienicerii să nu mai poată intra în Beograd, fiindcă ei constituiau primejdia cea mai mare pentru Sârbi, prin teroarea pe care o exercitau în rândurile acestora. Reorganizarea armatei turceşti instituită la 1793, lovea deasemenea în ieniceri. Ea consta în instituirea „nizam gedit"-ului [2], adică reformarea armatei turceşti. Fiindcă măsura lovea în ieniceri, sultanul a căutat să câştige sprijinul populaţiei creştine, acordându-i scutirea impozitelor. Măsurile acestea au produs o mare nemulţumire în rândurile ienicerilor, ce s'a manifestat îndată printr'o sedi̦iune, cu repercusiuni grave pentru împărăţia turcească [3]. Unul din cei nemulţumiţi era şi Osman Paşa, de origină albanez. El s'a retras la Cula sa, dela gurile Timocului, numită şi Gârţii, locuită fiind, probabil, de Aromâni. In acest loc s'a întărit şi adunat în jurul său câţiva răzvrătiţi împotriva noului regim. Aflând sultanul Selim al III-lea de atitudinea şi intenţiile provocatoare ale paşei sale, încredinţă paşei din Vidin misiunea de a-l prinde viu sau mort. Osman sau Pazvantoglu, cum s'a numit mai târziu, printr'o stratagemă admirabilă izbuti să cucerească Vidinul şi să se proclame reprezentant al tuturor nemulţumiţilor care se aciuiaseră în cetatea sa şi a celor care mai veneau încă. După tentativa neiz-

[1] *Ibidem*, p. 242—246.

[2] Grégoire Jakchitch, *op. cit.*, p. 18—21 ; cf. D. Pantelić *Beogradski pašaluk posle svištovskog mira* (1791—1794), p. 1—40.

[3] V. Karadjić, *Prva godina vojevanje na Daije*, p. 3.

butită a paşei din Vidin, misiunea de a reprima sediţiunea lui Pazvantoglu fu încredinţată paşei din Beograd, cu numele de Mustafa Paşa. Cei doi adversari începură o pregătire febrilă; ambii recrutau mercenari, în rândurile cărora intrau şi foarte mulţi creştini [1]. Pazvantoglu îşi recrută o mulţime de Români din Ţârna Reca, dar mai ales din satul Bor [2]. Sunt cunoscuţi căţiva, cu nume sârbizate, ca Iancu Haralambe, Jivulovici din Râgotina, Dulcan din Bor, şi Buda, care a ajuns bulubaşe şi a luptat până la 1804 [3]; Dulcan a fost cel mai viteaz dintre toţi [3].

Războiul civil dintre cele două paşe urmă să se desfăşoare între Timoc şi Morava şi dură timp de nouă ani. Hotarul dintre cele două paşalâcuri era pe munţii Miroci, de aceea acest ţinut, în mod inevitabil, trebui să sufere toate consecinţele războiului.

In cursul anului 1795, Hagi Mustafa a izbutit în două rânduri să cucerească satul Poreci şi tot de atâtea ori să-l părăsească, căşunând în schimb mari pierderi lui Ciosa Mustafa aga, partizanul lui Pazvantoglu. Concomitent cu aceste lupte în Nord, Pazvantoglu ducea personal greul războiului în Ţârna Reca. După lupte înverşunate, ce au durat aproape un an, el împinse hotarul până la Miroci; dela Vidin şi până la aceşti munţi el era stăpân necontestat. Sultanul nu a voit să recunoască pe uzurpator de paşe al Vidinului, din această cauză războiul se continuă cu vigoare crescând. In mintea Albanezului pare se că în acest moment s'a zămislit ideea unui stat independent, între Vidin, Dunăre şi munţii Miroci. Acţiunea sa ofensivă împotriva paşalâcului din Beograd, cu gândul de a-l desfiinţa, pledează în acest sens [3].

Tendinţele separatiste, în acest colţ al imperiului otoman, pare să reînvie; dacă ele nu s'au realizat, faptul se datoreşte cerbiciei de care a dat dovadă paşa din Beograd, care, luptând cu hotărîre, a salvat integritatea împărăţiei.

In 1797, cu forţe importante, Pazvantoglu porni din nou la luptă. Avea două armate bine pregătite, cu ele se îndreptă spre Beograd. Una care înainta prin Zaiecear, străbătu strâmtoarea Straja, apoi ieşi la Paracin, iar de acolo de-a-lungul Moravei, se îndreptă spre Beograd. A doua armată trecu peste Miroci şi se uni cu prima în faţa cetăţii Beograd. Impresurat de atacul convergent,

[1] Émile Haumant, *op. cit.*, p. 280. Printre ei era şi Karageorge.
[2] St. Mačaj, *Crnorečki okrug*, p. 10. Satul Bor e curat românesc.
[3] V. Karadjić, *Stanko Arambašić*, p. 243.

paşa din Beograd s'a resemnat la o luptă defensivă, de după zidurile cetăţii. Asediul lui Pazvantoglu a fost încununat de un succes parţial : oraşul a fost luat, în schimb cetatea a rămas neatinsă. Văzând că şansele victoriei diminuiază, el se retrase în Vidin. Hotarul dintre cele două paşalâcuri rămase totuşi pe Miroci ; în stăpânirea lui Pazvantoglu rămase şi nahia Poreci, până ce Mustafa Paşa reluă ofensiva, în anul următor. Acesta urmă calea Dunării ; supuse Cladova şi cuceri alte câteva întăriri de ale lui Pazvantoglu, apoi ajunse sub zidurile Vidinului. Asediul a durat în tot cursul verii, fără ca să poată slăbi rezistenţa apărătorilor cetăţii. In toamnă, Mustafa Paşa a ridicat asediul şi s'a retras. Atunci Pazvantoglu recuceri ţinutul dintre Timoc şi Miroci, inclusiv nahia Poreci. Poarta se văzu acum nevoită, după trei ani de război, să-l recunoască paşe al Vidinului ; ea era constrânsă să cedeze fiind strâmtorată de atacul francez în Egipt, iar restabilirea liniştei la Dunăre, era o condiţie indispensabilă, chiar cu preţul de a recunoaşte un uzurpator. Indată ce pericolul francez s'a îndepărtat, la 1800, paşa din Beograd reîncepu lupta împotriva nelegiuitului Pazvantoglu. In tot cursul acestui an s'au dat lupte în jurul Cladovei şi a Negotinului, care s'au terminat în defavoarea lui Pazvantoglu, dar, când victoria părea să fie de partea sultanului şi a reprezentantului său din Beograd, o revoltă internă o anihilă. Energicul Derviş paşa se văzu silit să părăsească toate cuceririle şi să se întoarcă asupra revoltaţilor, care asediau în cetatea Beogradului pe tatăl său. Astfel Pazvantoglu scăpa de o înfrângere sigură. Mai mult chiar, el fu recunoscut pentru a doua oară paşă legitim al Vidinului şi stăpân necontestat al Crainei şi Ţârnei Reca, până la Poreci. Cu acest prilej a fost abolită autonomia de care Craina s'a bucurat veacuri de-a-rândul. Pazvantoglu s'a dovedit un priceput şi admirabil administrator al paşalâcului său [3]. Solicitudinea pentru redresarea lui este demnă a fi relevată. Pazvantoglu era în primul rând un om al dreptăţii, deopotrivă de sever cu Turcii, cum era şi cu creştini ; se interesa de aproape de repartiţia dărilor, ca nu cumva să fie păgubit vreun creştin în favorul unui Turc ; avea grijă de gospodăriile fiecărui supus al său, pentru a cărui refacere îşi da toată

[1] D. Jovanović, *op. cit.*, p. 201—203.

[2] D. Pantelić, *Kočina Krajina*, p. 64.

[3] Gr. Yakchitch, *op. cit.*, p. 21. Autorul susţine în mod greşit că ţinutul Crainei a suferit mult din cauza lui Pazvantoglu.

osteneala. A ţinut mult la ordinea, la liniştea şi siguranţa poporului său, pedepsind cu străşnicie pe infractori, răsplătind cu dărnicie pe cei în drept. In Ţârna Reca a adus cai arăbeşti şi oi merinos. In curând acest ţinut a ajuns pizmuit pentru frumuseţea cailor şi bogăţia lânei de acest soiu. El însuşi a avut numeroase turme de oi, cu o mulţime de păstori, între care a fost şi haiducul Veljko sau Vâlcul, cum îl numeau Românii, eroul Crainei [1], şi pe cel mai de seamă dintre ciobani pe Nina, din Greci.

Revoluţia lui Carageorge (Karadjordje).

La 1804 a izbucnit o revoltă în paşalâcul din Beograd, care apoi s'a extins şi a luat proporţiile unei adevărate revoluţii naţionale. La început, conducătorul ei, Carageorge (Karadjordje), împreună cu Sovietul său (Consiliul Dirigent) au formulat cereri foarte modeste : recunoaşterea drepturilor acordate prin firmanul lui Selim al III-lea, dela 1793, aceea autonomie internă, care le-a fost restrânsă în cursul aceluiaşi an, şi a fost apoi înlăturată în 1805 de către ieniceri. Autonomia o revendicau numai în cuprinsul paşalâcului din Beograd. Acestei modestii i-au răspuns ienicerii prin atrocităţi, care au contribuit în scurtă vreme, la înrăutăţirea situaţiei, iar pretenţiile Sârbilor au devenit mai exigente.

Conştiinţa naţională începuse să mijească la Sârbi încă din timpul ultimului războiu austro-turc ; acesta şubrezise credinţa invicibilităţii Turcilor şi a avut darul de a pregăti, prin participarea eficace a voluntarilor sârbi în lupta cu Turcii, oameni capabili şi demni să poarte armele. Astfel se poate înţelege repedea transformare a unei revolte în revoluţie, cea mai mare din istoria Sârbilor [2].

[1] D. Jovanović, *op. cit.*, p. 204—205 ; cf. M. Stanojević, *Zajedar u prošlosti i sadašnosti*, p. 11.

[2] S'ar putea afirma, nu fără temeiu, că ideea de luptă împotriva Turcilor le-a fost inculcată de Mihai Viteazul. El era privit ca un Mesia de popoarele sud-dunărene. De aceea cu, prilejul incursiunii sale în 1597 în Bulgaria şi Serbia — la Cladova, — o deputaţie de Sârbi şi Bulgari veni la el, în Târgovişte, pentru a-i cere sprijinul său, adăugând că zece mii de Sârbi sunt gata să se jertfească pentru Mihai. Ei veniră în câteva cete, din care recunoaştem, după nume, pe doi Români, Jifco Negrul şi Jifco Roşul, fără îndoială din Craina ; cf. P. P. Panaitescu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 47 şi 174. D. Pav-

In pregătirea revoluției sârbești un rol deosebit de important l-a avut Domnul Țării Românești, Constantin Ipsilanti. La izbucnirea revoluției doi boieri de ai săi, Manolache Clucerul și Iancu Căminarul [1], se găseau la Beograd; acestora le-a urmat curând însuși mitropolitul Dositei Filitti, care avu întrevederi îndelungate și tainice cu conducătorii revoluției [2]. Totuși tratativele acestea nu constituiau un secret nici pentru cei din București [3] nici pentru diplomația europeană [4].

Revoluția sârbească era privită cu interes și cu satisfacție în Țara Românească — raportează agentul francez Jucherau Saint Denis — și principalii boeri ai acestei țări își arată pe față dorința ca Serbia să fie despărțită de imperiul otoman [5]. Dimpotrivă timp de doi ani revoluția sârbească nu a avut răsunet în ținutul dela Est de munții Miroci. Chiar când s'au ivit cazuri de revoltă, ele au fost slabe, sporadice și ușor reprimate. Explicația e ușoară : Vidinul era prea aproape, de aceea orice act de răzvrătire putea fi înăbușit în fașe ; pe de altă parte, Românii, care formau majoritatea populației, erau străini de cauza Sârbilor ; iar îmbunătățirile lui Pazvantoglu, dreapta sa ocârmuire, le-a dat prilej de a trăi în liniște și prosperitate [6].

De fapt Sovietul (Consiliul Dirigent) nici n'a știut unde-i Craina și Târna Reca. La 1807, când haiducul Vâlcu, a cerut oșteni pentru a răscula poporul din cele două districte, el a respins propunerea haiducului, fiindcă nu auzise de aceste ținuturi [7]. Numai pe câteva căpetenii, fețe bisericești și pe Carageorge, — iar aceasta numai după 1806 — i-a preocupat soarta celor două

lović, *Geneza prvog srpskog ustanka*, p. 255, „Ne može se razumeti ako se ne poznaje učešće srpskog naroda u poslednjem austrijskomturskom ratu". cf. G. Gravier, *op. cit*, p. 44—45 și St. Novaković, *Die Wiedergeburt des serbisches Staates* (1804—1813), p. 186.

[1] P. P. Panaitescu, *Corespondența lui Constantin Ypsilanti cu guvernul rusesc*, p. 16.

[2] M. Gavrilović, *Ispisi iz pariskih arhiva*, p. 7 și 13—14.

[3] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 16.

[4] Gavrilović, *op. cit*, p. 842; cf. C. Mijatović, *Prepisi iz izveštaja engleske ambasade u Carigradu*, p. 41—107.

[5] Hurmuzaki, *Documente*, XIV, p. 661; cf. M. Gavridović, *op. cit.*, p. 13.

[6] E. Bucuța, *Românii dintre Vidin și Timoc*, p. 24. Sute de Români au fost aduși din Țara Românească cu voia lor sau constrânși și au fost așezați la Est de Timoc. Ei au primit pământ și au fost scutiți de dări.

[7] V. Karadjić, *Zitije Ajduk-Veljka Petrovića*, p. 225.

districte mărginaşe. Stevan Stratimirović, mitropolitul dela Carlovaţ, într'o scrisoare adresată ţarului Rusiei, preconiza ideea formării unui stat sârbesc, în care să fie cuprinsă şi Craina. Este cea dintâi mărturie în acest sens; mai târziu şi Carageorge va formula aceeaşi idee: graniţele viitorului stat sârbesc, pe care-l supunea Austriei, să aibă spre răsărit hotarul până la Timoc [1].

In primul an, revoluţia nu s'a extins dincolo de Morava, decât în nahia Pojarevaţ [2]. In cursul acestui an nu au fost evenimente mai importante, ci abea în 1805, în jurul localităţii Culici, unde s'au dat lupte, care s'au terminat în favoarea Sârbilor [3].

Paza acestei nahii i-a fost dată lui Milenko Stojković, care, împreună cu Petar din Dobârne, fără îndoială un Român, i-a gonit pe Turci dincolo de munţii Miroci [4].

In primul an al revoluţiei, şapte haiduci de ai lui Carageorge au trecut în Ţârna Reca, pentru ca să răscoale poporul împotriva Turcilor. Nicăiri n'au găsut aderenţi, în schimb Turcii au pus mâna pe ei şi i-au mutilat, tăindu-le mai întâi mâinile şi apoi picioarele. Atunci a fost pus bimbaşe în Ţârna Reca Milisav Georgevici, om cu vază şi în acelaşi timp omul de încredere al Turcilor. Succesele Sârbilor din Šumadija l-au trezit din pasivitate şi l-au îndemnat să pornească o acţiune de răzvrătire. In ziua de Paşti, el convoacă poporul sârb în satul Ilino, sub muntele Râtani; la această adunare au participat şi alte două căpetenii, popa Radosav Iovanovici, din Planiniţa, şi Ivco din Crivi Vir. Toţi într'un glas au hotărît să lupte împotriva Turcilor. Mai întâi, ei cutreerară câteva sate între care şi satele româneşti Lugniţa, Valea cu Anini, Dobropole, Zlot şi Podgorţi [5]. Ei adunară o mână de oameni cu care se îndreptară către satul Ilino, unde se găsea un subaşă turc; acesta, preferând să moară vitejeşte decât să se predea, luptă cu mica sa ceată până ce pieri [6]. Imbărbătaţi de acest succes, răsculaţii îşi puseră în gând să cuprindă Zaiecearul. In drum au dat de o

[1] G. Gravier, *op. cit.*, p. 46, 53.

[2] V. Karadjić, *Prva godina srpskog vojevanja na Daije*, p. 35.

[3] *Idem*, *Druga godina srpskog vojevanja na Daije*, p. 48.

[4] *Idem*, *Pravitelstvuiusti soviet serbski* p. 68—71; L. Jovanović, *Milava*, p. 427. Satul Dobârne în epoca lui Carageorge era în întregime românesc de aceea nu-i lipsită de temei presupunerea că şi Petru din Dobârne era Român.

[5] St. Mačaj, *Crnorečki okrug*, p. 10.

[6] D. Jovanović, *op. cit*, p. 208.

mică ceată de Turci, pe care o risipiră. In curând, fură ajunşi din urmă de câţiva haiduci, trimişi din Sumadija, să le fie în ajutor. O veste neplăcută îi opri însă în loc : Pazvantoglu venea şi el cu o armată spre Zaiecear, pe care-l şi ocupă. Numai la ivirea lui, spiritele începură a se potoli şi fiecare îşi văzu, de voie sau nevoie, de gospodăria sa. Răsculaţii se încumetară totuşi să-l atace şi isprăviră prin a fugi, care încotro putea; popa Radosav s'a predat, Ivco a fost rănit, iar Milisav, de teamă să nu fie pedepsit pentru trădare, trecu în Šumadija. Acesta-i singurul eveniment mai important din cursul anului 1805. De aceea, judecând după ecoul pe care l-a avut, se poate spune că anul 1805 a trecut în relativă linişte pentru locuitorii din Ţârna Reca.

Anul 1806 nu a fost însemnat prin acţiuni importante. Milisav reveni în Ţârna Reca cu vreo 300 de oameni, apoi mai strânse încă vreo 200. Cu ceata sa, puţin numeroasă, tăbărî în satul Gornea Poleana, din Craina, pe care-l întări în limita posibilităţii şi priceperii. Aci spera să întâmpine pe Turci. Aşteptarea sa a fost zădarnică, fiindcă niciun Turc nu s'a ivit în acele părţi. In toamnă trebuia să plece spre Beograd, pentru a participa la atacul general împotriva cetăţii. Concomitent cu mişcarea sa, alt revoluţionar din Šumadija înainta spre Nord : era Milenko Stoicovici. Acesta era originar din nahia Pojarevaţ, satul Clicevaţ. A fost un mic negustor. In timpul luptelor dintre Pazvantoglu şi paşá din Beograd, a fost în rândul acestuia din urmă. S'a distins prin fapte vitejeşti. In jurul său avea Români şi Românce ; vistiernic avea pe Nicolae Dana, un Aromân [1].

In 1806, o armată turcească, trecând munţii Miroci, înainta spre Pojarevaţ. In întâmpinarea sa a ieşit Milenko. El reuşi să înconjoare pe Turci şi să-i silească a da lupta. Avea o poziţie mai bună decât adversarii săi, însă ca număr ceata sa era inferioară Turcilor. Lupta a fost dârză şi nehotărîtă, deşi Turcii s'au retras şi s'au risipit care încotro. Pierderile lui Milenko au fost atât de simţitoare, încât i-a fost cu neputinţă să mai continue lupta sau să urmărească pe fugari [2].

Milenko a rămas la Poreci, unde a căutat să-şi întremeze oştirea. După o lună coborî în Craina şi cutreeră acest ţinut

[1] V. Karadjić, *Mlenko Stojković*, p. 261. Autorul numeşte pe Dana Grec, dar se pare fără temei. El era mai curând Aromân.

[2] M. Vukičević, *Karadjeordje*, p. 389—390.

între Cladova, Bela Palanca şi Negotin, iar uneori se avânta până la Vidin. La sfârşitul lui August s'a dus la Svilainaţ [1].

Anul 1807 se arăta într'o perspectivă mai luminoasă pentru Sârbi: Ruşii au pătruns în Ţara Românească şi aveau posibilitatea să-i ajute, apoi oraşul şi cetatea Becgrad au fost luate după un asalt impetuos — nu însă fără ajutorul rusesc şi al lui Ipsilanti [2]; pericolul cel mai mare, Pazvantoglu, dispăruse prin moartea acestuia. Nădejdea în victorie se profila tot mai clar.

La începutul acestui an, haiducul Vâlcu se înfăţişă Sovietului (Consiliul Dirigent) spre a-i cere câţiva oameni, un steag şi o scrisoare de confirmare a gradului de bulubaşă; făgăduia în schimb să răscoale întreg ţinutul Ţârna Reca şi să izgonească pe Turci dincolo de Timoc. La început, el a fost privit cu o legitimă neîncredere, deoarece nu era cunoscut, dar când stăruinţele sale deveniră mai insistente, dorinţa i-a fost satisfăcută [3].

El era din satul Lenovaţ şi cunoaştea Ţârna Reca, ca un cioban ce a fost şi a cutreerat toate meleagurile ţinutului acesta. Cu el luă pe Cira, Nina, Petcu şi Petru Geoda, toţi Bulgari, sau „Bugarcicii", cum îi numea, pe drept cuvânt, Carageorge; apoi veneau Românii: Lăpădat Nicolae, din Podgorţi, Păun Mincovici din Dobruicvţi şi Trăilă Pârvulovici [4]. Alături de aceştia erau consângenii lor Aromânii Papazoglu, doi fraţi din Ianina, Năstase Armaş şi Zagla, Iorgachi şi Farmache, veniţi mai târziu [5].

Haiducul Vâlcu trecu prin Paracin, apoi pe valea râului Crivi Vir, apăru la Podgorţi. Aci se găsea, cu vreo 10—15 oameni, aga Pazvan. Vâlcu nu pregetă să-l atace şi-l sili să se predea. Prada luată a fost bogată şi din ea Vâlcu trimise o parte Sovietului, ca gratitudine şi semn al vitejiei sale [6]. In spre Nord înainta Milenko Stojković, pe vechiul drum parcurs cu un an înainte. El cuprinse Poreci şi coborî spre Sud. Inaintarea convergentă a celor doi haiduci, Vâlcu şi Milenko, speriă pe Turci,

[1] *Ibidem*, p. 414.

[2] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I, 2, p. 432—434. Erau şi ei boeri români: Argetoianu şi Cernica.

[3] V. Karadjić, *op. cit.*, p. 226.

[4] D. Jovanović, *op. cit.*, p. 216, 243—244.

[5] D. Popović, *O Cincarima. Prilozi pitaniu postanka našeg gradjanshog društva*, p. 252—253.

[6] V. Karadjić, *op. cit.*, p. 227.

care se grăbiră să-i întâmpine cu o ceată numeroasă. In fruntea ei se găsea un agă îngâmfat, Soliman Chiorul, care, după spusele lui Vuk St. Karadjić, îi trimise vorbă lui Vâlcu să-l aştepte a doua zi la masă. Acesta nu refuză vizita, dar se gândi să anticipeze şi, în toiul nopţii, atacă pe Turci la Vârbovaţ; se încinse un măcel crunt din care puţini Turci mai putură scăpa cu viaţa. In această luptă noctrună s'a distins prin vitejie unul din fraţii Papazoglu [1].

După această izbândă care-i spori faima, Vâlcu plecă din Ţârna Reca, iar locul său îl luară Milisav şi popa Radosav. Cu moralul ridicat, după victoria lui Vâlcu, ei atacă, împreună cu voevodul Resavaţ, Zaiecerul dar nici de data aceasta nu-l putură lua. In acelaşi timp, Milenko Stojković se găsea într'o mare ananghie. Succesele Sârbilor siliră Poarta otomană să ia o atitudine mai conciliantă faţă de răsculaţi. Ea însărcină pe Alexandru Moruzi, domnul Moldovei, şi pe Constantin Ipsilanti, domnul Munteniei, să încerce o mediaţiune. Constantin Ipsilanti, care era foarte iubit de Sârbi [2], socoti momentul potrivit să arate răsculaţilor sârbi de unde puteau obţine un ajutor cu adevărat preţios: dela Rusia pravoslavnică, „Acest demers subtil, cum îl califică consulul francez din Bucureşti, la care Sârbii nu s'ar fi gândit niciodată" [3] era procedeul cel mai indicat pentru Sârbi; decât o pace vremelnică cu Turcii era de preferat ajutorul rusesc. In Mai 1807, delegaţii Sârbilor veniră în Bucureşti pentru a se pune în legătură cu emisarii ruşi [4]. Ei cerură arme şi hrană. Atunci Ipsilanti trimise în Oltenia pe caimacamul Craiovii, Samurcaş, cu oastea sa de panduri şi arnăuţi, care trebuia să coopereze în scurt timp cu armata generalului rus Isaiev [5].

Intrarea Ruşilor în Ţările Române, în 1806, a îndreptat atenţia Sârbilor către Ţara Românească pe unde putea să le vină ajutor dela protectorii lor. De aceea, acţiunea revoluţionarilor sârbi ţintea în 1807 să libereze ţinutul Crainei de Turci,

[1] D. Pantelić, *op. cit.*, p. 65; cf. D. Jovanović, *op. cit.*, p. 221—222.

[2] M. Gavrilović, *op. cit.*, p. 103—104. Un raport englez din 4 Februarie 1807 sună: „Sârbii au multă dragoste pentru Ipsilante care a lucrat în favoarea lor"...

[3] M. Gavrilović, *op. cit.*, p. 13—14; cf. St. Novaković, *op. cit.* p. 27—29.

[4] K. Mijatović, *op. cit.*, p. 66; cf. St. Novaković, *op. cit.*, 59.

[5] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, I_2. p. 432 şi 343.

spre a putea face fuziunea cu Ruşii. In acest scop a fost trimis Milenko Stojković cu o armată de 5000 de oameni. El trecu dela Poreci în Craina şi se purtă vitejeşte, omorînd sau gonind spre Negotin sute de Turci. Lipsa de hrană era să-l determine să abandoneze Craina, dar făina şi alte alimente îi veniră prin Manolachi, din Ţara Românească [1]. Asigurat cu hrană întreprinse o acţiune îndrăzneaţă : atacă Negotinul, dar nu-l putu lua. Turcii îl constrânseră să se retragă la Ştubic, singurul sat sârbesc din Craina nordică, unde-l înconjurară. Ei îngrămădiră mari forţe şi-l asaltau din toate părţile. Strâmtorat, fără speranţă de a mai scăpa, deşi ceruse ajutoare dela Carageorge, luptă eroic până când fu despresurat de acesta, ajutat de Ruşi. Carageorge bătuse pe Turci în două locuri : Malainaţ şi Ştubic. Acum s'a putut face fuziunea cu Ruşii. Cu ei veni şi Ghiorgachi din Ţara Românească cu 200 de pangaloşi [2].

Victoria dela Malainaţ (1 Iulie 1807) [3], a treia ca importanţă după cea dela Beograd, dădu putinţă Sârbilor să degajeze o mare parte din forţe, pe care le trimiseră în spre Timoc. Carageorge, ajutat şi de Cazaci, ocupă Zaiecearul, aruncă şi ultimile resturi de Turci peste Timoc ; în acelaşi timp Milenko Stojković cucerea Bârza Palanca şi Cladova. Numai Negotinul rămase asediat ; o garnizoamă puternică, continuă să-l apere cu îndârjire [4].

Pentru prima oară în istoria Sârbilor Craina şi Ţârna Reca erau cucerite şi stăpânite de Sârbi [5]. Carageorge se gândi să facă ordine în aceste două districte, pe care le socotea bulgăreşti ; mai întâiu trecu prin foc şi sabie 13 sate româneşti din Craina, a căror atitudine duşmănoasă faţă de Sârbii cuceritori nu o putea tolera [6] ; apoi făcu cnez pe Milisav în Ţârna Reca, iar în

[1] P. P. Panaitescu, *Corespondenţa lui Ipsilante cu guvernul rusesc*, p. 19 şi documentul XXXI. „Am cumpărat, pentru dânşi şi am făcut să treacă prin Banatul Timişoarei".

[2] M. Vukićević, *op. cit.*, p. 520—521 ; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea 2. Menţionăm existenţa unui sat de Români Ştubeiu, în judeţul Mehedinţi, la începutul sec. XVIII. In secolul următor un sat cu acelaşi nume era în Craina.

[3] M. Vukićević, *op. cit.*, p. 526.

[4] M. Vukićević, *op. cit.*, p. 528.

[5] Aserţiunea istoricului sârb Tihomir Djordjević, *Rumuni u Srbiji u vreme prve vlade Kneza Miloša*, p. 165 şi 169 că ţinutul Crainei a fost în totdeauna sârbesc este, prin urmare, greşită.

[6] N. Iorga, *Histoire des états balcaniques jusqu'à 1924*, p. 149—150. In vreme ce Carageorge distrugea satele româneşti din Craina, Românul Drăguţ

Craina pe Mişu Carapangea, poate şi acesta un Român [1]. Milisav primi ca ajutoare pe popa Radosav, pe Bulgarul Petru Georgevici, Gioda şi pe Aromânii Papazoglu ca bulubaşe [2].

Urmă o epocă de linişte în cele două districte, care dură doi ani, 1807—1809. In 1809, luptele reîncepură, cu violenţă crescândă. Sârbii suferiră o înfrângere grea la Cameniţa (Niş), iar Turcii ocupară Craina şi Ţârna Reca. Ei săvârşiră multe cruzimi şi jafuri, distruseră şi arseră multe sate, umplând populaţia de groază, care începu să fugă în păduri şi munţi.

Situaţia lui Carageorge se înrăutăţi în acest an şi din pricina lui Milenko Stojković şi Petru din Dobârne, care încercară să se despartă de conducătorul lor, spre a se lupta independenţi în împrejurimile Pojarevaţului. Numai purtarea abilă a lui Carageorge a înlăturat această tendinţă separatistă, care s'a mai ivit pe acele meleaguri.

In vara anului 1810, Ruşii, ajutaţi de Ipsilante [3] şi corpul său de panduri, izbutiră să treacă Dunărea, din nou în Craina. Aci sosi şi haiducul Vâlcu. După înfrângerea dela Cameniţa, el a fost judecat şi condamnat de Soviet (Consiliul Dirigint), dar nu se lăsă prins, ci fugi la Poreci, unde era Milenko Stoiković. In cursul anului 1809, luptă hărţuind pe Turci între Morava şi Miroci. Când a aflat de venirea Ruşilor s'a grăbit să-i întâmpine, apoi, împreună cu ei, bătu şi izgoni din nou pe Turcii din Carina şi Ţârna Reca. In acelaşi timp, Petru din Dobârne luă Cladova, unde se făcu căpetenia oraşului [4]. Milisav redobândi cnezatul în Ţârna Reca, iar Vâlcu luptă alături de Ruşi

Mehedinţeanul înţelegea să fraternizeze cu Sârbii, luptând alături de ei împotriva Turcilor şi expunându-şi viaţa cum a făcut-o la Bregova, în 1809; cf. Grégoire Yakchitch. *L'Europe et la résurrection de la Serbie*, p. 233.

[1] V. Karadjić, *Danilo Aleksijević i knezovi Karpandjić*, p. 288. Familia Carapangea a deţinut ani de-a-rândul funcţiunea de oborcnezi. Ea era iubită de popor, de aceea când venetcul Danilo Aleksijević, Sârb din Srem, luă prin înşelăciune funcţiunea lor, poporul ceru să fie readusă; cf. D. Ruvarac, *Geografske beleške o Turskoj*... p. 114. După mitropolitul Stratimirovici, numele acestei familii era Carapană.

[2] D. Popović, *op. cit.*, p. 252.

[3] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 19, docum. XXXI.

[4] V. Karadjić, *Petar Todorović*, p. 265—266; cf. Grégoire Yakchitch, *op. cit.*, p. 228—229; Tudor Vladimirescu a luptat la Vidin şi Negotin (la 1811). Distingându-se în aceste lupte a fost decorat cu ordinul sf. Vladimir, Cf. Naum Râmniceanu, *Scrisoarea Munteanului ca răspuns la scrisoarea Moldoveanului*, p. 264.

până la Soko Bania şi Varvarin, unde fu rănit la mână şi rămase beteag. Pentru vitejia sa deosebită i-a fost acordată o medalie de aur [1].

In anul următor, murind Mişa Carapangea, haiducul Vâlcu fu trimis să-l înlocuiască, însă cu demnitatea de „voevod" al Crainei [2]. In acelaşi an, Ţârna Reca fu împărţită în două nahii: a Zaiecearului şi Vrajogranaţ. Incă timp de doi ani, până la 1813, Craina şi Ţârna Reca putură respira în linişte. In 1813, Vâlcu primi misiunea dela Soviet şi Carageorge, de a păzi întreaga regiune a Pojarevaţului. In acest an, prevăzând pericolul care-i paşte, multe familii se îndreptară la Poreci, ca să treacă Dunărea. Vâlcu îşi trimise şi el soţia, în schimb el rămase să apere mai departe Craina, pentru care spunea deseori, că mai curând şi-ar da capul, decât s'o cedeze Turcilor [3].

Paşa din Vidin pregăti o armată de 10—13 mii de oameni şi porni împotriva lui Vâlcu; acesta abea avea vreo 3000 de oameni şi aceştia resfiraţi la Pojarevaţ, la Poreci, Bârza Palanca şi în insula Ostrovul Corbului; în jurul său avea numai 600—800 de călăreţi, dintre care jumătate erau Români. Potrivit tacticei sale, haiducul Vâlcu o luă înaintea paşei: trecu Timocul şi jefui cumplit împrejurimile Vidinului, apoi cu o pradă bogată se întoarse cu mii de vite mari şi oi. Când Turcii s'au îndreptat spre Timoc, el îi surprinse în satul Bucovcea şi-i respinse. Succesul său iniţial a fost anihilat de pătrunderea grosului forţelor turceşti, care înaintă împotriva Negotinului. Haiducul Vâlcu se opri în acest orăşel şi săpă şanţuri spre a se apăra.

Hotărît, aşa cum şi-a pus în gând, să apere Craina cu preţul capului său, luptă cu îndârjire feroce. „Adună toate candelabrele şi lingurile şi farfuriile de aramă, le topi şi le făcu gloanţe de puşcă; iar în tunuri, când Turci făceau iureş, punea şi ghiulele". De multe ori ieşea la câmp deschis, ataca pe Turci şi apoi revenea cu pradă. Pe când numărul soldaţilor săi scădea, al Turcilor sporea cu încă vreo câteva sute de Români de ai lui Caragea şi tot atâţia Turci din Ada-Kaleh. Impresurat din toate părţile, fără putinţa de a primi întăririle pe care le cerea dela Poreci, el luptă vitejeşte, până ce un glonte îl răpuse. „Drj...." a fost ultimul său cuvânt. Astfel i'se curmă viaţa eroică, de haiduc,

[1] V. Karadjić, **правительствующї совѣтъ сербски.**

[2] *Idem, Zitje Ajduka Veljka*, p. 231.

[3] G. Zanetov, *Bălgarskoto naselenie vă srednite vekove*, p. 46 „Glavata si davam, Negotină ne davamă".

al Crainei (11 Iulie 1813). Resturile de Români şi Sârbi care mai erau în Negotin fură copleşite şi măcelărite. Abia scăpară doar câţiva, care se duseră la Poreci şi povestiră moartea tragică a căpitanului lor [1].

Atacaţi din trei părţi, după lupte înverşunate, Sârbii sucombară, iar Carageorge fugi în Austria, apoi de acolo în Rusia. In timpul pribegiei sale, prin ţările străine, a fost însoţit de Aromânul Naum Cârnar, din Moscopole, care a împărtăşit soarta lui Carageorge, când acesta a îndrăznit să treacă în ţara lui Miloş [2].

Revoluţia lui Miloş şi urmările ei.

Faptele de arme ale lui Carageorge au avut un puternic şi profund ecou în masa poporului sârbesc. Cei nouă ani de lupte şi de libertate i-a trezit conştiinţa de popor cu trecut glorios, către care trebuie să năzuiască de acum înainte. Revoluţia dela 1804—1813 a însemnat pentru Sârbi reafirmarea virtuţilor războinice strămoşeşti de atâtea secole neexercitate; odată acestea reînviate, nu mai puteau fi înăbuşite. De aceea, când Miloş, în Aprilie 1815, chemă din nou poporul sârb la răscoală, ea izbucni impetuos. Cu repeziciune noul stat s'a conturat în vechiile hotare ale paşalâcului din Beograd, care cuprindeau douăsprezece nahii, — unităţi administrative de mărimea unei plase. Graniţa estică s'a extins până la Miroci, îmbrăţişând şi districtul Poreci, care dela sfârşitul luptelor cu Pazvantoglu, a fost ataşat acestui paşalâc. Prin urmare limita estică era împinsă în detrimentul Turcilor. Exceptând această legitimă pretenţie, Miloş Obrenovici s'a mărginit la vechiile hotare ale paşalâcului, aceleaşi pe care le stabilise Carageorge în primii ani ai revoluţiei [3].

[1] V. Karadjić, *Žiitje A. Veljka*, p. 231—233; *Idem*, *Miloš Obrenović*, p. 129—130. Din cei scăpaţi câţiva s'au dus la Poreci, unde veniră şi Sârbii care apăraseră Ostrovul Mare, împreună cu cei din Cladova; aceştia din urmă în frunte cu cnezul Crăciun. Acesta, după cum îl arată numele, a fost probabil Român. In lupta care se dă la Poreci, Turci, încercuiră pe Sârbi, îi constrânseră să se predea; pe Agi Nicola, căpetenia Sârbilor, au decapitat-o, în schimb pe Crăciun l-au lăsat să treacă in Banat.—Incă un caz din partea Turcilor de atitudine binevoitoare faţă de Români; M. Stanojević, *Manastir Suvodol* p. 21. In mânăstirea Sovodol odihneşte trupul haiducului Vâlcu; cf. L. Ranke *Die Serbische Revolution*, p. 168—169.

[2] D. Popović, *O Cincarima*, p. 258—259.

[3] G. Gravier, *op. cit.*, p. 65.

In 1821 izbucni o răscoală neînsemnată în împrejurimile Pojarevaţului. In două zile ea a fost potolită, datorită abilităţii lui Miloş. Autorii ei au fost Marcu Abdula şi Stevan din Dobârne, de curând veniţi din Ţara Românească, unde participaseră la răscoala lui Tudor Vladimirescu. Entuziasmaţi de succesul lui Tudor, au voit să ridice din nou poporul şi—un fenomen care s'a repetat în ţinutul dintre Timoc şi Morava — să înlăture autoritatea lui Miloş din districtul Pojarevaţ spre a-l face pe acesta independent de Serbia [1].

Miloş a fost un abil diplomat. Ca să nu trezească suspiciune şi neîncredere, timp de cinci ani nu a ridicat nicio pretenţie. Mai mult chiar, spre a-şi arăta devotamentul faţă de sultan şi spre a împiedeca o nouă răscoală, când Carageorge a trecut Dunărea, la Ram (1817), l-a prins şi l-a decapitat. Sub semnul înţelegerii perfecte, a ridicat chestiunea Crainei şi a districtului Ţârna Reca, la 1820. Aceste ţinuturi la Est de Miroci au fost cucerite cu sabia de Carageorge; în virtutea acestui drept, Miloş a cerut retrocedarea Crainei şi a Ţârnei Reca.

Chestiunea astfel pusă la 1820 a fost acceptată principial prin convenţia dela Akerman (1826), a fost înserată într'un paragraf din tratatul dela Adrianopol (1829) şi apoi în hatişeriful dela 1830; în anul următor, ea a fost luată în serioasă deliberare de către o comisie mixtă, ruso-turco-sârbească, şi numai în 1833 soluţionată, cedându-se Serbiei fâşia de pământ dintre Timoc şi Miroci, feudă, atât de preţuită odinioară a sultanului.

In cursul celor 13 ani de tratative cu Turcii, Miloş a dat dovadă de un deosebit simţ al realităţii: nu s'a hazardat să-şi întemeieze pretenţiile pe consideraţii de ordin geografic, de drept istoric, sau de ordin rasial, fiindcă nici unul nu pleda pentru cauza sa. Frontiera naturală o constituiau mai de grabă munţii Miroci, de cât râul Timoc; regiunea la Est de aceşti munţi nu a aparţinut niciodată statului medieval sârbesc; majoritatea populaţiei din Craina şi Ţârna Reca o forma populaţia românească, apoi cea bulgărească şi în număr neînsemnat era cea sârbească. Conştient de această situaţie, pretenţia şi-a fondat-o pe alte considerente. „Aduceţi aminte (ambasadorului rus) spunea Miloş deputaţilor săi, că în ce priveşte Craina, să ştie bine, noi nu o vom ceda pentru nimic în lume, chiar dacă va trebuia să ne batem cu Turcii. Pentru legăturile noastre cu Rusia, ea ne este nece-

[1] G. Yakchitch, *op. cit.*, p. 417.

sară ca pâinea vieţii" [1]. Intr'o scrisoare adresată baronului Strogonoff, reprezentantul Rusiei la Constantinopol, Miloş motiva mai limpede necesitatea extinderii graniţei până la Timoc, invocând importanţa legăturilor pe care le avea Serbia prin intermediul Ţării Româneşti cu Rusia. In aceiaşi scrisoare, Miloş mai adăuga avantagiile pe care le avea chiar Turcia de pe urma acestei cesiuni teritoriale : Serbia mărită va plăti un milion şi jumătate, până la două milioane de piaştrii anual. Atât de hotărît era Miloş şi atâta preţ punea pe ţinutul dela Est de Miroci, încât nu pregeta să afirme într'o scrisoare către delegaţii săi dela Constantinopol : „şi dacă aşi şti că lucrând astfel, eu aşi putea pierde ţara mea, demnitatea mea şi viaţa mea, nu voiu da îndărăt"...[2].

Victorioasa înaintare a Ruşilor în Balcani şi pacea dela Adrianopol i-au prilejuit încredere în succesul său ; revendicările sale au căpătat chiar aspectul legitimităţii, de aceea Miloş n'a pregetat să formuleze altele nouă. Cererile sale au pus însă pe reprezentantul rus în neplăcuta situaţie de a nu şti să le determine pe hartă. Nici Sârbii, nici Ruşii, cu atât mai mult Turcii, nu aveau o hartă a teritoriului în litigiu, de aceea pretenţiile sârbeşti pluteau în vag, ceeace a făcut pe ministru rus să spună cu oarecare ironie, că Sârbii revendică „atât cât influenţa Rusiei poate să le ofere" [3].

Turcia învinsă a acceptat însfârşit să înceapă negocierile. Ele au fost duse cu mai multă hotărîre şi s'a ajuns la o soluţie definitivă. O comisie mixtă a fost alcătuită spre a fixa pe teren revendicările Sârbilor. Comisia mixtă compusă din Sârbi, Ruşi şi Turci s'a dus în toiul iernii în Craina, „cel dintâi şi cel mai important din districtele care trebuie restituit Sârbilor" [4]. Comisia s'a perindat dintr'un loc într'altul, dar chestiunea litigioasă nu a fost rezolvată nici de data aceasta. Negocierile au continuat în ciuda dificultăţilor şi neînţelegerilor.

Ele n'au fost lipsite de scene comice : când Poarta a respins pretenţiile Sârbilor, ea motivă că sunt exagerate, fiindcă este vorba de un teritoriu de nu mai puţin de 300 de ore de drum ; la această afirmaţiune ripostă ministrul rus, explicând că dela Beograd şi până la Constantinopol sunt abea 184 de ore de drum.

[1] G. Gravier, *op. cit.*, p. 78.

[2] *Ibidem*, p. 81.

[3] *Ibidem*, p. 86 ; Despre răscoala Timocenilor pusă la cale de Miloş, vezi M. Gavrilović, *Miloš Obrenović*, vol. III, p. 453—457.

[4] *Ibidem*, p. 87.

Conversaţiile au fost lungite, întrerupte şi apoi reluate. Turcii căutau în orice chip, ca ele să nu se sfârşească. Felul în care invocau diferitele pretexte evidenţiază pe deplin acest scop. Astfel, în cursul anului 1831, se părea că s'a ajuns la un rezultat, fiindcă Turcii acceptaseră să cedeze şase nahii. Dar când a fost vorba despre delimitarea lor pe teren, atunci nu s'au putut înţelege asupra noţiunii de nahie, căreia Turcii îi atribuiau o întindere cât jumătate din ceeace fusese înainte [1].

Expunerea relativ lungă asupra desfăşurării tratativelor pentru cedarea Crainei şi Ţârnei Reca are darul să releve tenacitatea ambelor părţi; pentru Sârbi, Craina era un spaţiu vital, pentru Turci, feuda preţuită a sultanului.

Discuţiile sterile au continuat până ce Miloş luă o hotărîre gravă: să soluţioneze chestiunea în litigiu prin războiu. In acest sens îi informă pe Ruşi despre intenţiile sale agresive, dar aceştia îşi manifestară o totală rezervă, ba chiar îl îndemnară să fie moderat. Prevalându-se de atitudinea Ruşilor faţă de Miloş, Turcii se arătară concilianţi şi îngăduitori, făcând cea mai avantajoasă propunere: cele şase districte disputate de Sârbi să capete o administraţie specială care să asigure locuitorilor drepturi egale cu ale locuitorilor din paşalâcul din Beograd. Această soluţie de compromis este ultima, adăugau Turcii, pe care o mai puteau propune [2]. Tratativele s'ar fi prelungit, fiindcă s'a găsit o nouă temă de discuţii, dar a survenit dezastrul Turcilor dela Conieh — în Siria — şi înaintarea vertiginoasă a lui Ibrahim, spre zidurile Constantinopolului. Sultanul ameninţat ceru ajutor Ruşilor, care pătrunseră în Bosfor să apere — un fapt paradoxal — capitala imperiului otoman. Miloş s'a folosit de situaţia critică în care se găsea Poarta. La începutul lui Aprilie 1833 şi până în Mai, se produseră turburări în Craina, de care Miloş nu a fost străin. Turcii reprimară actele de sedi̇ţiune în mod brutal: peste două sute de oameni au fost masacraţi numai în Zaiecear. In faţa acestor fără-de-legi, intervenţia lui Miloş devenea necesară şi legitimă; trupele sale au pătruns în Craina şi Ţârna Reca, pe care le ocupară şi le anexară definitiv Serbiei. In faţa faptului împlinit, Turcii s'au resemnat şi la 10 Iunie 1833, sultanul dădu un hatişerif prin care întărea cedarea Crainei şi a Ţârnei Reca [3].

[1] G. Gravier, *op. cit.*, p. 91—92.

[2] *Ibidem*, p. 96.

[3] G. Gravier, *op. cit.*, p. 102—104; Gr. Yakchitch, *op. cit.*, la p. 502—50, este redat hatiseriful în întregime.

In ţara lui Miloş, încă din 1829, se iviră călători străini. Cutreerând ţinutul dintre Timoc şi Morava, ei sunt impresionaţi de mulţimea Românilor, de portul lor frumos şi mai ales de căciulile lor albe şi hărnicia lor. Alături de acestea este relevată dârzenia de care dau dovadă luptând împotriva tendinţelor de sârbizare [1].

In timpul războiului sârbo-turc din 1876, Turcii i-au învins pe Sârbi şi au reocupat ţinutul dintre Timoc şi Miroci, iar din spre Sud-Vest până la Aleksinaţ. Succesul Turcilor ameninţa însăşi existenţa statului sârbesc, de aceea Rusia a intervenit energic la Constantinopol şi a izbutit să-i oprească. Conferinţa marilor puteri întrunite la Constantinopol a hotărît, la 24 Decembrie, status quo ante bellum. Turcii au menţinut ţinuturile cucerite până în Februarie 1877. A fost ultima lor stăpânire în acest ţinut.

Un capitol important din evoluţia istorică a regiunii dintre Timoc şi Miroci îl constituie solicitudinea lui Miloş pentru ţinuturile de curând cucerite. Pentru a le popula, încuraja prin împroprietăriri prin scutiri de dări imigraţiile Sârbilor din Banat, a Bulgarilor din Turcia şi chiar ale Românilor de ori unde ar fi venit. Un episod din această epocă a imigraţiilor în Craina este transferarea unei bune părţi din populaţia insulei Ostrovul Mare în acest ţinut. Locuitorii insulei aveau ţarinile în Craina; când s'a făcut anexarea acesteia de către Serbia, ei s'au văzut lipsiţi de avutul lor. Atunci au protestat, au mers până al Kisseleff, iar dacă au văzut că nu-i cu putinţă să-şi recapete ţarina, au cerut măcar reducerea impozitelor. Au primit, ca deobicei, promisiuni, însă nimic mai mult. Atunci s'au întors către cnezul Miloş şi i-au solicitat intervenţia, ca să obţină insula. In repetate rânduri, delegatul populaţiei din insulă, logofătul Gheorghe, mergea la cnez şi implora „cu lacrimi în ochi" să aibe milă de poporul împilat al Ostrovenilor şi să nu-i lase pradă „ciocoilor". Atât Miloş, cât şi locuitorii insulei, văzând că este zadarnic a mai cerşi milă Ruşilor, căzură la învoială să fie trecuţi în Craina. Miloş făgădui tot sprijinul posibil, mijloace de transport, pământ pentru cei ce nu au şi scutiri de dări. In momentul oportun, cincizeci şi una de familii, din o sută şapte zeci de case, părăsiră insula în taină şi trecură în Craina. Ele fură aşezate în satul Mihailovaţ, numit astfel după numele moştenitorului. Unii dintre emigranţi s'au

[1] I. Szabo-Sever Bocu, *Note de drum...*

întors pe insulă, chemaţi de un boier, unde au fost prinşi, apoi închişi. Noul sat avea în frunte un „căpitan", pe Tencu.

Este ciudată atitudinea Românilor după aşezarea lor în Craina; deşi împroprietăriţi şi scutiţi de dări, totuşi, ei nu s'au putut împăca cu noul trai; imediat după aşezare, cazurile de fugă în Ţara Românească au început să sporească pe zi ce trecea. In scurtă vreme, numărul locuitorilor se reduse la jumătate. De altfel pe tot cuprinsul Crainei se constată, între anii 1835—1839, numeroase cazuri când familii întregi, cu tot avutul mobil, părăsesc casele lor şi fug, fie în Ţara Românească, fie în Bulgaria [1].

In timpul războiului mondial, Craina a jucat un rol deosebit în preocupările diplomaţiei Puterilor Centrale. Craina, mai exact judeţul Negotin, a constituit obiectul de litigiu între Bulgaria şi Austria; cea dintâi îl revendica socotindu-l bulgăresc „în virtutea dreptului istoric"; Austria îl reclama pentru importanţa sa strategică. Posesiunea Cazanelor şi mai ales a Porţilor de Fier asigura Austriei drumul comercial pe Dunăre până la Marea Neagră. De importanţa lui Austria era conştientă. De aceea diplomaţii ei au căutat să câştige acel „Nord-Ost-Ecke", cum obişnuiau să-l numească ţinutul timoccan. Intrarea Bulgariei în război împotriva Serbiei se simţea tot mai necesară. De aceea Austria s'a văzut silită în convenţia dela 6 Septembrie 1915 să recunoască Bulgariei întreg ţinutul Crainei.

Inainte de a face această concesie, Austria sperase în capitularea Serbiei, căreia îi propuse condiţiile de pace. V. Jago făcu ultima tentativă de a-i convinge pe Sârbi să cedeze şi să primească condiţiile unei păci foarte avantajoase. Prin Petre Carp şi prietenii acestuia făcea să se difuzeze sugestiile despre o pace acceptabilă, în următoarele condiţiuni: judeţul Negotin să fie cedat Austriei, Macedonia Bulgarilor, în schimb Serbia să primească drept compensaţie o parte din Albania şi Munte Negru. Guvernul sârb a respins această propunere şi luându-şi crucea suferinţei în spate a pornit pe drumul pribegiei, pe potecile din munţii prăpăstioşi ai Albaniei, până în insula Corfu.

Chestiunea judeţului Negotin a intrat în faza cea mai acută, când s'a pus problema împărţirii statului sârbesc, după prăbuşirea lui. Contele Tisza continua să-l revendice. El era cel mai aprig susţinător al ideii de a se anexa judeţul Negotin. Sezisat

[1] Tihomir Djordjević, *Arhivska gradja za naselja u Srbiji u vreme prve vlade Kneza Miloša*, p. 120—150.

de intenţiile neloiale ale cancelarului maghiar, regele Bulgariei Ferdinand, se arătă indignat. A trebuit intervenţia generalului Ludendorff, apoi a împăratului însuşi, pentru a curma neînţelegerea. Puterile Centrale nu s'au temut atât de ameninţările regelui Ferdinand cât aveau nevoie de el şi armata sa, în momentul când frontul Salonicului ameninţa să fie străpuns de Aliaţi. Regele Bulgariei a fost lăsat să creadă în iluzia care şi-o făcea. Infrângerea Bulgarilor pe frontul Salonicului a dus la pierderea teritoriilor pe care le revendicaseră [1].

Astfel se încheie penultimul capitol din evoluţia istorică a regiunii dintre Timoc şi Morava.

II

NUMĂRUL POPULAŢIEI ROMÂNEŞTI DINTRE TIMOC ŞI MORAVA

Rezultatele statisticilor sârbeşti şi ale cercetărilor lui Stojan Romanski.

Pe o suprafaţă de 10.777,7 Km², în judeţele Negotin, Pojarevaţ, Morava şi Zaiecear, însumând şaisprezece plăşi, se găseşte o masă de Români al căror număr nu a fost încă stabilit în mod precis [2].

In prima statistică alcătuită în Serbia la 1834, ca şi în cele următoare până la 1846, numărul Românilor dintre Timoc şi Morava nu-i indicat ; scopul lor era fiscal, de aceea, criteriul etnic a fost neglijat. In trei statisrici, una din 1846, alta din 1859 şi 1866, a fost fixat numărul Românilor din întreaga Serbie [3] ; abea în 1884 s'a dat la iveală numărul din cele patru judeţe amintite. El era de 149.727 şi reprezenta 7,87% din întreaga populaţie a regatului sârbesc.

[1] Dragoljub M. Stojadinović, *Timočka Krajina i svetski rat*, p. 68—72.

[2] T. Djordjević, *Rumuni u Srbiji za vreme prve vlade Kneza Miloša*, p. 164. Un număr important de Români se găseau pela 1885 şi în judeţul Smederevo. In 1733 numeroşi Români şi Aromâni erau şi la Belgrad, cf. D. Popović, *Beograd*, p. 75—76.

[3] Z. R. Popović, *Rumuni naše države*, p. 453.

In aceeaşi statistică s'a stabilit şi procentajul populaţiei străine (adică româneşti) din cele patru judeţe. Astfel în judeţele :

Crainei (Negotin) . .	63,91 %	sau	31,93 %	în oraşe şi	63,71 %	în sate
Pojarevaţ	34,39 %	„	16,51 %	„	„	„	36,60 %	„	„
Ciupria (Cuprija) . .	16,80 %	„	4,14 %	„	„	„	20,32 %	„	„
Zaecear	51,25 %	„	57,67 %	„	„	„	56,25 %	„	„

In anul 1884, adică după statistica din acest an, populaţia străină în întreaga Serbie era în procente de 10,96%, din care Românii deţineau 7,87%. Ei reprezentau, prin urmare, elementul străin cel mai numeros din Serbia [1].

In a doua statistică, din anul 1890, populaţia românească era de 148.684 de locuitori, adică în procente de 6,64% din întreaga populaţie a Serbiei.

In judeţul	Negotin	55.649	de Români	sau	60,77 %
„ „	Pojarevaţ	58.463	„ „	„	28.51 %
„ „	Morava	11.301	„ „	„	7.05 %
„ „	Timoc	30.908	„ „	„	44.56 % [2]

In statistica din 1895 numărul Românilor era de 169.510 locuitori, dintre care 183.560 erau ţărani şi 5.950 orăşeni. Repartizată pe judeţe, populaţia românească se prezenta astfel :

In judeţul	Negotin	54.582	de Români	sau	58.09 % şi	136.658 Sârbi
„ „	Pojarevaţ	59.011	„ „	„	27.03 % „	151.867 „
„ „	Morava	9.282	„ „	„	5.32 % „	161.817 „
„ „	Timoc	34.797	„ „	„	46.97 % „	37.575 „

In 1895, cu prilejul întocmirii statisticei amintite s'a făcut şi numărătoarea Românilor, care vorbesc şi „limba sârbească", exceptând pe cea maternă. Numărul bilinguilor era în acest an de 36.775 dintre care 22.214 erau bărbaţi şi 14.561 erau femei. Repartizaţi pe judeţe, ei erau :

[1] Državopis Srbje, sveska XVI, p., VIII şi XVII.
In 1846 erau 97.215 Români în toată Serbia
„ 1859 „ 122.593 „ „ „ „
„ 1866 „ 127.326 „ „ „ „

[2] „Statistika Kraljevine Srbije", p. LXVII ; cf. C. R. Markham *The geographical Magazine*, t. III, p. 259, 261, în 1876. „In Serbia there are about 155.000 Roumains". Pentru 1877 G. Bagge, *Table statistique des divers pays de l'univers pour l'année 1877*, p. 8, arată un număr de 199.600 Români în Serbia ; G. Iejean, *Ethnographie de la Turquie d'Europe*, p. 5, în 1861 erau după etnograful francez 104.343 Români în cele patru judeţe nord-estice ale Serbiei.

In județul	Negotin	5.839	sau	10.70%
,, ,,	Pojarevaț	19.442	,,	32.95%
,, ,,	Morava	1.538	,,	16.56%
,, ,,	Zaecear	9.019	,,	25.89% [1]

Statistica din 31 Decembrie 1900, bazată de asemenea pe criteriul linguistic, arăta un număr redus de locuitori români în cele patru județe. Populația Serbiei se cifra la 2.492.882 de locuitori; dintre aceștia numai 89.873 erau locuitori care „se folosesc de limba română" (Služe se jezikom rumunskom), adică în procente de 3.61%.

In județul	Negotin	34.619	Români
,, ,,	Pojarevaț	26.965	,,
,, ,,	Morava	7.170	,,
,, ,,	Timoc	19.963	,, [2]

Ultima statistică din 1921 arăta un spor de populație românească. In acel an erau 139.540 de Români. Repartizați pe județe se prezentau astfel:

In județul	Negotin	62.163	Români
,, ,,	Pojarevaț	44,063	,,
,, ,,	Morava	4.658	,,
,, ,,	Timoc	28.656	,,

Intrigat de neconsecvența rezultatelor din statisticile sârbești, etnograful bulgar St. Romanski a cutreerat regiunea dintre Timoc și Morava, trecând din sat în sat, spre a se convinge de veracitatea lor.

Inainte de a expune propriile constatări, etnograful bulgar a căutat să evidențieze, prin două exemple, neconcordanța dintre datele recensămintelor sârbești din diferiți ani, cu priviri la câteva sate. Astfel este cazul vechiului sat românesc Camna, care la 1884 era trecut în rândul satelor cu populație străină (nu sârbească); în 1890, din 862 de locuitori, numai 8 erau de altă naționalitate, iar ceilalți 854 erau Sârbi; în 1895, din 920 de locuitori, 918 erau Români și numai doi erau Sârbi; în anul 1900 erau 1005 locuitori, toți Sârbi. Mai revelator este cazul satului Mustapici. Acesta, în 1884, avea 1142 de locuitori români; în 1895 erau 1544 de locuitori, dintre care 738 de sârbi și 806 de altă

[1] „Statistika Kraljevine Srbije", knjiga XIII, p. X, CVI.
[2] „Statistika Kraljevine Srbije", knjiga XXIV, 2, p. CIX.
[3] Z. Popović, *op. cit.*, p. 454.

naţionalitate ; în 1890 erau 1396 de locuitori, dintre care 1391 de sârbi şi 5 de altă naţionalitate ; în 1.900 erau 1614 locuitori dintre care 628 de Sârbi şi 989 de altă naţionalitate. In 1916, — dela 14 Iulie până la 21 August — Stojan Romanski a cercetat 391 de sate, dintre care 151 erau curat româneşti, 42 mixte şi 198 sârbo-bulgăreşti. Populaţia românească în acest an era, după constatările sale, de 181,696 de locuitori şi reprezenta 42% din întreaga populaţie a celor patru judeţe. Astfel, în judeţele :

Negotin erau . .	60.093	de Români	sau	69%
Pojarevaţ	73.168	,, ,,	,,	35%
Zaecear	33.627	,, ,,	,,	44%
Morava	14.808	,, ,,	,,	23% [1]

Satele româneşti dintre Timoc şi Morava

Consideraţii generale. Aruncându-se o privire retrospectivă asupra trecutului regiunii dintre Timoc şi Morava, se naşte în mod firesc chestiunea vechimii Românilor în această regiune.

Istoricii şi etnografii sârbi sau bulgari, în unanimitate, nu admit permanenţa lor în Sudul Dunării ; unii dintre aceşti învăţaţi presupun o revărsare a Românilor din Banat şi Ţara Românească în sec. al XV-lea, alţii în sec. al XVI-lea, sau mai de grabă în sec. al XVII-lea şi XVIII-lea. Fenomenul imigraţiei româneşti îl fixează V. Karić în sec. al XV-lea şi-l atribue strămutării celor cincizeci de mii de Sârbi în Banat în anul 1481 [2] ; Jakšić aşează acest fenomen în sec. al XVI-lea ; [3] Tihomir, Djordjević şi alţii atribuie venirea Românilor în ţinutul din nord-estul Serbiei consecinţelor unirii dela 1690, atrocităţilor care au urmat revoluţiei lui Horia, sau instalării domniei fanariote în Ţara Românească [4].

[1] St. Romanski, *op. cit.*, p. 48—49.

[2] V. Karić, *Srbija*, p. 160.

[3] I,. T. Boga, *Românii din Serbia*, p. 5.

[4] T. Djordjević, *Kroz naše Rumune*, p. 18 ; *Idem*, *Rumuni u Srbiji*, 166—169. Aserţiunea istoricului sârb Tihomir Georgevici nu-i lipsită de adevăr ; în cursul anului 1741, din cauza dărilor enorme puse de Mihai Racoviţă, 15.000 de locuitori din Oltenia fugiră peste Dunăre ; cf. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea 1, p. 277—278. Totuşi nu se poate atribui existenţa Românilor în Sudul Dunării exclusiv acestui fapt, căci a privi în acest chip chestiunea înseamnă a-i limita perspectiva în cadrul strâmt al unui secol.

Studiul satelor, al vechimii lor, al numărului şi originei locuitorilor, deşi bazat pe un material documentar insuficient, ca şi realităţile geografice, au avut darul, în primul rând, să confirme adevărul, degajat în mod firesc din capitolul istoric : *vechimea elementului românesc dintre Timoc şi Morava.*

Sate ca : Subotiţa (pl. Svilainaţ), Isacova, Jidile — numite de Români băştinaşi Jidove — şi Resaviţa (Plasa Despotovaţ), Dâlboca (pl. Zvijd), Porodin-Presedna, Volnia, Ranovăţ, Camna, Dâlboca, Topolonic, Boşneacu, sunt sate româneşti vechi, unele din ele datând din sec. al XIV-lea. In aceste sate, o parte de locuitori sunt băştinaşi, ei trăiesc în mahalalele lor, au praznicele lor şi duc o vieţă deosebită de a celorlalţi.

Ca o trăsătură caracteristică a autohtonismului lor se evidenţiază tenacitatea de care dau dovadă rezistând tendinţelor de sârbizare. In recensământul din 1895, făcându-se numărătoarea bilinguilor, s'a ajuns la un rezultat într'adevăr surprinzător : în judeţul Morava, în care sunt cele mai multe sate de băştinaşi, numărul bilinguilor era cel mai scăzut ; dimpotrivă, în judeţul Pojarevaţ, unde elementul românesc este mai nou, numărul bilinguilor este cel mai ridicat [1] ; de aceea şi deznaţionalizarea face progrese în rândurile acestora [2].

Permanenţa elementului românesc a fost susţinută şi pe baza toponimiei. Un exemplu de stratificare etnică îl prezintă două cazuri linguistice. Satele Geanova şi Corbova s'au numit în sec. al XIV-lea Geană şi Corbu. După dezastrul dela Cosova (1389), valurile de metanaşti sârbi au inundat ţinutul dintre Timoc şi Morava, modificând toponimia lui. In această epocă, cele două sate cu numiri româneşti au primit sufixele *ova* [3].

Gustav Weigand, cunoscutul romanist german, remarcă judicios că Românii sunt, în ţinutul dintre Timoc şi Morava, dintr'o epocă îndepărtată, epoca anterioară venirii Sârbilor, când ei au putut împrumuta dela o populaţie bulgărească numirile bulgăreşti ca *Dâlboca, Topolniţa, Stol* şi *Camna* [4].

[1] „Statistika Kr. Srbije", knjiga, XIII, p. XCVII.

[2] Th. Capidan, *Simbioza albano-română*, p. 269—270. Rezistenţa e mai mare unde e şi leagănul românismului ; cf. Ernest Gamillscheg, *Originea Românilor*, p. 8—9. Valea Timocului intră tocmai în zona 4-a de formaţie a limbii române, *adică face parte din leagănul românismului.*

[3] G. Giuglea, *Românii din Serbia*, p. 206—207.

[4] G. Weigand, *Die Rumänischen Dialekte*, p. 18.

Alături de aceste exemple toponimice, persuasive în determinarea trecutului populaţiei româneşti dintre Timoc şi Morava, se pot adăuga încă o serie de nume româneşti de munţi râuri şi sate, care se găsesc reproduse în hărţile austriace dela începutul şi sfârşitul (1769—1789) sec. al XVIII-lea, dar care aproape lipsesc cu desăvârşire în hărţile sârbeşti, unele fiind greşit transcrise, altele intenţionat falsificate, iar cele mai multe netrecute. De aceea nu-i nicio mirare, când istoricul sârb T. Djordjević abea poate enumera 4—6 sate cu nume românesşti, iar pe Geanova, neaoş românească, o trece în rândul satelor, cu nume turceşti [1]. In hărţile amintite sunt munţi cu nume româneşti ca : Stirbiţi, Vâscul, Deli Ion, Văile Severineşti, Costeşti, Podişor, Casa Verde, Culmea lu Milcu, etc. ; satele : Oriştioara, Costeşti, Vlaşca, Clodul-Cladova (cu nume de târg lângă Negotin), Bătuţa, Vlaseţu, Vlaskita, Văltura, Gura Sergun, Vlaşki Dol, Drestie, Stana, Cestunga şi Resestuga (acestea două din urmă probabil româneşti) ; râurile : Cotu, Timoc, Pârâu Alb, etc. [2].

Deosebit de revelatoare sunt formele româneşti ale numelor de sate reproduse de exarhul Maxim în raportul său din 1717, după pronunţia pe care a auzit-o. De pildă : Mişlenovţi, Rădoşevţi, Dragovţi, Ivancovţi, etc. [3]. In acest schip Românii pronunţă astăzi numele satelor Şerbanovţi, Sumracovţi, Brestovţi, pe când Sârbii : Serbanovaţ, Brestovaţ, etc. [4].

O altă constatare care se desprinde din studiul satelor este *dispariţia într'o măsură însemnată a elementului românesc* din

[1] T. Djordjević, *Rumuni u Srbiji za vreme prve vlade kneza Miloša*, p. 164—165 ; *Idem*, *Kroz naše Rumune*, p. 25.

[2] G. Vâlsan, *Românii din Serbia*, p. 16—18 ; Din studiul lui St. M. Mijatović, *Resava*, putem desprinde câteva numiri de toponimie veche românească. Astfel întâmpinăm numele Arşiţa pentru o parte din munţii Jidile ; numele familiei Korunovici din satele Voisca şi Bogova, care trebue căutat din românescul coroană, neîntâlnit la Românii din Banat şi Ardeal ; numele unui vârf de munte Mikulj, al cărui sufix de mult nu se mai pronunţă plin în regiunile învecinate din Nordul Dunării. Alături de aceste exemple mai găsim altele ca dealul Faţa, din care izvorăşte un pârâu, dar mai elocvent, în demonstrarea stratificării etnice, este Velica Faţa ; o parte din hotarul satului Voisca se numeşte Vlaşca Cosa ; un afluent din dreapta Resavei poartă numele de Vlain Potoc ; o parte din hotarul dela Tropolje se numeşte Njegrinovo Brdo ; Cornet este numele hotarului din satul Vitejevo. Nu vom însera toate cazurile de toponimie măruntă ca Teiuşi, Poeni, Cecăriş, Cracu, Vlaşco Polie, Vlaşki Izvor, Vlaşki Kladenaţ, Vlaşki Krst, Vlaşki Krai, etc., care sunt foarte numeroase.

[3] G. Vitković, *Izveštaj...*, p. 136 sqq.

[4] St. Romanski, *op. cit.*, p. 38.

satele : Iastrebița, Zelenike, Mișlenovți, Srednevo, Mariani, Clicevaț, Biscupie, Calișteț, Zatonia și Cusilievo. Aceste sate, la 1733, însumau un număr de 236 de case, dintre care jumătate erau locuite de Români [1]. Satele Chisilievo [2]. (în harta amintită Kisilowa) și Clicevaț [3] sunt vechi ; primul este menționat în 1380 ca metoc al mânăstirii din Jdrela, iar al doilea la 1444, ca metoc al mânăstirii Tismana. In plasa Zaiecear, satul Gornea Reca era alcătuită la 1783 din 50 de case românești. In secolul următor, populația românească a dispărut cu desăvârșire [4].

Există o altă *categorie de sate unde elementul românesc mai dăinuește*, deși e amenințat să fie deznaționalizat. Astfel sunt satele Suhodol (pl. Jagubița), Șetonia, în apropierea căreia se găsea satul românesc Izvor (pl. Mlava), Ciovdin, Tabanovaț (în care mai sunt 30 de case de Români, aproape sârbizați), Cusilovo (în aceiași situație ca și Tabanovaț), Malo Laole, Lopușnic (cu 6 case de Români), Velico Laole așezat pe dealul Coarna, un sat vechiu din vremea cnezului Lazar (pl. Mlava), Vezicevo și Prugovo (pl. Pojarevaț), unde se mai găsesc 6 case cu Români și 3 cu Aromâni [5].

Aceste câteva exemple întăresc cu prisosință aserțiunea etnografului sârb Lj. Jovanović despre inexistența vreunui sat de pe malul stâng al Mlavei în care să nu fie o mahala românească, o familie de Români sau măcar reminiscențe toponimice și de port românesc [6].

In unele sate, *Românii au dispărut cu desăvârșire*, doar indicii toponimice, ca numirile vlaške nijve, vlașki cladenaț, vlașke zgrade, etc., atestă existența lor într'o epocă mai veche. Din această categorie fac parte satele : Burovaț (pl. Ram), Ceterej, Donia Livadița, Topolnița (pl. Pojarevaț), Jivița, Dârmno

[1] G. Vitković, *op. cit.*, p. 136—138.

[2] Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 194; „Official Langer, *op. cit.*, vezi harta anexată studiului.

[3] D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije pred Kočine Krajine*, p. 133.

[4] Lj. Jovanović, *op. cti.*, p. 307—381 ; cf. M. Miladinović, *Požarevačka Morava*, p. 71—73 și p. 75.

[5] St. Mijatović, *op. cit.*, p. 191—192. Cea mai veche familie din Popovți se numesc Brânzari. In acest sat se mai găsesc câteva familii de Aromâni din satul Gopeși.

[6] Lj. Jovanovic, *op. cit.*, p. 294.

(pl. Jabari), Boşniane, Vitejevo şi Ţrcvenaţ (pl. Svilainaţ); cele două din urmă au fost chiar întemeiate de Români [1].

Sălaşele. O caracteristică a Românilor dintre Timoc şi Morava o constituie aşezările lor, numite sălaşe. Acestea sunt înjghebate din sălaşe răsfirate pe întinderi uneori considerabile. Astfel de aşezări se găsesc în Banat şi la Românii din Bulgaria. Dar, pe când la aceştia sălaşul este numai o casă pentru adăpostul vitelor [2], la Românii dintre Timoc şi Morava, sălaşul reprezintă totul: casa ţăranului, adăpostul vitelor, împreună cu averea sa, constând din păşune, livadă şi ţarină. Românul mai are şi o casă în satul propriu zis, aşezată în vale, unde nu coboară decât în cazuri excepţionale, când nevoile îl mână în oraş, sau îl cheamă „obştina" (primăria), pentru diferite pricini.

Acest gen de aşezare specific Românilor dintre Timoc şi Morava are un trecut îndepărtat, probabil încă din primele zile ale venirii Turcilor în acest ţinut. Devastările pricinuite de ei, încălcările zilnice, nesiguranţa zilei de mâine, au determinat populaţia băştinaşe, pe Români, să se retragă în locuri mai ferite, în aşa zisele „zbeguri", unde, construindu-şi o căsuţă din nuiele, şi „astrucământ" de frunze, şi-au creat un adăpost pentru familia lor şi „imania" (avearea) lor [3]. Cu timpul, această aşezare vremelnică a prins consistenţă. Omul, găsindu-şi loc de curătură şi de păşune, a rămas locului şi a durat o gospodărie temeinică. In jurul său s'au aciuiat alţii, de asemenea în sălaşuri, încât, după un oarecare timp din împreunarea acestora s'a născut un sat întreg. Sălaşul este, prin urmare, forma primitivă a multor sate dintre Timoc şi Morava. Astfel de pildă, satul Zlot (pl. Boljevac) era în sec. al XVIII-lea un loc acoperit de sălaşuri, fără să aibe măcar un nume de sat, de aceea, un cartograf aus-

[1] M. Miladinović, *op. cit.*, p. 68—123; cf. G. Zanetov, *op. cit.*, p. 13—29; cf. Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 199. Donia Livadiţa şi Topolniţa datează încă din 1381.

[2] St. Manciulea, *State şi sălaşuri din câmpia Tisei*, p. 145—174; cf. I. Conea, *Carpaţii hotar natural*, p. 66 „aria lor (sălaşelor) corespunde cu aria fâneţelor".

[3] Th. Capidan, *Simbioza albano română*, p. 247. Asemenea Românilor dintre Timoc şi Morava „păstorii aromâni sau albanezi tot acolo (adică în munte) îşi au proprietăţile în livezi şi păşuni, înfine, bisericile şcolile şi cimitirele lor. La şes, unde se duc să ierneze din luna Noemvrie până pe la sfârşitul lui Martie nu au nimic. Acolo totul: casele de locuit, moşiile boierilor turci, pentru adăpostitul oilor, etc. sunt luate cu chirie".

triac îl reproduce în hartă corect „Salasch" [1]; Belaica, sat în plasa Despotovaţ, până în sec. al XV-lea era locul unor sălaşe, care abea în jumătatea a doua a cestui secol a luat aspectul de sat; satul Busur, (pl. Mlava), a fost întemeiat de locuitorii unor sălaşe din Cestobrdiţa.

Asemenea cazuri mai pot fi citate, căci pe culmile Homoliloi şi a Mirocilor, numărul sălaşelor este impresionant, încât izbeşte dela prima vedere pe orice călător. Sate ca Tanda, Podgorţî, Boletin, Vratna, Volnia, Colibe, Dobârne, Lescovăţ, Poliana, Neresniţa şi alte multe sunt propriu zis sălaşe [2].

De aceea constatarea că nu-i colţ din pământul românesc care să aibe mai multe sălaşe ca ţinutul dintre Timoc şi Morava este foarte justă [3].

Dar, cum s'a spus mai înainte, sălaşe se găsesc pe tot cuprinsul pământului românesc, îndeosebi în Banat şi Transilvania. In munţii Cibinului satele Săliştea, Poiana, Jina şi altele dimprejur, sate mari şi vechi, au fost — unele sunt şi azi — sălaşe. Astfel Săliştea se numea în vechime Colibari, ceeace însemnează că odinioară era alcătuită din colibe mai mult sau mai puţin numeroase. Jina şi Poiana au fost la început sate de munte, alcătuite din numeroase stâne. Cu vremea, condiţiunile de trai devenind mai sigure şi la şes, locuitorii de pe deal s'au coborît în vale durând satele amintite [4].

Procesul acesta a evoluat altfel în ţinutul dintre Timoc şi Morava. Migraţiunile popoarelor barbare au silit pe Românii dintre Timoc şi Morava să-şi caute un adăpost mai sigur, pe care l-au găsit în munte. Desele războaie dintre Bulgari de o parte, Franci, apoi Unguri şi Sârbi, de alta, i-au constrâns să rămână aciuiaţi în zbegurile lor. Mai mult decât toate a fost însă invazia turcească, care i-a constrâns pentru totdeauna să rămână pe platforma munţilor. Prin urmare vicistudinile vremii au fost pro-

[1] Al. Vasilescu, *Registrul tuturor localităţilor cuprinse în harta Olteniei*, p. 351.

[2] L. Boga, *op. cit.*, p. 13—14; cf. Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 272—274; G. Vâlsan, *Românii din Serbia*, p. 11. La noi cântă cocoşul mai mult pe deal decât la vale, spun locuitorii acestor sate.

[3] G. Vâlsan, *Românii din Serbia*, p. 15.

[4] Ioan Lupaş, *Câteva pagini din trecutul comunei Săliţte*, p. 3; cf. Ioan Moga, *Marginea Ducatul Amlaşului şi Făgăraşului şi Scaunul Săliştii* p. 4, pentru comunele Jina şi Poiana; N. Dragomir, *Din trecutul oierilor mărgineni*, p. 221.

tivnice oricărei tentative a Românilor dintre Timoc şi Morava de a coborî la şes şi de a întemeia sate cu un nume oarecare [1].

In lumina acestor consideraţii geoistorice se poate înţelege profuziunea de numiri străine în toponimia dintre Timoc şi Morava. Dar în timp ce şesul a fost strein, muntele a rămas românesc, de aceea numirile româneşti sunt numeroase pentru marile unităţi geografice.

Realitatea geografică este încă unul din argumentele persuasive despre vechimea Românilor în ţinutul dintre Timoc şi Morava. Bazinul încadrat de aceste două râuri cum s'a spus în capitolul introductiv, este umplut aproape în întregime de masivul carpatic, care se continuă dela Dunăre şi până la izvoarele Timocului, unde o cicatrice vulcanică marchează sfârşitul Carpaţilor. Acest ţinut se prezintă cu caractere geografice, etnice şi linguistice de o izbitoare similitudine cu ţinuturile oltenești şi bănăţene [2]. De o parte şi de alta a Dunării, relieful muntos se înfăţişează ca o coamă netedă, o peneplenă cu întinse platforme acoperite de cucuie şi cornete, sculptate de văi adânci şi fundoane largi, constituind adevărate adăposturi; pe ambele maluri ale Dunării trăeşte un popor românesc, unit prin aceeaşi limbă, credinţă, obiceiuri, port şi uneori, destin comun. Identitatea aceasta a determinat pe eminentul geograf G. Vâlsan să dea celor trei ţinuturi numirea de „Ţinutul Porţilor de Fier" [3].

Masivul munţilor Banatici, împreună cu Carpaţii din Serbia se înfăţişează ca un tot unitar despărţit doar de Dunăre. In spre Vest este separat de Carpaţii Meridionali prin coridorul tectonic Orşova-Carasebeş, iar spre Sud de Balcani, prin poarta Derven, la izvoarele Timocului. Dacă se ţine seamă că aceşti munţi sunt izolaţi şi de câmpiile dimprejur prin pereţi abrupţi şi înalţi, la Est de 300 m., la Vest de 700 m., atunci se evidenţiază masivul muntos ca o citadelă izolată, dar unitară, formând o ultimă subdiviziune a Carpaţilor Meridionali.

Caracterul inaccesibil al munţilor a fost motivul determinat pentru care niciun alt popor, exceptând pe cel românesc, nu a pătruns în interiorul lor. In virtutea cărui privilegiu Românii

[1] Acest proces se poate urmări şi la satele aromâneşti. cf. Th. Capidan, *Macedoromânii, Etnografie, Istorie, Limbă*, p. 30.

[2] N. Iorga, *Histoire de Roumains et de leur civilisation*, p. 6, „Oltenia se apropie mai mult de Serbia, Oltul al cărui nume îl poartă, fiind o Moravă a ţărmului stâng al Dunării".

[3] G. Vâlsan, *Ţinutul Porţilor de Fier*, p. 4.

au deţinut munţii, păstrând acest drept veacuri de-a-rîndul? In virtutea realităţilor topice. In timp ce Bulgarii sau Sârbii s'au izbit de zidurile carpatice înalte, Românii i-au cutreerat, mergând pe întinsele lor platforme, începând din Ardeal sau Banat, şi până în Balcani; pe văile acestor munţi cu direcţia Nord-Sud, ei au circulat cu uşurinţă; la adăpostul celor două versante abrupte. Peneplena carpatică le-a asigurat o viaţă nu prea bogată, totuşi îndestulătoare. Cuibăriţi în fundoane, zbeguri, făcând puţină agricultură, păstorie sau pescuit, Românii s'au perpetuat în ciuda vremurilor grele. De aceea ţinutul „Porţilor de Fier" mai mult ca oricare altul ascunde taina formării şi conservării poporului românesc" [1]. Datorită acestei situaţii excepţionale, *începând din acest loc, elementul românesc, pe o linie care trece spre Sud la Niş, apoi la Prizren, până în Albania, a ieşit învingător din lupta de asimilare cu Slavii. Mai mult chiar: a izbutit să separe pe toată această lungime masa slavă în două, a Bulgarilor şi a Sârbilor* [2]. Elementul românesc a rezistat tendinţelor de asimilare, totuşi poate nu ar fi supravieţuit mult timp luptei acesteia, dacă loturi sporadice din Banat şi Ţara Românească nu l-ar fi împrospătat în decursul veacurilor.

Aceşti metanaşti au trecut Dunărea care nu i-a împiedecat în drumul lor spre Sud, de fapt, ea n'a constituit niciodată un obstacol în calea cuiva, cu atât mai mult, nu a constituit un hotar [3].

Dovezile în acest sens sunt foarte numeroase şi ele înveder ează pe deplin aserţiunea noastră. Cea dintâi ştire este din

[1] Idem, *Românii din Serbia*, p. 16.

[2] Van Wijk, *Taalkundige en historiese gegenvens betreffende de oudste betrekkingen tusen Serven en Bulgaren*, p. 19; La aceeaşi concluzie a ajuns şi regretatul Kristian Sanfeld, *En oversigt over dens resultater og problemer*, p. 55—57.

[3] D. Drăghicescu, *Les Roumains de Serbie*, p. 28, susţine greşit ideea hotarelor naturale vezi. N. A. Constantinescu, *Chestiunea Timoceană*, p. 5—6; şi G. Vâlsan, *Românii din Serbia*, p. 14—15. „Dunărea nu e de loc hotar în regiunea Porţilor de Fier şi cu atât mai puţin e marginea unei lumi; căci cine a locuit în partea de Nord, a trebuit să locuiască şi partea de Sud. Dunărea a fost în trecut mai curând o axă naţională românească cum e şi lanţul Carpatic, iar nu un hotar". In epoca romană sau bizantină, Dunărea era o linie interioară de circulaţie, cf. N. Iorga, *Le Danube d'empire* p. 13—22 cf. N. Iorga, *Formes byzantines et realités balcaniques*, p. 8. Nici munţii, nici apele nu constitue hotare naturale, vezi: Lucien Febvre, *La terre et l'évolution humaine. Introduction géographique à l'histoire*, p. 302.

1629 şi ea se referă la locuitorii satului Şovărlă, sau al mânăstirii Topolniţa, din judeţul Mehedinţi, care au fugit în Serbia în vremea lui Mihai Viteazul. Prin cartea dată de domnul Ţării Româneşti, Alexandru Iliaş, locuitorii satului amintit sunt invitaţi a reveni la locuiile lor, făgăduindu-li-se o scutire de dare pe timp de un an [1]. Un alt document din 1635, emanat din cancelaria lui Matei Basarab, are un conţinut similar, numai că de astă dată numărul ţăranilor fugiţi peste Dunăre este impresionant; locuitorii din şapte sate ale Mehedinţului — satele mânăstirii Tismana, Jidoştiţa, Bucina, Precistia, Clinovăţul, Brezniţa, Şuşiţa şi Erhoviţa — sunt chemaţi printr'o carte domnească spre a se întoarce în satele lor, oferindu-li-se în schimb scutire de dare pe timp de un an. Tot Matei Basarab făcea cunoscut în 1640 Românilor din satul Şovarlighiu (judeţul Mehedinţi), fugiţi în Serbia, să revină în sat, promiţându-le scutirea de dare pe aceeaşi perioadă de timp ca şi la ceilalţi [2].

Un alt document, datat din 1739, aruncă o lumină nouă asupra relaţiilor dintre locuitorii de pe ambele maluri ale Dunării. In acel an câţiva Români fugind în Serbia, în satul Cobliş-niţa, au luat cu ei actele de proprietate ale unui oarecare. Urmaşul celui păgubit, Ioan Ciusanu, pentru a-şi valida dreptul de proprietate asupra moşiei părinteşti, obţine, după multe stăruinţe, o scrisoare dela serdarul Nicolai, ispravnicul judeţului Mehedinţi, şi trece Dunărea la Cladova, unde „paorul oberkinez", i-a înmânat cărţile de moşie [3].

Din expunerea celor câteva cazuri de migraţiune, care pot fi citate ca foarte numeroase [4] rees două fapte incontestabile: Dunărea nu a constituit obstacol în decursul secolelor, de aceea Românii din Nordul Dunării au putut trece peste ea, împrospătând necontenit numărul celor vechi dintre Timoc şi Morava.

Dar fenomenul migraţiunii este cunoscut şi dela Sud spre Nord. Românii dintre Morava şi Vidin treceau în Ţara Româ-

[1] N. G. Dinculescu, *Documente privitoare la starea ţăranilor*, p. 29.

[2] *Ibidem*, p. 30. Locuitorii acestor sate au fugit probabil în timpul domniei lui Leon Vodă, când, spune *Letopiseţul Cantacuzinesc*, „pentru multe biruri greale ce au fost asupra săracilor, neputând să mai biruiască, spartu-s'au toate judeţele de preste Olt, fugind care încotro au putut", apud N. Simache şi T. Cristescu, *Letopiseţul Cantacuzinesc* (1290—1681), p. 139.

[3] I. C. Filitti, *Condica Poenarilor Almăjani*, p. 293.

[4] Tihomir Djordjević, *Rumuni za vreme prve vlade kneza Miloša*, p. 174—176 oferă exemple elocvente de migraţiune dintr'o parte şi alta a Dunării.

nească, uneori pentru a cumpăra sare, pentru a face comerţ sau, mai ales, pentru a se aşeza. In 1523, Vladislav Voevod dă un hrisov prin care întăreşte dreptul călugărilor din Tismana de a lua vamă Românilor, care vin din Sudul Dunării ca să cumpere sare în Ţara Românească [1]. Alteori unii trec Dunărea înotând şi se aşează în Ostrovul Corbului [2]. Dar exceptând asemenea cazuri, sunt altele, ca cel 1833, când zeci de familii trec în Oltenia şi Banat din cauza ciumei. Cnezul Miloş văzând desţărarea care a cuprins noua sa achiziţie se străduieşte din răsputeri să împiedice pe fugari, instituind străji puternice, de-a-lungul întregului mal dunărean. Totuşi, băjenarii scapă de vigilenţa grănicerilor şi trec Dunărea, ducând cu ei tot avutul pe care l-au putut lua cu ei [3].

Deasemenea demn este de amintit cazul Românilor din Ostrovul Corbului. Un număr de 250 de familii, din această insulă, luând tot avutul lor, „până şi uşile bisericilor", trec de se aşează în Craina, la Mihailovaţ. La scurt timp după aşezarea lor în noul sat, când expiră scutirea de dări în satul Mihailovaţ abea se mai puteau număra 69 de familii, restul s'au înapoiat în insulă [4]. Acest fapt învederează pe deplin caracterul fluctuant al populaţiei româneşti de pe ambele maluri ale Dunării [5].

Uneori din motive puţin serioase, conflicte familiare, divorţuri, bătăi, omoruri, etc., Românii dintre Timoc şi Morava treceau peste Dunăre în Ţara Românească şi Banat, ba chiar până şi în Ardeal [6].

[1] Stoica Nicolaescu, *Cartea lui Vladislav Voevod*, p. 351.

[2] T. Bulat, *Un caz interesant de migraţiune în Oltenia*, p. 417.

[3] Tihomir Djordjević, *Rumuni za vreme prve vlade kneza Miloša*, p. 170. Văzând că toate măsurile sunt de prisos, guvernul sârbesc a intervenit în Ţara Românească solicitând concursul autorităţilor româneşti spre a împiedeca pe fugari. In timpul războiului ruso-turc din 1829 mii de fugari s'au dus din Craina şi Ţârna Reca în Banat.

[4] T. Bulat, *op. cit.*, p. 415—418.

[5] Cutreerând satele de munte Cireşu, Negruşa, Podeni, Gornenţi şi Mălărişca, din judeţul Mehedinţi, am constat că fiecare este posesorul unui număr de locuitori veniţi „în timpul Turcilor" din Serbia; satul Negruşa a fost chiar întemeiat de un transfug din Serbia, după ce-a stat un timp oarecare în Banat; în Podeni există şi azi un număr de aproximativ de 200 de locuitori numiţi Pecani, după locul de obârşie, valea râului Pec din Serbia. Ei locuiesc lângă Podeni, într'un loc numit „la Turci". In Podenii propriu zis sunt familii mari de 50—100 de membri, al căror strămoş comun îl ştiu cu toţi ca fiind originar din Serbia.

[6] T. Djordjević, *op. cit.*, p. 176. Svetcu Petrovici s'a certat cu soţia; Nicolaie Mihai îşi lasă soţia, şi ia o fată. Ei fug în Ţara Românească.

Fenomenul migraţiei se oglindeşte în toponimie, prin existenţa unei serii numeroase de dublete de o parte şi alta a Dunării. Astfel satul Covilova din Craina, acum dispărută, are de corespondent pe Covilova în Bulgaria şi pe Marecobila în Banat, de asemenea dispărută ; Oreviţa din Banat are dublet în Mehedinţi şi pe Uroviţa în Craina ; Corbova din Craina are dublet două sate în Dolj ; Vârbiţa din Craina are dublet pe Vârbiţa şi Vârbicioara din Dolj ; muntele Râtanu are corespondent pe Irtanu din Mehedinţi ; Degeraţii din Craina are dublet două sate în Mehedinţi. Asemenea cazuri sunt extrem de numeroase pe ambele maluri ale Dunării [1].

Acest din urmă sat nu figurează pe harta Olteniei din 1723 a lui Fr. Schwanz [2]. Dimpotrivă, el e cunoscut ca existent în Craina, în aceaşi epocă. Acest fapt ne îndeamnă să conchidem că Degeraţii din Mehedinţi este o colonie a celui dintâi. Un caz similar îl oferă satele Vratna din Craina şi Mehedinţi ; cel din Craina e aşezat într'o poziţie cheie, cu înfăţişare de poartă, având enorme arcade de piatră, ceeace a făcut pe locuitorii să-i dea numele de Vratna. In opoziţie cu Vratna din Craina, cea din Mehedinţi e aşezată în şes, iar numele ei atât de elocvent nu are sens. De aceea suntem îndrituiţi a presupune că şi acesta din urmă e o colonie a Vratnei din Craina [3].

Ca încheere a argumentelor aduse în sprijinul vechimi Românilor dintre Timoc şi Morava şi a caracterului fluctuant al populaţiei româneşti de pe ambele maluri ale Dunării, pot fi adăugate concluziile lui Émile Picot, editorul unei frumoase colecţii de poezii populare româneşti din Craina. Cercetătorul francez a constatat că în ţinutul dintre Timoc şi Morava sunt trei categorii de Români : Ţăreni, veniţi din Ţara Românească ; Ungureni, veniţi din Banat, Ardeal şi Craina ; şi Românii din sălbateca vale a Porecicăi, care „nu au nicio tradiţie care să-i lege de Valachia şi Ungaria" [4].

[1] G. Vâlsan, *Ţinutul Porţilor de Fier*, p. 4—7.

[2] Al. Vasilescu, *Registrul localităţilor cuprinse în harta Olteniei lucrată de* Fr. Schwanz, p. 341—353 ; cf. *Idem, Fr. Schwanz Haubtmann autorul unei descrieri despre Oltenia.* Pentru verificare se va consulta studiile lui Ion G. Băcilă, *Oltenia sub Austriaci*, 1718—1739. *Un document cartografic*, p. 111—119 şi N. Docan, *Memoriu despre lucrările cartografice la războiul din* 1787—1791.

[3] G. Vâlsan, *Românii din Serbia*, p. 13.

[4] Émile Picot, *Chants populaires des Roumains de Serbie*, p. 5.

SATELE DINTRE TIMOC ŞI MORAVA

Judeţul Craina sau Negotin.

Plasa Dolni Milanovaţ (Doljni Milanovac), sau Poreci (Poreć).

Boletin [1]. Acest sat exista în sec. al XVIII-lea, după cum reese din două mărturii : una din 1717, alta din 1733 ; cea dintâi este o hartă militară austriacă, întitulată „Carte von dem Königreich Şerbien".....,, a doua este o relatare, un raport al exarhului mitropoliei din Belgrad, cu numele Maksim Radković, privitor la situaţia bisericilor şi mănăstirilor dintre Morava şi Miroci, întocmit după vizitarea lor în anul 1733. După relatarea prelatului sârb, satul, în aceea epocă, era sârbesc şi avea nouă case. Acelaşi număr de case avea şi după 50 de ani, dar locuitorii lui erau Români. Contradicţia dintre cele două informaţii trebuie căutată în eroarea exarhului, căci, după cum se va vedea ulterior, nu este singura dată când informaţia sa e greşită.

In 1916, etnograful bulgar Stojan Romanski numărase 703 locuitori, în majoritate Români, ceilalţi erau Bulgari şi câţiva Sârbi. In 1921, după datele statisticilor sârbeşti, Românii erau 313, iar Sârbii 432.

Satul *Clococevăţ* [2]. datează din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. In această epocă satul avea 18 case, dar origina locuitorilor nu este cunoscută. Ei erau, fără îndoială, Români, după cum se poate constata la 1916, când erau în număr de

[1] Official Langer, *Serbien unter kaiserlicher Regierung* vezi harta : Vitković, *Izveštaj napisao 1733 god. Maksim Radković*. p. 136 ; D. Pantelić, *Uhodjene Srbije pred Kočine Krajine*, p. 133 ; St. Romanski *op. cit.*, p. 51 : F. Florescu, *Românii din Iugoslavia*, p. 38, 48. In 1931 după informaţiile d-lui Sandu Cristea erau 1.129 de Români. Deoarece informaţiile d-sale erau în flagrantă contrazicere cu statisticile oficiale sârbeşti, la data întocmirii studiului de faţă — în Iunie 1942,—autorul, pentru a evita această discrepanţă, pe de altă parte datele d-lui S. C. neprezentându-i suficientă garanţie, a găsit de cuviinţă să le redea la subsol. Dar, cu o lună mai târziu cutreerând câteva sate din Craina, el avea să se convingă de veracitatea celor dintâi.

[2] D. Pantelić, *Vojno geografski opisi Srbije*, p. 28 ; St. Romanski, *op.. cit.*, p. 51 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 32, p. 48. In 1931 erau 1962 de Români. Inf. lui S. Cristea. (La fiecare sat se va puue bibliografia întreagă pentru a uşura tehnica lucrării).

881. In statistica din 1921, Românii erau în număr de 977, iar Sârbii 6.

Dolni Milanovaţ [1] este numele sârbizat al unui sat românesc, Oreşcoviţa, amintit pentru întâia oară la 1733, când era alcătuit din 22 de case. După un răstimp de cincizeci de ani — la 1783, — el nu avea decât 12 case, deasemenea româneşti. In deceniile următoare, alţi metanaşi, mai ales sârbi, au sporit numărul locuitorilor, încât, vechea aşezare românească, deşi a putut să-şi păstreze individualitatea şi numele, totuşi a devenit o simplă „mahala românească".

In 1916, Dolni Milanovaţ avea 1400 de locuitori, în majoritate Sârbi. După datele statisticei din 1921, Românii mai rămăseseră în număr de 108.

Debeli Lug [2] datează din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. Satul este locuit numai de Români. Ei erau la 1916, în număr de 190.

Golubina [3]. In „Carte von den Königreich Servien", satul este trecut cu numele „Colubina". Spre sfârşitul sec. al XVIII-lea, numărul caselor erau de 20, iar locuitorii erau toţi Români.

In 1916, în Golubina erau 1034 de locuitori români. După datele recensământului din 1921, numărul Românilor era de 919, iar al Sârbilor de 86.

Gorniane [4]. In 1730, satul avea şase case. In acel an, el era enoria preotului Damian Bratincovici, venit din Caransebeş, unde învăţase carte. La 1783, satul era mult mai mare, avea 25 de case, locuite numai de Români. Sporul de populaţie s'a accen-

[1] G. Vitković, *op. cit.*, p. 136; D. Pantelić, *Vojno-geografski opisi Srbije pred Kočinu Krajinu*, p. 48; Official Langer, *op. cit.*, vezi harta. Satul e trecut pe locul lui Alt Boretsch; D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije pred Kočinu Krajinu*, p. 133; St. Romanski, *op. cit.*, p. 51; F. Florescu, *op. cit.*, p. 32 şi p. 48. În 1931 erau 3160 de Români; St. Novaković, *Grad Višesav i vidinski oblasti*, p. 164. In apropierea acestui sat era în sec. al XV-lea oraşul Višesav.

[2] St. Romanski, *op. cit.*, p. 50.

[3] Official Langer, *op. cit.*, vezi harta; D. Pantelić, *Uhodjene Srbije...* p. 127; *Idem*, *Vojno-geografski opisi Srbije...* p. 48. Sunt arătate numai 16 case; St. Romanski, *op. cit.*; p. 50; F. Florescu, *op. cit.*, p. 32 şi p. 48. In 1931 erau 1399 de Români.

[4] Radoslav Gruić, *Prilozi za istoriju Srbije u doba za austrijske okupacije* p. 187; D. Pantelić, *Uhodjene Srbije...*, p. 133; St. Romanski, *op. cit.*, p. 50; F. Florescu, *op. cit.*, p. 32, p. 48. În 1931 erau 1066 de Români.

tuat în anul următor, încât la 1916 în Gorneane erau 1785 de locuitori români, iar după cinci ani, ei erau 1923 şi 2 Sârbi.

Maidan Pec[1] este numele unei mine de aramă exploatată succesiv, în vremea romană, turcească, austriacă şi apoi în cea sârbească ; în jurul ei s'au aşezat minieri, încă din primele timpuri ale exploatării. In vremea ocupaţiei austriace s'a procedat la o exploatare mai intensă, aducându-se, în acest scop, specialişti din Ardeal.

In 1596, Maidan Pec a fost devastat de Turci, în timpul unei incursiuni a Românilor lui Mihai Viteazul.

In 1734, satul era românesc, dar avea câţiva locuitori sârbi. Populaţia românească avea un preot, pe Şerban, fiul lui Danciu, venit din Râmnicul Vâlcii. Din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, o altă informaţie arată satul Maidan Pec, de asemenea românesc, având 10 case.

In Maidan Pec, la 1916 erau 1100 locuitori, în majoritate Români.

Mosna [2]. In 1733, satul era românesc şi era alcătuit din 11 case ; în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea erau 15 case.

St. Romanski găsise, la 1916, 512 locuitori români. După datele statisticei din 1921, Mosna avea 570 de locuitori români.

Rudna Glava [3]. Nicio mărturie anterioară anului 1916 nu atestă existenţa acestui sat. In 1916, satul era mare, având 1268 de locuitori.

Mărimea lui ne îndrituieşte să-i atribuim o vechime mai mare, decât aceea care rezulta din informaţiile existente. De aceea nu ar fi lipsită de temei identificarea acestui sat cu Iastrebiţa, de care pomeneşte exarhul Maksim Radcovici la 1733. Ea se găsea, probabil, pe locul Rudnei şi avea o sută de case locuite de Români şi Sârbi.

După datele recensământului sârbesc din 1921, Românii erau în număr de 1697, pe când Sârbi abea zece.

[1] Szént Kláray Jenö, *Mercy Claudius Florimund Kormanyzata a Temesi Bansagban*, p. 121, D. Ruvarac, *op. cit.*, p. 103 şi 116; O. Langer, *op. cit.*, vezi harta; D. Pantelić, *Uhodjene..*, p. 131; St. Romanski, *op. cit.*, p. 51; T. Djordjević, *op. cit.*, p. 78; L. Stanojević, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, p. 300—301.

[2] G. Vitković, *op. cit.*, p. 287; D. Pantelić, *Uhodjene Srbije..*, p. 133; *Idem*, *Vojnogeografski opisi Srbije*, p. 27; St. Romanski, *op. cit.*, p. 50; F. Florescu, *op. cit.*, p. 3, p. 48. În 1931 erau 747 de Români.

[3] St. Romanski, *op. cit.*, p. 50; G. Vitković, *op. cit.*, p. 136; F. Florescu, *op. cit.*, p. 32.

Tanda [1]. Este un sat tipic românesc : resfirat, întins şi alcătuit din nenumărate sălaşuri.

Prima menţiune despre acest sat este din 1783 ; el avea atunci 18 case, probabil locuite de Români.

In 1916, Tanda avea 526 de locuitori români, iar în 1921 erau 559 de locuitori, de asemenea Români.

Topolniţa [2]. In „Carte von den Königreich Servien", satul lipseşte, de aceea este posibil ca el să fi fost distrus şi apoi repopulat în a doua jumătate a secolului XVIII-lea, de când exista prima menţiune. In 1783 avea 18 case.

St. Romanski a găsit în 1916, 818 locuitori români ; la 1921 ei erau 914.

Ţârnaica [3] este aşezată pe locul unei mine de argint. In 1783, pe acest loc era un sat părăsit. El a fost repopulat de Români.

In 1916, Ţârnaica avea 1114 locuitori români, iar în 1921, aceştia erau 1246, pe când Sârbii 21.

Plasa Cladovei.

Bârloaga [4]. Este numele românesc al unui sat aşezat la Sud-Est de orăşelul Cladova, căruia Sârbii îi zic de curând Milanovaţ.

Satul este mai vechiu decât îl arată prima menţiune, dela sfârşitul secolului al XVIII-lea. La 1783 erau două sate, Bârloaga Mare şi Mică ; prima avea 18 case, iar a doua 12 case.

In 1916, satul era românesc cu vreo 400 de locuitori ; după cinci ani, numărul lor a sporit la 858 de Români şi 7 Sârbi.

[1] Official Langer, *op. cit*, vezi harta ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 50 ; T. Djordjević, *op. cit.*, p. 73 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 32, p. 48. În 1931 erau 634 de Români.

[2] D. Pantelić, *Vojno geografski opisi Srbije*, p. 27 ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 50 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 32, p. 48. În 1932 erau 1150 Români.

[3] T. Djordjević, *op. cit.*, p. 72—73 ; D. Pantelić, *Vojno geografski opisi Srbije*, p. 133, „ist der Name eines verlassenen Dorfplatzes" ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 50 ; F. Florescu, *op. cit*, p. 32, p. 48. În 1931 erau 1350 de Români.

[4] D. Pantelić, *op. cit.*, p. 110, la 1773, populaţia din Bârloaga era româno-bulgară, *Idem, Vojno geografski opisi Srbije* p. 47 ; St. Romanski. *op. cit.*, p. 52 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 48. În 1931 erau 1350 de Români.

Bordei [1]. Astfel îi zic Românii, în schimb, în hărţile sârbeşti e trecut cu numele Ljubicevaţ (Ljubičevac). Ca şi Bârloaga, acest sat e mai vechiu de cum reiese din informaţiile existente. In 1783, avea 22 de case ; fără îndoială, locuitorii erau Români. Atât în 1916, cât şi în 1921, populaţia era şi a rămas neaoş românească ; în primul an erau 914 locuitori români, iar în al doilea 1073.

Costol [2], în epoca romană Castellum, pe locul unde a fost şi Pontes. In „Carte von dem Königreich Servien", întocmită la începutul secolului al XVIII-lea, acest sat lipseşte, totuşi el exista după cum rezultă dintr'o altă informaţie contemporană. Astfel, în 1736, satul era enoria preotului din Cladova, Petru Dimitrievici, venit din Burila, judeţul Mehedinţi. Preotul era român şi nu cunoştea decât limba maternă, de aceea toate cărţile le avea în limba română.

In timpul păstoriei sale, Costolul şi Cladova aveau 140 de case. In 1916, satul Costol avea 550 de locuitori, iar în 1921, 723 ; toţi erau Români. In ziua de azi, populaţia a rămas românească, în număr de 696 de locuitori.—Această constatare s'a făcut de către autor la faţa locului.

Orăşelul *Cladova* [3] situat în dreptul satului Schela Cladovei, de lângă T. Severin, este pe locul cetăţii romane Zanes.

In timpul luptelor dintre Sigismund al Ungariei şi Turci, Cladova apare în documentele ungureşti cu numele Neograd.

[1] D. Pantelić, *Vojno geografski opisi Srbije* p. 47 ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 52 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 46. În 1931 erau 938 de Români.

[2] Radoslav Gruić, *Prilozi za istoriju Srbije*, p. 190 ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 52 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 46. În 1931 erau 658 de locuitori români.

[3] G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 33 ; I. Tomić, *Novi-Grad-Kladova-Fetislam*, p. 39 ; L. F. Marsili, *Description du Danube*, p. 17 ; R. Gruić, *op. cit.*, p. 190 ; D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije*, p. 110—112 şi 127 ; *Idem*, *Vojno geografski opisi Srbije*, p. 48 ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 52 ; F. Florescu, *on. cit.*, p. 30, p. 46. În 1931 erau 1927 de Români ; P. Matković, *Putovanje po balk. poluotoku za srednjega vieka*, p. 13 ; N. Iorga, *Rélations entre Roumains et Serbes. Correspondance roumaine des Voevodes de Cladovo*, p. 60—61. Cetatea Fetislamului, numită astfel de Soliman cel Mare, a fost de două ori (la 1689 şi 1695), refăcută de Constantin Brâncoveanu cu oameni din Mehedinţi. Mihai Viteazul a luat de aci mulţi oamenii şi i-a colonizat în Mehedinţi. Begii turci din Cladovo (numele de Felislam e simbolic) întrebuinţau deseori limba românească în corespondenţa lor cu boierii români din stânga Dunării.

Alte menţiuni despre acest orăşel sunt din sec. al XVI-lea şi al XVII-lea ; prima dela călătorul Verancici, iar a doua dela contele Marsili.

In 1736, după cum s'a mai spus, Cladova avea împreună cu Costolul 140 de case şi un preot român, pe Petru Dimitrievici, născut în satul Dărăbani, din Ţara Românească. El făcea slujbă în limba română, fiindcă atât el cât şi supuşii săi erau Români.

Un ofiţer austriac, la 1773, numeşte Cladova *într'o formă românească, Clodul*, şi adaugă despre ea că era locuită de Turci, Români şi Bulgari.

In 1783, Cladova era un centru important. In acest an erau vreo 200 de case locuite de Turci şi vreo 250 locuite de creştini, Români şi Bulgari.

In 1916, se puteau număra vreo 2000 de locuitori : exceptând pe farmacist şi pe câţiva funcţionari vamali, toţi ceilalţi erau Români. Raportul numeric dintre Români şi Sârbi s'ar fi schimbat în anii de după războiul mondial. Astfel după datele recensământului sârbesc din 1921 rezultă că Românii erau în acel an 548, pe când Sârbii 980 ; dimpotrivă în Iulie 1943 cercetând personal numărul exact al populaţiei din Cladova am găsit 1417 Români şi cca. 250 de Sârbi.

Corbova [1] este un sat românesc vechiu. La 1725 avea un preot român, pe Stan Dimitrievici, din Devesel, judeţul Mehedinţi. In această epocă, satul era mare, alcătuit din vreo 100 de case. In 1916, Corbova avea 1172 de Români ; după cinci ani în Corbova erau, după statistica sârbească, 1465 de locuitori români şi 23 de sârbi. Dimpotrivă în Iulie 1943, fiind în Corbova am găsit 1813 Români şi niciun Sârb,

Claduşniţa [2]. In „Carte von dem Königreich Servien" satul acesta nu-i trecut. Un ofiţer austriac îl arată, la 1783, numărând 50 de case, fără a indica origina locuitorilor.

In 1916, Claduşniţa avea 805 locuitori români ; după cinci ani numărul lor scăzu la 674, în schimb apărură şi 9 sârbi.

[1] R. Gruić, *op. cit.*, p. 191 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 46. În 1931 erau 1710 Români ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 52.

[2] D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije pred Kočinu Krajinu*, p. 127 ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 52 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 40. În 1931 erau 816 Români.

Cameniţa [1]. Acest sat nu este cunoscut din nicio informaţie anterioară anului 1916, când avea 1028 de locuitori români. Cameniţa ar fi prin urmare întemeiată într'o epocă recentă, totuşi, o parte din locuitori îşi zic pământeni, adică baştinaşi, în timp ce alţii, conştienţi de obârşia lor, se numesc Ungureni.

In 1921, în Cameniţa erau 946 de Români şi 89 de Sârbi.

Satul este în dreptul Ostrovului Mare. Cu locuitorii de pe insulă, cei din Cameniţa întreţin legături de prietenie şi cuscrenie.

Gegeraţi [2]. Astfel îi zic Românii, deşi de curând s'a încercat sârbizarea, schimbându-se numele satului în Davidovaţ. Numele lui românesc este redat, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, de către un ofiţer austriac, în formă de Tisseratz.

In 1783, satul era destul de mare, având 30 de case locuite de Români. De altfel îl găsim însemnat şi într'o hartă din prima jumătate a sec. XVIII. La 1916, în Gegeraţi erau 400 de locuitori români. După constatările noastre în Iulie 1943 erau 1205 Români, dar niciun Sârb.

Graboviţa [3]. Acesta este un sat vechiu. Prima oară e pomenit la începutul sec. al XVIII-lea, apoi la 1735, când avea 100 de case locuite de Români. In această epocă satul era enoria preotului Lăpădat, venit din Ţara Românească.

In 1916, Graboviţa avea 1560 de locuitori români. Din acest an, populaţia românească a început să se micşoreze, astfel încât, după cinci ani erau 1457 de Români şi 53 de Sârbi. Cercetările noastre din Iulie 1943 au dovedit însă contrariul: erau 1606 Români şi niciun Sârb.

Manastiriţa [4]. Astăzi este un sat pe locul unei mânăstri ruinate. La 1916, numărul locuitorilor era de 300 de Români.

[1] St. Romanski *op. cit.*, p. 52; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 40. În 1931 erau 1300 Români.

[2] D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije*, p. 127; St. Romanski, *op. cit.*, p. 51; F. Florescu, p. 46. În 1931 erau 1016 Românii. Al. Vasilescu, *Registrul localităţilor cuprinse în hara Olteniei a lui Fr. Schwanz*, p. 351.

[3] Official Langer, *op. cit.*, vezi harta; D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije* p. 127; *Idem, Vojno geografski opisi Srbije*, p. 47; R. Gruić, *Prilozi za ist. Srbije*, p. 189; St. Romanski, *op. cit.*, p. 42; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 46. În 1931 erau 1783 de Români.

[4] Mănăstirea este veche. In „Carte von dem Königr. Servien", locul ei este indicat printr'o cruce, O. Langer, *op. cit.* vezi harta. In prima jumătate a secolului trecut, pe uşile altarului s'a găsit o inscripţie: *Radul beg.* Ea a prilejuit discuţii privitoare la identificarea ctitorului mânăstirii. B. P. Haşdeu, în *Istoria critică a Românilor*, vol. I, p. 145—146 s'a arătat rezervat, în

La Sud-Vest de Cladova se găseşte satul, Podvârşca, sau Povârşca.

Podvârşca [1]. In „Carte von dem König. Servien", satul e trecut cu numele Podverska. Aceasta este singura mărturie, dintr'o epocă mai veche, despre Podvârşca.

In 1916, populaţia acestui sat era evaluată la 1600 de Români. Unii dintre ei erau pământeni, cei mai vechi, pe când ceilalţi, „Ungurenii", veniţi din Banat, erau mai noi. In 1921 numărul locuitorilor s'a redus la 1317 Români.

Răciţa [2]. Satul datează dintr'o epocă recentă. In 1916, avea 102 locuitori români.

Vârbiţa Mare şi Vârbiţa Mică [3] sunt două sate aşezate în faţa satului Şimian, de lângă Turnu-Severin.

schimb, în „*Etimologicum M. Romaniae*„Tom. IV, în introducerea „Negru Vodă"—... p.... CXXXIII, atribuie zidirea mănăstirii lui Nicodim, ajutat de Radu, tatăl lui Mircea cel Bătrân. Istoricul sârb H. Ruvarac, în *Pop Nikodim, der erste Klostergründer in der Wallachei*, p. 354—545, înclina să vadă mănăstirea amintită ctitoria lui Nicodim, înlăturând orice presupunere despre vreo contribuţie a Domnului român. Dimpotrivă, C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, p. 412 şi mai nou E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre Români şi Jugoslavi*, p. 144—145, deşi acesta din urmă mai rezervat, atribuie zidirea mănăstirii lui Radu, tatăl lui Mircea. Regretatul N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu ţările noastre* şi Al. Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana* p. 43 sunt rezervaţi.

[1] O. Langer, *op. cit.*, vezi harta; St. Romanski, *op. cit.*, p. 52; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 46. În 1931 erau 1706 Români.

[2] St. Romanski, *op. cit.*, p. 52.

[3] St. Romanski, *op. cit.*, p. 52; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 46. Pentru Vârbiţa Mare d. S. Cristea arată 1398 Români, iar pentru Vârbiţa Mică 948 de Români; R. Gruić, *op. cit.*, p. 189; D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije...* p. 110; *Idem*, *Vojno geografski opisi Srbije*, p. 45; Official Langer, *op. cit.*, vezi harta. *Serbatz* este numele redat de cartograful austriac. Existenţa unui sat Vârbiţa este atestată în 1464 de un document al lui Radu cel Frumos în judeţul Mehedinţi. Domnul Ţării Româneşti întărea în acel an privilegiile mănăstirii Tismana acordate de strămoşii săi, cf. P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, I, *Documente interne*. 1369—1490, p. 249. A doua mărturie despre Vârbiţa o constituie actul de vânzare al jupânesei Călina, către Matei Basarab, în anul 1649, vezi N. G. Dinculescu, *Zapis de vânzare al jupânesei Călina către Matei Basarab*, p. 432; satul numit, în actul amintit şi Vârbiţa de jos, a fost donat mănăstirii Sadova din Dolj, de către Antonie din Popeşti, după două deceni dela cumpărarea lui de către Matei Basarab, cf. N. Ploşor, *Cartea lui Antonie Vodă către mănăstirea Sadova*, p. 513—515. In secolul următor, satul Vârbniţa dispare din judeţul Mehedinţi; probabil locuitorii lui să fi trecut pe malul drept al Dunării şi să fi durat un sat nou.

In prima jumătate a secolului XVIII-lea, locuitorii celor două Vârbiţe erau laolaltă. O parte din ei, pe la mijlocul aceluiaşi secol, au durat „Verbicz Gyinsus", un sat nou, căruia un ofiţer austriac a ştiut să-i redea exact numele după pronunţarea românească.

In prima jumătate a secolului XVIII-lea, Vârbiţa avea 25 de case de Români şi ea făcea parte din enoria preotului român Teodor Grecu, din Râtcova.

In 1916, St. Romanski evaluase, numărul locuitorilor din Vârbiţa Mare, la 1300, iar pentru Vârbiţa Mică la vreo 1000, firește Români; recensământul din 1921 preciza pentru cea dintâi 1164 de locuitori români şi 2 sârbi, iar pentru cea de a doua 1340 de Români. In Iulie, 1943, fiind la faţa locului, am găsit 1456 de Români, în Vârbiţa Mare, şi 1010 Români în Vârbiţa Mică, dar niciun Sârb.

Plasa Bârza Palanca.

Bârza Palanca [1]. Palanca sau „Palancuza", cum o numeşte Marsigli şi cum o numesc Românii, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, are aspectul unui port dunărean, deşi nu are o populaţie prea numeroasă. La 1916, avea 976 de locuitori români, dintre care o şesime de Aromâni şi câţiva Bulgari. Din datele recensământului dela 1921, rezultă, că, în acest an erau 1011 Români şi 566 de Sârbi, locuitori ai Palancei.

Deosebit de menţiunea lui Marsili, Palanca mai este amintită în „Carte von dem Königer. Servien", ca Pirsa Palanca, apoi la 1736, cu un număr de 18 case româneşti; ea era în acel an enoria unui preot român. Alte trei menţiuni din a doua jumătatea a secolului al XVIII-lea atestă originea românească a locuitorilor, dar numărul caselor diferă dela una la alta.

Cupuzâştea [2]. In „Carte von dem Königreich Servien", satul nu e reprodus. Totuşi el trebuia să fi existat, căci în a

[1] L. T. Marsili, *op. cit.*, p. 17, *Palancuţa*, remarcă autorul, este pe locul de întâlnire a trei drumuri; St. Romanski, *op. cit.*, p. 62; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 45. În 1931 erau 2008 Români; O. Langer, *op. cit.*, vezi harta unde se poate verifica afirmaţia lui Marsili; D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije*, p. 110 şi 136; *Idem*, *Vojno geografski opisi Srbije*, p. 47.

[2] D. Pantelić, *Vojno geografski opisi*, p. 48; St. Romanski, p. 52; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 45. În 1931 erau 702 Români.

doua jumătate a secolului XVIII-lea era un sat destul de mare, mare, compus din douăzeci şi opt de case, probabil româneşti.

In 1916, în Cupuzâştea erau 543 de Români, iar după cinci ani 610 Români şi 3 Sârbi.

Cameniţa Mică [1]. Satul este vechiu. La 1719 avea un preot român, pe Cristu Anghel, din Ţara Românească. După şapte ani, în locul lui veni Radu Mihailov, născut la Râmnic, dar hirotonisit la Bucureşti. In vremea păstoriei sale, Cameniţa avea 20 de case româneşti. Ea era enoria sa, dar preotul Anghel şedea în Ostrov, un sat, pe atunci mare, din 80 de case. La 1916, Cameniţa avea 952 de locuitori români; în 1921 erau 1033 de locuitori români şi 3 sârbi.

Mihailovăţ [2]. Satul acesta datează din 1833. In acel an o parte din locuitorii Ostrovului Mare, o insulă în faţa satului, în număr de 277 de inşi, pentru a nu rămâne pe mâna „ciocoilor," au trecut cu învoirea, ba chiar după stăruinţa cnezului Miloş Obrenovici, în Craina şi s'au aşezat între satele Slatina şi Cameniţa.

Coloniştii români au primit îndată scutiri de dări, anumite înlesniri fiscale şi o biserică. Condiţiile de trai păreau optime, totuşi Românii începură să părăsească satul, chiar din 1834; emigraţia luă proporţii deosebite în 1839, când locuitori din vreo 50 de case se întoarseră în insulă.

In 1916, erau în Mihailovăţ vreo 1300 de Români, iar în 1921 ei era 1479, pe când Sârbii 19.

Malainiţa [3]. In „Carte von dem Königreich Servien", satul acesta este reprodus. Deosebit de această informaţie, alta cu privire la Malainiţa nu avem, decât cea din 1916, când satul avea 975 de Români; după cinci ani numărul lor a scăzut la 878.

Iacubovăţ [4] (Jabukovac sârbeşte). Satul este vechiu. El este indicat în „Carte von dem Königreich Servien", alcătuită la în-

[1] R. Gruić, *op. cit.*, p. 187 şi 189; St. Romanski, *op. cit.*, p. 52; F. Florescu, *op. cit.*, p. 45. În 1931 erau 1154 de Români.

[2] T. Djordjević, *Arhivska gradja za naselja u Srbiji*... p. 120—135; St. Romanski, *op. cit.*, 52; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 45. În 1931 erau 1683 de Români.

[3] O. Lauger, *op. cit.*, vezi harta; St. Romanski, *op. cit.*, p. 52; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 45. În 1931 erau 1110 Români.

[4] O. Lauger, *op. cit.*, vezi harta; R. Gruić, *op. cit.*, p. 188; St. Romanski, *op. cit.*, p. 52; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 45. În 1931 erau 4287 de Români şi 76 de Sârbi.

ceputul sec. XVIII-lea ; din aceaşi epocă se ştie că satul era românesc, avea 38 de case şi un preot român, venit din Ţara Românească, dela Dămăşeşti. Satele dimprejur, Vratna, Slatina, Ostrov şi Samarinovăţ erau enoriile sale.

In 1916, satul avea o populaţie de 3.675 de locuitori români, mai ales ungureni ; după cinci ani, în Iacubovăţ erau 3.692 de locuitori români şi 69 de sârbi.

Plamna (sârbeşte Plavna) [1] este un sat vechiu. Deşi nu-i trecut în „Carte von dem Königreich Servien", totuşi întemeerea lui trebue pusă înainte de sec. al XVIII-lea, căci la 1783, satul era foarte mare, alcătuit din 70 de case de Români şi Sârbi.

In 1916, Plamna avea 1670 locuitori români, iar în 1921, 1.678 de Români şi 4 Sârbi.

Reca [2] este un sat nou. In 1916, avea 400 de locuitori români.

Slatina [3]. Satul e vechiu. Intemeerea lui datează înainte de sec. al XVIII-lea. El este reprodus în „Carte von dem Königreich Servien" în forma Slafina. In 1736 era enoria preotului român Lepădat, alcătuită din 44 de case.

Etnograful Romanski a putut număra la 1916, 847 de Români. La 1921, ei erau 953, iar Sârbii numai 3.

Uroviţa [4]. In harta amintită satul acesta e trecut Horawiz. Alte informaţii pentru secolele următoare, privitoare la Uroviţa, lipsesc.

In 1916, acest sat avea 2178 de locuitori români, cei mai mulţi ungureni ; după cinci ani, erau 2242 de Români şi 376 de locuitori de altă naţionalitate.

Satul Vratna [5] este pe locul unei mânăstiri atribuită lui Radu, tatăl lui Mircea cel Bătrân. In „Carte vom dem König-

[1] D. Pantelić, *Ukodjenje Srbije*, p. 133 ; *Idem*, *Vojno geografski opisi Srbije*, p. 28 ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 52 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 45. În 1931 erau 1732 de Români.

[2] St. Romanski, *op. cit.*, p. 52.

[3] R. Gruić, *op. cit.*, p. 189 ; O. Langer, *op. cit.*, vezi harta ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 53 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 45. În 1931 erau 1158 de Români.

[4] O. Langer, *op. cit.*, vezi harta ; St. Romanski, *op. cit.*, 52 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 45. În 1931 erau 3186 de Români.

[5] O. Langer, *op. cit.*, vezi harta ; R. Gruić, *op. cit.*, p. 188 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 45. În 1931 erau 593 de Români ; G. Weigand, *op. cit.*, p. 3.

reich Servien" se găseşte indicată în locul Vratnei o mânăstire, şi alături de ea un sat cu numele Raedno.

Intr'o relatare din 1736, satul este arătat românesc, având 15 case şi un preot român. In 1916, Vratna era un sat din 457 de locuitori români; după cinci ani, numărul lor a scăzut la 440, în schimb erau şi 11 locuitori sârbi şi 2 de alt neam.

Filolcgul german, G. Weigand, în călătoria sa prin Craina, a găsit în mânăstirea Vratna, o serie de cărţi bisericeşti, datând din sec. al XVII-lea; toate erau toate româneşti.

Plasa Negotin.

Bucovcea [1] este amintită ca Pukowze încă dela începutul sec. al XVIII-lea. Din aceaşi epocă se ştie că satul avea şi un preot român, pe Constantin Dimitrievici, venit din Craiova, unde învăţase carte. In a doua jumătate a sec. XVIII-lea, satul Bucovcea avea vreo 30 de case, probabil locuite de Români.

In 1916, numărul locuitorilor din Bucovcea era evaluat de St. Romanski la 3200 de Români, în schimb recensământul din 1921 nu recunoaşte decât 1961 de Români şi 386 de Sârbi.

Blivanu (Sârbii îi zic *Veljkovo*) [2]. Satul este întemeiat probabil într'o epocă recentă. In 1916, avea 480 de locuitori români, iar în 1921, 464 de Români şi 61 de Sârbi.

Cobişniţa [3] este un sat aşezat la Sud de Bucovcea. Cobişniţa este mai veche de cum rezultă din informaţiile existente, căci la 1736 avea 90 de case. Era deci, un sat mare, pentru înjghebarea căruia trebuie presupus un timp mai îndelungat. In acel an, preot în satul Cobişniţa era Teodor Petrovici din satul Raduievăţ. El era Român şi avea toate cărţile româneşti.

In „Carte von dem Königreich Servien", satul este reprodus cu numele Cobeschitze. La 1916, populaţia satului Cobişniţa era

[1] O. Langer, *op. cit.*, vezi harta; R. Gruić, *op. cit.*, p. 184—185; D. Pantelić, *Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 46; St. Romanski, *op. cit.*, p. 54; F. Florescu, *op. cit.*, p. 31 şi 47. În 1931 erau 2617 Români şi niciun Sârb.

[2] St. Romanski, *op. cit.*, p. 54; F. Florescu, *op. cit*, p. 31, p. 47. În 1931 avea 573 de Români.

[3] O. Langer, *op. cit.*, v. harta; R. Gruić, *op. cit.*, p. 184; F. Florescu, *op. cit.*, p. 31, p. 47. În 1931 avea 2787 de Români.

evaluată la vreo 2000 de Români, în schimb la 1921, recensământul sârbesc nu recunoaşte decât 214 Români şi 1368 de Sârbi.

Cuseac [1]. Satul acesta este vechiu. In prima jumătate a sec. al XVIII-lea era un sat mare compus din 70 de case de Români. In această epocă, Preda Danilov era preotul satului, dar şedea în Prahova. El învăţase carte la mănăstirea Hurezului.

Din motive necunoscute, populaţia satului a scăzut în secolele următoare, încât, la 1916, abea se puteau număra 50 de locuitori români. Recensămintele din 1921 şi 1925 numai indică niciun locuitor în Guseac; probabil că satul a dispărut.

Dupliane [2]. Singura informaţie despre acest sat o avem din 1916. In acel an Dupliane avea 1180 de locuitori români. Din datele recensământului dela 1921, rezultă o diminuare a numărului de Români la 821 de locuitori în timp ce numărul Sârbilor era de 211.

Geanova [3], este numele românesc al unui sat aşezat la Sud-Est de Malainiţa. Astăzi, numele lui este sârbizat în Duşanovaţ.

Cea dintâi menţiune despre acest sat, este dun 1763. In acel an satul era mare şi avea 65 de case. Sporul de populaţie a fost continuu în deceniile următoare. La 1916, satul avea 2380 de locuitori români, însă după cinci ani, numărul lor a scăzut la 1877, în timp ce al Sârbilor, până atunci inexistenţi, era de 328. Vizitând satul în Iulie 1943, am găsit în Geanova o populaţie românească de 2479 de locuitori, dar nici un Sârb.

Coroglaş [4] este un sat al cărui nume a fost recent sârbizat în Miloşevo. El se găseşte la Sud de Geanova. Deşi nu-i trecut în „Carte von dem Königreich Servien", hartă întocmită la începutul sec. al XVIII-lea, totuşi o informaţie din această epocă îi atestă existenţa. O altă informaţie dela sfârşitul aceluiaşi secol este mai precisă, indicând un număr de 50 de case locuite de Români.

[1] R. Gruić, *op. cit.*, p. 187a; St. Romanski, *op. cit.*, p. 53.

[2] St. Romanski, *op. cit.*, p. 53; F. Florescu, *op. cit.*, p. 31, p. 47. În 1931 erau 1203 locuitori, numai Români.

[3] D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije pred K. Krajinu*, p. 127; St. Romanski, *op. cit.*, p. 53; F. Florescu, *op. cit.*, p. 31, p. 47. În 1931 avea 2439 de locuitori, numai Români; G. Giuglea, *Românii din Serbia*, p. 205.

[4] R. Gruić, *op. cit.*, p. 183; D. Pangtelić, *Uhodjenje Srbije...*, p. 127; St. Romanski, *op. cit.*, p. 53; F. Florescu, *op. cit.*, p. 31, p. 47. În 1931 erau 755 de locuitori, numai Români.

Din motive necunoscute, satul s'a depopulat în secolul următor, de aceea la 1916, nu mai erau decât 290 de locuitori români, iar după cinci ani 558 de Români şi 133 de Sârbi.

Mocrania [1] (azi Milanovo). In a doua jumătate a sec. XVIII-lea, satul acesta avea 30 de case. Originea locuitorilor însă nu-i arătată. La 1916, Mocrania avea 1770 de locuitori români. Azi în Mocrania sunt 7 Sârbi, faţă de 2232 de Români. Rezultatul a fost obţinut de autor în Iulie 1943.

Centrul Crainei este *Negotin* [2]. Acest orăşel de vreo 10.000 de locuitori era odinioară reşedinţa cnezului Crainei şi a reprezentantului împărăţiei turceşti.

Negotinul este o aşezare veche, după cum se poate constata din recentele săpături. Biserica de aci datează din 1645. Ea este ctitoria lui Vucomir şi Pavel, doi boieri. Iosif Pančić, studiind câteva fresce ale acestei biserici, a fost izbit de asemănarea dintre tipurile de oameni de pe ele şi fizicul locuitorilor din Stari Vlah, dar mai ales cu portul acestora.

Vechimea Negotinului este atestată şi de harta amintită; deosebit de ea este menţiunea ofiţerului austriac Jeney, dela 1777. In acest an, Negotinul avea 600 de case locuite de Români, Bulgari şi Turci.

In 1916, din vreo 5000 de locuitori, Românii erau circa 300, aşezaţi într'o mahala deosebită de a celorlalte naţionalităţi.

Prahova [3] este un mic port dunărean. In „Carte von dem Königreich Servien", satul este trecut cu numele Prehowa. La 1736 era un sat mare de vreo 70 de case, locuite probabil de Români. Preot în acea epocă era în Prahova un Român din Boresc-Ţara Românească.

In 1916, populaţia Prahovei se ridica la circa 1200 de locuitori români. Numărul exact l-am putut stabili noi în Iulie 1943; el se ridică la 2243 de Români, o familie de 5 Aromâni şi cca 20 funcţionari vamali sârbi.

[1] D. Pantelić, *Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 42; St. Romanski, *op. cit.*, p. 54; F. Florescu, *op. cit.*, p. 57. În 1931 d. Sandu Cristea a găsit 2147 de locuitori români.

[2] M. Stanojević, *Manastir Suhodol*, p. 5—6; O. Langer, *op. cit.*, vezi harta; D. Pantelić, *Uhodjenja Srbije*, p. 110; St. Romanski, *op. cit.*, p. 53; F. Florescu, *op. cit.*, p. 47. În 1931 erau 3108 Români, N. Vuilć, *Antički spomenici naše zemlje*, p. 100.

[3] O. Langer, *op. cit.*, vezi harta; R. Gruić, *op. cit.*, p. 187; St. Romanski, *op. cit.*, p. 57; F. Florescu, *op. cit.*, p. 47. În 1931 erau 3117 Români.

Raduievăţ [1] este aşezat la graniţa sârbo-bulgărească.

La începutul secolului al XVIII-lea, satul era românesc şi avea 80 de case. Era, prin urmare, în acea vreme, un sat mare. Avea preot un Român, originar din Ţara Românească, din satul Drincea.

In 1916, St. Romanski evaluase populaţia satului la 1800 de locuitori români.

La Sud de Prahova se găseşte satul *Samarinovaţ*. In „Carte von dem Königreich Servien", satul nu e trecut, totuşi el exista la începutul sec. al XVIII-lea şi era un sat românesc. Spre sfârşitul aceluiaşi secol, Samarinovaţ avea 40 de case. In 1916, St. Romanski găsise 545 de locuitori români. Numărul Românilor a sporit după cinci ani la 632, dar alături de ei erau şi 88 de Sârbi.

Sârbo-Vlah [2]. Prima menţiune despre acest sat îl arată românesc, alcătuit din 60 de case. Satul avea în această epocă— sec. al XVIII-lea — un preot român, venit din Ţara Românească, dela Slatina. Spre sfârşitul sec. al XVIII-lea, satul s'a depopulat, numărul caselor scăzând la 30.

La 1916, numărul locuitorilor era de vreo 500 de Români. Din datele recensământului dela 1921 rezultă că în acest an Românii erau 612, iar Sârbii 119.

Satele *Zlogutea* [3] (sârbeşte Aleksandrovka), *Koilova* şi *Toromaşiţa* (sârbeşte Ţârnomaşiţa) au aparţinut statului bulgar până la 1919, iar din acest an au fost cedate Iugoslaviei. Acum sunt din nou ale Bulgariei. Primul, avea în 1921, 930 de Români, al doilea 854 de Români şi 2 Sârbi, iar al treilea 809 Români. Koilova este un sat mai vechiu, care exista la începutul sec. al XVIII.

Plasa Sălaş.

Satul Luca [4], se găseşte la poalele muntelui Stol.

In „Carte von dem Königreich Servien", satul Luca nu e

[1] O. Langer, *op. cit.*, vezi Gruić, *op. cit.*, p. 188; D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije pred Kočinu Krajinu*, p. 110; St. Romanski. *op. cit.*, p. 53. F. Florescu, *op. cit.*, p. 31.

[2] R. Gruić, *op. cit.*, p. 188; D. Pantelić, *op. cit.*, p. 46; St. Romanski, *op. cit.*, p. 54; F. Florescu, *op. cit.*, p. 31, p. 47. În 1931 erau 893 de Români, dar nici un Sârb.

[3] F. Florescu, *op. cit.*, p. 31, p. 47. În 1931 Zlocutea avea 968 de Români, Coilova 862, Toromaşiţa 733.

[4] R. Gruić, *op. cit.*, p. 187; D. Pantelić, *Vojno-geografski opsisi Srbije*, p. 29; St. Romanski, *op. cit.*, p. 54; F. Florescu, *op. cit.*, p. 31, p. 47. În 1931 erau 1236 de Români.

trecut, totuşi el exista la începutul secolului al XVIII-lea şi avea 20 de case. Numărul lor spori spre sfârşitul aceluiaşi secol la 25.

In 1916, satul era curat românesc, având 1504 locuitori; după cinci ani, alături de 1164 de Români erau şi 5 Sârbi.

Cioconeari [1], (Sârbii îi zic Koprivniţa), deşi nu e trecut în harta amintită, totuşi el exista la începutul sec. al XVIII-lea. In această epocă se aşează câteva familii în Cioconeari, venite din părţile Prizrenului. Spre sfârşitul aceluiaşi secol, Cioconeari era alcătuit din vreo 10 case.

In 1916, acest sat avea 204 locutori români, iar la 1921, 219 Români şi 1341 de Sârbi.

Dâlboceni [2]. Despre acest sat avem o singură informaţie târzie, cea dela 1916, a lui St. Romanski. Numărul locuitorilor în acel an era de 1074 de Români. La 1921, nu mai erau decât 467 de Români şi 2 Sârbi.

Glogoviţa [3] sau Glogowiz, cum este trecut numele acestui sat în „Carte vom dem Königreich Servien", este un sat românesc.

In 1916, avea 1330 de locuitori români, iar la 1921 avea 1087 de Români şi 23 de Sârbi.

Iasicova Mare şi Iasicova Mică [4]. După cum rezultă din „Carte von dem Königreich Servien" şi dintr'o informaţie din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, cele două sate au fost la un loc în această epocă. La 1783, satul avea 25 de case, locuite probabil de Români.

In 1916, Iasicova Mare avea 1750 de locuitori români, iar Iasicova Mică 691; după cinci ani, prima avea 1941 de Români şi 2 Sârbi, iar Iasicova Mică 585 de Români şi 7 Sârbi.

Iasenovăţ Mare [5]. Până la 1919, acest sat a aparţinut Bulgariei, iar din acel an a fost anexat de Iugoslavia. In 1921 avea 1748 de Români şi 17 Sârbi.

[1] M. Stanojavić, *Zbornik*, vol. II, p. 58; St. Romanski, *op. cit.*, p. 54; F. Florescu, *op. cit.*, p. 47. În 1931, erau 1350 de Români.

[2] St. Romanski, *op. cit.*, p. 54; F. Florescu, *op. cit.*, p. 31, p. 46. În 1931 erau 1883 de Români.

[3] O. Langer, *op. cit.*, vezi harta; St. Romanski, *op. cit.*, p. 54; F. Florescu, *op. cit.*, p. 31, p. 47. În 1931 erau 1102 Români.

[4] O. Langer, *op. cit.*, vezi harta; D. Pantelić, *Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 42; St. Romanski, *op. cit.*, p. 54; F. Florescu, *op. cit.*, p. 31, p. 47. În 1931 erau 549 de Români în Iasicova Mică şi 1740 în Iasicova Mare.

[5] F. Florescu, *op. cit.*, p. 31.

Tabacovăţ [1] este un sat nou, durat de locuitorii români din satul sârbesc Brusnik.

In 1916 avea 400 de Români, iar la 1921, 361 de Români şi 14 Sârbi.

Judeţul Zaiecear (sârbeşte Zaječar).

Plasa Zaiecear.

In apropierea unei mine de aramă, lângă muntele nu prea înalt Tilva Roşie, este satul *Bor* [2]. Mina a fost exploatată încă din epoca romană, iar un cimitir roman dovedeşte şi existenţa unei aşezări din aceeaşi epocă.

In 1887, satul era românesc şi avea 161 de birnici. St. Romanski, la 1916, l-a găsit deasemenea românesc cu 113 locuitori. După cinci ani, populaţia Borului era de 1358 de locuitori, dintre care 690 Români, iar restul Sârbi.

Bucie [3], ca şi Bor, este un sat de munte.

Prima menţiune despre acest sat se găseşte în însemnările unui ofiţer austriac, Turaty, din anul 1783. Numele satului este trecut în formă românească Butscha [3].

La 1887, în Bucie erau 189 de birnici. Satul era, în acest an românesc, la fel şi în 1916, când avea 1331 de locuitori români. O scădere a numărului de Români se constată la 1921; ei erau numai 1028, iar Sârbii 59.

Brestovţi [4] este amintit prima dată la 1736, dar origina locuitorilor nu este indicată. La 1887, satul era mare, cu 339 de birnici români. Ultimile statistici îl arată deasemenea românesc; prima din 1916, cu 1746 de locuitori români, a doua, din 1921, cu 1743 de Români şi 25 de Sârbi.

[1] St. Romanski, *op. cit.*, p. 54; F. Florescu, *op. cit.*, p. 31, p. 47. În 1931 erau 530 Români.

[2] T. Djordjević, *op. cit.*, p. 61—62; St. Mačaj, *Crnorečki okrug*, p. 10; St. Romanski, *op. cit.*, p. 53; F. Florescu, *op. cit.*, p. 56, p. 48. În 1931 erau 4749 de Români şi 435 de altă naţionalitate.

[3] D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije*, p, 133; St. Mačaj, *op. cit.*, p. 10; St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36, p. 48. În 1931 erau 1248 de Români, dar niciun Sârb.

[4] Radoslav Gruić, *op. cit.*, p. 186; St. Mačaj, *op. cit.*, p. 10; St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36, p. 48. În 1931 erau 2100 de Români.

Criveli [1]. Informaţiile privitoare la acest sat românesc sunt puţine şi târzii. Abea în 1887 se ştie că satul avea 535 de birnici români. In 1916, el avea 2708 locuitori români.

Gamzigrad [2] se găseşte pe ruinele unui castru roman. In harta amintită nu e trecut, deasemenea nu există vreo altă informaţie despre acest sat românesc, anterioară anului 1887. In recensământul fiscal din acel an era trecut cu 134 de birnici români. In anii care a urmat până la 1916, Sârbii din Zvezdan s'au aşezat în număr de vreo 10 în Gamzigrad. In acest an, erau 1037 de locuitori români; numărul lor spori după cinci ani cu 114, iar al Sârbilor la 57.

In apropierea satului Gamzigrad este situată mânăstirea *Lăpuşnea*, ctitoria lui Radu cel Mare (1495—1508) şi a părcălabului său Gherghină, unchiu după mamă, zidită la 1510.

Gârlean [3] este un sat locuit de Români şi Bulgari. Prima menţiune despre el este din 1783. Atunci era mare, alcătuit din 120 de case. La 1887, în Gârlean erau 449 de birnici, jumătate din ei fiind Români, iar cealălaltă jumătate Bulgari. Cei dintâi, la 1916, erau în număr de 1380, iar Bulgarii Tetevenţi 698. Sporul de populaţie bulgaro-sârbească s'a accentuat în anii următori, pe când populaţia românească a scăzut, de aceea în 1921, Românii erau în număr de 1273, pe când Bulgarii şi Sârbii 903.

Lugniţa [4] în 1887 avea 297 de birnici români. St. Românski a găsit, la 1916, 1905 locuitori români; după cinci ani, Românii erau 1765, iar Sârbi 77.

Metovniţa [5]. Şi pentru acest sat românesc informaţiile sunt puţine şi târzi. La 1887, după recensământul fiscal din acest an,

[1] St. Mačaj, *op. cit.*, p. 10; St. Romanski, *op. cit.*, p. 35; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36. Numărul Românilor la 1921 era de 14, iar al Sârbilor de 2572. Deoarece bănuim o eroare de transcriere am redat cifra la subsol.

[2] St. Mačaj *op. cit.*, p. 10; St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36, p. 48. În 1931 erau 1426 de Români; G. Balş, *O biserică a lui Radu cel Mare*, p. 194—199; D. Miličević, *Kneževina Srbija*, p. 831.

[3] D. Pantelić, *Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 45; St. Mačaj, *op. cit.*, p. 10; St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; F. Florescu, *op. cit.*, p. 30, p. 48. În 1931 erau 2467 de Români.

[4] St. Mačaj, *op. cit.*, p. 10, St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36, p. 48. În 1931 erau 1832 de Români.

[5] St. Mačaj, *op. cit.*, p. 10; St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36, p. 48. În 1931 erau 1847 de Români.

Metovniţa erau 239 de birnici români. La 1916 populaţia acestui sat era de 1547 de locuitori români; numărul Românilor în 1921 era de 1467, în timp ce al Sârbilor era de 32.

Niculicevo [1]. Despre acest sat, istoricul sârb Tihomir Djordjević afirmă că a fost cândva sârbesc, dar locuitorii lui s'au refugiat aiurea, iar Românii l-au populat.

La 1887, în Niculicevo erau impuşi la dări 251 de Români. St. Romanski găsise la 1916 un număr de 1185 de locuitori români, care s'a micşorat până la 1921, la 1157, în timp ce al Sârbilor era de 31.

Oştreli [2] în 1916, avea 902 de locuitori români.

Satul românesc cel mai sudic este *Pârlita* [3]. Populaţia lui în cele trei recensăminte era de 85 de birnici la 1887; de 634 de locuitori Români la 1916 şi de 614 Români şi 31 de Sârbi la 1921.

Slatina [4] avea, la 1887, 339 de birnici români. St. Romanski a putut număra la 1916, 1674 de locuitori români.

Şlivar [5]. Populaţia acestui sat era, la 1887, de 120 de birnici români; la 1916 de 796 de locuitori români, iar la 1921 din 17 Români şi 20 de Sârbi.

Zaiecear [6] este capitala judeţului cu acelaşi nume. Acest oraş a fost întemeiat în a doua jumătate a sec. al XIII-lea de de către reprezentanţii tuturor curentelor metanastazice: vardarian, cosovean, dinaric, şop, bulgar şi românesc. La 1780—1790 avea de preot pe Românul Barbu, venit din Ţara Românească.

[1] T. Djordjević, *op. cit.*, p. 65; St. Mačaj, *op. cit.*, p. 10; St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; F. Florescu, *op. cit.*, p. 37, p. 48. În 1931 erau 1302 Români.

[2] St. Romanski, *op. cit.*, p. 35; T. Djordjević, *Kroz naše Rumune*, p. 62.

[3] St. Mačaj, *op. cit.*, p. 10. St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36, p. 48. În 1932 erau 807 Români.

[4] St. Mačaj, *op. cit.*, p. 10; St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; F. Florescu, *op. cit.*, p. 37. Numărul Românilor era în 1921 de 56, iar al Sârbilor de 1357. Este probabil o nouă greşeală de transcriere comisă de F. Florescu.

[5] St. Mačaj, *op. cit.*, p. 10; St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; F. Florescu, *op. cit.*, p. 37, p. 48. În 1931 erau 758 de Români.

[6] D. Pantelić, *Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 42; M. Stanojević, *Zaječar*, p. 6—11; *Idem*, *Zidanje Zaječarske crkve*, p. 25—30; St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; T. Djordjević, *Rumuni u Srbiji*, p. 178. După *Rječnik Mesta Kraljevine S. H. S.*, p. 296. În 1925 erau 12 mii locuitori.

Miloş Obrenovici s'a străduit să-l înfrumuseţeze şi să-l înzestreze cu o biserică şi diferite alte instituţii.

In 1916 în Zaiecear mai era o mahala românească, care adăpostea vreo 1000 de Români; numărul lor s'a redus în anul 1921 la 268.

Gratcova şi *Halova* [1] au aparţinut Bulgariei până la 1916, iar din acest an au fost cedate Jugoslaviei. Primul sat, avea la 1921, o populaţie de 1614 locuitori români şi 2 sârbi, iar al doilea de 3519 români şi 14 sârbi.

Plasa Bolievaţ (Boljevac).

Baceviţa [2]. La 1887, satul acesta avea 180 de birnici români. St. Romanski a găsit 1639 de Români şi 55 de Ţigani, dintre care 9 erau Români, iar ceilalţi Sârbi. In 1921 erau la Baceviţa 990 de Români şi 103 de Sârbi.

Bogoviţa [3], în 1916, avea 1071 de locuitori români. Ei au fost cândva în Podgorţi, dar făcându-şi alte sălaşe, mai departe de satul propriu zis, s'au izolat de el şi au întemeiat un sat nou.

Dobropole [4] este ultimul sat românesc în spre Sud.

La 1887 în Dobropole erau 142 de birnici români. Ei au rezistat tendinţelor de desnaţionalizare, deşi erau înconjuraţi numai de sate sârbo-bulgăreşti. Astfel, la 1916, satul era curat românesc, cu populaţie de 921 de Români, 44 de Ţigani români şi un Sârb. La 1921, Românii erau 977, iar Sârbii 19.

Izvorul ăl Mic [5] este amintit prima oară la 1783. Atunci avea 10—12 case. La 1887, satul avea 264 de birnici, dintre care jumătate erau Români. St. Romanski a evaluat numărul Românilor la 694, al Sârbilor la vreo 400 şi al Ţiganilor la 23. La 1921, Românii erau 767, pe când Sârbii 478.

[1] F. Florescu, *op. cit.*, p. 36—37.

[2] St. Maćaj, *op. cit.*, p. 11; St. Romanski, *op. cit.*, p. 56; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36.

[3] St. Romanski, *op. cit.*, p. 56; Tihomir Djordjević, *op. cit.*, p. 6.

[4] St. Mačaj, *op. cit.*, p. 11; St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36, p. 45. În 1931, erau 1123 de Români.

[5] D. Pantelić, *Vojno geografski opisi Srbije*, p. 30, p. 40. Satul e numit Izwariza; St. Mačaj, *op. cit.*, p. 11; St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; F. Florescu, *op. cit.*, 36, p. 45. În 1931 erau 1263 de Români.

Lucova [1]. Pokorni, ofiţer austriac, menţionează acest sat în însemnările sale spre sfârşitul sec. XVIII-lea. In această epocă avea 10—12 case. La 1887, satul era jumătate românesc. St. Romanski a găsit, la 1916, 1204 locuitori, dintre care 628 de Sârbi, 341 de Ţigani români şi 235 de Români.

Osnici [2] este unul din marile sate româneşti din Ţârna Reca. La 1887 avea 340 de birnici români; la 1916, 1696 de locuitori români, 3 sârbi şi 18 ţigani; la 1921 erau 2097 de Români şi 22 de Sârbi.

Satul Podgorţi [3] e al doilea ca mărime după Zlot. El este înconjurat din toate părţile de munţi, ca: Micul, Clenţeruşul, Brezoviţei, Boju, etc. De aceea e ferit atât de vânturi, cât şi de influenţe străine.

Satul ar data din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, când se spune că au venit primi colonişti, strămoşii Basarabilor şi Bucuronilor, două familii socotite cele mai vechiu din Podgorţi.

La 1875, *Podgorţi era satul cel mai mare din Serbia.* In 1887 se puteau număra 630 de birnici români. St. Romanski evaluase numărul locuitorilor la 2182 de locuitori români, 11 sârbi şi 28 de ţigani. Din datele recensământului dela 1921 rezultă că în acest an erau 2251 de Români şi 269 de Sârbi. Satul este de tip românesc, răsfirat, ale cărui sălaşe, în număr de peste 400, acoperă numeroase coline.

In valea Timocului Negru se găseşte satul *Săvineţi* [4]. Intemeierea lui trebue pusă într'o epocă recentă. La 1916 avea 495 de locuitori români, iar la 1921, 648 de Români şi 5 Sârbi.

Şerbanovăţ [5] este unul dintre satele româneşti mari, despre care însă nu avem date sigure asupra întemeierii lui.

[1] D. Pantelić, *op. cit.*, p. 41; St. Mačaj, *op. cit.*, p. 11; St. Romanski, *op. cit.*, p. 55; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36. În 1921, statistica sârbească a arătat doar un Român, *Ibidem*, p. 45. În 1931 erau 1275 de Români după d. Sandu Cristea.

[2] St. Mačaj, *op. cit.*, p. 11; St. Romanski, *op. cit.*, p. 56; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36, p. 45. În 1931 erau 2162 de Români.

[3] T. Djordjević, *op. cit.*, p. 49; St. Mačaj, *op. cit.*, p. 11; F. Florescu, *op. cit.*, p. 45. În 1931 erau 2731 de Români; M. Stanojević, *Podgorac*, p. 56—61; St. Romanski, *op. cit.*, p. 56.

[4] St. Romanski, *op. cit.*, p. 56; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36.

[5] St. Romanski, *op. cit.*, p. 56; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36, p. 45. În 1931 erau 2259 de Români şi 21 Sârbi; O. Langer, *op. cit.*, vezi harta. Serebeniz de pe hartă nu poate fi identificat cu Şerbanovaţ de azi.

La 1916, avea 2217 locuitori, dintre care 1176 de Români, 27 de Ţigani, deasemenea români, şi 14 Sârbi; după cinci ani Românii erau 2259, iar Sârbii 21.

Valea cu anini (Valaconia) [1]. Acest sat se crede că a fost întemeiat în sec. al XVII-lea, pe locul unui sat distrus, cu numele Pevlova. Totuşi în „Carte von dem Königreich Servien", satul nu figurează.

La 1887, în Valea cu Anini erau 447 de birnici români, iar la 1916 erau 1281 de locuitori, din care 1246 de Români, 11 Sârbi şi 28 de Ţigani români; în 1921 erau 2135 de Români şi 13 Sârbi.

Zlot sau Zilot [2] cum îi mai zic Românii, este un sat înconjurat din două părţi de munţi; din spre Vest sunt munţii Cornet, Grâpciunea, Malinicu şi Cârşu; din spre Nord—Est de munţii: Obleşu, Tilva Budii, Tilva Neagră, Tilva Mică şi Tilva Scorusului. Sălaşele sunt numeroase şi în acest sat. Ele sunt primele aşezări în jurul cărora venind alţi colonişti au durat un sat. Din ce epocă există acele sălaşe, nu se poate preciza, totuşi se poate vorbi de sec. al XVI-lea, de când sunt monedele găsite pe hotarul Zlotului. Ele poartă chipul lui Sigismund al III-lea al Poloniei şi anii 1583 şi 1597. O altă mărturie despre existenţa satului este dela începutul sec. al XVIII-lea.

In 1887, satul avea 800 de birnici români. St. Romanski a găsit la 1916, 3321 de locuitori, dintre care numai 59 erau Sârbi, iar restul de 3107 erau Români.

La 1921, Românii erau 4542, pe când Sârbii 97.

[1] T. Djordjević, *op. cit.*, p. 27; St. Mačaj, *op. cit.*, p. 11; St. Romanski, *op. cit.*, p. 56; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36, p. 45. În 1931 erau 2428 de Români; M. Milošević, *Neki obićaji i praznoverice u selu Valakonju*, p. 202.

[2] St. Mačaj, *op. cit.*, p. 11; St. Romanski, *op. cit.*, p. 56; F. Florescu, *op. cit.*, p. 36, p. 48. În 1931 erau 5221 de Români; O. Lauger, *op. cit.*, vezi harta; M. Stanojević, *Zlot, în Zbornik* III, p. 45—46.

Județul Morava sau Ciuprja (sârbește Čuprija)

Plasa Svilainaț (sârbește Svilajnac).

Bobova [1]. Prima menţiune despre acest sat, din 1734, îl arată românesc. Dar deosebit de aceasta, până la 1916, nu avem alta. In anul din urmă, populaţia satului era evaluată de St. Romanski la 2200 de locuitori români, spre deosebire de datele recensământului din 1921, după care 1707 erau Sârbi şi numai 528 erau Români. St. M. Mijatović, în studiul său „Resava", constata atât în 1907, cât şi în 1926, că populaţia din Bobova era românească, iar jumătate era băştinaşe.

Dubniţa [2]. Acest sat este amintit încă din 1381, în hrisovul cnezului Lazăr, cu prilejul daniei făcute de acesta mânăstirei Ravaniţa. Alte informţii, din secolele următoare, cu privire la acest sat, lipsesc, totuşi satul a dăinuit în toate timpurile, după cum o dovedesc inscripţiile de pe morminte.

In 1916, în Dubniţa erau 956 de locuitori ; dintre ei jumătate erau Români. St. M. Mijatović, a izbutit să deosebească *16 case locuite de băştinaşi.*

In 1926, din 260 de case 18 erau locuite de Români.

Gladna [3] este un sat nou, întemeiat într'o epocă recentă. La 1916 avea 414 locuitori români. Păstrează acelaşi aspect etnic şi în 1926, dar numărul locuitorilor nu-l cunoaştem. Ei sunt timoceni, veniţi în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea.

Iasenova [4]. Şi acest sat datează din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. La 1916 avea 1224 de locuitori români. Numărul Românilor la 1921 era de 19, iar al Sârbilor de 1298.

[1] D. Ruvarac, *Mitropolija beogradska oko* 1735 god., p. 112; St. Romanski, *op. cit.*, p. 63; G. Zanetov, *Naselenieto po dolinata na Velika Morava*, p. 22; F. Florescu, *op. cit.*, p. 38, p. 48. În 1931 erau 2520 de Români.

[2] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, p. 197 ДЪБНИЦА; St. Romanski, *op. cit.*, p. 64; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 22; F. Florescu, *op. cit.*, p. 48. În 1931 erau 1131 de Români; St. Mijatović, *Resava* p. 206.

[3] St. Romanski, *op. cit.*, p. 63; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 22; F. Florescu, *op. cit.*, p. 48. În 1931 erau 620 de Români; St. Mijatović, *op. cit.*, p. 196—197.

[4] St. Mijatović, *op. cit.*, p. 210—211; St. Romanski, *op. cit.*, p. 63; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 22; F. Florescu, *op. cit.*, p. 38, p. 48. În 1931 erau 1561 de Români.

Macevăţ [1] nu se ştie când a fost întemeiat, totuşi locuitorii din vreo *10 case se ştiu pământeni*. La 1916, în Macevaţ erau 257 de Români.

Subotiţa [2] face parte din satele menţionate în hrisovul cnezului Lazăr din anul 1381, dat cu prilejul daniei făcută mănăstirii Ravaniţa. Subotiţa era în evul mediu un târg. La 1458, Subotiţa era locul de întâlnire al delegaţilor Raguzei cu un Vizir, pentru a trata o convenţie comercială.

Locuitorii acestui sat sunt Români. Despre ei etnograful St. M. Mijatović ne spune că ar fi venit din Buliana, sat românesc în apropierea Subotiţei, şi au repopulat Subotiţa, după ce ea a fost părăsită de Sârbi. De câte ori obârşia Românilor în vreunul din satele dintre Timoc şi Morava, nu poate fi explicată, atunci aceştia sunt aduşi din Ardeal, Banat, sau Ţara Românească. Astfel e cazul şi cu locuitorii Subotiţei: ei au venit din Ardeal în Buliana, iar de aci în Subotiţa, după ce Sârbii de acolo au părăsit satul.

La 1916, satul avea 827 de locuitori români, la 1921, 890 şi 42 de sârbi.

Subska [3]. La 1381 erau două sate: Gornia şi Donia Subska. Dela hrisovul cnezului Lazăr, în care sunt menţionate cele două sate, nu mai avem altă menţiune despre ele, până la 1916. In acest an, St. Romanski găsise 921 de locuitori, dintre care 385 de Români.

Proştinaţi [4]. Şi acest sat datează din epoca cnezului Lazăr. Ca şi în cazul satului Subska, informaţiile privitoare la Proştinaţi lipsesc până la 1916; în acest an erau 336 de locuitori români. In 1921, alături de 349 de Români, erau şi 48 de locuitori sârbi. Aceştia din urmă sunt veniţi într'o epocă târzie, din Smederevo.

[1] St. Mijatović, *op. cit.*, p. 217; St. Romanski, *op. cit.*, p. 63; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 22; F. Florescu, *op. cit.*, 48. În 1931, erau 363 de Români.

[2] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 199; St. Mijatović, *op. cit.*, p. 233—234; St. Romanski. *op. cit.*, p. 63; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 23; F. Florescu, *op. cit.*, p. 38, p. 48. În 1931 erau 1085 de Români.

[3] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 197; St. Romanski, *op. cit.*, p. 64; F. Florescu, *op. cit.*, p. 48. În 1931 erau 1346 de Români.

[4] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 198; St. Romanski, *op. cit.*, p. 63; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 22; F. Florescu, *op. cit.*, p. 38, p. 48. În 1931 erau 504 Români; St. Mijatović, *op. cit.*, p. 233.

Tropone sau Topone [1]. La 1783, satul avea 40 de case. Origina locuitorilor, în această epocă, nu este cunoscută. La 1916 din 1128 de locuitori, jumătatea o deţineau Românii.

Vlaşca [2] este un sat durat în sec. al XVIII-lea. In 1916 avea 484 de Români.

Vitejeva [3], ca şi Vlaşca, datează din sec. al XVIII-lea. La 1916, satul acesta avea 1415 locuitori români.

Plasa Despotovaţ (sârbeşte Despotovac).

Belaică [4]. In locul satului de azi, în sec. al XVIII-lea erau numeroase sălaşe locuite de Români. Aceştia îşi aveau locuinţele propriu zise în satul Voinic, azi Despotovaţ. Intr'un moment de absenţă, când Românii se găseau la sălaşe, casele lor din Voinic fură devastate de Sârbi, de aceea ei se văzură nevoiţi să se strămute în sălaşe. Acestea luară cu timpul aspectul unui sat.

La 1916, locuitorii satului erau Români, în număr de 986. In recensământul din 1921 sunt arătaţi 589 de Români şi 12 Sârbi. După constatările etnografului St. M. Stanojević, satul Belaica era românesc în întregime şi în 1926.

Satul *Ezero* (Românii îi zic *Lacu*) [5] este dintr'o epocă mai nouă, probabil din sec. al XVIII-lea. Românii sunt veniţi din Podgorţi şi Zlot.

In 1916, din 523 de locuitori, 185 erau Români, iar în 1921 erau numai 109 Români şi 877 de Sârbi. St. M. Mijatović, la

[1] D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije pred Kočinu Krajinu*, p. 129; St. Romanski, *op. cit.*, p. 6; F. Florescu, *op. cit.*, p. 48. În 1931 erau 1328 de Români şi 199 de altă nationalitate; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 22; St. Mijatović, *op. cit.*, p. 236—237.

[2] St. Romanski, *op. cit.*, p. 63; G. Zaneto vezi *op. cit.*, p. 35; F. Florescu, *op. cit.*, p. 37, p. 48. În 1931 erau 735 de Români.

[3] M. Miladinović, *Požarevačka Morava*, p. 126—128; St. Romanski, *op. cit.*, p. 63; F. Florescu, *op. cit.*, p. 48. În 1931 erau 1680 de Români.

[4] St. Mijatović, *op. cit.*, p. 186—187. Sunt în Isacova şi 6 case de Aromâni din Prilep; St. Romanski, *op. cit.*, p. 64; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 34; F. Florescu, *op. cit.*, p. 37, p. 45. În 1931 erau 986 de Români.

[5] St. Mijatović, *op. cit.*, p. 211; St. Romanski, *op. cit.* p. 64; F. Florescu, *op. cit.*, p. 37, p. 45. În 1931 erau 1170 de Români.

1926, mai aproape de adevăr, a putut stabili din 107 case, câte erau atunci în Ezero, 31 româneşti. Ele erau în mahalaua românească, spre deosebire de mahalaua Sârbilor, veniţi din Mozgovo-Niş, sau ale acelora din Sokobanja.

Isacova [1] este unul din cele mai vechi sate româneşti. In 1381 este menţionat de cnezul Lazăr în hrisovul amintit. Alte informaţii ulterioare nu conformă existenţa lui, *totuşi locuitorii sdi băştinaşi*, în cele 110 case din Isacova, sunt conştienţi de origina lor veche. Ei au fost cândva în Isacova veche — Stara Isacova—de care se face menţiune în hrisovul amintit, de unde au plecat, din pricina Turcilor, şi au întemeiat un sat nou. Alţi Români din Banat, Ardeal şi Ţârna Reca, mai ales din satul Podgorţi, au venit în diferite epoci şi au populat satul, dar mahalalele lor sunt deosebite de ale băştinaşilor.

In 1916, satul număra 875 de locuitori români; acelaşi număr de Români era şi în 1921, însă mai erau şi 39 de Sârbi, de care St. M. Mijatović în 1926, nu are cunoştinţă.

Jidile [2] e al doilea sat *românesc de obârşie veche*. „Satul Jidile şi biserica Sf. Pantilimon" sunt pomenite în hrisovul cnezului Lazăr, din anul 1381. Astăzi în jurul bisericii Sf. Pantelimon este mahalaua românească. O parte din locuitorii acestei mahalale sunt recunoscuţi şi de Sârbi ca băştinaşi. Dealtfel, faptul că ei deţin ogoarele cele mai fertile este un indiciu al indigenatului lor.

Numărul Românilor a fost sporit în decursul secolelor prin venirea altora, din Banat, Ardeal şi Ţârna Reca. Atât în 1916, cât şi în 1926, Românii deţineau majoritatea; în 1916, din 569 de locuitori, Românii erau 372, în timp ce la 1926, din 160 de case, 110 erau româneşti.

Popovăţ [3] (sârbeşte *Popovniak*). Informaţiile despre acest sat sunt târzii, abea din 1916 şi 1926. St. Romanski găsise, în cel dintâi an, numai 34 de Români, iar St. M. Mijatović, din 60 de case, 6 româneşti.

[1] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 197; St. Mijatović, *op. cit.*, p. 200—210; St. Romanski, *op. cit.*, p. 64, F. Florescu, *op. cit.*, p. 37, p. 48. În 1931 erau 1058 de Români.

[2] Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 196; St. Mijatović, *op. cit.*, p. 208—209. Românii băştinaşi numesc satul Jidova, iar cei mai noi Gidile; F. Florescu, *op. cit.*, p. 37; St. Romanski, *op. cit.*, p. 64; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 34; F. Florescu, *op. cit.*, p. 45. În 1931 erau 3009 de Români.

[3] St. M. Mijatović, *op. cit.*, p. 222; St. Romanski, *op. cit.*, p. 64; F. Florescu, *op. cit.*, p. 48. În 1931, erau 932 de Români.

Resaviţa [1]. Satul s'a numit cândva Dutova şi era locuit de o populaţie româno-sârbească. In ce epocă şi-a schimbat numele nu se poate preciza, totuşi se ştie că la 1783 avea numele de Resaviţa. In acel an satul avea 30 de case; origina locuitorilor nu este cunoscută.

In 1916, în Resaviţa, erau 249 de locuitori români.

Plasa Paracin (Paraćin).

Bătinaţi [2] este satul cel mai sudic de lângă Morava. In 1916 avea 813 locuitori români. Deosebit de constatarea lui St. Romanski, alte date despre acest sat nu avem.

Bigreniţa [3] făcea parte din metoacele mănăstirii Ravaniţa, sat dăruit de cnezul Lazăr la 1381. Nicio menţiune nu posedăm cu privire la acest sat din secolele următoare; abea la 1916, St. Romanski constată că Bigreniţa era un sat mare, românesc, de 2602 locuitori.

Aşezarea Bigreniţei este de tip românesc, adică satul este resfirat, are numeroase şi bogate sălaşe.

Brestova [4]. Acest sat este cunoscut îndeobşte ca un sat vechiu, dar de când datează, nu se poate preciza. St. Romanski l-a ocolit, în schimb G. Zanetov a găsit că o bună parte din locuitori erau Români. Aceştia au venit din Niculicevo şi împrejurimile Zaiecearului, într'o epocă mai nouă, pe când cei dintâi locuitori au fost Cosovenii. La 1926, în Brestova mai erau vreo 30 de case româneşti, celelalte erau sârbo-bulgăreşti.

Reichinaţi [5] (Rajkinac). La 1926 avea 80 de case, dintre care 6 erau româneşti.

Stârmosteni [6]. Satul a fost întemeiat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de către Cosoveni. După ei au venit Românii şi Bulgarii. La 1926, din 293 de case câte erau în sat, cinci erau româneşti.

[1] St. M. Mijatović, *op. cit.*, p. 225—226; D. Pantelić, *Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 31.

[2] St. Romanski, *op. cit.*, p. 64; F. Florescu, *op. cit.*, p. 48. În 1931 erau 920 de Români.

[3] Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 196; St. Romanski, *op. cit.*, p. 64; F. Florescu, *op. cit.*, p. 48. In 1931 erau 2179 de Români.

[4] G. Zanetov, *op. cit.*, p. 30; St. Mijatović, *op. cit.*, p. 189—190.

[5] St. M. Mijatović, *op. cit.*, p. 225.

[6] G. Zanetov, *op. cit.*, p. 38; St. Mijatović, *op. cit.*, p. 162.

Judeţul Pojarevaţ (Požarevac).

Plasa Zvijd (*Zvižd*).

Bucovcea [1]. Satul a făcut parte din metoacele mănăstirii Ravaniţa; este menţionat în hrisovul cnezului Lazar din 1381 cu numele Bucovea. In secolele următoare a continuat să existe, astfel în „Carte von dem Königreich Servien", alcătuită la începutul sec. al XVIII-lea, satul figurează cu numele Bukowik.

In 1916, în Bucovcea erau 880 de locuitori români, iar după cinci ani populaţia românească era de 762 locuitori, pe când Sârbii erau 148.

Camna [2] Astfel numesc Românii satul acesta, în schimb Bulgarii Calna, iar Sârbii Kaona.

Existenţa lui în sec. al XVIII-lea e atestată de harta amintită şi de o altă mărturie; după aceasta din urmă, satul a fost cândva mai-mare, dar din pricina Turcilor locuitorii ei s'au risipit care încotro, de aceea în 1783 nu mai rămăseseră decât 15 case româneşti.

In 1916, Camna era locuită numai de Români; ei erau în număr de 980 iar după cinci ani erau 948, iar Sârbii 125.

Dâlboca [3]. Numele satului e o *formă slavo-română veche, mărturie elocventă despre vechimea elementului românesc* în Sudul Dunării.

Exarhul Maksim Radković, în relatarea sa asupra situaţiei bisericilor şi mănăstirilor dintre Morava şi Miroci, aşează acest sat în rândul celor româneşti. O relatarea similară din 1734 şi alte două din 1783 întăresc pe cea dintâi. Satul era alcătuit în acea vreme din 35 de case.

In 1916, în Dâlboca erau 2408 locuitori români, iar în 1921, Românii era 1673, în timp ce Sârbii 850.

[1] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 197; O. Langer, *op. cit.*, vezi harta; St. Romanski, *op. cit.*, p. 57; F. Florescu, *op. cit.*, p. 33, p. 49. În 1931 erau 1050 de Români.

[2] O. Langer, *op. cit.*, vezi harta; D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije*, p. 132, St. Romanski, *op. cit.*, p. 57; F. Florescu, *op. cit.*, p. 33, p. 49. În 1931 erau 1173 de Români.

[3] G. Weigand, *Die rumänischen Dielekte der kleinen Wallachei, Serbiens u. Bulgariens*, p. 18; G. Vitković, *Izveštaj*, p. 146; D. Ruvarac, *op. cit.*, p. 111; D. Pantelić, *Uhodjenja Srbije*, p. 127—133; *Idem, Vojnogeografski opisi Srbije*, p. 51. St. Romanski, *op. cit.*, p. 58; F. Florescu, *op. cit.*, p. 33, p. 49. În 1931 erau 3048 de Români.

Mustapici [1] e deasemenea un sat românesc vechi. Cea dintâi menţiune, din 1733, îl arată alcătuit din 26 de case locuite de Români.

In a două jumătate a secolului al XVIII-lea au venit câţiva Sârbi şi au mai întemeiat 15 case. La 1916, satul era curat românesc şi avea 1158 de locuitori. După cinci ani, numărul Românilor spori la 1276, iar al Sârbilor la 250.

Neresniţa [2], sau *Nereschnitza* după cum era numit acest sat la începutul sec. al XVIII-lea, avea în această epocă 48 de case de Români. Informaţiile pe care le posedăm din a doua jumătate a sec. XVIII-lea nu sunt complete. Numărul caselor variază dela una la alta, iar origina locuitorilor nu-i specificată.

St. Romanski, în 1916 a găsit satul curat românesc, cu 2445 de locuitori. In descrierea sa, Neresniţa este prezentată ca un sat alcătuit din mai multe grupe de sălaşe. Astfel sunt Glăjeni, Kisela Voda, Pole, Popovăţ, Seviţa şi Comşa. Numărul Românilor a scăzut în 1921 la 1710, în timp ce al Sârbilor, până atunci inexistenţi, era de 882.

Radenca [3]. Satul acesta a fost întemeiat în a doua jumătate a sec. al XVIIIlea.

In 1916 avea o populaţie de 1407 locuitori români; după cinci ani numărul Românilor a scăzut la 1067, în schimb al Sârbilor era de 253.

Racova Bara [4]. O singură informaţie atestă existenţa acestui sat în sec. XVIII-lea; exceptând pe aceasta, altă până la 1916, nu avem. In 1916 Racova Bara avea 865 de Români; la 1921 avea 606 Români şi 377 de Sârbi.

Sârbţe şi Lieşniţa [5]. Ambele sate sunt durate probabil în a doua jumătate a sec. XVIII-lea. Zrbcze este numele celui dintâi,

[1] G. Vitković, *op. cit.*, p. 288; D. Ruvarac, *op. cit.*, p. 114; D. Pantelić, *Uhodjenje*, p. 129; *Idem*, *Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 49; St. Romanski, *op. cit.*, p. 57; F. Florescu, *op. cit.*, p. 33, p. 49. În 1931 erau 1656 de Români.

[2] G. Vitković, *op. cit.*, p. 145; O. Langer, *op. cit.*, vezi harta; D. Ruvarac, *op. ctt.*, p. 111; D. Pantelić, *Uhodjenje...*, p. 132; St. Romanski *op. cit.*, p. 158; F. Florescu, *op. cit.*, p. 37, p. 49. În 1931 erau 3154 de Români.

[3] St. Romanski, *op. cit.*, p. 57—58; F. Florescu, *op. cit.*, p. 38.

[4] O. Langer, *op. cit.*, p. vezi harta; St. Romanski, *op. cit.*, p. 58; F. Florescu, *op. cit.*, p. 33, p. 49. În 1931 erau 1277 de Români.

[5] D. Pantelić, *op. cit.*, p. 127; F. Florescu, *op. cit.*, 35.

menţionat de ofiţerul austriac Turaty la 1783, în însemnările sale; în acest an, satul avea 15 case. La 1916, în cele două sate erau 650 de locuitori români; după cinci ani erau 727 de locuitori, dintre care 626 de Români, iar ceilalţi Sârbi.

Sena [1] este un sat nou. In 1921 avea 406 Români şi 22 de Sârbi.

Şumeceai [2]. In 1733, satul avea o populaţie sârbească şi era alcătuit din 17 case. Exarhul Maksim îl numeşte Şumovo, iar cartograful care a alcătuit „Carte von dem Königreich Servien", îl reproduce cu numele de Sumanovo.

In 1916, populaţia satului era românească, de 976 de locuitori.

Ţeroviţa [3]. Satul este nou, probabil dela începutul sec. al XIX-lea. In 1916 avea 335 de locuitori români.

Turia [4]. In sec. al XVIII-lea, satul era mare, din 40 de case. El a fost distrus, probabil, în timpul ultimului războiu austro-turc, de aceea la 1916, avea, împreună cu Şumeceai, o populaţie de 976 de Români. In 1921, erau în Turia 1064 de locuitori, dintre care 897 de Români şi 167 de Sârbi.

Ţeremoşnia [5]. Intemeierea satului datează dintr'o epocă recentă probabil dela sfârşitul sec. al XVIII-lea.

La 1916 avea 350 de locuitori români.

Voluia [6]. *Acest sat este vechiu.* In 1380, cnezul Lazăr îl dăruia mănăstirei din Jdrela, ctitoria sa. A doua menţiune despre acest sat este din 1733, apoi din 1734. In aceşti ani, Voluia era un sat alcătuit din 47 de case de Români, era, prin urmare, un sat mare. Alte menţiuni despre Voluia, din jumătatea a doua a sec. al XVIII-lea, nu întregesc cu nimic pe cele precedente, doar atestă existenţa satului.

[1] F. Florescu, *op. cit.*, p. 33.

[2] F. Vitković, *Izsveštaj...*, p. 142; O. Langer, *op. cit.*, vezi harta; St. Romanski, *op. cit.*, p. 57.

[3] St. Romanski, *op. cit.*, p. 57.

[4] D. Pantelić, *op. cit.*, p. 132; St. Romanski, *op. cit.*, p. 57; F. Florescu, *op. cit.*, p. 39, p. 59. În 1931 erau 1140 de Români.

[5] St. Romanski, *op. cit.*, p. 57.

[6] Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 194; Gavilo Matković, *op. cit.*, p. 145; Dimitrije Ruvarac, *op. cit.*, p. 111; D. Pantelić, *op. cit.*, p. 127; *Idem, Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 49. St. Romanski, *op. cit.*, p. 58; F. Florescu, *op. cit.*, p. 32, p. 49. În 1931 d. Sandu Cristea a găsit o populaţie curat românească de 2468 de locuitori.

In 1916, Voluia era un sat întins, alcătuit din numerose sălaşe, cu o populaţie românească de 1805 locuitori; după cinci ani, populaţia din Voluia era de 1567 de locuitori, dintre care 1087 erau Români.

Plasa Jagubiţa.

Satul *Bliznac* [1] datează probabil dela sfârşitul sec. al XVIII-lea. In 1916 avea vreo 600 de locuitori români; după cinci ani Românii erau 289, iar Sârbii 386.

Crepolin [2]. Cea dintâi informaţie despre acest sat este din anul 1783. La acea dată avea 12 case, dar origina locuitorilor nu-i cunoscută.

In 1916, din vreo 1300 de locuitori, o treime erau Români; la 1921. Românii erau 1037, iar Sârbii 1196.

De Crepolin ţine satul *Brezniţa* [3] In 1916, avea vreo 100 de locuitori români.

Iasicova [4]. Satul este amintit prima oară la 1381, în hrisovul cnezului Lazăr. Dintr'o altă informaţie rezultă că la 1783, avea doar 7 case, ceeace înseamnă că a fost fistrus şi probabil repopulat. In 1916, Iasicova avea 802 locuitori români; în 1926 avea 803 locuitori, dintre care 4 Sârbi şi 795 de Români.

Osaniţa [5]. La 1380 cnezul Lazăr dăruia satul Osaniţa ctitoriei sale din apropiere, mănăstirea Gornjak. Aceasta este singura informaţie cu privire la Osaniţa din epoca mai veche, iar alta, până la 1916, lipseşte. In acest din urmă an St. Romanski a putut evalua numărul locuitorilor — toţi Români — la vreo 2000; după recensământul din 1921, Românii erau 1666, iar Sârbii 26.

[1] St. Romanski, *op. cit.*, p. 58; F. Florescu, *op. cit.*, p. 35, p. 46. În 1931 erau 748 de Români.

[2] D. Pantelić, *Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 31; St. Romanski, *op. cit.*, p. 58; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 31; F. Florescu, *op. cit.*, p. 46. În 1931 erau 2531 de Români.

[3] St. Romanski, *op. cit.*, p. 59.

[4] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 197; D. Pantelić, *Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 30; St. Romanski, *op. cit.*, p. 59; F. Florescu, *op. cit.*, p. 35, p. 46. În 1931 erau 929 de Români.

[5] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 194; St. Romanski, *op. cit.*, p. 59; F. Florescu, *op. cit.*, p. 35, p. 46. În 1931 erau 1781 de Români.

Lazniţa [1]. Deşi nu există nicio dată despre acest sat anterioară anului 1783, totuşi existenţa lui trebuie admisă înainte de sec. al XVIII-lea, căci la anul amintit era un sat mare, bine închegat, din vreo 50 de case, probabil româneşti.

In 1916, satul număra vreo 2000 de locuitori; după cinci ani, Lazniţa îşi schimbă aspectul, devenind un orăşel, cu 3450 de locuitori români şi 40 de sârbi.

Alături de Lazniţa este satul *Seliştea* [2], care, la 1916, avea vreo 200 de locuitori români.

Lescova [3]. Intemeierea acestui sat trebuie pusă într'o epocă recentă spre sfârşitul sec. al XVIII-lea. Singura informaţie privitoare la acest sat este din 1916, când St. Romanski a evaluat numărul locuitorilor la 987. Ei erau toţi Români. Recensământul din 1921 arăta numai 574 de locuitori, deasemenea Români.

Magudiţa [4] (azi *Milanovaţ*). La 1783, satul avea 12 case. Origina locuitorilor nu ne este cunoscută la acea dată. In 1916, în Magudiţa era o populaţie românească de 450 de locuitori.

Jagubiţa [5]. Orăşelul acesta datează dintr'o epocă mai veche decât sec. al XVIII-lea acestei date deşi nu sunt mărturii despre existenţa lui anterioare. Primii locuitori, afirmă istoricul bulgar G. Zanetov, au fost Cosovenii, apoi au urmat Românii; dintre aceştia, unii au venit din satele Zlot şi Slatina, iar alţi din Almăj. Aceştia din urmă au de străbuni pe Lupşa şi soţia sa Opriţa din Almăj.

Românii deţineau majoritatea atât în 1916, cât şi în 1921; în acest din urmă an erau 1498 de Români şi 1036, de Sârbi.

Sighe şi Vlaole [6]. Sunt două sate nouă. Primul avea la 1916, un număr de 424 de locuitori, iar al doilea de 389; toţi erau Români. In 1921, în Sighe erau 833 de Români şi 6 Sârbi. In acelaş an Vlaole avea 1001 de Români şi 386 de Sârbi.

[1] D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije pred Kočinu Krajinu*, p. 132; St. Romanski, *op. cit.*, p. 59; F. Florescu, *op. cit.*, p. 35, p. 46. În 1931 erau 4062 de Români.

[2] St. Romanski, *op. cit.*, p. 59.

[3] St. Romanski, *op. cit.*, p. 59; F. Florescu, *op. cit.*, p. 35, p. 46. In 1931 erau 698 de Români.

[4] D. Pantelić, *Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 31; St. Romanski, *op. cit.*, p. 59.

[5] G. Zanetov, *op. cit.*, p. 58; St. Romanski, *op. cit.*, p. 58; F. Florescu, *op. cit.*, p.36. In 1916 erau 3500 de locuitori, în majoritate Români; F. Florescu, *op. cit.*, p. 46. In 1931 erau 3076 de Români.

[6] St. Romanski, *op. cit.*, p. 59; F. Florescu, *op. cit.*, p. 35, 46. In 1931 erau 957 de Români în Sighe şi 1153 în Vlaole.

Plasa Mlava sau Petrovska.

Busur [1]. In „Carte von dem Königreich Servien", alcătuită la începutul sec. al XVIII-lea, satul nu este trecut, de aceea poate fi acceptată afirmaţia bătrânului locuitor al Busurului, Codoni, despre întemeierea acestui sat, în a doua jumătate a sec. XVIII-lea; în această epocă, Românii din satul Cestobărdiţa, sat aşezat pe locul de azi numit Palilula, au venit pe locul Busurului şi au întemeiat un sat nou.

Locuitorii Busurului, exceptând trei case locuite de Bănăţeni şi una de Sârbi şumadini, sunt veniţi din Ţârna Reca, Craina şi Resava.

Busur e aşezat pe locul unei ruine de orăşel roman, al cărui for şi câteva temelii de case mai sunt şi azi vizibile.

In 1916, satul avea 1155 de Români; caracterul etnic şi l-a păstrat neschimbat şi în 1921, când erau 1289 de Români.

Cladurova [2]. In „Carte von dem Königreich Servien", satul figurează cu numele Kladurowa.

Cei mai vechi locuitorii se ştiu Negotinii; după ei au venit Românii din Ţârna Reca, Omoli şi Banat. Aşezarea lor în Cladurova în epoci deosebite, precum şi obârşia lor diferită, au fost cauze determinante ale aşezării lor în mahalale care se deosebesc una de alta.

Cladurova este în apropierea unei „şetăţi", cum o numesc numesc ţăranii din Cladurova. Ei vorbesc de Romani, care au zidit cetatea, cu o deosebită admiraţie. In 1916, în Cladurova erau 1344 de locuitorii români, iar după cinci ani, numărul Românilor era de 765, pe când al Sârbilor de 206.

Cobile [3]. Satul a fost întemeiat, probabil, în a doua jumătate a sec. XVIII-lea. Este compus în cea mai mare parte, din sălaşe.

In 1916, în acest sat erau 1479 de Români; după cinci ani, numărul lor s'a redus la 2, pe când Sârbii erau 1440.

[1] L. Jovanović, *Mlava*, p. 302—307; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60; F. Florrescu, *op cit.*, p. 47. In 1931 erau 1628 de Români.

[2] O. Langer, *op. cit.*, vesi harta: Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 416—418; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 29; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60; F. Florescu, *op. cit.*, p. 33, p. 47. In 1931 erau 1030 de Români dar niciun Sârb.

[3] Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 423; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 29; F. Florescu, *op. cit.*, p. 33 şi p. 47. După statistica din 1921, erau doar 21 de Români şi 1440 de Sârbi. Credem că e cazul de a semnala o eroare de tipar.

Dobârne [1]. La 1783 avea 18 case, dar nu se ştie de ce naţionalitate erau locuitorii satului.

Etnograful bulgar St. Romanski l-a ocolit, fiindcă l-a crezut sârbesc, dar el este un sat românesc mare, cu multe sălaşe.

Dubociţa [2] este identificată de etnograful sârb Lj. Jovanović cu Dub, sat amintit la 1381 de cnezul Lazăr, în hrisovul citat mai înainte. Totuşi, satul pare să nu aibe o origine atât de veche, deoarece locuitorii se ştiu veniţi din Ţârna Reca, Craina şi Resava, dintr'o epocă nu prea înaintată. Insuşi faptul că acest sat nu figurează pe „Carte von dem Königreich Servien", este un indiciu despre inexistenţa lui în sec. al XVIII-lea.

In 1916, erau în Dubociţa 1827 de locuitori români; în 1921 erau 887 de Români şi 107 Sârbi.

Jdrela [3]. La 1380, pe locul numit Gornjak, cnezul Lazăr zidea o mănăstire. Satul Jdrela, trebuie să fi fost atunci un cătun. D-l Emil Petrovici, cercetătorul neobosit al graiurilor româneşti, explicând etimologia numelui Coton, al unei mahalale din Jdrela, o derivă din cătun. Aceasta, împreună cu mahalaua Cocot, *au o populaţie băştinaşe*, care nu ştie să fi venit de undeva.

In „Carte von dem Königreich Servien", Jdrela nu figurează, totuşi satul acesta exista la începutul sec. al XVIII-lea. Ascuns în munţi, el a scăpat din vedere cartografului austriac şi faptul nu-i de mirare, căci şi astăzi este greu de găsit. Exarhul Maksim Radkovici îl arată alcătuit din 10 case de Români voinici.

In 1916, satul avea 1315 locuitori români. Recensământul sârbesc din 1921 nu arăta decât 648 de Români şi 751 de Sârbi.

In 1941, d-l Emil Petrovici, găsindu-se în Jdrela, a constatat că toţi locuitorii vorbeau graiul „savuros" al Bănăţenilor.

[1] D. Pantelić, *Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 54; Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 429; F. Florescu, *op. cit.*, p. 33 47. In 1931 erau 1173 de Români, dar niciun Sârb.

[2] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 197; Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 354—364; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 49; F. Florescu, *o. c.*, p. 33, p. 33, p. 47. In 1931 erau 1132 de Români.

[3] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 194; G. Vitković, *op. cit.*, p. 150; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60; E. Petrovivi, Note de floklor dela Românii din Valea Mlavei (sub tipar); F. Florescu, *op. cit.*, p. 33, p. 42. In 1931 erau 1543 de Români; K. Jireček, *Istorija Srba*, I. peveo i dopunio J. Radonić, p. 282, moaştele sf. Grigore Sinait au fost aduse aci în sec. al XIV-lea; *Ibidem*, II, p. 98—99, Turcii învinşi la Branicevo (1397) au fost fugăriţi de Sigismund până în strâmtoarea dela Jdrela.

Melniţa [1]. Satul este menţionat în raportul exarhului Maksim. El avea, la 1733, 10 case de Români. Melniţa a rămas sat românesc şi în epocile următoare, deşi s'au infiltrat unele elemente sârbeşti. Aceşti venetici au fost desnaţionalizaţi, astfel încât, în 1916, Melniţa avea 1945 de locuitori, numai români. In 1921, erau în acest sat 2070 de Români şi 27 de Sârbi.

Locuitorii din Melniţa sunt veniţi din Banat şi Ţara Românească, dar mai ales din Ţârna Reca, Craina şi Resava.

Manastiriţa [2]. Satul e aşezat pe râul Bobreş. De o parte şi de alta a lui se resfiră sălaşele în număr de vreo 200.

In „Carte von dem Königreich Servien", satul nu-i trecut; ar fi, prin urmare, durat în a doua jumătate a seciolului XVIII-lea, dar vechimea elementului sârbesc românizat, venit din Ianievo (Janjevo)—Cosovo, în epoca marei emigraţii (1690), dovedeşte existenţa lui înainte de acest secol. *Metanaştii sârbi au găsit la venirea lor o populaţie românească*, în massa căreia s'au desnaţionalizat.

In 1916, satul avea 1097 de locuitori români; la 1921 erau doar 169 de Români şi 1312 Sârbi.

Lescovăţ [3]. Locuitorii acestui sat au fost cândva în Medvege, azi Petrovaţ, de unde s'au refugiat, probabil în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, şi s'au aşezat pe dealul numit Culme, unde astăzi se găsesc sălaşe bogate.

In 1916, satul avea vreo 500 de locuitori români.

Oreşcoviţa [4]. Acest sat poate fi identificat cu Oreloviţa, dăruită la 1380 de cnezul Lazăr ctitoriei sale din Gornjak. El era aşezat la gurile Bistriţiei, un afluent al Mlavei.

Această menţiune este singura cu privire la Oreşcoviţa până la 1916, când avea 1122 de locuitori români.

[1] G. Vitković, *op. cit.*, p. 133; Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 400 şi 405; St. Romanski, *op. ctt.*, p. 60; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 29; F. Florescu, *op. cit.*, p. 33 şi 47. In 1931 erau 2322 de Români.

[2] Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 424—426; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60; F. Florescu, *op. cit.*, p. 33. p, 47. In 1931 erau 1652 de Români.

[3] Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 370—371; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 29; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60.

[4] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 194; D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije pred Kočinu Krajinu*, p. 129; Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 326—330; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 28; F. Florescu, *op. cit.*, p. 47. In 1931 erau 1521 de Români.

Pancova [1]. Satul acesta a fost întemeiat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar pe locul lui era un sat românesc mai vechiu, cu numele Alia, din vreo 30 de case. Satul românesc a fost distrus de Sârbii din Popovăţ, dar Românii din Ţârna Reca, Laole Mic şi Poreci, împreună cu câţiva Cosoveni, au durat un sat nou.

In 1916, Pancova avea 551 de locuitori, dintre care jumătate erau Români; după cinci ani, în Pancova mai erau doar 3 Români şi 552 de Sârbi.

Ranovăţ [2] e aşezat pe un platou înconjurat de dealuri ce poartă numiri româneşti ca Periş, Basarab, Curcani, Marconi, etc. Râuleţele au deasemenea, cu excepţia câtorva, numiri româneşti.

In „Carte von dem Königreich Servien" satul nu-i trecut, el exista totuşi şi avea în 1733, 60 de case româneşti. Satul datează din secolul al XVII-lea. Locuitorii lui au avut o aşezare mai veche, pe care au abandonat-o, din motive necunoscute. Trecutul Românilor din acest sat este, prin urmare, mai îndepărtat decât secolul al XVII-lea.

Mahalalele satului sunt indicii sigure despre locul de unde a venit fiecare familie; *pe când unii sunt băştinaşi*, alţii au venit din Ardeal, Almaş, Caransebeş, sau din satele vecine, Melniţa, Cladurova, etc.

In 1916, Ranovăţ avea vreo 2100 de locuitori români; după cinci ani, numărul lor a sporit la 3048, iar alături de ei erau şi 20 de Sârbi.

Raşaneţ [3]. In raportul exarhului Maxim, acest sat e trecut ca sârbesc, având 30 de case. Prelatul sârb, cum s'a dovedit şi în alte cazuri, greşeşte şi de data aceasta, deoarece se ştie, în mod sigur, că primii locuitori au fost Românii; Iacov este numele celui care a întemeiat satul şi el a venit înainte de sec.

[1] Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 340—344; St. Romanski, *op. cit.* p. 60; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 28 „Tuka ima mnogo Vlasi"; F. Florescu *op. cit.*, p. 33, p. 47. In 1931 erau 649 de Români.

[2] G. Vitković, *op. cit.*, p. 153; Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 416; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 29; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60; F. Florescu, *op. cit.*, p. 33, p. 47. În 1931 erau 3387 de Români.

[3] G. Vitković, *op. cit.*, p. 148; Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 349—354; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60; G. Zanetov. *op. cit.*, p. 29; F. Florescu, *op. cit.*, p. 34, p. 47. În 1931 erau 1739 de Români; O. Langer, *op. cit.*, vezi harta: Raschans.

al XVIII-lea. După ce satul a fost înjghebat, au venit Români din Craina, apoi — în timpul ocupațiunii austriace — 1717—1719, au venit alții din Amlaș și Ardeal.

In 1916, populația din Rașaneț număra 1630 de locuitori români; după cinci ani ea era compusă din 1745 de locuitori, dintre care 1038 erau Români și 705 Sârbi.

Stamniţa [1]. Satul este vechiu, cnezul Lazăr îl pomenește în hrisovul din 1380. In „Carte von dem Königreich Servien", satul figurează cu numele Stemniza. El este un sat resfirat, în care se pot distinge trei mahalale mari: Radulovăț, Botania, locuită de Români din Almăj, și Valențe. Acestea erau odinioară trei sate deosebite.

In 1916 erau în Stămnița 1439 de Români. Populația acestui sat a scăzut în 1921 la 1409 locuitori, dintre care 1400 erau Români și 9 Sârbi.

Starcevo [2] In „Carte von dem Königreich Servien" din prima jumătate a secolului XVIII-lea, satul este trecut în formă de Starzevo. In 1916, în acest sat erau 1017 Români.

Vitovniţa [3]. Pe hotarul satului de azi, regele Milutin a zidit o mănăstire, în a doua jumătate a secolului XIII-lea. In „Carte von dem Königreich Servien", ea este indicată printr'o cruce. După cum se poate vedea din raportul exarhului Maxim, și în sec. al XVIII-lea nu era decât o mănăstire; satul a fost întemeiat în a doua jumătate a acestui secol.

In 1916, în Vitovnița erau 519 locuitori români.

Numele dealurilor dimprejur au aproape toate numiri românești. Astfel, spre pildă, sunt: Curmătura, Urlaia, Cracul Gol, Fața Mănăstirii, etc.

Veliki Popovăţ [4]. Satul a fost durat de Sârbi din Vucitrn.

[1] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 194; Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 391, p. 395. Autorul afirmă greșit că satul a dispărut în secolul al XVIII-lea. In harta publicată de O. Lange r, *op. cit.*, el figurează în această epocă; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 29; F. Florescu, *op. cit.*, p. 34, p. 47. În 1931 erau 1744 de Români.

[2] C. Lange r, *op. cit.*, vezi harta; Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 427; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60.

[3] Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 395—400; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 29; F. Florescu, *op. cit.*, p. 47. În 1931 erau 588 de Români.

[4] G. Vitkovic, *op. cit.*, p. 290; D. Pantelić, *Vojno geografski opisi Srbije*, p. 52; *Idem, Uhodjenje Srbije..*, p. 132; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 28; F. Florescu, *op. cit.*, p. 47. In 1931 erau 1904 de Români.

Ei aveau, la 1733, vreo 22 de case. După Sârbi au venit Români, care au egalat numărul Sârbilor. In 1916, în Veliki Popovăţ, erau 1583 de locuitori, dintre care o pătrime erau Români.

Voşanovăţ [1]. Satul este vechiu şi e amintit la 1381 de cnezul Lazăr.

Locuitorii lui sunt în cea mai mare parte veniţi: Sârbii dela Vest de Morava, iar Românii din Ţârna Reca. Aceştia din urmă au influenţat pe Sârbi, care le-au luat portul, dar mai ales limba.

G. Zanetov a găsit la 1918 vreo 28 de case româneşti, ceeace reprezenta o treime din numărul întreg de case din Voşanovăţ.

Zabârge [2]. Satul a fost întemeiat în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. La 1900, o bună parte din locuitori—cam o treime—erau Români. Alte date despre acest sat ne lipsesc.

Plasa Golubaţ (Golubac).

Satele Bârniţa, Crivacea şi Cudreş [3] sunt întemeiate într'o epocă recentă, spre sfârşitul secolului al XVIII-lea. St. Romanski a găsit, la 1916, 546 de locuitori români, în primul sat, 493 în al doilea, şi 317 în ultimul.

Dobra [4]. In „Carte von dem Königreich Servien", satul figurează cu numele de Altdobra. La 1733, satul avea 35 de case, dar origina locuitorilor nu-i indicată. Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, un ofiţer austriac constată 30 de case sârbeşti şi 6 turceşti. Românii au venit prin urmare în Dobra în secolul următor. Ei formau majoritatea la 1916, când satul avea 833 de locuitori.

Dvorişte [5]. Satul este menţionat în raportul exarhului Maxim,

[1] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 198; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 27; Lj. Jovanoić, *op. cit.*, p. 332—334; F. Florescu, *op. cit.*, p. 47. In 1931 erau 1027 de Români.

[2] Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 339—340; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 28.

[3] St. Romanski. *op. cit.*, p. 60; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 28.

[4] G. Vitković, *op. cit.*, p. 288; O. Langer, *op. cit.*, v. harta; D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije*, p. 133; F. Florescu, *op. cit.*, p. 47. In 1931 erau 1986 de Români.

[5] G. Vitković, *op. cit.*, p. 138; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60; Florescu, *op. cit.*, p. 47. In 1931 erau 644 de Români.

ca românesc, cu 17 case. Alte date cu privire la acest sat, până la 1916, nu sunt. In acest an erau 542 de locuitori români.

Jitcoviţa [1]. Intemeerea acestui sat datează dela începutul secolului al XIX-lea. In 1916, în Jitcoviţa erau 313 Români.

Ponicva [2]. Acest sat a fost metoc al mănăstirilor Tismana şi Vodiţa. In 1428, Stevan Lazarević, Despotul Sârbilor, confirmând acestor mănăstiri dania făcută de tatăl său, cnezul Lazăr, aminteşte şi Ponicva.

La 1916, satul mai avea 155 de locuitori, dintre care numai o treime erau Români.

Snegotin [3] a fost întemeiat la începutul secolului al XVIII-lea.

La 1916, în acest sat erau 335 de locuitori români.

Vucovici [4]. Vucoviţa este numele satului dăruit mănăstirii Ravaniţa la 1381. El poate fi identificat cu Vucovici. Exceptând această informaţie, alta din secolele următoare cu privire la acest sat lipseşte.

La 1916, el avea 474 de locuitori români.

Plasa Ram sau Veliko Gradişte.

Ceşleva bara [5]. A fost unul dintre satele româneşti cele mai mari amintite de exarhul Maxim Radkovici la 1732, în relatarea sa asupra stării bisericilor şi mănăstirilor dintre Morava şi munţii Miroci. In acel an avea 61 de case româneşti. Despre origina românească a locuitorilor mai sunt două menţiuni : una din acelaşi secol cu prima şi alta din secolul al XIX-lea.

In 1916, satul avea 1057 de locuitori români.

Doleaşniţa [6] a fost întemeiat în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea.

[1] G. Zanetov, *op. cit.*, p. 55 ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60.

[2] P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, p. 70, cf. Cedo Mijatović, *Srpski odzraci iz rumunske istorije*, p. 22.

[3] G. Zanetov, *op. cit.*, p. 55 ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 60.

[4] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 197 ; St. Romanski. *op, cit.*, p. 60.

[5] G. Vitković, *op. cit.*, p. 288 ; D. Ruvarac, *op. cit.*, p. 114 ; D Mijuškovići, *Putovanje po Srbiji u godini* 1829, p. 84 ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 61. Deoarece ne îndoim asupra veracităţii datelor recensământului din 1921, le redăm la subsol ; în acest an erau 7 Români şi 1058 de Sârbi. F. Florescu, *op. cit.*, p. 44, In acest an erau 1128 de Români.

[6] St. Romanski, *op. cit.*, p. 61 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 47. In 1931 erau 875 loc. rom.

La 1916 avea 744, de locuitori români.

Cusici [1]. La 1733 acest sat avea 5 case locuite de Români şi Sârbi. Numele lui în „Carte von dem Königreich Servien", este Kasiz. Către sfârşitul secolului al XVIII-lea, Cusici avea 30 de case.

La 1916, din 852 de locuitori, câţi erau în acest sat, Românii deţineau o treime ,dar erau aproape sârbizaţi.

Glorascova [2] a fost întemeiată la sfârşitul sec. al XVIII-lea.

La 1916 avea 501 de locuitori români, iar la 1921, 300 de Români şi 820 de Sârbi.

Mala Brezniţa (Bresniţa Mică) [3]. In „Carte vom dem Königreich Servien", satul e trecut cu numele Brezniz. In a doua jumătate a secolului XVIII-lea acest sat avea 11 case. Origina locuitorilor nu ne este cunoscută.

In 1916, în Brezniţa erau 250 de locuitori români şi sârbi.

Topolovnic [4] e unul din satele vechi, amintit la 1381 de cnezul Lazăr.

In harta amintită, nu-i trecut, totuşi satul exista la începutul sec. al XVIII-lea şi era cel mai mare sat românesc din acea vreme ; avea 67 de case.

In 1916, satul Topolovnic avea 1600 de locuitori români, iar la 1921, 1844 de Români şi 49 de Sârbi.

Ram [5]. La începutul sec. al XVIII-lea, Ram era un sat mic alcătuit din 6 case de Români.

La 1916, avea 284 de locuitori români, însă după cinci ani, din 320 de locuitori, Românii deţineau numai jumătate.

[1] G. Vitković, *o. c.*, p. 145 ; O. Langer, *op. cit.*, v. harta ; D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije...* p. 132 ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 61 ; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 56 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 45. In 1931 erau 1187 de Români.

[2] St. Romanski, *op. cit.*, p. 61 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 35, p. 35, p. 44. In 1931 erau 980 de Români.

[3] O. Langer, *op. cit.*, v. harta ; D. Pantelić, *Vojno geografski opisi Srbije*, p. 4 ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 61.

[4] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 199 ; G. Vitković, *op.cit.*, p. 147 ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 61 ; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 56 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 35, p. 44. In 1931 erau 2076 de Români.

[5] O. Langer, *op. cit.*, v. harta ; G. Vitković, *op. cit.*, p. 147. Românii de aci, remarcă exarhul, sunt puţin religioşi. D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije* p. 129 ; St. Romanski, *op. cit.*, p. 61 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 35, p. 45. In 1931 erau 434 de Români.

Reciţa [1]. Acest sat a fost întemeiat probabil spre sfârşitul sec. al XVIII-lea. La 1916, avea 781 de locuitori români, iar la 1921, 919 Români şi 16 Sârbi.

Plasa Jabari (Žabari).

Alexandrovaţ (Alexandrovac) [2]. Orăşelul acesta, care în sec. al XVIII-lea era un sat, a fost întemeiat de doi Români, Pârvul şi Marcu. Ei au defrişat pădurea şi au înjghebat două gospodării. In jurul lor s'au aciuat alţi câţiva consângeni, veniţi din Craina şi Zvijd. Acestui prim lot de Români le-au urmat Sârbii cosoveni şi metanaştii dinarici.

Invrâstarea aceasta se poate constata după cele trei mahalale: mahalaua Provaţ, numită astfel după numele întemeetorului, mahalaua românească şi sârbească. Satul s'a numit, până la 1833, Provaţ, o formă sincopată a numelui Pârvulovaţ, iar din acest an a luat numele de Alexandrovaţ.

In 1916, în cele două mahalale româneşti mai erau 35 de case de Români. Ei erau pe cale de a se desnaţionaliza fapt care se datoreşte metanaştilor dinarici, veniţi în număr mare.

Boşneacu [3]. Satul este mai vechiu de cum rezultă din datele existente; *întemeierea lui este fixată la sfârşitul secolului al XV-lea*, sau la începutul celui de al XVI-lea. Boşneacu era pe atunci un sat românesc şi a continuat să-şi păstreze fizionomia etnică până la 1850, de când elementul românesc a început să se desnaţionalizeze. De aceea la 1916, Românii din Boşneacu reprezentau abea jumătate din populaţia lui de 611 locuitori. In recensământul din 1921, acest sat a fost trecut din greşeală sârbesc.

Cocetinu [4]. In „Carte von dem Königreich Servien", satul e trecut cu numele Coczatino. Aceasta e singura mărturie despre Cocetinu, totuşi M. J. Miladinović îi atribuie o origine mai veche

[1] St. Romanski, *op. cit.*, p. 61; F. Florescu, *op. cit.*, p. 35, p. 44. In 1931 erau 1074 de Români.

[2] M. Miladinović, *Požarevačka Morava*, p. 88—90; St. Romanski, *op. cit.*, p. 62.

[3] M. Miladinović, *op. cit.*, p. 124—127; St. Romanski, *op. cit.*, p. 62; F. Florescu, *op. cit.*, p. 44, în 1931 erau 766 de Români.

[4] O. Langer, *op. cit.*, v. harta; M. Miladinović, *op. cit.*, p. 18—20; St. Romanski, *op. cit.*, p. 62.; F. Florescu, *op. cit.*, p. 34, p. 44, în 1931 erau 668 de Români.

şi admite că a fost întemeiat de Români. La 1916 avea 593 de locuitori români, însă după cinci ani, din 616 locuitori, numai 68 erau Români, iar restul Sârbi.

Jabari [1] este satul durat de reprezentanţii diferitelor curente metanastazice. In el se găsesc atât Români din Stari Vlah, cât şi Români din Ardeal, sau Sârbi din Herţegovina şi Bulgari din Trnovo.

In raportul exarhului Maxim, satul acesta a fost trecut sârbesc, alcătuit din 6 case. St. Romanski l-a crezut deasemenea sârbesc, de aceea nu s'a ostenit să-l cerceteze, în schimb M. J. Miladinović a numărat, la 1923, vreo 127 de case cu Români, ce-i drept, pe cale de a se desnaţionaliza.

Mirieva [2] (Mirijevo). Intemeerea satului este fixată în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. Fără îndoială, cei dintâi locuitori au fost Români, căci la 1916, satul era curat românesc, cu 871 de locuitori.

In 1921 erau numai 575 de Români şi 487 de Sârbi.

Orehoviţa [3]. Şi acest sat a fost întemeiat în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea de către locuitorii unui sat mai vechiu, numit Culimirova. In această epocă, satul avea 30 de case. Origina populaţiei la această dată nu este cunoscută.

In 1832, Orehoviţa număra vreo 550 de locuitori, în majoritate Români. Din acest an, sârbizarea s'a accentuat, de aceea la 1916, St. Romanski a putut număra numai câţiva Români, în timp ce în recensământul din 1921 era trecut numai unul singur.

Polatna [4] este amintită la 1457, într'un document al despotului Giurgiu Brankovici, prin care dăruia amintitul sat ruzniciarului său Radoslav. Origina locuitorilor e trecută însă sub tăcere.

In 1916 erau în Polatna 454 de locuitori, în majoritate Români. Ei au venit, în cea mai mare parte din Banat, apoi din Homoli şi Resava.

[1] G. Vitković, *op. cit.*, p. 290; M. Miladinović, *op. cit.*, p. 97—100.

[2] M. Miladinović, *op. cit.* p. 116—118; St. Romanski, *op. cit.*, p. 52; F. Florescu, *op. cit.*, p. 34, p. 44. In 1931 erau 1185 de Români.

[3] D. Pantelić, *Uhodenje Srbije*, p. 129; Aleksa Ivić, *Po Srbiji Kneza Miloša*, p. 106; M. Miladinović, *op. cit.*, p. 91—93; F. Florescu, *op. cit.*, p. 34.

[4] M. Miladinović, *op. cit.*, p. 117—119; St. Romanski, *op. cit.*, p. 62; M. Lascaris, *Actes serbes de Vatopédi* p. 20.

Porodin [1] este unul din satele românești dintre cele mai mari de lângă Morava. In 1916 avea 3138 de locuitori români și 240 de sârbi, care trăiau în Livadița, un sat vecin; după cinci ani, Românii erau 3429, iar Sârbii 280.

Locuitorii satului Porodin sunt veniți în locul de azi, în jumătatea a doua a sec. XVIII-lea; ei au fost mai înainte în Presedna, de unde, din motive necunoscute, au emigrat. Indată după așezarea lor au venit Români din Ardeal, Banat și, în număr mai mic, din Țârna Reca.

Răchinți [2] (*Rakinac*). *Satul a fost întemeiat de Români* în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. Numărul lor a sporit în decursul aceluiași secol prin venirea altor Români din Țârna Reca, dar mai ales la 1822, când locuitorii satului românesc Ciurciova, au fost constrânși să se așeze în Răchinți.

St. Romanski, în 1916 evaluase numărul locuitorilor din acest sat la 2570, fără a stabili numărul Românilor sau al Sârbilor. In 1923, populația românească se mai păstra în două mahalale, cea românească și Șoroni, numită astfel după numele celui dintâi locuitor al satului.

Sibnița [3]. In „Carte von dem Königreich Servien", alcătuită în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, numele satului este reprodus ca Sibniz. Altă mărturie despre acest sat, până la 1916, nu este. In acel an, Sibnița avea 832 de locuitori, în majoritate Români. In 1923, din pricina sârbizării intense, în Sibnița mai erau puțini Români.

Sviniareva și Orleva [4]. Sunt două sate vechi, de care face mențiune cnezul Lazăr în hrisovul său de danie către mânăstirea Ravanița, la 1381. Nu se știe însă, dacă aceste sate au continuat să existe și în secolele următoare, deoarece nu posedăm nicio informație ulterioară anului 1381. In cel dintâi recensă-

[1] M. Miladinović, *op. cit.*, p. 100—104; St. Romanski, *op. cit.*, p. 62; F. Florescu, *op. cit.*, p. 34.

[2] M. Miladinović, *op. cit.*, p. 93—97; St. Romanski, *op. cit.*, p. 62.

[3] O. Langer, *op. cit.*, v. harta; St. Romanski, *op. cit.*, p. 62; M. Miladinović, *op. cit.*, p. 120—121. Spre deosebire de constatarea etnografului sârb, D. Sandu Cristea arată în Sibnița 1020 de Români; F. Florescu *op. cit.*, p. 44.

[4] F. Miklosich, *op. cit.*, 196 și 198; M. Miladinović, *op. cit.*, p. 113—115 și 114—116.; St. Romanski *op. cit.*, p. 62, In 1916 erau 892 Români; F. Florescu, *op. cit.*, p. 44. In 1931 în Sivinireva erau 1300 de locuitori români, iar în Orleva 108.

mânt fiscal din 1918, ambele sate erau trecute ca româneşti. Fizionomia etnică şi-au păstrat-o şi în 1923; în acel an în Svinia-reva erau 438 de Români, iar 758 în Orleva.

Ticevăţ [1] a fost întemeiat în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. La 1916 avea 492 de locuitori români. In 1923, populaţia lui era de 635 de locuitori români.

Vlaşki Dol [2]. Cea dintâi menţiune despre acest sat se găseşte în raportul exarhului Maxim, din 1733; satul în această vreme era sârbesc şi avea 22 de case. Informaţia exarhului trebuie primită cu toată rezerva, căci, după cum rezultă din spusele locuitorilor şi din însuşi numele satului, el a fost întemeiat de Români şi a avut întotdeauna o populaţie românească.

La 1916, în Vlaşki Dol erau 1940 de locuitori, din care trei sferturi erau Români.

Vârbniţa [3]. Acest sat a fost întemeiat de Români în a doua jumătate a secolului XVIII-lea, pe locul vechiului sat Batici, amintit în 1381, de cnezul Lazăr. Cei dintâi locuitori ai Vârbniţei au fost Laţconii; ei se pretind, de altfel, băştinaşi.

La 1916, satul era românesc şi avea 715 locuitori; după cinci ani, Românii erau numai 13, pe când Sârbi 872.

Plasa Pojarevaţ.

Aliudova [4] a fost durat într'o epocă recentă. Acest sat era odinioară moşia unui turc, Ali, de unde i s'a tras şi numele. In 1916, locuitorii lui în număr de 282, erau Români cei mai mulţi din Banat şi Ţara Românească; în 1921, ei erau 329.

Brejani [5]. In „Carte von dem Königreich Servien", satul

[1] St. Romanski, *op. cit.*, p. 62; M. Miladinović, *op. cit.*, p. 14—117.

[2] G. Vitković, *op. cit.*, p. 12; M. Miladinović, *op. cit.*, p. 85—88; F. Florescu, *op. cit.*, p. 44. In 1931 erau 1556 de Români. Ei numesc satul lor Vlachida.

[3] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 197; M. Miladinović, *op. cit.*, p. 114—113; St. Romanski, *op. cit.*, p. 62, F. Florescu, *op. c.it*, p. 34, p. 14. In 1931 erau 968 de Români.

[4] Lj. Jovanović, *op. cit.*, p. 422—423; St. Romanski, *op. cit.*, p. 62; Miklosch, *op. cit.*, p. 194; F. Florescu, *op. cit.*, p. 34.

[5] M. Miladinović, *op. cit.*, p. 127—130; St. Romanski, *op. cit.*, p. 62; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 18.

acesta e trecut cu numele Preshani. Harta aceasta este singura mărturie dintr'o epocă mai veche.

In 1916, populaţia satului era de 1560 de locuitori, din care două treimi erau Români, iar restul Bulgari. Atât primii, cât şi ceilalţi, au venit din jurul Vidinului, mai ales din satul Alova. Sunt însă şi Români din Homoli, Craina şi Zvijd, dar niciunul nu-i din Banat, sau Ţara Românească.

Casidol [1]. Satul acesta datează din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. El este un sat sârbesc, dar alături de el, pe un teren accidentat, se găseşte o mahala românească.

Costolaţ [2]. Păstrează şi astăzi amintirea cetăţii romane Viminacium, sau aceleia din evul mediu, Branicevo.

Satul este pe malul stâng al râului Mlava, pe când cetatea antică era pe malul drept, cum de altfel rezultă şi din menţiunea cneazului Lazăr dela 1380.

Satul Costolat a existat în toate timpurile, chiar în vremurile de primejdie. Sunt vreo 97 de case *ai căror locuitori se ştiu băştinaşi.*

Mahalaua românească mai adăposteşte câteva zeci de Români.

Luciţa [3]. Locuitorii Luciţiei au fost mai întâi în Seoţe şi Gumişte, a căror existenţă este atestată la începutul sec. al XVIII-lea; ei au fost constrânşi de cnezul Miloş Obrenovici să se aşeze pe locul de azi. Tot aci au fost aduşi şi locuitorii satelor româneşti Bresie, întemeiat probabil în sec. al XVII-lea, şi locuitorii satului Popovăţ.

La 1923, Românii erau încă în număr important, dar pe cale de a se sârbiza.

[1] G. Zanetov, *op. cit.*, p. 20.

[2] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 194; G. Vitković, *op. cit.*, p. 291. In raportul exarhului Maxim erau trecute 37 de case de Sârbi; O. Langer, *op. cit.*, v. harta; M. Miladinović, *op. cit.*, p. 141—144; F. Florescu, *op. cit.*, p. 44. In 1931 erau 1878 de Români; L. Ranke, *Die Serbische, Revolution*, p. 251. La 1171 Richard Inimă de Leu trecu prin Branicevo şi străbătu apoi, în drumul său spre Sf. Mormânt, Porţile de Fier.

[3] D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije pred Kočinu Krajinu*, p. 133; M. Miladinović, *op. cit.*, p. 79—82, Medović arătase că satul a fost în întregime românesc; O. Langer, *op. cit.*, v. harta; F. Florescu, *op. cit.*, p. 34. In 1921, era un Român şi 2377 de Sârbi, p. 44. In 1931 după d. Sandu Cristea, erau 2706 Români, dar niciun Sârb.

Poliana [1]. In „Carte vom dem Königreich Servien", pe locul satului de de azi e trecut satul Polomne. Cine erau locuitorii acestui sat, nu se poate preciza, dar se ştie că a fost distrus şi apoi repopulat de Sârbi şi Români care au coborît de pe un deal, unde aveau sălaşe. Ei au format o mahala deosebită. In cursul sec. al XIX-lea au venit aci alţi Români din Ţârna Reca şi Craina.

La 1923, Românii aveau 339 de case, pe când Sârbii 199.

Pojarevaţ [2] (Požarevac). Oraşul Pojarevaţ este situat pe locul unei ruine romane. In 1483, când este amintit într'o scrisoare a lui Ioan Corvin, Pojarevaţ era un centru important. Aceasta este una din multele informaţii din evul mediu, despre acest oraş. Din epoca mai nouă, din anul 1734, se poate constata în registrele bisericii Pojarevaţ un număr egal de numiri sârbeşti, bulgăreşti şi româneşti. Cu un deceniu mai înainte ,în Pojarevaţ erau câţiva preoţi din Banat, Ţara Românească şi Vidin ; fără îndoială, printre ei trebuie să fi fost şi Români.

Elementul românesc din acest oraş începuse, în secolul al XIX-lea, să se desnaţionalizeze. In 1916 în Pojarevaţ erau 1300 de Români iar în 1923, mahalaua românească mai avea 34 de case de Români, exceptând pe cele cateva ale Aromânilor.

Papaino [3]. Singura informaţie despre acest sat este din 1916 ; în acest an, din vreo 2500 de locuitori, Românii erau în număr de vreo 2000.

[1] O. Langer, *op. cit.*, v. harta ; D. Pantelić, *Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 53. In 1783 erau 15 case româneşti ; M. Miladinović, *op. cit.*, p. 82—85 ; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 25. Istoricul bulgar afirmă că acest sat era românesc în 1917 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 44. In 1931 erau 2756 de Români.

[2] M. Miladinović, *op. cit.*, p. 144—180 ; D. Ruvarac, *op. cit.*, p. 204 ; G. Vitković, *op. cit.*, p. 292 ; D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije..*, p. 129 ; *Idem, Vojno-geografski opisi Srbije*, p. 53 ; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 17 ; St. Romanki. *op. cit.*, p. 62 ; F. Florescu, *op. cit.*, p. 34. In 1921 erau 378. Români ; cf. Miodrag Purković, *Požarevac*, recenzată de Mih. J. Dinić, în *Jugoslovenski istoriski časopis*, sv, 1—4, p. 154—155, din 1937. Miodrag Purković a încercat să identifice Poczazin cu Pojarevaţ, amintit de Bonfinius în 1476. Cu argumente judicioase, Mih. Dinić, dovedeşte că Pocrazin poate fi identificat cu Pojejena din Banat, despre care şi precizează Bonfinius ca fiind dincoace de Dunăre.

[3] St. Romanski, *op. cit.*, p. 62.

Petca [1]. Satul este amintit încă din 1381, în hrisovul cnezului Lazăr. In „Carte von dem Königreich Servien", el e trecut ca Bedka. Raportul exarhului Maxim, ca şi alte informaţii contemporane, îl arată un sat mare.

Românii ar fi venit, după M. Miladinović, abea în sec. al XVIII-lea. Ei trăiesc într'o mahala deosebită de satul propriu zis. La 1916, din 875 de locuitori, ei deţineau jumătatea.

Salacovăţ [2]. Prin hrisovul din 1380, cnezul Lazăr dăruia acest sat ctitoriei sale Gornjak. Altă menţiune, privitoare la acest sat, nu mai avem.

Şlivovăţ [3]. Satul este nou, din a doua jumătate a secolului XVIII-lea, şi a fost întemeiat de Români. In vremea lui Cocea, avea 3—4 colibe. Din cercetările etnografului M. Miladinović, rezultă că locuitorii satului sunt veniţi din Ardeal, Banat, Zvijd, Homoli, Craina, Ţârna Reca şi chiar din Bucureşti.

La 1916, populaţia acestui sat era de 338 de locuitori români.

Ţârniane şi Zabrega [4] au fost întemeiate în a doua jumătate a sec. XVIII-lea. Cel dintâi, la 1916, avea 2000 locuitori români şi câţiva bulgari. In statistica sârbească sunt arătaţi numai 2, pe când Sârbii 1921. Zabrega avea la 1916, 340 de locuitori români.

Velico Selo [5]. In „Carte von dem Königreich Servien", satul e trecut în forma Vilko Sello. In cursul secolului al XVIII-lea, sătenii din Velico Selo au trebuit să fugă de câteva ori în zbeguri, apoi au revenit.

[1] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 139; O. Langer, *op. cit.*, v. harta; G. Vitković, *op. cit.*, p. 291; M. Miladinović, *op. cit*, p. 134; F. Florescu, *op. cit.*, p. 44. In 1931 erau 1084 de Români.

[2] F. Miklosich, *op. cit.*, p. 194; St. Romanski. *op. cit.*, p. 61; F. Florescu, *op. cit.*, p. 34.

[3] M. Miladinović, *op. cit.*, p. 106—107; St. Romanski, *op. cit.*, p. 61; F. Miklosich, *op. cit.*, p. 197. Printre satele dăruite mânăstirii Ravaniţa era şi Şlivovţe; F. Florescu, *op. cit.*, p. 44. In 1931 erau 1385 de Români.

[4] St. Romanski, *op. cit.*, p. 61; G. Zanetov, *op. cit.*, p. 20; F. Forescu, *op. cit.*, p. 34.

[5] M. Miladonović, *op. cit.*, p. 109—III; St. Romanski, *op. cit.*, p. 62; F. Florescu, *op. cit.*, p. 44. In 1931 erau 1379 de Români; O. Langer, *op. cit.*, v. harta.

După un astfel de refugiu, la reîntoarcere ar fi găsit pe Români în casele lor.

Târniţa Mare [1]. In „Carte von dem Königreich Servien", satul este trecut în forma de Zernitge. In a doua jumătate a secolului al XVIII-lea satul avea 40 de case.

La 1916, din vreo 850 de locuitori, 600 erau Români.

Târniţa Mică [1] la 1916 avea 1500 de locuitori, din care jumătate erau Români, iar ceilalţi Bulgari şi Sârbi.

[1] O. Langer, *op. cit.*, v. harta: D. Pantelić, *Uhodjenje Srbije pred Kočinu Krajinu*, p. 129; St. Romanski, *op. cit.*, p. 63: F. Florescu, *op. cit.*, p. 44. In 1931 erau 1018 Români.

ÎNCHEIERE

Dintre Românii din dreapta Dunării, cei dintre Timoc şi Morava, au fost în ultima vreme, obiectul unor cercetări de carecter istoric şi etnografic.

Florea Florescu, Sandu Cristea, Maior A. Dumitrescu şi Octavian Metea au dat publicităţii o serie de articole cu rezultate ale cercetărilor făcute pe teren sau printre prizonierii timoceni, aduşi de Germani la Timişoara. Rezultatele acestea, deşi nu întotdeauna obiective [1], au totuşi darul să lămurească într'o măsură oarecare problema Românilor din ţinutul amintit. N. A. Constantinescu a publicat un studiu de proporţii mai mari, cu pretenţia de a soluţiona diferite probleme ale românităţii balcanice şi mai ales „chestiunea timoceană", îmbrăţişând însă laolaltă pe Românii dintre Morava şi Lom.

Cercetările de până acum s'au făcut din punct de vedere geografic (de pildă preţioasele studii ale lui G. Vâlsan) şi statistic (C. Constante); G. Giuglea a încercat şi o explicaţie a vechimei Românilor în ţinutul Crainei pe baza toponimiei. Emanoil Bucuţă a alcătuit o serioasă lucrare, nu lipsită de poezie, despre Românii vidinieni. Emil Petrovici, neobositul cercetător al graiurilor româneşti de pretutindeni, a adunat un bogat material de folklor, dar cercetările apreciatului nostru slavist sunt încă în curs. In studiul „Chestiunea Timoceană", despre care a mai fost vorba, bazat pe argumente de ordin toponimic, etnografic, filiologic şi istoric, N. A. Constantinescu s'a străduit să dovedească — dar fără a izbuti — continuitatea sau persistenţa *Românilor* neîntreruptă din secolul VII (adică înainte de a se fi format poporul român N. A.) până azi.

[1] T. N. Trâpcea, *Timocul*, de Maior A. D. Dumitrescu şi O. Metea, recenzie în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, vol. IX. Sibiu.

Privite în ansamblu, studiile amintite, care se găsesc în lista noastră bibliografică, se poate observa, că niciunul din ele nu pătrunde în miezul problemei, exceptând studiul lui N. A. Constantinescu [1], ci doar o ating tangenţial, tratând crâmpee din viaţa Românilor dintre Timoc şi Morava. De aceea ne-am propus să studiem latura esenţială a problemei : vechimea Românilor dintre Timoc şi Morava.

Cu atât mai mult s'a simţit nevoia aceasta, cu cât cei care au studiat mai temeinic pe Românii dintre Timoc şi Morava, istoricii sârbi şi bulgari, s'au pronunţat în unanimitate că Românii ar fi venit într'o epocă recentă ; asupra unui singur fapt ei nu cad de acord : data venirii. Unii o fixează în a doua jumătate a sec. XV, alţii în sec. XVII, sau XVIII, odată cu aşezarea domniei fanariote în Ţara Românească şi trecerea la catolicism a unei părţi a Românilor din Transilvania ; fiscalitatea excesivă în Ţara Românească şi persecuţiile religioase din Ardeal au fost cauzele unui exod din aceste ţări în Sudul Dunării. Mai este de remarcat o altă deosebire în ce priveşte dezacordul dintre istoricii sârbi şi bulgari : pe când cei dintâi susţin că Sârbii au fost elementul autohton, peste care au venit metanaştii români, Bulgarii afirmă contrariul, aducând în sprijinul aserţiunii lor importante date istorice, toponimice şi etnografice.

Adevărul nu-i nici de partea celor dintâi, nici de partea celor din urmă. Vechimea şi persistenţa Românilor dintre Timoc şi Morava este un fapt dovedit cu argumente peremptorii.

In sprijinul acestei teze ne-am căutat argumente istorice, geografice şi al vechimii satelor româneşti. Rezultatul a fost cel aşteptat : existenţa Românilor între Timoc şi Morava se constată din cele mai vechi timpuri, din epoca formării lor şi până în zilele noastre.

Prima menţiune despre Românii dintre Timoc şi Morava datează încă din sec. XII, adică dintr'o epocă nu prea îndepărtată de faza ultimă a închegării poporului românesc. In 1189, relatează clericul Ansbertus, Frederic al II-lea de Barbarosa poposea la Branicevo, vestita cetate dela gurile Mlavei. De aici spre Constantinopol drumul trecea prin lunga şi întunecata pădure a Bulgarilor. Pornit să lupte pentru eliberarea sf. Mormânt, împăratul german se încumetă să străbată acest obstacol din drumul său.

[1] T. N. Trâpcea, *Chestiunea Timoceană*, de N. A. Constantinescu, în Transilvania, luna Noemvrie, 1942.

Dar abea ieşi din cetate, oastea sa fu întâmpinată de ploaia de săgeţi a oamenilor ducelui din Branicevo, în slujba căruia se găseau şi mulţi Români. După pierderi simţitoare, cavalerii înzăoaţi ai împăratului german izbutiră să-şi croiască drum şi să ajungă la Naisus.

Evenimentele care au urmat acestei întâmplări sunt bine cunoscute : răscoala Românilor şi Bulgarilor sub conducerea lui Petru şi Asan, care a dat posibilitatea Românilor să-şi exercite din nou însuşirile lor de războinici şi organizatori mult timp neafirmate de şirul lung al năvălirilor barbare. Regiunea dintre Timoc şi Morava intră şi ea în cuprinsul împărăţiei asănide, iar Biserica de aci, cu episcopiile dela Branicevo şi Vidin, — aceasta din urmă păstorită în epoca lui Vasile Bulgaroctonul de un episcop român, — fură supuse archiepiscopieii din Târnovo. Mai la Sud, la Vranje, exista o altă episcopie a Românilor. In tot timpul domniei acestui împărat, Românii s'au bucurat de o deosebită îngăduinţă, în detrimentul Bulgarilor, acordându-li-se o arhiepiscopie — în locul vechei patriarhii dela Ohrida, — sub jurisdicţia căreia intrau Românii din cuprinsul întregei Bulgarii a lui Samuel, inclusiv cei dintre Timoc şi Morava.

Urmează o epocă relativ lungă în care numele de român e trecut sub tăcere, deşi evenimente importante se petrec în regiunea dintre Timoc şi Morava, ca desfiinţarea statului fraţilor cumani Dărman şi Cudelin, pătrunderea Sârbilor în acest ţinut, la sfârşitul sec. XIII, etc., totuşi documentele vremii nu lasă posibilitatea de a se constata existenţa Românilor.

In ciuda muţeniei ştirilor istorice şi a laconismului câtorva acte de donaţii ale bătrânului şi încercatului cnez Lazăr, se poate totuşi deslusi existenţa a două sate româneşti, Mutulovţi şi Bunei, al căror nume au rămas nesârbizate de către logofeţii cancelariei sârbeşti.

La începutul secolului următor, Românii apar din nou, de astă dată în slujba lui Musa. Evenimentele s'au petrecut astfel. După sfârşitul dezastruos al bătăliei dela Ankara, unul din fii lui Baiazid, cel prins de Timur Lenk şi purtat pe litieră în tot timpul razboaelor sale, găsi adăpost şi sprijin eficace la Mircea, Domnul muntean, „marele erou necredincios", cum îl califică un cronicar turc. Cu ajutorul lui Mircea, Musa trecu la Silistra şi înaintă în Balcani, dar fu învins de fratele său Soliman. Atunci s'a retras la Vidin, apoi în cetatea Golubaţ, posesiunea lui Stevan Lazarevici ; în această cetate Lazarevici îi acordă ospitalitate bine-

voitoare. In cursul iernii anului 1410—1411, Musa strânse „mare mulţime de Români", apoi împreună cu Sârbii Despotului Lazarevici, el atacă şi învinse pe fratele său. Evenimentele sunt relatate de un cronicar anonim, iar prezenţa Românilor laolaltă cu Sârbii, îl determină pe istoricul sârb Agatanovici să presupună că aceştia au fost în regiunea Golubaţ—Timoc.

Din aceeaşi epocă exista o altă menţiune despre Românii dintre Timoc şi Morava. In 1428 Giuragi Brancovici, confirmând baştina celnicului Radici, îi dăruia şi satul Vlahilor Radivoevţi, împreună cu satul Vlahilor numit Coşarna.

Alături de aceste mărturii documentare trebue amintită şi instituţia cnezatului, care s'a perpetuat numai în ţinuturile Crainei şi Cliuci. In aceste două ţinuturi româneşti, cnezii aveau drepturi după „legea valahă", asemenea acelor de pe litoralul dalmatin, sau din regiunea Stari Vlah, populate de Români. De aceea orice măsură pe care voia s'o ia paşa din Vidin cu privire la cele două ţinuturi trebuia să fie cu asentimentul celor doi cnezi români din Negotin şi Cladova, altfel ea era nulă şi neavenită. Demnitatea de cnezi era ereditară şi confirmată prin beratul sultanului.

Deosebit de organizaţia cnezială exista şi cea a voinicilor, deasemenea întărită printr'un berat. Ea era o organizaţie quasi militară şi era alcătuită numai din Români. In schimbul serviciului militar, alteori serviciului de jandarmerie sau celui de îngrijitori ai grajdurilor sultanului, voinicii împreună cu şefii lor, se bucurau de imunitatea fiscală şi juridică, fiind judecaţi după legea românească.

Existenţa acestor instituţii atestă o autonomie locală, a cărei expresie legiferată s'a găsit de curând într'un canun-name — codice de legi — din 1521, alcătuit de Soliman Legiuitorul. Potrivit acestei autonomii niciun Turc nu avea voie să se aşeze, sau măcar să treacă prin ţinuturile Crainei sau Cliuciului, fără o autorizaţie specială. Aceste două ţinuturi au fost cândva posesiuni personale ale unei fiice de sultan, cu numele Emina. De aceea nu era permis nimănui să încalce acele ţinuturi socotite ca sfinte. In acest sens vorbeşte tradiţia, realitatea trebuie să fi fost alta. Dreptul românesc a fost înrădăcinat atât de puternic în cele două ţinuturi, încât n'a putut fi smuls de samovolnicia turcească, dimpotrivă ea a fost silită să facă concesiuni; mai târziu Turcii, dintr'o înaltă raţiune de stat, l-au întărit în detrimentul Sârbilor, sau al Bulgarilor.

La sfârşitul secolului XVIII, contele Marsigli, călătorind pe Dunăre, la Porţile de Fer constată că pe ambele maluri ale Dunării trăeşte acelaşi popor care vorbeşte „rumuniset" (româneşte).

Ştirile despre Românii dintre Timoc şi Morava încep să abunde începând cu sec. XVIII, odată cu luptele de pe teritoriul sârbesc dintre Austriaci şi Turci. Unii dintre Români — de altfel foarte puţini — sunt alături de creştini; îngroşând numărul frey-corpus-urilor austriace şi acelea ale Bănăţenilor, ei luptă contra Turcilor. Dar mai numeroşi sunt de partea acestora din urmă dela care au beneficiat de toleranţa religioasă şi autonomia administrativă; aceste fapte i-au determinat să fraternizeze cu Turcii şi să lupte nu numai împotriva Austriacilor, ci şi împotriva Sârbilor venetici.

Dintr'un raport al exarhului Maxim Radkovici către mitropolia din Beograd, precum şi din altele similare, cu privire la situaţia bisericilor de sub jurisdicţia mitropoliei din Beograd şi a episcopiei din Caransebeş, ne putem face o imagine destul de clară despre situaţia etnică din cuprinsul regiunei dintre Timoc şi Morava. Intre munţii Miroci şi râul Mlava populaţia românească era foarte numeroasă; sate mari, enclave şi sate compacte se întind pe tot cuprinsul regiunei delimitate. La Vest de Mlava, numărul satelor româneşti scade, în schimb cele sârbeşti şi cu o populaţie eterogenă, abundă. Nu tot astfel se prezintă situaţia etnică la Est de Miroci, în deosebi în Craina: în acest ţinut satele bulgăreşti — căci sârbeşti nu sunt — strâmtorate de massa românească compactă, abea mai pot duce o viaţă naţională.

De deosebită importanţă este faptul că satele româneşti, uneori şi bulgăreşti, sau sârbeşti, aveau preoţi români, care aveau cărţi româneşti, procurate din Ţara Românească, unele vechi datând din secolul XVI. O astfel de descoperire a făcut-o renumitul romanist german G. Weigand. Preoţii sunt deobicei dela mănăstirea Hurez, alteori din Tismana, Bucureşti, sau din Vidin. Deobicei ei nu ştiu decât limba maternă. De aceea raportul exarhului Maxim se încheie la fiecare menţiune a satelor româneşti: „au cărţi româneşti, ştiu numai româneşte".

Bucurându-se de autonomie, încă din primele începuturi ale ocupaţiei turceşti, beneficiind de însemnate scutiri fiscale, ducând o viaţă religioasă sub oblăduirea preoţilor consângeni, Românii dintre Timoc şi Morava vor fi ostili revoluţiei sârbeşti. De aceea Carageorge, eroul revoluţiei sârbeşti (1804—1815), va

distruge 13 sate româneşti din Craina al căror act de sedițiune nu-l putea tolera. Totuşi, unii dintre ei au luptat cu vitejie alături de haiducul Vâlcu, eroul Crainei, iar alții au servit cauza sârbească pe tărâmul diplomatic. Este deajuns să amintim în acest sens serviciul lui Constantin Ipsilante, care a sugerat lui Carageorge şi Consiliului său Dirigent ideea de a solicita ajutor Ruşilor care se găseau în Principate. Exceptând concursul diplomatic, Constantin Ipsilante le-a acordat Sârbilor însemnate cantități de alimente şi importante sume de bani.

Ar fi inutil să mai amintim alte mențiuni pentru secolul XIX despre existența Românilor dintre Timoc şi Morava. Realitatea etnică este vie şi ea nu se poate ascunde. Ar fi o greşală, afirmă T. Georgevici, în Kroz naše Rumune, să încercăm aceasta. Un călător ungur, care nu poate fi bănuit de simpatie pentru Români, găseşte frumoase cuvinte de laudă despre Români, care luptă împotriva tendințelor de desnaționalizare ale Sârbilor.

In urma argumentelor istorice expuse socotim că scopul ne-a fost atins : existența Românilor între Timoc şi Morava a fost dovedită.

Argumentul geografic, în determinarea vechimei Românilor dintre Timoc şi Morava, este tot atât de persuasiv ca şi cel istoric.

Ținutul cuprins între Dunăre, Morava, Timoc şi izvoarele acestuia, unde o cicatrice vulcanică marchează sfârşitul Carpaților, se înfățişează ca o unitate geografică bine închegată. Carpații, despărțiți de Dunăre, între Cazane şi Porțile de Fer, înaintează spre Sud până la masivul Râtani, umplând şi dominând întreaga regiune. De o parte şi de alta, ei sunt încadrați de câmpii joase şi de râuri mari ca Morava şi Timoc.

Priviți în totalitatea lor, din Lugoj şi până la Niş, Carpații Banatici şi cei din Serbia se înfățişează ca o citadelă izolată. Astfel, spre Est, ei sunt despărțiți în Banat de Carpații Meridionali prin coridorul tectonic Orşova-Caransebeş, iar în Cliuci şi Craina sunt despărțiți de câmpie prin peretele inaccesibil abrupt şi înalt de 300 metri. In spre Vest, atât în Banat, cât şi în Serbia, muntele domină câmpia prin înălțimi în medie de 700 m. La Sud, Carpații se curmă în ulucul dela Derven.

La aspectul unitar al Carpaților de pe ambele maluri ale Dunării contribuie şi direcția văilor, care cad perpendicular pe Dunăre, prelungindu-se peste fluviu paralel cu muntele. Faptul este deosebit de important şi el explică într'o mare măsură pu-

tinţa de conservare a elementului românesc aşezat în aceste culuare de circulaţie şi de legătură dintr'o parte într'alta a Dunării. In timp ce Sârbii, sau Bulgarii veniţi din Est sau Vest, n'au urcat muntele fiind opriţi de abruptitudinea pereţilor laterali, dimpotrivă, Românii cuibăriţi în fundoane sau zbeguri izolate, au fost feriţi din calea năvălitorilor, sau de a avea contact cu elementele streine. In timp ce ascunzişurile, pe care le ofereau admirabilele fenomene carstice şi care sunt mai abundente ca nicăiri pe pământul românesc, dau posibilitatea unui adăpost neîntrecut, peneplena muntelui, tocit în decursul epocelor geologice, oferă spinări largi şi domoale, pe care Românii au posibilitatea să circule încotro îi mâna nevoia, de-a curmezişul muntelui, sau de-alungul lui, şi în caz de ananghie peste Dunăre. Peneplena carpatică le-a asigurat o viaţă nu prea bogată, totuşi îndestulătoare; făcând puţină agricultură, păstorie sau pescuit, trăind sub egida autonomiei turceşti, care nu îngăduia niciunui Turc să se aşeze pe pământul sfânt al sultanului, Românii s'au perpetuat în ciuda vremurilor vitrege [1]. „De aceea, ţinutul acesta, conchidea G. Vâlsan, mai mult ca oricare altul ascunde taina formării şi conservării poporului românesc".

Identităţii exterioare a Carpaţilor, de pe ambele maluri ale Dunării, îi corespunde şi similitudinea geologică. La Porţile de Fier şi la Cazane ea apare mai evidentă ca nicăiri aiurea. Nu vom da amănunte asupra structurii geologice a Carpaţilor, obiectul nostru fiind altul. Dimpotrivă, ne vom opri asupra faunei, florei şi climei care contribuie deasemenea la uniformitatea geografică a ţinutului carpatin dintre Lugoj şi Poarta Derven. Aceşti trei factori determinanţi la definirea unei unităţi geografice sunt de acelaşi tip, mediteranean, în cuprinsul regiunei pe care încercăm s'o schiţăm.

Vipera cu corn trăieşte de o parte şi alta a Dunării. Cirezi de cerbi treceau nu de mult peste Dunăre, în Serbia, sau de acolo la noi.

In ce priveşte flora avem de remarcat prezenţa nucului sălbatec, a liliacului în aceeaşi stare, a smochinului, moşmolului şi chiar a migdalului atât de gingaş, care cresc de pripas în grădinile ţăranilor sau pe dealuri în locurile ferite de vânt. Muntele mai păstrează o specie rară de conifere : Tisa Padina.

[1] Pe drept cuvânt spune I. Conea, în *Carpaţii hotar natural*, p. 66 „sunt regiuni, pe faţa pământului, unde liniile reliefului se îmbină parcă anume, spre a construi patrii".

Viţa de vie, uneori altoită în dud, ca în Italia meridională, rămâne de multe ori neîngropată, fără a degera.

Ultimul argument în sprijinul tezei noastre — vechimea elementului românesc între Timoc şi Morava — este concluzia rezultată din studiul făcut asupra vechimei satelor româneşti, sau asupra procesului lor de închegare şi asupra locului de origină al locuitorilor.

Cea dintâi concluzie care s'a degajat din această cercetare este următoarea: constatarea unui număr de sate româneşti, datând din secolul XIV şi XV. Astfel sunt Mutulovţi, Bunei, Coşaina, Geanova, Corbova, Jdrela, Subotiţa, Jidova, Isacova, Dâlboca, etc. Unele din acestea au dispărut, altele se mai păstrează, dintre care abea mai putem distinge vreo „mahala" cu numele vechiului sat, deosebită de celelalte „mahalale" ale veneticilor. Astfel spre pildă, în pitorescul sat românesc Jdrela, unde graiul bănăţean se vorbeşte tot atât de frumos ca şi în orice sat din Banat, există o mahala cu numele „Coton", reminiscenţa a vechiului „cătun" românesc, în jurul căruia s'a alcătuit satul. Asemenea cazuri nu sunt rare în regiunea dintre Timoc şi Morava. Băştinaşii din aceste sate sunt conştienţi de originea lor veche; au praznicele lor deosebite de ale celorlalţi Români; sunt mai înstăriţi; deţin pământurile cele mai fertile şi nu se încruscresc cu ceilalţi.

O caracteristică a Românilor dintre Timoc şi Morava o constituie aşezările specifice lor, numite sălaşe. Cine a cutreerat cât de puţin ţinutul Crainei, sau versantul apusean al munţilor Miroci, este izbit dela primul contact cu satele româneşti de mulţimea sălaşelor. Ele sunt resfirate pe culmile netede ale munţilor, sunt ghemuite în fundoane, sau zbeguri, înşirându-se unul alături de altul, asemenea satelor transilvănene. E nevoie uneori de ore întregi pentru a fi parcurse dela un capăt la celălalt. Ceeace este mai ciudat şi demn de remarcat este anonimatul satelor; ele nu au nume proprii, ci se numesc simplu: sălaşe. Sunt însă cazuri când sălaşelor de pe munte le corespund satele din văi, sau din şes; acestea sunt sate în adevărata accepţiune a cuvântului în care locuitorii nu coboară decât în cazuri anumite, când îi cheamă autorităţile, când sunt la mare ananghie, sau când este vreun praznic.

Sălaşul este întâlnit şi în Banat, Transilvania, precum şi la Românii din Balcani. Dar, pe când la aceştia este un loc de adăpost pentru vite, la Românii dintre Timoc şi Morava repre-

zintă totul : adăpostul vitelor şi casa proprie, în jurul căreia au o grădină, livadă şi ţarina, care de bine de rău, produce atât cât să le satisfacă strictul necesar.

Cum a luat naştere sălaşul?

Evoluţia procesului de formare a sălaşului reprezintă o pagină de istorie din trecutul Românilor dintre Timoc şi Morava. Explicaţia acesteia aruncă o lumină vie asupra trecutului întunecat al Românilor din această regiune şi desleagă enigma lipsei numelor româneşti de sate.

In vremuri de grea cumpănă, ţăranii români au căutat refugiu în munte, pe platforma carpatică, scrijelată şi sfredelită de ape, constituind minunate locuri de adăpost, numite foarte sugestiv fundoane sau zbeguri. Oploşiţi în aceste adăposturi naturale şi inacesibile năvălitorilor prădalnici, şi-au constituit o casă de nuele şi astrucământ de frunze şi pământ. Cu timpul, această aşezare a prins consistenţă, durându-se o casă mai temeinică, la care s'au adăugat altele, prin venirea altor băjenari din diferite părţi. Astfel s'a constituit un sălaş, fără a primi vreo denumire specială. In timp ce elementele străine au format sate propriu zise, Românii sub presiunea streină, fie ea bulgărească, ungurească, sârbească, sau turcească, au durat sălaşe fără vreo denumire specială.

Dovedind vechimea Românilor în această regiune se pune în mod firesc întrebarea, dacă Românii de astăzi sunt urmaşii coloniştilor romani, contopiţi cu Tracii şi alte elemente eterogene, sau au primit influzii etnice din Ţara Românească şi Banat. Istoricii sârbi — în special Tihomir Georgevici — şi cei bulgari — în frunte cu Stoian Romanski — neagă orice urmă de Români băştinaşi; dimpotrivă eruditul nostru geograf G. Vâlsan este împotriva acestei aserţiuni, fără a aduce argumente suficiente în sprijinul tezei sale ; în aparenţă, argumentele istoricului N. A. Constantinescu ar fi mai persuasive, totuşi în cea mai mare parte ele sunt nefondate şi eronate. Aserţiunilor formulate de istoricii streini, istoricul nostru opune realitatea demografică a Banatului, care arată o natalitate excepţional de redusă şi în consecinţă incapabilă de un excedent de populaţie.

Adevărul este însă la mijloc. Un număr de Români băştinaşi, imposibil de precizat, a existat întotdeauna, peste care au venit loturi sporadice din Oltenia, Banat, Ardeal, precum şi din alte părţi, din Macedonia de pildă, care a împrospătat şi a întărit vitalitatea celor asaltaţi mereu de valuri de metanaşti sârbi,

sau bulgari, veniţi din diferite părţi ale Peninsulei Balcanice, dar mai ales din Sud, din regiunea Macedoniei, Sangiacului şi Novi Bazarului. Deseori aceşti metanaşti au trecut în Banat, sau Ţara Românească, cum e cazul celor douăsprezece mii de Bulgari din timpul lui Vlad Ţepeş, sau a celor câteva mii din vremea lui Mihai Viteazul. Asemenea cazuri mai pot fi citate, iar caracterul fluctuant al populaţiei dela Dunăre a fost demonstrat în corpul lucrării. Dunărea n'a constituit niciodată un obstacol în calea cuiva, dimpotrivă e un drum fără pulbere, pe care se poate circula uşor şi peste care odinioară se trecea cu monocsila, iar în zilele noastre cu şeici uşoare.

Eminentul geograf sârb Jovan Cvijić, preocupat de exodul de populaţie sârbească din spre Sud spre Nord, a stabilit cu preciziune de savant diferite curente de migraţiune; unul din acestea a populat ţinutul dintre Timoc şi Morava. Metanaştii sârbi au venit aci în diferite epoci, începând cu sfârşitul tragic al înfrângerii dela Cosovo şi culminând cu anul 1690, anul marei migraţii. Dar în timp ce Sârbii şi Bulgarii s'au aşezat în câmpie, numai pe alocuri urcând dealurile, Românii au rămas stăpâni pe culmile munţilor, păstrându-le ani de-a-rândul.

Djordjević T., *Arhivska gradja za naselja u Srbiji u vreme prve vlade kneza Miloša* (1815—1839), în *Naselja i poreklo stanovništva*, knjiga 22, Beograd, 1926.

Djordjević T., *La verité sur les Roumains de Serbie*, Paris, 1919.

Djordjević T., *Kroz naše Rumune. Putopisne beleške*, Beograd, 1906.

Djordjević T., *Rumuni u Srbiji*, în *Nova Evropa*, knjiga IX, Beograd, 1924.

Djordjević T., *Rumuni u Srbiji za vreme prve vlade kneza Miloša*, 1815—1837, în *Godišnjica Nikole Cupiča*, knjiga XXV, Beograd, 1923.

Djordjević T., *Stanovništvo u Srbiji posle Velike Seobe* 1690 god, în *Godišnjica Nikole Cupiča*, knjiga XXXVI, Beograd, 1927.

Djordjević T., *The Truth concerning the Rumanes in Serbia*, Paris, 1919.

Djordjević V., *Predela vlasti izmedju kraljeva Dragutina i Milutina*, 1282—1284, în *Glas Srpske Kraljevske Akademije*, Beograd 1929.

Giuglea G., *Românii din Serbia. Vechime, stratificări etnice*, în *Anuarul de Geografie şi Antropogeografie*, Bucureşti, 1911.

Giurescu C. C., *Istoria Romanilor*, vol. I—III, Bucureşti, 1936—1942.

Godišnjak XIX, 1905, Beograd, 1906.

Gravier G., *Les frontières historiques de la Serbie*, Paris 1919.

Gruić R., *Prilozi za istoriju Srbije u doba austrijske ocupacije*, 1718—1739, în *Spomenik*, Beograd, 1914.

Djurdjev D., *Nešto o vlaskin starješinama pod turskom upravom*, în *Glasnik zemaljskog muzeja*, svezak I—II; godina I.II, Sarajevo, 1942.

Halphen L., *Les Barbares*, Paris, 1926.

Hammer J. von., *Histoire de l'empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, vol. I—II, Paris, 1835.

Haşdeu P. B., *Istoria critică a Românilor*, vol. I, ediţia II, Bucureşti, 1875.

Haşdeu P. B., *Negru Vodă. Un secol şi jumătate din începuturile Ţerei Românesci*, 1230—1310, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, tom. LV, Bucureşti, 1899.

Haşdeu P. B., *Resturile unei cărţi de donaţiune emanată dela regele sârbesc Duşan şi relativă la starea socială a Românilor de peste Dunăre*, în *Arhiva Istorică a României*, tomul III, Bucureşti, 1897.

Haumant E., *La Yougoslavie*, Paris.

Hauptman B., *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avares pendant la seconde moitié du VI-e siècle*, în *Byzantion*, IV (1927—1928).

Hurmuzaki E., *Documente privitoare la istoria Românilor*, Supliment la vol. II şi vol. XVI, Bucureşti.

Hoefler R. D. von., *Abhandlungen aus dem Gebiete der slawischen Geschichte I. Die Walachen als Begründer des Zweiten bulgarischen Reiches der Asaniden*, 1186—1257, în *Sitzungsberichte. Phil, hist. Cl.* t. XCV, Wien, 1880.

Iorga N., *Cronicile turceşti ca izvor pentru istoria Românilor*, Bucureşti, 1928.

Iorga N., *Le Danube d'empire*, în *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, Paris, 1924.

Iorga N., *Formes byzantines et realités balcaniques, Leçon faite à la Sorbonne*, Bucarest-Paris, 1922.

Iorga N., *Geschichte des Osmanischen Reiches. Nach dem Quellen dargestellt*, I Band, Gotha, 1908.

Iorga N., *Histoire des états balcaniques jusqu'a* 1924, Paris, 1925.

Iorga N., *Istoria Românilor*, vol. III, Bucureşti, 1937.

Iorga N., *Istoria poporului românesc*, tradusă de *Otilia — Enache — Ionescu*, vol. I, Bucureşti, 1922.

Iorga N., *Muntele Athos în legătură cu ţările noastre*, în *Analele Academiei Române*. Mem. Sect. Ist. seria II, tom XXXV, Bucureşti, 1913.

Iorga N., *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în* 1355 *şi politica lui Vladislav Vodă faţă de Unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de Turci*, în *Convorbiri Literare*, vol. XXXIV, Bucureşti, 1900.

Iorga N., *Rélations entre Roumains et Serbes. Correspondance roumaine des Voevodes de Cladovo*, în *Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique*. Bucarest, 1915.

Iorga N., *Carpaţii în luptele dintre Români şi Unguri*, Bucureşti, 1915.

Iorga N., *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Bucarest, 1922.

Iorga N., *Sârbi, Bulgari şi Români în Peninsula Balcanică în Evul Mediu*, Bucureşti, 1915.

Işirkof A. Dr, *Daco-românite vă Balkanski Poluostrov*, în *Isvestia na narodnia etnografski muzei vă Sofia*, Sofia, 1923.

Işirkof A. Dr., *Zapadnite kraişta na bălgarskata zemea*, Sofia, 1915.

Ivić A., *Po Srbiji kneza Miloša*, în *Spomenik*, LXXIV, Beograd, 1933.

Jakšić B., *O plemenom sostav naselenia v knjaževsta Serbskom*, St. Petersburg, 1873.

Jireček C., *Geschichte der Serben, I.* Band bis 1371, Gotha, 1911.

Jireček C., *Das Fürstenthum Bulgarien*, Wien, 1891.

Jireček C., *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Eine historische geographische Studie*, Praga, 1877.

Jireček K., *Istoria na Bălgarite, prevedenă ot V. H. Zlatarski*, Sofia, 1929.

Jovanović D, *Crna Reka. Prilog za istoriju i etnografiju Srbije*, în *Glasnik Srpskog Učenog Društva*, Knjiga, 54, Beograd, 1883.

Jovanović D., *Iz Timočke Krajine. Knaževački okrug*, în *Glasnik Srpskog Učenog Društva*, knjiga 70, Beograd, 1889.

Jovanović L., *Mlava. Antropogeografska proučavanja*, în *Srpski etnografski zbornik*, knjiga, V, Beograd, 1903.

Jovanović L., *Skupljeni istoriski i etnografski spisi Vuka Stefana Karadjića*, knjiga prva, Beograd, 1898.

Kanitz F., *Serbien. Aus dem Jahren 1859—1868*, Leipzig, 1868.

Kanitz F., *Reise durch Serbien und Nordbulgarien*, Wien, 1868.

Karić V., *Srbija opis zemlje, naroda i države*, Beograd, 1887.

Karadjć St. V., Vezi Jovanocić L.

Küküllei I., *Cronicon De Ludovico Rege*, în *Schwandtner, Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, pars I, Tynaviae, 1765.

Langer O. von., *Serbien unter kaiserlicher Regierung*, 1717—1739, în *Mittheilungen des K. u. K. Kriegsarchiv*. Neue Folge, III. Band, Wien, 1889.

Lascaris M., *Actes serbes de Vatopédi*. Extrait des Byzantinoslavica V, Prague, 1935.

Lavisse E., et Rambaud A., *Histoire générale*, I-er. *Les origines*, Paris, 1905.

Lejean G., *Ethnographie de la Turquie d'Europe*, în *Mitteilungen aus Justus Perthes*, Gotha, 1861.

Lupaș I., *Câteva pagini din trecutul comunei Săliște*, Sibiu, 1903.

Mačaj S., *Crnorečki okrug*, în *Glasnik Srpskog Učenor Društva*, knjiga LXXIII, Beograd, 1892.

Manciulea Șt., *Sate și sălașuri din câmpia Tisei*, în *Bul. Soc. Regale de Geogr.*, Tom. I. 1931. București, 1932.

Markham R. C., *The Geographical Magazine, Tom* III, London, 1876.

Marsili F. A., *Danubius Panonico-Mysicus, observationibus geograficis, historicis, phisicis, perlustratus et in sex tomes digestus* Tomus primus. Haga, MDCXXXI.

Matković P., *Putovanja po Balkanskom poluotoku za srednjega vijeka*, în *Rad Jugoslovenske Akademije zvanosti i umetnosti*, knjiga XLII, LXI, C, CXXIV, CXXIX, CXXX, Zagreb.

Mijatović Č., *Prepisi iz izveštaja engleske ambasade u Carigradu*, în *Spomenik*, LIV, *Srpska Kraljeveka Akademija*, Beograd, 1922.

Mijatović Č, *Srpski odzraci iz rumunske istorije*, în *Letopis Matice Srpske* knjiga 187, Sveska treća, Novi Sad, 1896.

Mijatović M. S., *Resava*, în *Srpski etnografski zbornik*, Knjiga XLVI, Beograd, 1930.

Mijušković T. D., *Otto Dubislav plem. Pirh. Putovanje po Srbije u godine* 1829, Beograd, 1899.

Mijušković I., *Knjaževacki okrug*, în *Glasnuik Srpskog učenor društva*, knjiga XLIX. Beograd, 1888.

Miklosich F., *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae Ragusi*, Wien, 1858.

Miladinović J. M., *Požarevačka Morava*, în *Srpski etnografski zbornik*. knjiga XLIII, Beograd, 1928.

Miličević D. M., *Belekše o nekim nurijama, crkvama i manastirima u Srbiji iz vremena* 1730—1736, god. în *Spomenik*, Knjiga XXXVII, Beograd, 1900.

Milićević D. M., *Kneževina Srbija*, Beograd 1876.

Milošević J., *Neki običaji i praznoverice u selu Valakonju*, în *Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu*, Beograd, 1937.

Minea I., *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București 1919.

Moga I., *„Marginea"*, *Ducatul Amlașului și Scaunul Săliștii*, București, 1942.

Monachus Sangallensis, *Gesta Karoli imperatoris*, în *Monumenta Germaniae Historica Scriptores*, II.

Nicolaescu St., *Cartea lui Vladislav Voevod* (c. 1523—1525) *dată călugărilor mănăstirii Tismana, ca să fie volnici a lua vamă de sare dela Români la vadul Vidinului*, în *Arhivele Olteniei* luna Iulie-Decembrie, Craiova, 1934.

Niederle L., *Manuel de l'antiquité slave*, tom I, *L'Histoire*, Paris, 1923.

Nikov P., *Istoria na Vidinskoto Knejestva*, în *Godișnik na Sofiski Universitet*, XVIII, 1922.

Noptscha Fr., *Die Herkunft des nordalbanischem Gewohnheitsrechtes des Kanons Lek Dukanžit*, în *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, XL, II—III, Berlin.

Novaković St., *Les problèmes serbes*, în *Archiv für slavische Phil*, 34. Berlin, 1913.

Novaković St., *Selo*, în *Glas Srpska Kraljevska Akademija*, Knjiga XXIV Beograd, 1891.

Novaković St., *Grad Višesav i vidinski oblasti*, în *Godišnjica Nikole Čupiča*, Knjiga V, Beograd, 1883.

Novaković St., *Ohridska arhiepiskopija u početku XI veka*, în *Glas Srpska Kraljevska Akademija*, Knjiga XLIII, Beograd, 1912.

Novaković St., *Nešto o nurijama austrijske ocupacije*, 1718—1739, în *Spomenik*, Knjiga XLIII, Beograd, 1892.

Novaković St., *Hadji Kalfa ili Čatib-Celebi. Turski geograf XVIII veka o balkanskom poluostrvu*, în *Spomenik*... Beograd, 1892.

Novaković St., *Beleške doktora Brauna iz srpskih zemalja od godinu* 1669, în *Spomenik*, Knjiga X, Beograd, 1891.

Novaković St., *Stara srpska vojska*, Beograd, 1893.

Novaković St., *Die Wiedergeburt des serbischen Staates* (1804—1813). Sarajevo 1913.

Pall Fr., *Autour de la croisade de Varna : la question de la paix de Szeged et de sa rupture* (1444). Bucarest 1941.

Panaitescu P. P., *Documentele Ţării Româneşti. Documente interne*, 1369—1490. Bucureşti 1938,

Panaitescu P. P., *Corespondenţa lui Constantin Ypsilanti cu guvernul rusesc* 1806—1810. *Pregătirea Eteriei şi a Renaşterii politice româneşti*, Bucureşti, 1933.

Panaitescu P. P., *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936.

Panaitescu P. P., *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944.

Pantelić D., *Austrijski pokušaji za osvojenje Beograda*, 1787 i 1788, god, în *Glas Srpska K. Akademija*, Knjiga XCVIII, Beograd, 1934.

Pantelić D., *Beogradski pašaluk posle svištovskog mira*, 1791—1794, Beograd, 1927.

Pantelić D., *Kočina Krajina*, Beograd, 1930.

Pantelić D., *Krajina u poslednjem austrijskom turskom ratu*, 1788—1791. Beograd, 1934.

Pantelić D., *Uhod, enje Srbije pred Kočinu Krajinu*, în *Glas Srpska Kraljevska Akademija*, Knjiga CLIII, Beograd, 1921.

Pantelić D., *Vojno-geografski opisi Srbije pred Kočinu Krajinu od* 1783—1784 god., în *Spomenik*, knjiga LXXXII, Beograd, 1936.

Pavlović D., *Administrativna i crkvena politika austrijske u Srbiji* (od 1718—1739), *po gradji iz bečkih arhiva*, în *Glasnik Srpskog Učjnog Društva*, knjiga LXII, Beograd, 1901.

Pavlović D., *Finansije i privreda za austrijiske vladavine u Srbiji* od 1718—1738 god, *în Glasnik Srpskog Učenog Društva*, LXIV, Beograd, 1903.

Pavlović D., *Srbija za vreme poslednjeg austrijsko-turskog rata* (1788—1791), Beograd, 1910.

Pavlović D., *Prilog istoriju Kočine Krajine*, în *Glas Srpska Kraljevska Akademija*, knjiga LXVIII, Beograd, 1904.

Petrovici E., *Note de Folklor dela Românii din valea Mlavei* (Serbia), în *Anuarul Arhivei de Folklor*, vo. VI (sub tipar), Bucureşti, 1942.

Petrovici E., *Românii dintre Timoc şi Morava*, în *Transilvania*, luna Mai, Nr. 3, Sibiu, 1941.

Picot É., *Chants populaires des Roumaines de Serbie*, Paris, 1889.

Plopşor, N., *Cartea lui Antonie Vodă către mănăstirea Sadova-Dolj întărind dania făcută de Matei Basarab pentru satul Vârbiţa de jos*, în *Arhivele Olteniei*, luna Sept.—Octobr., Craiova, 1924.

Popp A. M. N, *Minoritatea româno-albaneză din Jugoslavia*, în *Bul. Soc. Regale de Geografie*. Tom. I, 1931, Bucureşti, 1932.

Popa-Lisseanu G., *Izvoarele istoriei Românilor, Procopius. De Aedificiis*, Bucureşti, 1939.

Popa-Lisseanu G., *Românii în izvoarele istorice medievale*, Bucureşi, 1939.

Popoviciu I., *Istoria Românilor Bănăţeni*, Budapesta, 1904.

Popović I. D., *Beograd pre 200 godina*, Beograd, 1935.

Popović J. D., *O Cincarima. Prilozi pitanju postanka naešg grajdanskog društva*, Beograd, 1937.

Popović R. Z., *Rumuni naše države. Statistika*, în *Nova Evropa*, Beograd, 1904.

Prokić B., *Postanak ohridskog patriarhata*, în *Glas Srpska Kraljevska, Akademiaj*, knjiga XC, Beograd, 1922.

Prokić B., *Prvi ohridski arhiepiscop Jovan*, în *Glas Srpska Kraljevska Akademija*, knjiga LXXXVIII, Beograd, 1911.

Prokić B., *Postanak jedne slovenske carevine u Makedonju u X veka*, în *Glas Srpska Kraljevska Akademija*, knjiga, LXXVI, Beograd. 1908.

Purković M, *Požarevac*, în Požarevac, XVI, 1934.

Râmniceanu N., *Scrisoarea unui Moldovean către un Muntean şi răspunsul Munteanului sau Frăţească îmbrăţişare*, în *Biserica ortodoxă română*, XIII. Bucureşti. 1889—1890.

Ranke L., *Die Serbische Revolution. Aus serbischen Papiren und Mittheilungen*, Hamburg 1829.

Romanski St., *Românite mejdu Timoc i Morava*, Sofia, 1926.

Ruvarac D., *Geografske beleške o Turskoj Mitropolita Stevana Stratimiroviča iz godine 1803 i 1884*, în *Spomenik*, XXXIX, Beograd, 1903.

Ruvarac D., *Mitropolija beogradska oko 1733* god., în *Spomenik*, XLII, Beograd, 1914.

Ruvarac H., *Pop Nikodim. Der erste Klostergründer in der Wallachei*, în *Archiv für slavische Philologie*, XI Band, Berlin, 1888.

Sanfeld K., *En oversigt over dens resultater og problemer*, Copenhaga, 1926.

Simache N. şi Cristescu Tr., *Letopiseţul cantacuzinesc 1290—1688*, Buzău, 1942.

Skok P., *Ceška knjiga o vlaškom pravu, în Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1918.

Smiljanić V. M., *Etnografsko grupisanje naroda Balkanskoga Poluostrva* în *Godišnjica Nikole Cupiča*, XXV, Beograd, 1905.

Smiljanič V. M., *Geografski privredni odnosi Crne Reke i Timočke Krajine*, în *Godišnica Nikole Ćupiča*, XX, Beograd, 1900.

Snegarov I., *Istoria na ohridskata arkiepiskopia*, I, Sofia, 1924.
Stojadinović D., *Timočka Krajina i svetski rat, în Spomenica stogodišnice oslobodjenja Timočke Krajine* (1833—1933), *Beograd*, 1933.
Stanojević L., *Satri srpski rodoslovi i letopisi*, Beograd, 1927.
Stanojević L., *Stari srpski zapisi i otpisi*, Knjiga VI, Beograd, 1926.
Stanojević M., *Antropogeografski pregled Timočke Krajine*, în *Spomenica stogodišnjice oslobodjenja Timočke Krajine* (1833—1933), Beograd 1933.
Stanojević M., *Hajduk Veljko*, în *Zbornik priloga za poznavnanje Timočke Krajine*, Knjiga III, Beograd, 1931.
Stanojević M., *Manastir Suhodol*, în *Zbornik priloga za poznavanje Timočke Krajine*, Knjiga, III, Beograd, 1931.
Stanojević M., *Tragovi iselavanja Crne Reke*, în *Zbornik za poznavanje Timočke Krajine*, Knjiga I, Beograd, 1929.
Stanojević M., *Crna Reka*, în *Antropogeografski prilozi sa poznavanje Timočke Krajine*, Knjiga III, Beograd, 1931.
Stanojević M., *Crkva sf. Bogorodice u Negotinu*, în *Zbornik za poznavanje Timočke Krajine*, Knjiga III, Beograd, 1931.
Stanojević M., *Zaglavak. Antropogeografska proučavanja*, în *Naselja Srpskih Zemalja*, Knjiga XX, Beograd, 1913
Stanojević M., *Zaječar u prošlosti i sadašnjosti*, în *Zbornik priloga za poznavanje Timočke Krajine*, Knjiga I, Beograd, 1929.
Stanojević M., *Zunjevačka Crkva*, în *Zbornik priloga za poznavanje Timočke Krajine*, Knjiga III, Beograd, 1931.
Stanojević S., *Kralj Milutin*, în *Godišnjica Nikole Čupiča*, Knjiga XLVI Beograd, 1937.
Stanojević S., *Kral Dragutin*, în *Godišnjica Nikole Čupiča*, Knjiga LV, Beograd, 1936.
Stanojević S., *Istorija srpskog naroda*, Beograd, 1910.
Ştefulescu A., *Mănăstirea Tismana*, Bucureşti, 1906.
Szábo I., *Note de drum din Serbia din punct de vedere etnografic şi geografic*. Recenzie de *Bocu Sever*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, vol. II., Cluj, 1923.
Szentkláray J., *Mercy Claudius Florimund kormanizata a Temesy Bansagban*, Budapesta, 1909.
Schels H., *Geschichte der Feldzüge der k. k. Armeen gegen die Türkei unter dem Jahren* 1716, 1717, 1718, în *Neue militärische Zeitschrift*, 1 Band 4—6 Heft. Gedruckt bei Anton Strausy, Wien, 1811.
Tomić N. J., *Novi Grad-Kladovo-Fetislam*, în *Glas Srpska Kraljevska Akademija*, Knjiga LXX, Beograd, 1906.
Tomić N. J., *Opis dva putovanja preko balkanskog poluostrva francuskog poslanika de He-a u 1621—1626 od nepoznatog pisca*, în *Spomenik*, Knjiga XXXVII, Beograd, 1900.
Turdeanu I., *Din vechile schimburi culturale dintre Români şi Jugoslavi*, în *Cercetări Literare*, vol. III, Bucureşti, 1930.
Cvijić L., *Metanstazička kretanja. Njihovi uzroci i posledice*, în *Srpski etnografski zbornik*, Knjiga 12, Beograd, 1912.
Cvijić J., *La Péninsule Balkanique, Géographie humaine*, Paris, 1918.
Cvijić J., *Grundlinien der Geographie und Geologie von Macedonien und alt Serbien*, Gotha, 1908.
Ubicini Gh., *Provinces danubiennes*, Paris, 1856.

Vâlsan G., *Românii din Craina Serbiei*, în *Anuarul Geografic şi Antropogeografic*, anul II, 1911. Bucureşti, 1913.

Vâlsan G., *Les Roumains de Bulgarie et Serbie* — traduit en roumain avec un avant propos et des notes supplémentaires par *Tafrali*, Paris, 1918.

Vâlsan G., *Românii din Serbia*, în *Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie*, Bucureşti, 1927.

Vâlsan G., *Ţinutul Porţilor de Fier*, în *Arhivele Olteniei*, luna Ianuarie-Februarie, Craiova, 1926.

Vasić M., *Novci kolonije Viminacijum. Arheologijska studija*, în *Glas Srpska Kraljevska Akademija*, Knjiga LII, Beograd, 1888.

Vasilescu A. Al., *Fr. Schwanz Hauptmann autorul unei descrieri despre Oltenia*, în *Arhivele Olteniei*, luna Martie—Ianuarie, Craiova, 1925.

Vasilescu A. Al., *Registrul tuturor localităţilor cuprinse în harta Olteniei lucrată de F. Schwanz şi terminată în 1733* în *Arhivele Olteniei*, luna Septembrie-Octombrie, Craiova, 1926.

Vaslijević-Hadji J., *Pokret Srba i Bigara u Tuskoj, posle srpsikh ratova 1876—1877 god i njegova posledice 1878—1882 god*, Beograd, s.a.

Vitković G., *Izveštaj. Nepisao* 1733, *Maksim Radkovič, exarh Beogradskog mitropolita*, în *Glasnik Srpskog Učenog Društva*, knjiga 56, Beograd, 1884.

Vukičević M., *Istorija srpskog naroda. U slici i reci*, Beograd, 1912.

Vukičević M., *Karadjordje. Istorija ustanka* 1804—1807. Druga knjiga, Beograd, 1917.

Vulić N., *Nekoliko pitanja iz antičke prošlosti*, Beograd, 1933.

Vulić N., *Antički spomenici naše zemlje*, în *Spomenik*, S. K. A. LXXI, 1931.

Weigand G., *Die rumänischen Dialekte der kleinen Wallachei, Serbien und Bulgariens*, în *Jahresbericht des Instituts, für rumänische Sprache*, tom. VII, Leipzig, 1900.

Weingarten A. V., *Uber Serbien. Mit einer Karte*, în *Osterreichische Militärische Zeitschrift*, I. Band 1—2 Heft, Wien 1820.

Wijk V., *Taalkundige en historiese gegevens betrefende de oudste betrekkingen tusen Serven en Bulgaren, Amsterdam*, 1923.

Xenopol D. A., *L'empire valacho-bulgare*, în *Revue historique*, Paris, 1893.

Yakchitch G., *L'Europe et la Résurrection de la Serbie* (1804—1813), Paris, 1917.

Zanetov G., *Bălgarskoto naselenie v srednitea vekove. Istorisko iuridiceski skiţi*, Ruse, 1902.

Zanetov G., *Bălgari na Morava. Istoriceski i etnograficeski skiţi*, Sofia, 1914.

Zanetov G., *Naselenieto po dolinata na Velika Morava*, Sofia, 1918.

Zeiller J., *L'expansion du christianisme dans la péninsule des Balcaniques* I-ère année. Beograd, 1938.

Zeiller J., *Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918.

Zeuss K., *Die Deutschen und die Nachbarstämmen*, Gottingen, 1904.

Zlatarski H. V., *Istoria na Bălgarskata drajva prez srednite vekove*, tom. I, Sofia, 1918.

Zlatarski N. V., *Istoria na părvoto Băgarsko Tarstvo*, knjiga III, Sofia, 1934.

CHARLES DE PEYSSONNEL

Cu acelaş nume de botez, cei doi consuli ai Franţei în Orient, Peyssonnel — tatăl şi fiul — au reprezentat o jumătate de veac, în plin secol al XVIII-lea, interesele comerciale şi politice ale patriei lor în cuprinsul Imperiului otoman. Fiind oameni învăţaţi şi iubitori ai trecutului, cu pregătire specială de arheologi, preocuparea, însemnările şi studiile lor sunt o contribuţie la istoria timpului şi locurilor unde au trăit.

Legaţi de evenimentele la cari au participat prin calitatea lor oficială, mărturiile documentare conservate în arhive ar constitui suficient material preţios pentru prezentarea acestor două personagii în cadrul unui studiu mai amplu.

Cum misiunea lor i-a purtat pe tot cuprinsul Imperiului otoman, Principatele române i-a interesat în mod deosebit sub diferite forme astfel că, dacă însemnările făcute de ei au un interes general pentru întreg Sud Estul European, unul special îl constitue pentru Ţările dunărene.

* * *

Charles de Peyssonnel-tatăl este un marsiliez care, născut la gurile Ronului exact la începutul veacului al XVIII-lea (1700), a închis ochii la Smirna în 1757, în exerciţiul funcţiunii de consul al ţării sale. Arheolog francez bine cunoscut, Peyssonnel îşi trasează pe scurt biografia într'o scrisoare pe care o trimite din Constantinopol, cu data de 10 Iulie 1737, marchizului de Caumont la Avignon [1]. Din acele câteva rânduri aflăm că a stu-

[1] ...„Je ne dois pas vous dissimuler, Monsieur, que j'ai étudié les belles-lettres jusqu'à 19 ans; en 1720 j'ai servi ma famille malade de la peste [à Marseille]; j'ai étudié le droit, jour et nuit jusqu'en 1723, je suis entré dans la carrière du barreau en 1724, et m'étant marié en 1726, j'ai travaillé jusqu'en 1735 à gagner le pain de ma femme et de mes enfants. Ou m'a transplanté

diat literele până la vârsta de 19 ani, apoi dreptul până la 23, înscriindu-se în anul următor în barou. Căsătorit în 1726, a făcut avocatură până în 1735, când a fost numit secretar de ambasadă la Constantinopol, pe lângă marchizul de Villeneuve.

In războiul care urma să se declanşeze după un an, între Turcia pe de o parte şi Austria unită cu Rusia pe de alta, activitatea diplomatică a lui Villeneuve, ca reprezentant al unei ţări mediatoare, va lua o importanţă de primul plan [1]. Peyssonnel, venit cu gândul de a consacra tot timpul său liber studiului antichităţilor greceşti, a fost de la început întrebuinţat în aceste preocupări ale ambasadorului. La 24 Mai 1738, când Marele Vizir a plecat la Adrianopol să dea ultimele dispoziţii pentru campania viitoare, secretarul francez făcea parte din suita lui, deghizat în ofiţer turc, cu mustaţă lungă şi cu turban. Felul de viaţă pe care-l ducea în tovărăşia colegilor săi orientali îl înfăţişează el într'o scrisoare către acelaş marchiz din Avignon [2].

Dotat cu o inteligenţă pătrunzătoare şi cu pasiune pentru lucru, Peyssonnel a avut o însemnată contribuţie în discutarea de către delegaţia turcă a propunerilor de pace, venite de la curtea din Viena prin intermediul Franţei [3].

Pe timpul negocierilor de pace de la Belgrad, Peyssonnel a îndeplinit rolul de interpret al ambasadei, post de mare importanţă, ca unul ce este depozitarul tuturor secretelor şi al raporturilor cu autorităţile otomane [4]. In această calitate a cu-

en 1735 à Constantinople, où me voici plongé dans le détail prodigieux du secrétariat et de la chancellerie de cette ambassade" (*Bibliothéque nationale, Ms. N. Acq. fr. 6834, fol. 73*).

[1] Cf. a noastră *Contribuţie la Istoria păcii de la Belgrad*, Craiova, 1935, passim.

[2] Mol ement couché sur des tapis, il faut bon gré, malgré, que je goute le repos oriental, qui fait les délices de ce pays : ma beatitude serait parfaite si j'étois accoutumé à fumer. Je ne suis hereux qu'à demi : je prends le café sans sucre. Mon valet m'en apporte d'heure en heure ; je n'ai qu'à frapper dans mes mains ; c'est la clochette avec laquelle les musulmans appellent leurs valets. Je cloche comme eux et suis habillé de même (12 Mai 1738. Document în colecţia Charles Schefer, citat de A. Vandal, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV*, Paris 1881, p. 322).

[3] Vandal, *op. cit., ibidem.* — Cf. şi Hurmuzaki, *Doc. Supl.* I[1], p. 520, Nr. DCCLIX.

[4] In scrisoarea de la 23 Martie 1739 el zugrăveşte în felul următor rolul interpretului ambasadei : „Autour de l'ambassadeur se groupent des autorités diverses. Son principal lieutenant est le drogman de France, dont l'importance dépasse de beaucoup celle des secretaires. Intermédiaire obligé de tous nos rap-

noscut pe Alexandru Ghica, Marele Dragoman al Porţii şi fratele Domnului Moldovei, care după expresia lui Peyssonnel era „le chef de sa nation et le premier esclave de la Porte" [1] Peyssonnel spune mai departe cum Ghica se bucura din partea compatrioţilor săi de un respect aproape suveran, cum miniştrii turci îl consultau în mod familiar şi-l iniţiau în toate planurile lor secrete, dar în acelaş timp îl obligau să suporte ca nimeni altul duritatea nemulţumirilor şi a nedelicateţei lor [2].

Ajuns în strânse relaţii cu Marele Dragoman şi solicitat de marchizul de Caumont să se intereseze de genealogia familiei Mavrocordat, care acum ajunsese a fi cuonscută şi în Apusul civilizat [3], Peyssonnel a vorbit despre acest fapt lui Alexandru Ghica. Marele Dragoman flatat de curiositatea interlocutorului său, i-a trimis corpul de cronici moldoveneşti, alcătuit, din indemnul lui Grigore Ghica, de către Alexandru Amiras în greaca modernă, pe care Peyssonnel va căuta apoi să-l traducă în franţuzeşte [4].

Incheerea păcii de la Belgrad, care va aduce lui Peyssonnel o pensiune din partea lui Ludovic al XV-lea şi titlul de

ports avec les autorités musulmanes, dépositaire de tous nos secrets, le drogman est „le nerf des affaires" (citat de Vandal, *ibidem*, p. 39—40).

Că numele lui Payssonnel era destul de cunoscut printre Turci ne atestă şi menţiunea din scrisoarea doctorului Guys din Lyon, datată din Ciorlu, 13 Iunie 1744, care călătorind de la Constantinopol la Sofia, în satul menţionat un Turc i s'a adresat în franţuzeşte. Acesta învăţase limba lui Voltaire fiindcă servise „vingt ans le roi de France sous ses galéres". Şi Guys continuă : „Il m'a demandé des nouvelles de la guerre, et de M. Peyssonnel, qu'il a vu quand M. de Villeneuve est venu ici, allant à Belgrade". (G u y s, *Voyage litteraire de la Grèce* Paris, 1783, t. II, p. 318).

[1] Scrisoarea lui Peyssonnel către marchizul de Caumont din 18 Mai 1758, datată din Sofia :.....„j'ai à coté du moy le Drogman de la Sublime Porte ; c'est un Grec moderne ; le chef de sa nation et le premier esclave de la Porte". *Bibliothéque nationale,, ms. 6834, fol. 81*).

[2] A. V a n d a l, *op. cit.*, p. 378.

[3] Cf. a noastră *Politica orientală franceză şi Ţările române în secolul al XVIII-lea*, Buc. 1937, p. 342—345 şi idem, *Biblioteca domnească a Mavrocordaţilor*, Buc. 1940, p. 5.

[4] Constantinopol, 24 Ianuarie 1739. Peyssonnel către marchizul de Caumont, care l-a întrebat dacă Alexandru Ghica aparţine familiei Mavrocordat : „...La votre m'a donné la curiosité d'approfondir la généalogie de cette famille ; j'en ay parlé au drogman, qui flatté de ma curiosité, m'a envoyé un manuscrit en grec vulgaire, qui contient l'histoire moderne des principautés de Valachie et de Moldavie ; j'ay prié un religieux, versé dans le grec vulgaire, de traduire cet ouvrage"... (Bibl. Nat. *ms. n. ac. fr. 6834, fol. 91—92*).

conte oferit de Papă, va da Turcilor ocazia să revină asupra onorurilor cu cari au înconjurat pe Ghica şi să-i taie capul, pe motivul c'ar fi fost bănuit de înţelegere secretă cu Ruşii [1].

Corpul de cronici moldoveneşti a fost pentru Peyssonnel o achiziţie potrivită cu preocupările lui de predilecţie şi de care se va îngriji nu numai să-l vadă tradus în franţuzeşte [2], dar să-l studieze atât el cât şi fiul său [3] şi apoi să-l trimeată în colecţia Bibliotecii regale din Paris [4], unde era aşteptat de către conducătorii acelei instituţii [5].

[1] Cf. a noastră *Contribuţie la istoria păcii dela Belgrad*, Craiova 1935' pp. 50—51 N-rele 40—41. Pentru legăturile lui Peyssonnel cu Grigore Ghica, fratele dragomanului ucis, mazil la Constantinopol, menţiuni în Hurmuzaki, doc. Supl. I[1], p. 573 şi 574. (DCCCXXVIII şi DCCCXXXI).

[2] Acest manuscript „fut traduit en grec vulgaire à Ghiassy en 1729 par le Sieur Alexandre Amira de Smirne.... et de ce dernier idiome a été mis en français par Nicolas Génier, aussi de Smirne, cy devant honoré d'un employ dans la Bibliothéque publique de Sa Majesté très chretienne à Paris. A. Angora, MDCCXLI" (citat de C. C. Giurescu, *Les manuscrits roumains de la Bibliothéque Nationale*, în Revue Historique du S. E. Européen, 1925, p. 54). — Când Peyssonnel, în Martie 1748, va trimite o dare de seamă a sumelor întrebuinţate în cumpărare de manuscrise, va nota : „II, 1742. May 3. Au Sieur Génier, pour traduction du manuscrit de l'histoire de Moldavie, qui sera envoyé... 137.60 piastres" (*Affaires Etrangères*, correspond. consulaire, Smirne, vol. 10).

[3] După traducere, manuscrisul va mai rămâne un deceniu în mâinile lui Peyssonnel. Pe exemplarul grecesc al acestei corp de cronici este însemnarea : „Envoyé par M. Peyssonel (sic) et remis par M. Mario. Le 1-er de juillet 1752". (Hase, *Notice d'un manuscrit de la Bibliothéque du Roi, contenant une histoire inédite de la Moldavie...*, în *Notices des manuscrits*, t. XI, Paris, 1927, p. 274) ; iar pe traducerea franceză este notat : „Ce manuscrit vient du Cabinet des livres de Versailles ; il a été envoyé par M. Hardion à Mr. Le Fevre qui me l'a remis le 19 novembre 1761. Bejoi" (C. C. Giurescu, *op. cit.* p. 54). Fiul său va studia acest manuscris, după propiie mărturisire, pentru lucrările lui asupra Principatelor române. (Cf. şi Hase, *op. cit.* p. 275, 284).

[4] Abatele Sallier „De la Bibliothéque du Roy ce 15 juin 1748" scria : „La traduction de l'histoire de la Moldavie doit nous être envoyée, comme le promet Mr. Peyssonnel" (*Aff. étr. coresp. Consuloire*, Smyrne, vol. 10).

[5] La 30 Iunie 1748, Maurepas, ministrul marinei, scria din Versailles către Peyssonnel : ...„Je compte que vous aurez remis l'histoire de Moldavie au Sieur Armain [secretar al regelui pentru limbi orintale] qui l'apportera en France avec les autres manuscrits". (Archives Nationales, B[7], 188 Marine, fol. 149). — La 25 August acelaş an, Peyssonnel raporta din Smirna lui Maurepas : ...„J'ai encore en main le manuscrit-grec de l'histoire de Moldavie et de la traduction que j'en ay fait faire ; je l'enverray avec quelques manuscrits grecs et armeniéns qui me restent de ceux que j'avois achetés" (*Correspondence Consulaire*, Smyrne, vol. 10).

Informaţii privitoare la activitatea lui de arheolog se găsesc în scrisorile prietenului său, doctorul Guys. Acesta relatează că a descoperit o inscripţie pe una din porţile Bizanţului, al cărei cuprins l-a comunicat cavalerului de Fawkner, ambasadorul englez la Poartă—şi lui Peyssonnel, care făcând aceeaşi plimbare ca şi prietenul său, eşind pe poarta Adrianopolei până la Edi-Kule, a dat o descriere foarte instructivă pentru călătorul ce vrea să cunoască exact capitala Turciei. Descrierea comunicată de Peyssonnel, Guys o trimite contelui de Caylus [1]. Cu altă ocazie, Guys menţionează că Peyssonnel i-a explicat figurile de pe o marmură antică [2]. Pentru lectura lucrării lui despre călătoria la Cyzique, Peyssonnel este răsplătit cu o scrisoare de admiraţie din partea prietenului său [3]. Cu aceleaşi preocupări face călătorii în Arhipelag [4].

Ambasadorul francez la Poartă, Castellane, către sfârşitul stagiului său în Orient, relatează, într'o scrisoare, contelui de Caylus [5], că Peyssonnel a continuat cercetările pentru descoperirea de monete orientale, căutate de Biblioteca regală, apoi medalii şi inscripţii. Pe baza unora dintre aceste medalii a stabilit un

[1] „Je vous ai promis, Monsieur, l'inscription que je découvris, il y a quelques années sur une des portes de Constantinople. Je la communiquai dans le temps à M. le chevalier Fawkner ambassadeur d'Angleterre [1735—1746. Intrerupe în 1742] et à M. de Peyssonnel. Ce dernier ayant fait le même promenade que moi, en sortant par la Porte d'Andrinople, jusqu'au chateau de Sept Tours, en a fait une description instructive pour un voyageur qui veut connoitre exactement Constantinople. Il a bienvoulu me communiquer son écrit et j'en extrais l'explication qu'il a donnée de l'inscription dont-je parle. Ainsi, je n'auroi que le merite de la découverte et vous devres l'intelligence du mommment à M. de Peyssonnel que je vous laisse parler à son tour". Urmează descrierea. Guys, *Voyage litterare de la Grèce*, Paris, 1782, t. II, p. 11).

[2] „Je n'explique pas autrement le dessin d'un marbre que M. Peyssonnel m'a communiqué, et qu'il a depuis envoyé à M. le comte de Caylus, pour en orner son Recueil d'Antiquités" (*Ibidem*, t. I, p. 245).

[3] „Je me suis chargé, mon cher maître — scrie Guys — de vous communiquer ce que nous avons observé, le docteur Makenzie et moi, à la premèrei lecture de l'agréable relation de votre voyage à Cyzique" (*Ibidem*, II, p. 18).

[4] In 1748, Peyssonnel, împreună cu Guys şi un Tiniot, călătoreau pe o mică navă suedeză, care a eşuat pe insula Andros (Guys, *ibidem*, II, 92—93). Guys a dedicat lui Peyssonnel jurnalul său de călătorie de la Constantinopol la Sofia, efectuată în 1744 (*Ibidem*, II, 244).

[5] Privitor la acest personagiu să se vadă cartea lui S. Rocheblave, *Essai sur le comte de Caylus*, Paris 1891 in 8°.

nou sistem asupra cornologiei regilor din Bosfor [1]. Tot ce a lucrat până atunci, a expediat la Paris fiului său care, după ce va trece totul pe curat, va prezenta lui Caylus [2]. Acesta este rugat de Castellane să propună pe Peyssonnel ca membru al Academiei de Inscripţii, dacă lucrările primite vor căpăta aprobarea sa. Referitor la meritele candidatului, ambasadorul adaugă că depărtarea de plăcerile vieţii şi o mare obişnuinţă de a munci l'au făcut capabil să îmbine, prin stăruinţa sa îndelungată, gustul pentru preocupările de specialitate cu zelul ce l-a arătat în exerciţiul funcţiunii pe care o deţine [3].

Pentru onoarea de corespondent al Academiei de Inscripţii, la care Peyssonnel ţinea aşa de mult, se adresează personal contelui de Caylus, în anul următor [4]. Această distincţie o va avea prin grija protectorului său, care în anul 1752 ajunge preşedinte al susmenţionatei instituţii [5] şi primeşte de la Peyssonnel rapoarte care să confirme Academiei activitatea noului ei asociat [6].

După venirea lui Pierre Puchot Des Alleurs la conducerea ambasadei franceze din Constantinopol, Peyssonnel este numit,

[1] „Parmi les médailles, il en a, entr'autres, neuf des rois de Bosphore, dont les époques suivies lui ont donné lieu de faire une dissertation qui établit un nouveau système sur la chronologie de ces princes ; enfin il a acquis divers marbres dont ou peut tirer des inductions intérressantes pour l'éclaircissement de divers points historiques". (S e v i n, *Lettres sur Constantinople*, Paris, 1802, p. 55).

[2] „Il a déjà profité des occasions qui se sont presentées pour faire passer à Paris, entre les mains de son fils, la minute de ses relations et Disertations, pour qu'il ait l'honneur de vous les presenter, après qu'elles auront été mises au net" (*Ibidem*).

[3] ...„Le Sieur Peyssonnel se croira au reste abondamment recompensé des soins et des dépenses qui lui ont occazionné ces recherches si sa bonne volonté peut lui meriter l'honneur du votre approbation et la correspondance avec l'Academie de Belles-Lettres et Inscriptions" (*Ibidem*, p. 56).

[4] Constantinopol, 5 Ianuarie 1747. Peyssonnel către Caylus. „Monsieur, j'ai été informé par M. de Guys, que M. le Comte de Maurepas vous avait-fait remettre trois dissertations de ma façon, qui lui avaient été adressées par M. le comte de Castellane et il m'a fait esperer que si ces essais avaient l'approbation de l'Académie des Belles Lettres, ils pourraient me procurer l'honneur de sa correspondance" (*Ibidem*, p. 57).

[5] Peyssonnel către Caylus la 20 August 1752 : „Je vous ai retrouvé dans les gazettes, à la tête de l'Académie" (*Ibidem*, p. 61).

[6] Caylus către Peyssonnel [sfârşitul anului 1752]... „Au reste, je n'ay rendu compte qu'en général de ce que vous m'avez mandé, à l'Académie, pour prouver que vous entretenez la correspondance" (*Ibidem*, p. 72).

în 1747, consul la Smirna, post pe care-l va ocupa efectiv de la 1748 până la sfârşitul vieţii.

Modul în care s'a achitat de această misiune a făcut să-i crească prestigiul personal într'atâta, încât, în toamna anului 1754, când moare Des Alleurs, guvernul din Versailles, până la numirea unui titular, a încredinţat conducerea ambasadei consulului de la Smirna, pe care cunoştinţele şi priceperea îl indicau la acest post mai mult decât pe ori care altă persoană din lumea diplomatică şi consulară a Franţei în Levant.

Sosind la 22 Februarie 1755 în Constantinopol, Peyssonnel va avea delicateţea să lase mai departe girarea ambasadei secretarului Peyrotte, el păstrând incognito până la sosirea lui Vergennes, noul titular, care între timp fusese numit [1].

Epuizat de muncă şi cu sănătatea şubrezită [2], Peyssonnel moare la Smirna, la 16 Mai în 1757, în mijlocul cărţilor sale pe care le-a adunat cu pasiune [3], împreună cu multe piese arheologice, culese în desele sale călătorii prin oraşele Asiei Mici. In una din aceste călătorii a întâlnit pe Bonneval-Paşa, surghiunit de Turci în satul Kostamuni din Anatolia, la o sută zece leghe depărtare de Constantinopol, despre care fapt a lăsat relaţii interesante [4].

Rezultatul excursiilor sale ştiinţifice este consemnat într'o serie de scrisori [5], memorii şi dizertaţii asupra antichităţilor şi comerţului cu Orientul [6].

[1] „Il aura scrupule de lui retirer la gérance de l'ambassade et prefera, avec une louable abnegation, garder l'incognito jusqu'à l'installation definitive du successeur de M. des Alleurs" (Bonneville de Marsangy, *Le Chevalier de Vergennes*, Paris, 1894, t. I, p. 134).

[2] „Mais si ce serviteur dévoué avait été jadis mêlé aux grandes affaires et s'en étoit montré capable, l'âge et la maladie l'avaient fatigué". (*Ibidem*, p. 122).

[3] In scrisoarea către marchizul de Caumont, datată din Caneea 16 Martie 1762, Peyssonnel fiul spune : ...„Mon père m'a laissé une bibliothéque choisie et assez nombreuse" (Sevin, *Lettres sur Constantinople*, Paris, 1802, p. 75).

[4] Fragmente din aceste informaţii se găsesc citate de A. Vandal, *op. cit.* pp. 355—356.

[5] Câteva din aceste scrisori sunt publicate în culegerea Sevin, *Lettres sur Constantinople*, Paris, 1802.

[6] In memoriile Academiei de inscripţiuni se găseşte publicată disertaţia lui asupra regilor din Bosfor ; în memoriile Academiei din Marsilia se află publicat o colecţie a călătoriilor sale în Levant şi elogiul mareşalului de Villars.

* * *

Charles de Peyssonnel-fiul, născut în 1727, a venit în Orient la vârsta de opt ani şi s'a format, cu siguranţă, pentru viitoarea lui carieră, în şcoala specială pe care Statul francez o întreţinea pe lângă ambasada din Constantinopol [1]. Moştenind de la tatăl său gustul pentru arheologie, a făcut în tinereţe călătorii în Asia-Mică pentru descoperirea de monumente antice şi a cercetat în special Sardes [2]. Insă, cercetarea popoarelor din jurul Mării Negre rămânându-i preocuparea constantă pentru aproape tot restul vieţii, a debutat în literatura istorică cu un studiu asupra turburărilor din Persia şi Georgia, unde precizează că la nordul acestei din urmă ţări, un trib tătăresc a păstrat numele vechilor Cazari [3].

Pe baza pregătirii, a priceperei şi a încrederei pe care o inspira ministrului de marină Rouillé, la propunerea lui Des Alleurs, Peyssonnel este numit în 1753 consul francez în Crimeea, unde curiositatea lui intelectuală va avea cu ce să fie întreţinută.

Imediat după luarea postului în primire va căuta să se documenteze pe teren, verificând cu harta în mână configuraţia ţinutului şi numirile de localităţi, dar constată că cele două hărţi ruseşti ale peninsulei, ridicate din ordinul ţarinei de către generalii Munich şi Lazzi în timpul războiului din 1736—39, nu i-au servit la mare lucru: a fost obligat să recurgă pentru

[1] Pentru „Ecole des jeunes de langue" a se vedea D e h e r a i n, *Orientalistes et antiquaires*, Paris 1928, p. 5—6 şi a noastră *Politica orientală franceză*, p. 54. Totuşi în 1746, când Peyssonnel avea 19 ani, se găsea la Paris, cum reese dintr'o scrisoare a lui Castellane către contele de Caylus. (Cf. S e v i n, *Lettres sur Constantinople*, p. 55).

[2] In raportul pe care-l trimite Academiei de Inscripţii în 1762, Peyssonnel spune: „Feu mon père m'ayant permis et même ordonné en 1750 de faire une petite voyage dans l'Asie Mineure, pour la recherche des monumens antiques, je partis de Smyrne le 15 Septembre"... (*Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin* Paris. 1765, p. 243).

[3] „Il y a cependant encore au nord de la Géorgie une tribu de Tartares qui a conservé le nom de Chazares; Adil-Schah, successeur de Thamap-Kculikan, combattit contre eux au commencement de son regne; j'en ai parlé dans la seconde partie de mon essai sur les trubles de Perse et de Géorgie, imprimé à Paris en 1753". (P e y s s o n n e l, *Observations historiques*, p. 80). Pentru celelalte lucrări ale lui Peyssonnel să se vadă şi C h. B e r i d z é, *La Tragédie d'une nation* (la Géorgie), Paris, 1927.

aceasta la o hartă turcească, mult mai exactă din toate punctele de vedere [1]. Tot pentru a se informa cercetează vechimea aşezărilor româneşti de pe Nistru [2], vizitează Moldova, Ţara Românească şi hotarele Transilvaniei [3], căutând să adune material pentru lucrarea lui de seamă asupra popoarelor barbare care au locuit la gurile Dunării şi pe ţărmul Mării Negre [4], unde, între informaţiile verificabile notează şi curiozităţi, ca aceea cu diploma originală dată de califul Mohavia [5].

In acea vreme, Domnii principatelor române erau strâns legaţi de activitatea diplomaţiei franceze în Orient, atât prin contribuţia secretarului François Linchou, cu caracter semioficial, în slujba lui Constantin Racoviţă, cât şi prin identitatea de vederi între politica otomană şi aceea a lui Ludovic al XV-lea cu privire la soarta Poloniei [6].

Din Bucureşti, la 27 Septembrie — 3 Oct. 1755, Linchou scria lui Vergennes că, date fiind unele stări de lucruri nelămurite, Racoviţă a trimis în Crimeea un Polonez, cunoscător în partea locului, ca să aducă informaţii juste. I-a dat o scrisoare către Peyssonnel şi i-a recomandat să dea a înţelege că trimisul ar fi fost expediat din Polonia [7]. Răspunsul de la Peyssonnel, adre-

[1] „J'allai en Tartarie en 1754, muni de deux cartes de ce Pays-là, drésées par ordre de l'Impératrice de Russie, lors de la dernière guerre des Russes avec les Turcs ; et tirées d'après les originaux, levés sur les lieux par messieurs les généraux Munich et Lazzi... il me fut impossible de m'y reconnaître... Je fus obligé de recourir à une carte turque, infiniment exacte à tous égards"... (Peyssonnel, *Observations historiques*, p. 93).

[2] „Toutes les places qui bordent la rive méridionale du Dniester, depuis son embouchure jusques à Bender, sont des villages et des burgs bâtis nouvellement par des Moldaves sujets du Khan des Tartares. (*Ibidem*, p. 149).

[3] „Dans un voyage que j'ai fait depuis en Moldavie, en Walaquie et sur les confias de la Transilvanie" (*Ibidem*, p. 12).

[4] „En 1755, feu mon père, en m'adressant à Bakcheseraï, où je me trouvois alors, quelques matériaux que je lui avais démandés pour travailler à cet ouvrage" (Idem, *Observations historiques*, p. 12).

[5] „En 1755, lorsque le khan voulut augmenter la capitation de chrétiens, les Arméniens de Bakchesaraï me montrèrent un diplôme original en arabe du Kaliphe Moavïa, qui regloit la perception de ce droit, mais qu'ils produisirent inutilement". (Ibidem, p. 108).

[6] Cf. *Politica orientală franceză*, passim.

[7] „Je luy ay remis une lettre pour le consul mons. Peyssonnel—scrie Linchou — et il luy a été recommandé de faire semblant d'avoir été expédié de Pologne. Si vous êtes, Monseigneur, déjà informé au vray de ce qui se passe en Crimée par des lettres du dit consul, vous aures la bonté de nous en faire part" (Filitti, *Lettres et extraits*, Buc. 1915, p. 149, Nr. CXIX).

sat lui Racoviţă, satisface numai în parte dorinţele curţii din Bucureşti şi aceasta o comunică Linchou lui Vergennes [1].

In „*Mémoire sur l'état present de la Petite Tartarie*", redactat în cursul anului 1755, Peyssonnel vorbeşte şi de tributul anual pe care Domnii principatelor îl plătesc Hanului în momentul urcării lor pe tron, trimis în bani şi în natură. Pe lângă aceasta, cereri continui sunt mereu satisfăcute de către Domni, de teama de a nu fi maziliţi printr'o simplă reclamaţie a Hanului la Poartă [2].

Când Racoviţă va trece în scaunul de la Iaşi (Martie 1756), se va institui o legătură poştală între Moldova şi capitala Hanilor din Crimeea, unde, după dorinţa lui Peyssonnel, Domnul a trimes un reprezentant oficial al său. Un lipcan pleca la fiecare 15 zile spre Bakchisarai, purtător de corespondenţă din Iaşi, ducând între — altele — informaţii politice din Europa, pregătite de Linchou în sensul de a realiza unitatea de vederi între Domn, şi Han, cu privire la ceeace aveau de raportat săptămânal divanului [3]. Corespondenţa franceză între Constantinopol şi Crimeea se face acum prin intermediul Domnului Moldovei [4].

Cu privire la mişcările de trupe care se efectuau la graniţa ruso-turcă, deoparte şi de alta, ştirile date de Peyssonnel constituiau pentru guvernul francez informaţiuni de mare însemnătate. Turcii reparau în acel timp fortificaţiile cetăţii Hotin, unde un corp de trei mii de spahii fusese adus pentru supravegherea acestor operaţiunii. Pentru liniştirea cercurilor diplo-

[1] Cu data de 2/13 Noembrie 1755 : ...„L'exprés que nous avions envoyé en Crimée est arrivé. Mr. Peyssonnel marque bien quelque chose des mouvemens des Russes, mais il ne s'explique pas ; s'il s'étoit étendu, nous en aurions fait part à la sublime Porte" (*Ibidem*, p. 158, Nr. CXXV).

[2] ...„Outre le tribut annuel que les Princes de Moldavie et de Valachie payent au khan, le premier est obligé de lui envoyer à son avenement au trône un carosse attelé de six chevaux et 200 sequins et celui de Valachie 1000 sequins et un équipage de même... Le Khan peut, en effet, les faire dépasser par une seule requête à la Porte" (Hurmuzaki, suppl. I[3], p. 14, Nr. V).

[3] Iaşi, 3 Iunie 1756. Linchou către Durand, la Varşovia : „Nous avons occasions aussy d'icy d'écrire tous les quinze jours à M. Peyssonnel, consul en Crimée. Nous y avons établi un Capikiaya conforme à ses désirs et pour lequel s'est intéréssé luy même, et il sera reglé qu'il partira tous les quinze jours un lipcan, par lequel je luy écriray toutes les nouvelles qui viendront à ma connoissance"... (*Affaires étrangéres, corresp. pol. Pologne*, Supl. 10, fol. 277 : vol. 250, fol. 330). Cf. a noastră *Politica orientală franceză*, p. 404 şi nota 5.

[4] *Aff. étr. corresp. pol. Pologne*, supl. vol. 10, f. 340.

matice, cari se întrebau de scopul acestei activităţi de la graniţa nord-estică a Imperiului otoman, Vergennes, într'un raport către Afacerile Străine, invoacă o scrisoare a lui Peyssonnel, al cărei conţinut confirmă intenţiunile pacifice ale Porţii [1].

Către sfârşitul misiunii sale în capitala Hanilor, Peyssonnel a fost martor ocular la cea din urmă invazie a Tătarilor în Moldova la 1758, lăsând o amănunţită descriere a acestui eveniment [2].

El spune că Krim Ghirai, ocupând cu forţa demnitatea de Han şi în urmă recunoscut de guvernul otoman fiind că nu mai avea încotro, a prădat întreaga Moldovă afară de Iaşi. Peyssonnel şi cu înlocuitorul său, Fornetti, l'au întâlnit la Kişela, unde se afla cu o parte din trupe încărcate cu prăzi din Moldova pe care o devastase. In însemnările lăsate arată că nu-şi poate face nimeni idee cu câtă rapiditate, numai în şapte zile, o armată de optzeci de mii de oameni a putut să parcurgă o mare provincie, să ia patruzeci de mii de sclavi, toate animalele domestice şi o mare cantitate de pradă. Martorii au văzut şesul din jurul localităţii Kişela acoperit — cât cuprinde ochiul — de sclavi, bărbaţi şi femei de toate vârstele, vite şi bagaje răspândite pe mari distanţe. Krim Ghirai, după ce şi-a arătat astfel puterea faţă de Imperiul otoman, ar fi vrut să fie şi drept. El a trimis înapoi sclavii : douăzeci de mii, pentrucă restul, unii au murit, alţii au fost vânduţi între timp. Deasemeni şi animalele, câte au mai putut fi scoase de la lăcomia Tătarilor, se zice că au fost redate proprietarilor împreună cu obiectele furate, în măsura în care aceştia puteau să şi le recunoască [3].

[1] Din Constantinopol, la 14 Iulie, 1757, Vergennes scria lui Rouillé, atunci ministru al Afacerilor Străine : „L'extrait que j'ai l'honneur de vous adresser Monsieur, d'une dépêche de Monsieur Peyssonnel, n'est interressante que parce qu'il confirme les dispcsitions pacifiques de la Porte". (Hurmuzaki, *Doc.* Supl. I, vol. I, p. 704, Nr. DCCCCXCVI).

[2] Peyssonnel, în descrierea lăsată, confirmă şi completează isvoarele interne. Cf. a noastră *Politica orientală francezâ...*, p. 497 şi nota 4.

[3] In urma acestui fapt a trimis la Paris un raport intitulat „*Mémoire historique concernant la révolte des Nogais en 1758 et la déposition d'Alim Ghérai Khan*, envoyé à la cour", din care o copie se păstrează la Biblioteca Naţională, N.A.F. Ms. 3113, 77.62—75. Va fi publicat apoi, cu mici modificări, în „*Traité sur le commerce de la Mer Noire*", II, p. 362—368. Despre invazia Tătarilor în Moldova mai vorbeşte el şi într'un raport din 15 Martie 1759, publ. în Hurmuzaki, doc. sup. I[1], p. 712, Nr. MVIII şi în „*Lettre à M. le Marquis de N... contenant quelques observations relatives aux Mémoires qui ont paru sous le*

Numit consul la Caneea, în insula Creta, va pleca prin Ţările române, unde se va opri, la Iaşi mai întâi, apoi la Bucureşti, dela sfârşitul lui 1758 până în Februarie anul următor [1], ducând cu el material pentru încă o lucrare de seamă, asupra comerţului Mării Negre.

La Caneea, unde va sta până în 1765, Peyssonnel termină şi dă publicităţii studiul său „*Observations historiques et geographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin*" [2], ce era gata la 15 Iulie 1763 [3]. Această operă dedicată Academiei de Inscripţii al cărei asociat ajunge acum autorul [4], are pentru noi însemnătatea că este cea dintâi lucrare ştiinţifică în care un străin — în partea ce ne priveşte— analizează isvoarele noastre interne în comparaţie cu cronicele polone şi ungureşti. Punând la contribuţie isvoarele contemporane greceşti şi latineşti ale antichităţii şi Evului mediu, Peyssonnel a dat o carte de erudiţie, valabilă pentru nivelul ştiinţific al timpului său. Astăzi multe din afirmaţiile sale rămân ca simple curiosităţi. Aşa, în primul capitol, vorbind de geografia ţinuturilor de la Nordul şi Sudul Dunării, el cunoaşte la nordul

nom de Mr. le Baron de Tott", Amsterdam, 1785, 130 p. în 8⁰, la pp. 21—23. Din această relatare se reproduce un fragment în Salaberry, *Histoire de l'Empire ottoman*, IV, pp. 286,—87.

[1] ...„et quand j'ai passé à Rousdjank, au mois de Février 1759" (Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, II, 175—6).

[2] Paris, 1765, în 4⁰, de XLVIII+364 pp. Privitor la Românii pp. 190—240.

[3] După cum se exprimă într'o scrisoare către contele de Caylus, publicată în Sevin, *Lettres sur Constantinople*, Paris 1803, p. 96.

[4] La 6 Martie 1763, Peyssonnel scria din Crimeea lui Caylus: „Le travail forcé que j'ai fait pour avancer mon Histoire de Créte, et mériter par là la place d'associé de l'Académie, après laquelle je soupire, a derangé ma santé et m'a mis hors d'état de pouvoir pousser cet ouvrage avec la même vigueur... J'étois extrêmement empressé d'achever cette histoire, dans l'espoire qu'elle me prouveroit un honneur que je regarde comme ma fortune littéraire" (Sevin, *Lettres sur Constantinople*, p. 91—92).

Dintr'o altă scrisoare a lui Peyssonnel către acelaş, din 15 Iulie 1763 aflăm: „M. de Guys me marque que l'Académie a daigné m'accorder une place d'associé. Je n'ose pas croire cette nouvelle avant d'en avoir reçu l'avis de votre part. Cependant, pour me mettre au plutôt en état de répondre à la grâce que cette respectable société a bienvoulu me faire, j'ai voulu achever celui de mes ouvrages qui était la plus près de sa fin, et j'ai donné depuis lors tout mon temps à celui qui a pour titre: *Observations historiques* (Ibidem, p. 95).

fluviului pe Geţi şi Daci, două popoare care au venit din Orient [1]. Geţii ocupau Basarabia până la Prut, pe când Dacii locuiau Moldova, Muntenia şi Ardealul. Oraşul Iaşi ar purta numele poporului Iassilor, aşezat pe locul vechei Petrodava, capitala statului lor, după indicaţiile geografului Ptolemeu [2].

Dar, privitor la limba care se vorbea în Ţările române pe vremea lui, Peyssonnel are observaţii juste, spunând că este un idiom latin, corupt prin amestecul cu limba barbarilor cari au năvălit succesiv în aceste ţinuturi [3]. Limba popoarelor de pe ţărmurile Dunării şi în special a Românilor — pe care se pare c'o înţelegea destul de bine — îl preocupă pe autor în mod deosebit. Când vorbeşte de cuvântul *Jupan* la Croaţi, imediat face legătură cu pronunţia din Ţara Românească şi Moldova, spunând că acolo, locuitorii au făcut din el *Jupân* care are semnificaţia obişnuită a unui pronume de reverenţă [4]. Pe când călătorea din Moldova în Ţara-Românească, a rămas surprins, într'un sat de lângă Focşani, punând să întrebe pe un ţăran unde se află, a putut înţelege aşa de uşor răspunsul ţăranului şi mai cu seamă că numele Impărăţiei romane a fost adoptat de Valahi pentru ţara lor [5].

[1] „L'étendue de terre qui est au Nord du Danube, comprenait le pays de Getes et de Daces. Ces deux peuples étoient vraisemblablement venus d'Orient en Occident et avaient la même origine que les Scythes, qui avaient occupé les rives méridionales du Danube vers le Pont Euxin" (*Observations*, p. 5).

[2] „Les Daces étaient connus sous différens noms : les plus voisins des Getes étaient les Jascii qui, au rapport de Cellarius, ont donné leur nom à la ville de Jassi, capitale de la Moldavie, et située dans le même lieu où Ptolemée place l'ancienne Petrodava, principale ville des Jassiens" (*Ibidem*, p. 8).

[3] „Dans ces deux provinces qui embrassent la Transilvanie, on parle la langue Walaque, qui est evidemment un idiome Latin corrompu par le mélange de toutes les langues des barbares qui ont succesivement infesté cette contrée" (*Ibidem*, p. 9). Cf. p. 194 : „Cette langue est manifestement un idiome latin qu'une longue suite de siècles et le concours de tout les barbares n'ont pu entierement anéantir".

[4] „....mot dont les Walaques et les Moldaves ont tiré celui de Zuponni, qui signifie en leur langue Sieur ou Seigneur" (*Ibidem*, p. 76).

[5] „....Les Walaques se donnent encore aujourd'hui le nom de Romains ; et en sortant de Fokcian... je fus fort étonné d'entendre un paysan répondre à un de mes gens, qui lui avait demandé où nous étions, à *venit domieta la Ţara Roumounească*, c'est à dire votre seigneurie est venue dans l'Empire et dans le pays roumain". Peyssonnel crede că „ces peuples n'ont quitté que fort tard le nom des Romains pour prendre celui de Walaques" (*Ibidem*, p. 185)

In capitolul XXIV al cărţii se ocupă de origina Românilor şi de primele formaţiuni de State româneşti în Sudul Dunării, de Imperiul româno-bulgar. Peyssonnel este de părerea celor ce cred că Românii sunt descendenţii coloniştilor romani în Dacia, cari s'au amestecat nu numai cu autohtonii, ci şi cu barbarii năvălitori, topiţi cu toţii în furnalul limbii latine, coloana vertebrală a romanismului în Dacia [1].

In privinţa continuităţii elementului roman în Dacia, Peyssonnel spune că la venirea Ungurilor, Moldova şi Muntenia erau locuite atunci, ca şi în timpul lui, de către descendenţii legiunilor romane [2]. Statul Asăneştilor, care se întindea până în Carpaţi, cuprinzând şi Ţara-Românească, nu s'ar fi putut întemeia fără ajutorul Cumanilor [3]. Aceştia, la rândul lor, s'au contopit până la dispariţie în masa Românilor din Nordul Dunării [4], concepţie revendicată de ştiinţa istorică de astăzi. Autorul crede că Statul Asăneştilor intrând în decadenţă, Ţara-Românească se desface de unirea cu Bulgaria şi formează un stat aparte [5].

De la întemeierea principatelor şi până la sfârşitul Domniei lui Ştefan cel Mare, cu care se încheie lucrarea, Peyssonnel tratează evenimentele din acest interval de timp pe baza

[1] *Ibidem*, p. 194. E interesant de comparat cu concluzia comunicării D-lui Ernst Gamillscheg *Uber die Herknuft der Rumänien* : „Continuitatea Românilor în Regatul de azi e, deci, mai puţin o continuitate de rasă cât una a spiritului. Populaţiile romanice, ce trăiau în vechile ţinuturi de baştină, au devenit pilaştrii unei noi clădiri, ai cărei pereţi laterali au fost umpluţi cu neamuri de altă provenienţă. Forţa ce leagă întreaga clădire este limba de circulaţie comună. Ultimul pas a fost făcut când această limbă de circulaţie a devenit limba din casă şi la acele popoare care nu erau de origină romană. Astfel limba, care păstrează, transmiţând şi continuând, spiritul Romei, a făcut din feluritele neamuri, fiii noi ai Romei" (Publicată în traducere românească sub titlul *Despre originea Românilor*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, August 1940, p. 271).

[2] „Ces deux provinces étaient habitées alors, comme aujourd'hui, par les descendentes des legions romaines mêlés avec le reste des barbares qui auraient successivement inondé ces contrées" (*Ibidem*, p. 130).

[3] Cf. *Ibidem*, p. 199, p. 205.

[4] „La nation des Comains s'est insensiblement confondue avec les Walaques, les Moldaves et les Tartares, qui sont enfin demeurés en possession de ces pays, et qui y habitent encore aujourd'hui (p. 210).

[5] Capitolul XXV : „La Wallaquie démembrée du Royaume de Bulgarie, forme un Etat à part" (p. 211).

corpului de cronici moldoveneşti [1], oferit de către Alexandru Ghica tatălui său, controlat cu Bonfiniu şi cronicarii poloni.

Ştie despre întemeierea Ţării Româneşti că nu se poate fixa data, nici împrejurările în care s'a efectuat, dar că la origine ţara era tributară Ungurilor, deoarece cronicarii vorbesc de un tribut anual pe care Basarab îl plătea regelui Carol de Anjou [2]. Războiul din 1330, cu lupta de la Posada, îl descrie după relatările lui Bonfiniu [3].

Intemeierea Moldovei e discutată după cum e înfăţişată în corpul de cronici. Nu-i convine deloc succesiunea Domnilor şi cronologia prezentată în isvoarele româneşti. Pentru punerea la punct, apelează la cronicarii poloni, cărora le acordă toată încrederea, şi-i compară cu afirmaţiile lui Grigore Ureche [4]. Pune la contribuţie şi *Istoria Imperiului otoman* a lui Dimitrie Cantemir, carte pe atunci la modă, ca să precizeze anii primilor Domni, dar găseşte că-i greşit calculul acestuia cu privire la data închinării Principatului Moldovei [5]. Deoarece în corpul de cronici domnia lui Bogdan cel Orb este dată până la 1516, autorul spune că aceasta-i o eroare pentrucă în cronica lui Wapowski se face menţiune de el şi în 1518 [6]. Nu e mulţumit nici cu aceasta şi dă ca sigur că Bogdan a trimis în 1529 pe logofătul Tăutu, la sultanul Soliman Magnificul spre a închina ţara Turcilor [7].

[1] Je m'en rapporte à l'auteur annonyme pour les événemens du regne d'Etienne le Grand, et la suite des Voivodes de Moldavie, depuis ce prince jusqu'à nos jours" (p. 240).

[2] „Il paroit indubitables que des son origine, elle était, comme la Bulgarie, dépendante et tributaire du Royaumé de Hongrie, puis que Bazarad, le premier voivode de Walaquie, dont l'histoire fasse mention, payoit un tribut annuel au roi Charles." (Ibidem, p. 212).

[3] *Ibidem*, p. 212—214.

[4] *Ibidem*, pp. 215—227.

[5] „Le calcul du prince Cantemir est faux, même dans d'autres points, car ce n'est pas dans la septième année du regne du Bogdan que Soliman reçut l'hommage de la Moldavie, comme je le prouverai ci-après" (*Ibidem*, p. 228).

[6] *Ibidem*, p. 237.

[7] „Il est incontestable d'ailleurs qu'il envoya en 1529 son ambassadeur Thentuk Logotheta à Soliman, Empereur des Turcs, pour lui offrir l'hommage et le tribut des deux Moldaves" [se raportă la împărţirea în Ţara de Sus şi Ţara de Jos, menţiune existentă în corpul de cronici]. Iar mai departe spune: „Ainsi l'erreur de l'auteur anonyme est manifeste. Mais le Prince Cantemir en a fait aussi une très grande, en rapportant cet événement célebre à la septième année du regne de Bogdan" (*Ibidem*, p. 239).

Peyssonnel vine în faţa tuturor isvoarelor cu spirit critic, destul de exagerat, de care face caz, de altfel, în toată opera lui. Din cauza aceasta, nemulţumindu-se cu ceeace au făcut alţii căutând să combată, comite câteodată — fără să ştie — erori. La jumătatea veacului al XVIII-lea, când scrierea istoriei nu ieşise complet din faza ei narativă, Peyssonnel este printre adepţii spiritului critic. Materialul informativ fiind numai expunerea din croinci, căci nu se obişnuia decât rar întrebuinţarea documentului propriu zis, este fatal ca autorul să comită greşeli în completările pe care le face.

Cu privire la Principatele române spune că n'a avut intenţia să dea o istorie completă, ci numai să trateze partea din expunerea cronicei care comportă observaţii de făcut [1], încheiate prin următoarea sinteză : „După ce Valahia a fost desmembrată de regatul (sic) Bulgariei, a format două State care-au fost conduse de Domni proprii, unite câteodată sub un singur principe. Au fost totdeauna tributare unei puteri străine. La început Ungariei, apoi Poloniei şi în urmă au rămas supuse Impăraţilor otomani" [2].

Despre situaţia politică din vremea lui, Peyssonnel face următoarea constatare de martor ocular :

Sultanul numeşte şi destitue după placul său pe Voevozi, cari nu mai sunt acum decât un fel de paşale creştine. Ei sunt aleşi de obiceiu din rândul a patru familii greceşti, care licitează aceste posturi şi sunt preocupate necontenit a şi le smulge una alteia. Cea mai veche dintre aceste familii este a Ghiculeştilor care totuşi nu-i cunoscută decât cam de o sută de ani. A doua este aceea a Mavrocordaţilor. A treia a Racoviţeştilor ; aceste două din urmă sunt mai noi. A patra familie spune Payssonnel că-i cu totul nouă şi primul Domn, care era Dragoman la Poartă al cărui nume nu-l cunoaşte — a fost trimis în Moldova în 1758 : E vorba de Ioan Teodor Callimachi.

Aceşti voevozi, spune el mai departe, nu au decât rang de paşă cu două tuiuri ; ei se bucură însă de oarecari drepturi onorifice pe care nu le au nici chiar paşii cu trei tuiuri sau vizirii şi arată c'a fost lăsat să subsiste în cele două principate un fel de consiliu de Stat, compus din 24 de boeri, care reprezintă

[1] „Mon intention n'etoit point de donner une histoire complette, mais seulement de traiter ce qui m'a paru exiger des observations" (*Ibidem*, p. 240).

[2] *Ibidem*.

pe vechii seniori ai ţării, făcând ca la curtea acestor voevozi să se întrevadă o uşoară formă de suveranitate. Cu toate acestea, ei tremură la apariţia celui mai mic funcţionar otoman sau trimis al Hanului. De starea umilitoare în care sunt reduşi, Domnii se răzbună asupra poporului, căutând să stoarcă de la el prin orice mijloc plata imenselor cadouri ce sunt obligaţi a le face pentru a-şi cultiva protectorii la Poartă şi a se menţine astfel în scaun [1].

Peyssonnel este convins că locuitorii din Moldova şi Ţara Românească sătui de atâtea asupriri, ar dori mai curând ca guvernul otoman să desfiinţeze această fantomă de libertate pe care le-a lăsat-o, trimiţându-le câte un paşă; guvernarea acestora va fi cu mult mai blândă şi mai tolerantă decât aceea a micilor tirani orgolioşi, dintre care nu-i nici unul să nu se considere egal celui mai puternic monarh de pe pământ [2]. Autorul nu avea atunci perspectiva necesară spre a vedea că Domnii nu erau decât un reflex al influenţei turceşti care ajunsese la maximum în acel timp şi că ţările române, exceptate de la protecţia Coranului, împlineau singure nevoile tot mai mari ale Impărăţiei. Este justă observaţia că transformarea lor în paşalîc le-ar fi pus sub protecţia Coranului, limitând prin aceasta pretenţiunile guvernului otoman, ca în cazul Bulgariei şi al Serbiei, unde locuitorii aveau mai puţine obligaţii faţă de fisc.

Cea de a doua lucrare, unde Peyssonnel continuă a prezenta informaţii privitoare la Ţările române şi cele învecinate, este tratatul despre comerţul Mării Negre, pe care l-a început în 1750 şi l-a terminat în 1762 [3], deşi nu-l va publica decât după 15 ani, fără însă a modifica ceva din redactarea iniţială [4].

In anul 1787 a apărut la Paris, sub titlul *Traité le sur commerce de la Mer Noire*, în două volume, purtând numele şi titlurile autorului [5], lucrarea ce se tipărea în acelaş timp la Am-

[1] *Ibidem*.

[2] *Ibidem*, p. 240.

[3] „...je commençai, de l'an 1750, d'en prendre quelques notions... Je le terminai enfin dans le royaume de Candie en 1762". (*Avant-propos*, p. I—II).

[4] „Je me suis borné à y ajouter des matiers indispensables pour indiquer les changemens survenus... j'ai pensé devoir conserver toutes les anciennes données, parce qu'elles servent toujours de flambeau et du guide pour les opérations du moment" (*Avant-propos*, p. IV).

[5] „par M. de Peyssonnel, ancien consul-général de France à Smyrne; Associé des Academies de Marseille, de Lyon et de Dijon; Membre honoraire

sterdam. Fără indicaţia autorului, ediţia din Amsterdam este intitulată *Observations sur le commerce de la Mer Noire et des pays qui la bordent*, într'un singur volum de format mic ; păstrează acelaş plan dar prescurtat [1]. In continuare sunt anexate un memoriu asupra comerţului cu Smirna (pp. 301—385) şi altul privitor la comerţul din insula Creta, redactat în 1764 (pp. 386—425) pe care ediţia parisiană nu le are. Prefaţa este datată „20 Iulie 1786". Deşi cu acelaş an de apariţie, credem că ediţia în două volume a apărut prima, deoarece Peyssonnel nu menţionează nimic despre faptul că i s'a publicat opera fără ştirea lui [2].

Editorul anonim din Amsterdam pare a nu avea cunoştinţă că ceeace dă la lumină este opera lui Peyssonnel ba mai mult, îşi dă aerul de a fi el autorul. Arată în prefaţă că şi-a adunat materialul cu multă greutate în călătoriile făcute în Orient, iar când s'a înapoiat la Paris a verificat totul cu unele persoane care au străbătut Crimeea, Moldova şi Ţara-Românească [3]. A împrumutat manuscrisul unui negustor francez, Duvalz, care ar fi dispărut pe furiş şi subit din Amsterdam, luând cu el o copie, după ce mai înainte încercase a-i vinde manuscrisul altui negustor [4]. Este a doua oară când se simte victimă în felul acesta [5], şi deaceea se hotărăşte a-şi edita manuscrisul ca să nu-l publice Duvalz. Il publică şi pentru a fi util negustorilor olandezi achitându-se astfel de ospitalitatea pe care

de celle des antiquités de Cassel et correspondent de l'Académie royale des inscriptions et Belle-Lettres de Paris". T. I de IV—340 pp. ; t. II 375 pp. în 8⁰.

[1] de 298 pp. în 12, cu o prefaţă şi introducere.

[2] Nu putem împărtăşi părerea profesorului Iorga, care crede contrariul : „A la fin le pauvre auteur de tout cela s'est empressé, après avoir vu cette contrefaçon de Hollande, de publier son propre ouvrage" (*Les voyageers français dans l'orient européen*", Paris, 1928, p. 105).

[3] „De retour à Paris je les vérifiai avec quelques personnes qui avaient parcouru la Crimée, la Moldavie et la Valachie et partie de la Pologne". *Observations*... p. 3).

[4] ... „il a pris le parti au mois de juillet 1785 de quitter furtivement Amsterdam, après avoir tenté de vendre à un négociant français de cette ville, mon manuscrit dont il se disait l'auteur". (*Avant-propos*, p. VII).

[5] „C'est déjà le second ouvrage que l'on m'enlève et dont je suis la victime, sans pouvoir en tirer raison ; le premier a passé à Paris, à mon insu et a été attribué à un magistrat très connu... ce premier ouvrage que l'on n'a fait que copier mot à mot d'après moi... (*Ibidem*).

i-a oferit-o această țară de nouă ani, de când a fost expulzat din patria lui [1].

Editorul nu numai că nu neglijează numele lui Peyssonnel dar spune că de la Constantinopol s'a dus în Creta cu „M. P.***", consulul Franței, om instruit, care a stat cinci-șase ani în Crimeea și că după sfaturile lui a pus în ordine materialul adunat [2].

Memoriul despre comerțul cu Smirna are la început o notiță în care editorul spune că nu-i opera sa, ci numai l-a retușat în câteva locuri după observațiile pe care le-a făcut cât a stat la Smirna. Nu l-ar fi dat la iveală cât trăia autorul, dar acum o face deoarece i s'a adus la cunoștiință că acesta e mort [3].

Nu cunoaștem, în stadiul actual al informațiilor, cum a reacționat Peyssonnel față de editorul anonim de la Amsterdam. Știm numai că într'o scrisoare din 1762, când se afla la Caneea, Peyssonnel se plânge contelui de Caylus de un secretar, Parisian de origină, care i-a fost trimis din Constantinopol și a stat lângă el aproape doi ani ca să-l ajute în calitate de copist la lucrările lui, că l'a părăsit pe neașteptate, dându-i motiv să-l bănuiască de unele infidelități literare. Cere să-i semnaleze dacă va afla că vreo altă persoană ar publica ceva din domeniul preocupărilor sale [4].

[1] „Jaloux d'être utile à ce pays, où depuis neuf ans je trouve un repos que le mieu me refuse".

[2] „Je passai ensuite à la Cannée, dans l'isle de Candie avec M. P.*** consul de France, homme fort instruit, lequel avait demeuré cinq à six ans en Crimée en qualité de resident de France auprès de Khan des Tartares et ce fut d'après ses instructions que j'ai mis en ordre les differents materiaux que je m'étais procuré" (p. 2).

[3] ...„Je ne l'aurais jamais donné à l'impression du vivant de l'auteur"; mais comme ou m'a marque qu'il était mort, je ne me fais plus actuellement de scrupule d'en faire part au publie, avant que le sieur Duvalz qui en a la copie à la suite des Observations sur la Mer Noire s'avise de le publier" (p. 301).

[4] Cannée, 29 August 1762. Peyssonnel către Caylus... „Un Parisien appelé M. de N...y, monsieur, après avoir eu d'assez mauvaises affaires en Fance, est venu en Levant, ressource ordinaire des gens qui ne savent où donner de la tête; il m'a été adressé de Constantinople; et après avoir demeuré chez moi pendant près de deux ans, pour m'aider dans mon travail, en qualité de copiste, il m'a quitté avec de très mauvais procédés et m'a même donné lieu de le croire capable de quelqu'infidélité littéraire. S'il venoit par hasard, monsieur, à publier, comme sien, quelqu'un de mes manuscrits qu'il a eus entre les mains, pour mes les copier, je me flatte que vous voudres bien le revendiquer. Il n'a d'autre ouvrage à lui qu'une gramaire du Grec vulgaire, qu'il a

Acest secretar din 1762 ar putea fi una şi aceeaş persoană cu editorul din 1787 [1]?

Cartea lui Peyssonnel a fost tradusă, în anul următor apariţiei, în limba germană, de către Ernst Wilhelm Kuhn, bibliotecarul landgrofului de Cassel, cu o introducere şi note din partea traducătorului [2]. Kuhn cunoaşte amândouă ediţiile şi spune că această contrazicere ciudată cu privire la autor aşteaptă s'o vadă lămurită de către ziariştii francezi [3].

Găsim în această lucrare — privitor la geografia Principatelor — că deşi Moldova este mai mică şi aduce mai puţine venituri principelui, ţara este mai fertilă iar producţiile sunt de o calitate superioară în comparaţie cu Muntenia. Autorul crede că Domnul Moldovei are întâietate faţă de Poartă în raport cu al Ţării Româneşti, deoarece prima provincie s'a predat Turcilor prin capitulaţii pe când cealaltă a fost cucerită [4]. Despre capitalele ţărilor spune că Bucureştii erau în vremea lui un oraş mare şi frumos, de 120 de mii de oameni, cu frumoase edificii publice şi magasine impunătoare, unde se găsesc mărfurile din toată lumea [5]. Iaşii avea 50 de mii de locuitori şi comerţul mai

composée ici, sous mes yeux, et que je ne m'aviserai certainement pas de reclamer. Mais tout ce qu'il pourrait donner qu'il eut rapport à l'histoire de Crète ou des autres peuples, sur la géographie ancienne, sur la Tartarie, sur le commerce de la Mer Noire, sur celui du Levant, etc. m'appartient et ne peut avoir été pris que dans mes manuscrits, mes notes ou ma correspondance, que je suis en état de produire" (S e v i n, *Lettres sur Constantinople*, Paris, 1802, p. 83—84) cf. şi I o r g a, *O ediţie anonimă a lui Peyssonnel*, în *Momente Istorice*, Buc. An. Ac. Rom., 1927, p. 8.

[1] El spune în memoriul despre comerţul cu Candia: „Quatre ans de demeure dans le Levant m'ont mis à portée d'observer bien des abus que l'on pourrait corriger par une meilleure administration" (*Observations*, p. 424) iar memoriul spune că este redactat în 1764. Deci în 1762 n'a plecat direct în Franţa, părăsind pe Peyssonnel; dacă memoriul este al acestuia din urmă, cum şi l'a putut dobândi după ce n'a mai fost în serviciul său?

[2] „*Die Verfassung des Handels auf dem Schwarzen Meer*. Aus dem Französischen des Heern von Peyssonnel. Leipzig, 1788, XXXII—460 p. in 8⁰. Traducerea este făcută după ediţia parisiană, comentându-se, la note, adausurile din cea de la Amsterdam.

[3] ...„Müsen wir von französischen Journalisten erwerhern".

[4] „Le voivode de Moldavie a le pas à la Porte sur celui de Walaquie, parce que la première c'est rendue aux Turcs par capitulation et que l'autre a été conquise" (*Traité sur le commerce de la Mer Noire*, II, 193—194).

[5] „C'est une grande et belle ville, extrêmement peuplée; ou y compte plus de cent vingt mille habitans; il y a très beaux édifices publics et surtout de magnifiques khans ou hotels publics, occupés par de riches marchands, chez lesquels ou trouve toutes sortes de marchandises de tous les pays du monde commerçant (Ibid. p. 177—78).

puțin înfloritor [1]. In schimb Galații, principalul port al Moldovei, comandat de un pârcălab, este punctul pe unde se face schimbul de mărfuri al întregii țări [2].

In Țara-Românească a fost informat că sunt mine de aur, dar Statul nu îngădue să fie exploatate spre a nu mări pretențiile din partea curții suzerane. Sub Mihail Racoviță (1741—1744) un boier Dudescu a dat peste un filon de aur, într'o carieră de piatră nu departe de București, pe care a început să-l exploateze împreună cu un German ce-i conducea întreprinderea. Spionii aducând faptul la cunoștința Domnului, acesta a convocat Divanul, care a găsit că țara s'ar expune tiraniei turcești dacă s'ar afla că are mine de aur și ca atare cariera a fost astupată, nemai vorbindu-se nimic despre aceasta[3]. Valea râului Buzău conține deasemenea aur, a cărui exploatare, permisă în mod oficial, este încredințată cu hrisov domnesc Țiganilor [4].

Vorbind de situația Țiganilor, spune că în Muntenia, afară de îndeletnicirea cu scoaterea aurului singura lor ocupație este ferăria [5]. In Moldova sunt cu toții sclavi. La Iași, Peyssonnel a vrut să cumpere un Țigan, care i s'a părut dotat cu multe însușiri. I-a fost oferit în mod gratuit, dar un Francez care se găsea acolo — poate unul din frații Linchou [6] —l-a sfătuit să renunțe, asigurându-l că această categorie de sclavi nu este susceptibilă de atașament față de nimeni [7].

In Principatele române negustorii francezi nu se pot stabili niciodată în mod solid din lipsa consulilor cari să-i protejeze. Ei sunt totdeauna la discreția Domnului, care-i silește

[1] *Ibidem*, II, 194.

[2] *Ibidem*, p. 195. Când vorbește de comerțul Bulgariei în care cuprinde și Dobrogea, Peyssonnel menționează Constanța, spunând că „Keustengé est un gros bourg commandé par un Aga, qui est en même tems preposé pour faire passer à Constantinople le bled qu'on y recueille en très grande abondance"... (Ibidem, p. 159). Pentru Mangalia, Ibid. p. 158.

[3] *Ibidem*, II, p. 190—192.

[4] „Les Bohemiens ont obtenu du Vaivode, avec privilège exclusif, la ferme de l'or que produit la riviere de Bouzeu (*Observations historiques*, p. 171).

[5] „Dans la Walaquie, la forge est l'unique occupation des Bohemiens" (*Ibidem*).

[6] Peyssonnel spune: "lorsque je passai en Moldavie et en Walaquie en 1759 ramenant avec moi le sieur Linchou cadet, que j'avois trouvé prés de Bender"... (*Traité sur la commerce*, II, 208).

[7] *Observations historiques*, p. 112.

adesea să-şi vândă mărfurile pe credit. Când acesta se schimbă, succesorul îi consideră partizani ai celui de înainte, persecutându-i [1]. Peyssonnel citează în sprijinul acestei afirmaţii experienţa nefericită a fraţilor Linchou, cari sub Constantin Racoviţă au înfiinţat la Galaţi o întreprindere comercială, condusă de tatăl lor. Inlocuitorul lui Racoviţă în 1757, Alexandru Ghica, a considerat pe fraţii Linchou ca oameni suspecţi şi i-a silit să părăsească ţara, fără a le lăsa timp să-şi lichideze afacerile [2]. Intre timp ei pregăteau şi înfiinţarea unei fabrici de conserve de carne, făcând să vină din Franţa meşteri specialişti, proiect care s'a năruit în urma decapitării lui François Linchou la Constantinopol în 1760 [3].

El crede că stabilirea consulilor în Principate ar întâmpina obstacole mai mult din partea Domnilor decât a Porţii [4]. Cum Domnii sunt uneori amestecaţi în afacerile politice europene, luând partea unor puteri contra altora, prezenţa consulilor în ţară ar fi un obstacol pentru manifestarea opiniunii lor politice [5]. Propune să se folosească ocazia Domnilor ataşaţi politicei franceze pentru stabilirea de consulate. Când acestea vor fi un fapt împlinit, s'ar putea înfiinţa întreprinderi de comerţ în toate oraşele mai mari din principate [6].

Pentru comerţul Bulgariei „une grande province de l'Empire ottoman" [7], Varna este locul de transit al tuturor mărfurilor din Ţara Românească şi Bulgaria, destinate a alimenta ca-

[1] *Traité sur le commerce*, II, 205—206.

[2] Cf. *Politica orientală franceză*, pp. 148—165.

[3] *Traité sur le commerce* II, 199.

[4] „....l'établissement de ces consuls rencontrerait de grands obstacles de la part des vaivodes, quoique la Porte n'eût peutêtre pas une répugnance extrême à s'y prêter". (*Traité sur le commerce*, II, 209).

[5] „Comme ces vaïvodes sont quelquefois méles dans les affaires politiques de l'Europe, et qu'ils prennent souvent à coeur les intérêts d'une puissance au préjudice d'autres, ils craindraient la vigilance d'un consul" (Ibidem, p. 210). Aceste afirmaţii ale lui Peyssonnel au făcut mare autoritate în opinia diplomatică franceză, căci le găsim citate la 25 Iulie 1796 într'un raport al lui Constantin Stamati pentru a arăta că familiile fanariote din Principate se opun la înfiinţarea unui consulat francez în Ţările Române (*Hurmuzaki*, Supl. I[2], p. 149 Nr. CCXXVI). Aceeaş afirmaţie este citată şi de consulul Parrant din Ţara Românească, în raportul său din Iulie-August 1796 (Ibidem, p. 152, Nr. CCXXX).

[6] *Traité sur le commerce*, II, 211.

[7] *Ibidem* 147.

pitala Turciei [1]. Toate produsele de export din Bulgaria sunt comparate cu cele din Ţara-Românească şi Moldova [2]. Comerţul acestei ţări a fost multă vreme în mâna Raguzanilor, cari pe vremea lui nu mai aveau decât câteva întreprinderi de această natură la Rusciuk [3].

La sfârşitul anului 1762 Peyssonnel a cerut un concediu de un an şi jumătate pentru a merge în Franţa. Spune aceasta într'o scrisoare către contele de Caylus [4]. Atunci credem c'a prezentat el memoriul despre comerţul cu Creta, cerând suprimarea consulatului de la Caneea [5]. Drept consecinţă este ridicat la rangul de consul general şi transferat la Smirna, post pe care-l va ocupa continuu din 1766, timp de două decenii.

După încheierea păcii de la Kuciuc-Kainargi, aplicarea tratatului dând loc la multe abateri, datorită coruptibilităţii ambasadorului rus la Constantinopol, Peyssonnel a făcut într'un raport o serie de observaţiuni privitoare la felul cum s'au executat dispoziţiunile acestui tratat, analizând primele şaptesprezece articole, cu un comentariu asupra modului cum s'au aplicat şi un paragraf referitor la articolele secrete. Studiul a fost terminat la 10 Februarie 1777 şi a rămas inedit până în timpul din urmă, când a fost comentat de D-l Gh. Brătianu [6]. Textul articolului XVI, privind Principatele dunărene, este însoţit de observaţiuni, unde Peyssonnel relatează intriga de care s'a servit Matei Ghica, fost domn al Ţării-Româneşti şi Moldovei de

[1] „C'est le lieu de transit de toutes le marchandises de Bulgarie et de Walaquie, destinées pour Constantinople et de celles qu'on transporte de cette capitale dans ces deux provinces" (*Ibidem*, p. 154).

[2] Cf. pentru exportul de miere Ibidem, p. 166 şi cel de unt, p. 167.

[3] *Ibidem*, p. 175—176.

[4] Canée 11 Decembre 1762. Peyssonnel către Caylus : ...„J'ai terminé. Monsieur, mon premier volume de l'histoire de Crète... J'espère, Monsieur, vous le porter dans le cours de l'année prochaine; j'ai demandé au ministre un congé de dix-huit-mois pour aller faire un voyage en France"... (S e v i n, *Lettres sur Constantinople*, p. 87).

[5] Editorul anonim menţionează în memoriu : „Enfin la suppression du consulat de la Canée, quoique en dist M. I***, fera toujours un très mauvais effet dans l'esprit des Turcs" (*Observations sur le commerce de la Mer Noire*, p. 416).

[6] G. I. B r ă t i a n u, *Les Observations de M. de Peyssonnels en 1777 sur l'éxécution du traité de Koutchanà Kainardji*, în *Revue Historique du S.E.E.*, 1929, pp. 339—363.

la 1752—1756, spre a răsturna pe Alexandru Ipsilanti, intrigă întreţinută şi de ambasadorul Repenin [1].

Peyssonnel, considerându-se cel mai bine informat asupra vieţii politice şi comerciale din cuprinsul Imperiului otoman, supune cenzurei sale severe ori ce părere care se emite asupra acestui ţinut. Când baronul de Tott publică memoriile sale asupra Turcilor şi Tătarilor [2], el le supune unui examen sever, consacrându-le o broşură în două ediţii [3]. De Tott, va angaja pe orientalistul Ruffin ca să-i răspundă [4]. In 1788 orientalistul François Volney face să apară consideraţiile sale asupra războiului Turcilor [5], susţinând împărţirea Imperiului otoman între Austriaci şi Ruşi, urmând ca Franţa să ia Egiptul [6]. Peyssonnel îi dă replica, publicând cartea intitulată: *Examen du livre intitulé Considérations sur la guerre actuelle des Turcs* [7], spulberând toate argumentele autorului şi declarându-se pentru menţinerea integrităţii Imperiului otoman. Examinând noua situaţie care se va creia populaţiilor creştine, Peyssonnel crede că ele ar regreta numai decât libertatea de care se bucurau sub Turci. El pune într'o vie lumină concesiile mari pe care Sultanul de bunăvoie le-a făcut creştinilor şi conchide că Turcia are toate mijloacele necesare de a-şi creia un loc de mare putere, lipsindu-i numai omul care să pună toate acestea în valoare [8]. Concluzia acestei analize este că dacă întâmplarea

[1] Prinţul Repuin este acuzat de Peyssonnel de a fi neglijat interesele Rusiei, lăsându-se cumpărat de către miniştrii otomani. (Apendice, pp. 358—363).

[2] Baron de Tott, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam, 1784, 2 vol.

[3] La Amsterdam a apărut în 1785: „*Observations critiques sur les mémoires de M. le Baron de Tott, pour servir à l'histoire des Turcs et des Tartares*" de 109 pagini şi „*Lettre à M. le marquis de N... contenent quelques observations relatives aux mémoires qui ont paru sous le nom de le Baron de Tott*" de 130 pp. în 8⁰. Memoriile baronului de Tott fuseseră analizate de mai înainte de Mallet du Pan, în *Mercure* din 25 Decembrie 1784 Nr. 52.

[4] Răspunsul lui Ruffin va fi publicat la sfârşitul memoriilor imprimate în a doua ediţie. Amsterdam, 1785 în 4⁰.

[5] François Volney, *Considérations sur la guerre actuelle des Turcs*, Amsterdam, 1788, în 8, de 331 pp.

[6] Analiza sumară a cărţii lui Volney e făcută şi de T. G. Djuvara, în *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris 1914, pp. 320—323.

[7] Amsterdam, 1788. cf. şi Djuvara, *op. cit.*, p. 324—325.

[8] Peyssonnel *Examen du livre*, p. 67.

ar face ca pe tronul de la Constantinopol să ajungă un principe care să aspire la monarhia universală sau Rusia şi Austria să ajungă a împărţi Asia şi Europa, cât de siguri s'ar mai simţi Francezii la ei acasă? [1].

Privitor la Principatele române, Volney afirmase că Alexandru Mavrocordat Firaris a fugit în Rusia ca să nu aibă soarta lui Grigore Alexandru Ghica în 1777. Peyssonnel răspunde că Ghica şi-a meritat pedeapsa, ca un act de justiţie după legile turceşti [2]. Cum Volney spune că Moldova şi Ţara Românească sunt ţinuturi supuse de rebeli, Peyssonnel arată că Mavrogheni, care a solicitat şi obţinut favoarea, neuzitată pentru un nemahomedan, de a ridica un corp de o mie de oameni spre a-l pune în serviciul Sultanului şi pe care-l comandă în prezent, nu poate fi calificat de rebel faţă de suzeranul său [3].

Ultima lucrare publicată în timpul vieţii o dă Peyssonnel în 1789 sub titlul: „*Situation politique de la France et ses rapports actuels avec toutes les puissances de l'Europe*" [4], adresată regelui şi adunării naţionale, fiind îndreptată în special contra Austriei, fapt care a enervat la culme pe diplomaţii lui Iosif al II-lea, Kaunitz şi Mercy-Argenteau [5]. In această lucrare voluminoasă, Orientul îşi găseşte cu aceeaşi competenţă un loc destul de larg [6].

[1] „Si le concours de la nature venoit à placer sur le trône de Constantinople un prince qui eût cette ambition, dont ou a vu des exemples, de parvenir à la monarchie universelle, ou sur les deux trônes de Russie et d'Autriche deux monarques qui formassent le projet de partager l'Europe et l'Asie en deux seuls empires d'orient et d'occident, j'oserois demander à M. de Volney s'il nous croiroit fort en sûreté dans notre interieur, où il nous conseille de nous renfermer et de nous circumscrire (Citat de Djuvara, *o. c.*, p. 325).

[2] „Giska (sic) reçut le juste chatiment de sa coni ence avec les Russes et des trahisons qu'il avoit-exercées pendant tout le cours de la guerre. C'est cet acte de justice, ou tout au plus de sévérité (souvent les lois du Pays), du souverain legitime envers son sujet criminel, auquel Mr. de Volney donne le nom odieux d'assassinat" (*Examen du livre*, p. 14).

[3] *Ibidem*, p. 71.

[4] Neuchatel 1789. Tomul I de XVI—253 pp. tomul II VIII—196 pp. In continuarea celui de al doilea volum Peyssonnel publică: „*Vues et developpemens des avantages que le pacte de famille peut donner à la France et à l'Espagne pour le retablissement de la marine et du commerce maritime*, de 74 pp.

[5] Kaunitz scrie: „J'ai lu en entier le tres absurde ouvrage de M. Peyssonnel", iar Mercy-Argenteau răspunde: „Ce Peyssonnel est généralement reconnu pour un extravagant du premier ordre". (Citat de Djuvara, *op. cit.*, p. 324. Nota).

[6] Tomul I pp. 72—250; t. II pp. 2—23 146—164.

Moare la Paris, la 12 Mai 1790, unde vine după 1786. Peyssonnel este printre primii învăţaţi cari au cercetat în mod ştiinţific situaţia politică a Sud-Estului european, expunând în mod critic informaţiile din cărţi şi din constatarea pe teren. Privitor la trecutul românesc el afirmă originea latină a acestui popor înainte de Şcoala ardeleană şi este primul autor străin care tratează istoria Moldovei pe baza cronicilor interne. El a intitulat just corpul de cronici moldovene „cronica anonimă" [1] şi învăţaţii străini cari l'au criticat pentru aceasta nu au avut dreptate [2].

Dacă spiritul lui critic l-a dus la unele greşeli, în special de cronologie, intuiţia istorică ce însoţeşte multe din afirmaţiile sale rămâne verificate de realităţi [3]. Desigur că lucrările lui de erudiţie sunt astăzi depăşite de progresele făcute în câmpul istoriografiei. Va rămâne însă ca un isvor de mâna întâia prin tot ce a însemnat ca fapte petrecute în timpul său, mai toate prin proprie observaţie. Pentru ceeace priveşte Marea Neagră şi ţările care o mărginesc, în secolul al XVIII-lea, istoriografia va recurge mereu la însemnările lui Peyssonnel [4].

* * *

In revista „*Estul*", Nr. 4—5, 1940 pp. 35—40, a apărut un articol, semnat de D-l Th. Holban şi intitulat: „*Contribuţie la istoria comerţului românesc în secolul al XVIII-lea*". In această lucrare se vorbeşte de călătorul francez „Saint-Priest", trimis de guvernul ţării sale „să studieze posibilitatea întinderii comerţului în ţările din jurul Mării Negre. Astfel el a fost nevoit să viziteze între anii 1760—1764 toate provinciile turceşti care

[1] Cf. Iorga, *Istoria literaturii române*, II, 533. G. Pascu, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, Buc. 1926, pp. 66—70.

[2] Cf. Hase, *Notice d'un manuscrit de la Bibliothéque du roi*, care se întreabă de ce Peyssonnel n'a dat numele lui Nicolae Costin manuscrisului şi l-a botezat „anonyme"? (p. 285).

[3] Acelaş Hase spune mai departe despre Peyssonnel că dotat „d'un esprit fin et exercé, et qui, malgré ses frequentes erreurs dans les matieres d'érudition, a pourtant le grand mérite d'avoir attiré l'attention des savans sur des sujètes peu traités avant lui" (*Notice d'un manuscrit*, p. 285, nota).

[4] Iorga, în *Les Voyageurs français dans l'Orient européen*, p. 105, scrie despre tratatul asupra comerţului Mării Negre: „Comme information commerciale, c'est un travail de tout premier ordre et, dans la litterature européenne sur l'Orient il n'y a rien qui puisse être mis à côté de cette étude".

înconjurau această mare. Cu această ocazie Saint-Priest a scris un studiu foarte interesant sub titlul *„Eclaireissement sur le commerce de la Mer Noire"*, rămas încă inedit (Aff. étr. mem. et doc. Turquie, 14, fol. 16—198".

După doi ani, autorul reia opera despre „Saint-Priest" şi-o publică mai pe larg, cu acelaş titlu, în revista *„Economia română*, 1942, Nr. 4—5 şi în extras, bucurându-se de aprecieri în *Revista Istorică Română* [1]. Acolo aflăm că „unul dintre aceşti negustori a fost şi Saint-Priest".... care şi-a terminat studiul „la începutul anului 1768" şi citează pentru aceasta „Hurmuzaki t. I p. 760" [2], iar mai departe: „şi până astăzi rămas în manuscris" [3].

Din citaţiile pe care le face, găsim la p. 17: „Deşi în Valahia sunt mine de aur, Saint-Priest observă că sub domnia lui Mihai Racoviţă (1741—1744) nu se permite exploatarea. Boerul Dedescu (sic) a descoperit aproape de Bucureşti o mină de aur, dar pentru a nu trezi lăcomia Turcilor, voievodul Racoviţă l-a sfătuit s'o închidă". In notă, autorul spune „Desigur este vorba de Ştefan Racoviţă (1764—1765) fiul lui Mihail Racoviţă. Afirmaţia de mai sus ne mai arată şi timpul când Saint-Priest ne-a visitat ţările" [5]. La p. 19 vorbeşte de comerţul cu carne sărată, a cărei conservare se pregăteau s'o întreprindă fraţii Linchou, iar la p. 20 de experienţa comercială a fraţilor Linchou în Moldova [6].

Sunt şi unele scăpări din vedere: „Un quintal avea 275 ocă" (p. 14 nota 2) [7]. Scio pentru Chios (pp. 14, 16). „Codru, orăşel autonom, aparţinând judeţului Fălciu" (p. 18). In notă admite Târgovişte şi Brăila ca oraşe ale... Moldovei. Pentru activitatea lui François Linchou citează articolul D-lui Duzinche-

[1] Notiţă bibliografică, favorabilă, în *Revista Istorică Română*, 1944, p. 136.

[2] In Hurmuzaki, Supl. I[1], p. 760 se găseşte un „Extras din instrucţiunile date d-lui de Saint-Priest, numit ambasador al Franciei la Constantinopol".

[3] *Economia română*, 1942, Nr. 4—5, p. 12.

[4] După cum s'a relevat mai sus, Peyssonnel relatează aceasta pe larg în *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, II, p. 190—192.

[5] *Ibidem* p. 190.

[6] *Ibidem*, p. 205—208.

[7] In manuscris este trecut: „Le quilot est de 275 ocques" ceea ce înseamnă chila, unitate de socotit pentru cereale care este în uz şi astăzi.

vici „*Jean Baptiste Linchou*', iar pentru moartea lui François Linchou trimite şi la „I. C. Filitti, *Lettres et extraits*, Bucureşti 1915", care, firește, nu vorbeşte nicăiri de aşa ceva.

In concluzie, studiul D-lui Holban este bazat pe o confuzie. Saint-Priest, ambasadorul Franţei la Constantinopol de la 1768—1784, cunoscut şi ca autor al unor lucrări de seamă [1], n'a fost negustor, nici călător şi nu a visitat niciodată Principatele române. Memoriul de la *Affaires étrangères* nu este altceva decât opera lui Peyssonnel despre comerţul Mării Negre, dar nu poate fi „şi până astăzi rămas în manuscris". Ceea ce l-a făcut pe autorul articolului să atribue lui Saint-Priest opera lui Peyssonnel este faptul că la arhivele de la Quai d'Orsay (Mémoires et doc. Turquie, Vol. 14, fol. 199—206) se găseşte un memoriu intitulat „*Réflexions politiques sur l'indépendence des Tartares et sur la navigation des Russes dans la Mer Noire*", făcut de Peyssonnel în 1762, ca discurs preliminar la opera lui, dar suprimat la publicare. Fiind nesemnat copistul arhivelor a pus: „Attribué au St. Priest". Descoperirea D-lui Holban ar avea singura explicaţie că e vecină cu această însemnare....

V. MIHORDEA.

[1] Comte de Saint Priest, *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie*. Ed. Ch. Schefer, Paris 1877, de XIV—542 pp.; Comte de Saint Priest *Mémoires*, publ. de Baron de Barante 2 vol. Paris 1929; *Lettres et instructions de Louis XVIII au comte de Saint-Priest*, publ. de Baron de Barante, Paris, 1845 de CCXXXIII t. 230 pp.

PROBLEMA TRATATELOR MOLDOVEI CU POARTA IN LUMINA CRONICEI LUI PEČEVI

In istoriografia românească mai veche, s'a vorbit adesea de textul unui tratat cu Turcii, încheiat de Bogdan cel Orb şi care reglementa raporturile Moldovei cu Inalta Poartă [1]. In anul 1908 C. Giurescu, ocupându-se de această problemă în studiul său *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, ajunge, în urma analizei la care supune diferitele versiuni, la părerea că nu sunt decât nişte falşuri târzii, făcute în scopuri patriotice. In concluzie C. Giurescu nu admite existenţa unor „anumite acte de siguranţă, tractate sau hatişerifuri, care să-i fixeze îndatoririle şi să-i garanteze drepturile" [2]. El încheie arătând că „dacă s'a crezut atâta vreme şi cu atâta convingere în autenticitatea lor, este pentrucă autonomia pe care voiau s'o dovedească, şi a cărei amintire se păstrase fără întrerupere, existase în adevăr" [3].

Doi ani mai târziu, Iulian Marinescu, în lucrarea lui *Bogdan cel Orb*, neţinând seama de studiul lui C. Giurescu, demonstrează totuşi existenţa unui tratat între Bogdan şi Poartă [4]. D-l N. A. Constantinescu în *Inceputurile şi stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova*, lucrare apărută în 1914, înlătură părerea lui Iulian Marinescu şi crede imposibil: „ca un eveniment aşa de însemnat ca acesta, având să reguleze pentru totdeauna raporturile Mol-

[1] M. Kogălniceanu, *Arh. Rom.* Ed. II, vol. II, pag. 263 şi urm. *Ibidem* p. 273 unde se află o altă versiune. T. Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, p. 225, Autonomia Moldovei, după un scriitor pământean din al XVIII-lea veac. M. Kogălniceanu, *Let.* Vol. III, p. 45. Aici se află în întregime textul hatişerifului dat lui Bogdan. (Atribuit lui N. Costin). Felix Colson a publicat în *Le National* o altă versiune apud C. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Bucureşti 1908 p. 37.

[2] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 58.

[3] *Ibidem*, p. 65.

[4] I. Marinescu, *Bogdan cel Orb*, Bucureşti 1910, pp. 79—89.

dovei cu puterea otomană să nu fi fost ştiut şi de contemporani, ca un eveniment cunoscut tradiţiei populare, să nu fi putut ajunge şi la cunoştinţa acelora cari erau însărcinaţi anume cu conservarea evenimentelor memorabile în analele ţării" [1].

Deşi au contestat existenţa unui tratat, totuşi atât C. Giurescu, cât şi N. A. Constantinescu admit că Moldova a început să plătească un bir Inaltei Porţi în anul 1456 [2], în timpul domniei lui Petru Aron. Fr. Babinger în lucrarea sa *Cel dintâiu bir al Moldovei*, a arătat că începutul acestor relaţii trebue pus în anul 1455 [3] şi nu în 1456. Afirmaţia făcută de Babinger se confirmă prin următorul pasagiu, pe care l'am găsit într'o cronică publicată în 1596 la Walstatt : „welchem Machometes anstatt eines Tributs nur zwey tausend Goldengulten in jahr 1455 zuerlegen anbefohlen" [4]. Este de remarcat că autorul cunoaşte exact şi suma pe care a început să o plătească Petru Aron, fapt care ne arată că era bine informat asupra acestei chestiuni.

După urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare, Moldova a continuat să plătească bir Turcilor [5], fapt confirmat de altfel şi de domn în scrisoarea lui din 1 Ianuarie 1468, prin care anunţă regelui Casimir al Poloniei victoria dela Baia [6]. Numai în timpul anilor de războiu cu Inalta Poartă, adică dela 1473 şi până în timpul lui Baiazid al II-lea, când relaţiile au fost reluate, marele domnitor moldovean a încetat să mai plătească bir Turcilor [7].

Se pune însă în mod firesc întrebarea : Pe ce temei au fost reluate aceste rapoıturi? A existat cumva un tratat între Ştefan cel Mare şi Turci? Ţinându-se seama de materialul documentar cunoscut până astăzi, nu s'a putut răspunde la această întrebare. Iată însă că în vol. I, pag. 204 din cronica lui Ibrahim Pečevi [8],

[1] N. A. Constantinescu, *Inceputurile şi stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova*, Bucureş i 1914, p. 70.

[2] C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 57—58. N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 20—24.

[3] Babinger, *Cel dintâi bir al Moldovei către sultan*, Bucureşti 1936, p. 10.

[4] *Syebenburgische Chronica und Kriegsshändel zu Wasser und Land.*, Walstatt 1596, p. 9.

[5] C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 59—63.

[6] P. P. Panaitescu, *Contribuţiuni la istoria lui Ştefan cel Mare*, *An. Acad. Rom.* S. III. T. XV. An. 1934, p. 66.

[7] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 59.

[8] Ibrahim Pečevi a trăit între anii 1574—1650. El a văzut lumina zilei în oraşul Pécs care se afla în partea Ungariei de sub ascultarea sultanului. Rămas orfan la 14 ani, a trăit un timp pe lângă rudele lui, Ferhad Paşa şi Lala Mehmed Paşa. Intrând în armată a luat parte la expediţiile din Ungaria ale lui

găsim privitor la relaţiile lui Baiazid al II-lea cu Ştefan cel Mare, un pasagiu care aruncă o lumină nouă asupra acestei probleme. Dăm mai jos acest pasagiu :

„Răposatul şi regretatul sultan Baiazid cel Sfânt mila lui Dumnezeu fie asupra lui, când a cucerit cetăţile Chilia şi Akkerman a fixat graniţele între ţările islamice şi vilaetul Moldovei. S'a făcut angajament [1] *cu condiţia* [2] *ca de acum înainte să nu se mai depăşească dincolo de graniţe şi haraciurile care erau în tratat* [3] *să fie trimise în fiecare an prin oameni de încredere, iar în anul al doilea domnul Moldovei să le aducă chiar el şi să le predea visteriei. Pe vremea ilustrului dispărut, aceste condiţiuni menţionate au fost respectate"* [4].

Sinan Paşa. După moartea lui Lala Mehmed Paşa, a ocupat funcţiuni în diferite regiuni ale imperiului otoman, printre care Banat şi Ungaria. In 1641, retrăgându-se din viaţa publică, îşi petrece ultimii ani la Buda şi Pécs, ocupat cu redactarea operii sale istorice : „Tārīkhi".

Cronica scrisă de el cuprinde epoca dintre anii 926 (1520)—1049 (1639) şi a fost tipărită la Constantinopol în două volume în anii 1281 (1864—1865) şi 1283 (1866—1867).

Trebue să amintim că, spre diferenţă de alţi cronicari otomani, Ibrahim Pečevi n'a utilizat numai operile înaintaşilor săi, ci şi lucrările unor unguri, Istvanffy şi K. Heltai, lucru surprinzător pentru un cronicar turc din acea epocă.

Opera lui Ibrahim Pečevi, afară de lămuririle ce ni le aduce privitor la relaţiile dintre Moldova şi Poartă, este preţioasă şi pentru evenimentele din timpul lui Mihai Viteazul, fiind scrisă de un om, care a cunoscut de aproape aceste regiuni, cât şi pe conducătorii turci, cari au jucat vreun rol în luptele ce s'au dat.

BIBLIOGRAFIE : Babinger, *Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, p. 192—195 şi un articol de acelaş autor în *Encyclopédie de l'Islam* vol. III, p. 1008—1009, v. şi articolul lui, *Isvoarele turceşti ale lui Dimitrie Cantemir*, *Arh. Rom.*, vol. VII, 1941, pag. 115, unde arată că domnul moldovean a utilizat pentru Istoria Imperiului Otoman printre alte cronici turceşti şi pe aceia a lui Ibrahim Pečevi.

[1] Te'āhhud = soins, promesse, engagement, avec etmek : s'engager, se rendre responsable de l'exécution d'une chose. Bianchi, *Dictionnaire Turc-Français*, vol. I. p. 511 şi Barbier de Meynard, *Dictionnaire Turc-Français*, vol. I. p. 472.

[2] šārţ=condition, stipulation, convention, traité, action de stipuler, de faire des conditions. Bianchi, *op. cit.*, vol. II, p. 28. Barbier de Meynard *op. cit.*, vol. II. p. 142. Ch. Samy Bey Fraschery, *Dictionnaire Turc-Français* p. 625.

[3] Der 'uhde, 'uhde, 'ahd : obligation, stipulation, engagement, responsabilité, pact, traité, convention, engagement reciproque, avec etmek : se charger, stipuler. Samy Bey Fraschery, *op. cit.* p. 489 şi 744 Bianchi, *op. cit.* vol. II, p. 297—298 şi Barbier de Meynard, *op. cit*, vol. II p. 374—375.

[4] šuruţ plural dela šarţ : conditions, pactes, stipulations, clauses, Bianchi, *op. cit.*, vol. II, p. 31. Barbier de Meynard, *op. cit.* vol. II, p. 145.

Din cele de mai sus rezultă în mod categoric că înţelegerea dintre Ştefan cel Mare şi Baiazid al II-lea, după cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe, s'a făcut pe temeiul unui tratat, ale cărui principale condiţiuni (delimitarea graniţei între Moldova şi Imperiul turcesc, haraciul şi condiţiunile de plată, cu obligaţia ca domnul să aducă chiar el acel haraci) Pečevi le rezumă în rândurile sale.

Poziţia internaţională a Moldovei după pierderea celor două cetăţi explică împrejurările speciale, care vor fi împins pe Ştefan cel Mare la încheerea tratatului şi ne ajută să determinăm cu oarecare aproximaţie şi data lui.

După cum se ştie cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe a avut loc prin surprindere în vara anului 1484. In acest timp Ungaria, care se afla în pace cu Turcii [1], nu face decât o intervenţie pe cale diplomatică, ce se sfârşeşte fără nici un rezultat. Domnul, după ce încearcă să reia cetăţile prin propriile lui forţe [2], văzând că din Ungaria, care se afla în pace cu Poarta [3], nu poate spera nimic, se închină în anul 1485 regelui Casimir al Poloniei [4], pentru ca astfel să capete sprijinul necesar recuceririi celor două cetăţi moldoveneşti, care aveau atâta importanţă pentru comerţul polon cu ţările de miază-zi. Dar toate încercările rămân zadarnice, ele nefăcând altceva decât să atragă necontenite incursiuni turceşti asupra ţării, lipsită acum de pavăza pe care o alcătuiau altă dată Chilia şi Cetatea Albă. Şi, cu toate că luptele din 1485 şi 1486 s'au sfârşit cu succese pentru Moldova, domnul trebui să se hotărască să închee un tratat de pace pentru a pune capăt acestui război, care de peste un deceniu secătuia ţara. Cu preciziune nu putem stabili când va fi avut loc încheerea tratatului. Dar cronica anonimă publicată de Giese pomeneşte şi ea de un sol moldovean trimis de Ştefan cel Mare la Poartă, pentru încheerea păcii, [5] după luptele din anii 1485 şi 1486. Istoricul turc Mehmed Mazhar Fevzi [6] aminteşte şi el de un sol extraordinar, trimis de

[1] Pečevi, Tārīkhi, vol. I. p. 204.

[2] I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti 1925, p. 190.

[3] *Ibidem*, pp. 189 şi 191.

[4] *Ibidem*, pp. 191—196.

[5] N. Iorga, *Cronicele turceşti ca isvor pentru istoria Românilor, An. Acad. Rom.*, S. III. T. IX. p. 19. „Aici veni solul dela Cara Bugdan, care după încheerea păcii pleacă înapoi".

[6] Mehmed Mazhar Fevzi, Khaber-i Sahih, pag. 58. Acest istoric turc a trăit în veacul al XIX şi a murit în 1878. Babinger, *G. O. W.* p. 637. In acelaş timp se afla la Constantinopol un trimis ungur venit pentru tratative. Despre o solie moldovenească vorbeşte şi o biografie a sultanului

domnitorul Moldovei, probabil în ultimile luni ale anului 892 (28 Dec. 1486—18 Dec. 1487) sau primile luni ale anului 893 (17 Dec. 1487—6 Dec. 1488) — după cum reese din autorul mai sus citat. Pe de altă parte trebue avut în vedere faptul că Polonia începuse şi ea tratative de pace în anul 1488, iar în Martie 1489 semnă tratatul de pace [1].

După cum vedem din cele de mai sus, puterile creştine încheind pace cu Turcii, Ştefan cel Mare nu mai poate lua asupra sa tot greul războiului cu Poarta, şi se vede silit să încheie la rândul lui un tratat de pace. Incheerea acestui tratat pare că a avut loc, după părerea noastră, între 1487 şi Martie 1489.

Desigur că la acestea a contribuit în mare măsură şi lovitura economică primită în urma cuceririi celor două cetăţi-porturi, adevăraţi „plămâni" ai statului moldovenesc. Este interesant de observat că nici khanatul Crimeii n'a încheiat un tratat prin care să se recunoască vasal sultanului, decât după ce Turcii au cucerit cele două porturi ale peninsulei, Cafa şi Mangopul în anul 1475 [2].

Pasagiul citat din cronica lui Pečevi, cuprindea o enumerare în rezumat a clauzelor pe care le conţinea tratatul. Din nefericire însă ştirile date de cronicar cu privire la această chestiune, sunt mai mult decât sărace.

Am văzut că Pečevi ne face cunoscut că hotarele dintre Moldova şi Poartă au fost fixate cu acel prilej, lucru care ne arată că Ştefan cel Mare a trebuit, cel puţin momentan, să recunoască pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe. Afară de aceasta, domnul se mai obliga să verse visteriei o sumă de bani, care din alt isvor ştim că se ridica la 4.000 de galbeni [3]. Cronicarul mai pretinde că, odată la doi ani, banii urmau să fie aduşi în persoană de domnitor, condiţie care ar putea fi un adaus al scriitorului, exprimând

Baiazid II scrisă în jurul anului 1500 (Górka O. Nieznany Żywot Bajezid II. p. 20—21). „In timpul când a pornit Daud Paşa spre Arabia a venit o ambasadă din Moldova pentru haraciul pe care l-a cerut mar le sultan dela prinţ în schimbul lăsărei în pace" (*op. cit.* p. 23). Hammer aminteşte de o solie moldovenească venită în timpul expediţiei lui Daud Paşa în Karamania, care a avut loc în 1487. (Hammer *Histoire de l'Empire Ottoman* vol. IV p. 20—23). Pentru Daud Paşa vezi *Encyclopédie de l'Islam* vol. I, p. 953.

[1] I. Ursu, *op. cit.*, p. 200.

[2] A. Joubert, *Précis de l'histoire des khanes de Crimée. Journal asiatique.* An. 1833, T. XII, p. 52.

[3] I. Sanudo, *Diarii*, vol. V. col. 464. cf. N. Iorga, *Ştefan cel Mare* p. 250.

probabil un desiderat al politicei turceşti, care voia să vadă cât mai curând Moldova în aceiaşi situaţie cu Ţara Românească [1]. Dar noi ştim că acest lucru nu s'a întâmplat nici cu Ştefan cel Mare şi nici cu urmaşii săi imediaţi [2]. In schimb, cronica nu vorbeşte nimic despre obligaţia domnului de a trimite un fiu ostatec la Constantinopol, deşi ştim că Ştefan cel Mare a trebuit să trimită pe unul din fiii săi [3]. In orice caz, din cele de mai sus rezultă în mod categoric existenţa unui tratat încheiat de Ştefan cel Mare cu Poarta, la câţiva ani după pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe.

Dar domnul moldovean nu se putea deprinde cu situaţia creată Moldovei, prin pierderea cetăţilor. Indată ce află că se formează o ligă creştină, el aderă pentru ca astfel să-şi poată recăpăta vechile porturi [4]. In anul 1500, vornicul Boldur arde Chilia şi Cetatea Albă [5]. In acele împrejurări, când Turcii pun bazele acţiunii lor militare spre centrul Europei, Baiazid al II-lea a putut aprecia odată mai mult importanţa unei Moldove pacificate sau de aproape controlate de forţele militare ale imperiului. Această ideie a cărei realizare devine de aici înainte indispensabilă pentru libertatea de mişcare a armatei otomane, este limpede exprimată de Baiazid al II-lea în scrisoarea din 12 Mai 1502 adresată khanului Crimeii: „Dacă tu vei reţinea Moldova, noi vom avea câmp deschis ca să ieşim în toate părţile lumii" [6].

Dar un an mai târziu speranţele domnului în zisa cruciată sunt spulberate, în urma păcii care se încheie între Turcia şi Ungaria. Acum Ştefan cel Mare trebue să se resemneze să reia relaţiile cu Turcii [7], probabil pe baza vechiului tratat.

Relaţiile Moldovei cu Inalta Poartă sub Bogdan şi Ştefăniţă. Din cele de mai sus se vede că tratatul cu Ştefan cel Mare, amintit şi rezumat de Peĉevi, era departe de a fi satisfăcut şi liniştit pe Turci. Grelele înfrângeri cauzate de Ştefan cel Mare, vigoarea militară a Moldovei, cunoscută tuturor celor care întovărăşiseră

[1] Aceasta dorinţă reese limpede din următoarele rânduri din cronica lui 'Ašikpašazâde: „De astă dată să ne aduci chiar tu haraciul, după cum singur ne aduce şi vilaetul Valahiei. Şi asemenea voevodului Valahiei să fie cu noi". Fr. Giese, *Die altosmanische Cronik des 'Ašikpašazâde* Leipzig. 1928 p. 178.

[2] Nešri şi el pretinde aceasta. Dar probabil ca şi Peĉevi el nu face altceva decât să exprime ceiace ar fi dorit Turcii să vadă întâmplându-se. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, vol. I. p. 522—523.

[3] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti 1904 p. 213.

[4] I. Ursu, *op. cit.*, p. 258—261.

[5] *Ibidem*, p. 261.

[6] *Ibidem*, p. 263.

[7] *Ibidem*, p. 265.

ca militari sau sfetnici pe Suleiman Paşa, Mahomed al II-lea şi Baiazid al II-lea cum şi încercările înverşunate ce făceau Moldovenii de a-şi recăpăta porturile pierdute, îngrijorau Inalta Poartă. Acest sentiment de grijă respiră şi din cronica lui Pečevi.

„La urcarea pe tron a răposatului sultan Selim el fiind ocupat cu desăvârşire cu probleme arabe, precum şi cu acelea ale Rumului (Turcia Europeană), iar pe de altă parte fiind ocupat cu cucerirea Persiei şi a Egiptului, nu s'a putut îngriji de chestiunile privitoare la Moldova [1].

Din pasajul acesta se vede limpede că Inalta Poartă îşi dădea destul de bine seama de importanţa militară a Moldovei pentru a nu intra în acelaş timp în conflict cu Principatul Dunărean, Egiptul şi Persia. Pe de altă parte, partidul militar din jurul lui Baiazid al II-lea, după cum se vede dintr'o fethname a acestuia, n'a socotit ocuparea Cetăţii Albe şi Chilia, decât ca punct de plecare pentru noui cuceriri: „Prin această isbândă (ni s'a înlesnit pe viitor) cuceriri succesive, fiindcă s'au deschis căile înspre Lehi şi Cehi şi Unguri; înaintarea a devenit mai uşoară, iar trimiterea întăriturilor fără nici o greutate" [2].

Pentru aceste motive presiunea otomană asupra Moldovei în scopul de a fi desfiinţată ca forţă militară, va creşte şi va intra în programul de realizări imediate ale Porţii.

Urmaşul lui Baiazid al II-lea, Selim (1512—1520), un bun cunoscător al regiunilor dunărene, unde trăise mai mulţi ani [3], se gândeşte în 1513 să scoată din domnie cu ajutorul khanului [4] pe Bogdan, mândrul urmaş al lui Ştefan cel Mare. (In acelaş an la 17 Oct., el a încheiat pace cu Veneţia [5], iar peste câteva luni şi cu Polonia şi Ungaria) [6]. Un an mai târziu, în 1514, se auzea că Selim pregăteşte „o armată foarte puternică şi corăbii pentru ca să treacă peste Dunăre la începutul lunii Mai, în Moldova", în scopul de a înscăuna un domn „care să fie destul de ascultător poruncilor sale, ca să invadeze ţările creştine împreună cu Turcii" [7]. In scurt: aservire totală.

[1] Pečevi, *op. cit.*, p. 204.

[2] A. Antalffy, *Două documente din biblioteca egipteană dela Cairo. Rev. Ist.* An. XX. 1934, p. 40.

[3] N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 73—74.

[4] Hurmuzaki, vol. II. 3. p. 86. Nr. XCLII. Khanul era socrul Sultanului.

[5] Hammer, *op. cit.*, vol. IV, p. 155.

[6] N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 118. Hurmuzaki, vol. VIII. p. 42—43, Nr. LIII.

[7] Hurmuzaki, vol. II. 3. p. 150 no. CXXXVIII.

Considerând în lumina acestor elemente relaţiile dintre Selim şi Bogdan cel Orb, nu credem imposibil că, aşa după cum susţinea Iulian Marinescu, să fi avut loc încheerea unui tratat între Bogdan şi Selim în anul 1514[1]. Numai că acest tratat nu a fost primul, ci probabil că nu făcea altceva decât să reînoiască pe cel pe care am văzut că l-a încheiat Ştefan cel Mare cu Inalta Poartă, cu diferenţa că acum birul se ridica dela 4.000 la 8.000 de galbeni[2].

Dar situaţia pe care Moldova continua să o păstreze, nemulţumea desigur cercurile militare turceşti, cari vedeau că această ţară în schimbul sumei de bani ce o plătea, se considera liberă să facă o politică a ei proprie, care nu era totdeauna favorabilă intereselor turceşti. Sanudo vorbeşte chiar de un proect moldo-muntean anti-turcesc, menit să paralizeze acţiunea împotriva Ungariei[3].

La moartea lui Bogdan urmează în scaunul Moldovei Ştefăniţă. Domnia acestui tânăr vlăstar domnesc a fost pătată de sângele lui Arbore şi fiilor lui, boieri, care probabil nu vedeau cu ochi buni o prea mare apropiere de Turci[4]. Această tragedie ne relevă existenţa în Moldova a unui partid nemulţumit de situaţia ţării şi care probabil dorea să ridice sabia împotriva turcului pentru recucerirea cetăţilor pierdute. Acţiunea acestui partid se va face simţită în tot cursul sec. XVI, XVII până la domnia lui Dim. Cantemir[5].

Dar se vede, că nici Ştefăniţă nu inspira o încredere prea mare Turcilor, deoarece sultanul Suleiman când porneşte în 1526 împotriva Ungariei, are grije ca 50.000 de Tătari să invadeze Moldova[6], pentru a se asigura în acest fel împotriva unei mişcări

[1] I. Marinescu, *op. cit.*, p. 83.

[2] *Ibidem*, p. 83.

[3] I. Sanudo, *Diarii*, vol. XXXI. col. 71. cf. T. Palade, Radu dela Afumaţi, p. 7. Oamenii domnului cari duceau tributul făceau în acelaş timp un serviciu puterilor creştine spionând pregătirile turceşti. T. Palade. *op. cit.* p. 55—56.

[4] H. Ursu, *Ştefăniţă Vodă*, p. 68—71.

[5] V. Papacostea, *Ist. Rom. dela 1693 înainte*. Curs ţinut în anul 1939—1940, pag. 4—7.

[6] Un raport din 18 Iunie 1526 al nunţiului Apostolic din Ungaria spune : „Io Moldavo hane mandato uno nuntio, cum il quele scrive et notifica, como è richesto del Turco che stia ad ordine, perchè al secondo commandamento sia appariccchiato et insieme cum Tartari andar a servire, ove li serà significato. Dice che Tartari sono I, milla cavalli congregati per entrare in Pollonia et in Moldavia, et che lui è apparichiato per donarli battaglia, et che have havisato il Re in Pollonia, perchè voglia unire le forze sue insieme con esso Moldavo per contra Tartari et Turchi, si verrano ad offenderlo. Hurm. vol II. 3. p. 538. Nr. CCCLXXVI. cf. T. Palade, *op. cit.*, pag. 56.

de diversiune a voevodului. Cu aceiaşi ocazie sultanul a obligat pe Radu dela Afumaţi să trimită în tabăra turcească pe singurul său fiu şi să primească un subaş care să-i ţie ţara ocupată, iar un altul ca să-l oprească să se unească cu Ungaria şi Moldova [1].

Supunerea Moldovei de către Turci. Tratatul cu Ştefan Lăcustă. Sub Petru Rareş Moldova trăieşte, cum se ştie, o adevărată reînviere militară, la care se adaugă un element în plus, tendinţa ca statul Muşatinilor să se consolideze prin cuceriri în Transilvania, din ale cărei centre comerciale domnul gândea desigur să se despăgubească pentru pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe. Această politică expansionistă este poate uşurată şi de faptul, că el intervine peste munţi ca un asociat al sultanului. Succesele obţinute acolo dându-i încredere în forţa militară a Moldovei, îl fac să revendice, în virtutea vechilor obligaţiuni poloneze, Pocuţia. Dar încercarea moldovenească se sfârşeşte prin înfrângerea dela Obertyn din 1531. In urma acestei acţiuni, Polonia, care până atunci privise pasivă la expansiunea moldovenească, devine un adversar periculos pentru planurile lui Petru Rareş.

Sultanul Suleiman care înlăturase pericolul unguresc dela frontiera nordică a imperiului, nu putea privi cu linişte formarea unui puternic stat moldovenesc sprijinit pe ambele versante ale Carpaţilor şi se pare că, în 1532, el se gândea să alunge pe domnitorul din Moldova [2]. Totuşi Suleiman n'a putut interveni imediat, deoarece în 1533 începe războiul cu Persia [3], care mai durează şi în 1535, când sultanul reuşeşte să ocupe Bagdadul [4]. Şi abia după asediul din 1537, dus împotriva Veneţienilor din insula Corfu [5], poate, în anul următor, să pornească împotriva Moldovei.

In acelaş timp Petru Rareş contribuie la uciderea lui Gritti, trimisul sultanului în Transilvania [6], la 4 Aprilie 1535 încheie cu Ferdinand un tratat în care arată hotărârea sa de a sfârşi cu dominaţia turcească [7]. Toate aceste acţiuni nu mai puteau lăsa nici o îndoială asupra intenţiilor domnitorului moldovean şi de aceia, imediat ce Poarta dispune de libertate de mişcare, îşi îndreaptă oştile asupra lui Petru Rareş. Situaţia era acum cât se

[1] Palade, *op. cit.*, pag. 56.

[2] I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rares.* Wien 1908. p. 93—96. Cf. I. Sanudo, *Diarii.* Vol. LVI. col. 191, 411 şi 806.

[3] I. Ursu, *La politique orientale de François* I, Paris 1908 p. 81.

[4] Lavisse et Rambaud, *Histoire générale*, vol. IV, p. 718—719.

[5] *Ibidem*, p. 731.

[6] I. Ursu, *Petru Rareş*, Bucureşti 1923, p. 35.

[7] *Ibidem*, p. 37.

poate de favorabilă pentru Turci, domnitorul moldovean ne mai putând spera la nici un ajutor creştin ; singurul care l-ar fi putut ajuta, Zapolya, fiindu-i inamic în urma tratatului, pe care Petru Rareş am văzut că îl încheiase cu Ferdinand. Cu Polonia, după cum ştim, era în conflict din cauza Pocuţiei, iar regele Sigismund, în urma înfrângerii pe care o suferise armata polonă în Februarie 1538 [1], a trimis pe Erasmus Kretkovski în Mai la Constantinopole, cu rugămintea ca Turcii să pornească împotriva lui Petru Rareş, şi să-l scoată din domnie [2].

In situaţia grea în care se afla, Petru Rareş nu putea să aibe ca părintele său mare nădejde în boerime, deoarece în sânul acesteia trădarea îşi făcuse loc, în urma uneltirilor făcute de Mihul, care reuşise să atragă de partea sa o parte a boerimii [3].

Totuşi în faţa furtunii domnul nu-şi pierde cumpătul. In urma tratativelor duse reuşeşte să ajungă la o împăcare cu Polonia [4], iar cu Turcii caută să trateze, trimeţând o solie sub boerul Huru [5]. Despre această solie Pečevi ne dă unele amănunte inedite. Huru trebuia să cerceteze scopul expediţiei şi dacă vedea că aceasta este îndreptată asupra Moldovei *„să ceară ca Petru să fie iertat şi să făgăduiască că se va conforma firmanelor împărăteşti, rugând într'un cuvânt pe padişah să aibă milă de el"* [6]. Sultanul fără să se oprească din marş, îi reproşează „că nu se cuvine să ajute pe

[1] I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareş*, p. 150.

[2] *Ibidem*, pag. 151. „Şi aleseră de trimeseră sol mare pe Cretcovskii, castelanul de Bresc, ca să spuie împăratului că de nu-l va ridica din ţară şi din domnie, îl vor scoate ei cu oaste, că nu mai pot suferi răutăţile ce s'au escat între dânşii. C. Giurescu, *Let. T. Mold.* (1359—1595), pag. 140.

[3] I. Ursu, *Petru Rareş*, p. 101—102.

[4] *Ibidem*, p. 48.

[5] In cronică este numit Kapugibaşi, fără să i se dea numele (Pečevi, *op. cit.*, pag. 208). In cronica lui Rustem Paşa este arătat şi numele său „Seinen. Kapudscha Baechry Ungra", pe care N. Iorga îl identifică cu Hâra şi traducând termenul turcesc îl dă cu dregătoria de portar. (vezi Siruni *Dom. rom. la P. Ot.* p. 64. N. Iorga. *Cronicile turceşti. Anc Acad. Rom.* S. III, T. IX. pag. 19, nota 1 şi pag. 20. Dar în acest timp portar al Sucevei era Mihu (Gh. Ghibănescu, *Divanurile domneşti în secolul XVI*, p. 15). Aici nu poate fi vorba decât de boerul Hâra, păzitorul palatului domnesc, care aflând uneltirile boerilor, le-a destăinuit domnului. I. Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti.* (*Cronica lui Macarie*), pag. 208. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 142.

[6] Pečevi, *op. cit.*, p. 208.

necredincioşi"[1] şi trimite la Iaşi pe Sinan Celebi[2] cu anumite condiţii: *„Dacă (Petru Rareş) va promite că de azi înainte va fi supus şi va veni să prezinte omagiile sale Curţii Suverane şi va fi paşnic şi supus, atunci greşelile şi răutatea va fi trecută cu vederea"*[3]. Credem că aceste pretenţii ale sultanului pot fi completate cu ceiace ne spune Dimitrie Cantemir, că s'ar fi pretins în această ocazie dela Petru Rareş: „Sub domnia acestuia au început a cere un haraci, adică o sumă mai mare sub titlu de tribut"[4]. Probabil că ştirile acestea învăţatul domn le deţine dintr'unul din izvoarele turceşti, pe care le-a întrebuinţat pentru scrierea operii sale. Dar domnul nu primeşte cererile lui Sinan Celebi, încât acesta la întoarcere trebue să raporteze asupra întâlnirii cu domnul moldovean: *„Că atunci când el (Petru) a luat cunoştinţă nu a dat nici un răspuns gândindu-se probabil să nu facă nici un act de supunere, ci adunând oaste, să opuie rezistenţă, gândul său mergând la intrigi şi vicleniі"*[5].

Din aceste câteva rânduri rees, credem, două lucruri:

a) Că Petru Rareş a încercat să revie la vechea stare de lucruri moştenită dela înaintaşii săi, fapt pe care sultanul n'a mai voit să-l primească, el dorind să impuie un tratat, care să curme definitiv Moldovei posibilitatea de a nelinişti Imperiul turcesc. Obligaţiunile impuse fiind însă probabil prea grele, domnul moldovean nu le-a putut accepta, preferând să lase armelor hotărârea[6].

b) Că Suleiman a ezitat să se aventureze într'o ţară, care făcuse deseori dovada vigoarei ei militare, fapt ce credem că este şi motivul, pentru care sultanul s'a arătat dispus să trateze cu Petru Rareş.

Pregătirea expediţiei s'a făcut în mare taină, iar ţelurile ei au fost cunoscute abia în ultimul moment, când s'au trimis ordine beilor de Silistra, Nicopole şi Vidin, să construiască un pod la Isaccea[7]. Plecarea din Adrianopole a avut loc la 26 Iulie

[1] L. Forer, *Die osmanische Chronica des Rustem Pascha*, Leipzig 1923 p. 97.

[2] Probabil că este acelaş Sinan Celebi venit în ţară cu o misiune diplomatică şi în timpul lui Ştefăniţă Vodă. Acest Sinan Celebi era de origină moldovean. Tatăl lui fusese prins în timpul lui Ştefan cel Mare de către Turci. I. Ursu, *Domnia lui Ştefăniţă Vodă*, p. 42—43.

[3] Pečevi, *op. cit.*, p. 208.

[4] D. Cantemir, *Ist. Imp. Ot.*, p. 275 nota 40.

[5] Pečevi, *op.* şi *loc. cit.*

[6] *Op.* şi *loc. cit.*

[7] *Op. cit.*, p. 207.

1538[1], iar trecerea podului la Isaccea la 24 Aug. 1538[2]. Peste câteva zile armata a trecut un al doilea pod peste Prut, sub supravegherea vezirului Lüţfi Paşa[3], urcând spre Nord, a trecut prin Iaşi, pe care l-a ars până în temelie[4]. Petru Rareş a pregătit rezistenţa după cum ne arată cronica, în codrii din jurul Botoşanilor[5], căutând să folosească tactica întrebuinţată în împrejurări asemănătoare de părintele lui. Dar de această dată predarea boerilor a silit pe domn să ia calea pribegiei.

Tratatul. Evenimentele cari au avut loc, se explică prin faptul că acum situaţia Moldovei nu se mai asemăna cu aceia din vremea lui Ştefan cel Mare. In jurul acestuia, după cum se ştie, boerimea stătuse fără şovăială în toate momentele grele. Acum datorită trădării boerilor, pământul Moldovei geme sub copitele călăreţilor turco-tătari, cari cutreeră ţara în lung şi în lat. Iar Suleiman impune condiţiile în vechea Capitală a ţării, ale cărei ziduri de atâtea ori văzuseră plecând înfrânte oştirile turceşti şi leşeşti.

Suleiman ajuns la Suceava, convoacă acolo boerimea şi clerul Moldovei, le dă asigurări că nu vor păţi nimic, iar cei adunaţi, din cauza împrejurărilor vitrege în care se aflau, trebuiesc să-i facă act de supunere[6]. După aceasta, sultanul le impune ca domn pe Ştefan Lăcustă, care în schimbul domniei căpătate se obligă să plătească tributul cerut de sultan[7]. Afară de această condiţie domnul a trebuit să mai primească, spune Pečevi, următoarele cereri turceşti: *„Ca să nu mai fie controverse şi certuri cu privire la frontierele cetăţilor Chilia şi Akkerman, până la urmă s'a fixat graniţa deslipindu-se o bucată din pământul Moldovei, din apa Nistrului, şi până în faţa oraşului cunoscut sub numele de Fălciu, care este aşezat în partea cealaltă a râului Prut, decât aceia în care se găseşte Akkerman-ul. Iar pe ambele părţi ale hotarului sus arătat*

[1] 28 S'afer 945.

[2] 28 Rebi-ül Evvel 945.

[3] Pečevi, *op. şi loc. cit.* Lüţfi Paşa în timpul acestei campanii deţinea dregătoria de vizir al doilea. Intre 1539—1541 a deţinut funcţiunea de mare vizir. Printre cele 21 de opere ale sale se numără şi o istorie, care merge până în anul 1553. Mai importantă e opera sa istorică pentru domniile sultanilor Baiazid II, Selim şi Suleiman. Babinger. *G. O. W.* p. 80—81 şi *Encyclopédie de l'Islam.* Vol. III, p. 56—57.

[4] Pečevi, *op. cit.*, p. 211.

[5] *Op. şi loc. cit.*

[6] *Op. cit.*, p. 212.

[7] *Op. şi loc. cit.*

şi-au luat obligaţia de a construi două fortificaţii[1] *şi ori de câte ori se va trimite un firman împărătesc, obligaţia de a-l respecta, precum şi din doi în doi ani, obligaţia pentru voevod să meargă el însuşi la Constantinopol pentru ducerea tributului. Aceste condiţii şi obligaţii au fost scrise, dându-se în mâna voevodului un berat''* [2].

După cum vedem, Suleiman prin beratul acesta, în care sunt cuprinse condiţiunile unui nou tratat, schimbă vechile raporturi dintre Moldova şi Inalta Poartă. De acum Moldova devine cu adevărat vasala imperiului, iar tributul pe care-l plăteşte constitue, nu o garanţie a neamestecului turcesc în politica externă şi internă, ci un semn de supunere. De azi înainte domnul trebue să fie ascultător Inaltei Porţi în adevăratul sens al cuvântului, el ne mai putând face politica pe care o crede de folos, ci aceia dictată de firmanele Inaltei Porţi, pe care este obligat să le execute, riscând altfel să fie privit ca un rebel, ce trebue readus la ascultare sau înlăturat. De acum înainte domnii vor începe să mânuiască mai cu îndemânare pungile decât sabia.

Probabil însă că boerimea s'a opus acestei răşluiri din trupul ţării, deoarece sultanul are grija ca printre obligaţiile impuse, să fie şi aceia, că să se ridice două fortificaţii pe noua frontieră. Din această clauză se vede lămurit că sultanul se temea, ca nu cumva după plecarea sa, Moldovenii să încerce să-şi recapete vechiul hotar. Pe de altă parte sultanul lasă domnului o gardă turcească, pentru a-l păzi desigur împotriva unei eventuale mişcări[3] a acelei părţi din boerime, ce nu putea primi noua stare de lucruri.

Totuşi, cu toată situaţia grea în care se ajunsese, boerimea n'a plecat capul, ci imediat murmurele de nemulţumire s'au transformat în revoltă. In anul 1540 revoltaţii măcelăresc garda turcească din jurul domnului şi după aceia atacă şi ard Tighina [4]. Dar era prea târziu ca să se mai poată înlătura efectele predării din codrii Botoşanilor, deoarece Turcii din raiale pândeau cea mai mică mişcare a creştinilor. Peste un an, padişahul poate liniştit transforma Buda în paşalâc.

Vorbind de situaţia creată Moldovei de către Suleiman, Pečevi, care se născuse şi trăise ani îndelungaţi în fostul regat

[1] Cronica lui Rustem Paşa le numeşte Dtschin şi Kltschin. L. Forer, *op. cit.*, p. 98. N. Iorga identifică Dtschin cu Tighina. *Cronicile turceşti ca isvor pentru Istoria Românilor, An. Acad. Rom.*, S. III, T. IX p. 21.

[2] Pečevi, *op. cit.*, p. 212.

[3] I. Ursu, *Petru Rareş*, p. 63.

[4] I. Ursu, *op. cit.*, p. 64.

maghiar (simplă provincie în acel timp) ca un adevărat turc dela începutul sec. XVII, nu admite ca o țară învinsă de armatele Islamului ar putea să aibă o altă situație, decât aceea a unei provincii a imperiului otoman. Din această cauză scrie el că Moldova *„s'a încadrat în administrația țărilor otomane"* [1]. Dar chiar cronicarul nostru arată mai departe că Inalta Poartă recunoaște că Moldova are o situație specială, după cum reese din faptul că în 1595, când khanul cere ca în țară să fie numit un guvernator musulman, padișahul răspunde că nu poate să-și dea încuviințarea. *„Acesta fiind un amestec în treburile Moldovei"* [2].

Același lucru se vede și din răspunsul pe care l-au dat Turcii Poloniei, în timpul tratativelor dela Carlovitz, când aceștia au cerut Moldova, *„că țara Moldovei nu pot să o dea să le fie lor podană, că este volnică, că Turcilor este închinată, nu este luată cu sabia* [3]".

Dar existența unui tratat între Moldova și Inalta Poartă, prin care prima avea o situație specială, ne este confirmată și de un contemporan al lui Pečevi, Charles de Jopp.eccuit, ce a purtat armele în serviciul familiei Movilă. El ne dă următoarele relații asupra conținutului scrisorei lui Alexandru Movilă către Mihnea : *„Suivants les lois fondamentales du pays et les conventions accordées par le grand Seigneur, lorsque les Moldaves s'estoient soummis a sa domination par lesquelles nul ne peuvent estre vayvode de Moldavie qui ne soit du pays"* [4].

Toți acești factori credem că trebue să ne facă să privim cu mai multă încredere afirmația făcută de Dimitrie Cantemir cu privire la existența unor convenții [5] între Inalta Poartă și Moldova. Și chiar dacă anumite date care le dă nu sunt exacte, nu trebue să fim atât de categorici ca regretatul C. Giurescu, care spune că Dimitrie Cantemir „inventează cu o lipsă de scrupule uimitoare o serie de evenimente și împrejurări" [6], deoarece,

[1] Pečevi, *op. cit.*, vol. I, p. 212.

[2] Pečevi, *op. cit.*, vol. II. p. 174.

[3] I. Neculce, *Let. T. Mold.*, vol. II, ed. II, p. 262.

[4] Papiu Ilarian, *Tez. Mon. Ist.*, vol.I I. p. 68. cf. Iulian Marinescu, *Bogdan cel Orb*, p. 87.

[5] Dimitrie Cantemir, *Ist. Im. Ot.*, pag. 271—276, dă unele amănunte :„Că Moldova a oferit supunerea de bună voie și neconstrânsă de nimeni, fapt în urma căruia i s'au garantat libertatea cultului și neatingerea de legislația țării. In schimb țara trebuia să plătească un peșcheș de 4.000 galbeni, p. 275. Nota 40.

[6] C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, p. 51.

după cum reese din cele de mai sus, nu numai Pečevi, dar şi un contemporan al lui, Charles de Joppecourt cunoştea existenţa unor tratate între Moldova şi Poartă.

Rezumând cele spuse, constatăm că între Moldova şi Inalta Poartă au existat mai multe tratate:

Unul încheiat de Ştefan cel Mare între 1487 şi 1489 şi reînoit probabil de Bogdan cel Orb cu Selim în 1514. De cuprinsul acestor două tratate ne putem face o ideie datorită lui Pečevi şi lui Dimitrie Cantemir.

Al treilea tratat a fost impus de Suleiman în urma evenimentelor din 1538, de când, după cum am arătat, Moldova devine cu adevărat vasală Imperiului turcesc.

Noi credem, că din cele de mai sus reese clar că între Moldova şi Inalta Poartă au existat o serie de tratate [1] şi suntem convinşi că cercetările întreprinse în Arhivele Otomane ar scoate la lumină măcar unul din aceste tratate.

NICOARĂ NĂDEJDE BELDICEANU.

[1] Inalta Poartă a acordat însemnate privilegii şi libertăţi chiar unor regiuni şi oraşe din peninsula Balcanică, deşi nu reprezentau nici pe departe o forţă politică şi militară asemănătoare Moldovei, care şi după înfrângerea ei a continuat să-şi păstreze existenţa ca stat. Dacă Inalta Poartă a acordat astfel de capitulaţii unor formaţiuni lipsite de forţă militară şi cu organizaţie politică rudimentară, cu atât mai mult era să facă acest lucru cu Moldova, care decenii de-a rândul dăduse dovada vigoarei ei militare în lupta dusă împotriva Islamului. Mai mult, capitulaţiile acordate formaţiunilor politice din peninsulă, privilegii care nu pot fi negate, de oarece în parte s'au păstrat, au o mare asemănare cu acelea raportate de Dimitrie Cantemir, ca fiind cuprinse în tratatul încheiat între Inalta Poartă şi Moldova. (Pentru această problemă vedeţi: D. Cantemir, *Ist. Imp. Ot.*, p. 250 nota 40. *Études historiques sur les Valaques du Pind.* Constantinople 1881 p. 196—197. H. C. Pouqueville *Voyage en Grèce*, Ed. II, vol. II, p. 136—137. Bizoukidés, *Recherches sur les institutions légales en Epire.* Ἠπειρωτικὰ χρονικὰ An. II, 1927, p. 8 şi urm. Brécossi, *Le traité de Mars 1800 et les privilèges des villes épirotes.* Ἠπειρωτικὰ χρονικὰ An. III, 1928, p. 272 şi urm. La noi s'a ocupat în mod deosebit de aceste autonomii locale. D-l prof. V. Papacostea, după cum arată d-l prof. G. Brătianu în *Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin*). Asemenea organizaţiuni autonome, care nu aveau altă obligaţie decât pe aceea de a plăti un tribut sultanului se aflau şi în Dodecanez. In general prin diplome acordate de Suleiman cel Mare, le erau garantate autonomia administrativă, financiară şi juridică. In afară de aceasta se prevedea, că nici un turc nu se putea stabili pe teritoriul acestor formaţiuni politice. Pentru asigurarea legăturei cu Inalta Poartă un delegat stătea la Constantinopol. (Jeanne Stéphanopoli, *Les îles de l'Egée. Leurs privilèges.* Athènes, 1912, p. 10). Din cele de mai sus se vede că acordarea de capitulaţii nu era străină obiceiurilor politicei turceşti şi credem că aceasta este încă un argument în favoarea tezei susţinute de noi.

ÎNSEMNĂRI DESPRE DOBROGEA, ÎNTR'O CORESPONDENȚĂ DELA 1850.

Pe la mijlocul sec. XIX, statul turcesc căruia Dobrogea îi aparținea de mai multe veacuri, se afla în plină decădere, iar provincia aceasta de margine, se resimțea intens depe urma acestei stări de lucruri. Dela rolul ei natural de poartă de ieșire la mare a avuțiilor țărilor carpatice românești, dublat de însemnătatea gurilor celui mai mare fluviu european, Dobrogea se mărginea pe atunci la rolul unui fund de sac, în care viața economică agoniza, iar administrația, întocmai ca în cel mai întunecat orient, se afla sub domeniul bunului plac și al corupției.

In penumbra acestei epoci, în care însemnările utilizabile pentru știință, privitoare la Dobrogea, sunt extrem de rare, un cercetător instruit în școlile Apusului, pribegind de nevoie câțiva ani prin imperiul otoman, înregistrează într'o corespondență care se publică acum pentru întâia oară de către Academia Română [1], extrem de interesante informațiuni. Călătorul e omul de știință român, Ion Ionescu dela Brad, care în lucrări de agronomie și economie în genere, își depășește cu mult epoca. Născut la 1818 la Roman, și instruit în diferite școli cu reputație pe atunci din capitala Moldovei, între care și la bine cunoscuta Academie Mihăileană, trece apoi în Franța, în diferite centre, studiind agronomia și științele economice cu cei mai reputați oameni de specialitate din acele vremuri. Inapoiat în țară, se dedică atât unei activități practice agricole, cât și uneia publicistice, de prim ordin, astfel că la 1848, când isbucnește revoluția din Muntenia, deși tânăr, el își avea o reputație bine stabilită ca specialist în probleme agrare. Iată cum ajunge să

[1] Victor Slăvescu, *Corespondența dintre Ion Ionescu dela Brad și Ion Ghica, 1846—1874* (Academia Română, Studii și Cercetări, LXVI), București, 1943.

fie invitat de guvernul revoluţionar dela Bucureşti, pentru soluţionarea problemei împroprietăririi ţăranilor. Era vicepreşedinte al comisiunei reformei agrare, când revoluţia fiind înăbuşită, fu silit ca împreună cu alţi revoluţionari să ia calea exilului în Turcia.

In cei vreo nouă ani cât rămâne în Turcia, el întreprinde studii serioase asupra regiunei Brussa, Dobrogei, Thesaliei, etc., despre care publică articole în limba franceză prin diferite reviste ale timpului, dar mai ales în *Journal de Constantinople* condus de Noguès. Astfel apar: *Excursion agricole à Broussa* (1849), *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodgea* (1850), *La Thessalie, telle qu'elle est et telle qu'elle peut être* (1851), *Excursion agricole en Asie Mineure* (1855), etc.

In corespondenţa pe care-o publică acum d. Victor Slăvescu, sunt între altele vro 12 scrisori în care se găsesc foarte preţioase însemnări privitoare la Dobrogea de acum o sută de ani. Multe dintre acestea nu mai sunt trecute în lucrarea tipărită de Ion Ionescu la 1850, păstrându-şi astfel caracterul inedit şi în plus, avantajul lipsei de alambicare şi sinceritătii pe care-o păstrează impresiile culese chiar atunci depe teren şi zilnic consemnate în carnetul de drum pentru a fi împărtăşite unui intim, fără înconjor, pe faţă. Poate că n'au fost consemnate în acel volum şi din pricina susceptibilităţii cenzurei din vremurile acele de absolutism.

Spicuind prin corespondenţa privitoare la Dobrogea, aflăm nu numai date fragmentare, privind chestiuni observate doar în treacăt, ci foarte numeroase date aprofundate, ieşite dintr'o preocupare permanentă a autorului. Intre acestea din urmă sunt mai ales probleme privitoare la aşezările omeneşti şi la populaţie. Asupra lor ne vom opri mai jos, întrucât ele pot da o imagine destul de cuprinzătoare asupra aspectelor geografice ale provinciei, de acum o sută de ani. Nu trebuesc trecute cu vederea însă, nici măruntele note izolate. Iată unele dintre acestea:

Pentru *navigaţia pe Dunăre* la acea epocă, e interesant pasajul următor: „La 1842 compania vapoarelor descărca bagaje şi voiajori la Cernavoda şi de acolo le ducea cu cărăuşi la Kiustengea [vechiul nume turcesc al Constanţei]. Drumul îl făcea în 8 ceasuri; însă aste descărcări fiind destul de grele şi costisitoare, au îndemnat compania a le părăsi" (p. 54). In legătură cu aceasta autorul face diferite planuri: organizarea acestui drum, pentru o circulaţie cât mai lesnicioasă, cu locuri de popas şi schimb de

cai, mai ales că acolo se află şi Târgul Karasu (Medgidia), cu cel mai mare iarmaroc al Dobrogei (p. 58—59); ori, după cum reese destul de vag dintr'o scrisoare, prin tăerea unui canal, probabil de-a lungul văii Karasu, care şi aşa este inundată de Dunăre când vine mare (p. 55), canal pe care-l numeşte „canalul viitorului" (p. 131), datorită importanţei ce-i întrezărea. Canalul nu s'a mai săpat nici până astăzi, măcar că s'au făcut destule proecte în legătură cu el, de către diverşi specialişti.

Interesantă e de asemeni partea în care scrie despre *emigranţii* pe care i-a întâlnit la Varna: „Au sosit vreo 60 de emigranţi dela Şumla pentru ca să vie la Constantinopole. Cea mai mare parte sunt renegaţi şi primiţi în armia turcească. Vreo cinci Leşi din cei supuşi ruseşti încă se află între ei. Ei spun că vre 150 s'au dus pe uscat dela Şumla la Constantinopole pe gios, fără voie şi fără bani. Se înţelege că n'au fugit de bine. Mai sunt vreo mie de emigranţi în Şumla, între care ca la 800 de Polonezi cu un general de cavalerie numit Zullurm, opt maiori şi peste 250 de ofiţeri, ceilalţi soldaţi, toţi aşezaţi în dezarmie unde sunt foarte rău şi în toate mizerabili. Se dă de guvern fiecăruia câte 28 lei pe 10 zile dela guvern, iară Ungurii, peste 250 cu soldaţi cu tot, sunt mai independenţi şi au cvartirul în târg..." (p. 56).

Se vorbeşte de asemeni despre unele ruine romane, aflate prin diferite părţi ale provinciei. La Constanţa scrie că a găsit „un ulcior roman de lut ca de 1000 ocă de apă. O mulţime de capiteluri de ordin corintian de marmură, coloane sfărâmate de granit; în ziduri vechi am găsit o piatră ce făcea parte odinioară dintr'un ornament mai mare şi pe care stă capul de bour, ornament ce se află şi astăzi la Hôtel de Ville din Turin, ca dovadă că Kiustengea a fost cetate genoveză. Pe o altă marmură se află desemnul dela No. 2 (i se dă schiţa), care poate fi dovadă că aceasta a fost şi cetate romană, iar No. 3 desemnul unei pietre de marmură albă, care a fost de bună seamă la o biserică grecească" (p. 58). La Taiţa scrie de asemeni că „se află ruine vechi romane, din care una seamănă cu baia dela Pompei, unde se bea lacrima Erculanului. Este de 12 paşi lungă, cu 2 rânduri de scări şi astupată la fund. De acolo s'au scos două pietre scrise latineşte şi sunt puse la cişmea în vale. Pe una începutul este *Diane Reginae*; pe cealaltă slova este stricată, ici cole dacă se poate lămuri aice cuvântul şi la sfârşit sunt două litere mari: C. O." (p. 102). La tot pasul însă găsea atâtea urme antice încât se decide să scrie chiar un articol privitor la arheologia Dobrogei (p. 121).

Toate acestea însă şi multe altele la fel, sunt doar probleme secundare. Intre cele care l-au preocupat mai mult, au fost : chestiunea *aşezărilor omeneşti*, *a neamurilor* care alcătuiau mozaicul etnic al provinciei la acea dată, problema *depopulării regiunei* şi a *infiltrărilor* de peste graniţe, problema *păstoritului* în care Mocanii transilvăneni aveau un rol precumpănitor şi apoi, probleme în legătură cu rodnicia pământului, starea precară a agriculturii, îmbunătăţirilor de adus, etc...

In legătură cu *aşezări omeneşti*, întreaga provincie stătea sub aspectul depopulării. Ion Ionescu se şi exprimă într'un raport făcut către Paşa de Rusciuc : „Am fost în patru cazale : Bazargic, Balcic, Mangalia şi Kiustengea [1]; *am văzut mult pământ şi puţini oameni*" (p. 79). In multe părţi se întâlneau doar locuri pustii, nelocuite şi necultivate, unde păşteau în voe turme ca pe moşia nimănui. Un asemenea loc era în Nord-Estul judeţului Tulcea. „Locul tot între Tulcea şi Razim, unde sunt pe hartă însemnate satele Dunavăţul, Beştepe, etc... este pustiu şi mâncat de cine poate" (p. 117). Multe sate ce figurau pe hartă, nu erau decât *selişti*, adică vetrele părăsite ale unor sate dispărute. In corespondenţa publicată se vorbeşte foarte adesea despre astfel de selişti, numite uneori cu cuvântul turcesc „ciurecuri". In cazaua Hârşovei erau „25 de ciurecuri, prin urmare 25 de sate pustiite, locuri bune şi frumoase" (p. 128). De asemeni între Cernavoda şi Constanţa se găseau numeroase selişti. „Toate satele de pe linia drumului Duranarsu, Karatai, Kiusteli, Karasu, sunt pustiite ; numai săliştele lor au rămas. Intre Kiustenge şi Boga kioi (Cernavoda), numai un sat se află, Anadalkioi, giumătate de ceas. In săliştele satelor se poate aşeza oricine ar voi. Şi toată linia asta, precum şi malurile ghiolului dela Bogazkioi, se pot lăcui. Karasu, locul unde se face de două ori pe an cel mai vestit iarmaroc al Dobrogei, încă este pustiit" (p. 59). Şi în multe locuri se înşiră selişti de acestea, adică-sate părăsite. Cauza părăsirii unora era lipsa de apă, pentru altele nesiguranţa (p. 89). In genere însă, pare că amorţirea economică a regiunii, devenită cum spuneam mai sus un adevărat fund de sac faţă de restul imperiului turcesc, a dus provincia la starea de depopulare în care se afla. Agricultura era aproape inexistentă („plugăria e puţină şi proastă" scrie autorul), exploatarea subsolului

[1] Pe urmă a vizitat şi cazalele din Nord ; dar şi acolo situaţia era la fel.

complect neglijată, aşezarea provinciei în chip de punte cu o faţadă maritimă şi una dunăreană iarăşi nevalorificată.

Iată cum se explică şi faptul că oraşele provinciei se aflau în aceiaşi stare de agonie. *Cernavoda*, numit pe atunci Bogazkioi, n'avea decât o populaţie de 40 de familii (dintre care 36 turceşti şi 4 româneşti). *Constanţa*, astăzi oraş de 70 mii locuitori şi cu'n trecut strălucit (vechiul Tomis unde-a fost exilat poetul Ovidiu), avea pe atunci abia 50 de case, un port ruinat, în care nu mai ancorase nicio corabie de şase ani de zile, cu numeroase case pustii fără stăpân; în totul un oraş mort. Şi totuşi în acest oraş amorţit, autorul întrezăreşte un port de mare viitor. „Cu o lucrare la liman, spre a-l asigura de primejdia vânturilor dela răsărit, Kiustenge devine portul cel mai sigur şi mai producător, fiind menit a fi locul de încărcat a productelor Prinţipatelor în tot timpul cât este Dunărea îngheţată" (p. 58). Chiar *Silistra*, — care pe atunci era cel mai mare oraş al provinciei şi reşedinţa administrativă a unei bune părţi din actuala Dobroge, — nu avea decât 1400 de case, adică 7— 8 mii de locuitori. Despre aceasta se spune: „In Silistra lăcuesc tot felul de neamuri în 900 case ocupate de Turci şi 500 de creştini. Intre creştini, Românii au predominat întotdeauna şi-au realizat românismul. Limba românească este vorbită de toţi: bulgar, grec, armean, cazac, lipovan" (p. 75—76). Obştia românească îşi avea chiar şcoală proprie, într'o clădire mare cu două rânduri. Interesantă e de asemeni notiţa despre *Turtucaia*. „In Tortocaie, scrie Ion Ionescu, peste 400 case sânt locuite de Români, care sânt şi domnii Dunării, aşa cum Englezii sânt domnii mărilor. Toţi Românii din Tortocaea sânt pescari; agricultura lor este păscăria şi viaţa şi-o ţin cu astă meserie. Nu e loc, nu este insulă care să nu fie cunoscută şi expluatată de dânşii pe Dunărea. Sânt curieri între românimea de dincoace şi de dincolo de Dunăre" (p. 76). Era şi acolo şcoală şi biserică românească. Tot malul dunărean al Dobrogei era românesc. Satele Românilor se ţineau lanţ unul de altul. Numai începând dela *Rusciuc*, „bulgărimea predomineză", măcar că şi'n acest oraş se găseau destui Români, aşa fel că limba lor o vorbesc cu toţii până şi Bulgarii, care, neînţelegând limba cărţilor bisericeşti ce li se trimeteau din Rusia, preferau cărţile româneşti venite din Principate (p. 86). Se găseşte de asemeni o amplă descriere a mânăstirii Cocoş, precum şi scurte notiţe despre unele sate mai mari.

Sub raport *etnic*, se dau de asemeni interesante însemnări. In primul rând, nota caracteristică a regiunei era dată de mozaicul etnic de acolo. Cât l-au interesat problemele de populaţie, se vede din fraza următoare : „Nu cred să fie vro ţară mai interesantă decât Dobrogea în privinţa felurimei neamurilor ce o locuesc şi dintre care până acum Românii au preponderanţă politică tăcută ; căci ei au silit pe toţi de le vorbesc limba lor şi sunt zeloşi pentru învăţătură..." (p. 121). Şi lucrul se oglindeşte destul de bine într'o statistică pe care-o reproduce autorul scrisorilor. Dintre cele 13036 case care se găseau pe atunci în întreaga provincie, până la Sud de Bazargic şi Turtucaia (grupate în 379 de localităţi) erau : 3648 turceşti, 3608 româneşti, 2225 tătăreşti, 1829 bulgăreşti, 1237 lipoveneşti, 604 căzăceşti, 243 greceşti, 230 ţigăneşti, 145 arăbeşti, 140 jidoveşti, 77 armeneşti şi 38 nemţeşti (p. 113). *Turcii*, care stăpâneau Dobrogea de mai bine de cinci veacuri şi care-şi creiaseră în Sudul acestei provincii un adevărat patrulater fortificat din cetăţile : Silistra, Varna, Rusciuc şi Şumla, întreprinseseră încă cu veacuri în urmă mari colonizări cu elemente turceşti în : ceastă parte a imperiului. Iată cum se explică faptul că încă pela mijlocul sec. XIX ei aveau majorităţi în cazalele : Bazargic (1230 case), Balcic (620 case) şi Mangalia (393 case), aşa cum rezultă dintr'o statistică mai amănunţită ce se reproduce într'o scrisoare dela 1 Iulie (p. 110—111). In restul provinciei însă, Turcii se aflau în minoritate. *Tătarii*, aduşi ceva mai târziu şi folosiţi, datorită înrudirii religioase, ca elemente de avangardă ale imperiului turcesc, erau mai numeroşi în cazalele Babadagului (1075 case), Hârşova (668 case) şi Constanţa (442 case). De altfel, spre deosebire de celelalte neamuri conlocuitoare, ei îşi aveau o situaţie mai privilegiată, dispunând de-o organizaţie proprie şi având în fruntea obştei lor un *bey al Tătarilor*. *Bulgarii* erau in cea mai mare parte de curând aşezaţi. Din numeroase scrisori se desprinde aceasta. Intr'un loc se spune : „Bulgarii puţin numeroşi nu sunt în stare a coloniza. De cum ei vin în Dobrogea, cuprind pământuri. Şi au cuprins cele mai bune pământuri, între care *multe dintre vechile selişti româneşti şi turceşti*" (p. 113). In altă parte se dau chiar exemple nominale de cum se întind Bulgarii în detrimentul Românilor. „Pământul începând a fi cuprins de Bulgari, a început a avea căutare şi, *Bulgarii alungă pe Români*. Aşa pe Iacob Grecu, l-au scos de pe Osmancea, moşia cea mai frumoasă din Dobrogea, un bulgar păstor", etc... (p. 114—15). Mai numeroşi ajunseseră pe atunci Bulgarii în cazalele :

Babadag, unde aveau 871 case, ocupând locul al doilea după Tătari şi'n cazaua Balcic, cu 482 case, undè ocupau locul al doilea după Turci. Deliormanul avea încă prea puţine elemente bulgăreşti. Acolo aveau să se înfăptuiască abia peste câteva decenii colonizări de către statul bulgar, întemeiat la 1878. Numericeşte destul de însemnaţi erau şi *Lipovenii*. Aceştia se aşezaseră mai ales în Nordul provinciei, prin cazalele Tulcea (750 case) şi Babadag (364 case) şi acolo mai ales prin părţile deltei Dunării şi-a marilor lacuri dobrogene, ca pescari. *Cazacii*, puţini la număr, veniseră de puţin timp din Basarabia, adăpostindu-se în câteva sate din marginea septentrională, a Dobrogei.

In afară de acestea, se mai găseau o serie de elemente etnice sporadice, venite din toate colţurile lumii. Intre ele trebuesc pomeniţi *Ţiganii*, despre care prea puţine putem afla din scrisorile lui Ion Ionescu; atâta doar că se aflau răspândiţi mai ales prin cazalele : Babadag (100 case), Hârşova (40 case) şi Bazargic (40 case). Apoi *Grecii*, aşezaţi mai ales prin târguri ca negustori, mai bine de trei sferturi din numărul lor aflându-se însă la Tulcea (200 case). *Armenii*, azi atât de numeroşi în Dobrogea, erau pe atunci foarte rari; abia vro 30 de case la Tulcea şi 40 la Babadag, unde-şi aveau şi biserică. *Nemţii* erau veniţi nu de mult şi aşezaţi în cazaua Tulcei (50 de case). *Evreii* se găseau în număr relativ mic, prin cazalele Babadag (60 de case), Tulcea (40 case), Isaccea (20 case) şi Constanţa (20 case). Unii luau pământuri dela stăpânire şi le arendau Mocanilor. Alţii cumpărau pe preţuri de nimic lâna oilor, pentru a o specula apoi, etc... Până şi *Arabi* se găseau în mozaicul etnic al Dobrogei. Ei fuseseră colonizaţi de către Hasan Bey în cazaua Bazargicului, unde locuiau în 143 de case, ocupându-se cu agricultura.

Despre *Români* se găsesc însă cele mai ample însemnări. De altfel ei erau pretutindeni prezenţi şi, după Turci erau cei mai numeroşi. Aveau majorităţi impunătoare în cele trei cazale din Nord : Tulcea (1290 de case), Măcin (589 case) şi Isaccea (332 case); ocupând de asemeni locuri de frunte printre celelalte neamuri prin cazalele : Babadag (674 de case), Hârşova (496 case), Constanţa (227 case), etc... Pe malul Dunării de asemeni satele lor de întindeau spre Sud până dincolo de Silistra şi Turtucaia. „Dela Rasovata până la Silistra, — scrie Ion Ionescu — am găsit numai Români, a căror statistică este următoarea : In cazaua Silistrei sunt patru cazale : Iemşelni cu 96 sate, Cerdac

cu 40 sate, Topci-Cazari cu 60 sate, Karaul cu 28 sate, unde au ţinut stăpânire Muscalii împrejurul Silistrei. In cazaua Iemşelni sunt satele româneşti : Vlachioi, Almaiu, Mârlea, Beilic, Oltina, Satul Nou, Pârla, Demircea, Guzgun, Karanlâc, Parekioi, Giuvegea, Kalaici, Coslogea, Galiţa, Ghiolbunar. Toate acestea dela Rasovata până la podul de piatră, dela care după un ceas este Ostrovul, sat de 200 case româneşti, în dreptul Călăraşilor. In cazaua Karaulalt, sub Ostrov, Bugeagu, Almalî, Vaidomir; Kalipatrie, Aflătar, Babuc, Kanairgea. In astă cază, pe lângă satele curat româneşti, numai Ostrovul şi Bugeagu sunt sate cu Turci şi Români ; Kale Kanairgea şi în alte cu Bulgari şi Români" (p. 128). Pentru mai toate satele româneşti se dau tabele cu numărul locuitorilor şi averii lor mai ales în vite. Se mai adaugă că Românii sunt în bună parte „oameni ai pământului", adică locuitori din vechime ai ţării. Unii erau însă veniţi doar de o generaţie-două, sau continuau să treacă chiar în timpurile acelea peste fluviu, venind din Principate, printr'o expansiune normală care nesocotea linia frontierei. Cu alte cuvinte, se degajă din corespondenţa aceasta, adevărate convulsiuni antropogeografice pe pământul Dobrogei, ceea ce e caracteristic unui colţ de lume ce se afla în preajma marelor prefaceri care aveau să-l transforme peste trei decenii în adevărat plămân maritim al unei ţări libere : România.

Cele două strate suprapuse de Români : vechi locuitori ai Dobrogei şi noi veniţi, se contopeau imediat fără nici o dificultate, arătând depe atunci cât e de puternică unitatea acestui popor. In legătură cu cele cinci sate româneşti din regiunea Carasu (şi anume : Cernavoda, Seimenii Mari, S. Mici, Ienikioi şi Rosovata), se spune de asemeni : „Oamenii români din aceste cinci sate sânt strânsură, adunătură, fugari din Basarabia, Moldavia, Valahia, Turcia, Ardeal, Banat şi în partea aceasta li se zice de toţi şi de Turci „Moldoveni", iar în sus li se zice „Români". Denominaţi de pe majoritatea fugarilor din sate, care acolo îşi scot soiul lor românesc,... dau dovadă de o î. frăţire în miniatură a tuturor Românilor de prin toate celelalte provinţii" (p. 71). Erau aşadar şi Români aşezaţi de puţină vreme printre Românii autohtoni. Fenomenul acesta de infiltrare însă, nu trebue privit ca o simplă împopulare a provinciei cu Români, ca un adaos nou peste stratul vechi românesc, căci el e ceva mai complex. In unele părţi Românii se aflau dimpotrivă în declin. Arătam mai sus cum se puteau vedea pretutindeni numeroase *selişti*, adică sate părăsite de

Români prin Dobrogea. O mulţime de evenimente nefaste pentru acest neam, puteau avea ca revers împrejurări prielnice fie pentru Turci şi Tătari, stăpânii provinciei, fie pentru populaţiile slave ca Lipovenii, Cazacii, ori Bulgarii, utilizaţi uneori ca elemente de expansiune. Românii părăseau adesea satele lor ca să se adăpostească dincolo de Dunăre, în Principate sau să fugă chiar în Basarabia meridională sub Ruşi Iată un fragment edificator sub acest raport : „Românii aice (în Nordul Dobrogei), sunt veniţi din multe locuri, şi în vremea Ruşilor — 44 de ani de atunci, — au fost şi ei luaţi în Basarabia, unde după 7 ani de şedere au fugit înapoi şi, seliştele celor care n'au venit stau şi astăzi aşteptându-i pe ei şi pe alţi fraţi de ai lor" (p. 121). La fel se întâmplase pe valea Carasu, unde Românii îşi părăsiseră de asemeni satele din pricina războaelor devastatoare. „După cum vezi, scrie el într'o scrisoare, locurile cele mai bune în partea ghiolului Carasu dinspre Rosovata sunt cuprinse de Paşa şi în care au fost cele mai multe sate din care şi cele mai numeroase depe malul lacului Carasu şi care, au fost locuite odinoară de Români ce le-au părăsit dela cel din urmă război a Muscalilor cu Turcii" (p. 118). Locul Românilor din aceste sate era acum ocupat de alte neamuri.

Pe scurt se constată o lipsă de stabilitate în ce priveşte populaţia şi aşezările omeneşti. In timp ce unele sate se părăsesc, altele noi se formează, sau se repopulează unele selişti de mult părăsite. Populaţia se mişcă dintr'o parte într'alta, noi veniţi de prin alte regiuni umplu locurile goale. E o fază încă haotică, aşa cum trebue să fi fost cu câteva decenii mai înainte şi prin ţările române şi, cum avea să se continue încă vreo câteva zeci de ani în restul Peninsulei Balcanice.

La această situaţie de instabilitate antropogeografică, se mai adăugau şi migraţiunile pentru păşunat ale Mocanilor transilvăneni. In privinţa acestor deplasări, cunoscute sub numele de *transhumanţă*, se găseşte foarte mult material inedit în corespondenţa de care vorbim. Sunt particularităţi ale acestui păstorit, necunoscute încă în ştiinţă. Iată pentruce credem că merită să ne oprim o clipă şi asupra acestui capitol.

Ion Ionescu dela Brad califică economia dobrogeană dela jumătatea secolului trecut, drept eminamente pastorală („economia Dobrogei este răzimată pe păstorie" p. 114) ; plugăria puţină câtă se făcea, era de calitate inferioară, importanţă nu avea decât păstoria (p. 79). Lucrul stă, — după părerea lui — în legătură nu numai cu lipsa de apă, ci şi cu rărimea locuito-

rilor. Crede chiar că se poate da următoarea definiţie cu caracter general, care deşi nu e pe de-a întregul valabilă, păstrează oarecare adevăr în ea. „De sunt oameni (densitate mare vrea să spună), predomineză plugăria; de nu sunt oameni, predomineză păstoria" (p. 114). Păstoritul nu era însă numai local, ci în bună parte transhumant. Veneau păstori cu turmele din Transilvania meridională, — pe atunci sub stăpânire asutriacă, — pentru a-şi ierna oile în Dobrogea. Păstorii aceştia purtau numele general de *Mocani*. „Cei mai mulţi mocani, zice autorul, vin din Săcelele Braşovului, din Săliştea, Valea, Talâşca, Galişu, Răşinarii din ţinutul Sibiului, din Poenari şi Rădeni, din ţinutul Miercurii" (p. 65). Având gospodării frun oase în satele mai sus înşirate ei urcau vara aproape în mod obişnuit cu turmele în pajiştele înalte ale Alpilor Transilvaniei, iar iarna coborau în Dobrogea. Aceasta însă nu se întâmpla cu regularitate pendulară, căci unii rămâneau şi peste vară tot în ţinuturile joase ale Dobrogei. Iar pe măsură ce se legau sufleteşte de aceste locuri bogate dar nelucrate, sălăşluirea lor se prelungea, până unii se aciuau definitiv acolo. Ei treceau frontiera în puterea unui tratat Turco-Austriac, care consfinţea necesitatea acestor deplasări pastorale. „Cei mai mulţi mocani după iernatic se duc de vărează vitele în munţi în Ţara Românească şi numai acei din Săcele, Sălişte şi Poenari, rămân aice pe vară" (p. 65). Veneau anual pe atunci cam 6000 de mocani cu turmele lor. „Mulţi din Mocani, care n'au dreptul de a sta în ţara turcească decât numai 6 luni, rămân cu vitele câte un an şi doi, se însoară cu fete romînce din Dobrogea şi Turcii caută a-i face raiele; însă ei se ţin de poalele consulului austriecesc spre a rămânea sudiţi" (p. 52). Nici situaţia de sudiţi austrieci însă nu era strălucită şi unii preferau chiar să devină supuşi turci. „Mocanii, scrie Ion Ionescu, pe care consulii austrieci de pe ţărmul Dunării şi al Mării Negre caută a-i proteja în drepturile lor de sudiţi, *spre a-i stoarce mai mult decât spre aşi îndeplini datoriile*, se lasă de sudeţie şi, însurându-se cu fete de Români, se fac raele, se aşează în sate şi se supun la toate dările către stăpânirea turcească. De aceştia sunt mulţi" (p. 68). Iată aşadar în afară de înfiltrările din Principate, un nou curent de infiltrări româneşti, care îngroşau rândurile autohtonilor din Dobrogea.

Dar mai erau şi alte greutăţi pe care le întâmpinau Mocanii pe pământul Dobrogei: acele în legătură cu arendarea păşunelor, numite „suhaturi". Suhaturile acestea nu erau decât locurile vechilor sate pustiite şi părăsite, care ne fiind ocupate de nimeni,

se socoteau proprietatea Sultanului, care dispunea după voe de ele, în cea mai mare parte arendându-le Mocanilor pentru păşunat (p. 60), sau colonizând pe ele diferiţi supuşi credincioşi ai imperiului, cum au fost în părţile Bazargicului, cu Arabii. In arendarea suhaturilor se interpuneau diferiţi intermediari, care speculau în fel şi chip pe Mocani (p. 78). „Vânzătorii suhaturilor în anul acesta sunt mai mult Turci, Bulgari şi Greci asociaţi. Ele se vând tocmai acum. Mulţi Mocani sunt ameninţaţi de a fi scoşi de pe suhaturi" (p. 64).

In genere Mocanii erau oameni avuţi. Cei mai bogaţi erau însă socotiţi cei de pela Săcele, Sălişte şi Poenari, care cu turmele lor, întinse, rămâneau de multe ori şi peste vară în Dobrogea. Aceştia, scrie Ion Ionescu, „sânt oameni care au mari bogăţii în numeroasele lor herghelii, turme de oi şi tamaslâcuri şi care au câşle câte de 15 şi 20 ani în Dobrogea." (p. 65). Unul, Radu Jălea din Săcele, avea 5000 de oi şi peste 300 de cai (p. 67). Dar erau mulţi de felul lui. Se dau chiar liste cu numele celor mai cuprinşi dintre mocani (la pag. 57) şi chiar contribuţia anuală a unora (p. 117). Totuşi se spune că, după starea lor materială, existau şi'ntre mocani mai multe categorii. „Mocanii se despart în trei clase : clasa întâi are târlele celor bogaţi, puţini la număr ; clasa doua este formată din asociaţia mai multor Mocani, care se pun sub un şef şi pe numele lui păstoresc ; clasa treia, cea mai numeroasă din toate, este alcătuită din Mocani cu 100 până la 500 oi, şi care n'are relaţii cu guvernul, ci cu aenii şi satele care le vând merele cu paguba visteriei. Aceştia sunt jefuiţi de conţ şi toţi mocanii au nişte hoţi de aeni, de ţărani, de beleccii sau de Tătari şi Turci" (p. 126).

Sunt de asemeni interesante notele privitoare la negustoria de piei, cu care se ocupa un braşovean Ciurcu, aşezat la Silistra (p. 64), sau aceia de lână, cu care se ocupau alţi mocani (p. 126), *drumul lânei* trecând prin Valahia spre Austria, unde se duceau mari cantităţi. Adeseori, chiar în notiţele mărunte se găsesc indicii preţioase pentru cercetătorul trecutului acestor probleme de geografie umană şi economică.

Iată, spicuind în fugă corespondenţa lui Ion Ionescu, o oglindă a situaţiei Dobrogei dela mijlocul sec. trecut. Aceasta era pe atunci o ţară într'o fază de economie patiarhală, în care viaţa economică abia începea să se plămădească. Era cea nouă a început pentru această provincie numai după 1878, când i s a asigurat rostul pe care condiţiunile geografice i-l desemnau :

poartă de ieşire la mare a avuţiilor ţării carpatice România. Şi e necesar să subliniem că, fără această ieşire la mare, însăşi Principatele agonizau economiceşte ca şi această provincie. Legate laolaltă, un aer nou de prosperitate se instaură asupra lor. Ceea ce dovedeşte că, în asocierea sau disocierea politică a spaţiilor, în vederea optimei lor valorificări, trebueşte ţinut seamă de determinaţii geografici care păstrează un caracter de permanenţă.

VICTOR TUFESCU

EVREII IN SCRIERILE LUI CONSTANTIN DAPONTE

Intr'un studiu intitulat „Cercetări filologice în România" A. Papadopol-Calimah [1] scria următoarele: „Dar Daponte pârjolea pe jidani; lua sumi enorme de bani dela toţi jidanii din Moldova spre a le învoi să aibă un haham în Iaşi. Altă dată a mai luat bani mulţi dela jidovii din Iaşi pentru a spânzura pe un haham pe care ei îl prigoneau ca eretic".

Papadopol Calimah n'a dat izvorul ştirilor comunicate de dânsul. Alţi cercetători însă au luat aceste informaţii şi nu ştim pe ce considerente le-au pus în legătură cu o mişcare eretică, căutând să demonstreze existenţa mişcării eretice şi în Moldova, iar rabinul eretic pomenit de Papadopol-Calimah să fie considerat un aderent al lui Sabetay Sèvi (Ţvi) [2].

Cercetând textul grecesc al lui Constantin Daponte, cunoscut în istoriografia românească prin *Efemeridele Dace*, am încercat în rândurile de faţă să precizăm istoria acestor fapte petrecute în Moldova la jumătatea secolului al XVIII-lea. Textul de care ne servim, face parte dintr'o altă lucrare al cărei titlu tradus în româneşte este *„Grădina Graţiilor"*, lucrare care prezintă un deosebit interes pentru domnia lui Ioan Mavrocordat în Moldova (Iulie 1743—Mai 1747).

C. Daponte povesteşte cum el, în calitate de căminar, a conferit titlul de rabin unui evreu. Acest fapt reese citind versurile în următoarea traducere [3]:

[1] *Revista Contimporană, Literară şi Ştiinţifică*, an. IV, No. 7, din 1.VII 1876, p. 20.

[2] Dr. E. Schwarzfeld în *Anuarul pentru Israeliţi*, Anul al VIII-lea p. 4, n. 2. Dr. M. A. Halevy în *Sinai* vol. III, p. 73 n. 1.

[3] Din motive technice neputând reproduce textul grecesc, rugăm cititorul să consulte: Κῆπος χαρίτων, *în Bibliothèque Grecque Vulgaire*, publicată de *Emile Legrand*, III, Paris, 1881, p. 31, 32, 33.

Traducerea se datoreşte D-rei A. Camariano, dela Institutul de Studii şi Cercetări Balcanice, căreia îi aduc şi pe această cale mulţumirile mele.

Un haham am făcut şi eu pe vremea mea
Stăpânul nostru l-a făcut după îndemnul meu
Nu avem nimic de făcut, cel puţin să glumim
Să facem şi glume, fără să păcătuim,
Fără să vorbim de rău sau să blestemăm
Sau să pomenim numele cuiva şi să spunem
Păstrând şi aci şi pretutindeni măsura
Şi povestind acestea ca nişte jucării
Fiindcă toate jocurile noastre omeneşti
Precum spun înţelepţii, sunt ca şi jocurile copilaşilor;
Iar tatăl tuturora să ierte şi pe ei şi pe noi
Pe cântăreţi şi pe isonari pe toţi să miluiască
Şi pe poporul care e de faţă să-l binecuvânteze.
Fii atent, te rog şi te vei înveseli;
Am făcut un haham; trebue să ştii
(Vei afla curând dacă vei pofti la Iaşi)
Că haham nu poate face un căminar,
Un secretar, postelnic, vornic sau spătar.
Nu că ar fi hahamul un mare măgar
Şi de aceea nu pot eu să fac, sau să faci
Dar că treaba asta este a cămăraşului,
Cămăraşul este mai mare peste toţi evreii
Singur cămăraşul hirotoniseşte un haham.
Eu deci, am hirotonisit, am făcut un haham
Pe când eram cămăraş epitrop şi ne-am dus în
Moldova la autorităţi cu stăpânirea.
Eram şi secretar, aveam şi cămara
Mult timp asupra-mi, deci bună afacere.
Au trecut prin mâinele mele vreo şase sute de pungi
Dacă ţi-aş spune, nu mint, până şi şapte sute.
Deci, pe scurt, am făcut un haham
L'am onorat, eu i-am dat hahamia,
Eu cel nesfinţit am hirotonisit pe necurat.
Trei sute precis mi-a înmânat
Şi la aceasta, mă gândesc, că am nelegiuit
Şi ştiam că am procedat în mod simoniac
Mi-a mai dat şi o oca (aşa cred) de aur din Lehia
Şi hahamul meu, era tânăr, nu de vârsta reglementară.
Ce să mai vorbim? eu am greşit
La hirotonia mea, şi am regretat
Vot de încercare la cei ce mărturisesc

Rele pe capetele evreilor, fiind toţi prezenţi
Săruta mâna mea, luă binecuvântarea.
Şi scrisoarea de stăpân, adică mărturia
I-am dat enorie toată evreimea
După regula Talmudului şi din prostia mea.
Aceasta a supărat mult pe prietenii mei
Această hirotonie a mea i-a înfuriat.
Şi s'au alarmat văzând aceasta
Şi au început peste tot să o trâmbiţeze
Cu sunet greu, şi ce greu, învingea orice sunet moderat.
Intrecea sunetul de nouă voci şi o transmiteau la vecini,
[la prieteni,
La Vlahia şi Constantinopol.
Cu strigăte şi cu scrisori şi aşa au aflat toţi
Că secretarul scopelit
Nu vreun cetăţean nobil sau boier
Pe lângă cele ce a vrut şi-a ajuns să facă
La curte, la boeri a făcut şi haham.

Luna n'a trecut şi vine un călăreţ
Iau, deschid răvaşul şi ce să citesc?
De câteva zile, îmi juca ochiul stâng
Şi ziceam : iar plase şi piedici în viaţa mea
Apuc, deschid repede plicul cu scrisorile.
Citesc pitacurile, văd blestemat să fie !
Şi pe hahamul cel evreu şi pe acesta într'adevăr
Il văd în afacerile domneşti
Că trebue să fie alungat nu se poate altfel
Imediat să fie caterisit ca nevrednic din cauză că e tânăr.
Precum la capitolul legei despre invidie
Se vede a o mia parte din vina fratricidului Cain
Tot aşa şi vina celui ce a hirotonisit nu se vede din ceeace
[s'a scris
Şi după cum m'am temut eu făcând aceasta ;
Şi nici măcar n'au vrut să-l suspende
Ci mi l-au destituit, însă fără aforisme
Şi celelalte, şi Domnul a îmbrăcat iarăşi
Blana, adică beizadea şi aceasta ca şi cealaltă
Şi-mi zice : „secretare, dă înapoi toţi banii
Şi ia din cămara mea ca să nu păgubeşti de loc.

Nu e foarte nostim şi asta pe lângă celelalte?
Nu e un glas greu? Poţi să te îndoeşti?
Astfel de jucării nostime a scos multe
Această scenă în timp de trei ani, plină de otrăvuri,
Puful şi fumul de trei ani al acelei cinste ale mele.
Visul meu de trei ani, băşica vieţii mele
Pe care eu le trec supt tăcere ca să fiu scurt.
Şi ca să nu alunec în multă vorbărie
Şi din cauza aceasta, desigur că aş fi căzut, m'aş fi prăbuşit
De n'aş fi sburat cu acele aripi.

Deci Daponte primise dela un evreu suma de 300 pungi şi o oca de aur leşesc pentru a-l face haham[1]. Desigur că numărul pungilor de bani ar putea fi discutabil ţinând seama de valoarea pe care o avea o pungă cu bani în acea epocă.

Această numire însă ilegală a produs nemulţumiri în sânul populaţiei evreeşti din ţară. Ecoul acestei nemulţumiri a ajuns la Constantinopol, de unde după o lună de zile veni destituirea rabinului simoniac.

Domnul porunci lui Daponte să dea rabinului înapoi banii, iar el, ca să nu rămână păgubit, să-şi ia alţii din vistieria domnească. Apoi domnul însuşi a dat aceluiaş evreu investitura de rabin.

Ne găsim în faţa unui fapt puţin comun. Un evreu, care doreşte să fie rabin — investit de stăpânire — recursese la concursul lui Daponte, care era atotputernic. Bineînţeles acest concurs şi l-a asigurat cu ajutorul unui dar bănesc şi o oca de aur leşesc.

Faptul că solicitatorul putuse da aceste daruri presupune că avea în jurul său un număr de enoriaşi, care să stipendieze această numire. Se poate ca aceasta să fi fost rezultatul unei disensiuni intervenite în sânul populaţiei evreeşti din Iaşi. Şi ca prelatul ales de ei să prezinte mai multă garanţie legală, au recurs la serviciile lui Daponte, al cărui nume prezenta autoritate.

Ceilalţi coreligionari însă nu s'au întimidat şi au început să murmure, făcând ca protestele lor să ajungă la Constantinopol de unde a venit dispoziţia pentru depunerea rabinului.

Această presupunere o mai întemeiez pe două fapte:

[1] haham=rabin; hah'am baş'ă, şef-rabin la Constantinopol, mai înainte şi în capitalele principatelor. Cuvânt de origină turcească. — Dr. H. Tiktin, *Rumänisches-Deutsches-Wörtertuch*, p. 713, col. I.

1. Investitura rabinului trebuia să o facă marele cămăraş. Fiind tânăr a obţinut acest titlu prin simonie la Daponte.

2. Rabinul îndeplineşte funcţiunea de păstor sufletesc al unei comunităţi. Dacă s'ar presupune că această numire nu ar fi fost acceptată de o colectivitate — indiferent de număr — se naşte întrebarea pentru ce avea nevoie evreul din relaţia lui Daponte de titlul de rabin, şi pentru aceasta să-i verse o sumă aşa de importantă?

De pe urma acestei numiri se poate conchide că în sânul populaţiei evreeşti din Iaşi a izbucnit un conflict, care a ajuns la culme prin încercarea de a investi un nou rabin.

Dar această încercaie fiind zădărnicită, dat fiind caracterul ilegal al investiturei rabinului, spiritele s'au liniştit, fiecare reluându-şi ocupaţia sa obicinuită mai ales că o nouă învestitură a fost făcută de însuşi Domnul ţării, iar lucrurile, au trecut neobservate, păstrându-se numai în relaţia lui Daponte.

A doua relaţie, pe care o dă Daponte, este cu privire la spânzurarea unui evreu.

Iată textul:

55 Eu pe vremea mea însă am spânzurat şi pe un evreu
L-a spânzurat stăpânul, după vorba mea,
Am făcut şi un haham, hirotonisire rea
Şi am spânzurat şi pe un evreu, şi acest lucru mi-a fost de rău[1].
. . . . . .

I. Mavrocordat, după îndemnul lui Daponte, ar fi spânzurat pe un evreu. Autorul însă nu comunică şi motivul pentru care a fost spânzurat acest evreu. Pedeapsa cu spânzurătoarea aplicată evreului „i-a fost de rău" lui Daponte fiindcă el va trebui să fugă.

Dar iată ce comunică cronicarul E. Kogălniceanu:

„In domnia acestui Domn s'a mai întâmplat o pricină (pe care nu am lăsat'o să nu o scriem: un evreu dintr'un sat a dumisale Iordache Cantacuzino Spatar dela Suceava, de lângă Rădăuţi, fiind că a scăpătat de nu avea cum plăti, stăpânilor bucatele ce luase şi le vânduse, ca să nu încapă la închisoare, şi-a lăsat muierea şi copii şi a fugit; deci pe urmă a mers la Ţarigrad, la care făcând cu mulţi evrei de acolo multe feluri de

[1] *Ibid.* p. 45. Traducerea o datoresc D-lui Profesor Mistakide, căruia îi aduc şi pe această cale mulţumirile mele.

vorbe, arătând starea boierilor pământeni de aici, spuind şi halul lui ce i s'au întâmplat, arătând şi ce venituri are Domnul zice, l-au pus la cale ca să facă şiretlic, zicând că ei îl vor ajutora la toate, făcând un arzaval către Impăratul Sultan Mehmet, făcând jalbă pentru Domnul şi pentru Iordache Cantacuzino, zicând că i-a luat Domnul muierea de a umblat cu ea, şi el fiindcă îi sta împotriva, l-a închis în câteva rânduri şi i-a luat o sumă mare de bani, arătând că i-ar mai fi luat şi pe o fată şi pe o cumnată şi alte lucruri şi odoare şi alte multe care nu se pot scrie, arătând că şi Iordache Cantacuzino i-a închis magaziile ce i-a avea cu băutură care i-a curs atâtea mii de lei pagubă. Ce având meşteri buni lângă dânsul şi ajutorându-i şi Bazarghianbaşa, ce era, a eşit la Impăratul de a strigat dând şi jalbă. Atunci Impăratul a poruncit de i s'a făcut firman împărătesc, orânduind şi pe un zaim Bumbaşir ca să ieie pe ovrei şi să-l ducă în Moldova şi acolo cu cadiul să i se caute acea judecată şi având dreptate, să i se dea ilam, şi după ilame să implinească dela Domnul şi dela Cantacuzino, dând poruncă ca să aducă pe ovrei iară înapoi la Ţarigrad. Şi plecând la Moldova, au mers drept la Curtea Domnească, impreunându-se bumbaşirul cu domnul, arătând şi firmanul, răspunzându-i domnul: „Prea bine domneata mergi la gazdă de te odihneşte, că eşti ostenit de drum şi aceste se vor căuta că avem şi cadiu aici"; pe ovrei lasă-l (să) steie aici". Şi a învăţat Domnul să dea o gazdă departe şi să nu meargă cineva să se împreune; şi lăsând pe ovrei pe mâna Domnului, iar Bumbaşirul s'a dus la gazdă de laturea târgului lângă mormintele turceşti. Iară pe ovrei l-au pus la opreală, şi îndată a repezit poruncă ca toţi neguţătorii turci din Iaşi şi la toţi musafirii turci ce se aflau în Iaşi, car să afle la două ceasuri din zi toţi la curte; şi făcând ştire şi cadiului să vie şi el şi toţi boierii cei mari cu boierii şi fără de boierii şi adunându-se cu toţii a eşit şi Domnul, poruncind să puie butuci ovreiului în mâini şi în picioare şi aşa să-l aducă la Divan. Şi aducându-l a început Domnul a se judeca cu el la cadiu, în auzul tuturor; făcând pe ovrei ca să grăiască turceşte căci zicea că nu ştie. Arătând Domnul: „când ţi-am luat muerea? spuind şi şederea lui unde a fost, sau pe cumnata sau pe sora sa: mai întrebându-l când l-a inchis şi a plătit atâte geremele? Intrebându-l şi Iordache Cantacuzino" când i-a oprit bucatele ca să nu le vândă? Acestea toate întrebându-l cadiul, nu a avut ce răspunde, fără de cât a spus drept că alţii l-au îndemnat la

aceasta, iară el nu-i vinovat. Care aceste toate le scria cadiul, zicând că Domnul nici de unele ca aceste nu are, nici o ştiinţă, fără de cât alţii l-au îndemnat la aceasta, şi sărăcia lui cea multă. Atunci Domnul întrebă pe Cadiu şi pe ceilalţi turci ce se aflau acolo „unuia ca acesta ce i se cade? au răspuns: este bun de spânzurat". Iară cadiul toate zisele lui scria ca să deie ilam; atuncea Domnul a strigat pe armaş să-l ieie să-l spânzure, zicând de al doilea să nu-l întrebe.

Şi indată l-au ridicat ducându-l în capul târgului de jos, lângă Haham-başa şi l-au spânzurat la o dugheană, ţinându-l trei zile spânzurat".

Rămâne deci faptul că un evreu care ţinuse prăvălie într'un sat lângă Rădăuţi, scăpătând, fugise la Constantinopol unde fu pus la cale de aderenţii Ghiculeştilor să-l ponegrească pe I. Mavrocordat la Sultan. Se institui o anchetă la faţa locului, în Moldova. I. Mavrocordat reuşi să aranjeze lucrurile în aşa fel, ca să-l judece dânsul pe evreu şi hotărî ca acesta să fie spânzurat.

Pedeapsa cu spânzurarea evreului folosi între diferitele pretexte pentru înlocuirea lui I. Mavrocordat cu Grigore Ghica, deoarece I. Mavrocordat călcase porunca Sultanului.

Cred că prin conexarea celor două ştiri prima dată de Daponte şi a doua de E. Kogălniceanu se poate presupune, fără multă îndoială că e vorba de una şi aceeaşi persoană. Evreul spânzurat e acela menţionat de cele două izvoare amintite mai sus. Deci părerea îmbrăţişată de unii istorici cu privire la spânzurarea unui rabin eretic este greşită, faptele menţionate de cei doi cronicari dovedind că nu e vorba decât de o sancţionare fără ca la mijloc să fie o chestiune religioasă.

Părerea că acest rabin ar fi fost aderent al lui Sabetay Şevi (Ţvi) şi deci pedepsit ca atare cade dela sine întrucât este lipsită de orice probă documentară.

L. ROSENBAUM

O LUCRARE ASUPRA MINELOR BĂNĂȚENE SCRISĂ DE UN MACEDO-ROMÂN

In 1857 apare la Timișoara lucrarea de mare importanță economică pentru Banat a macedo-românului Ioan Constantini intitulată: „Denkschrift über die banater Bergwerke Oravița, Moldova, Sasca, Dognaścka, Bogschan, Recsitza, und ihre filialen mit Rücksicht auf das Gemeindewesen als Beitrag zur Geschichte dieser Bergwerke". Lucrarea pare a fi o continuare a Memoriului Montanistic alcătuit în 1819 pentru cercurile conducătoare din Viena, care se păstrează până azi în manuscris la Muzeul Bănățean din Timișoara.

Deoarece istoriografiei române a rămas necunoscută opera lui Ioan Constantini [1] vom da în cele ce urmează cuprinsul acestei opere urmând ca un cercetător de specialitate să stabilească importanța ei economică. Intreaga lucrare în 8⁰ cu VI—108—1 foaie este împărțită în 10 capitole: 1) Introducere asupra importanței minelor în general; 2) Minele bănățene sub conducerea „aerarelor"; 3) Perspectivele minelor sub regimul societății particulare austriace de căi ferate; 4) Solul și instalațiile depe el; 5) Regimul comunal cu reprezentanța sa în chestiuni interioare și față de autorități; 6) Indreptățirile și capacitățile locuitorilor pentru alegeri și reprezentări comunale; 7) Actualele cheltueli comunale și mijloacele pentru a plăti o reprezentanță autonomă comunală; 8) Bisericele și școalele (starea lor); 9) Instituțiile bancare (populare, parohiale și de economie) 10) încheere.

Din aceste capitole sunt unele care prezintă o importanță istorică deosebită, de aceea vom insista puțin asupra lor. Astfel

[1] Doar cercetătorul bănățean Sim. Sam. Moldovan se ocupă de viața lui Constantini fără a da însă cuprinsul lucrării. (*Oravița de altă dată...*, Oravița 1938, p. 34—39). Este deasemeni menționată în A. Veress, ***Bibliografia Româno-Ungară***, v. III, p. 111.

în primul rând la introducere se face o menţiune deosebit de importantă privitoare la originea lui macedo-română: „Dacă acest memoriu va fi în stare să pregătească comunelor un viitor mai bun şi aceasta este ţinta memoriului — atunci autorul se va simţi fericit ca să răscumpere prin munca sa, favoarea pe care Majestatea Sa apostolică a făcut-o tatălui său, imigrat încă din anul 1770 din Satisla (Macedonia) acordându-i cetăţenia austriacă şi să poată fi cu conştinţa împăcată — fiind deja de 67 ani — că a corespuns încrederii pe care concetăţenii i-au arătat-o în atâtea ocazii' [1]. Această menţiune este foarte importantă deoarece face parte dintre puţinele cazuri când se arată cu preciziune anul imigrării în Austria a unui colonist macedo-român precum şi localitatea de origine.

Demn de remarcat este şi capitolul privitor la starea şcolilor şi bisericilor. Aflăm expuse în mod sistematic situaţia acestor două instituţii de cultură din toată regiunea muntoasă a Banatului de acum un secol. Nu vom intra în amănunte statistice ci ne mulţămim doar a da unele părţi de ordin istoric. Astfel despre originea şcoalelor şi bisericilor din comunele montaniste se pronunţă în felul următor: „Inaltul Consiliu Montanar, ca patron al credincioşilor bisericii romano-catolice a clădit şcolile şi bisericile acestora, le-a întreţinut şi a salarizat atât preoţii cât şi învăţătorii. Şcolile greco-neunitilor le-a clădit şi întreţinut tot înaltul Consiliu Montanistic şi tot el i-a salarizat pe învăţători. Bisericile însă au fost făcute de comune care le-au şi întreţinut. In Oraviţa Montană, un oarecare Hagi Nicolae Dimitriu, care a imigrat în 1760 din Castoria (Macedonia) a clădit din fondurile proprii biserica greco-neunită şi a înzestrat-o şi cu diferite ornamente din Ierusalim. In general, comunele Montane de religie greco-neunită, datoresc în mare parte, zidirea bisericilor lor, „Grecilor" veniţi din Macedonia în a doua jumătate a secolului XVIII-lea" [2]. Iată o a doua informaţie importantă care, dacă va fi verificată, ne va da o ideie asupra rolului important ce l-au avut Macedo-românii la desvoltarea culturală a regiunii muntoase a Banatului. Nu mai puţin interesante sunt comparaţiile ce le face Constantini între salarizarea preoţilor şi învăţătorilor catolici şi cei ortodoxi: „Preoţii romano-catolici au o congră de 300 florinţi, încartiruire, 15 maje de fructe, 15 maje porumb,

[1] P. V—VI.

[2] P. 86. Pasagiul e utilizat de Pesty Frigyes, *Krassó Vármegye története*, Budapest 1884, v. II², p. 86—87.

30 maje ovăz şi 10 m.c. de lemne apoi stola. Invăţătorii au un salariu anual de 150—250 florinţi, încartiruire de locuinţă (anual 20—30 fl.), 12 maje de fructe şi până la 5 m.c. lemne.

Invăţătorii greco-neuniţi sunt retribuiţi cu 120 fl. anual afară de încartiruire şi 6 fl. pentru lemne. Preoţii greco-neuniţi primesc în locul încartiruirii legale un echivalent de 150 fl. anual. Pe lângă aceasta ei au stola reglementară şi din partea fiecărui cap de familie de lucrători 18 criţari, dela meşteşugari 34 criţari şi dela neguţători 1 fl. 8 cr., aşa zisa Ber care este încasată împreună cu Catastrum şi plătită de casieria comunală".....[1]. „De câte ori s'a vorbit de mărirea numărului învăţătorilor de religia greco-neunită şi de dotarea lor din casa parohială după cum sunt plătiţi dascălii romano-catolici, direcţia montanară răspundea că, această problemă a sporirii numărului depinde de organizaţia comunei, cassa parohială având alte scopuri decât ajutorarea învăţătorilor. In ceeace priveşte pe învăţătorii germani, ei primesc aceiaşi contribuţie din casieria parohială ca mai înainte, deşi muncitorul român contribue la această casierie tot atât de mult ca şi cel german şi din cauza lipsei de dascăli şi localuri suficiente de şcoală cam jumătate din copii de religia greco-neunită rămân fără instrucţiune şcolară" [2].

Pentru îndreptarea acestor stări de lucruri „autorul prezentului memoriu, — fiind însuşi directorul şcolii regionale româneşti din Oraviţa Montană încă din anul 1852 a făcut mai multe petiţii spre a răsplăti încrederea ce i-a acordat-o comuna şi autorităţile şcolare, însă fără succes pretextându-se motivul: Până vor fi organizate comunele" [3]. Iată deci o serie de lămuriri foarte preţioase, din care reiese situaţia materială inferioară a factorilor culturali româneşti faţă de cei germani sprijiniţi de cercurile mai înalte. Desigur că pentru viitorul biograf al lui Constantini nu sunt lipsite de interes nici încercările lui de a îndrepta situaţia vitregă a elementului românesc. De aceea opera lui Constantini ar fi bine să fie cercetată în amănunt şi contribuţia lui la ridicarea regiunilor miniere a Banatului să fie redată istoriei.

I. D. SUCIU

[1] *Op. cit.* p. 17.
[2] P. 89.
[3] P. 90.

DIN CRONICA RIMATĂ A LUI SUZI CELEBI

Penetrația turcească în Macedonia este cunoscută îndeobște, după izvoarele turcești, din cronicele rimate ale lui Sebai Celebi și Suzi Celebi. Opera acestuia din urmă, compusă din 15.000 de versuri, dar considerată pierdută [1], a fost descoperită simultan, în două manuscrise, la Preussische Staatsbibliothek și biblioteca din Zagreb.

Orientalistul A. Olesnicki, făcând cercetări asupra vieții și operii lui Suzi Celebi, a ajuns la următoarele rezultate : numele Suzi Celebi e un pseudonim, iar cel autentic este Muhamed Effendi ibn Abdullah ; opera sa e intitulată „Ghazevat-name-i Ali Beg Mihaloghlu" și e închinată lui Ali Beg, stăpânul său, căruia i-a servit de secretar [2].

Mihaloghlu a fost akingiu și aparținea uneia dintre cele mai vechi și mai războinice familii, care se pripășise în Europa din primele decenii ale venirii Turcilor. Ca akingiu a terorizat populația creștină, în a doua jumătate a sec. XV-lea, pe întreaga linie a Dunării, începând din Carintia și până la Giurgiu, făcând și două incursiuni de jaf în Nordul fluviului, dintre care una în Ardeal, la 1460 [3].

Opera lui Suzi Celebi este bine apreciată de istoriografia turcească și ocupă un loc de seamă în istoria literaturii turcești. Ea mai prezintă însă interes și pentru istoriografia românească. Cu multe amănunte, Suzi Celebi descrie marea dragoste a lui Ali Beg pentru fiica unui ban român, frumoasa Maria, pe care A. Olesnicki o identifică cu fiica Domnului român Radu cel Frumos

[1] Franz Babinger, *Die Gesichichte der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, p. 34—35.

[2] A. Olesnicki, *Suzi Celebi iz Prizrena turski pesnik istorik XIV i XV veka*, în *Glasnik Skopskog Naučnog Društva*, Skoplje, 1934, p. 69—71.

[3] A. Olesnicki, *op. cit.*, p. 72—73.

(1462—1473), despre care spune că Mihaloghlu a avut relaţiuni mai intime decât cele obişnuite [1]. Este ştiut însă că Radu cel Frumos a avut o singură fiică, pe Voichiţa Maria, pe care Ştefan cel Mare, după ce-a luat-o în captivitate, şi-a luat-o de soţie, a treia la rând [2].

Cine putea fi atunci Maria? Nu putem şti, deoarece Suzi Celebi, cu toată prodigalitatea de amănunte pe care le dă cu privire la marea dragoste a stăpânului său pentru frumoasa Româncă, spune doar că era fiica unui ban român.

TH. N. TRĂPCEA

[1] *Ibidem*, p. 72.

[2] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV. *Cavalerii* Bucureşti, 1937, p. 170—171; cf. *Idem*, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, Gotha, 1905, p. 346; cf. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II_1, Bucureşti, 1937, p. 114.

BALCANIA

REVISTA INSTITUTULUI DE STUDII ŞI CERCETĂRI BALCANICE

DIRECTOR:
VICTOR PAPACOSTEA
Profesor la Universitatea din Bucureşti

SECRETAR DE REDACŢIE:
EMIL CONDURACHI
Profesor la Şcoala Superioară de Arhivistică

SUMAR

	Pag.
M. ROMANESCU, *Contribuţii la cunoaşterea lui Tudor Vladimirescu*	3
AL. ELIAN, *Die byzantinischen Studien in Rumänien*	33
AL. ELIAN, *Contribuţia grecească la „Mărturisirea ortodoxă"*	79
P. P. PANAITESCU, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticităţii*	137
TH. N. TRÂPCEA, *Contribuţii la istoria Românilor din Peninsula Balcanică*	207
V. MIHORDEA, *Charles de Peyssonnel*	365
N. BELDICEANU, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta în lumina cronicei lui Peçevi*	393
V. TUFESCU, *Insemnări despre Dobrogea într'o corespondenţă dela 1850*	409
L. ROSENBAUM, *Evreii în scrierile lui Constantin Daponte*	421
I. D. SUCIU, *O lucrare asupra minelor bănăţene scrisă de un Macedo-Român*	429
TH. N. TRÂPCEA, *I. in cronica rimată a lui Suzi Celebi*	433

Tipărit în atelierele S. A. R. „Cartea Românească" din Bucureşti, Calea Moşilor Nr. 62. Reg. comerţ. Nr. 311/931 Soc. Ilfov, în luna Ianuarie 1947.

MANUSCRISELE ŞI CĂRŢILE PENTRU DĂRI DE SEAMĂ VOR FI ADRESATE D-LUI PROF. VICTOR PAPACOSTEA, INSTITUTUL DE STUDII ŞI CERCETĂRI BALCANICE, STRADA PARIS 22, BUCUREŞTI

INSTITUTUL DE STUDII ŞI CERCETĂRI BALCANICE
DIRECTOR: VICTOR PAPACOSTEA

APĂRUTE:

SERIA ISTORICĂ

1. N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, Cartea Românească, 1944, 14,5×22 cm., 193 p.
2. H. Dj. Siruni, *Monetele turceşti în Ţările Române*, Bucureşti, Luceafărul, 1944, 17×25 cm., 74 p.+VIII pl.+1 p.
3. H. Dj. Siruni, *Armenii în viaţa economică a Ţărilor Române*, Bucureşti, Luceafărul, 1944, 17×25 cm., 93 p.+16 pl.+1 p.
4. G. D. Longinescu, *Feria*, Bucureşti, Luceafărul, 1944, 17 25 cm., 123 p.
5. A. Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în Ţările Româneşti (1821 1822)*, Bucureşti, Cartea Românească, 1945, 18 24,5 cm.,+ 411 p.+22 fig.
6. A. Camariano, *Spiritul revoluţionar francez şi Voltaire în limba greacă şi română*, Bucureşti, Cartea Românească, 1946, 25×18 cm., 199 p.
7. Th. Trăpcea, *Contribuţii la istoria Românilor din Peninsula Balcanică. Românii dintre Timoc şi Morava*, Bucureşti, Cartea Românească, 1946, 17×25 cm., 160 p.
8. P. P. Panaitescu, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticităţii*, Bucureşti, Cartea Românească, 1946, 17×25 cm., 80 p.

SERIA FILOLOGICĂ

1. D. P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1946, 25+17,5 cm., 271 p.

SUB TIPAR:

I. *STUDII*

1. S. Dragomir, *Les Roumains des Balkans au Moyen-Âge.*
2. Cl. Tsurcas, *Théophile Corydalée. Les débuts de l'enseignement et de la philosophie libres dans les Balkans.*
3. V. Diamandi-Aminceanu, *Monografia oraşului Meţova (Aminciu) din Epir.*

Tipărit în atelierele S. A. R. „Cartea Românească" din Bucureşti, Calea Moşilor Nr. 62. Reg. comerţ. Nr. 311/931 Soc. Ilfov, în luna Ianuarie 1947.